

ՀԱՅԿԱՅԻՆ

ԾԱՌԱԿԱՆ

ԿԱՅԻՆԱՐԱՆ

891.99 | 15999

9-39 | 2mpgus, 4

4m5

200.

522

163

17

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՆԱԻՐԻ ԶԱՐՅԱՆ

ԱՅՈՒԳԿԱՍ Է 1961 թ.

Հայաստան

Երկրորդ վերամշակված
հրատարակություն

ՀԱՅՊԵՏՀՐԱՏ

ՀԱՅԵՄ կենտրոնին կից մանկա-պատանեկան
գրականության բաժին
Երևան 1949

15.222

A 29739

Н. ЗАРЯК
АЦАВАН

(На армянском языке)
Армгиз, Ереван, 1949

ԱՌԱՋԻՆ ԳԼՈՒԽ

Արևի շուրջ շեշտակի դիպավ Լևոնի աչքերին:

Նա վեր ցատկեց, նստեց անկողնի մեջ ու դուրս նայեց լուսամուտից՝ ղգալով անորոշ մի կսկիծ: Սարալանջերն արդեն սևացել էին: Ձյունը նահանջում էր դեպի հեռավոր գագաթները: Դաշտերի համատարած սևության մեջ տեղ-տեղ միայն մնացել էին ձյունի կղզիներ: «Վաղվանից պետք է դուրս գալ...», արագորեն անցավ Լևոնի մտքով և նա հագավ թանձր մահուդե վերնաշապիկն ու դալիֆեն:

Դրսում մի կտվ բառաչեց՝ թավ ու երկար: Արևն ամբողջովին դուրս ելավ լեռան թիկունքից և սկսեց բարձրանալ՝ կարծես անիվի պես արագ պտտվելով: Այդ ի՞նչ կսկիծ էր: Այդպիսի կսկիծով քնից զարթնում են այն մարդիկ, որոնք նախորդ օրը կորցրել են անշափ թանկագին մի բան, կամ գործել են ծանր մի հանցանք:

Այդ կսկիծն առաջին անգամ ղգաց նա շատ վաղ, մանուկ հասակում: Նա դեռ ինը տարեկան էր: Հայրը նրան հոտաղ տվեց հարուստ Գյոզալյանների մոտ: Դժվար էր առավոտը կանուխ քնից վեր կենալ: Նա չէր կարողանում աչքերը բաց անել. կշտացած չէր լինում քնից: Մայրը կռահում էր նրա անկողնին, խնդրում, աղաչում, որ զարթնի, դնա կովերը դաշտ քշի, թե չէ կբարկանա խանութը, նրան դուրս կանի գործից և Լևոնն ու նրա քույրերը կմնան սոված: Լևոնը ճարահատյալ զարթնում էր քնից, աչքերը ճմլում ու լաց լինում, մոր օգնությանմբ հազնում էր շորերն ու տրեխները, վերցնում ձեռնափայտն ու վազում աղաչի գոմը:

Մի առավոտ չկարողացավ ժամանակին զարթնել: Իզուր անցան մոր գորովալից հորդորներն ու արտասուքը: Լևոնը բարձրաց-

նում էր գլուխը, նստում անկողնի մեջ, բայց չէր կարողանում աշ-
քերը բաց անել ու նրա գլուխը կրկին քարի նման ընկնում էր բար-
ձի վրա: Երբ նա մտաւ աղայի դռը, կովերն արդեն չկային:

— Արե՛դ թաղեմ, արե՛ր մի մարդաբոյ բարձրացել է, նո՛ր ես
գալիս,— շանչեց Սուամբար խանումը,— կովերը, հրե՛ն, հասել
են սարը:

Փոքրիկ Լեոնը վաղեց՝ մասրենու փշերի մեջ խոշնեղով վար-
տիկի ծվենները: Կովերն ընկել էին կանաչ առվույտը: Նա հեռապառ
հասավ ու դուրս արավ: Բայց մի քիչ հետո Սոնա կովը սկսեց
ուռչել: Լեոնը նրա պոչը բռնեց ու երկար վաղեցրեց: Չօգնեց: Կո-
վը պատկեց ու լեզուն դուրս հանեց: Կարծես երազի մեջ՝ հավաք-
վեցին մարդիկ ու կովը մտրթեցին: Կովաակերը կատաղած հայհո-
յում էր Լեոնի բոլոր սրբությունները և մղկտացնում նրա ծնինե-
րը հոնի ճիպոտով:

Այդ օրվանից սկսած, ամեն անգամ քնից ուշ դարթնելիս, Լե-
օնը կսկիծ էր գդում: Թվում է նրան, թե կյանքում կատարվել է
շատ կարևոր մի փոփոխություն և նա չի իմացել: Թվում է նրան,
թե ինքն ուշացել է ինչ որ մի բանից:

Նա սովորաբար քնից դարթնել է միշտ կանուխ, արեւածագից
առաջ: Սկզբում նրան հարկադրել են, հետո դարձել է սովորու-
թյուն: Բայց պատահում է, և շատ է պատահում վերջին տարինե-
րը, որ գիշերն ուշ է քնում և առավոտյան ուշ դարթնում... երբ
արդեն արեւ ծագած է լինում:

Նախորդ երեկոյան բրիգադային ակտիվի խորհրդակցություն
կար: Ձարմանալի մարդիկ են այս հացալանցիները. չեն ցանկա-
նում զարնանացանն սկսել: Ասում են՝ շուտ է: Լեոնը կրկին դուրս
նայեց լուսամուտից: Սարալանջերն արդեն սևացել են, հողից
բարձրացող գոլորշին մետաքսե շղարշի նման փալցում է արևի
տակ:

Այն հսկայական ձյունաշերտը, որ մի քանի օր առաջ Սայի-
տակի դադաթից խցնում էր մինչև ստորոտը, այժմ բարակել, մնա-
ցել է մի դաշույնի չափ: Օդում զգացվում է դարնամային բույրը,
դաշտը կանչում է հազարավոր ժպիտներով... իսկ նրանք՝ հացա-
լանցիները՝ պնդում են, թե՛ դեռ շուտ է, ցեխակոխ կանի: Տիպեր
են... այդ Մացակ Ավագյանն ու Մաթոս Գրիգորյանը: Ինչպես էլ
լսում են նրանց կոլխոզնիկները: Գուցե «տիպեր» չե՞ն, լավ
մարդիկ են: Կտեսնե՞նք: Լեոնը հաճախ կռվով է մոտեցել իրեն

հանդիպած լավագույն մարդկանց: «Կոռնաններ...» — բացազանչեց նա լսելի ձայնով ու երկարաճիտ կոշիկները քաշեց գալիֆեի վրա:

Արդեն կաղմ ու պատրաստ՝ նա աչքերը ման ածեց սենյակում. կիներ չկար: Երեխաները դեռ քնած էին, Լենան ու Կառլենը միասին մի անկողնում, իսկ փոքրիկ Ստեփանիկն՝ օրորոցում: Բռունցքը դեմ էր արել բերանին ու քնել: Պատից Կրուսկայան քնքուշ թափիծով նայում էր օրորոցին: Լեոնը ժպտաց, մանկան թափիկն զգույշ հեռացրեց բերանից և աշխույժ ձայն տվեց կնոջը.

— Արո՛ւս:

Ներս մտավ Արուսը՝ պրիմուսը ձեռին և հարցական հայացքը դժգոհությամբ հառեց ամուսնուն:

— Մի բա՛ն տուր ուտեմ, գնամ հա՛նդ:

— Ո՞րտեղից. — ջղախուժյունից իր գեղեցիկ բերանը ծոմեց Արուսը:

— Լա՛վ, մի՛ շարանա, — գտնուցա՛վ Լեոնն ու գլխարկը վերցրեց:

— Կա՛ց, — ճչաց ետից կիներ:

Լեոնը վերադարձավ: Արուսը գիտեր, որ եթե ամուսինը մի անգամ դուրս եկավ տնից, ալլեա մինչև երեկո չի վերադառնա, ամբողջ օրը սոված պիտի աշխատի: Այս միտքն աչքքան խոր ազդեց Արուսի վրա, որ նա խղճահարսության արցունքը հաղիվ կուզ տալով, բացազանչեց.

— Ո՞ւր ես գնում:

— Ո՞նց թե «ուր ես գնում», միանգամայն պարզ է, աշխատանքի՛:

Արուսն ուզում էր քնքշությամբ ասել. «սոված մի գնա, Լեո՛ն ջա՛ն, մի բա՛ն կեր, հետո՛ գնա»: Բայց չկարողացավ և հետզհետե աճող բարկությամբ շարունակեց.

— Հենց քնից վեր ես կենում թե չէ՝ դուրս...

— Ասացիր՝ բան չկա ուտելու, — ժպտաց Լեոնը:

Արուսը շուռ եկավ, գոգնոցով սրբեց աչքերը և սեղանի վրա դրեց հաց ու պանիր: Հետո նա մի քանի ձու գցեց պրիմուսի վրա ցինկի ամանում եռացող ջուրը: Լեոնը մտահոգ հետևում էր կնոջ նյարդալին շարժումներին:

— Շաքար չկա, — արտնջաց Արուսը՝ ելիսժ ձվերը սեղանի վրա դնելով, — գոնե կրեիր մի կիլո կաթ՝ տալին ֆերմայից:

— Չի լինի, Արո՛ւս, — մեղմությամբ խոսեց Լեոնը: — Ինչքս

եմ կարդադրել՝ ոչ մի դրամ կախ բաց չթողնել ֆերմայից: Պարզ է, որ չեմ կարող ինքս իմ կարդադրութիւնը խախտել:

— Բա ի՞նչ անեմ,— լացակումեց Արուսը:

— Մի կերպ կհարմարվենք:

— Այդպէս ես արել է՞,— գազաղեց կինը,— որ ատամներդ համբել են ու մի տեղից մշուսն են քշում:

— Ես ուրիշ կերպ վարվել չեմ կարող, Արուս ջան, ես կոմունիստ եմ:

Մարդու և կնոջ վեճը ընդհատեց դռան թակոցը: Արուսը նետովեց դուռը բաց անելու: Ներս մտաւ Գրիգոր Սահակյանը՝ ձեռքին մի շիշ օղի և մի ափսե կարագ:

— Բարի օր, ընկե՛ր նախագահ,— ժպտաց նա անհամարձակ ու կանգնեց դռների մոտ:

Կարճ, հաստամարմին, մանր աչքերով մի գլուղացի էր նա: Լեռնը նրան վաղուց էր ճանաչում: Գլուղերում Գրիգորը հաւլ, ձու, կարագ, պանիր էր հաւաքում, իսկ ամառը՝ վարունգ, դաշնադան մրգեր ու տանում երկաթուղու կայարան՝ վաճառելու ուղևորներին: Դրա համար Լեռնին չգարմացրեց նրա հանկարծակի ալցելուլթիւնը, այն էլ այդպիսի բարիքով: Ուստի աշխուժով պատասխանեց.

— Բարո՞ւ՛ Եկար, Գրիգոր, միանգամայն ժամանակին եկար: Կարագը ծախո՞ւմ ես:

— Վա՛,— բացագոտնեց Գրիգորը խռպոտ ձայնով,— ինձ սպանի՛ր, ընկեր նախագահ, էդպէս մի՛ խոսի: Աշխարհքը շո՞ւտ է եկել, որ ես իմ նախագահին էս տեսակ բան ծախեմ:

— Ոնց թե,— տարակուսեց Լեռնը:

— Փեշքաշ եմ բերել... երեսեքի համար: Մենք կթողնե՞նք, որ մեր նոր նախագահը նեղութիւն քաշի՞:

— Դու կոլխոզի անդա՞մ ես,— հարցրեց զարմացած Լեռնը:

— Հա բա՞... Կարմիր խնամախոսով են կոլխոզ բերել,— կարծես արդարացաւ Գրիգորը:

Լեռնն ընկաւ մտաւտանշութիւն մեջ: Իսկ Գրիգորը նրա լուրջութիւնը համաձայնութիւն նշան համարելով, օղու շիշն ու կարագի ափսեն դրեց սեղանին: Երեսիւնները, որ արդեն զարթնել էին, մոտեցան սեղանին:

— Հեռացե՛ք,— սաստեց Լեռնը և դարձաւ Գրիգորին:— էս ո՞րտեղից ես բերել:

— Մացակ ապերն է ուղարկել:

— Ո՞ր Մացակ ապերը: Ավագյա՞նը, հա՛... — հրկարացրեց
Լևոնը: — Որտեղի՞ց, ֆերմայի պահեստի՞ց:

— Յա՛... ինձ մորթի՞ր, էդպէս մի՛ խոսի, ընկեր նախագահ...
բա էդպէս բան կլի՞... իր սեփական տնից է ուղարկել. «Նախա-
գահն, ասում է, նոր է եկել, օտար մարդ է, ասում է, էրեխեքի
տեր է, պիտի օգնենք, ասում է, որ նեղություն չբաշխ»:

— Բա էս արա՞ղն ինչացու է:

— Դե... արաղն էլ... արաղ է, էլի՞,— ծիծաղեց Գրիգորը,—
բերել ենք, որ մին-մին խմես ու մեղ էլ բարով կառավարես:

— Դե վերցրո՞ւ, Գրիգոր,— ասաց Լևոնը ծանր ու հատ-հատ,—
ես տար այնտեղ, որտեղից բերել ես ու մեկ էլ էսպիսի բան շա-
նես:

— Սպանիլ մի՛, ընկե՛ր նախագահ,— աղերսեց Գրիգորը շո-
ղոքորթ ժպտով: — Էս մի անգամը վեր կալ:

Լևոնը բացասաբար շարժեց գլուխը:

— Դե ասա՛ ինձ մորթեցիր էլի, նախագահ ջան, բա փեշքա-
շը ետ կտա՞ն:

Արուսն այդ խոսակցության ընթացքում ոտով սեղմում էր
մարդու ոտը և աչքունքով պահանջում, որ վերցնի «փեշքաշը»: Այդ
չէր վրիպում Գրիգոր Սահակյանի մանրիկ աչքերից, սակայն Լեո-
նը մնաց անդդովելի: Գրիգոր Սահակյանը հարկադրված վերցրեց
շիշն ու կարադի ափսին և գլուխը տարուբերելով դիմեց դեպի
դուրս: Այդ միջոցին ներս մտավ Հասմիկ Զուրաբյանը՝ անասնա-
բուծական ֆերմայի պրակտիկանտուհին, բարձրահասակ, դեղեցիկ
ու ժպտադեմ մի աղջիկ:

— Բարի լո՛ւյս,— բացադանչեց նա կենսութախ և աշխուժու-
թյամբ գլուխ տվեց կարճ խոզած մազերի փունջը շաղ տալով
դեմքին: Հետո շտկվեց ու գլխի ձկուն շարժումով մազերը ետ շալը-
տեց՝ շողացնելով սպիտակ ատամնաշարը:

— Պատմիր, Հասմիկ,— թեթևացած շունչ քաշեց Լևոնը:

— Բոլոր կովերը համարակալեցի,— սկսեց պատմել պրակ-
տիկանտուհին գլխի նազելի շարժումով,— և ծնածներին, և չծնած-
ներին: Մացակ ապերը ձեռ է առնում: Պլանավորո՞ւմ ես՝ ասում
է, կովերին: Այո, ասում եմ, պլանավորում եմ: Զծնածների՞ն էլ,
ասում է: Այո, ասում եմ, չծնածներին էլ: Բա որ ծնելիս հորթա-
տեցին, ասում է, պլանդ ո՞ւր կմնա: Դու որ ֆերմայի վարիչն ես,

ասում եմ, ու ալդակս թերահավատ ես դեպի պլանը, բա գոմապահներն ու կիվորները ո՞նց են աշխատելու: Մացակը ծիծաղում է, շատ թունդ ինքնաքննադատություն ես կիրառում, ասում է, ընկեր Հասմիկ: Դեռ նոր ես եկել, ասում է, կվարժվես:

Լեոնը ոգևորությունից շողշողացող պրակտիկանտուհու ձեռքից բռնած քարը տվեց դեպի իր կինը, որ ջղային շարժումներով շարունակում էր հարգարել տեղաշարժը և բարկանալ երեխաների վրա:

— Արո՛ւս,— ասաց նա կեսկատակ,— Հասմիկին խնդրել եմ, որ քեզ հետ պարապի: Երեք ամսից հետո պարտպատմությունն անգիր կսովորես:

— Պետքս չի՛,— պատասխանեց Արուսն ընդգծված սառնությամբ: Նա ուղիղ կանգնեց մարդու դեմ ու դեմ և ցուցարար անտարբերությամբ շարունակեց ծամել իր մատտակը գիտենալով, որ այդ դուր չի գալիս նրան:

— Արո՛ւս ջան,— խոսեց պրակտիկանտուհին անհամարձակ ժպիտով,— ես հենց քեզ համար եմ եկել ֆերմայից:

— Շատ շնորհակալ եմ,— երգեցիկ հեգնանքով ծոր տվեց նախագահի կինն ու դուրս նայեց պատուհանից:— Աղջիկն ինձ համա՛ր է եկել...— հետո հանկարծակի ետ թեքվելով՝ կոպտաբար կրկնեց,— պետքս չի՛:

Հասմիկը տարակուսանքով նայեց Լեոնին:

— Գժվեցի՛ր,— համոզող եղանակով մոտեցավ Լեոնը:— Աղջիկը սիրով հանձն է առել, որ քեզ հետ պարապի...

— Պետքս չի,— կտրեց Արուսը և նրա զեղեցիկ դեմքը ջղաձգվեց,— նա չի եկել ինձ հետ պարապելու... նա եկել է... քեզ հետ պարապելու... էստեղ «պարապելու» տեղ չի... թող գնա ուրիշի հետ պարապի:

Պրակտիկանտուհին շփոթված ու խորտակված տրամադրությամբ դուրս եկավ կոլխոզի նախագահի տնից:

— Էս ի՞նչ արիր...— հեաց Լեոնը՝ նայելով կնոջ վզի ուռած երակներին:

Արեի լույսով ողողված կնոջ կերպարանքը, նիհար ուսերը, գունատված շրթունքները շատ խղճալի թվացին նրան: «Ես ներքան դեռ չեմ դաստիարակել» — աչս միտքը խալթեց Լեոնի գիտակցությունը: Նա մի պահ կռվում էր ինքն իր հետ: Պահանջ էր զգում դուռը կնոջ վրա, նախատել նրան ծանր խոսքերով: Բայց

գիտակցութիւնը պահանջում էր զսպել իրեն ու մեղմ, դաստիարակիչ խոսքեր ասել: Իսկ այդ շափաղանց դժվար էր: Նա չէր կարողանում հաշտվել այն գեհիկ վերաբերմունքի հետ, որ ցույց տվեց կիներ պրակտիկանաւորութուն: Վերջապէս անասելի ճիգ դորձ դնելով իր վրա՝ Լեոնն արտասանեց.

— Արո՞ւս ջան... դու միանգամայն սխալվում ես...

Արուսն ընկավ աթոռի վրա և սկսեց հեկեկալ:

Այնուհետև հեշտ էր մոտենալ Արուսին և շոյել նրա մազերը: Զգալով մարդու ձեռքի շոյումը՝ Արուսը փշաքաղվեց: Նա համարձատակեց Լեոնի ձեռքը և սեղմեց երեսին:

— Սխալվում ես... Արո՞ւս...— շարունակեց Լեոնը՝ արցունքով թրջված ձեռքը կրկին սահեցնելով կնոջ մազերի վրայով: — Անտեղի վիրավորեցիր աղջկան... ես քեզանից բացի ոչ ոքի չեմ սիրում... դու միայն ինձ հասկացիր...

— Ես գիտեմ, Լեոն ջան,— խոսեց Արուսն արցունքի միջից, — որ դու ինձ սիրում ես... բայց վախենում եմ՝ քո աչքից ընկնեմ... դու ինձ հետամոնաց ես համարում... ես քեզ չեմ հասկանում, որ ասում ես...

— Որ հասկանում ես, ինչո՞ւ ես տեսարան սարքում:

— Բա դու որ վեր ես կենում ու առանց բան ուտելու դուրս գնում,— խոսքը փոխեց Արուսն ու փարվեց ամուսնուն:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Լեոնը դուրս եկավ տնից և քայլերն ուղղեց դեպի գրասենյակը: Ճանապարհին նրան ուղեկցում էր դժգոհողների և դանդաղատվորների մի խումբ, որը գնալով աճեց և դրասենյակի դռան մոտ արդեն դարձավ բազմութիւն:

Կային դանաղան կարգի պահանջներ: Ոմանք գանգատվում էին, թե պահեստապետը հացահատիկ չտվեց, պատճառաբանելով, թե աշխօր չունեն: Ուրիշները պահանջում էին, որ նոր նախագահը հենց այդ վալրկյանին տնամերձ հողամաս հատկացնի իրենց: Ոմանք ոչ մի կարիք էլ չունեին, բայց, հենց այնպես, պահանջում էին մի որևէ բան՝ աչք տալով ուրիշներին:

Կային և այլ տեսակի դժգոհություններ, որոնց վրա նորեկ նախագահը, առ աշժմ, կենտրոնացրել էր ողջ ուշադրությունը:

—Ախար, ընկե՛ր նախագահ, էսպես չի լինի է՞,— զրնգում էր իր սուր ու բարակ ձայնով իններորդ բրիգադի օդակալար Ասատուր Զուրաբյանը՝ մի բարձրահասակ և նրբակազմ երիտասարդ, որի խոսակցության եղանակի մեջ ինչ որ մի շեշտ հիշեցնում էր պրակտիկանտուհի Հասմիկին:— Օդակա մի շվթայի կարիք է զգում, բայց մեր բրիգադալարի հոգը չէ: Ես ստուգել եմ և գիտեմ, որ համար 15 բրիգադում ավելորդ մի շվթա կա: Բրիգադալարն ասում է՝ նախագահից դրություն բե՛ր, քեզ տամ: Մեր բրիգադալարին ասում եմ, ասում է՝ իմ գործը չի, նոր նախագահ է եկել, թող նա կարգադրի: Էսպես կրա՞կ կլինի...

Ասատուրի բարակ ձայնը ջոկվում էր բազմաթիվ դանդատավորների աղմուկից և զոռանջի պես տարածվում ամբողջ գյուղի վրա: Նորեկ նախագահին դուր եկավ բարակ իրանով ու բարակ ձայնով այդ երիտասարդը: Նրա զրնգուն ձայնի մեջ լեռներ շոշափում էր աշխատանքային այն տաղնապը, որ նա որոնում ու զրժվարություն էր գտնում դաշտավարական այդ տասնհինգ բրիգադներում: Նա զրպանից հանեց բլոկնոտն ու մատիտը, բլոկնոտը դեմ արավ զիմացի կավածեպի պատին, գրեց համար 15-ի բրիգադալարին, որ ավելորդ շվթան հանձնի իններորդ բրիգադին, ստորագրեց և հանձնեց Ասատուրին: Նրան ուղեկցող բազմությունից շատերը բարձրացան մատի ծայրերին և մղները սաստիկ երկարած՝ աշխատում էին կարգալ, թե ի՞նչ է գրում նոր նախագահը:

—«Լ. Լամբարյան» — փսփսաց մեկը մյուսի ականջին՝ ականարկելով նախագահի ստորագրությունը:

—Ստորագրել չգիտե,— բոթեց կողքին ին մեկ ուրիշը:

Լեռնն ստորագրելիս իր աղգանունը գրում էր պարզ, լրիվ և առանց պոչի: Այդ բացատրվեց որպես ստորագրել չիմանալ:

—Ընկեր Շմալոսի ստորագրությունը չէր կարելի կեղծել,— պարծեցավ շշուկով երրորդը:

Նախագահը բազմության հետ մտավ գրասենյակի բակը: Կոլխովի գրասենյակը կլմինդրե տանիքով մի շինություն էր, որ աչքի էր ընկնում գյուղի բոլոր անկյուններից: Շենքը պատկանելիս է եղել գյուղի հարուստ քահանային՝ Տեր-Մարտիրոսին: Ընդարձակ պարսպապատ բակում կառուցված է նաև խսող,

որտեղ հիմա տեղավորված էին կոլխովի ձիերը՝ քսանչորսը լծի, մեկը հեծնելու։ Բալի մի անկյունում պարսպի տակ դարսված գերանների վրա նստոտած՝ զրույց էին անում մի խումբ մարդիկ։ Դրանց թվումն էին անասնապահական ֆերմայի վարիչ Մաջակ Ավագյանը, կոլխովի նախկին նախագահ Շմավոնը և իններորդ բրիգադավար Մաթոս Գրիգորյանը։

— Էս էլ մեր ընկեր նախագահը, — շարվարը թափ տալով վեր կացավ Ավագյանը և սիրալիր ժպիտով մոտեցավ Լևոնին։

— Մոսի ամի, — դիմեց նախագահը ծերունի ախոռապանին՝ Ավագյանի ձեռքը թոթվելով, — Քուռակը թամբի։

— Ո՛ւր ես դնում, — հոգատար եղանակով հարցրեց Ավագյանը։ Կարծես ուզում էր ասել՝ մի փորձանք չպատահի։

— Հա՛նդ ալիտի գնամ, — պատասխանեց Լևոնը։

Ավագյանը տարակուսանքով նայեց նախագահին։

— Երևի զբոսնելու է դնում, — պատասխանեց Ավագյանի տարակուսանքին կոլխովի նախկին նախագահ Շմավոնը։

— Ի՛նչ զբոսանքի ժամանակ է, — թեթև կարմրեց Լևոնը, — դնում եմ ստուգելու, թե վաղը կարո՞ղ ենք դարձանացանն սկսել, թե՛ ոչ։

— Մեզ չես հավատում, էլի՛, ընկեր նախագահ, — վիրավորված եղանակով նկատեց բրիգադավարը։

— Հավատում եմ, ընկե՛ր Մաթոս, — ժպտաց Լևոնը, — բայց ուզում եմ ինքս էլ տեսնել։

— Ինչ կլինի, — համաձայնեց Մաթոսը, — գնա տե՛ս։

Ախոռապանը դեռ կանգնած էր նույն տեղը։

— Ասացի Քուռակը թամբի, Մոսի՛ ամի, — կրկնեց Լևոնն իր կարգադրությունը։

— Քուռակը դժվար է հեծնվում, — պատասխանեց Մոսի ամին ու տեղից չշարժվեց։

— Ինչո՞ւ։

— Վտանգավոր ձի է, — բացատրեց ծերունի ախոռապանը՝ նայելով կոլխովի նախկին նախագահին։ — Ընկեր Շմավոնից զատ ոչ ոքի մոտ չի թողնում։

Շմավոնը թեթև հոգոց քաշեց։

— Ուզենա՜լուզենա, ինձ մոտ պիտի թողնի, Մոսի՛ ամի. դու գնա թամբի, մի՛ վախենա, — պնդեց նոր նախագահն ու մտավ գրասենյակ։

Ախոռապանը զժկամությամբ երեքաց տեղից: Գերանները վրա նստածները վեր կացան՝ զիտելու, թե կոլխոզի նոր նախագահն ինչպես պիտի նստի վառնգավոր ձին:

Ախոռապանը դուրս եկավ ակոտից՝ ետեից զժվարությամբ քաշ տալով թամբած «Քուռակ»-ը:

Դա ոչ թե քուռակ էր, այլ մի վիթխարի կապույտ նժույգ՝ լավ խնամված, զիրացած, կատաղի: Քուռակ պարզապես նրա հատուկ անունն էր: Ինչպես մի ափսոսանք տղամարդու անունը լինի—Թոռնիկ: Սկզբում զժվարությամբ դուրս գալով ակոտից, իսկ հետո միանգամից դուրս ցատկելով՝ Քուռակը խուլ մի խրխինջ արձակեց և սկսեց առջևի ոտքով կատաղորեն դոփել գետինը: Թամաշավորները վախեցած ետ փախան: Իրոք, ոչ ոք չէր համարձակվում մոտենալու կատաղի Քուռակին: Կայծեր էին ցայտում նրա աչքերից: Յուրաքանչյուր շարժումն սպառնալիք էր: Ունեք երկար, բարակ ոտներ ու վաշեկուշ գավախ: Փարթամ պարանոցը զլխի մոտ բարակում էր և տալիս Քուռակին առյուծի կերպարանք: Ինչպես այդ նժույգը, նույնպես և ախոռապանը, իբրև ժառանգություն տերտերից էին անցել կոլխոզին:

— Стой, не шали! — հրամայեց Շմալոնը՝ առյուծաբաշ ձիու նախկին հեծվորը, միջահասակ, նիհար, շեկ, պեպենոտ երեսով մի տղամարդ: Զինվորական, երկար շինելի փեշերը հողին բռնելով՝ նա տիրաբար մոտեցավ Քուռակին և իր երեսի պես պեպենոտ ձեռքով համարձակորեն շոշափեց նրա գավախը: Զին գեղեցիկ գլուխն զգաստ բարձրացրեց և կրտսրոտ աչքերը հառեց դեպի հեռուն:

— Ախպեր, հալալ է, — ծոր տվեց մեկը բազմություն միջից: — Զին ճանաչում է իր հեծնողին:

Կոլխոզնիկների բազմությունը լարված սպասում էր, թե նոր նախագահը պիտի կարողանա՞ հեծնել Քուռակին, թե ոչ: Շատերը համոզված էին, որ մոտ գնալ անգամ չի համարձակվի: Այդ բանում ամենից շատ համոզված էր Շմալոնը, որ զինվորական ձևի գլխարկը ետ տված, շեկ մազերի փունջը հանձնած քամուն, ձեռքը ձիու գավախին սպասում էր նախագահի դուրս գալուն:

Լեռներ դուրս եկավ զբառենյակից և առանց ակնթարթ իսկ կորցնելու թուավ ձիու թամբը: Զարմանքի ալիք անցավ բազմության միջով: Փափախավոր գլուխները դարձան աջ ու ձախ՝ ոմանք

հիասթափւիլած, ոմանք հիացած: Շմալոնի սիրտը ճմլվեց: Նա բոլորովին այլ վերաբերմունք էր սպասում իր ձիու կողմից:

Թայց միայն տոռաշին վայրկյանն էր այդ: Հաջորդ պահին ձին արդեն զգաց, որ հեծվորն անծանոթ է և կատաղի փռշտոցներով առաջ սլացավ: Բոլորն իսկույն նկատեցին, որ ձին նախազահին թոցնում է նրա կամքին հակառակ ուղղությամբ: Լեռնը նույնպես զգաց այդ: Նա ամբողջ ուժով սանձը ձգեց: Ձին կատաղի պոռուչա գործեց և սլացավ դեպի մոտակա հեղեղատը:

— Կտանի, քարափից վեր կղցի, կսպանի,— նկատեց Ավագյանը մի տեսակ տաղնապալի:

— Թամբի վրա իրեն կարգին չի պահում է՝,— չղայնացավ Շմալոնը:

— Ախր ասացի վտանգավոր է,— դժգոհ ծոր տվեց ծերունի ախոռապանն ու վաղեց ձիու ետեից:

Լեռնը տեսավ, որ դիմացի անդնդախոր հեղեղատը ոչ մի նշանակություն չունի ձիու համար. ուղղակի սլանում է դեպի անդունդ: Նա գերմարդկային ուժով սանձը ձգեց դեպի կողքը: Ձին կայծակի արագությամբ ետ դարձավ և սկսեց թռչել դեպի կոլխոզի դրասենյակը: Գրասենյակի առաջ ընդարձակ հրապարակի վրա կոլխոզի կունրակն էր դրված: Ձին մինչև ծնկները թաղվեց կունրակի մեջ, սակայն չդանդաղեցրեց իր ընթացքը: Գոմաղբի ծանր կույտեր թոցնելով չորս կողմը՝ նա առաջ սլացավ: Հեծվորը նորից ձգեց սանձը և ձին սկսեց պոռուլել ինքն իր շուրջը՝ շրջանաձև ակոսներ ճեղքելով թանձր կունրակի մեջ:

— Նախազահը ձի է խաղացնում,— լսվեց մեկի հեղնական դիտողությունը:

— Ձին է նախազահին խաղացնում,— պատասխանեց Մաթոսն ասվելի կծու հեղնանքով:

Այդ հեղնական դիտողություններից խորը խոցվեց կոմերիտական կազմակերպության քարտուղար Վասակ Չոբանյանը: Ատելությունամբ լի հայացքով նա նայեց Մաթոսի դեղնած ատամներին և խուլ տնքաց:

— Քեզ վե՛ր դցի, վե՛ր դցի, ընկե՛ր նախազահ,— կարեկցական տաղնապուլ ձայն տվեց Մացակ Ավագյանը,— զավթել չես կարենա, դա վտանգավոր ձի է:

— Քեզ վե՛ր դցի, քեզ՝ վեր դցի ...— հրհռալով կրկնեցին մի քանի ձայներ:

Շմալվոնը շարախինդ ողևորությամբ հետևում էր ձիու և հեծվորի վտանգավոր պայքարին:

— Քեզ վեր մի՛ դցի, ընկեր Լեոն,— քաջալերեց Վասակը՝ շանթարձակ հայացք նետելով հրհռացողների վրա: — Մի՛ վախենա, դո՛ւրս հանիր գլուխդ, կխելոքանա...

Լեոնի մտքով մի բոսկ անցավ ներքև թռչել: Սակայն այդ շատ անհարմար և անպատվաբեր թվաց. պետք էր շարունակել պայքարն ըմբոստ ձիու դեմ: Նրան հաջողվեց ձիու ընթացքը մի անգամ էլ հտ կասեցնել հեղեղատի ուղղությունից, զսպեց նրան տանիքը բարձրանալու մոլեգին ձգտումից և հանեց դեպի կայարան տանող խճուղին:

— Ախ դու, սրիկա,— հեաց նա՝ ձիուց ոչ պակաս մոլեգնած և կրկնակի ուժով սանձը ձգած ուժգին ասպանդակեց:

Ձին խճուղով առաջ սլացավ:

— Տարավ,— ձայն տվին այս ու այն կողմից:

Շմալվոնն անզսպելի պահանջ դրաց հանդիպելու ուսուցչուհիներին և պատմելու նրանց նոր նախագահի այդ առաջին անհաջողությունն: Սակայն հիշեց մի թղթակցություն և տրամադրվեց փշաքավ: Նրան կոլիսոզի նախագահի պաշտոնից ազատելուց ուղիղ մեկ ամիս առաջ կենտրոնական լրագրում, երևաց մի թղթակցություն: «Մտրակ» ծածկանունով թղթակիցը Շմալվոնին օպորտունիզմի, ինքնահոսի և ուրիշ այլ հանցանքների մեջ մեղադրելուց հետո ավելացրել էր. «Գարնանացանի նախապատրաստման այս պատասխանատու օրերին, ընկեր Շմալվոնը, փոխանակ բոլշևիկոբեն գլխավորելու այդ աշխատանքները և վճռական հակահարված կազմակերպելու ընդդեմ կուլակային սաբոտաժի, առավոտից մինչև երեկո ուսուցչուհիների հետ կանգնած պատերի տակ՝ պատմում է նրանց իր ձիու քաջագործությունների մասին»:

Բաղմոթյունը դեռ նսլյում էր սլացող հեծվորի ետևից: Ձին դեռ չեր ուզում վերջնականապես ենթարկվել իր նոր տիրոջ: Նրա ընթացքը տակավին անկանոն էր: Նա նետվում էր ճանապարհի մեկ այս, մեկ այն կողմը: Կամքի վրա նա մաղ մնաց տակովն աներ բանջար քաղելու համար հանդ դնացող կանանց:

— Է՛հ,— մաղձոտ թախիծով ծոր տվեց Շմալվոնը,— ձին փշանում է,

— էդ տեսակ ձին հեծնելն ամեն մարդու բան չի,— շնչաց Ավագյանը միայն Շմալվոնին լսելի ձայնով:

— Է՛լ տալ,— մոտեցավ Շմավոնին բրիգադար Մաթոս Գրիգորյանը,— ձի կառավարել որ չի իմանում, բաս կոլխոզը ո՞նց պիտի կառավարի:

— Էս շրջանում իսկական աշխատողը չի գնահատվում,— հոգոց հանեց Ավագյանը՝ նշանակալից հայացք նետելով Շմավոնի վրա:

Շմավոնը հասկացավ նրա ակնարկը: Նրա վիրավորված ինքնասիրությունը շոյվեց: Բայց նա միայն դառը ժպիտով շարժեց ուսերն ու չպատասխանեց:

— Խեղոքացավ,— ձայն տվին մի քանիսը բազմության միջից:

Շմավոնը նայեց: Ձին արդեն հնազանդվել էր իր նոր հեծվորին և գնում էր իր սովորական «յորդա» ընթացքով: Շմավոնը շարդված տրամադրությամբ գնաց տուն:

Լևոնը, որի մոլեգնությունը նույնպես սկսում էր անցնել, խոսում էր ձիու հետ՝ նրա սանձը ամուր հավաքած ձեռների մեջ:

— Ձե՛ի՛ր ուզում ենթարկվել,— ասում էր նա հևալով և միաժամանակ փաղաքշելով ձիու քրտնած պարանոցը,— քիչ մնաց գետնուր տայիր ու խայտառակիր: Ախ, դու սրիկա՛... «վտանգավոր է...»:

Լևոնն այս խոսքերն ասում էր այնպիսի լուրջ ոգևորությամբ, որ կարծես ձին հասկանում էր նրանց՝ իմաստը: Իսկ ձին զգում էր, որ հեծվորը նրան փաղաքշական խոսքեր է ուղղում: Իբրև պատասխան՝ նա առույգ փուշտում էր և ավելի սահուն դարձնում իր ընթացքը:

Լևոնը հետզհետե սանձը թուլացրեց և թույլ տվեց, որ ձին ընթանա իր ազատ կամքով: Նա արդեն հասել էր արտերին:

Գյուղում, երբ ձին հեծվորին խորտակելու մոլեգին ցանկությամբ այս ու այն կողմ էր նետվում, Լևոնը որոշել էր արտերին հասնելուց հետո նրան այնքան քշել աշնան հերկերի միջով, մինչև որ ուժասպառ լինի: Սակայն նա խնայեց Քուռակին: Ձին արդեն խելոքացել էր, Լևոնի վրժառության մոլեգնությունը՝ մեղմացել, չաղթողի մեծահոգությամբ նա կրկին շոյեց ձիու գեղեցիկ պարա-

նոցն ու թուլ տվեց, որ նա կամավոր արագությանմբ քալել խոնավ, փխրուն սևահոգերի միջով: Ձին արդեն հոգնած էր: Նա հեղեղհեռան դանդաղեցրեց իր ընթացքը: Այդ ավելի հարմար էր Լեոնին, որովհետև նա ուզում էր ստուգել հողի խոնավության աստիճանը և պարզել վաղվանից դարնանացանն սկսելու հնարավորությունը: Սարտի 20-ն էր, հողի երեսին կախասերի պես կապած բարակ աննկատելի սառույցը արևի ջերմությանից արդեն սկսել էր հալվել: Ձիւս սմբակները հեշտությանմբ խրվում էին փափուկ սևահողի մեջ՝ բաց անելով ահագին փոսեր, որոնցից բարձրացող ջերմ գոլորշին լուծվում էր արտերի վրայից սահող բարակ մշուշի մեջ: Հողի ծանոթ և դուրեկան բույրը միանգամից փարատեց Լեոնի կասկածը: Նա որոշեց վաղվանից բրիգադները դաշտ հանել: Որպեսզի ավելի համոզվի իր որոշման մեջ՝ նա ձիուց վայր իջավ, սմբակի բաց արած փոսից մի բուռ հող վերցրեց, ձեռքում սեղմեց ու ցած գցեց: Հողի գունդն ընկնելով գետին՝ փշրվեց: «Պարզ է, որ ուշացել ենք» — մտածեց Լեոնն ու հեծավ ձին:

Նա շարունակեց առաջ գնալ՝ մտքում շարադրելով իր ճառը, որ սսկու է երեկոյան բրիգադավարների խորհրդակցությանը: Վաղվանից պետք է դուրս գալ, ընկերներ՝... Միանգամայն պարզ է... Բնիկեր Ավագյանն ու Մաթոսն իզուր են վախենում: Ծիշտ է, ևս ձեր հոգը լավ չեմ ճանաչում, բայց ես էլ ռանչպարի տղա եմ ու դիտեմ էդ բաներում սեն սպիտակից ջոկել...

Նախագահը շարունակում էր անցնել հանգամանքից հանգաման՝ հիանալով հողի փարթամության վրա:

Սակայն ձիու սմբակներն սկսում էին ավելի դժվարությանմբ խրվել հողի մեջ: Տեղ-տեղ ուղղակի հազիվ թեթև հետք էին թողնում: Լեոնն իսկույն դլխի ընկավ, թե ինչ գաղտնիք կա այդտեղ: Նա կրկին ձիուց վայր իջավ: Սեփական սաքերով շրջեց աշնան հերկի մեջ: Կատարեց բազմաթիվ տնադումներ և բռնկոտում նըշանակեց. «Ստուգել, թե անտառի կողմի հանգամանքը որ բրիգադն է հերկել»: Նա կրկին ձին հեծավ և առաջ շարժվեց: Կոլ-խողի հանգամանքն օղակաձև շրջապատել էին գյուղը բոլոր կողմերից»: Դրա համար էլ նա շրջան էր կատարում: Աշնանացանների մեջ նույնպես նկատեց նա «միանգամայն պարզ վնասաբարություն»: Այդ էլ նշանակեց բռնկոտում և ձիու գլուխն ուղղեց գետի գյուղ:

Նա հասավ այն հսկայական հեղեղատին, որ գյուղը բաժա-

11
27739
«Երբ երկու մասի: Հեղեղատի այն կողմը հին գյուղն էր՝ իր տափակ հողեկտուրներով և ընդարձակ բակերով, որոնց ֆոնի վրա աչքի էին ընկնում կոլխոզի գրասենյակը, դպրոցի նորահառույց շենքը, Մացակ Սևազյանի երկհարկանի տունն իր կղմինդրե կառույցով: Իսկ հեղեղատի այս կողմն ընդարձակ մի հարթության վրա կառուցված էին կոլխոզի երկու նոր գոմերը, մարազը, ֆերման և մի շարք նոր տներ: «Հետզհետե գյուղը կփոխադրենք հեղեղատի այս կողմը» — մտածեց Լևոնը և ձին կանգնեցրեց տներից մեկի մոտ: Նա մի րոպե մտադրազդ դիտում էր հսկայական գյուղը, որ անձև, անկանոն փռված էր ալիքավոր բլուրների վրա:

Հեռվում երևացին կոլխոզի ամառային գոմերը:

Գոմերից քիչ հեռու սարալանջին արածում էր ոչխարի հոտը: Լևոնը պահանջ զգաց ձին քշել և փնտլ աչնտեղ՝ ստուգելու ոչխարի դրուժյունը: Բայց իսկույն միտքը փոխեց, կարող էր ուշանալ ու վիժեցնել բրիգադավարների երեկոյան խորհրդակցությունը:

Տան դուռը ճռռալով բացվեց և երևաց պրակտիկանտուհին:

— Հասմի՛կ, ի՞նչ ես անում տանը, — հարցրեց Լևոնը՝ անհարմար զգալով, որ ձին կանգնեցրել է հատկապես Հասմիկենց տան կողքին:

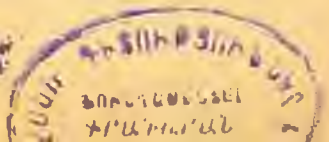
— Պրիմուս էի վառում, — շիկնելով մոտեցավ պրակտիկանտուհին, — նանս վառել չի իմանում, ուղարկել էր ֆերմայից կանչելու... Խեղճացել ես, — ավելացրեց նա ժպտալով ու շոյելով ձիու պարանոցը, ասում էին՝ ուզում էր քեզ վեր գցել...

— Շատերն են ուզեցել ինձ վեր գցել, — շիկնեց կոլխոզի նախագահը, — բայց չեն կարողացել:

Պրակտիկանտուհուն շատ դուր եկավ այդ պատասխանը: Առանց իր հիացմունքը թաքցնելու նա նայեց ձիու վրա՝ նստած տղամարդուն: Լևոնի ձայնի մեջ կար մի խաղաղ ինքնավստահություն, որ չափազանց դուր էր գալիս մարդկանց, մասնավորապես կանանց:

— Կինս առավոտը քեզ վերավորեց, — ժպտաց Լևոնը՝ փոս գոյացնելով աչ աչտի վրա, — շատ ներողություն էր խնդրում: Հետո շատ զղջաց: Դու կարեկրություն մի տա: Նա լավ աղջիկ է: Բայց մի քիչ ներվաչին է:

Գյուղով անց կենալիս Լևոնը բոլոր հանդիպողներին հայտնեց, որ իրար իմաց տան և հավաքվեն բրիգադավարների խորհրդ-

դակցության: Նա ձին անձամբ ինքը տարավ ախոռ և վերցրեց նրա վրայից թամբը: Պարզվեց, որ ձիու մեջքին վերք է եղել:

— Էս ի՞նչ է, Մոսի բիձա, — դիմեց նա ծերունի ախոռապանին:

— Վերք է, — բացատրեց Մոսին, — որ ասում էի՞...

— Ի՞նչ էիր ասում:

— Ասում էի՝ վերք է:

— Դու չէիր ասում՝ վերք է, ասում էիր՝ վտանգավոր է, դավթ չի գալիս... Իսկ եթե ղզուշացնեիր, որ վիրավորել եք ձիու մեջքը, չէի հեծնի, ոտով կգնայի: Էս ո՞վ է արել:

Ախոռապանի կցկտուր պատմությունից երևաց, որ ընկեր Շմավոնը սրանից մի շաբաթ առաջ բավական «քեֆով» է եղել, ձին վերցրել է գնացել գյուղերը... Տեսնողներն ասել են, որ ճանապարհին շատ է քշելիս հղել...

— Միանգամայն պարզ է... — մոլտաց կոլխողի նախագահը:

ԵՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Մացակ Ավագյանի տունը նշանավոր է գյուղում ոչ այնքան իր երկու հարկերով ու կղմինդրե տանիքով, որքան այդ տանիքի տակ բուն դրած աղալնինների անհամար բազմությամբ:

Մի տարօրինակ սովորություն հենն ալդ միամիտ թռչունները — ողջ շրջակայքում բուն դենլ բացառապես Ավագյանենց տանիքի բազմաթիվ խոռոչներում: Ավագյանը ցերեկը տանիքից հանում է մի կղմինդր, որպեսզի բացված անցքով աղալնիններն ազատ ճերս ու դուրս անեն, իսկ դիշերը, երբ աղալնինները արդեն վերադարձած են լինում, կրկին փակում է անցքը: Հյուրընկալ տանտեղը աղալնիններին որսում է դիշերով, երբ նրանք ննջած են լինում տանիքում: Այդպիսով Մացակ Ավագյանը, համարյա ամեն օր, միանգամայն ձրի, աղալնու միս է ուտում: Եվ հիմար թռչունները գլխի չեն ընկնում, որ Ավագյանի տանիքը նրանց համար ոչ թե ապաստարան է, այլ սպանդանոց: Նրանք շարունակում են ապրել այդտեղ և բազմանալ ամեն տարի հեռավոր ժայռերի ապահով խոռոչներից նորանոր զույգեր գրավելով Ավագյանենց տանիքի

տակ: Յերեկները նրանք ուրախ երամով ճախրում են Ավագյանի տան կտուրի շուրջը, համարձակ մտնում ու ելնում են նրա պատահաններից, թռչում են նրա սեղանին, մինչև իսկ նստում ուսերին: Ավագյանը սրտառու ահաբեկմամբ շարունակում է իր գործը՝ թողնելով, որ անմեղ թռչուններն աներկյուղ վայելեն նրա հյուրընկալությունը:

Հաճախ է պատահում, որ գյուղի երեխաները քարերով, իսկ շրջանային աշխատողներն ատրճանակով, փորձում են սրսալ Ավագյանի աղավինները: Սակայն Ավագյանն իր հեղինակավոր բողոքներով զսպում է նրանց ախորժակը: Նա պարզապես հայտարարում է, որ այդ աղավիններն իր ընտանի թռչուններն են: Երեխաները հավատում են այդ հայտարարությանը: Շրջանային աշխատողները չեն հավատում, բայց ավելորդ աղմուկ չհանելու համար տեղի են տալիս:

Այդ աղավինների երամում կան իրոք ընտանի զույգեր: Եվ հենց այդ ընտանի զույգերի վրա է հենվում Ավագյանը՝ վայրի աղավիններին իր տանիքի տակ համախմբելու և նրանց անձնոնմխել լիովնումը պատահական որսորդների հանդեպ ապահովելու համար:

Նա այսօր ժողովից տուն եկավ չափազանց հուզված ու մտահոգ: Չպատասխանեց հարսի և կնոջ բարեկին, այլ ուղղակի բարձրացավ կտուրը, որտեղ նրան սպասում էր մի նոր անախորժություն: Աղավիններն աղեկեղ մնչոցներով և թևերի օրհասական զափշափներով դես ու դեն էին թռչկոտում:

Ավագյանին մի բույն թվաց, թե երեխաներն են մտել աղավնատուն: Կատաղությունից արշունը դարկեց դուրսը և նա վառեց լուցկին: Կատվին նկատելով՝ նա իսկույն նետվեց դեպի անցքը և պինդ փակեց: Նորից վառեց լուցկին: Կատուն թաքնված էր մեղմի փեթակի հին կտորտանքների արանքում: Լուցկու լուսով երկու գիշատիչները՝ Ավագյանն ու կատուն՝ նայեցին իրար: Նրանց երկուսի աչքերն էլ կանաչ էին և վառվում էին սարսափից ու կատաղությունից: Կատուն անհետացավ մութ անկյունում: Ավագյանը վառեց սյունից կախված նավթի ճրագը, որի լույսից սարսափահար աղավիններն սկսեցին թևերը ավելի սաստիկ խուճապով թափահարել: Ավագյանը հարձակվեց կատվի վրա, բռնեց և իր հաստ ու մսալի մատները սեղմեց նրա կողորդին: Կտրվեց կատվի օրհասական մլավոցը: Ավագյանն իր անշնչացած ոստիսին գետին շարոնեց ու սարսափից հեաց:

— Կատու...

Այդ միջադեպը նրա սիրտը լցրեց կրոնական երկյուղով ու ամենամութ նախազգացումներով: Հաստ կզակը բլուզի կոճակներին սեղմած՝ նա մի պահ անթարթ նայում էր կատվին: Մահամերձ գիշատիչը բերանը բաց ու խուփ էր անում՝ ավելի գրգռելով նրա կատաղությունը: Կատվի գիշերալին հարձակումը նրա աղափնիների վրա՝ Ավագյանին թվում էր մի սոսկալի դժբախտության սկիզբ: Նրա համար կատուն խորհրդանշան էր ավելի վտանգավոր, ավելի զորեղ մի թշնամու: Այդ թշնամին... Նա արդեն եկել է: Խորամանկ կատվի պես նա արդեն հոտոտում է քունջ ու պուճախ: Նա արդեն ցույց է տվել իր ճանկերը...

— Կատու՛... — հեաց կրկին Ավագյանը՝ զորեղ եղունգները խրելով ափի մեջ, — կատվի պես կխեղդեմ...

Նրա կատաղությունը, որ ուղղված էր կոլխոզի նոր նախագահի դեմ, հասավ իր գաղաթնակետին: Նա նրան վաղուց գիտեր: Ռայոնում բոլորն էին խոսում նրա մասին: Ինքը՝ Մացակ Ավագյանը նույնպես ռայոնական մի խորհրդակցության ժամանակ դրվել էր նրան և ցանկություն հայտնել, որ ընկեր կամբարյանի պես խսկական բուլճիկներ շատ լինեն կոլխոզներում:

Ժսկ երբ լսեց, որ Շմավոնին հանում են և նրա փոխարեն իրենց կոլխոզի նախագահ նշանակում Լևոն կամբարյանին, զլխին կացնի հարված ստացածի պես նայեց Մաթոս Գրիգորյանին: Սակայն, իբրև մի մարդ, որ չափազանց հմուտ է մարդկանց թուլությունները բռնելու և նրանց այդ թուլությունների միջոցով սանձահարելու մեջ, նա թաքցրեց իր թշնամական վերաբերմունքը նոր նախագահի հանդեպ և ցույց տալով նրան ընդգծված հոգատար վերաբերմունք՝ սկսեց ուսումնասիրել նրա թույլ կողմերը:

Ավագյանին դուր էր գալիս այն, որ նորեկ նախագահն ունի էին, երեք մասնիկ երեխաներ և աշխատունակութունից զրկված անեք ու զոքանչ:

Վեց ուսող բերան և միայն մի աշխատող ձեռք, — մտածեց Ավագյանը, — հաշիվը պարզ է. պիտի օգնենք... »:

— Էսօր պարտիան նրան մեզ ղեկավար է նշանակել, ուրեմն մենք նրան պետք է թև ու թիկունք լինենք, հավաքվենք նրա թևի տակ, նրան էլ առնենք մեր թևի տակ... — ասաց Ավագյանը Մաթոս Գրիգորյանին և նրանք իրար հասկացան:

Սակայն նորեկը բնավ տրամադրություն չէր ցույց տալիս բա-

րեկամություն սկսելու Ավագյանի և նրա մարդկանց հետ: Ավագյանը նրան շարունակ, համարյա ամեն օր, հրավիրում էր ճաշի, իսկ նա շատ քաղաքավարի հրաժարվում էր՝ պատճառաբանելով, թե դորժ ունի, հենց նոր է ճաշել, հետո կգա և այլն: Իսկ այսօր նա վերջնականապես ջախջախեց նրան մերձենալու ամեն մի հույս՝ ետ ուղարկելով Ավագյանի ուղարկած փեշքաշը: Իր ամենափորձված ղեկի առաջին հարվածի այդ անհաջողությունից Ավագյանն այն աստիճան շփոթվեց, որ մոռացավ արտադրական խորհրդակցության զնալուց առաջ փակել կտուրի անցքը:

Կատուն վերջին անգամ ցնցվեց ու անշարժացավ: Աղալնիները շարունակում էին տագնապահար դես ու դեն թռչել: Ավագյանը փորձեց մեկին բռնել: Նա ուժգին թափահարեց թևերն ու դուրս պրծավ Ավագյանի դողդոջուն ձեռներից: Աղալնիների խուճապն ավելի սաստկացավ: Սարսափից խելագարված թռչունները երամով նետվում էին ղեպի վեր, դիպչում տանիքի ցածրիկ առաստաղին ու կրկին ետ թափվում: Մեկը թռչելիս բախվեց ճրագին ու հանգրեց սկզբ: Մի ուրիշը դիպավ Ավագյանի երեսին: Ավագյանը բռնեց նրան և վիզը տեղն ու տեղը դուրս քաշեց: Այնուհետև նա գազազած ընկավ նրանց ետևից և մթության մեջ որսալով՝ գրկատեսեց երկրորդին, երրորդին, չորրորդին...

Գլխատված աղալնիների ահագին փունջը ձեռքին՝ Ավագյանն իջավ շարդախից և շարունակով հատակին՝ մոլորաց հարսի վրա.

— Փետրատի՛ր, ես դրանց...

— Վո՛ւյ, քոռա՛նամ ես, ինչո՞ւ ես էդքան կոտորել,— բացազանչեց Ավագյանի կիներ՝ Փառանձեմ աքիրը՝ տեղից վեր թռչելով:

— Անիծվա՛ծ կատու... — առանց ուշադրություն դարձնելու կնոջ կշտամբանքին՝ ֆշշաց ինքնիրեն Ավագյանը:

— Կատո՞ւ,— ծոր տվեց մեքենաբար կինը:

— Բա՛ս, կատո՞ւ, հանկարծ բղավեց Ավագյանը,— կատու է մտել կտուր... հասկացա՞ր:

Հարսը վախեցած կեսրարի ալյուղված կերպարանքից ու խոսակցության տարօրինակ եղանակից՝ հավաքեց աղալնիներն ու տարավ դոմի օդան՝ փետրատելու:

— Վո՛ւյ, կտուլի ազիզը թաղեմ,— շարունակեց Փառանձեմ աքիրը, — էդքանը կատուն է կոտորե՞լ:

Կնոջ հարցասիրությանը բավարարություն տալու համար Մա-

ցաւը կարճ պատմեց եղելութիւնը և կարգադրեց, որ աղաւնինները տապակեն-պատրաստեն: Քիչ հետո տղերքը գալու են: Փառանձեմ արիւր, որ մարդու ակտիւ գործակիցն էր նրա հասարակական աշխատանքի մեջ, իսկույն հասկացաւ իր անելիքը և շտապեց օգանձարսին օգնելու:

Նստելով երկու ընդարձակ թախտերի արանքում տեղավորւած ճաշասեղանի մոտ՝ Մացակ Աւագյանը թաղվեց ծանր մտքերի մեջ: Զորեղ մատներով հաստ բեխները ոլորում էր ու մտածում: Նա ելք էր որոնում ստեղծւած նոր կացութիւնից դուրս գալու համար:

ԶՈՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Աւագյանին իր մռայլ մտքերից սթափեցրեց Գրիգոր Սահակյանը: Կատվի դռնուց մտնելով նա ներս մտաւ և Մացակ ապուրը մտասուղ լինելով տեսնելով՝ հազիւ լսելի հազաց ու տեղավորվեց թախտի ծայրին: Առանց գլուխը բարձրացնելու Մացակին իր մշտական այցելուն ճանաչեց նրա դուռը բանալու հղանակից: Օրվա ընթացքում նրանք այնքան հաճախ էին իրար հետ տեսակցում, որ Մացակն ավելորդ համարեց գլուխը բարձրացնել ու բարեկէ: Չնայած նրա մտքերի թելն արդեն կտրւած էր Գրիգորի ներս մտնելու պատճառով և նա այլևս չէր մտածում, բայց շարունակում էր իր սովորութեան համաձայն գլուխը կախ պահել: Այդ դիրքով Աւագյանն անհուն պատկառանք էր արգում Գրիգորի վրա: Կտրած մանր աչքերը երկյուղածութեամբ հառած Աւագյանի վզի ծակքերին՝ Գրիգորը խորապէս ցաւակցում էր նրան: Նա հասկանում էր նրա մտաւանդութեան պատճառը և պատրաստ էր ինքն իրեն ջուրը նետել նրա ցանկութեանը բաւարարութիւն տալու համար: Բայց իբրև սահմանափակ խելքի տեր մարդ, չէր կարողանում մի խելացի խորհուրդ տալ: Նա միայն կարող էր արագ և ամենայն ճշգրտութեամբ կատարել այն ամենը, ինչ իրեն առաջարկէին: Նա պատրաստ էր իր կարճ ու հաստ մատներով սեղմել կողորդն այն մարդու, որը Մացակ ապուրն անհանգստութիւն էր պատճառում: Նա չէր կարողանում ըմբռնել, թե ինչպէս կարելի է այդ պատկառելի մարդուն վշտացնել:

— Ասում ես, վեր չկալալ, էլի՞,— զլուխը բարձրացնելով
խռպոտ ձայնով հարցրեց Ավագյանը:

— Վեր չկալալ,— պատասխանեց Գրիգորը՝ ձայնն ավելի լսե-
լի դարձնելու համար կոկորդը մաքրելով:

— Հըմ... բա ի՞նչ ասալ:

— Ասում է՝ որտեղից բերել ես, էնտեղ էլ տար:

— Հա՞... փաս փեշքաշ չուզեց, էլի՞...

— Չուզեց,— մեքենաբար կրկնեց Գրիգորը:

— Կուզենա... — բռնուցքը սեղանին խփելով բացադանչեց
Ավագյանը:

Գրիգոր Սահակյանը, որին չափազանց հոռետես էր դարձրել
նոր նախագահի կոպիտ ու վճռական տոնը (առավոտյան փեշ-
քաշը մերժելիս), ակամայից համաձայնեց Ավագյանի հետ՝ մա-
սամբ չցանկանալով զրգռել իր պատկառելի բարեկամին, մասամբ
էլ նրան հավատալով: Նա այն համոզմունքին էր, որ եթե Մացակ
ապերը մի բան պնդում է, նշանակում է հիմք ունի: Դրա համար
էլ նա երևույթների և անցուդարձերի մասին դատողություն չէր
անում, բնավ չէր ձգտում ինքնուրույն կերպով գտնել դրանց բա-
ցատրությունը: Նա միայն նրանց մասին հաղորդում էր Մացակ
ապորը և սպասում, թե նա ինչ կասի: Մացակի հայտնած կարծիքն
էլ դառնում էր նրա համոզմունքը: Մացակի և Գրիգորի այս փոխ-
հարաբերությունը դուրսում այնքան հանրաժանոթ էր, որ 1931
թվի գարնանը, երբ Ավագյանը դիմում ներկայացրեց կոլխոզ մըտ-
նելու, այլևս ավելորդ համարեցին Գրիգորին հարցնել՝ նրան էլ
նոր դիմում տվողների ցուցակում հիշատակելու համար: Բոլորի
համար պարզ էր, որ եթե Ավագյանը կա, Գրիգորը չի կարող չլի-
նել:

— Ես էլ էդ էի ասում մտքումս, Մացակ ապեր,— համաձայ-
նեց Գրիգորը:

— Ասում ես, փեշքաշը վեր չկալալ, էլի՞:

— Վեր չկալալ,— նորից մեքենաբար կրկնեց Սահակյանը:

— Սո՛ւտ ես ասում... ձեռքը նորից սեղանին խփելով՝ կանաչ
աչքերը փայլատակեցրեց Ավագյանը:

— Վա՞... ինձ սպա՛նես, Մացա՛կ ապեր... չհասկանալով Մա-
ցակի մտքերի ընթացքը՝ թոթովեց Գրիգոր Սահակյանը:

— Քեզ ասում եմ՝ նա վեր է կալել, սարսա՛ղ:

— Վա՞... որդկերանցիցս խեր շտեսնեմ, Մացա՛կ ապեր, թե

սուտ կիսոսեմ: Ուզում էի՝ ետ բերեմ, կնիկը քամակիցս հասալք վեր կալալ:

— Բա որ ասում եմ՝ վեր է կալե՞լ...

— Թաքուն վեր կալալ, Մացակ ապեր, մարդը չմացալ:

— Սարսաղ, — մռնչաց Ավագյանը, — էդ միայն քու աչքն է կապել... իմ աչքը կարող չի կապի: Կնիկը վեր կալալ, չէ՞: Դու էլ ամեն օր տա՛ր կնկանը: Հասկանում ե՞ս... Նրանից թաքուն տո՛ւր կնկանը: Կնիկը կառնի, նա էլ կուտի, հետո էլ կիմանա, որ կերել է, կգողգողա կնկա վրա, վերջը կկակղի ու կուտի: Կկակղի՞ կուտի:

— Հա՛... հասկանալով Ավագյանի միտքը՝ բացազանչեց Գրիգորը:

— Բա, — շարախինդ բառաչեց Ավագյանը:

— Խելքի ծով ես, Մացակ, ապեր:

— Կնիկը ո՞նց է, դուրդ գալի՞ս է...

— Հուրի փերի է անիծածը, — հարմարվելով Մացակի եղանակին՝ պատասխանեց Գրիգորը:

— Հա՛, ախորժակդ բացե՞լ է:

— Սպանեցիր, Մացակ ապեր, — ճակնդեղի պես կարմրեց Գրիգորը:

— Սարսաղ, ո՞ւմից ես քաշվում, նա քու փայն է:

Գրիգոր Սահակյանի սիրտը տրոփեց այդ չափազանց հանդուգն, բայց հեշտագրգիռ մտքից: Նա այնպիսի ճորտական երկյուղածություն էր տածում դեպի առհասարակ հեղինակավոր մարդիկ, որ կոլլսոզի նախագահի կնոջը ծուռ նայելը կհամարեիր իրեն համար կործանարար հանդիսություն: Բայց երբ այդ միտքը նրա մեջ հրահրում էր Մացակ ապերը՝ Գրիգորի աչքին ամենահեղինակավոր մարդը, ապա նա ոչ միայն պատրաստ է հաղթահարել իր ճորտական երկյուղությունը, այլև վտանգավոր հանցանք է համարում հրաժարվել այդ մտքից: Նա սաստիկ վախեցած նայեց դեպի դուռն ու կարկամեց:

— Հասկացա՞ր, Գրիգոր, — կրկնեց Ավագյանը, — նա քու փայն է:

Կամաց-կամաց հյուրերը հավաքվեցին:

Ամենից առաջ եկավ հաշվապահը՝ բարձրահասակ, կործքե ներս ընկած, քիչ կուզլիկ, քառասունի մոտ մի տղամարդ: Կռան

տակից հաշվեմատյանը հանելով դրեց սեղանին և սկսեց շորերը՝
թափ տալ:

— Յահ, Եփրեմիսա՞ն,— ուրախ բացադանչեց Ավագյանը՝
ձյո՞ւն է գալիս:

Եփրեմը դեռ չէր բաց արել բերանը, երբ փափախով շորերը
թափ տալով ներս մտավ Մաթոս Գրիգորյանը:

— Ձմեռ եմ բերել, Մացա՛կ ապեր, ձմե՞ռ,— բառաչեց նա
դռների միջից:— Մի քսան ռուպե էլ էս թափով դա, մի մետր կը-
նստի: Նախագահի աչքը լո՞ւյս:

Ավագյանը դուրս եկավ պատշգամբ: Ձյան փաթիլները ան-
ընդհատ, արագ թափվում էին դռուղի տափակ կտուրների վրա:
Գետինը արդեն սպիտակել էր: Համենայն դեպս վաղը չի կարելի
հանդ դուրս գալ:

Մացակի սիրտը ճմլվեց ուրախության և անհանգստության
խառն զգացմունքից: Նրան մի ռուպե թվաց, թե ձյունը գալիս է
իր՝ Մացակ Ավագյանի հատուկ պատվերով և այդ մասին գիտե-
նախագահը: «Հայ գիտի աշխա՞րհ,— մտածեց նա դառնությամբ՝
նայելով ձյան ընկնող փաթիլներին,— ո՞նց թարսվեցիր,— ձյուն է
գալիս, խափանում դարնանացանը, իսկ մենք դրա համար ուրա-
խանում ենք...»: Նա մուսլ դեմքով ներս մտավ և լուռ ու մունջ
նստեց:

— Ի՞նչ կասես, Մացա՛կ ապեր,— ձայն տվեց Մաթոսը՝ ակ-
նարկելով տեղացող ձյունը,— բրիգադիս կարգադրություն չանե՞մ
որ սեկերը լծեն:

Հաշվապահն ու Գրիգորը ծիծաղեցին:

— Բա՛ս...— խոսեց Ավագյանը,— պլանավորում են մարդիկ:
Ո՞նց ես պլանավորում, շան որդի, բնությունը: Դու աստվա՞ծ ես,
որ ձյունը, անձրևը, կարկուտը պլանավորես: Դե՛ պլանավորի-
չի՞ր: Դե վաղ՝լանից սկսիր էլի՞՝ «բուշակիլյան դարնանացանը...»

— Հույ ես դրա՛... — բորբոքվեց Մաթոս Գրիգորյանը,— եկել
է, թե՛ դործիքներդ լավ չեն դարսված, զնա, ասում է, շորերդ
բրիգադի պահեստը, տես նրանք ոնց են դարսել, արի ինքդ էլ
էդպես դարսի: Ինչո՞ւ, ասում եմ, ընկեր նախագահ, ես Չոբանանց
Ալեքի՞ց պիտի սովորեմ ռանչպարությունը:

— Նա ի՞նչ ռանչպար է եղել որ,— խոնջաց Գրիգորը,— նրան-
ուղարկես սար՝ ոչխարի գոմերը մաքրի:

— Բա՛,— շարունակեց Մաթոսը,— նախագահն ինձ ասում:

Է գնա Չովուր Ալեքից բան սովորիր: Մեզ մոտ, ասում է, ամեն
բան պիտի պլանով լինի: Հենց դործիքների դասավորման մեջ էլ
պիտի երևա պլանը: Ինչ կա որ, ասում եմ, ընկեր նախագահ,
ինքդ ինձ ցույց տուր, ես էլ պլանով դասավորեմ: Չէ, ասում է,
ես կարող չեմ, դու գնա՛, տես Ալեքը ոնց է դասավորել, ճիշտ նրա
պես էլ դու դասավորի: Տո, ես քո ուղարկողի էն... բա դու ի՞նչ
նախագահ ես, որ ինքդ չես լմանում ցույց տալ, շովուր Ալեքից
ես սովորում ու ինձ էլ ես դուռում թե՛ գնա սովորի:

— Է, վերջը գնացի՞ր, — հեզնեց հաշվապահը, որ մինչ այդ
լուռ ժպտում էր:

Կանայք ներս մտան և սկսեցին սեղանը պատրաստել: Սե-
նյակը լցվեց տապակած մսի հոտով:

— Նախագահն էս առավոտ իմ ուղարկած փեշքաշը ետ էր
ռդարկել: Այսինքն պայքար է սկսում մեր դեմ, — սկսեց Ավագ-
յանը բաժակները լցնելով: — Կա՛վ, մենք էլ կպայքարենք: Շմա-
վոնին հանեցին աշխատանքից: Մեր մեջն ասած՝ Շմավոնն էշի
մեկն է: Նախագահությունը նրա բանը չէր: Հանեցին: Էլ ինչո՞ւ
են դրսից մարդ ուղարկում: Ուրեմն մեր ներսի մարդուն չեն հա-
վատում: Ուրեմն Հացավանի մեջ չկա, էլի՞, նախագահության
արժանի մարդ... — Ավագյանը բռունցքը դուսպ ուժգնությամբ
խփեց սեղանին, դողացնելով արաղի շշերն ու Գրիգոր Սահակ-
յանի սիրտը:

— Ինչո՞ւ չկա... — պոռթկաց Մաթոսը ձեռքը մեկնելով դեպի
Ավագյանը, — ա՛յ, իսկական նախագահ: Մենք մեռե՛լ ենք, որ
մեղրածորցին մեր գլխին ղեկավար դառնա:

Երբ սեղանն արդեն պատրաստ էր և նրանք լցրած բաժակ-
ները բարձրացրին, որ իրար շրխկացնեն, դուռն ամուր թակեցին:
Սեղանակիցները շփոթված նայեցին իրար երես, իսկ Փառանձեմ
աքիբը նետվեց դեպի դուռը:

— Քա, մեր Շմավոնն է, — ձայն տվեց նա դրսից:

Ձուռնաթաթախ, ոտները գետնին խփելով՝ ներս մտավ կու-
խոզի նախկին նախագահը:

— Էս ինչե՞ր եք անում թաքուն-թաքուն, — բացադանչեց նա
կեղծ խստությամբ:

Հաշվապահը փորձեց ժպտալ, բայց երկյուղն այնքան ծամա-
ծռեց նրա ժպիտը, որ Գրիգորին թվաց, թե նա պատրաստվում է
բաց լինել: Գրիգորը ոտքի կանգնեց և իր տեղն առաջարկեց վը-

տանգավոր հյուրին: Ծմավոնը բարեկեց ներկաներին ու նստեց: Մի պահ ընդհատուկեց խոսակցութիւնը: Ավագյանը Ծմավոնի համար էլ դինի լցրեց և սկսեց բաժակաճառ.

— Ծմավոն ջան, էս բաժակն առաջարկում եմ քո կենացը: Հացավանում միայն մի բոլշեիկ ունենք, էդ էլ դու ես... էսօր մենք միջակ աշխատավոր գյուղացիներ ենք, կոլխոզ ենք մտել ու զնում ենք սոցիալիզմի ճանապարհով: Ո՞ւմ ետեկց ենք զնում: Ծմավոնի ետեկց: Բայց որ չե՞ն տեսնում, չեն զնահատո՞ւմ: Զոքանանց Վասակի մի սուտ թղթակցութիւնը ավելի թանկ արժեք մեծ դեկավարութեան աչքին, քան Ծմավոնի նման ազնիվ պարտիականի պատիւը: Է՛հ, Ծմավոն ջան, պարտիայի դիժը ճիշտ է, բայց լակոտ-լուկուտները խառնում են է՛, չեն թույլ տալիս, որ ուղածիդ պես կիրառես պարտիայի գլխավոր գիժը, է՞...

— Հիմնականում համաձայն եմ քեզ հետ, — բաժակը վերցրեց Ծմավոնը:

— Ընկե՛ր նախագահ, կենա՛ցդ... — բաժակը շրխկացրեց հաշվապահը, — ես ուրիշ նախագահ չեմ ճանաչում:

Մաթոսն ու Գրիգորն էլ բաժակները դիպցրին Ծմավոնի բաժակին ու խմեցին նրա կենացը: Նրանք սկսեցին համոզվել, որ Ծմավոնի այցելութեան մեջ վտանգավոր նպատակ չկա:

— Էդպես մի՞ խոսի, Երեմիան, — հակաճառեց Ավագյանը: — էսօր մեր պարտիան մեզ նոր դեկավար է ուղարկել: Ուրեմն մենք նրան պիտի օգնենք, որ չչեղվի պարտիայի գլխավոր գծից ու մեզ էլ տանի էդ գծով: Ի՞նչ ասիր, Ծմավոն ջան:

— Իհարկե, հիմնականում այդպես է, — հաստատեց Ծմավոնը՝ մտքում ամոստալով, որ ինքն առաջինը չպաշտպանեց նոր նախագահին հաշվապահի անուղղակի հարձակման դեմ: Մյուս կողմից նրա առանց այն էլ վիրավորված ինքնասիրութիւնը նորից մի թեթեւ հարված ստացավ: Նա եկել էր Ավագյանի մոտ ոչ թե պաշտպանողական խոսքեր լսելու նոր նախագահի հասցեին, այլ ավելի շուտ բամբասելու և իր վրդովված սիրտը հանգստացնելու նպատակով: Այսօրվա խորհրդակցութեան ժամանակ նոր նախագահը կոլխոզի նախկին դեկավարութեան հասցեին բաց էր թողել մի քանի սրամիտ արտահայտութիւններ՝ դահլիճում բարձրացնելով բուռն քրքիջ: Ծմավոնը չէր կարողանում մոռանալ մանավանդ պրակտիկանտուհի Հասմիկ-Զորաբեյանի զրնգուն ծիծաղը, որ կարծես սուր դանակի պես դեռ ցցված էր նրա սրտում:

Ծիծաղել էին մինչև անդամ ուսուցչուհիները և նիստից հետո շրջապատել էին նոր նախագահին՝ հայտնելով իրենց հիացմունքը նրա ղեկույցումից: «Դավաճան մեղշանկաներ, է՞դ էր ձեր զասակարգային կայունությունը», — հայհոյել էր մտքում Շմալոնն ու ընկճված տրամադրությամբ տուն գնացել:

Տանը նա շէր կարողացել հանգստանալ: Եկել էր Ավագյանի մոտ, որ մի քիչ սիրտը թեթևացնի:

— Ես չեմ ասում, թե ռայկոմը ուղիղ գիծ է տարել, — շարունակեց Ավագյանը՝ կարծես պատասխանելով Շմալոնի դառն խոհերին: — Ռայկոմը սխալ արավ: Շմալոնի պես աղնիվ, մասսայի կողմից սիրված, ճանաչված պարտիականին հանեց ու կոլխոզի ղեկավարությունը հանձնեց դրսի մարդուն: Բայց, դե՛, էստեղ մեղ խոսք չի հասնում: Պարտիան էդ որոշումը հանել է, մենք էլ պարտիայի գծի վրա կանգնած կոլխոզնիկներ ենք ու մեր պարտքն է պաշտպանել էդ դիժը:

— Ճիշտ է, — ձայն տվին հաշվապահն ու Գրիգոր Սահակյանը:

— Տո, ի՞նչն է ճիշտ, է՛, — բորբոքվեց Մաթոս Գրիգորյանը, — ես էլ կոլխոզնիկ եմ չէ՞, — բրիզադավար եմ: Ես ընկեր Շմալոնին եմ ուզում: Ես դեմ եմ մեղրածորյուն: Եկել է, թե՛ Քուռակը թամբեք, դնամ արտերը ման դամ: Ի՞նչ կա որ, դնա՛ ման արի: Շան ծիծ կերածը ձին քշել, դնացել կանդնել է Զուրաբենց դռանն ու Զուրաբենց աղջկա հետ սիրաբանություն է անում: Բա սա կոմունիստի արարմունք է՞: Տո, մասսայի ղեկավար ես, կնիկ, տղի տեր մարդ, ի՞նչ ես ընկել ջահել աղջկա ետևից: Տանն էլ կնկա հետ թուր ու թվանքով է խոսում: Դիմանալու բան չի է՞, ընկեր Շմալոն: Էս ձեր Մացակ ապերն էլ մի բան է իմանում — պարտիայի գլխավոր գիժը: Է, մեռնեմ պարտիային, ես դեմ չեմ: Բայց որ էս բաները տեսնում եմ, սիրտս չի դիմանում:

Շմալոնը պատրաստվել էր իր պարտիական խիղճը հանգըստացնելու նպատակով նոր նախագահի օգտին Ավագյանից էջ ավելի կայուն մի ճառ ասել, բայց Մաթոսը մատը դրեց ամենաթարմ վերքի վրա: Քուռակի անունը տակն ու վրա արավ նրա լավագույն մտադրությունները:

— Ես ընկեր Մացակի հետ համաձայն չեմ, — սկսեց նա դիտու բաժակը շուռ տալուց հետո: — Իհարկե, ռայկոմը հիմնականում ճիշտ գիծ է տարել: Ռայկոմը ընկերոջն ուղարկել է այստեղ,

տրպես կոլխոզի նախագահ, որ նա հիմնական աշխատանք կատարի կոլխոզում, այլ ոչ թե ձի խաղացնի աղջկերանց դարամցնելու համար, ձիու մեջքն էլ հարյուր տոկոսով վիրավորի ու վեր գցի:

— Ի՞նչ ես ասում,— աշխուժացավ Ավագյանը,— ձիու մեջքը վիրավորե՞լ է:

— Բա ի՞նչ է արել,— պատասխանեց Շմավոնը՝ Ավագյանի չցրած երկրորդ բաժակը խմելով:

— Է՛հ, ընկեր՝ Շմավոն,— սկսեց հաշվապահը՝ դինու բաժակը բարձր բռնած և իր լացանման ժպիտը հառած՝ Շմավոնի հրեխն,— մեղրածոբյցին ձեռիցդ առավ քո պաշտոնն էլ, քո ձին էլ... քո...ասենք էդ մեկը դեռ չի առել:

Շմավոնը հասկացավ հաշվապահի ակնարկը և նրա պեպե-նոտ քիթը ամոթից կարմրեց: Նրեք տարի առաջ մահացել էր Շեմավոնի կինը և նա կնոջ մահից մի տարի հետո առաջարկություն էր արել տասնամյակի դասատու էմմա Մինասյանին: Էմման Շմավոնին չվիրավորելու համար ուղղակի չէր մերժել, այլ բացա-տրել էր, թի ինքը մտադրություն չունի ամուսնանալու, որովհե-տե ղնալու է մայրաքաղաք ուսուցչական կուրսերում կատարելա-գործվելու: «Նա քեզ հարյուր տոկոսով կսպասեմ»— ասել էր Շմա-վոնը: Էմման խորհուրդ էր տվել, որ ոչ մի տոկոսով էլ չսպասի: Շմավոնը թաքուն փորձեր էր արել խանգարելու նրա գործուղումը, բայց չէր հաջողվել: Այնուհետև նա «հարյուր տոկոսով մեշշանա-կան» էմմային մոռացել էր և ուշադրությունը դարձրել էր դեպի մյուս ուսուցչուհիները: Նրանք հետաքրքրությամբ լսում էին Քու-ռակի արտասովոր թռիչքների մասին: Լենինականից եկած Քնա-րիկ Մելքոնյանը այնքան մտերմացավ Շմավոնի հետ, որ նրա համար թաշկինակ կարեց՝ իր անունը վրան ասեղնագործելով: Շմավոնն արդեն առիթ էր որոնում, որ սիրտը բաց անի նրա առաջ, երբ էմման վերադարձավ Հացավան՝ ավելի հասունացած ու դեղնեցկացած: Նա նշանակված էր դպրոցի ուսումնական մասի վարիչ: Այդ օրվանից Շմավոնի մեջ նոր ուժգնությամբ բոցավառ-վեց նրա հետ ամուսնանալու ցանկությունը: Բայց լրագրում տը-պագրված թղթակցությունը, որից մեկ ամիս հետո նրան կոլխոզի նախագահությունից հանեցին, տապալեց նրա երջանիկ ծրագիրը:

— Բայց էդ էլ կառնի,— շարունակեց հաշվապահը անամոթ պարզությամբ:— Ասում են կնկանից բաժանվում է, որ էմմայի հետ պսակվի:

— Հա՛... շփոթվեց Շմավոնը:

— Գլուխը քարին է տալիս, — միջամտեց Փառանձեմ աքիրը, որ մինչև այդ լուռ լսում էր տղամարդկանց ու հասկանում ամեն խոսակցության իսկական նպատակը: Էմման նրա թայը չի: Էմմային հսկողնեմ Շմավոնիս: Նախագահը նոր կնիկ է ուղղում, իրեն հավասարին ման դա: Մեր Անուշին առնի էլի՛: Ինչ է ընկել ջահեկ աղջկա ետևից: Էմման Շմավոնինն է:

— Էմման հիմա այլևս Շմավոնին չի առնի, — պնդեց հաշվապահը:

— Ինչի՛, — դրդովեց Փառանձեմը, — Շմավոնի ինչն է պակաս:

— Ինչն է պակաս, — հառաչեց հաշվապահը, — կոլսոդի վարչության նախագահի պաշտոնը...

— Կոլսոդի նախագահի պաշտոնն է պատասխանատու, թե՛ գյուղատվետի նախագահինը, — բացազանչեց Շմավոնը, որ արդեն սկսել էր հարբել:

— Իհարկե կոլսոդի նախագահինը, — նկատեց հաշվապահը: — Գյուղատվետի նախագահն ի՞նչ իրավունք ունի ձեռքին:

— Սխալվում ես, — գոռաց Շմավոնը: — Դու հարցուր տոկոսով թերագնահատում ես Սովետական իշխանությունը:

— Ո՛վ է գալու մեզ մոտ գյուղատվետի նախագահ, — հարցրեց Ավագյանը:

— Էս տղեն, — ձեռքը կրծքին խփեց Շմավոնը:

— Դե՛ էդպես ասա, հե՛ր օրհնած... կեցցե՛... ուռու՛... քո կենա՛ցը... — ձայն տվին սեղանակիցները՝ բաժակները բարձրացնելով:

Տուն գնալիս Շմավոնը ձյունոտ գիշերվա սառն օդի աղդեցության տակ սթափվեց և սաստիկ դղջաց, որ իրեն գյուղատվետի նախագահ նշանակելու գոռոտները ժամանակից առաջ հայտնել էր անպարտիկաճանհերին: Հանկարծ ռայոնական կոմիտեն իր որոշումը փոխի և ուրիշ թեկնածու առաջադրի: Այ՛ քեզ խայտառակություն: «Հարցուր տոկոսով օպորտունիստ եմ» — հանդիմանեց ինքն իրեն նա մտքում և շինելի փեշերը վեր քշտեց, որ կարողանա աղատ քայլել քառորդ մետր հաստությունմբ նստած ձյունի միջով:

Իններորդ բրիգադի անգամ Վանո Դավթյանի տան մոտով

անցնելիս Շմալոնը լսեց կանացի արծաթահնչուն ծանոթ մէկ ձայն:

— Ընկե՛ր Շմալոն...

Շմալոնը կանգ առաւ՝ սաստիկ զայրացած ինքն իր դեմ, որ չի կարողանում սանձահարել սրտի տրոփյունը: Վանոյնց բակից դուրս ելաւ ուսուցչուհի էմման՝ գորշ մուշտակի և սպիտակ խավարի մեջ շողացնելով իր ժպիտը: «Նրա՞դ է, թե իրականություն», անցավ Շմալոնի մտքով և նա անաջող անտարբերությամբ հարց տւեց.

— Դո՞ւք եք, ընկե՛ր էմմա...

— Ես եմ, ընկե՛ր Շմալոն: Խնդրում եմ ինձ ուղեկցեք մինչև տունը:

Շմալոնի համար միանգամայն անսպասելի էր այս առաջարկությունը և նա այնքան շփոթւեց, որ հազիվ կարողացավ թոթովել.

— Շնորհակալ եմ:

— Այսինքն ուզում եք ասել, որ շնորհակալ ես պետք է լինեմ,— Շմալոնի շփոթմունքը ցանկացավ կատակով ծածկել երիտասարդ ուսուցչուհին:— Անշուշտ շնորհակալ կլինեմ, եթե ինձ հաջողությամբ հասցնեք տունը:

Նրանք սկսեցին քով-քովի ճեղքել ձյունը: Էմման բացատրեց, որ եկել էր Վանոյի տունը՝ իմանալու նրա տղայի առողջության մասին: Պարզվեց, որ Վանոյի տղան դպրոց չի գալիս ոչ թե հիվանդության պատճառով, այլ հայրը նրան դպրոցից հանում է, որ պիսգի բրիգադում աշխատեցնի՝ աշխօր վաստակելու նպատակով: Այնինչ՝ տղան ավստոս է, իններորդ դասարանի ամենաընդունակ աշակերտներից մեկը:

Էմման շարունակեց պատմել, թե ինչպիսի կարողացավ համոզել համառ Վանոյին, որ նա չխանգարի իր որդու ուսման ընթացքը, որովհետև զգաց, որ իր ուղեկցին այդ հարցը չի զբաղեցնում: Շմալոնի մտքերն ուրիշ տեղ էին: Նրանք լուռ անցան որոշ տաքածություն:

— Դիշերով մենակ դրսում չե՞ք վախենում,— փորձեց անսխորժ լռությունը խզել Շմալոնը:

— Ինչո՞ւ եմ մենակ,— անհոգ ծիծաղեց էմման,— դուք ինձ հետ եք:

— Ես կարող էի ձեզ չհանդիպել:

— Դուք չհանդիպելիք, մեկ ուրիշը կհանդիպեր: Ամբողջ Հա-
ջավանը ինձ հետ է, արտասանեց աղջիկը:

— Այո... խորիմաստ եղանակով ծոր տվեց Շմավոնը, — մա-
նավանդ կոլխողի նոր նախագահը:

— Ձեմ հասկանում, — հանկարծ զգաստացավ աղջիկը:

— Հարյուր տոկոսով հասկանալի բան եմ ասում, — խայթեց
Շմավոնը: Եվ դուք հիմնականում հասկանում եք:

Էմման կանգ առավ և մթուժյան մեջ անկեղծ դարմանքով
հայեց Շմավոնի աչքերին:

— Ես բան չեմ հասկանում, ընկե՛ր Շմավոն: Խնդրում եմ
քաջատրե՛ք, թե ինչ եք ուզում ասել:

Շմավոնը զղջաց այդ խոսակցությունը բաց անելու համար,
մյուս կողմից աղջկա անտեղյակությունը նրան ուրախություն էր
պատճառում: Ուստի ճշմարտությունը միանգամ ընդմիշտ իմանա-
լու նպատակով ուղղակի հարց տվեց:

— Ճիշտ չէ՞, որ դուք պսակվում եք Լեոն Լամբարյանի հետ:

Էմման արձակեց մի թույլ ճիշ, որ նշանակում էր, «ամոթ
քեզ»: Մի պահ նա չգիտեր, թե ինչ պատասխանի այդ անհեթեթ
հարցին: Զարմանքն ու վիրավորանքը հաղիվ հաղթահարելով նա
միայն կարողացավ ժպտալ.

— Ահա թե ի՞նչ...

— Պա՛րզ պատասխանեցեք, — Շմավոնի ձայնը հնչեց մի տե-
սակ ստիպողական շեշտով:

Էմման արդեն ամեն ինչ կռահել էր և պատասխանեց հաշտա-
նար կայտառ մի եղանակով:

— Պարզ եմ պատասխանում, ընկեր Շմավոն: Ձեզ ձեռ եմ ա-
ռել: Ես Լեոն Լամբարյանի հետ չեմ պսակվում այն պարզ պատ-
ճառով, որ այդպիսի բան բնավ իմ մտքով չի անցել և ես արդեն
մի տարի է ինչ ամուսնացած եմ մեկ ուրիշի հետ: Ամուսինս
Մոսկվայում սովորում է...

— Հա՛... — կոտրվեց Շմավոնի ձայնը: — Շնորհավորում եմ...

— Շնորհակալ եմ, — բերկրանքով ծիծաղեց Էմման և ապա
հանկարծ լրջացավ, — ընկե՛ր Շմավոն... թույլ կտա՞ք ձեզ մի հա-
մեստ խորհուրդ տալ:

— Աչքի՛ս վրա, — ձեռքը աչքերին տարավ Շմավոնը:

— Գուցե ինձ համար անհարմար է Ձեզ խորհուրդ տալ, — ըզ-
գացվեց աղջիկը: — Ես ձեզանից երիտասարդ կոմունիստ եմ...
«Ես» ես ձեզ խորհուրդ կտայի չղբաղվել այդպիսի խոսակցու-

թյուններով... Լամբարյանը լավ կոմունիստ է, դուք սիրեցե՞ք նրան, օգնեցե՞ք և չեք սխալվի... բարի՝ գիշեր:

Էմման արագ լիազերվով հեռացավ, մտավ դպրոցի բակը, ուր գտնվում էր նրա բնակարանը:

Շմավոնը մի պահ շփոթված կանգնեց փողոցում, ապա ուշքի եկավ և քայլերը դեպի տուն ուղղեց՝ ինքն իրեն մտքում պախաբակելով, «հարյուր տոկոսով օպորտունիստ եմ»:

Շմավոնը երկար ժամանակ չէր կարողանում քնել: Ուրեմն էմման ամուսնացած է... Հապա ինչո՞ւ մինչև այսօր բան չէր ասում: Իսկ ինչո՞ւ պիտի ասեր: Նա հո պատասխանատու չէ՞ր որևէ մեկի առաջ: Նա ամուսնացել է մեկի հետ և ուրիշ ոչինչ: «Հարյուր տոկոսով» վերջացավ: Ուրեմն պետք է «հիմնականում» նրան մոռանալ և քնել... Քնել: Ինչո՞ւ Շմավոնի քունը չի տանում: Պետք է խոստովանել, որ այդ էմման գիտակից աղջիկ է: Ծիշտ է, նա մերժեց Շմավոնին և ամուսնացավ ուրիշի հետ: Բայց գիտակից աղջիկ է: Իր կոմունիստական փոքրիկ ստաժով նա ավելի լավ է հասկանում պարտիայի շահերը, քան Շմավոնը: Մինչև անգամ Մացակ Ավագյանը Շմավոնի դեմ պաշտպանեց նոր նախագահին: Իսկ Մացակ Ավագյանը անպարտիական է և... և ի՞նչ... պետք է մոռանալ ամեն ինչ և քնել...

Եվ ի՞նչ է Մացակ Ավագյանը... կուլա՞կ է: Ոչ, Շմավոնը կուլակի տունը չէր գնա գիշերով և նրա հետ բաժակ-բաժակի չէր խփի: Մացակը երբեք չի եղել կուլակ: Շմավոնը լավ է հիշում. Սովետական իշխանության առաջին իսկ օրից Մացակը միջակ տնտեսություն ուներ և միջակ էլ մնաց շերտավորման բոլոր ցուցակներում, բայց ասում են, որ Մացակը շատ ոսկի ունի և պահ է տվել զանազան գյուղերում, մինչև անգամ քաղաքում: Բոլորն են ասում: Նշանակում է, Մացակը միջակ տնտեսություն չէ: Ասում են էլի՞: Ոչ ոք էլ չի տեսել նրա ոսկիները: Խեղացի մարդ է, նախանձում են և, վրան խոսում: Քնի՞ր Շմավոն, քնի՞ր:

Էմման ամուսնացած է: Բայց մի՞թե Լամբարյանը մեղավոր է այս բանում: Հապա ինչո՞ւ դու գիշերով գնացիր Մացակի մոտ և զրպարտեցիր քո պարտիական ընկերոջը: Ինքդ էիր Քուռակի մեջքը տորեել, դեցցիր Լամբարյանի վրա: Իսկ եթե այդ բանը իմանա Լիպարիտ Լեոնյանը, դու նրան ի՞նչ պատասխան պիտի տաս: Զի՞ասի, Շմավոն, ռայկոմը քեզ նոր ընկեր ուղարկեց, իսկ դու ինչո՞ւ ես նրան վարկաբեկում: Զէ, Լիպարիտն անպայման կիմանա: Թե-

կուզ շիմանաւ: Դու պարտիական ժողովում ինչպե՞ս պիտի նստեաք ընկերոջ կողքին, նայես նրա աչքերի մեջ, երբ նրան հարցուք տոկոսով դաւաճանել ես: Ոչ, Շմավոն: Դու պետք է քալես քո մեղքը Լամբարջանի առաջ: Դու պետք է քո ուժերը համախմբես նրա շուրջը և օգնես նրան՝ Հացաւանի կողիտղը ոտքի վրա բարձրացնելու: Դու չկարողացար, օգնիր, որ նա կարողանա: Եւ դու Լամբարջանի հետ կլինես: Դու լավ տղա ես, Շմավոն: Հանդատացիր և քնիր...

Եւ Շմավոնը վերջապես քնեց:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Էլուշին անշափ դուր է դալիս, երբ փողոցում զբոսնողները, նրան ակնարկելով՝ շշնջում են. «Վարդան Ղազարյանի կինն է»:

Նա լցվում է պարծանքի զգացումով, նման այն երիտասարդ բանաստեղծին, որի առաջին անգամ լույս տեսած ոտանավորի մասին խոսում են աղջիկները:

Էլուշը ոչ մի րոպե չի մոռանում, որ ինքը Վարդան Ղազարյանի կինն է: Նա իրեն է վերագրում իր ամուսնու հեղինակութունը ու հմայքը:

Նրա փաշիայանքի երկրորդ առարկան իր անունն է՝ Էլուշ: Երբ Էլուշին կանչում են այդ անունով, նրան թվում է, թե մի տեսակ փայլ է իջնում վրան, մի տեսակ գեղեցկանում է, տարբերվում սովորական կանանցից: Նա տանել չի կարող իր այն ազդականներին, որոնք նրան, սովորութեան համաձայն, անվանում են Հեղինե — տալիս են նրա իսկական անունը: Սկզբում չէր վիճում, որ ինքը Հեղինե է, կամ, լավագույն դեպքում, Հեղուշ: Բայց երբ փոխադրվեց տասնամյակի վերջին դասարանը, հայրը նրա համար գնեց մետաքսե կարմիր շրջազգեստ: Նա հագավ, նայեց ինքն իրեն հայելու մեջ, ժպտաց և գտավ, որ այժմ իրեն այլևս չի սագում Հեղինե անունը: Ուստի փաթաթվեց մօրը, համբուրեց և խընդրեց, որ մայրն այսուհետև նրան անվանի Էլուշ, կամ էլիս: Մայրը խոստացավ:

Բայց երկար ժամանակ չէր կարողանում խոստումը կատարել: Հաճախ մոռանում էր և կանչում Հեղինե:

Բանն ավելի բարդ էր դարձրել: Նա իր աշակերտական տետրակներն վրա ջնջեց «Հեղինեն» և գրեց «Էլուշ Աղատյան»: Բնկերուհիներն էլ սիրով հանձն առան նրան, առաջընթացն կարգով, էլուշ անվանել: Սակայն ուսուցիչները ոչ մի կերպ չէին ուզում հաշվի առնել նրա անվանափոխությունը: Յուրաքանչյուր ամսական կոպտաբար «Հեղինե Աղատյան» էին կարդում, որ կարծես նա դեռ առաջին խմբումն էր՝ հագին աշակերտական ինչ որ հասարակ զգեստ: Տղաները նույնպես. նրան ձեռ առնելու նպատակով, դիտմամբ շեշտում էին Հեղինե: Դպրոցն ավարտելուց հետո զգալի կերպով պակասեց նրան Հեղինե աստղների թիվը: Բայց մայրն էլ մեկ-մեկ մոռանում էր և կանչում հին անունով:

— Էլի, մամա, — ջղայնանում էր նա մանավանդ այն դեպքերում, երբ հարեան պատշգամբում պարտալելիս էր լինում արտասահմանից ներգաղթած ծանոթ ուսանողը, որի հանդեպ էլուշն անտարբեր չէր: Նրանք ամառը երկուսն էլ քնում էին պատշգամբում:

Էլուշը հաճախ էր նկատում, որ ուսանողը, գլուխը վերմակով սուտ ծածկած, ճաղերի արանքից դիտում էր նրան հանվելիս ու հագնվելիս: Այդ դեպքերում էլուշը դիտմամբ դանդաղում էր հագնվել, ձգվում էր, վերմակը վայր գցում ուսերից, հետո ամոթխած փութկոտություններ նորից փաթաթվում էր վերմակով ու ժրպտում: Այդ խաղը չէր վրիպում ուսանողի հետախույզ աչքերից: Այդ սիրային լուռ բանակցությունները, սակայն, տխուր վախճան ունեցան: Պարզվեց, որ ուսանողը սովորում է պատմագրական ֆակուլտետում, այնինչ էլուշին թվում էր, թե նա անպայման պատրաստվում է ինժեներ դառնալ: Այդ դեռ բավական չէր: Նա վճռականապես դեմ էր «Էլուշին»:

— Հայ աղջիկ ես, Հեղինե էլ կոչվիր, «Էլուշ» որն է, — ասավ մի անգամ այդ անկիրթ վարժապետը:

Էլուշը նրանից հիասթափվեց: Նա որոշել էր ամուսնանալ՝ անպայման ինժեների կամ ղինվորականի հետ: Սակայն նրան շուտով առաջարկություն արավ նրա նոր ծանոթներից մեկը՝ Վարդան Ղազարյանը, ոչ ինժեներ, ոչ ղինվորական, այլ Հայկոտպի հրահանգիչ: Մոռենք մի շաբաթ խորհրդակցելուց հետո վճռեցին, որ Վարդանն էլուշին հարմար ամուսին կարող է լինել: Մա-

նաւանդ, ծառայում է այնպիսի կարեւոր հիմնարկում, ինչպիսին է Հայկոռպը: Էլուշը քիչ լաց լինելուց հետո ամուսնացավ Վարդանի հետ: Նա չսխալվեց: Կարճ ժամանակից հետո Վարդանն առաջ քաշվեց և նշանակվեց շրջանային սպառնկոտալի նախագահ: Սպառնկոտալի նախագահն ամառանոցային աչդ փոքրիկ քաղաքում նշանավոր անձնավորութունն է: Հովեկները կախում ունեն սպառնկոտալի նախագահից, ուստի ամբողջ օրը նրա շուրջը պտույտ էին գալիս և նրա անունը պատկառանքով հոլովում: Այդ հանգամանքն էլուշի սիրտը լցնում էր փառասիրութեան անպարփակ զգացումով: Միաժամանակ զայրույթից պայթում էր նա, նկատելով, որ երիտասարդ հովեկուհին, աղետալին ժպտը Վարդանին հառած, հերթից դուրս մի ապրանք էր խնդրում, իսկ Վարդանը, իր հերթին սիրալիր ժպտով, խոստանում էր նրան ամեն կերպ օգնել: Սակայն էլուշն իր այդ զայրույթը հետո վերածում էր աշալուրջ հսկողութեան և ամուսինն, ընդհանրապես, չէր կարողանում սիրալիր ժպտալուց հետո դնալ: Օ՜, նա զիտի տղամարդու սանձը ձեռքում պահել: Նրա ընկերուհիներն զգաստ հսկում են Վարդանին մինչև անգամ երևանում, ուր նա մեկնում է մեկ-մեկ սպառնկոտալի գործերով: Նրանք էլուշին իսկույն իմաց են տալիս, թե Վարդանը ո՞ր կնոջը բարեկեց, ո՞ւմ հետ թեանցով արած կինո գնաց:

Վարդանն իր հերթին զգում է կնոջ անխուսափելի հսկողութունը և զգուշ է պահում իրեն կանանց հանդեպ:

Էլուշի տրամադրութունն այսօր առանձնապես բարձր է. նա սեղանը պատրաստել և անհամբեր սպասում է ամուսնուն:

Բայց Վարդանն ուշանում է: Էլուշը, անհամբերութանից, դիտում է հայելու մեջ ինքնիրեն, հեռանում է հայելուց, հանում շրջազգեստը, նորից է հագնում, նորից է մոտենում հայելուն, պուդրա է քսում և հիացմունքով նայում ինքնիրեն: Դեմքը լիքն է, կլոր: Բայց ներքևի ատամներից մի քանիսը ծուռ են և փշացնում են նրա ժպտը: Նա շրթունքները փակում է: Այդպես ավելի գեղեցիկ է թվում: Ո՞վ ունի այսպիսի խոշոր, խաժագույն աչքեր, — մտածում է նա ինքնիրեն և դալիս այն եզրակացութեան, որ ոչ ոք չունի:

Նա նկատում է, որ հոնքերի մոտ բուսած մի քանի ավելորդ մազեր խանգարում են կամարը: Զղայնացած վերցնում է ունելին և այդ մազերը դուրս քաշում: Սակայն հենց այդ րոպեին նա հի-

շում է, որ երեկ գրասենյակում Վարդանի հետ խոսող կնոջ աչքերը սև էին, հոնքերը նույնպես սև ու առատ, և այսպես ավելի գեղեցիկ էր: Էլուշը սրտնեղած նայում է նեքքե՝ իր ոտներին: Նրա ոտները փոքրիկ են: Մետաքսե մարմնագույն դուպաների մեջ սեղմված սրունքները նման են պատշգամբի նրբատաշ ճաղերին: Ո՞վ ունի այդպիսի գեղեցիկ ոտներ — մտածում է նա ինքնիրեն և գալիս այն եզրակացություն, որ ոչ ոք չունի:

Էլուշն ամենից շատ դժգոհ է իր հասակից: Շատ կարճ է, մանավանդ իր ամուսնու համեմատությամբ: Ամուսնության սկզբի տարիներին հավատացնում էր Վարդանին և ինքնիրեն, թե դեռ հասակ է նեակելու Բայց, ահա, չորրորդ տարին է, ինչ նրանք ամուսնացել են և նա երկարել է միայն այնքան, ինչքան կարող է երկարացնել մի կնոջ կողքի շափից դուրս բարձր կրունկը: Նրա երևակայության մեջ կանգնում է պարտույթի մեքենագրուհին՝ իր բարձր սլացիկ հասակով: Բայց բարակ, ցախի պես շոր թևեր ունի — մտածում է Էլուշն ու նայում է իր լիքր, հուլանի թևերին: Ապա թևերը կամարած և գլխին դրած՝ հարց է տալիս ինքնիրեն. ավելի լավ է երկար հասակ ունենալ, թե լիքը, գեղեցիկ թևեր և գալիս այն եզրակացություն, թե ավելի լավ է ունենալ լիքը, գեղեցիկ թևեր:

Վարդանն ուշանում է: Ինչո՞ւ այսքան ուշացավ — մտածում է Էլուշը և հիշում է սեռաչա կնոջը, որ երեկ այնքան անամոթ ժպտում էր Վարդանին: Զայրության շրջից Էլուշի դեմքի մկանները կծկվում են, աչքերի շուրջը կնճիռներ են գոյանում, նա տգեղանում է և լաց լինում: Ապա սրբում է արցունքները, նորից պուրտ քսում երեսին, շրթունքները ներկում, նայում հայելու ու ժպտում: Ե՞ս եմ գեղեցիկ, թե նա, — մտածում է Էլուշը: Նա չի կարողանում ոչ մի եզրակացություն գալ:

— Ես եմ գեղեցիկ... և՛ս, և՛ս, և՛ս... սրիկա՛, — հալճոյում է նա ամուսնու հասցեին:

Վարդանն ուշանում է: Ախ, ե՞րբ կգա — մտածում է Էլուշը: Նրան առաջ են քաշեղ, տանում են Երևան: Նա այնտեղ աշխատելու է իբրև... Էլուշը չի հիշում, թե իբրև ինչ: Բայց պաշտոնը մեծ է լինելու: Ավտոմոբիլով պիտի շրջի: Ախ, Էլուշն ինչպես է կարոտել իր մամային: Փո՛ւ, անպիտան պառավ, հանկարծ նորից կասի «Հեղինե»: Վաղուց է չի լսել այդ ատելի անունը: Երևանում ավտոմոբիլ նստած կանցնի փողոցով, կհանդիպի իրենց պատշգամ-

բի այն ուսանողին, որ հիմա հայտնի գրող է դարձել — Վաչագան Խոռխոռունի: Подумаешь! Մեծ մարդ է: Եկել է Շրջգործկոմից մեքենա էր խնդրում՝ գյուղերը գնալու: «Բարե, ընկեր էլու» — ա-

սավ: Շատ քաղաքավարի է դարձել: Ինչպես էլ լավ էր հագնված: Ծի՜շտ արի, թե սխալ, որ նրա հետ շամուսնացա — մտածում է էլուշը և գալիս այն հղրակացության, որ սխալ է արել: «էլուշ Խոռխոռունի» — Ինչպես էլ սաղ է գալիս: Տեսնեն սիրո՞ւմ է նա իր կնոջը: Իհարկե սիրում է, — հաստատում է ինքնիրեն էլուշը, — հո Վարդանը չի... Քոստոտի մեկը ծիծաղեց երեսին, իսկույն կմոտանա իր կնոջը: Ուֆ, խնշո՞ւ չի գալիս... չլինի՞ առաջ եմ քաշել, ուզում է էլուշից բաժանվել, էդ լրբին առնել:

Այս միտքը շանթահարում է էլուշին: Նա հեռանում է հաշիւուց, ընկնում մահճակալի վրա և սկսում հեկեկալ: Առաջին անգամը լինելով՝ նա ափսոսում է, որ երեխաներ չունի: Եթե երեխաներ լինեին, Վարդանը չէր համարձակվի աչյալիսի բան անել:

Կուշտ լաց լինելուց հետո էլուշը վեր է կենում, նորից փոխում շրջադպեստը և պատուհանից նայում դուրս: Փողոցով անցնում է ռայկոմի մեքենագրուհին:

— Թամա՛րա, Թամա՛րա, — լուսամուտն շտապ բաց է անում էլուշը, — Վարդանին չե՞ս տեսել:

— Շրջկոմումն է, նիստ կա, — պատասխանում է Թամարան: Էլուշը թեթևացած սրտով փակում է պատուհանը և ուրախությամբ թռչկոտում: Հիմա որտեղ որ է Վարդանը կգա, էլուշին կգրկի, կհամբուրի ու կասի. «էլո՞ւշ ջան, շրջկոմն ինձ ազատեց...»

Վարդանը ներս մտավ: Զղայնությունք կաշվի վերարկուն հանեց, նետեց մահճակալի վրա ու մոռյլ նստեց:

— Նիստը վերջացա՞վ... — վախեցած, բայց դեռ ժպտալով հարցրեց էլուշը:

— Վերջացավ, — դառը հեզնեց Վարդանը:

— Քեզ ազատեցի՞ն:

— Ազատեցին:

— Ախ, ինչ լա՛վ եղավ, ինչ լա՛վ եղավ, քաղցրի՛կս... Ե՞րբ ես գնալու:

— Ո՛ւր, — նորից հեզնեց Վարդանը:

— Երևան:

— Ինչ երևան... ինձ գյուղ են ուղարկում:

— Իխի՞նչ... — սարսափահար ճշաց կինը, — իբրև ի՞նչ:

— Բջջի քարտուղար:

Էլուշի համար ավելի թեթև հարված պլիններ, եթե վարդանն սուղդակի հայտարարներ՝ դնում եմ Երևան, բայց քեզ բայ եմ թողնում:

— Է, ձեռ մի առնի,— նորից ժպտաց Էլուշը,— ախր դու հետադիրք ես ստացել Երևանից. քեզ այնտեղ նշանակել են պատասխանատու աշխատանքի: Այ, հեռագիրը: Կարծում ես ինձ կխաբե՞ս:

Էլուշը հայելու ետևից դուրս հանեց հեռագիրն ու բռնեց ամուսնու աչքերի դիմ:

— Էս ե՞րբ են բերել,— աշխուժացավ վարդանը:

— Էսօր, ցրիշը բերեց: Ասում էր՝ դու գրասենյակում չես: Ախ, դու, սուտասան: Լեզվիս ճաքեցրիր: Ես կթողնե՞մ, դու գյուղ գնաս: Էդ էր պակաս...

Հեռագրում պահանջում էին.

«Շտապեցեք Երևան՝ ստանձնելու աշխատանքը»:

— Քեզ էլի առաջ են քաշել,— շաղակրատում էր երկին՝ ամուսնու ցանցառ մաղերը շոյելով:— Շո՛ւտ գնա: Մամային շատ եմ վարդտել: Պապային էլ: Պահանջիր, որ լավ բնակարան տան, նոր տներում: Ուֆ, մազ մնաց սիրտս տրաքեր... Գյուղ... ֆու: Էսքան պատասխանատու աշխատանքից հետո — բջջի քարտուղար: Էն էլ՝ գյուղում: Ծիծաղս գալիս է: Ասենք, որ խեղճ, անլեզու մարդ լինիր, կուղարկեին: Նրանք հիմի տրաքվում են, որ դու առաջ ես քաշվում:

— Լավ, կտեսնենք,— ծանր հոգոց քաշեց վարդան Ղազարյանն ու հեռագիրը դրեց գրպանը:

Ճաշի վրա, ճաշից հետո և մինչև լույս հարցը քննելուց հետո վարդանն ու Էլուշը եկան այն եզրակացություն, թե վարդանը պետք է դիմադրի ռաջկոմի որոշմանը և գյուղ չգնա:

Մյուս օրը Ղազարյանը դնաց ռաջկոմ Սանդարյանի մոտ: Պարզվեց, որ Սանդարյանը մեկնել է Երևան և Ղազարյանը որոշեց սպասել մինչև որ նա վերադառնա: Բայց միջանցքում նրան

տեսավ ռաշկոմի կաղմակերպչական բաժնի վարիչ Լիպարիտ Լեւոնյանը և հրավիրեց իր կաբլինետը:

Դասերից փախած և փողոցում իր դաստիարակին հանդիպած աշակերտի դառն զգացմունքով Ղազարյանը հետևեց Լիպարիտին: Սա Ղազարյանին գլխի թեթև շարժումով առաջարկեց նստել, դուռը ներսից կողպեց, նստեց իր աթոռի վրա, ծնոտները սեղմեց և մեծ քիթն ու նշաձև փայլուն աչքերը հառեց Ղազարյանի երեսին համարյա շնջալով:

— Ինչո՞ւ չես մեկնել Հացավան:

— Ինչո՞ւ եք ինձ վրա դռում, ընկեր Լիպարիտ,— բողոքեց Ղազարյանը:

Լիպարիտը նույն անողոր շշուկով շարունակեց:

— Ես քեզ հարցնում եմ, ինչո՞ւ չես կատարել ռաշկոմի որոշումը: Զե՞ որ դու երեկ պետք է մեկնած լինեիր Հացավան:

— Մի օրը ի՞նչ նշանակություն ունի,— իր խակական պատասխանը թաքցրեց Ղազարյանը:

— Մեծ նշանակություն,— ծնոտները սեղմեց Լիպարիտը: Օրկա, որ ամսից ավելի մեծ է... Ինչո՞ւ չես մեկնել Հացավան:

Այս հարցը Ղազարյանին հիշեցրեց մանկության մի դեպք: Նա գողացել էր ընկերոջ մատիտը «Ինչո՞ւ ես գողացել» — կրկնում էր ուռուցիչը՝ քանոնի յուրաքանչյուր հարվածի հետ միասին: Լիպարիտի «Ինչու» նրան ֆիզիկական ցավ էր պատճառում: Դրա համար նա շտապեց պատասխանել:

— Ես գյուղ չեմ գնա:

Լիպարիտը անսպասելի մեղմությամբ ժպտաց, տեղից վեր կացավ, մոտեցավ պատի վառարանին և սկսեց մեջքը տաքացնել: Նա միանգամայն բարյացակամորեն ուտերը թոթվեց:

— Դա արդեն ոչ քեզանից է կախված, ոչ էլ ինձանից: Ռայկոմի որոշումն է, որ դու գյուղում աշխատես:

— Այդ քեզանից է կախված, ընկեր Լիպարիտ,— խայթեց Ղազարյանը:

— Ոչ, նույն մեղմ ժպիտով շարունակեց Լիպարիտը,— ռայկոմի որոշումը ես չեմ կարող փոխել:

— Ռայկոմը իր որոշումն ընդունեց առանց իմանալու, որ Երևանից այսպիսի հեռագիր կա,— գրպանից հեռագիրը հանելով Լիպարիտին մեկնեց Ղազարյանը:

Լիպարիտը թուղթիկ հայացք նետեց հեռագրի վրա, հեռագիրը

վերադարձրեց Ղազարյանին և խոշոր քիվը խոնարհեց կրծքին՝ կարծես գտնելու համար այդ հարցի լուծումը: Ղազարյանը ճկույթի երկարացրած եղունգով սկսեց փորփրել ստամոքսները և սպասել Լիպարիտի պատասխանին: Նա վախենում էր Լիպարիտից: Ռայկոմի նախկին քարտուղար Ղորղանյանից հետո Լիպարիտը ամենահեղինակավոր և ազդեցիկ մարդն է ռալոնական ղեկավարներին մեջ: Ղազարյանը գիտեր, որ ռալոմի ալփյան քարտուղարը Լիպարիտին չի համարում, բայց հաշվի է առնում: Բոլորն էլ զգում էին, որ ռալոնի փաստական ղեկավարը Լիպարիտ Լեոնյանն է և ոչ թե Սանդարյանը, որովհետև Լիպարիտը իր հինգ մատներով պես ճանաչում է ռալոնը, գիտե մարդկանց արժանիքներն ու թնրությունները:

Սկզբում, երբ Սանդարյանը դեռ նոր էր փոխարինել նախկին քարտուղարին, Ղազարյանը հուշս ուներ, որ նոր քարտուղարը Լիպարիտին ցույց կտա իր սահմանները: Բայց այդ հուշերը չարդարացան: Ընդհակառակը՝ Լիպարիտ Լեոնյանը գնալով ավելի մեծ համակրանք էր ձեռք բերում ռալոնական ակաթիվի մեջ: Ասում էին, թե Կենտկոմումն էլ Լիպարիտին սիրում են և պաշտպանում: Ո՞ր արժանիքի համար: Ղազարյանը չէր կարողանում այդ հասկանալ: Լիպարիտը ոչ Ղազարյանի սրամտություններ, ոչ էլ Սանդարյանի հոետոբական շնորհքը: Միայն ծնոտները սեղմում և հարց էր տալիս. «Ինչո՞ւ»: Եվ այդ անբացատրելի «ինչույով» նա կախարդում է բոլորին և իրեն ենթարկում:

Լիպարիտի «ինչուն» ռալոնում տարածված խոսակցության առարկա էր դարձել և արդեն պատմություն էր հյուսվել նրա շուրջ: 1932 թ. Հացավանի կոլխոզում անասնակերը դարնախացանի կեսին սպառվեց, իսկ հարևան Տանձատափի կոլխոզը ավելորդ խոտ ուներ: Ռալոնի ղեկավար ընկերները մի քանի անգամ անհաջող փորձ կատարեցին համոզելու տանձատափիցիներին, որ ավելորդ խոտը փոխարինաբար զիջեն Հացավանին: «Ձեռք կոնա»—մոտոմ էին կոլխոզի վարչության անդամները և մուսյ Հացացքները հառում իրենց տրեխներին: Դրությունը փրկեց Լիպարիտի «ինչուն»: Նա կազմակերպության և կոլխոզի վարչության միացյալ նիստում մի պահ լուռ ծնոտները սեղմելուց հետո հարց տվեց.

— Ընկեր կոլխոզնիկներ, ինչո՞ւ չեք ուզում օգնել ձեր հարևան Հացավանի կոլխոզնիկներին:

Եվ այլևս ոչ մի խոսք չարտասանեց Լիպարիտը: Կոմունիստ...

ներն ու վարչության անպարտիական անդամներն իրար ետևից վեր կացան ու խոստովանեցին, որ իշենք սխալ էին կատարում իրենց հարեան կոլխոզին իրենց կոլխոզային օգնությունը մերժելով և մի ժամ հետո խոստով րարձված սալերը Տանձատափից ճրճընշում էին դեպի Հացավանը:

Այս տիպի պատմություններ Լիպարիտ Լևոնյանի անվան շուրջ հայտնի էին նաև Ղազարյանին: Բայց նա Լիպարիտին չէր սիրում, որովհետև նրա «ինչոնները» հաճախ էին խուզարկում Ղազարյանի գործունեության ասպարեզը: Նա Լիպարիտից ոչ մի լավ բան չէր սպասում իրեն համար: Սրտատրոփ սպասում էր, թե Լիպարիտն ինչ կպտտասխանի մայրաքաղաքից եկած հեռագրին, որ գրված է Սանդարյանի համաձայնությունն առնելուց հետո: Ղազարյանի կարծիքով, եթե հեռագիրը ժամանակին ստացվեր, ապա Սանդարյանը կհարգեր իր աված խոստումը և որոշում չէր ընդունի Ղազարյանին կոլխոզ ուղարկելու:

Լևոնյանն իր խոշոր ֆիթը կրծքին խոնարհած դեռ մտածում էր: Նա զարմացած էր Ղազարյանի քաղաքական կարճատեսության վրա: Ինչպես կարելի է հրաժարվել ալյալիսի կարևոր աշխատանքից: Ինքը ուրախությամբ կերթար Հացավան իբրև պարտկազմակերպության քարտուղար, եթե միայն կենտկոմում համաձայնվեին: Լևոնյանի կսրծիքով ռաջոնի աշխատանքների մեջ Հացավանը ամենից կարևորն էր, ամենից հետաքրքիրը: Եվ այս փափկամորթ Ղազարյանը գլխի չի ընկնում, թե քաղաքական ինչ մեծ վստահություն են ցույց տալիս նրան: Իհարկե՝ Ղազարյանն արժանի չէ այդ աշխատանքին: Բայց քանի որ Սանդարյանը նրան վստահանում է և Ղազարյանի թեկնածությունը համարում է իր գլուխը, ապա կարելի է փորձել: Դուցե պատասխանատու աշխատանքի մեջ կփոխվի նրա բնավորությունը: Լիպարիտը հոռետես չէր դեպի մարդիկ: Ուտի նա ձեռքի շարժումով նորից խնդրեց հեռագիրը, վերցրեց և սկսեց թափահարել օդում:

— Եվ դու կարծում ես, թե այս հեռագրով քեզ խոստանում են ավելի պատվաբե՞ր մի աշխատանք, քան Հացավանի կոլխոզային պարտկազմակերպություն ղեկավարե՞լը: Պատասխանի՛ր, Ղազարյան, դու ալյալե՞ս ես կարծում:

— Այո, ես ալյալեմ եմ կարծում, — ճկույթի եղունգով տառամենքը փորփրում էր Ղազարյանը:

— Սխալվում ես, — նշածև աչքերը փայլեցրեց Լիպարիտը, —

դու այնտեղ կդառնաս... ի՞նչ... բաժնի վարիչ: Լավ՝ կարևոր բաժ-
նի: Անձնական մեքինա, լավ բնակատան, կուլտուրա և այլն: Բայց
հասկացիր, Ղազարյան, այստեղ դու կամրացնես Հայաստանի
ամենամեծ կոլխոզը, ալսինքն՝ Կենտկոմի քաղաքականությունը,
այսինքն՝ մեր հաղթանակը: Դու հասկանո՞ւմ ես, Ղազարյան: Ին-
չո՞ւ չես պատասխանում:

— Ես հասկանում եմ, — դադարեց ճկույթով ատամների հետ
խաղալ Ղազարյանը: — Բայց ես չեմ գնում Երևան իմ մասնավոր
խանութում նստելու: Ինձ կանչում են մի աշխատանքի, որտեղ
նորից կոմունիստ է պահանջվում: Լենինն ասել է, որ կոմունիստ-
ները պետք է սովորեն առևտուր անել:

— Ճիշտ է, — հանկարծ վառարանի մոտից հեռացավ և իր
սեղը նստեց Լիպարիտը: — Բայց հիմա Լենինն ու Ստալինը
ասում են կոմունիստներին, սովորեցե՛ք կոլխոզներ կառուցել:
Իսկ դու ինչո՞ւ չես ուզում կատարել առաջնորդների այս նոր...
պատգամը: Դու հասկանո՞ւմ ես:

Ոչ: Լիպարիտն ու Ղազարյանն իրար չէին հասկանում: Լի-
պարիտը ահագին ճիգ թափելով փորձեց հնարավոր պերճախո-
սությամբ համոզել Ղազարյանին, որ իրերի բերումով նրան առա-
ջարկում են պատվի, փառքի ասպարեզ և քաղաքական կարճատե-
սություն կլինեք, պարզապես հիմարություն, այդ ասպարեզից
հրաժարվելը: Բայց Ղազարյանն այլ կերպ էր մտածում: Մայրա-
քաղաքում առաջարկված պաշտոնը նա համարում էր իրեն հա-
մար մեծ առաջ քաշում, որ լիքն էր ավելի բարձրանալու հնարա-
վորություններով: Իսկ ռալկոմի որոշումը նա ընկալեց իբրև տա-
րերային մի աղետ: Ղազարյանը վախենում էր կոլխոզային աշ-
խատանքից, զգում էր, որ նա այնտեղ կտապալվի: Նա կարծում
էր, որ ռալկոմի այդ աղետավոր որոշումը հանված է միայն Լի-
պարիտի կամքով և ամբողջ էությամբ դառնացած էր նրա դեմ: Լի-
պարիտը նրան այդ պահին թվում էր մի շար ոգի, որ սեղմել է իր
մկանուտ խոշոր ծնոտները՝ Ղազարյանին կործանելու համար:
Այդ ոգով էլ նա արտահայտվեց և Լիպարիտը իր զարմացած քի-
թը թնդանոթի փողի նման Ղազարյանի դեմքին ուղղելով միայն
ճացադանչեց.

— Ահա թե ի՞նչ...

Անախորժ լուսվյունը խզվեց հեռախոսի զանգով: Լիպարիտը
վերցրեց խոսափողը: Սանդարյանն էր զանգահարում Երևանից:

Լիպարիտը նրան պատասխանում էր իր առավելությունն զգացող մարդու ինքնավստահ սառնությամբ՝ ընկճելով և վախեցնելով Ղազարյանին։

— Այո,— իր վրդովմունքը չէր թաքցնում Լիպարիտը,— չի ուզում դնալ, Ինչ որ հեռադիր է ստացել Երևանից... կարծո՞ւմ ես... Լավ։ Իսկ նա հավատացած է, որ այդ հեռադրի հիման վրա, դու նրան կազատես... Լավ։

— Գրի՞շան է,— իր ընկճվածությունը քողարկեց Ղազարյանը։

— Այո, ընկեր Սանդարյանն է, նրան ուղղեց Լիպարիտը։— Երեկոյան նա այստեղ կլինի և ռայկոմի նիստում կքննենք քո հեռագիրը։

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Ձյունը դադարեց միայն լուսաբացին։

Առավոտյան, երբ Լեոնը դուրս նայեց լուսամուտից, դիմացի սարալանջերն արդեն ծածկված էին սպիտակ սալանով։ Նա շտապով հագավ շորերը և դուրս եկավ տանից։ Նրա հարևան մենատնտես Առաքելը բարձրացել էր տանիք և մոլորված հայացքով նայում էր սպիտակած դաշտերին։

— Բարի լույս, Առաքել՝ ամի,— ձայն տվեց Լեոնը.— Ի՞նչ ես մտիկ տալիս։

— Ասծո՞ւ բարին, նախագահ ջան,— պատասխանեց խղճալի ձայնով Առաքել ամին։— Ինքս էլ չգիտեմ, թե ինչ եմ մտիկ տալի։

Դա մի տարեց գյուղացի էր, ալեխառն շեկ մորուքով, բարձրահասակ և ամուր կազմվածքով։ Լեոնը նրան ամեն օր համոզում էր, որ կտխող մտնի։ Նա ամեն օր խոսք էր տալիս, բայց շարունակում էր տանիքում կանգնած նայել ու միտք անել։

— Առաքել՝ ամի, արի կտուրիցդ վա՛յր իջի։

Առաքել ամին սուս ու փուս վայր իջավ կտուրից ու կանգնեց նախագահի դիմաց։

— Ի՞նչ հրամանք ես անում, նախագահ ջան։

— Ասում եմ կտուրիցդ իջի,— կրկնեց Լևոնը՝ ձեռքը դնելով Առաքելի ուսին:

— Էս է, իջա, էլի,— ժպտաց Առաքել ամին:

— Է, վախենում ես, Առաքել ամի, շատ ես վախենում:

— Ո՞նց շվախենում, նախագահ ջան... հրեա ձյունը եկել է ու հանդը կոխել:

— Է, ի՞նչ անենք, մի պինդ արև կանի ու էլի կսեպցնի: Պարզ է, չէ՞:

— Պարզ է հա... Բայց, դե, մին էլ տեսար, էլ ետ ամպեց... ի՞նչ կարաս անել:

Լևոնն զգաց, որ Առաքել ամու տրամադրությունն էլ այսօր ամպամած է, ուստի ավելորդ համարեց շարունակել իր ագիտացիան: Նա նրան հրաժեշտ տվեց ու հեռացավ:

Դեմից, մինչև սրունքները հասնող ձյունը ճեղքելով, գալիս էին կոմերիտ բջջի քարտուղար Վասակը և տրակտորիստ Լադոն: Վերջինս ոտից գլուխ մրոտ էր ու մազուկոտ: Տեսնելով նախագահին՝ նա տխուր բացազանչեց.

— Տեսա՞ր ինչ օշին խաղաց մեր գլխին ձյունը... գիշերը մինչև լույս տրակտորների տակից դուրս չեմ եկել, որ առավոտյան վերի դուրս գայինք:

— Տրակտորները պատրաստ են,— հարցրեց Լևոնը, թաքցրնելով նրանցից իր սևվազ կան տագնապը:

— Պատրաստ մի սրտի պես,— աշխուժացավ Լադոն:

— Էհ, ինչ օգուտ — մռնչաց Վասակն իր հսկայական կրծքի սմբողջ ուժով: Նա անընդհատ կրկնում էր.— Տապալվեց, էլի, ձյունը պլաններս տապալեց...

Հեռվից, Զ-րդ բրիգադի գոմի մոտերքից լսվում էին բարձր խոսակցության ձայններ:

— Տո, շղթան բերել եմ է, շղթա՞ն,— զրնգում էր Ասատուր Զուրաբյանի ձայնը:— Արի օգնի, որ սարքենք, է՞. էսպես էլ կրա՞կ կլինի:

— Ի՞նչ ես ծվծվում,— պատասխանում էր Վանո Դավթյանը,— հո բոլորը չլծեցին, դու մնացիր:

— Որ ձյունը չլինի, բա չէին լծի՞,— ճչում էր Ասատուրը:

— Հենց ձյուն է, է՞, ձյուն,— հրհռաց Վանոն:

— Լսո՞ւմ ես, ոնց է ծիծաղում,— հեաց Վասակը նայելով Լևոնի երեսին:— Բա դրա տեղը կոլխո՞ղն է:

Լևոնը ժպտաց, ապա իր ձեռքը դրեց Վասակի ուսին, մյուսը՝ Լադոյի։ Մի պահ շեշտակի նայեց նրանց աչքերին և ասաց.

— Տղերք... որոշ տարրեր ուրախ են, որ ձյունը տապալեց մեր այսօրվա պլանը։ Բայց մենք պիտի ցույց տանք նրանց, որ բոլշևիկները ձեռքները ծոցը չեն դնի ու նայի։ Նախ և առաջ նորից կստուգենք բոլոր բրիգադների սարքավորումները։ Լսեցի՞ք խոսակցությունը։ Շղթան դեռ չեն սարքել։ Միանգամայն պարզ է, որ մյուս բրիգադներում էլ թերություններ կլինեն։ Այսօր երեկոյան կհրավիրենք պարտաբջի փակ նիստ։ Նա այս գիշեր մի նոր պլան եմ մտածել։ Նթե կարողացանք անցկացնել, տաս օր էլ իրար ետևից թող ձյուն գա։

Նվ Լևոնը բացատրեց նրանց իր ծրագիրը։ Նրանք երկուսն էլ ոգևորվեցին և խոստացան պաշտպանել Լևոնի առաջարկները։

— Ղուկասը ջգրու կհիվանդանա,— ծիծաղեց Լադոն,— բայց հիանալի բան կլինի, եթե համաձայնի աշխատել։

— Ո՞նց չի համաձայնի,— իր ահագին բռնուցքը թափահարելով՝ բացաբանչեց Վասակը։— Պարտիական զիսցիպլինայի կարգով կհարկադրենք, որ աշխատի։

— Դե, ուրեմն, անցնենք գործի,— շտապեցրեց Լևոնը։— Պլան, ի՞նչ բան է պլանը։ Պլանը մենք ենք։ Նա եմ, դու ես, նա է։ Էսպես է ասում, չէ՞, ընկեր Ստալինը։ Միանգամայն հասկանալի է։

Նրանք ցրվեցին տարբեր ուղղություններով։

Գյուղը հետզհետե կենդանացավ։ Մարդիկ դուրս թափվեցին տներից և սկսեցին ձյունը տրորելով անց ու դարձ անել գյուղի ծուռումուռ փողոցներով։ Բոլորն իրանց տանիքները մաքրում էին և ձյունը կիտում հենց պատի տակ, փողոցի մեջանդը։ Մի քանի փողոցներում այնքան ձյուն կուտակվեց, որ այլևս անհնար էր անց ու դարձ անել։ Քիչ հետո արևը սաստիկ տաքացավ և պատերի տակ կուտակված ձյուններն լեռներն սկսեցին աննկատելի արագությամբ հալվել ու փոքրանալ։ Փողոցներով սկսեցին վազվզել անհամար պղտոր առվակներ, որոնք հետզհետե վարարում էին։ Սկացած տանիքներից բարձրանում էր գոլորշին՝ մարդկանց,

սրտերը լցնելով դարնանային խոնավ ջերմովյաժմբ: Կտուրներին կանգնած՝ ոմանք անհամբեր նայում էին դաշտերին: «Հրեն, հա՛մինչև ճաշը կսկանա...» — գալիս էր հեռվից Ասատուրի զրընգուն ձայնը: «Զուրաբի գիժն էլի ծընգոցը վեր է կալել» — ասում էր Մաջակ Ավագյանը կոլխողի: գրասենյակի դռանը հավաքվածներին և նրանք ծիծաղում էին:

Հեռվից նկատելով, որ կոլխողի նախագահը գնում է դեպի նորակառույց գոմը, ուր տեղավորված են հլի կովերը, Մաջակ Ավագյանը շտապեց այն կողմը: Նա հետզհետե քայլերն աշնքան արագացրեց, որ վերջն սկսեց վազել: Նա ուզում էր նախագահից առաջ հասնել գոմերը:

Բջջի փակ նիստին ներկա էին ինչպես այդ արձանագրեց տեխնիկական քարտուղարը, Լևոն Լամբարյանը, Շմավոն Մարուկյանը, Վասակ Զորանյանը, Լադո Միկինյանը, Մանուկ Վարոսյանը, Ղուկաս Տոնոյանը, Հովակիմը, Փիլոն, Մարիամը, Տիգրանը, Սահ. Բեն. Զար. Խաչ. Բեր: Շտապելուց նա պարտ-թեկնածուների անշունները կրճատ գրեց և վերջում ավելացրեց իր լրիվ անունն ու աղգանունը՝ Աղասի Ղուկասյան, գրանով ցանկանալով ընդգծել, որ ինքը ոչ թե թեկնածու է, այլ՝ անդամ:

Շմավոնն աչքի ծայրով հետևում էր տեխնիկական քարտուղարի գրչի ընթացքին և երբ նկատեց, որ իր անունը գրվեց Լևոն Լամբարյանից հետո, ակամայից կարմրեց: Նա մինչ այդ սովոր էր տեսնել իր անունը բոլոր ցուցակների գլխին:

— Ընկերնե՛ր,— բաց արավ նիստը Լևոնը,— օրակարգում կան հետևյալ հարցերը. առաջին՝ բրիգադների ամրացումը պարտիական ընկերներով, երկրորդ՝ գոմերի հսկողության ուժեղացումը և երրորդ՝ ընթացիկ հարցեր:

— Ըստ կարգի մի հարց,— պեպնոտ ձեռքը վեր բարձրացրեց Շմավոնը:— Կարելի՞ է, որ ընկեր Լևոնը բացատրի բջջի դռնփակ ժողովին, թե ինչ է նշանակում «բրիգադների ամրացում» պարտիական ընկերներով», որովհետև մեր պարտիական ընկերները միշտ էլ հիմնական աշխատանք են տարել բրիգադներն ամբարանելու համար:

— Ճիշտ է,— հաստատեցին Մանուկը, Փիլոն, Ղուկասը, Դարոնք սկզբում բան չհասկացան օրակարգի այդ առաջին հարցից, բայց սկսեցին անհանդստանալ Շմավոնի հարցապնդումից հետո:

— Եթե ես հարցը դրել եմ,— ժպտաց Լևոնը փոս դռացնելով աչ աչտի վրա,— միանգամայն պարզ է, որ պիտի բացատրեմ:

Ժողովին մասնակցում էին երկու գեղջիկուհի — Մարիամը և Զարուհին: Մարիամը մոտ քառասուն տարեկան էր, գեղեցիկ գլուխը մի ահագին բրդի շալի մեջ փաթաթած, իսկ Զարուհին՝ քսանհինգի սահմաններում, մազերը խուզած, թուխ դեմքով, հաստ կարմիր շրթունքներով: Երբ Լևոնը ժպտաց, Մարիամն ու Զարուհին նայեցին իրար և նույնպես ժպտացին: «Ինչ լավ տղա է» — այս էր նշանակում կանանց ժպիտը: Բոլորն էլ իրենց տեղերում շտկեցին, որ ավելի լավ լսեն կոլխոզի նախագահի բացատրությունը անսովոր հարցի մասին: Լևոնը ոտքի կանգնեց, արձակեց կաշվե պինջակի օձիքը, ներսի գրպանից հանեց բլոկնոտը, դրեց սեղանին և սկսեց լուրջ ու դանդաղ.

— Ընկերներ... երեկ, խորհրդակցության ժամանակ, բոլոր բրիգադավարները մեզ հավատացնում էին, թե իրենք հարյուր տոկոսով պատրաստ են սկսելու դարնանացանը: Նրանք ասում էին, թե իրենք վերանորոգել, լրացրել ու սարքավորել են գյուղատնտեսական ողջ ինվենտարը: Մենք հավատացինք, ծափահարեցինք և նրանց շնորհակալություն հայտնեցինք: Այսօր մենք պետք է դուրս գայինք հանդ։ Զյունը խանդարեց և մենք տանը նստած ենք: Բայց արդյո՞ք միայն ձյունը խանդարեց: Ո՛չ, ընկերներ: Եթե ձյուն էլ չգար, միևնույն է, մենք այսօր միայն հինգ բրիգադ, տասնհինգից միայն հինգը, կարող էինք միանգամայն կազմ ու պատրաստ դուրս բերել: Մնացած բրիգադներում դրությունը խայտառակ է: Մենք այդ ստուգեցինք և տեսանք: Մի շարք բրիգադներում մարդիկ դուրս են գալիս կոլխոզից, կամ պարզապես չեն ուզում աշխատանքի դուրս գալ: Օրինակ, իններորդ բրիգադի անդամ Վանո Դավթյանը: Իսկ բրիգադավարը մեզնից թաքցրել է այդ տրամադրությունները...

— Իններորդ բրիգադավարը ամենահարվածայինն էր,— ընդհատեց տեղից Շմավոնը:

— Ես դեռ չգիտեմ, ընկերներ, թե ինչո՞վ է նա ցույց տվել

փր հարվածայնությունը: Ես միայն հայտարարում եմ այստեղ, որ
տնտառի մոտերքի հանդամասում, մոռացաւ անունը...

— Ռամբեկ,— հիշեցրեց փութով Վասակը:

— Հա, այդ Ռամբեկ կոչված հանդամասում աշնանացանի
հողը աչնպես են վարել, որ այս տարի մենք այնտեղից հազիւ թե
բերք ստանանք: Այնտեղ պարզապես վնասարարություն է կա-
տարված: Մենք այդ խնդիրը դեռ պիտի քննենք: Բայց ես կողմ-
նակի ճանապարհով հարց ու փորձ եմ արել և կարծես դուրս է
գալիս, որ այդ հանդամասում աշխատել է իններորդ բրիգադը:

— Ոչ ոք չի կարող հաստատել, թե որ բրիգադն է հարյուր
տոկոսով վնասարար, որովհետև անցյալ տարի բոլոր բրիգադ-
ներն էլ աշխատել են այդ հանդամասում,— հազիւ զսպված ջը-
ղայնությամբ տեղեկացրեց Շմավոնը:

— Ճիշտ է— հաստատեց Փիլոն:

— Ես չեմ կարող հասկանալ, ընկերնի՛ր,— քիչ խստացրած
եղանակով շարունակեց Լեոնը,— թե կոմունիստները, կոլխոզի
դեկավարները, ի՞նչ իրավունք ունեն չիմանալու, թե որ բրիգադը
որտեղ է աշխատել, բայց այդ բանը գիտեն անպարտիական կոլ-
խոզնիկները, մինչև անգամ մենատնտեսները:

— Չի կարելի ամեն մի պատահածից կարծիք հալաքել հար-
վածային բրիգադավարների մասին, ընկեր Լեոն,— տաքացավ
Շմավոնը:— Նրանց նպատակն է հիմնականում վարկաբեկել ու
քայքայել կոլխոզը:

— Ես այն կարծիքին չեմ,— մեղմացավ Լեոնը,— թե մենա-
տնտեսները թշնամիներ են: Բայց եկեք, ընկերներ, այս հարցը
թողնենք ուրիշ անգամվա, որովհետև այդ չի մեր օրակարգի
հարցը:

Շմավոնը թեթևացած շունչ փաշեց: Նա դպաց, որ ինքը մե-
նատնտեսների հասցեին բաց է թողել քաղաքական սխալ ար-
տահայտություն: Ուստի սարսափահար սպասում էր, որ Լեոնը
կօգտագործի այդ սխալը և նրան մի լավ կջարդի: Բայց Լեոնն
այդպես չարավ: Չուղե՞ց արդյոք, թե՞ դիտի չընկավ: Համենայն
դեպս Շմավոնի սիրտը տեղն ընկավ և մեղմացավ նրա վրդով-
մունքը կոլխոզի նոր նախագահի դեմ:

— Մեր օրակարգում դրված է այն հարցը, թե ինչպես ամ-
րացնենք դաշտավարական բրիգադները, ինչպես կազմակերպենք
բոլշևիկյան դարնանացանը...

— Ճիշտ է,— հաշտարար տոնով հաստատեց Շմալունը:

— Ճիշտ է,— ձայն տվին Փիլոն, Ղուկասը, Տիգրանը, Զարուհին:

— Ի՞նչն է պատճառը,— դանդաղեցրեց Լևոնը՝ մոտենալով իր ելույթի պայթուցիկ տեղին,— որ մեր բրիգադներում զրույթյունն այդպես վատ է: Պատճառն այն է, որ մենք բրիգադներում չունենք պարտիական... նու... ղեկավարություն: Տասնհինգից միայն վեց բրիգադում ունենք կոմունիստներ: Իսկ մնացած բրիգադներում կոմունիստներ չկան: Բջիջում մենք ունենք երեսունհմեկ անդամ ու թեկնածու: Դրանցից միայն հինգն են աշխատում բրիգադներում: Մնացածները գյուղում նախադահ են, քարտուղար են, դործակատար են, միս մորթող են և այլն:

— Դրանք աշխատանքներ չեն, ինչ է,— ծղրաաց Ղուկասը՝ զգալով, որ նախադահի մտքերն ինչ որ վտանգավոր ճանապարհով են գնում:

Փիլոյի սիրտը կուչ եկավ: Բայց նա ոչինչ չասավ, այլ բավականացավ միայն իր խոշոր ու պղտոր աչքերը հառելով Շմալունին. կարծես նրանից էր սպասում փրկություն:

— Դրանք, իհարկե, աշխատանքներ են, ընկերներ: Նա չեմ թերագնահատում այդ աշխատանքները: Բայց երբ որ մենք, կոմունիստներս, մնում ենք գյուղում և անպարտիական կոլխոզնիկներին ենք ուղարկում հանդ, դրանով մենք նպաստում ենք, որ բրիգադները քայքայվեն, փոխանակ ամրանալու: Նա մի մենատնտեսի համոզում էի, որ կոլխոզ մտնի՝ նա ինձ պատասխանեց՝ «Ինչո՞ւ գամ, որ ձեզ համար բատրակ դառնամ: Հրեն՝ ինքներդ գյուղում աղավալի ման եք գալիս...»: Այս բոլորից ես հանում եմ մի եզրակացություն. պետք է բրիգադներն ամրացնել... պարտիական ընկերներով. այսինքն՝ մի շարք ընկերների ազատել իրենց աշխատանքից և ուղարկել բրիգադները: Նա վերջացրի, այժմ թող ընկերները խոսեն:

Մի պահ տիրեց ծանր լռություն: Փիլոն բերանում սաստիկ դառնություն էր զգում: Նա մտքում անիծում էր այն օրը, որ այդ մեղրաձորցին ոտք դրեց իրենց գյուղը: Ղուկասը կոկորդը մաքրեց և հարց տվեց.

— Հարցը նախապես քննի՞լ եք բյուրոյում:

— Այո,— պատասխանեց Լևոնը:

— Նա տեղյակ չեմ,— բողոքեց Շմալունը:

— Քու ետեկից մարդ ուղարկեցինք, բեզ չգտավ,—բացատրեց Լեոնը,— ես, Վասսակն ու Լադոն հարցը քննել ենք: Բյուրոյի անդամներից մեկին էլ բջիջի նախկին քարտուղարն է, որ բացակա է գյուղից: Բայց դու կարող ես քո կարծիքն այստեղ հայտնել:

— Ես համաձայն եմ,— անվճռական եղանակով հայտարարեց Շմալոնը և լռեց: Նրա համար այնքան անսովոր ու հանկարծակի էր հարցը, որ համարձակություն չունեցավ վիճելու՝ չնայած կալստղի նոր նախագահի ամեն առաջարկի դեմ վիճելու նրա անսահման պատրաստակամությունը: Բացի դրանից՝ քիչ առաջ կայացած հաշտությունը չէր կամենում այդքան շուտ խախտել:

Ըստ էության արտահայտվեցին Վասակը, Լադոն և Հովակիմը: Նրեքն էլ կողմնակից էին Լեոնի առաջարկին: Դեմ արտահայտվել ուզում էին Ղուկասը, Փիլոն, Տիգրանը: Բայց բարվոք համարեցին լռել, որովհետև ամեն մեկն զգում էր, որ փաստորեն կգրսեկորի դաշտում աշխատելու իր սեփական շկամությունը: Ավագ տրտիտորիստ Մանուկ Վարոսյանն անտարբեր լռություն էր պահպանում:

— Ո՞ւմ եք առաջարկում,— հարց տվեց Լեոնն՝ առաջարկն ընդունված համարելով:

Նորից լռություն տիրեց: Բոլորն էլ դիտեին, թե ում թեկնածությունը պետք է տալ: Բայց իրար խաբբը չէին ուզում կոտրել: Փիլոյի սիրտը թփրտում էր:

— Ես առաջարկ ունեմ,— ասաց Վասակն՝ ահագին ձեռքը բարձրացնելով: — Առաջարկում եմ խրճիթ-ընթերցարանը հանձնել ընկեր Աղասուն: Նա դարձյալ քիչ դասեր ունի: Իսկ ինձ ազատել և ուղարկել բրիգադ:

Առաջարկը միաձայն անցավ: Բայց նոր առաջարկներն ուշանում էին:

— Բյուրոն,— խոսեց Լեոնը,— ունի հետևյալ առաջարկությունը. ընկեր Փիլո Կիրակոսյանին ազատել փոխ վարիչի աշխատանքներից և ուղարկել իններորդ բրիգադը: Փուռն, ընկերնե՛ր, մեր աչքի առաջն է: Կնշանակենք ամպարտիական մի ընկերոջ և կհսկենք: Ընկեր Փիլոն մեկ-մեկ էլ տավար է մորթում: Էդ էլ մի բարդ աշխատանք չի: Փոխարինող կհարենք...

— Ոնց որ կամենաք,— թախծալի եղանակով համաձայնեց Փիլոն՝ հաստիկ ուսերը շարժելով: — Պարտիական դիսցիպլինին

գեմ չեմ: — Բայց նա կսկիծով պատկերացրեց, որ այլևս հուժկու թևերով չի բռնելու եզան հղջուրներից և վիզը ուղորելով նրան գետին չի տապալելու՝ մեյդանում հավաքված դժուղացիների հիացական բացազանշուժյունների տակ:

— Ընկեր Տիգրանին ազատել կուպերատիվի գործակատարի աշխատանքից և ուղարկել տասնհինգերորդ բրիգադը, — շարունակեց Լևոնը: — Կամ գուցե տասնեւորսերորդ բրիգադը: Նրկուան էլ վատ վիճակումն են:

— Նախագահը չի ազատի, — նկատեց Տիգրանը:

— Ռայկոմի միջոցով ազատել կտանք, — պատասխանեց Լևոնը: — Դու ինքդ համաձայն ես:

Տիգրանն անորոշությամբ ուսերը թոթվեց:

— Այսինքն, ընկե՛ր Լևոն, ո՞նց համաձայն չի լինի: Պարտիական դիսցիպլինա կա, — բացատրեց Փիլոն, որն արդեն գալիս էր այն եզրակացության, թե «մահն ընկերով հարսանիք է»:

— Ընկեր Մարիամին և ընկեր Զարուհուն ուղարկել գոմերն՝ իբրև կով կթողներ և զնել նրանց վրա պարտականություն, որ հսկեն գոմերի մաքրությունը և առանձնապես ուշադրություն դարձնեն հորթերի վրա:

Կանայք սիրալիր ժպիտներով շարժեցին գլուխները:

— Անասնապահական ֆերմայի վիճակն, ընկերներ, ամենավատն է: Այստեղ պետք է առանձնապես ուժեղացնել պարտիական ղեկավարությունը, — շարունակեց Լևոնը:

— Անասնապահական ֆերմայի վարիչ Մացակ Ավագյանը, — ընդհատեց նրան Շմավոնը, — պարտիայի գլխավոր գծի վրա հարյուր տոկոսով կանգնած կոլխոզնիկ է:

— Ես Մացակ Ավագյանի դեմ ոչինչ չունեմ, — բացատրեց Լևոնը, — բայց, այնուամենայնիվ, արդում եմ, որ այնտեղ մենք պետք է ունենանք պարտիական հսկող աչք: Բացի դրանից՝ Մացակ Ավագյանն ինչքան էլ նվիրված ու աչքաբաց լինի, մենակ չի կարող ղեկավարել հսկայական ֆերման, որ ունի 300 կով և 1500 ուլխար: Նրան հարկավոր է տեղակալ: Դրա համար բյուրոն առաջարկում է ընկեր Ղուկաս Տոնոյանին ուղարկել անասնապահական ֆերմա՝ իբրև Ավագյանի տեղակալ:

— Էդ էր օրակարգիդ նպատակն էլի, — պոռթկաց Ղուկասը և հնամաշ ֆրենչի օձիքն արագությամբ արձակեց ու էլի կոճկեց:

Չնայած որ նա սկզբից ևեթ, երբ օրակարգի այդ անիծված

հարցը գրվեց, անհանգստությունս սպասում էր, որ մեկն ու մեկի շար լեզուն կտա Ղուկասի անունը, բայց նա չէր կարծում, թե ինքը՝ Լևոնը կանի այդ համարդրությունը։ Նա հավատացած էր, որ Լևոնը հին ծանոթություն խաբրի համար կխնայի Քեռի Ղուկասին։ Նա ավելի գրգռվեց, երբ ընկերները քրքջացին նրա ջղային շարժումների վրա։

— Քեռի՛ Ղուկաս,— շարունակեց Լևոնը,— ուզո՞ւմ ես քեզ պարծեննք ֆերմայի վարիչ, Ավագյանին թողնենք տեղակալ։

— Վարիչի պաշտոն չի կարող տանել,— առարկեց Շմավոնը։

— Տո, չէ, չէ, չէ,— տաքացավ քեռի Ղուկասը,— ոչ վարիչ, ոչ տեղակալ, չեմ ուզում, հեռո՞ւ տարեք ինձանից... ճաշարանի վարիչ եք ընտրել, դե թողեք աբուսս քաշեմ ու իմ գործն անեմ էլի՞։

— Ճաշարանդ էլ մի ճաշարան լինե՞ր... — հեզնեց Վասակը,— շաբաթը մի անգամ սատկած տավարի մասով բորշչ ես տալիս ու փորներս փչացնում։ Դա ի՞նչ գործ է որ։ Գնա՛ ֆերմա։ Ֆրոնտը հիմի ֆերման է, ոչ թե ճաշարանը։

— Լեզուդ լավ է պտտվում,— պատասխանեց Քեռի Ղուկասը,— ես ֆերմայի մասնագետ չեմ։ Գնամ էնտեղ, ուրիշները դողանան ուտեն ու իմ անունը խայտառակվի՞։

— Գնա պալքարի՛ր գողերի դեմ,— համառեց Վասակը։

— Տո ո՞նց պալքարեմ է՞,— կրիայի պես վիզն ուաների միջից երկարացնելով՝ ճչաց Քեռի Ղուկասը։— Ես ո՞րտեղից իմանամ, թե ո՞վ է էնիք անողը, ուտողը, որ պալքարեմ։ Էս էլ հո կռվվ չէ, որ ասես՝ այ սա մեր զիրքերն են, սա էլ՝ թշնամու զիրքերը, նշան բռնես ուղիղ ճակատին։

— Դե ասա՛ փախչում ես ֆրոնտից, էլի՛,— փնթփնթաց Վասակը և ահագին ձևոքը թափ տալով՝ երեսը շուռ տվեց։

Քեռի Ղուկասը խայթվածի պես վեր ցատկեց։ Նա վիրավորանքից կարկամած նայեց այս ու այն կողմ, գլխարկը վերցրեց, ջղայնությունից խառնեց ալեխառն մազերն ու ձեռքը պարզեց դեպի Լևոնը։

— Թո՛ւյլ տուր, ընկե՛ր նախադահ։ Տո, ո՞վ է փախչում ֆրոնտից... Տո, դու ի՞նչ ֆրոնտ ես տեսել, որ մեզ ֆրոնտիցը փախչող ես ասում։ Էն օրը որ ես ֆրոնտումն էի... էս դռը տալիս էի դաշնակների դեմը, դո՞ւ որտեղ էիր։ Սահակենց Գրիգորի դուքանի դռանը էնիք էիր անում, ձմերուկի կլեպ էիր կրծում։

— Զմեռը ձմեռուկի կլկալ չեն կրծում,— նորից փնթփնթաց Վասակը և բոլոր ծիծաղեցին:

Քեռի Ղուկասն սովելի զրդովեց և շարունակեց.

— Թո՛ւյ՛ տուր... Հիմի դու ինձ ֆրոնտից փախչող ես ասում, հա՛: էսօր դու եկել ու ինձ հրամայում ես՝ էստեղ մի նստի, էնտեղ նստի:

— Քեռի՛ Ղուկաս,— ընդհատեց նրան Լևոնը:— Մի բոպե հանգստացիր ու ինձ լսի՛ր: Դու կուրծքդ մի՛ բաց անի: Դու հո ղի՛տես, որ ես էլ կարող եմ կուրծքս բաց անել: Մենք բոլորս էլ դիտենք, որ դու կարմիր պարտիզան ես, արյուն ես թափել սովետական իշխանության համար: Դու ստաժավոր կոմունիստ ես և հենց դրա համար էլ քեզ ուղարկում ենք մի պատասխանատու ֆրոնտ:

— Լևոն ջան,— զգացվեց Քեռի Ղուկասը,— ես ֆրոնտից փախչողը չեմ: Բայց ես չեմ ուզում խառնվել էդ կառույց գործերին: Իմն էն է՝ թվանքս առնեմ, ասեք՝ Քեռի Ղուկաս, դաշնակը Սպիտակի սարումն է ու վազեմ դեմը: Հիշում ե՞ս ոնց բռնեցինք դաշնակի կառավարության անդամներին Սպիտակ սարում: Այ, իմը էդ է: Թե չէ՝ ինձ ուղարկում եք ֆեբմա: Ուտող-ուտողի է, տանող-տանողի: Չէ՛ Խալսակ՛ր, ես բոլշևիկ մարդ եմ, ես կարալ չեմ իմ պատիվս ցեխին խառնեմ:

— Ճի՛շտ է,— թախծոտ եղանակով ծոր տվեց Փիլոն և մըտքումն ափսոսաց, թե ինչո՞ւ ինքն էլ Ղուկասի պես չդիմագրեց բյուրոյի առաջարկին:

— Ի՛նչն է ճիշտ, ընկե՛ր Փիլո,— բորբոքվեց Լևոնը:— Պարզ է. չեք ցանկանում աշխատել: Քեռի՛ Ղուկաս, ոսա խնդրեմ, ո՞ւմ համար արյուն թափեցիր, ինչո՞ւ համար բռնեցիր դաշնակ միստրներին: Սոցիալիզմի համար: Այսօր մենք սոցիալիզմ ենք կառուցում, թշնամին էլի մեզ դիմադրում է. էլի ֆրոնտ է: Քեզ ասում ենք Քեռի Ղուկաս, էլի ֆրոնտ գնա. դու ասում ես՝ վախենում եմ պատվիցս: Նրբ գնացիր դաշնակի դեմ, վախենո՞ւմ էիր մահից: Չէիր վախենում: Դու քո կյանքը զոհում էիր ռևոլուցիայի հաղթանակի համար: Այս ֆրոնտումն էլ, այո, կարող է էնպես պատահել, որ զոհ գնաս: Կարող է՝ ուրիշները գողանան ու քեզ վրա գցեն: Այդ կարող է պատահել նաև ինձ հետ, ուրիշի հետ: Այս նոր ֆրոնտում աշխատող ամեն մի կոմունիստի հետ, եթե դիրքերում քնենք, աշախույջ չլինենք... Դու փախչում ես ֆրոն-

տից, որ պատիւիդ պահպանես, բայց չէ՞ որ հենց դրանով էլ պցում ես պատիւիդ:

— Ծիշտ է,— մեկամաղձոտ եղանակով տնքաց Փիլոն:

Լեոնի ճառն ուժեղ տպավորութիւն գործեց բջջի անդամների վրա: Մինչև անգամ Տիգրանը, որ սաստիկ վրդովւած էր իրեն կոռուպտարիայից հանելու առաջարկի համար, սկսեց ոգևորւել և մտքում մխիթարական կողմեր որոնել իր նոր աշխատանքի մեջ: Նա ձվի մթերման պլանը չէր կատարել և սարսափով սպասում էր այն օրվան, երբ կվարտալը կփակվի և նրա անունը կերևա ռայոնական թերթում սև տախտակի վրա: «էո լալ եղալ. վաղվանից կգնամ բրիգադ ու ձվի պլանի հերն էլ անիծած» — մտածեց նա: Շմալտներ հետզհետե դալիս էր այն դառն համոզման, որ նոր նախագահն իրենից շատ մեծ առավելութիւններ ունի: Նա շատ ամուստաց, թե ինչու ինքն առաջինն ազգպիսի ճառ շատաց:

— Ուրեմն, ընկե՛ր Լեոն, քո ասելով էլ դուրս է գալիս, որ ես փախչում եմ ֆրոնտից, էլի՞,— հարցրեց Քեռի Ղուկասը՝ կոտորւած եղանակով:

— Ոնց ասեմ, Քեռի՛ Ղուկաս, եթե չգնաս ֆրոնտ, դուրս կըգա, որ մի տեսակ...

— Էլ ի՞նչ ես երկարացնում: Դե ատրճենակդ հանի ու ճակատիս կրակիր, էլի՞,— բղավեց ինքն իրենից ելած Քեռի Ղուկասն ու դուրս դնաց ժողովից:

Լեոնն անցավ օրակարգի հաջորդ հարցերին:

ՅՈԹԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Վարդան Ղազարյանը վերջում հարկադրւած եղավ գլուղ տնալ: Ռայոնական կոմիտեն չհարգեց Երևան տեղափոխվելու նրա ցանկութեանը և դեռ Լիպարիտ Լեոնյանն էլ նրան խիստ հանդիմանեց՝ հայտարարելով թե կնոջ ազդեցութեան տակ է ընկել ու փախչում է պարտիական աշխատանքից: Գրգռւած և՛ ռայկոմի, և՛ իր կնոջ դնամ՝ Վարդանը տեղափոխվեց Հացալան:

Հացալանը գտնւում է համանուն կայարանի կողքին մի փոքրիկ բարձրավանդակի վրա: Վարդանը վագոնի պատուհանից

նայում էր բուսականությունից զուրկ այդ դար ու փոսերին, ծուռ ու մուռ փողոցներին, ցածիկ խրճիթներին, ու մռայլում: Նա դիտում էր այդ խրճիթների մակարդակից վեր բարձրացրած երկհարկանի մի քանի շենքեր ու մտքում ընտրում իր ապագա բնակարանը:

Առավոտյան ժամի 10-ն էր: Դաշտերում տեղ-տեղ դեռ սպիտակին էր տալիս երեկվա ձյունը: Պորտֆելը ձեռքին նա գնացքից իջավ և ուղևորվեց դեպի գյուղ:

— Բարով ես դալիս մեր գյուղը, — կամրջի մոտ Վարդանի ականջը ծակեց մի անախորժ ձայն:

Վարդանը ետ դարձավ: Նրա կողքով քայլում էր բարձրահասակ, բարակ, քիչ կուցած, ոտաբոբիկ ու սաստիկ ագեղ մի կին, որի տարիքը դժվար էր որոշել: Անցյորդներից մեկը նրան կոչեց Յոթծովիմեբան: Հացավանդում այդ մականունը նա ստացել էր սաստիկ շատախոսության ու բամբասամարտության պատճառով: Շատ քիչ հացավանդիներ գիտեին կամ հիշում էին նրա իսկական անունը, որ Հեղնար էր: Նրան կանչում էին Յոթծովիմեբան և նա այնքան էր դրան վարժվել, որ այլևս չէր բողոքում:

Նա եկել էր կայարան Ալադյանի կնոջ հավերժ ծախելու ուղևորներին: Հեռվից նկատեց, որ պորտֆելավոր մարդն ուղևորվեց դեպի իրենց գյուղը: Ուստի նա համարյա վաղելով հասավ նրան:

— Դու հացավանդի ես, — կնոջ բարեն առնելով հարցրեց Վարդանը:

— Հրամանք ես, — ընդերը բաց արավ Յոթծովիմեբանը: — Կոլխոզի անդամ եմ: Անցյալ տարի մարդուս առա ու կոլխոզ մտա: Եկել եմ մտիկ տամ, տեսնեմ հանդը չորացել է, որ վաղվանից ցանքի դուրս դանք: Ի՛նչ տեսեմ, ընկե՛ր ջան, մեր գործն է, մենք որ շանենք, ո՞վ կանի: Մարդս էլ հարվածալին գոմապահ է:

«Սա էլ սրանց ակտիվն է», — հեգնեց մտքում Վարդանը և շարունակեց լսել շատախոս կնոջ «խմորակերների», այսինքն մանր երեխաների, պատմությունը: Հետո նա փորձեց հարց ու փորձ անել նրան՝ գյուղի գաղտնիքներն իմանալու նպատակով:

— Ասեմ, արե՛ր դ՛մատաղ, — վարարեց Յոթծովիմեբանը: — Ե՛կ ու քո արդար խելքով դասաստա՛ն արա: Կոլխոզի նախագահը մեր գյուղը քանդեց, կոլխոզը թալանեց, կերավ... Ժողովրդի մեջն էլ անբարոյականություն է գցում: Համ կաշառք է ուտում:

Համ էլ կնոջն ամեն օր ծեծում է: Մի ջահել աղջիկ կա, Զուրաբենց Հասմիկ են ասում, քաղաքում ուսում է առել, եկել: Կոլխովի նախագահն ամեն օր ձին հեծնում է, գյուղի մեջ խաղացնում, կանանց ոտի սակ գցում ու քշում կանգնում է էդ Զուրաբենց աղջկա դռանը: Զիտ մեջքն էլ վիրավորել ու վեր է գցել: Համ էլ կուլակների հետ կապ է պահպանում: Էս քոռ աչքերովս եմ տեսել, ընկեր ջան, Սհակենց կուլակ Գրիգորը կոլխովի ոչխարը մորթեց ու կեսը տարավ նախագահի կնոջը: Նախագահի կինն էլ էդ Գրիգորի հետ է անբարոյականություն անում: Եթե Մացակ ապերը չըլեր, քարը քարին չէին թողել մեր կոլխովում: Մացակ ապերը սանձերը քաշում է ու ինքն էլ հարվածսյին հիմնադիր է...

Վարդան Ղազարյանը կանգ առավ: Այդ կնոջ ստածները միանգամայն հակասում էին ռայոնական կոմիտեի աված տեղեկություններին: Այնտեղ ասել էին, թե կոլխովն ամբարցրել են նոր, օրինակելի մի նախագահով և Վարդանին հրահանգել էին աշխատել նրա հետ համերաշխ ու ամեն կերպ բարձրացնել նրա հեղինակությունը գյուղում: Այն ինչ նա...

— Այդ Զուրաբի աղջիկը կոմերիտակա՞ն է, — հարցրեց Վարդանը՝ նայելով Յոթնօրինի կեղտոտ ձեռներին:

— Հա, կոմսոմոլ է, բայց անբարոյականություն է գցում գյուղի մեջ:

— Որտե՞ղ է աշխատում:

— Ֆերմայում, բայց անբարոյականություն է անում: Միայն Մացակ ապերն է սանձը քաշում: Դրա համար նա Մացակ ապերը չի սիրում ու միշտ նրան լեզու է տալիս:

— Իսկ ո՞վ է Մացակ ապերը:

— Մացակ ապե՞րը... օ, Մացակ ապերը չըլեր, մեղ կերել էր մեր միջի խալիսը, ես նրա էն-էն-էն ոտի տակի հողն ըլեմ: Մասսայի մեջ մի հատ է, արդարասեր, կոլխովի մի չափի համար հողի տվող...

— Ի՞նչ աշխատանք է կատարում նա կոլխովում:

— Ֆերմայի վարիչն է:

— Մացակ Ավագյանի մասի՞ն ես խոսում:

— Հա, բա՞, արեիր մատաղ— ուրախացավ Յոթնօրինի— նը:— Դու ճանաչո՞ւմ ես Մացակ ապերը... Բա հրամա՞նքդ ով ես, ո՞րտեղից ես գալիս:

— Ես ձեր պարտքջի քարտուղարն եմ:

— Հա՛, — հրճվանքից իր առջևի ատամները ավելի դուրս
պցնեց Յոթթովիմերանը, — ես քո կոխած ճամփեքին եմ մատաղ...
Ախար, սիրտս վկայում էր... ընկեր Ղազարյան ջան:

— Դու որտեղի՞ց գիտես իմ ազգանունը:

— Յա՛... ախար աչքներս ջուր կտրեց սպասելով: Մացակ
պապերը նստում է, թե վեր կենում՝ հենց քու մասին է խոսում: Նրա
պես արդարադատ մարդ, ասում է, դեռ Հացավանը չի տեսել:

Վարդանն սկզբում ակամա, հետո արդեն հետաքրքրությամբ
խոսում էր Յոթթովիմերանի տեղեկանքները գյուղի անց ու դարձի և
հարաբերությունների մասին:

Եթե այդ կնոջ պատմածների մի քառորդն էլ ճիշտ դուրս գա,
«Վարդանը մի լավ հուպ կտա կոլխոզի «օրինակելի» նախադահին:

Կոլխոզի գրասենյակում Ղազարյանին հայտնեցին, թե բոլո-
րը գնացել են բրիգադաների խորհրդակցությանը: Մի պատանի
նրան առաջնորդեց դեպի խրճիթ-ընթերցարանը: Երբ ներս մտավ,
խորհրդակցությունը դեռ չէր սկսվել: Նախագահն ստուգում էր, թե
յուրաքանչյուր բրիգադից քանի հոգի է ներկայացել: Խրճիթը Ղա-
զարյանի վրա լավ տպավորություն գործեց: Այդ մի նախկին ու-
նևորի բնակարան էր եղել՝ բաղկացած հինգ սենյակից: Ամենա-
մեծ սենյակը ծառայում էր խրճիթ-ընթերցարանի համար իբրև
դահլիճ, ուր տեղի էին ունենում ներկայացումներ, կինոցուցա-
դրումներ և զանազան ժողովներ: Դահլիճում հաստատված փայ-
տե նստարանների վրա կարող էին տեղավորվել մոտ հարյուր
հոգի: Բայց հետաքրքրական հավաքույթների ժամանակ մինչև երեք
հարյուր հոգի սեղմվում էին իրար: Այդ մի ընդարձակ երկարա-
վուն սենյակ էր սպիտակացրած պատերով և տախտակյա առաս-
տաղով: Ժամանակի ընթացքում առաստաղի տախտակամածը դեղ-
նել էր ծխից ու տեղ-տեղ սևացել: Պատերն անցյալ տարի վերա-
նորոգել էին ու զարդարել կոլխոզ շինարարության վերաբերյալ
լուրջագնեքով: Դիմացի ամբողջ պատի վրա խոշոր ու անվարժ
տառերով արտագրել էին ընկեր Ստալինի վեց պատմական ցու-
ցումները: Փոքրիկ դահլիճը լիքն էր կոլխոզնիկներով: Իսկ նրանք,

տրոնք տեղ չէին գտել նստելու, ոտքի վրա խռնված էին պատերի տակ, դռների մեջ և նախագահական սեղանի շուրջը:

Նոր նախագահի գալուց հետո ավելի շատ մարդիկ էին հաճախում խորհրդակցություններին:

Լեոնը կարողացել էր կոլխոզնիկներին մեջ զարթեցնել քննադատական ոգին և վստահությունն ներշնչել դեպի լավագույն ապագան: Նրա յուրաքանչյուր խոսքն ու ձեռնարկությունը լուսավորված էին ինչ որ գրավիչ լավատեսությամբ, որ ջերմացնում էր մարդկանց հոգին ու բարձրացնում ոգևորությունը: Ղազարյանն սկզբում չկարողացավ ճեղքել բաղմունքները, որ մոտենար նախագահական սեղանին: Ժողովականները լարված ուշադրությամբ հետևում էին, թե ինչպես նախագահն ստուգում է բրիգադների ներկայությունը: Այդ հասարակ տեխնիկական աշխատանքը նա դարձնում էր աշխատանքային կարգապահությունը բարձրացնելու միջոց: Երբ նա կարգում էր բրիգադի անունը ու հաշվեդու նպատակով առաջարկում բարձրացնել ձեռները, ստուգման ենթակա բրիգադի բոլոր անդամները ետ էին դառնում և իրար հորդորում, որ ձեռները բարձր պահեն: Ապա բոլորը միասին հանդիմանում էին ուշացածներին, որոնք ստուգումից հետո էին գալիս: Իններորդ բրիգադից բարձրացավ միայն հինգ ձեռք:

— Իններորդ բրիգադը մեր կոլխոզի պոչն է: Չի ուզում գոնե մի անգամ առաջ ընկնել,— նկատեց նախագահը ժպտալով:

Պոլթկաց մի ընդհանուր քրքիջ:

Ղազարյանը նորից անհաջող փորձ արեց ճեղքելու բաղմունքները և ներկայանալու նախագահությանը:

Ղազարյանին ուղեկցող պատանին կարողացավ մարդկանց արանքից ներս խցկվել դեպի նախագահությունը և փսփսալ նախագահի ախանջին կարևոր առնձնավորություն մատին: Նախագահությունն սեղանի շուրջը նստած էին Լեոնից բացի Շմավոնը, Ավագյանը, Քեռի Ղուկասը և Անուշ Ադամյանը: Բոլոր դեմքերը միանգամից շուռ եկան դեպի այն կողմ, ուր կանգնած էր նոր քարտուղարը:

Կոլխոզնիկներն իրար տրորելով մի նեղ արանք բաց արին, տրտելից Ղազարյանը ներս պրծավ:

— Ընկերներ,— հայտարարեց Լեոնը՝ նոր քարտուղարի ձեռքը սեղմելուց և նրան նախագահության մեջ տեղավորելուց հե-

տո, — թույլ տուեք ծանոթացնել ձեզ ընկեր Վարդան Ղազարյանի հետ...

Մեղմացավ Ղազարյանի վայրույթի կոլիսովի նախագահի դեմ: Լևոնը բացված հայտարարեց խորհրդակցությունը և խոսք տվեց բրիգադավարներին՝ հերթով ղեկուցելու իրենց նախադատ-րաստական աշխատանքների մասին: Մինչ բրիգադավարները ղեկուցում էին, Ղազարյանը դրպանից հանեց բլսկնտան ու սկսեց դիտել ժողովականներին: Նրան զարմացնում էր այն ազահ և ակ-տիվ ուշադրությունը, որով այդ մարդիկ լսում էին բրիգադավար-ների ղեկուցումը՝ տեղերից հաճախակի առարկելով ու լրացում-ներ անելով:

Առաջին շարքերում մի խումբ կանայք լքար աչքով էին անում ու խուլ ծիծաղում: Ղազարյանը ծիծաղն ընդունեց իր հասցեին և վիրավորվեց: Սակայն նրա ուշադրությունը շուտով գրավեց միջին շարքերում տղամարդկանց հետ նստած մի աղջիկ՝ հագին կոմերիտական տարազի կանաչ բլուզ: Նախագահի խոսե-լու ժամանակ նա խանդավառ նայում էր նրան՝ շողացնելով սպի-տակ ատամնաշարք: Կողքի ընկերոջ հետ խոսելիս կարճ խողած գանգուր մազերը թափվում էին նրա դեմքին և նա զլխի ճկուն շարժումով մազերը ետ էր դրում: Ղազարյանը շփարոջացավ որո-շել նրա աչքերի գույնը, բայց այդ խոշոր աչքերում կար այնպիսի փայլ, որ երջանկության սարսուռով էր լցնում նայողի սիրտը: Նա մի անգամ միայն նայեց Ղազարյանին և ափսոսանքով կարծես, չգտնելով նրա մեջ հետաքրքրության արժանի մի բան, իր կլանուր հայացքը շարունակեց հառել նախագահին: Ղազարյանն զգում էր, թե ինչպես նախագահի յուրաքանչյուր խոսքը, կամ հայացքն ուղղված դահլիճին, այդ աղջկա էությունը լցնում էր կենսաթրթիռ հուզմամբ: Ո՞վ էր այդ աղջիկը: Գյուղական ուսուցչուհի, թե մայ-րաքաղաքի ուսանողուհիներից մեկը, որ միայն մի օրով, պատա-հաբար, ընկել է այստեղ, ով գիտե գիտական ինչ էքսկուրսիայի համար: Այդ դեպքում ի՞նչ կասկարող է լինել նրա և կոլիսովի նախագահի միջև: Ու Ղազարյանը հանկարծ հիշեց Յոթնամյակա-նի պատմությունը Զուրաբի աղջկա մասին: Նա աչքև աչք էր կա-կածում, որ դա հենց այն Զուրաբի աղջիկն է: Որի գեղեցիկության մասին ռայոնական աշխատողներն էլ հաճախ խոսում են: Լսել էր նաև, որ նա ծայրաստիճան ակտիվ աղջիկ է: Ուստի մտքում հնարավորություններ էր որոնում նրան պարտիական դժով օգտա-գործելու:

Աղջիկն զգում էր, որ նոր քարտուղարը համառությամբ իրեն է դիտում: Ուստի թեթև կարմրեց և հեղնական ժպիտը սառեց նրա կիսաբաց շրթունքներին:

Ավագյանի սուր աչքերից չէր վրիպում նոր քարտուղարի շափաղանց ուշադրությունը դահլիճում նստած աղջկա նկատմամբ: Ուստի կռահալով Ղազարյանի ականջին՝ փսփսաց.

— Քո ժողովրդից է, կոմսոմոլկա է...

Ղազարյանը հանցանքի տեղում բռնվածի պես չկարողացավ մի բան պատասխանել: Միայն շիկնեց ու ժպտաց: Այնուհետև Ավագյանը շարունակեց նրա ականջին իր զրույցը: Շմավոնը, որ նստած էր Լևոնի աջ կողմը, այդ օրը սաստիկ մռայլ տրամադրությամբ մեջ էր: Նրան գյուղատնտեսի նախագահ առաջադրելու լուրն արդեն տարածված էր զրուցում, այն ինչ այդ մասին ռաջոնական կենտրոնից կոնկրետ ոչ մի կարգադրություն չկար: Նա սկսել էր վախենալ, թե ռաջկոմում նրան վատաբանել են և կոմիտեն փոխել է իր որոշումը: Մի քանի անգամ փորձեց հայացքով կապվել նոր քարտուղարի հետ, սակայն վերջինիս ուշադրությունը կլանված էր ուրիշ ուղղությամբ: Այդ հանգամանքը Շմավոնին մտահոգություն էր պատճառում: Բայց կենտրոնից հենց նոր եկած քարտուղարի սառնությունը կարող էր նշանակել, որ շրջկոմն իրոք փոխել է իր որոշումը: Ավելի քան անհանգիստ էր Անուշ Ադամյանը: Նրա Ղազարյանը ներս մտավ, նա ամեն կերպ աշխատեց նրան իր կողքը տեղավորել: Տեղից վեր կացավ, հրավիրեց բավական բարձրաձայն, հետո, տեսնելով, որ նորեկը չի լսում, ժպտաց ու նորից հրավիրեց: Բայց Ղազարյանը չնկատեց նրա սիրալիրությունը և ուղղակի նստեց առաջին աղատված տեղը՝ նախագահի կողքին: Այնուհետև Անուշը շարունակեց նստած տեղից իր ժպիտը նկատելի դարձնել նոր քարտուղարին: Առաջին շարքերում նստած կանայք ծիծաղում էին հենց Անուշի այդ անհաջող փորձերի վրա: Այն ինչ Ղազարյանն այդ ծիծաղն իր վրա էր առնում ու վիրավորվում: Անուշը հասկանում էր այդ ծիծաղի պատճառը: Բայց ինքն իրեն հիվանդ էր ոչ այնքան ծիծաղող կանանց, որքան նրանցից հեռու լուրջ ու խելոք նստած պրակտիկանտուհու դեմ: Լեոնը նույնպես նկատում էր կանանց հաճախակի փռթկոցները, բայց նրանց սիրտը չկտրելու համար չէր ուզում նկատողություն անել և չէր էլ հետաքրքրվում, թե ինչու են նրանք ծիծաղում: «Կանայք են, թող իրենց համար ուրախանան» — մտածում էր նա ու թեթե-

վակի ժպտում: Հենց այդ ներողամիտ ժպիտով նա շահում էր կանանց համակրանքը և նրանք, նախադահին շնեղացնելու համար, ձայները կտրում էին, շրթունքները սեղմում և ծիծաղից արցունքոտված աչքերը սրբում գոգնոցներով: Սակայն, հենց որ նկատում էին քարտուղարի կողմն ուղղված Անուշի հուսահատական ժպիտը, նորից խուլ փոփկացնում էին ու ծիծաղից խեղդվում:

— Էս սարսաղները մարդ չեն տեսել, ինչ է,— շշնջաց Ավագյանը նոր քարտուղարի ականջին,— նախադահն էլ սանձերը չի քաշում...

Ղազարյանը վերջնականապես համոզվեց, որ կանայք իր վրան են ծիծաղում ու զայրույթի ալիքը սեղմեց նրա կոկորդը: Նա ճիգ գործ դրեց իր վրա՝ լսելու բրիգադավարների ղեկուցումները: Բայց այդ նրան չհաջողվեց: Նրա ուշադրությունը գրավում էին պարբերաբար փոփկացող կանայք և հիացմունքից ու խանդավառությունից շողողացող կոմերսիտուհին...

Բրիգադավարների ղեկուցումները վերջացան: Մացակ Ավագյանի ղեկուցումն այդ օրը չէր զրկված, բայց նոր քարտուղարին՝ Ֆերմայի մասին ևս համառոտ դադափար տալու նպատակով Լեվոնը ձայն տվեց Ավագյանին: Ավագյանը վեր կացավ, հեղինակավոր հազաց, զորեղ մատներով հարդարեց բեխերը և նայեց դահլիճին: Աղմուկը դադարեց: Մինչև իսկ ծիծաղող կանայք լրջացան: Պրակտիկանտուհին տեսնում շտկվեց: Նրա խանդավառ դեմքն ընդունեց խիստ ու լարված արտահայտություն: Ապա նա հանկարծ ետ կռացավ, նստարանի վրա դրված վերարկուի գրպանից հանեց բլոկնոտն ու մատիտը և նորից ընդունեց նույն լարված դիրքը: Նրա ոչ մի շարժումը չէր վրիպում Ղազարյանի ուշադրությունից: Ավագյանը նույնպես՝ մսալից մատները տարավ սև մահուդից կարած բլուզի գրպանը և աշնտեղից դուրս քաշեց իր բլոկնոտը՝ առանց հայացքը հեռացնելու դահլիճից: Ղազարյանին թրվաց, որ այդ մարդն աղդում է ընդհանուր պատկառանք և ավելի աճեց նրա համակրանքը դեպի Ավագյանը: Նա, անկասկած, սխալվում էր: Ավագյանն այդ դահլիճում ուներ ոչ միայն բարեկամներ, ալիք լուրջ ու կատաղի հակառակորդներ: Եվ եթե Ավագյանի բարեկամները նրան լսում էին հարգանքից դրդված և նրա հեղինակությունը բարձր պահելու համար, ապա հակառակորդներն ուշադրությամբ լսում էին՝ նրա ասածների մեջ հետին մտքեր, թշնամական ակնարկներ որսալու նպատակով: Բոլոր դեպքերում Ավագ-

յանին լսում էին լարված ուշադրութեամբ և այդ, ինքնին մեծ առաւելութեամբ, բարձրացնում էր նրա հեղինակութիւնը ռայոնական աշխատողների աչքին:

Ավագյանը կարճ խոսեց ֆերմայի դրութեան մասին: Թվեց, միայն կոմիւրի ու ոչխարների քանակը, սասկածների թիւը և անցավ ընդհանուր քաղաքական ազիտացիայի:

— Ուրեմն, ընկերներ,— բարձրացրեց նա ձայնը հանդիսավոր եղանակով,— մեր պարտիան մեզ տանում է ուղիղ ճանապարհով և մենք հարյուր տոկոսով պետք է կանգնենք մեր պարտիայի գլխավոր գծի վրա և հակահարված տանք վնասաբարենքին ու ձախ քյալադոններին, որ մեր կոլխոզումն էլ կան ու պայքարում են մեր պարտիայի գլխավոր գծի դեմ: Մեր պարտիան մեզ աչքան է սիրոյմ, որ ընկեր Ղազարյանի ու ընկեր Լամբարյանի պէս պատասխանատու բոլշևիկ մարդկանց հանել է իրենց պաշտոնից և ուղարկել մեզ մոտ, որ մեզ ղեկավարեն:

Այնուհետև նա հարձակվեց այն բրիգադների վրա, որոնք սկզբի օրերին դեռ պատրաստ չէին բոլշևիկյան դարնանացանին: Նա հարձակվեց նաև շորրորդ և 15-րդ բրիգադների վրա, որ աչքակապութեամբ են դառնում: Լեոնին դուր եկավ Ավագյանի ճառի վերջին մասը: Այնուամենայնիւ մեծ ոգևորութեամբ և ուժով ասված նրա խոսքերը բարձրացրին դահլիճի խանդավառութիւնը: Միայն շատերի համար անբացատրելի մնաց, թե Ավագյանն ինչո՞ւ հարձակվեց շորրորդ բրիգադի վրա, քանի որ վերջինս ամենաօրինակելի բրիգադն էր ամբողջ կոլխոզում և նույնիսկ ամբողջ շրջանում: Երբ Ավագյանը «կեցցե բոլշևիկյան դարնանացանը»— բացազանչեց ու ծանր նստեց, դահլիճում պոռթկաց երկարատև ծափահարութիւն: Հասմիկը հեղինակով սեղմեց շրթունքներն ու չժափահարեց: Նա չկարողացավ զսպել իր զարմանքը տեսնելով, որ Լեոնն էլ, Վասակն էլ ծափահարում են Ավագյանին: Կոլխոզնիկները ծափահարում էին ոչ միայն Ավագյանին, այլև նրա համար, որ նրանք Ավագյանի ելույթի մեջ տեսան համբրաշխութեան նման մի բան՝ Ավագյանի և նոր նախագահի միջև: Նրանց վախեցնում էր գյուղի ազդեցիկ մարդկանց փոխադարձ հակառակութիւնը, որ անցյալում շատ էին տեսել և զգացել իրենց կաշվի վրա: Հացամանցիները կարիք էին զգում մի նախագահի, որ երկար ժամանակ պահպանի իր հեղինակութիւնը և իր շուրջը համախմբի գյուղի ակտիւ մարդկանց: Լամբարյանի մեջ նրանք տես-

նում էին այդպիսի մի ղեկավար և ուրախանում էին նրա հաջողութեամբ: Մակերեսային մարդիկ միայն ուրախացան, տեսնելով, որ կոլխոզի նոր նախագահը վայելում է Ավագյանի համակրանքը: Մանավանդ կանայք, որ նախագահին սիրում էին, իսկ Ավագյանից վախենում: Իսկ Լևոնի քիչ ավելի խելոք բարեկամներն սկսեցին անհանգստանալ:

Նրբ Ավագյանը վերջացրեց, նախագահը ոտքի կանգնեց ու նայեց մարդկանց աչքերին իր խրախուսիչ մեղմ ժպիտով, որ միշտ փոս էր գոյացնում նրա աջ ալտին: Առաջին նստարանների վրա խմբված կանայք, որ լրջացել ու հոգնել էին Ավագյանի ծանրակշիռ ու տեղ-տեղ անհասկանալի ելույթի ժամանակ, նորից աշխուժացան: Պրակտիկանտուհին առաջ կռացած՝ մռայլ դիտում էր գոմաղբոտ կոշիկները: Նախագահի ձայնը լսելով՝ նա արագ շրտկըվեց՝ ցուցադրելով իր ճկուն իրանն ու փարթամ կուրծքը: Նորից խանդավառությունը փայլատակեց նրա աչքերում: Ղաղարջանը նկատեց, որ մինչդեռ Ավագյանին մարդիկ լսում էին լարված, ումանք մինչև իսկ մռայլ ուշադրությամբ, կոլխոզի նախագահի խոսելու ժամանակ դաշլիճում տիրում էր աշխույժ ու ոգևորություն: Նախագահի խոսքը հաճախ ընդհատվում էր հավանության բացառապատշաճություններով կամ ծիծաղով: Իսկ Լևոնը հռետորական ոչ մի ձև չէր բանեցնում: Նա խոսում էր իր ունկնդիրներին հասկանալի և կոնկրետ օրինակներով, այրող գործնական հարցերի շուրջը: Միայն նրա մեղմ ու դուրեկան ձայնի մեջ կար մի ինչ-որ հաստատուն շեշտ, որ հավատ ու համոզմունք էր ներթնշում բոլորին:

— Բանից դուրս եկավ,— շարունակում էր Լևոնը նույն մրտեմական ժպիտով,— որ մեր կոլխոզնիկները ավելի լավ են, քան իրենք էին կարծում: Մի օրվա աղնիվ աշխատանքը բավական էր, որ մենք ունենայինք կազմ ու պատրաստ բրդագոններ: Իսկ ինձ վրա պարտականություն է ընկնում միջոցներ ձեռք առնել հացի պակասություն զգացող ընտանիքներին օգնելու: Ռայոնից խոստացել են մեզ փոխարինարար բաց թողնել 400 փութ հացահատիկ: Ընկեր Ղաղարջանը մեզ կաջակցի, որ արագացնենք այդ հացահատիկն ստանալու գործը:

— Բա սապո՞ն, ընկեր նախագահ,— բացազանչեց մեկը ղրոների մեջ խոնավածներից:

— Միանգամայն պարզ է,— կտրեց անմիջապես Լևոնը,— դու, ընկեր Վանո, բոլորից շատ իրավունք ունես պահանջելու,

որովհետեւ զու և Պոպոս Բոյաջյանը մի ամիս հետո դառնալու եք մեր կոլխովի առաջին հարավածայինները:

— Հայ-հայ... պոչերը պոզեր են դառնալու, — սրախոսեց մեկը և բնդհանուր ծիծաղը ծածկեց վանդի բողոքը:

— Ինձ ճաշի գոմեշին թայ շինեցիր, էլի, բնկե՛ր նախագահ...:

Լեոնից հետո եզրափակման վերջին խոսք ասելու համար ոտքի կանգնեց նոր քարտուղարը: Մինչ նա վազված էր իր մտքերը կարգի բերելով՝ Հասմիկը մի անգամ էլ ոտից գլուխ չափեց նրան: Նա նոր նկատեց, որ բջի քարտուղարը չափազանց բարձրահասակ է եւ քիչ կուգիկ: Հասմիկին դուր չեկան նրա սրածայր սապատավոր քիթն ու կապույտ աչքերը: «Բիթը կարծես մեջակից կոտրած ու ծուռ կալցրած լինի» — մտածեց նա ու աննկատելի ժպտաց: Իսկ առաջին շարքերում նստած կանանց շատ ծիծաղելի թվացին քարտուղարի ցանցառ ու երկար մազերը, որոնցից մի բարակ փունջ անջատվել ու կախվել էր նրա խոշոր ականջին:

Ղազարյանը սկսեց իր ճառը միջազգային դրովժյունից: Նա հնարավորութիւն չունեւ խոսելու կոլխովի կոնկրետ խնդիրների մասին: Իբրեւ նոր մարդ, նա ծանոթ չէր այդ խնդիրներին: Խորհրդակցութեանն էլ չէր հետեւել, որ եզրակացութիւններ հաներ: Բացի դրանից՝ նա նպատակ ունեւ միջազգային դրովժյան բարդ խնդիրների մասին խոսելով՝ ուժեղ տպավորութիւն գործել ունկընդիրների վրա և նսեմացնել իրենից առաջ եղած ելույթները: Սկզբում գործը լավ էր գնում: Մինչև անգամ Փիլոն, պղտոր աչքերը լայն բաց արած, գլխով հաւանութեան նշան էր տալիս և ինքնիրեն սաստիկ վրդովլում ճապոնացիների դեմ: Իններորդի վանոն, ուղղակի սարսափահար մոտալուտ պատերազմի վտանգից, արդեն փոշմանել էր կոլխով մտնելը և մտածում էր վաղվանից այլևս աշխատանքի չգնալ: Կանայք նույնպես պատերազմի անունը հաճախակի լսելուց լրջացան, վերջնականապէս դադարեցին ծիծաղելուց և մտահոգութեամբ լի հայացքները հառեցին բարձրահասակ մարդուն, որը նրանց աչքին աճեց, դարձավ պատկառելի: Ղազարյանը նկատեց կանանց այդ փոփոխութիւնը և ավելի ոգևորվեց:

— Եվ ուրեմն, պետք է իմանանք, — շարունակում էր նա տակն ու վրա անել կանանց սիրտը, կարծես նրանցից իր վրեժն առնելու նպատակով, — որ բոլոր կապիտալիստական երկրները — Անգլիան, Գերմանիան, Ճապոնիան, Ամերիկան և այլն, ձեռք ձեռքի

տված պատերազմ են պատրաստում Սովետական Միության դեմ՝
և եթե մենք չղարդացնենք մեր ծանր ինդուստրիայի տեմպերը,
չենք կարող դիմանալ նրանց տեխնիկային... և

— Սխալ է,— ղրնդաց հանկարծ մի արծաթահնչուն ձայն՝
դանակի պես կտրելով հռետորի մտքերը։

Բոլորը ետ նայեցին։ Պրակտիկանուհին էր, որը, ոտքի էք
կանգնել և կրակելու պատրաստ աչքերը հառել էր նոր քարտու-
ղարի վրա։ Ղաղարյանն սկզբում շփոթվեց, ապա սաստիկ զայ-
րացած դիմեց հանդուգն աղջկան։

— Ինչպե՞ս թե՛ սխալ է, ընկե՛ր... ուրեմն ճիշտ չէ՞, որ կա-
պիտալիստները պատերազմ են պատրաստում Սովետական Միու-
թյան դեմ։

— Այդ ճիշտ է,— պատասխանեց պրակտիկանուհին,— բայց
այնպես չէ, ինչպես դուք եք ասում։

— Դե, դուք ասեք, տեսնենք՝ ինչպես է,— կիսահեղձորեն
ժպտալով առաջարկեց քարտուղարը։

— Դուք,— առանց մի րոպե տատանվելու շարունակեց աղ-
ջիկը,— ասացիք, որ Ճապոնիան և Ամերիկան ձեռք-ձեռքի տված
պատերազմ են պատրաստում մեր դեմ։ Բայց չասացիք, որ նրանք
իրար դեմ էլ են պատրաստվում։ Էս մեկի՝ Նրկորոգ՝ դուք ասա-
ցիք, թե մենք չենք դիմանա նրանց տեխնիկային... Էդպիսի բան
չկա. նրանք չեն կարող հաղթել Սովետական Միությանը։ Դուք
թերագնահատում եք մեր զորությունը։ Էս երկու ուրեմն դուք
երկու քաղաքական սխալ կատարեցիք։

— Ճիշտ է... բացազանչեցին տրակտորիստները և քաղաքա-
գիտական խմբակի մյուս անդամները։ Նախագահը կարգի հրա-
վիրեց։

— Բռավո, Հասմի՛կ... կանչեց մեկը ետևի շարքից։

Ղաղալյանն ինքնիրեն բողբոլվին կորցրեց և չէր իմանում
ինչպես շարունակի իր ընդհատած ճառը։ Դեռ երկու րոպե առաջ
բարձրացած նրա հեղինակությունը նորից զլորվեց ու փշրվեց։
Կանայք նորից փոթկացին։ Անուշ Ազամյանը նախանձից ու ամո-
թից կրծում էր եղունգները և կարեկցական հայացքը հառել էր
քարտուղարին։

— Դուք թերագնահատում եք պատերազմի վտանգը, ընկե՛ր
Հասմիկ,— նոր քարտուղարին օգնության հասավ Ավագյանը։

— Ես չեմ թերագնահատում, ընկե՛ր Ավագյան,— հեգնեց Հասմիկը,— բայց դուք գերագնահատում եք:

— Ուրեմն դուք է գալիս,— բորբոքվեց Ավագյանը՝ կանաչ ու խոշոր աչքերը շուտ ու մուռ տալով,— որ պարտիական բջջի ընկեր քարտուղարը սխալվում է և դու նրան ցույց ես տալիս պարտիայի գլխավոր գիծը: Դե, զնանք ջուրը թափվենք, էլի՛, եթե դո՛ւ պիտի մեզ տանես պարտիայի գլխավոր գծով:

— Ընկեր նախագահ,— զիմեց Լևոնին պրակտիկանտուհին,— թույլ տվեք ես իմ միտքը բացատրեմ: Կուսակիները պատերազմի մասին սուտ լուրեր են տարածում՝ կոլխոզը քայքայելու նպատակով: Օրինակ՝ կուսակիները խոսում են, թե Ճապոնիան ու Ամերիկան ձեռք-ձեռքի տված գալիս են ու մեր սահմանների մի մասն էլ գրավել են: Ծառատնկման ժամանակ, ասում են, ծառերն այնպես տնկենք, որ ձեր առաջվա հողամասերում ընկնեն: Հենց այդպես էլ արել են Դավոյի վանոն, Քեռի Մաթոսը և Սհակենց Գրիգորը: Ծառատնկումն անց են կացրել միայն իրենց նախկին հողամասերում ընդհանուր պլանից դուրս: Իսկ ես ասում եմ, որ այդ լուրերը սուտ են, պատերազմ Սովետական Միության դեմ չի սկսված: Իսկ եթե սկսեն էլ, մենք կհաղթենք: Այդ մասին ես կարդացել եմ՝ «Խորհրդային Հայաստան»-ում «Պրավդա»-յի խմբագրականը: Կարող եմ գնալ և տնից բերել...

Դրուժյունը փրկեց կոլխոզի նախագահը՝ հայտարարելով, թե ընկեր Հասմիկն ընկեր Ղազարյանին սխալ է հասկացել, թե ընկե՛ք Ղազարյանն ուզում էր ասել... և այլն: Միջադեպը հարթվելուց հետո նախագահը խնդրեց, որ Ղազարյանը շարունակի իր ճառը: Բայց վերջինիս թափը մի անգամ արդեն կոտրվել էր և ինքնավստահությունը կորել: Խզված ձայնով նա էլի մի քանի ընդհանուր բաներ ասաց և դառնացած սրտով նստեց ու սկսեց սրբել քրտինքը: Նախագահի նախաձեռնությամբ նրան ծափահարեցին: Ծափահարեց մինչև անգամ պրակտիկանտուհին, որն այս անգամ արդեն հասկացավ, թե ինչո՛ւ անհրաժեշտ էր ծափահարել: Սակայն ծափահարությունը չամոքեց Ղազարյանի ջախջախված ինքնասիրությունը: Նա դառնությամբ սկսեց մտածել ռայոնական կոմիտեի մասին, գաղազեց մասնավորապես Լիպարիտ Լևոնյանի դեմ: Նա արդեն վերջնականապես համոզվեց, որ Լիպարիտն իրեն գյուղ է ուղարկել ոչ թե պարտիական աշխատանքը ուժեղացնելու, ինչպես աշխատում էր նրան համոզել ռայկոմի

բարտառարբ, այլ Ղազարյանին խախտառակելու, վարկաբեկելու նպատակով:

Նորհրդակցությունից հետո բրիգադները ցրվեցին տները: Աբեն արդեն թեքվել էր կեսօրից: Ծուռ ու մուռ փողոցներից, տափակ տանիքներից բարձրանում էր գոլորշին:

Լեոնը նոր քարտառարին հրավիրեց իր մոտ ճաշելու, բայց Ավագյանը հաճունեց, որ ինքն արդեն աղավաղված էր, մոքթիլ և ընկեր Ղազարյանին քաշ տվեց իր տունը...

ՈՒԹԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Երեկոյան շրջանային գործադիր կոմիտեի նախագահ Մարլեն Կնյազեիչ Աղախանյանը և պարտույթովի կազմբաժնի վարիչ Լիպարիտ Լեոնյանը եկան Հացավան և Շմավոնիյի հանցակապերին գյուղատնտեսի նախագահ: Միաժամանակ պարտիական ընդհանուր ժողովում ընտրեցին Ղազարյանին պարտկազմակերպության քարտուղար: Մեկնելուց առաջ Լիպարիտը Ղազարյանի ներկայությամբ Շմավոնին դեմ արավ պատին և իր սև ու խոշոր աչքերն առաձայնակի պես նրան ուղղելով՝ հատ-հատ արտասանեց.

— Շմավոն, կոլխոզում տապալվեցիր, բայց գյուղատնտեսում լավ կաշխատես, հասկացա՞ր: Կոլխոզի նախագահի դեմ դավեր չսարքես: Կօգնես նրան քո ամբողջ ուժով: Այլապես՝ ուսյկոմը քեզ հետ հանաք չի անի:

Ղազարյանը հասկացավ, որ Շմավոնին ուղղված այդ սպառնական խոսքերն ամենից առաջ ինքը պետք է նկատի ունենա: Ուստի մտքում պատասխանեց. «Կտեսնե՞մք նախագահիդ»:

— Աչքի՛ս վրա, ընկեր Լեոնյան,— պեպենոտ ձեռքն աչքին տանելով՝ պատասխանեց Շմավոնը,— էնպես օգնեմ կոլխոզին, որ ուսյոնական կոմիտեն հարջուր տոկոսով գոհ մնա:

Նա խիստ ուրախ էր, որ կոլխոզի նախագահի աշխատանքից հանվելով նորից պատասխանատու պաշտոնի էր ընտրվել: Ուստի անկեղծորեն պատրաստ էր համերաշխորեն աշխատելու գյուղի նոր ղեկավարութան հետ: Իր սրտի խորքում նա Լեոնի մասին վատ կարծիքի չէր: Ընդհակառակը, Շմավոնը շատ շուտով նկատ-

տեղ այդ նշանավոր մեղրածորացու համակրելի կողմերը: Նա պատ-
րաստ էր Լևոնի հետ իսկական բարեկամութիւն հաստատել: Նա
բարի զիշեր ասով Ղազարյանին, ուրախ տրամադրութեամբ տուն
զնաց, հանեց շորերը, պանկեց ու մեծագոյն անկեղծութեամբ հա-
ռաչեց. «Ախ, ես ինչո՞ւ Մաքսիկ տանը Լևոնի մասին վատ խո-
սեցի...»

Խճուղին կայարանից գալարւում է դարի լանջով, մտնում
գյուղ, անցնում կալխողի դրասենյակի մոտով ու շարունակւում
մինչև հեղեղատը՝ կաղմելով գյուղի գլխավոր փողոցը: Այդ փո-
ղոցի վրա են փուռը, սպառկոտպի խանութները, փոստը, տրակ-
տորների գարածը և երկհարկանի մի տուն, որի առաջին հարկում
տեղավորված են հյուսնոցն ու նախկին տնատերերը, իսկ երկրորդ
հարկում, բաղկացած ընդամենը երկու փոքրիկ սենյակից, ապ-
րում են սովորաբար, գյուղի ղեկավար աշխատողները: Հենց այդ
բնակարանում էլ հաստատվեց Վարդան Ղազարյանը: Այն ժամա-
նակ, երբ Ղազարյանն Ավագյանի տանը վայելում էր նրա հյու-
րասիրութիւնը, Ավագյանի հարսն ու Յովիթովի մեծքանը կարգի
էին բերում նոր քարտուղարի բնակարանը: Ղազարյանը ցերեկով
տեսել ու շատ էր հավանել իր նոր բնակարանը և այժմ ուշ գի-
շեր, գործկոմի նախագահին ու ռաջկոմի կազմբաժնի վարիչին ճա-
նապարհ դնելուց հետո, շտապում էր տուն: Նա բարձրացավ դիք
աստիճաններով, բաց արավ ահագին կողպեքը, ներս մտավ, լամ-
պը վառեց ու գուրս եկավ պատշգամբ: Գարնանային մութ ու խո-
նավ գիշեր էր: Հոգի սևութիւնից խավարն ավելի էր խտանում և
խրճիթները նրան թվում էին խավարի չփշրված կոշտեր կամ խր-
ճըճված հանգուցներ: Ղազարյանը մոռացել էր, որ գիշերները
գյուղի փողոցներում լույսեր չեն վառւում: Ուստի այդ համատա-
րած մթութիւնը նրան սաստիկ ճնշում էր: Հեռւում փայլեց լապ-
տերի լույսն ու կրկին անհետացավ: Ըստ երևույթին գոմապահ-
ներից մեկն էր, որ գոմից գուրս եկավ, մտավ տուն կամ տնից՝
գոմը: Կրկին տիրեց խավարը: Վարդանին անշափ ծանր թվաց օրե-
րով ապրել այդ ցեխոտ ու փոշոտ խավարի մեջ: Նա մտքով տե-
ղափոխվեց քաղաքի փողոցները, ուր հիմա լույս է և մարդիկ թե-

վանցուկ զբոսնում են: Եթե նրան դյուզ չքշի՞ն, նա էլ հիմա կարող էր լինել էլեկտրական լույսով ողողված փողոցում: Ղազարյանին տիրեց ինքնախղճահարություն և նորից ատելությամբ լըցվեց դեպի Լիպարիտ Լևոնյանը, որը կես ժամ չկար, ինչ հեռացել էր փողոց: Նա կրկին հիշեց նրա խոշոր ու սև աչքերը՝ սպառնալիքով հառած Շմալոնի երեսին: Նրան պաշարեց ինչ որ անորոշ երկյուղ և նա ներս մտավ: Լամպի պատրույգը բարձրացել էր և սենյակը լցրել ծխով ու համթահոտով: Նա իջեցրեց պատրույգը և կոպիտ մի հայհոյանք փշշալով լամպի տիրոջ հասցեին: Լամպի աղոտ լույսը ծխով մշուշված սենյակում նրան թվում էր մի ծանր շրազ: Դռներն ու պատուհանները բաց արավ, որ ծովը քաշվի, և կրկին դուրս եկավ պատշգամբ: Պատշգամբում մրսեց ու ներս մտավ: Սենյակը ցուրտ էր և նա կաշվե պինջակի մեջ սկսեց դողալ: Ղազարյանը նոր նկատեց, որ նախապես ցախ չի վերցրել վառարանը վառելու համար: Սաստիկ ջղաճնացավ ու այդ բոլորի ամբողջ մեղքը պեցեց Լիպարիտ Լևոնյանի վրա: Ցրտից, մենակությունից և կատաղությունից նա ֆիզիկական ցավ էր զգում: Հիշեց քաղաքի իր բնակարանը, ուր հիմա էլուշը տաք վառարանի կողքին, ընթրիքը պատրաստած, սպասում է... Նա ղգաց, որ քաղցած էլ է: Երեկոյան դեռ բան չէր կերել, իսկ ճաշին էլ Ավագյանի կնոջ պատրաստած համեղ կերակուրից չէր կարողացել օգտվել ըստ հարկին, որովհետև տրամադրությունը խիստ ընկած էր ժողովում կրած անհաջողությունների պատճառով: Ղազարյանը որոշեց պառկել ու քնել, իսկ առավոտյան գրել ռադյոնական կոմիտե, որ ինքը չի կարող գյուղում աշխատել: Ինչ ուղում են թող անեն: Պարտիայից կհեռացնեն... Թող հեռացնեն: Կանցնի մի ժամանակ, նորից դիմում կտամ ու կվերականգնեն: Ինչ վրձակ է այս. մարդուն զոռով քշում են մի աշխատանքի, որից նա զզվում է: Նա կաշվե պինջակը հանեց: Բայց սենյակում այնքան ցուրտ էր, որ առանց տակի շորերը հանելու պառկեց ու վերմակը քաշեց գլխին: Քունը չէր տանում: Անկողնի սառնությունը և հետըզհետե լավելի տանջող քաղցը նրան ստիպեցին վեր կենալ և կաշվե պինջակը նորից հագնել: Նա կրկին դուրս եկավ պատշգամբ. գուցե մի բան ճարի վառարանը վառելու համար: Պատշգամբում վառելանյութ չկար: Մտքով անցավ ճաղերը ջարդել, բայց տատանվեց և հուսահատված նայեց խավարին: Հեռվում նորից երևաց լապտերի լույսը: Նա ցանկացավ ձայն տալ, բայց ամա-

չեց: Լատները լույսն իսկույն շանհետացավ, ինչպես ենթադրում էր Ղազարյանը, այլ սկսեց հետզհետե մոտենալ: Քիչ հետո նա լսեց զգուշ խոսակցության ձայներ և նկատեց, որ նրա բնակարանի կողմն են դալիս երկու հոգի: Վախեցավ ու ձեռքը տարավ դեպի ատրճաճակը: Բայց շուտով պարզվեց, որ եկողներից մեկն Ավագյանն էր, իսկ մյուսը՝ Գրիգոր Սահակյանը, որին Վարդանը հանդիպել էր ճաշին Ավագյանի տանը: Նրանք գալիս էին նոր քարտուղարի մոտ: Գրիգորը, լատները բռնաձև և թևի տակ մի կապոց, դալիս էր առջևից: Նրանք բարձրացան աստիճաններով և Վարդանին հանդիպեցին պատշգամբում:

— Վա՛հ,— բացափանչեց Ավագյանը հայրական հոգատարությամբ,— Վարդա՛ն ջան, էս ցրտին ինչո՞ւ ես կանգնել էստեղ:

— Ներսում ավելի ցուրտ է,— տրտնջաց Ղազարյանը:

— Աթար չունե՞ս... Ի՞նչ ես ասում... Հայ, ես ձեք... Գրիգոր, վազիր աթարի, շուտ: Գիտեի, ախար, որ քեզ էս օրի էլ գցած կլեն: Ասի՛ մի գնամ, մտիկ տամ: Գիտեմ, չէ՞, իմ դաշտի պուպուն... Դե, գնանք ներս:

Գրիգորը թիթիալով իջավ ներքև և շանցած հինգ բոպե, ետ եկավ դրկած աթարի ահագին մի բեռ: Նա մի ակնթարթում աթարը դարսեց թիթեղյա վառարանի մեջ, նավթ ածեց վրան ու լուցկին չրթացրեց: Աթարը բոցավառվեց և քիչ հետո սենյակը լցվեց ախորժելի ջերմությամբ: Նրանք տեղավորվեցին վառարանի շուրջ աթոռների վրա և մի պահ լուռ հետևում էին, թե ինչպես Ղազարյանը տաքացնում է ձեռները:

— Գետինն էլի սառեց,— խոսեց մտահոգ Ավագյանը,— գիշերս էլի ձյուն կգա ու վաղն էլ կխանգարի գարնանացանը:

Սահակյան Ղազարյանը քաղցած էր և սիրտ չունեի գարնանացանի մասին մտածելու: Նա մեքենաբար նայեց այն կապոցին, որ Ավագյանը դրել էր սեղանի վրա:

— Բան կերե՞լ ե՞ս... — կռահելով նրա հայացքը հարցրեց Ավագյանը... — Էդպես էլ գիտեի: Գրիգո՛ր, մի վա՛զ տուր մեր տնից բան բեր ուտելու: Շաքա՛ր էլ բեր, որ չայ դնենք:

Գրիգորը նորից թիթիալեղով իջավ աստիճաններից: Իսկ Ավագյանը շարունակեց իր զրույցը:

— Մտիկ էի տալիս գոմերը,— խոսում էր նա կրակը խառնելով:— Հացավանդուց կոլխոզնիկ դուրս չի գա, ընկե՛ր Ղազարյան: Անասունները թողել են պառկած իրենց աղբի մեջ,

իսկ իրենք՝ քուն մտել։ Էդ չքվելու դժնայանքները։ Աղա՛, ասում
եմ, եթե էդ ապրանքը քո մասնավոր սեփականը լիներ, էդպէս
մտիկ կտալիր։ Է՛, ասում է, Մացա՛կ ապեր, դարդներիցս ձեռք
քաշի։ Մենք մասնավոր սեփական ենք ծնվել, մասնավոր սեփա-
կան էլ կմեռնենք...

Ղաղարջանը ոչինչ չգտավ ասելու։ Նա այնքան էր լցված ինքն
իրենով, որ հնարավորութեան շունք իր անձի հետ կապ չունեցող
որեկ ալ խնդրի շուրջ դատողութեան անելու։ Ավագյանը շատ
շուտով զգաց, որ խոսակիցը չի հետաքրքրվում այն խնդիրներով,
որոնք, իր կարծիքով, ամենից շատ պետք էր հետաքրքրեին նրան։
Ուստի նա փոխեց խոսակցութեան նյութը։

— Ես էն եմ մտածում,— ծանր հոգոյց հանեց նա,— որ եթե
մի տեղ հարգանք չկա դեպի ղեկավարութեանը, գործն առաջ չի
գնա։ Կոմսոմոլ, կին, ակտիվ — ես էդ բոլորը հասկանում եմ։
Բայց որ մի կաթնակեր աղջիկ, անպարտիական մաստալի առաջ
վարկաբեկի իր ղեկավար քարտուղարին, մեղադրի նրան քաղա-
քական անգրագիտութեան մեջ,— էդ մեկն արդեն ես չեմ հաս-
կանում ու հասկանալ չեմ ուզում։ Մեր հացավանդին, քնկեր
Ղաղարջան, մարդուն արժանի գնահատել չգիտի։ Նրան տասն թե-
րադնահատի։ Նրանք տեսան, որ քո ճառը բոլորից էլ լավ էր,
սրտները չհամրերեց, աղջկան աչքով արին, թե դուրս եկ։ Թե չէ
Ջուրաբի աղջիկը բանի՞ ղլխանի էր, որ պարտիական ղեկավար-
ութեան գեմ դուրս գար։

— Դա,— մռայլ արտասանեց Ղաղարջանը,— կազմակերպ-
ված բան էր... Եվ նախագահն արժանի հակահարված չտվեց...

— Հա, ապրի արեղ... հենց բոլշեփիկ աչք սննու։ Ես էլ էդ
բանը նկատեցի ու մազերս բիզ-բիզ էլան։ Ես նախագահ լինեմ
ու թույլ տամ, որ երեկվա կաթնակերը պարտիական ղեկավարին
վարկաբեկի։ Ջաշնից կղրկեմ ու ժողովից էլ դուրս կանեմ, որ
մեկ էլ չհամարձակվի։ Է... շան գլուխն ուրիշ տեղ է թաղված։

— Ես տեսա որտեղ էր թաղված շան գլուխը,— թռնալից
խորհրդավորութեամբ ասավ Ղաղարջանը։

— Դու իսկական բոլշեփիկ ես,— աշխուժացավ Ավագյանը։
— Դեռ մի օր էլ չկա, որ եկել ես, արդեն հասկանում ես, թե ում
բանալին որի կողպեքումն է։

— Դա... — մոլտաց Ղաղարջանը,— կտեսնենք։ Ու քիչ հետո

հարցրեց.— ով էր առաջին շարքերում նստած այն երիտասարդ կինը...

— Նրա՞ն էլ ես նկատեի,— ծուր ավեց Ավագյանը,— դա Ջուրարի աղջկա եղբոր կինն է։ Նրա մարդը էն ծվծվան Ասատույնն էր, որ զավմաղալ էր անում ու նախագահի գլուխը դռնում։

— Պարտիական է։

— Ինքը անպարտիական է, բայց կինը կոմերիտական է։

— Հավ կոմերիտական է, խոսք չկա...

Ներս մտավ Գրիգորը՝ մի ձևին մի ծալ լավաշ, իսկ մյուսին ջրով լի թեյաման։ Նա լավաշը զրեց սեղանին, իսկ թեյամանը վառարանի վրա։ Այնուհետև զրպանից հանեց թղթի մեջ փաթած մի քանի կտոր շաքար, մի շիշ օղի և բաժակներ։ Մինչև թեյը կեռար, նրա՞ք մի-մի բաժակ օղի խմեցին և Ղազարյանը ագահությամբ սկսեց ուտել հացն ու պանիրը, որը գտնվեց լավաշի ծալքերում։ Ղազարյանը կուլ էր տալիս հացի ու պանրի համեղ պատաները և նրա սիրտը լցվում էր երախտաղիտության զգացմունքով զեպի Ավագյանը։

Օղուց հետո մեկական բաժակ թեյ խմեցին և Ավագյանը վեր կացավ բջջի քարտուղարին բարի գիշեր մաղթելով։

— Կապոցը մոռացաք,— նկատեց Ղազարյանը, որի ուշադրությունից երբեք չէր հեռանում այդ խորհրդավոր կապոցը։

— Դա քեզ համար եմ բերել,— պատասխանեց անտարբեր Ավագյանը՝ բաց անելով կապոցը, որի մեջ կար կարագով լիքը մի պնակ։

— Նա շնորհակալ եմ...

— Զայնազուրկ ես,— Ղազարյանի ձեռքը բռնեց և ուղիղ նրա աչքերին նայեց Ավագյանը։— Ասացիր, որ ես Հացավաճում քո առաջին բարեկամն եմ։ Նա ընդունեցի։ Դե, դու էլ ընդունիր քո առաջին բարեկամի առաջին օգնությունը։ Ինչ մեծ բան է։ Էդուց ընտանիքդ գալու է, նոր մարդ ես, մի բան պիտի ուտե՞ք, մինչև տունը կարգի բերեք, թե՛ չե։ Գնա՛նք, Գրիգոր, ընկեր Ղազարյանը հոգնած է։ Թուղ քնի։

Ղազարյանը լսում էր, թե ինչպես նրանք թիթիպացնելով ցած էին իջնում աստիճաններից։

Նա շորերը հանեց ու պառկեց։

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Լևոն Լամբարյանը, լսատերը ձեռին, շրջում էր գոմից գոմ և հասկում, որ լծկաններին լավ կշտաղենեն՝ առավոտյան հանգիսավոր վար սկսելու համար։ Գոմերում մարդիկ դեռ չէին քնած և ուրախ տրամադրությամբ խոսում էին գալիք հանգիսավոր օրվա մասին։ Նրանց զրույցների, կատակների, վեճերի մեջ Լևոնը շոշափում էր այն խանդավառությունը, որ ինքն էր հրահրել այդ մի քանի օրվա ընթացքում, և նրա սիրտը դարկում էր երջանկությունից։ Չորրորդ բրիգադի գոմը մտնելիս նա լսեց հիացական բացազանչություններ իր հասցեին։ «Մի երկու տարի առաջ էս նախագահն ունենայինք,— դոգոում էր մեկի բամբ ձայնը,— հիմի գլխներս աստղերին հասած կլինենք»։

Լևոնն այնքան էր տարված իր աշխատանքով ու մտքերով, այնքան էր ջերմացել իր ոգևորությամբ, որ ցուրտը բոլորովին չէր զգում։ Մութ փողոցով անցնելիս նրա ոտքի տակ ջարդվեց սառույցը։ Նա կանգ առավ նման մի մարդու, որը թիկունքից դաշույնի հարված էր ստանում։ Այո, գետինը կրկին սառել էր, իսկ երկինքը ծածկվել պլտոր կաթնագույն ամպերով։ Կարող էր կըրկին ձյուն գալ և վաղն էլ խափանել գարնանացանը։ Այդ կլինե՞ր խոշորագույն հարված այն ոգևորությանը, որ նա այսօր իր եռանդով հարուցել էր մարդկանց մեջ։ Նա տագնապով նայեց երկնքին ու ձեռքը պարզեց դատարկ տարածության մեջ։ Նրան թվաց թե ձյան մի սառը փաթիլ ընկավ ձեռքին։ «Բնությունը պլանի տակ չես գցի» — հնչեց նրա ականջին Առաքել ամուսնուց սառույցի նախադասությունը։ Նա շարունակում էր ձեռքը պարզած պահել օդում՝ հավաստիանալու համար՝ իրոք ձյուն է գալիս, թե այդ միայն նրա տագնապած երեւակայությունն էր։ Մի բան կորցրած մարդու նման նա հանկարծ ետ դարձավ ու շտապեց դեպի իններորդ բրիգադի գոմը։ Տրակտորների գարածի մոտով անցնելիս նրա դեմքին խփեց քամու մի տաք հոսանք։ Նա կանգ առավ, նայեց երկնքին ու խոր շունչ քաշեց։ Ամպերը ճեղքվել էին իրարից և բաց արել կապույտի մի ընդարձակ շերտ։ Պարզվել էր Սպիտակի գագաթը։ Հեռվից լսվում էին ուրախ բացազանչություններ։ «Ես քու հոգուն մատաղ, քամի,— զրնգում էր Ասատուրի ձայնը «գիշերային խավարի մեջ,— քշի՛ր, է՛, աքսորի՛ր էդ ամպերին»։ Ամպերն իրոք, հսկայական քուլաներով փախչում էին դեպի հյու-

տիս: Տաք հարավային քամին աներևույթ հովվի նման ընկել էր նրանց ետևից ու հարվածում էր:

— Կեցցե՛ հարվածային քամին,— բացադանչեց Ասատուրը, յոնկվելով նախագահի կողքին:

— Քեֆո օ՞նց է, Ասատուր,— ձեռքը նրա ուսին խփեց Լևոնը:

— Քեֆ էր մնացել, ընկե՛ր նախագահ, թուքներս յամաքաց-
քեց էդ անխժված սառնամանիքը: Վանոն տուն գնաց քնելու:

Ամպերի նախիրն անհետացավ սարերի ետևը և վերևում բաց-
վեց տաք աստղալից պարնանային գիշերը: Կոլխոզնիկները զանա-
զան բրիզագներից դուրս թափվեցին և սկսեցին քնածներին ձայն
տալ ու պատրաստվել: Գիշերը լցվեց սպեկուլյան զվարթ աղմուկ-
ներով: Լևոնի հոգին նորից պայծառացավ և նա սկսեց կատակներ
անել իր շուրջը համախմբված կոլխոզնիկների հետ: Գյուղում,
մթա՛ն մեջ սկսվեց մրջնային աշխուժություն, հարյուրավոր լապ-
տեռներ լուսատիտիկների պես սկսեցին խավարում շարժվել այս
ու այն ուղղությամբ: Մի տեղ խոտ էին բարձում, մի ուրիշ տեղ
սերմացուն էին դուրս բերում պահեստից: Ուլքեր այդ բոլորը նա-
խապես էին կատարել, ծիծաղում էին ուշացածների վրա և ու-
ռենու ճյուղերով ու դրոշակներով զարդարում սալլերը: Չորրորդ
բրիզադի թաղամասից լսվում էր Շմավոնի բարակ ձայնը, որով
նա խրախուսում էր տղաներին. «Տղեր՛ք, ես ձեր հոգուն մատաղ,
լույսը բացվում է... հիմնականում...»: Այդ շատ ուրախացրեց
Լևոնին: Նա այնքան կարիք էր զգում համերաշխության իր և գյու-
ղի ղեկավար աշխատողների միջև: Նա քայլերն ուղղեց դեպի այն
վրդմը՝ Շմավոնի հետ մեկ-երկու տաք խոսք փոխանակելու նպա-
տակով: Ճանապարհին նրան հանդիպեցին լապտեռները բռնած
կոմերիտականներ: Լապտերի լույսի տակ մի վայրկյան փայլա-
տակեց պրակտիկանտուհու չքնաղ ժպիտը և անհետացավ: Արև-
ելքը շառագունեց:

Լույսը բացվում էր: Հետզհետե ավելի որոշակի էին նշմար-
վում խրճիթների պատերը, կտուրները և բակերում ուրվագծվում
էին սերմացվի պարկերով ու խոտով բարձված սալլերը: Անքնու-
թյունից ու ոգևորությունից մարդկանց աչքերն այրվում էին
անսովոր կրակով: Ամեն ինչ պատրաստ էր: Բոլորն սպասում էին
արևին, որ սալլերն ու գովթանձեքը լծեն և քշեն հրապարակ: Մի-
տինգի կարգադրիչ էր նշանակված Շմավոնը: Նա վազ էր տալիս
Քրիզադից բրիզադ և պեպենոտ ձեռքի եռանդուն շարժումներով

նկարագրում հրապարակի այն մասը, որտեղ նրանք պիտի կանգնեցնեն իրենց մարդկանց ու սարքավորումները:

Լևոնը գարաժի դռան «Ֆնտերնացիոնալ» սխառնի տրակտորին հենված՝ անհամբեր նայում էր արևելքին: Արևելքը հեազհետե կարմրում էր և վարդագունում: Կարծես մի վիթխարի, ծիրանագույն ծաղիկ աննկատելիորեն բացում էր իր անծայրածիր թերթիկները: Հեռավոր լեռների կատարները ոսկեղօծվեցին: Քիչ հետո «Ֆնտերնացիոնալ» տրակտորի խոփերն սկսեցին շողալ: Տրակտորիստ կադոն՝ մագութից սևացած դեմքին փայլեցնելով սպիտակ ատամները՝ դուրս եկավ գարաժից: Լևոնը սեղմեց կադոյի ձեռքը և խորը ներս քաշեց դարնանային արշալույսի թարմ, մաքուր ու խոնավ օդը:

Իսկ երբ արևը հասավ մի լծի բարձրության, լայնարձակ հրապարակում փայլվում էին բոլոր խոփերը: Բոլոր տասնևհինգ բրիգադներն իրենց լծկաններով, սալներով, սարքերով ու մարդկանցով հրապարակում արդեն բռնել էին իրենց տեղերը: Հսկայական գյուղի ողջ բնակչությունը խոնված էր հրապարակը շրջապատող տանիքների վրա: Հրապարակում տիրում էր ուրախ իրարանցում:

— Հո, հզ, համբերի՛... — լավում էր մեկի խանդավառ ձայնը:

— Ադա, էդ եղները խոտը թափում են, է՛յ...

— Տո, շղթա՛ն, շղթա՛ն մոռացանք, — զրնգում էր Ասատուրի բարակ ձայնը և տարածվում սալներով, լծկաններով ու մարդկանցով լի հրապարակի վրա:

Միտինգի համար իբրև տրիբուն ծառայում էր տրակտորի կալոննան իր հինգ տրակտորներով, որոնք շարքով դասավորված էին կոլխոզի գրասենյակի առաջ: Կոլխոզի նախագահը մենակ կանգնած էր «Ֆնտերնացիոնալ» տրակտորի վրա և մտախոհ նայում էր խոտի երկու հսկա զեղերին: Ինչպես մի զորավար, որ ճակատամարտի ելնելուց առաջ ստուգում է իր զինապահեստները, Լևոնը երկար անտղում էր խոտի այդ ահագին բլուրները և կասկածը կրժում էր նրա հոգին. կրավականայնի՝ արդյոք խոտը մինչև դարնանացանի վերջը: Եթե հանկարծ դարնան կեսին լծկանների կերն սպառվեց, ի՞նչ պիտի անի նա: Ջրերի նատաղի վրնջյունն ընդհատեց նրա խորհրդածությունների թելը: Նա նայեց զեպի շարքացանները, որ տեղավորված էին տրակտորասյունի կողքին: Շարքացանի ձիերն իրար հետ կոպում էին ու ցրվւմ տալիս սալի վրա բարձված խոտը: Իսկ տասներեքերորդի բրիգադավար

Տիգրանը, նախկին կառապանը, նայում էր ու ծիծաղում: Լեոնն իջավ տրակտորից ու նեավեց այնտեղ:

— Խոտը թափում են, ընկե՛ք Տիգրան,— շշնջաց նա զսաված բարկութեամբ:— Իսկ դու գիտե՛ս, թե ինչ է նշանակում խոտը՝ դարնանացանի ժամանակ:

— Խոտ շատ ունենք,— ժպտաց անտարբերությամբ Տիգրանը՝ մտրակը պարզելով դեպի խոտի գեղերը:— Է՛, սարի պես կանգնած են:

— Սարի պես կանգնած են, բայց մի շաբաթից հետո մի խուրձ էլ չի մնա, եթե այսպես տնխնա ոչնչացնեք...

— Կո՛նա,— անտանելի անհոգութեամբ ծոր տվեց նախկին կառապանը:

Լեոնը համբերությունից դուրս եկավ: Նա իր խաժագույն աշքերը համառությամբ հառեց կառապանի երեսին, որի վրա սառեց անհոգի ժպիտը: Լեոնը հրամայական եղանակով ծանր շշնջաց.

— Հավաքե՛լ տուր խոտը գետնից և մի՛ թույլ տա, որ ձիերը թափեն: Հասկացա՞ր:

— Հավաքելը կհավաքեմ,— կոտորվեց շարքացանի բրիգադավարը,— էլ ինչի՞ ես բարկանում:

Նվ նա մտրակը խրեց գոտին, աչքերի վրա ծուլած թավամազ փափախը ետ տվեց ու փնշալով կռացավ, որ խոտը հավաքի: Լե՛վոնը մի պահ՝ դիտեց նրա ծույլ ու ահամա շարժումները, ծանր հոգոց հանեց ու վերադարձավ տրակտորների մոտ:

Գլուզի դեկավար աշխատողներն արդեն հավաքվել էին տրակտորների վրա: Զուռնան ու նաղարան տեղավորվել էին «Խնտերնայիոնայի» կողքին: Հենց որ կոլխոզի նախագահը վերադարձավ, Վաստին աչքով արավ զուռնաշուն, և վերջինս թշերը ուռեցրեց: Զուռնայի ձայնը ոսկեգույն մեղրի պես ծորաց հրապարակի վրա և միանալով նաղարաչի հզոր դմբոմբոցներին՝ ծածկեց մարդկային աղմուկը:

— Շրջանից դեռ մարդ չի՞ եկել,— քարտուղարին բարեհեղով հարցրեց Լեոնը:

— Սանդարյանը զանգահարել է, թե չեն գալու,— տհաճությամբ պատասխանեց Վարդան Ղազարյանը:

— Ուրեմն սկսե՛նք:

— Սկսե՛նք,— համաձայնեց քարտուղարը և զայրույթով նկատեց, որ կոլխոզի նախագահը ինքն է պատրաստվում բաց ա-

նել միտինդը: Ղազարյանը գտնում էր, որ միտինդը բաց անելու՝ իրավունքը պատկանում է իրեն որպես պարտիական ղեկավարի, իսկ Լեոն Լամբարյանն այս անգամ էլ, ինչպես երեկ երեկոյան, ձգտում է նսեմացնել պարտիական ղեկավարությունը: Նախ և առաջ Ղազարյանը հատկապես ուշ եկավ միտինդի վայրը այն հաշվով, որ նրա գալուց առաջ բոլորը հավաքված լինեին և նա, վերջինը դար և զորահանգնան ընդունեի: Այդ չհաջողվեց: Զորահանգնան փաստորեն ընդունեց կոլխոզի նախագահը, որովհետև զուտ-նա-նաղարան առաջին անգամ սկսեց նվազել այն ժամանակ, երբ նախագահը բարձրացավ ամբիոն: Հապա ինչու՞ նրանք չնվազեցին քարտուղարի գալու ժամանակ: Պարզ է, որ ամեն ինչ սարքված է, պարտիական ղեկավարությունը անտեսելու համար:

— Ընկերներ՛ր,— սկսեց նախագահը և նրա ձայնը խառնվեց զուռնայի աղմուկին:

Վասակն իր ահագին ափը «տրիբունից» տարածեց զուռնաշուփ զվիխն: Զուռնաշու թշերը վայրկենապես իջան և զուռնան ու նաղարան դադարեցին:

— Ընկերներ՛ր, լուսթյուն... միտինդն սկսվում է,— շինելի երկար փեշերը դետին քսելով բրիգադից բրիգադ էր վազում գյուղատվետի նոր նախագահ Շմալոնը:— Կնանի՛ք, մի ձեններդ կտրեք , է՛,— բղավում էր նա դեպի կոտորների վրա կանգնած կանանց բազմությունը: Ձայները կտրվում էին: Բայց որովհետև նախագահի բարակ ձայնը շարքացաններից այն կողմը չէր անցնում, բոլորը թողին իրենց բրիգադներին հատկացված տեղերը և խռնվեցին տրակտորասյունի առաջ:

— Ընկեր՛ր կոլխոզնիկներ,— ղողանջում էր հրապարակում նախագահի ախորժալուր ձայնը,— քիչ հետո մեր աշխատանքի գորաբանակը դաշտ կարշավի և կսկսի մեր պայքարը սոցիալիզմի համար, լուսավոր և երջանիկ կյանքի համար... Ընկերներ՛ր, սա միայն դեռ սկիզբն է, մեծ գործի սկիզբը: Մենք լավ սկսեցինք: Բայց լավ սկիզբը դեռ չի նշանակում լավ վերջացնել: Նրանք դեռ կաշխատեն ոչնչացնել մեր նվաճումները, ջարդել մեր գործիքները, նրանք դեռ կաշխատեն զոդանալ սերմացուն մեր ամբարներին, խոտը մեր դեզատեղից, սգեորությունը մեր սրտերից: Արթուն կացեք, ընկերներ՛ր...

Պրակտիկանտուհին, տրակտորի վրա հենված, իր խանոաշող աչքերը հառել էր երիտասարդ նախագահին: Նա կարծում էր, որ

Լևոնը կարող է խոսել միայն գործնական խնդիրների մասին, միայն ցուցումներ տալ: Նա առաջին անգամ նկատեց, որ Լևոնը կարող է խոսել նաև հոետորական գեղեցիկ ձևերով:

Ասատուր Զուրաբյանը կանգնած էր հեռու, իններորդ բրիգադի սայլերի մոտ, որպեսզի երեսաները խոտ չթռցնեն: Հուզմունքից նա չէր կարողանում լսել նախազահի ճառը: Չնայած իր երկար հասակին, նա բարձրացավ սայլի վրա և վիզը երկարեց դեպի տրիբունը: Սայլի վրա կանգնած նա նայում էր այդ արտասովոր միտինդին, արևի տակ փայլիլացող այդ խոփերին, կանոնավոր շարքերով կանգնած սարքերին, տրակտորների վրա կանգնած մարդկանց և մտածում էր. «այս բոլորը մերն է»: Նա տեսնում էր և իր երիտասարդ սրտի ամբողջ գործընթացը զգում, որ կյանքում կատարված է շատ մեծ փոփոխություն, որ կյանքն այլևս նախկինը չի, որ ինքն էլ այլևս այն չի, նոքարություն մի լուծ եզ ձեռք բերած, զոռքաների կողմից ծաղրված «Զուրաբի ծվծվան Ասոն», այլ մի ուրիշ մարդ, ամբողջ մի գովանի ղեկավար:

Հեռվից արորն ու սերմացուն սայլին բարձած, եղներին ծեծելով ու կնոջը հայհոյելով, դաշտ էր դնում Ասատուրի նախկին հարևան մենադետես Սաքոն:

— Ո՛ւր ես քշում, Սաքո՛, — ձայն տվեց Ասատուրը բարեկամական սրտաբուլս հղանակով, — արի՛, արի՛ մեզ միացի...

Սաքոն ետ դարձավ, նայեց սայլերի, գովանների, տրակտորների, շարքացանների, դրոշակների, մարդկանց այդ շողշողունք. բազմությունը, նախանձեց, սիրտը փուլ եկավ, բարկացավ, հայհոյեց ու սկսեց էլի ծեծել եղներին:

— Չե՛ս ուզում մի քանի խոսք ասել, — երբ գյուղի ղեկավար աշխատողները խոսել, վերջացրել էին, դիմեց Լևոնը քարտուղարին՝ տեսնելով, որ վերջինս խոսելու ցանկություն չի հայտնում:

— Ի՛նչ ասեմ, — ուսերը վեր քաշեց Ղազարյանը, — ինքդ ասացիր, էլի՛:

Լևոնը շհասկացավ, թե նա ինչից է վիրավորվել: Ժամանակ չկար այդ խնդրի շուրջը մտածելու: Նա որքան ուժ ուներ թոքերում բղավեց:

— Ընկերնե՛ր, միտինդը վերջացավ: Կանոնավոր բրիգադներով դեպի սոցիալիստական դաշտնե՛ր:

Մարդիկ իրար հրմշտելով շտապեցին դեպի իրենց բրիգադները: Զուռնան ու նաղարան նվագելով առաջ շարժվեցին: Հինգ,

տրակտոր սկսեցին միասին որոտալ և իրենց հովիտը աղմուկի մեջ ծածկեցին և դուռնան, և նաղարան, և մարդկանց խանդավառ բացազանչություններ, և Շմալտնի ձայնը, որը հրամայում էր.

— Ոչ մի բրիգադ տեղից չշարժվի՝, մինչև տրակտորային կաշոննան առաջ չընկնի...

«Բնտերնայիտնալ»-ը, որի վրա նստած էր ժպիտով ողողված Լադոն, տեղից պոկ եկավ, գլուղական հրապարակի վրա տապաքելով իր ահագին տատմնավոր անխիւնների նաշխը և ծածանելով ճակատին ամբացված կարմիր դրոշակը, որի վրա շողշողում էին Լենինի և Ստալինի սևեղօծ դիմանկարները։ Գորդալից երկը հրապարակից երկարեց մինչև կամուրջ։ Արտադրական բրիգադներին հետևում էին կոլխոզի նախիրն ու ոչխարի հոտը։

Մացակ Ավագյանը, կանգնած գեղի մոտ, հաստիկ թևերը խաշաձե կրծքին, թալամազ հոնքերը հավաքած կանաչ աչքերի վրա, դիտում էր և մտածում. «Էս շան որդին էսպես որ սկսեց, ո՞ւր պիտի հասնի...»:

Մեծ գաղթի ժամանակից Հացավանում ապաստան գտած Ալաշկերտցի Հարութը, որին կոլխոզ մտնելուց հետո այլևս չէին շարունակում կանչել «գաղթական Հարութ», տեսնելով բրիգադներին այդ երկը, հիշեց իրենց դյուզի սարսափելի գաղթը։ Այն ժամանակ էլ ճիշտ այսպես միանգամից գյուղից դուրս ելան բոլոր սայլերը, անասունները, ոչխարը։ Բայց ի՞նչ մեծ տարբերություն։ Այն մի տարբերային փախուստ էր՝ բռնված տարերային սարսափով, երբ մայրը կորցնում է իր սրդուն, ոչխարն իր ձագին։ Իսկ սա կազմակերպված մի հորձանք է, որի մեջ ամեն մի մարդ, ամեն երեխա, ունի իր տեղը, իր գործակիցը։ Հարութն զգում էր այդ տարբերությունը, և զոհ էր, որ կյանքն այլևս առաջվանը չէ, որ ինքն էլ այլևս այն չէ, բոլորի կողմից արհամարհված «գաղթական Հարութը», այլ մի ուրիշ մարդ, կոլխոզի անդամ Հարություն Միրզոյան։ Երբ եղն իր կողքից գնացող սայլից խոտ պոկելու նրպատակով ձիգ տվեց գեպի այն կողմը, Հարութը նրան խորադանով շխտեց, ինչպես սովորել էր մանուկ հասակից, այլ ուրախ բարեկամական եղանակով ձայն տվեց.

— Հո՛, մեռնեմ քեզի...

— Քեռի՛ Հարութ, — ձայն տվավ Ասատուրը՝ սայլի վրա ետ ֆուկելով։

— Հա ջան, մեռնեմ քեզի...

— Քեֆդ ոնց է, քեֆդ...

— Մեր քեֆին լե քեֆ կհասնի...

— Տես ինչ շատվոր ենք, է... կյանքումդ էս բանը տեսած
կա՞ն:

Դյուղացիները՝ աղամարդ, կլն, երեխա, կանգնած գյուղի
ծայրամասի բլուրին՝ դիտում էին, թե ինչպես տրակտորներն ու
բրիգադները ցրվում են գյուղի շորս բոլոր տարածված հանդամա-
սերում: Մինչդեռ արակտորներն արդեն երկաթուղու կայարանի
մոտակա հողամասում բաց էին անում առաջին ակոսները, ոչխա-
րի ծայրը դեռ չէր կտրվել գյուղից:

— Մեր ձեռքով մեր տունը քանդեցինք,— մղկտաց Չոբանենց
Ներսո բիձան՝ կոմերիտկազմակերպության քարտուղար Վասակի
հայրը:

— Ինչ ասացի՞ր, Ներսո՛ բիձա,— հետաքրքրվեցին նրա հա-
սակակիցները:

— Ասում եմ՝ մեր ձեռքով մեր տունը քանդեցինք,— կրկնեց
Ներսո բիձան խիստ եղանակով:— Մեր անասունները մեր ձեռ-
քով մորթեցինք, ծախեցինք, փչացրինք... ու տիկոր մտանք կոլ-
խոդ: Էսօրվա օրն ինչ ուրախություն կլինի մեզ համար, եթե մեր
փչացրած բոլոր անասունները կոլխոդում մնային...

— Ո՞վ է մեղավոր,— հարց տվեց ակոռապան Մոսի բիձան:

— Ո՞վ պիտի,— շարացավ Ներսոն,— մենք՝ ես, դու, փլան-
քասը:

— Խի՞ ենք մենք մեղավոր,— խոսակցության մեջ ընկավ
Յոթնոլիմերանը:— Թող քյալագյոզություն չանեին ու մենք էլ
մեր անասունը չմորթեինք...

— Ծիշտ է,— հաստատեցին մի քանի ձայն:

— Այսինքն՝ էդ որ ասում եք ճիշտ է,— բորբոքվեց Չոբա-
նենց Ներսոն,— մտածում ե՞ք: Քյալագյոզներն անացին լծկանդ
ու կթանդ փչացրու ու նստի պաղ թոնդրին: Էդ ո՞ր քյալագյոզից
եք լսել էդպիսի ճառ:

— Հապա ինչո՞ւ մեր անասունը փշացրինք,— հարց տվեց՝ գոմապահ Սիմոնը:

— Ինչու փշացրի՞նք,— հեղինեց Ներսո բիձան,— հարցրու Յոթթովիմեբանին. ինչո՞ւ հլի կովը մորթեց, հիմի էլ ուզում է կթան կովը ծախել... Սատանա է մտել կողերը, գրգռում է...

— Ի՞նչ ես խոսում, է՞, սանահե՛ր Ներսո,— միջամտեց Վարդսենց Գաբոն, մի երկարահասակ ծեբունի, որին դուրսում ասում էին «վարժապետ Գաբոն»՝ ականարկելով նրա գրագետ լինելը:— Ի՞նչ սատանա: Գյուղացու սատանան իր փորն է: Գյուղացու փորը կուշտ եղաւ, մնացածը նրան հարկավոր չի:

— Այսինքն, ինչպե՞ս թե հարկավոր չի,— չհասկանալով վարժապետ Գաբոնի միտքը՝ առարկեց Ներսոն:— Նրբ ես ու դու մենատնտես էինք, փոր չունեի՞նք: Բա ինչո՞ւ չէինք անասունը մորթում-ուտում: Էն մեր մասնավոր սեփականն էր, հա՞:

— Օղորմի հո՛րդ,— վրա տվեց ծեբունի «վարժապետը»:— Ես էլ հենց էդ եմ ասում: Գյուղացին մասնավոր սեփական է: Նա իր մի պոչատ վառեկի համար արյուն կթափի:

— Այսինքն ինչպե՞ս թե,— շփոթվեց Ներսո բիձան, տեսնելով, որ իր մտքերը փնացին բողբոջին հակառակ ուղղությամբ:— Կոլեկտիվի տղերքը պակաս են աշխատում: Մտիկ արա հանդը: Էս նմա՞ն է քո ասածին...

— «Ուռա—կեցցեով» հանդ կգնան, այնտեղ էլ սերմացուն կըգողանան, կտան արաղի: Աշնանն էլ կասեն, թե՛ պլանները չկատարեցինք ու սոված կնստեն:

— Էդ որ գողանում են... Ճիշտ է,— զժվարացավ իր մտքերը կարգի բերել Ներսո բիձան: Բայց ինչո՞ւ են գողանում, ինչո՞ւ են փշացնում, իրենց ձեռքով իրենց տունը քանդում: Էստեղ է, որ խստն է թշնամու մատը:

— Ո՞վ է թշնամին:

— Ես, դու, փլանքասը,— աշխուժացավ Ներսոն՝ զգալով, որ գտել է այն, ինչ որ ուզում է ասել:— Բաս, քի՞չ են պղտորել ժողովրդին ու հիմի էլ քի՞չ են պղտորում:

— Ոչ էլ պղտորող է եղել, բացի քյալագոյողներից,— հակաճառեց վարժապետը:

— Ոչ էլ պղտորող է եղե՞լ... — Չորանենց Ներսոն ուզում էր ասել, թե «պղտորողներից մեկն էլ հենց դու ես, Վարդսենց Գաբոն»: Բայց այդքան քաջություն չունեցավ: Հարևան է, մտածեց

նա, երես երեսի կառնի: Այդ պատճառով էլ նա լռեց և գրպանից հանեց թամբաքուն:

— Քաւոր ներսոն ճիշտ է ասում,— խոսեց Ոբենց Եգորը՝ ոչխարի մուշտակի մեջ փաթաթւած մի նիհար ծերունի, որը մինչ այդ լուռ ու մունջ իր շիբուխը ծխելով լսում էր հասակակիցների վեճը:— Մեր միջի խալխն է մեր տունը քանդում: Դրդում էլ են, պղտորում էլ են ու իրենց տներում բանդիտներ էլ են պահում: Ծուռ նստենք, շիտակը խոսենք, խալիա Գաբո, մեր միջի խալսը չէ՞ր, որ ասում էր, թե յոթը խաչապաշտ պետութիւն խոսքը մեկ են արել, որ բոլշևիկին ջնջեն աշխարհից: Սրանք հացն ու անասունը հալաքում են կոլխոզումը, որ պատերազմի ժամանակ տանեն զորքին: Մորթեցեք, կերեք ասում էին, որ կոլխոզները ջնջւեն, վերանան:

Ոբենց Եգորը դիպավ «խալիա» Գաբոյի ամենաթույլ տեղին: Բոլորն էլ հիշում էին, որ մի տարի առաջ այդպիսի լուրեր տարածում էր հենց ինքը՝ Վարսենց Գաբոն:

— Էհ, հին դարմանը քամոն ես տալի, սանահճ՛ը Եգոր,— ցանկացավ խոսակցութիւնը փակել Գաբոն:

— Ընչի՞ է հին դարման,— պոկ չեկավ հնամաշ մուշտակի մեջ կծկւած Եգորը.— հենց իսկական նոր դարման է: Հիմի էլ չեն ասո՞ւմ, թե ճապոնն ու ամերկացին են գալիս: Ո՞վ է թաքուն կտրտում նորատունկ ծառերը: Էդ էլ քյալագոզ Գևորգն է անո՞ւմ: Հրեա կոլխոզի նոր նախագահ է եկել: Պատվական, ազիզ տղա է: Տեսա՞ք ինչպե՞ս ոտքի հանեց գլուղը: Բայց ի՞նչ: Հենց առաջին օրից տակը փորում են: Էս է չէ՞ մեր միջի խալսը...

— Էդ ուլքեր են... — հետաքրքրւեցին բոլորը:

— Ես, դու, փլանքասը,— Եգորի փոխարեն պոռթկաց Չոբանենց ներսոն՝ տեսնելով, որ Եգորը նեղն է ընկել ու չի կարողանում բացարձակ խոսել:

— Յիսեմ գլուխդ, քավլա՛ռ շուն,— փնթփնթաց ինքնիրեն Եգորի հասցեին Յոթծովմերանը և հեռացավ ծերունիների խմբից:

— Չէ, դրուտն ասա, ո՞վ է կոլխոզի նախագահի տակը փորում,— պնդեց Վարսենց Գաբոն, հաստատ համոզւած լինելով, որ Եգորը մեկ է, ոչ ոքի անուն չի տա:

Այդ ժամանակ ծերունիների խմբին մոտեցավ Մացակ Ավագ-յանը և նրանք իրենց խոսակցութիւնը փոխեցին:

Գլուղի ղեկավար աշխատողները կանգնած մոտակա դարին, դիտում էին, թե ինչպիսի բրիգադները ցրվում են դեպի իրենց հողամասերը, իսկ նախիրն ու ոչխարը բարձրանում են դեպի զիմացի բլուրները: Արեն սկսել էր տաքացնել հողը և դաշտերից բարձրանում էր բարակ դոլորշի: Տրակտորները մի քանի անգամ դնացել ու եկել էին՝ տասնչորսերորդ բրիգադի հողամասում պրծելով առաջին վարի սև ու երկար շերտը: Դաշտը լցված էր նրանց փնչոցներով: Լևոնին այդ բոլորը հիշեցնում էր իսկական ռազմաճակատ: Նա խորատուզված նայում էր շտրուրդ բրիգադին: Ահա նրանք լծեցին գոլիանը: Ահա գոլիանը շարժվեց՝ բաց անելով առաջին ակոսը:

— Փիլոն սկսեց,— բացազանչեց Վասակը և բոլորը նայեցին դեպի տրակտորները: Տրակտորների բռնած տարածության հարևան հողամասում, որը մոտենում էր բլուրների ստորոտին, սկին էր տալիս խնկրուղ բրիգադը: Մեկը ձեռքի կանոնավոր շարժումներով քայլում էր հողամասի երկարությամբ: Այդ բրիգադի պարտկազմակերպիչ Փիլոն էր, որ նետում էր առաջին սերմը:

Գլուղացիները դեռ կանգնած կտուրների վրա՝ նայում էին արտերում սկին տվող բրիգադներին: Զուռնան ու նաղարան նվաղելով վերադառնում էին հանդից: Գլուղացիներն առաջին անգամ էին իրենց կյանքում այդքան հանդիսավոր դիմավորում զարնանացանը:

— Հիմնական միտինգ էր,— բացազանչեց ոգևորված Շմավոնը՝ նայելով Լևոնի և Ղադարյանի երեսներին: Բայց նրանք շարձագանքեցին Շմավոնի ոգևորության, որովհետև ամեն մեկը խորատուզված էր իր մտքերի մեջ:

— Այսօրվա հերոսը դու ես, ընկեր Շմավոն,— հանկարծ զրնգաց Հասմիկի արծաթահնչուն ձայնը:

— Դու այսօր միանգամից դարձար ամենատառջին մարդը,— ետ դարձավ Լևոնը, փոս առաջացնելով աջ ալտի վրա:

— Պարզերես դուրս եկանք,— նկատեց Վասակը:— Հիանալի միտինգ էր... Կեցցե Շմավոնը:

Ղադարյանին միմիայն ջղայնացնում էին այդ խոսակցությունները: Նա, ինչպես նախորդ երեկոյան, հիվանդագին զգում

էր, որ ինքն ավելորդ է այս մարդկանց մեջ: Սակայն, իր զիրքի առավելութունը նրանց ղգացնել տալու համար, առաջարկեց.

— Գնանք տեղեկանք ուղարկենք ռալկում ու թո՛ղ ամեն մարդ անցնի իր գործին:

Նրանք խմբով մտան կոլխոդի գրասենյակը: Ղաղարջանը վերցրեց հետախուսափողը և զանդահարեց պարտիական ռալոնուկան կոմիտե:

— Ալլո՛... տվե՛ք ընկեր Սանդարձանի կաթինեալ... Ընկեր Սանդարձանն է: Բարե՛, ընկե՛ր Սանդարձան... հենց այդ մասին եմ ուզում զեկուցել: Կազմակերպելի՛ ինչպե՛ս հարկն էր: Ափսո՛ս, որ չէիր եկել: Հենց այս րոպեիս բրիգադները դաշտում աշխատում են... Կոլխոզնիկների տրամադրութեյո՞ւնը... միտալոյ է: Հենց որ եկա... հուլ տվի... միանգամից... բեկում... Տեսնե՞ք, ուսումնասիրում եմ... Ես կգամ և մասնաժաման կզեկուցեմ... Ծնորհակալ եմ... Դե ես որտե՞ղ եմ վատ աշխատել... էս րոպեիս գրավոր կուղարկեմ:

— Ուրեմն մենք էստեղ սոխի գլուխ ե՞նք, — շշնջաց Վասակը Լեոնի ականջին այն ժամանակ, երբ Ղաղարջանը նստած տեղեկանք էր կազմում: — Դուրս է գալիս, որ մենք ոչինչ չենք արել, նա է եկել ու բեկում առաջացրել:

— Այդ կարևոր չի, — թեք Վասակի ուսով զցելով և նրան դեպի դուրս տանելով պատասխանեց Լեոնը: — Կարեւորն այն է, որ բեկումը կատարված է: Իսկ թե ո՞վ է «հուլ» տվել, այդ միանգամայն կարևոր չի:

Ղաղարջանը ռալկումին ուղղված համակն ուղարկեց փոստ, և նրանք բոլորը միասին ուղևորվեցին դեպի բրիգադները:

Հասնիլը բաժանվեց նրանցից, որպեսզի զնա անասնապահական ֆերմա: Նա նայում էր ճանապարհից ու գլուղական տափակ տանիքներից բարձրացող գոլորշուն, ներս էր ծծում դարնահալին թարմ ու խոնավ օդը և նրա խաժաղույն աչքերը վառվում էին երջանկությունից: Նա մտածում էր հորեկ նախագահի մասին, Ծմովունի մասին, Վասակի մասին, Գոհարի մասին, իրեն շրջապատող բոլոր մարդկանց մասին և գոհ էր, որ նրանք կան, որ ինքն էլ կա և սիրում է նրանց: Իսկապես ո՞ւմն է սիրում Հասնիլը... ոչ թե որպես ընկերոջը, այլ որպես տղամարդու, որի հետ նա սիրով կամուսնանալու: Նա քաղցր տազնապով տալիս էր ինքնիրեն այս հարցը, և սրտում գողում էր պատասխանը:

— Նախագահին տեսն՞լ ես,— կարծես կտուրից նրա զլխին ընկալ՝ այս հարցը: Հասմիկը գողտլթյան մեջ բռնվածի պես վեր նայեց: Այդ Առաքել ամին էր: Էլի կանգնած էր կտրին ու նայում էր դեպի դաշտերը:

— Ինչ ասի՞ր, Առաքել՝ ամի...

— Ինչո՞ւ ես խրտնոտմ, բալա՛ ջան,— խեղճացալ՝ Առաքել ամին,— ասում եմ՝ կոլխոզի նախագահին չե՞ս տեսել:

— Հանդ գնաց, Առաքել՝ ամի,— պատասխանեց Հասմիկը ուշքի գալով:— Ի՞նչ ես անում նախագահին:

— Ասում եմ՝ գնամ հետը խոսեմ:

— Կոլխոզ ես ուզում մտնե՞լ:

— Չէ... — կմկմաց Առաքել ամին: Նրան դուր չեկալ, որ աղջիկը գուշակեց իր մտադրությունը: Նա նայեց այս ու այն կողմը, որ ստուգի, մարդ չլսե՞ց նրանց խոսակցությունը: Հեռվից գալիս էր Մացակ Ավագյանը: Առաքել ամին այնպիսի դիրք ընդունեց, որ իբր թե Հասմիկի հետ ոչ մի խոսակցության չի բռնված:

Հասմիկը շարունակեց իր ճանապարհը դեպի ֆերման: Ոչ, նա ոչ ոքի չի սիրում: Նա դեռ պիտի գնա Մոսկվա... Այնտեղ նա կծանոթանա բազմաթիվ կոմերիտական ընկերների հետ: Լավ ընկերների հետ... Այնտեղ նա կտեսնի Լենինի գեղեղմանը... Ախ, ինչպես նա կցանկանար տեսնել Ստալինին: Խոսել նրա հետ... Ոչ... Այդ արդեն շատ կլինի: Այդ այնպիսի մի երջանկություն է, որի իրավունքը նա չունի: Կա՞ ավելի մեծ երջանկություն Ստալինի հետ խոսելու: Հասմիկը մտածում է այդ մասին, պատկերացնում է բոլոր հնարավոր երջանկությունները և գալիս է այն եղրակացության, որ Ստալինի հետ խոսելն ամենամեծ երջանկությունն է:

ՏԱՍԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Էլուշը առանց սպասելու ամուսնու նամակին, իր սեփական նախաձեռնությամբ տեղափոխվեց դյուշ: Դրա համար նա ուներ լուրջ դրդապատճառներ: Նախ, նա մարդուն մեղադրեց չէր կարող: Ո՞վ դիտե, հազար ու մի փորձանք կարող էր պատահել: Բացի դրանից, Վաչագան Խոռխոռունին նրան հանգիսել էր փո-

զոցում, ձեռքը համբուրել և հայտնել, թե ինքը մտադիր է մի քանի անգամ այցելել Շահումյանի անվան կոլխոզը, որպեսզի վեպ գրի: Նա շափազանց ուրախացել էր՝ իմանալով, որ էլուշը շուտով տեղափոխվելու է ալմուտեղ, իր ամուսնու մոտ: «Դուք կլինեք իմ վեպի ամենակենդանի հերոսուհին» — հայտարարել էր Վաչագան Խոսրոսյանը և կրկին համբուրել էլուշի ձեռքը:

Առաջին իսկ օրերին էլուշը Յոթնամյակների միջոցով տեղեկություններ հավաքեց գյուղի երիտասարդ ու գեղեցիկ կանանց մասին, գլխավորապես այն կանանց, որոնք որևէ ամենօրյա մարդ էին շփում ունենալ Վարդանի հետ: Ամենից շատ նա վախենում էր անասնաբուծական ֆերմայի պրակտիկանտուհուհու, որի գեղեցկության համբավը տարածված էր ամբողջ շրջանում: Սակայն նա հանգստացավ, իմանալով, որ պրակտիկանտուհին մի շաբաթից հետո մեկնելու է քաղաք, ուսումը շարունակելու: Նրա վրա շափազանց վատ տպավորություն էր թողել Անուշ Ադամյանը: Չնայած նա, էլուշի կարծիքով, աչքի չէր ընկնում իր գեղեցկության, բայց տղամարդկանց հետ խոսելու, նրանց կողքին կանգնելու, նրանց երեսին նայելու նրա եղանակից էլուշն իսկույն գուշակից, որ այդ կնոջից պլտի զգուշանալ: Յոթնամյակները հավատացնում էր, որ Անուշը կապված է նախագահի հետ: Սակայն այդ հանգամանքն էլուշին չմխիթարեց: Գյուղի կոմունիստ կանանցից Մարիամը չնայած պահպանել էր երեքմեկի գեղեցկության հետքերը, տարիքավոր էր և բարոյական կնոջ համբավ ուներ: Էլուշին վտանգավոր թվացին երկրորդ պարտիական կնոջ՝ Զարուհու կարճ խուզած մազերն ու կարմիր հյութալից շրթունքները՝ որոնք շարժեցին նրա նախանձը, չնայած Յոթնամյակները նրան հավատացրեց, թե Զարուհին շատ է սիրում իր ամուսնուն, արակտորիստ Լադոյին: Նրան ուղղակի խուճապի մատնեց Արուս Լամբարյանը: Երբ էլուշը գյուղ մտավ, նրան առաջնորդեցին կոլխոզի գրասենյակ և խնդրեցին, որ սպասի, մինչև ընկեր Ղազարյանին գտնեն ու բերեն: Քիչ հետո ներս մտավ գեղեցիկ ու երիտասարդ մի կին, որին բոլորը ողջունեցին մեծ հարգանքով: Էլուշն իսկույն հասկացավ, որ դա է հենց նախագահի կինը: Նա եկել էր ամուսնուն ճաշի կանչելու: Էլուշին դուր չեկավ նախագահի կնոջ գեղեցիկ ժպիտը: Նրա սպիտակ ու փայլուն տաամնաշարը: Առհասարակ էլուշը չէր կարողանում տանել կանացի գեղեցիկ առարամներ, որովհետև իր ատամները գեղեցիկ չէին: Նրան ջղայնաց-

րեց մանաւանդ այն հարգանքը, որ վաշխում էր գրասենյակում հավաքված կոլխողնիկներին մեջ այդ նիհար, սլացիկ հասակով ու բարեժպիտ գեղեցկուհին: Յոթնամեքանք տեղեկացրեց, թե նախագահի կինը Սահակենց Գրիգորի հետ է: Էլուշը չէր հավատում, որովհետեւ այդ Գրիգորին նա տեսել էր գրասենյակում: Դա կարճ, հաստ, անճոռնի, բզով ծակած նեղ աչքերով այն մարդն էր, որն առաջինը պատրաստակամութուն հայտնեց ընկեր քարատուարին դռնել և «աչքալույս» տալ, թե «քույրիկը եկել է»: Առաջին իսկ հանդիպումից էլուշը նախանձ և ատելություն տածեց դեպի այն կինը և սկսեց առիթներ որոնել նրան սեպուցնելու համար:

Սակայն էլուշին հետաքրքրում էին ոչ միայն կանայք: Նա աչքի տակով տնտղում էր նաև դյուղի ղեկավար աշխատողներին: Նրան ամենից շատ դուր եկավ կոլխողի նախագահը: Սիրալիր ժպիտով, որով նա զիմաւորեց էլուշին գրասենյակում, թավ թարթիչներով եղբւրժած խաժագուշն աչքերը, որոնցով նա նայում էր էլուշին, մեջտեղից նուրբ երիզով կտրված վերևի շրթունքը, որ նրա ղեմքին տալիս էր մանկական անմեղություն, թավամազ իրար միացած հոնքերը և հոնքերից շրթունքների վրա ուղիղ դծով իջնող հաստատուն քիթը, որ տալիս էր նրան առնական արտահայտություն,— այս ամենը վայրկենապես ուռումնասիրեց էլուշն իր փորձված, վարժ աչքերով,— միացած գլխի շաղանակագուշն գանգուրներին՝ էլուշի վրա թողին կախարդական տպավորություն: «Սա ստեղծված է սիրեկան լիթելու համար, ոչ թե նախագահ» — մտածեց էլուշը, երբ Լևոնը հարգանքով նրա ձեռքը սեղմեց ու դուրս դնաց գրասենյակից: Էլուշի վրա ուժեղ տպավորություն թողեց նաև Մացակ Ավագյանը: Վերջինս իր արտաքինով, իր հագուստով նման էր գյուղացու: Էլուշին դուր չեկան մանաւանդ նրա հաստ բրդե գոլպաները, որ նա քաշել էր շալվարի վրա, բայց Ավագյանի կանաչ գիշատիչ աչքերը մի տեսակ դողով էին լցնում էլուշի սիրտը: Այդ աչքերը մեծ մասամբ հեղ արտահայտությունն ունեին, երբ Ավագյանը խոսում էր Վարդանի հետ, բայց երբ նա նայում էր էլուշի կողմը, աչքերը խոշորանում էին հանկարծ և փայլատակում մի զարհուրելի կրակով: Նա դյուղի ղեկավար աշխատողների հետ խոսում էր շարժալի մարդու, ենթակալի, կամակատարի եղանակով: Բայց էլուշն զգում էր, որ այդ մարդը եղել է հրամայող և այժմ էլ կարող է հրամայել, հենց որ առիթը ներկայանա:

Ավելի հարմար բնակարան ընտրելու նպատակով էլուշը շրջեց գյուղի բոլոր թաղամասերը և համոզվեց, որ ամենալավ բնակարանը հենց այն է, որ վրադեցրել է իր ամուսինը: Գյուղում շրջելիս նա հագնում էր իր ամենահալսնած շորերը, երկար, առատ մազերն օձերի պես ուրրած գլխի երկու կողմը, իր աչք արտասովոր սանրվածքով ծանրաբեռ գլուխը բարձր բռնած: Նրա կողքին բազմաթիվ ու բազմերանգ կարկատաններով ծանրացած լայն յուրկան ետևից օրորելով, քայլում էր Յոթնովմեքանը և նրան հաղորդում ամեն տեսակի տեղեկություններ գյուղի անց ու դարձից: Էլուշը շփացուցիչ տպավորություն էր թողնում Հացավանի կանանց վրա: «Նոր քարտուղարի կիսն է» — շնչում էին նրանք իրար և ոմանք ոտքի էին կանգնում ու բարեւում, ոմանք հիացմունքով ու նախանձով հառաչում նրա թանկագին շորերի հասցեին, ոմանք էլ փոթկապնում տեսնելով էլուշի տարօրինակ սանրվածքը:

— Քա, վույ, քուսնամ, ոնց որ ալրաթաթախ հոպոպ լինի,— բացադանչեց մի երիտասարդ գեղջիկուհի և կոտորի վրա նստած կանայք ուշաթափվեցին ծիծաղից:

— Թքե՛մ ձեր անամոթի երեսին,— պատասխանեց Յոթնովմեքանը՝ վերևի ատամները դուրս ցցելով:

Բայց Յոթնովմեքանի այդ մարտական պատասխանը էլուշին չմխիթարեց: Նա սաստիկ վիրավորվեց և սկսեց Յոթնովմեքանին լսելի ձայնով հայհոյել իր ամուսնուն, որ նրան բերել ու գցել է այս վայրենի չտեսների մեջ: Բայց շարունակում էր շրջել գյուղի գոթը ու ծուռ փողոցներով սրպեա մի շողշողուն սիրամարդ: Այդպիսի շքեղ հագուստ, գլխի այգիքան արտասովոր սանրված գեղջիկուհիները գյուղում դեռ չէին տեսել, չնայած որ կին հրահանգիչներ, գյուղատնտեսուհիներ, բժշկուհիներ, ուսուցչուհիներ շատ էին գալիս գյուղ: Նրանք մեծ մասամբ համեստ ու հասարակ էին հագնված լինում և չէին տարբերվում գյուղի աղտիվ կանանցից այն աստիճան, ինչքան տարբերվում էր էլուշն իր մեթաքսե փայլուն շրջագեւատով, իր չափազանց լայն գեկոլտեով, իր վղի մարդարտյա մանյակով:

Էլուշն այլևս չդիմացավ գեղջիկուհիների կծու ահնարվածքին և շտապեց տուն վերադառնալ: Տանը նա ահպայման կառնթկար ամուսնու վրա, եթե նրան մենակ գտներ: Նրա մոտ էին Ավագյանն ու Գրիգորը: Ավագյանը Վարդանի հետ շատ լուրջ գրույցի էր

բռնված: Իսկ Գրիգորը նոր քարտուղարի համար ոչխարի միս էր քերել: Այդ էլուշի վրա շատ լավ տպավորություն գործեց և նա, մոռանալով քիչ առաջվա վիրավորանքը, ավելի շուտ դրա համար ամուսնու հետ կուլելը հետաձգելով մի ուրիշ անգամվա, ձեռնարկեց ճաշի պատրաստություն:

Երբ Գրիգորը էլուշին խոր զլուխ տալով դուրս գնաց, էլուշը նայեց նրա կուկից և բարձրաձայն ծիծաղեց՝ հիշելով որ այդ անտաշ կոճղի կտորը կարող է կապ ունենալ նախագահի կնոջ հետ: Նա չէր հավատում այդ բամբասանքին, բայց ամբողջ հոգով ցանկանում էր, որ այդ ձիշտ լինի:

Ղազարյանը լսում էր Ավագյանի տեղեկությունները գյուղի մարդկանց մասին:

— Ամենից շատ պետք է ղզուշանաս Վասակ Զոբանյանից, — փանր ու հատ-հատ արտասանեց Ավագյանը: — Օրինակ՝ անցյալ օրվա միտինգին, երբ դու, իբրև պարտիական ղեկավարություն, բարձրացար տրակտորի վրա, Վասակը քռացավ, շտեսավ, ձեռքերը թուլացան, չշարժվեցին: Բայց հենց որ կոլսոզի նախագահը եկավ, Վասակի ձեռքերը խաղ ընկան, նշան տվեց ղուռնաչուն, թե՛ ածիր: Այսինքն ուզում է ասել, թե էս գյուղում ղեկավարը Լեւոն Լամբարյանն է և ոչ թե պարտիայի քարտուղարը:

Ավագյանը կրկին դիպավ իր բարեկամի ամենահիմնադոտ ներմին: Նա կարծես տեսնում էր Վարդանի հոգին և շոշափում նրա բոլոր զսպանակները: Ուտի խսկույն կարողանում էր որոշել, թե որ զսպանակը պետք է սեղմել, որպեսզի այդ մարդը լարվի Ավագյանին ցանկալի ուղղությամբ: Նա առհասարակ օժտված էր մարդկանց թուլությունները ճանաչելու կարողությամբ և այդ էր մեկը պատճառներից, որ գյուղացիները նրանից քաշվում էին: Հանկարծ մոտենում էր պատի տակ հավաքված մարդկանց և դիմում նրանցից մեկին, որը մտախոհ դիտում էր իր տրեխի ծայրը. «Զաքի, ուղո՞ւմ ես ասեմ, թե ինչ ես միտք անում»: «Ես ինքս հմ իմանում, թե ինչ եմ միտք անում: Մացակ ապեր, դու ո՞նց կիմանաս»: «Դու չես իմանում, բայց ես իմանում եմ» — պնդում էր ինքնավստահ Ավագյանը: «Դե որ իմանում ես, առա՛ տեսնենք» — հետաքրքրվում էր Զաքին և նրա հետ միասին մյուս գյուղացիները: «Դու միտք ես անում, — կռահում էր Ավագյանը՝ կանաչ աչքերը հառած Զաքիի շփոթված դեմքին, — կնիկդ տղա՞ կբերի, թե աղջիկ»: «Ձիշտ է, Մացակ ապեր» — խոստովանում էր մինչև

աւանջները կարմրած Զաքին և գյուղացիները ծիծաղում էին ու զարմանում, թե ո՞նց է այդ մարդը կարողանում գուշակել մարդկանց մտքերը: Դրա համար ոչ ոք չէր համարձակվում նրա մոտ սուտ ասել: Իր այդ հատկության շնորհիւ Ավագյանը կարողանում էր մարդկանց իրեն ննջարկել, ծառայեցնել իր նպատակներին:

Սակայն վերջերս գյուղում բանեցին մարդիկ, որոնք չէին ենթարկվում Ավագյանի այդ կարողությանը: Նա այլևս չէր հասկանում, թե ինչ են մտածում այդ մարդիկ: Նա այլևս չէր կարողանում կռահել Վասակ Զոբանյանի, Հասմիկ Զուրաբյանի, Ասատուր Զուրաբյանի և ուրիշ շատ երիտասարդ մարդկանց մտքերը: Նա այլևս չէր կռահում, թե ինչ են մտածում վերջերս կոլխոզնիկները: Սկզբի տարիներին նրան թվում էր, թե ինքը գուշակում է նրանց մտքերը: Նրանք մտածում էին, թե ինչպես անեն, որ մի կերպ կոլխոզից դուրս պոկվեն: Բայց վերջերս Ավագյանն այլևս չի հասկանում նրանց: Նրանք այլևս նախկին գյուղացիները չեն: Նրանք փոխվել են, բարդացել են նրանց մտքերը և փակվել Ավագյանի դեմ: Ավագյանը վերջերս միայն մի բան է շատ որոշակի հասկանում, որ կյանքը սաստիկ փոխվել է և շարունակվում է փոխվել գլխապտույտ արագությամբ՝ խելով հողը նրա ոտքերի տակից: Մի անգամ, իր սովորության համաձայն, նա փորձեց Հասմիկին ձեռ առնել. «Ուզո՞ւմ ես ասեմ, թե էս քոպեիս ինչի մասին ես մտածում» — դիմեց նա Հասմիկին: «Ասա» — պատասխանեց աղջկին անտարբեր հեգնանքով: «Դու մտածում ես՝ Եմավոնի՞ն առնես, թե Վասակին»: «Ո՛չ, ես այդ մասին բնավ չեմ մտածում, — բացասեց Հասմիկը վճռական եղանակով: — Ես այս քոպեիս այն էի մտածում, թե դու, Մացակ ապեր, ինչպե՞ս է պահտահել, որ մտել ես կոլխոզ և դարձել անասնապահական ֆերմայի վարիչ»: Ավագյանը սարսռաց այդ պատասխանից և զգաց, որ այդ կաթնակերը քառասուն դլտով բարձր է այն գյուղացիներից, որոնց մտքերը գուշակելով սպրել ու զորացել էր Մացակ Ավագյանը: Նա բնազդաբար զգաց, որ դերերը փոխվել են, որ հիմա նրանք են կռահում Մացակ Ավագյանի մտքերը: Ավագյանը չըհասկացավ կոլխոզի նոր նախագահին, սխալ գուշակեց նրա մտքերը և նրան կաշառք ուղարկեց: Դրան փոխարեն կոլխոզի նախագահը ճիշտ գուշակեց Ավագյանի մտքերը և կաշառքը ետ ուղարկեց: Մացակ Ավագյանն զգում է իր հոգու վրա նրանց սարսափե-

լի հայացքը, Լեոն Լամբարդանի, Վասակ Չոբանյանի, Հասմիկ Զուրաբյանի և մյուսների հետազնին հայացքը: Նրանք հասկանում են Ավագյանի մտքերն ու ծրագրերը: Դրա համար նա թույնով է լցված նրանց դեմ: Նա մեծագույն բավականություն կը գնդակահարե՞ր նրանց, կատունների նման կխեղդեր և կշարտեր գետին... Բայց ժպտում էր բարեկամաբար և համբերում: Նա, այնուամենայնիվ, դեռ Ավագյանն է: Նա դեռ վերջնականապես չի բնկճվել: Նա դեռ կմաքրի նրանց հետ իր հաշիվները: Ղազարյանը վերականգնեց Ավագյանի խախտված ինքնավստահությունը:

Ղազարյանը գլխով հավանությունն չուներ տվեց: Ավագյանը դիպել էր նրա մեկ ուրիշ հիվանդոտ ներվին: Ղազարյանը նույնպես չէր սիրում, երբ մարդկանց այս կամ այն բոլորով դնահատե՞լիս նկատի էին առնում նրանց սոցիալական ծագումը կամ սոցիալական դրությունը: Ինքը շատ վիրավորա՞նքներ ու զրկանքներ էր կրել իր սոցիալական անհարազատ ծագման համար: «Նախկին առևտրականի որդի» — այս դարձվածքը նրա գիտակցության մեջ այնպիսի թույն էր հավաքել, ինչպես քարը հիվանդ երիկամո՞ւնքներում: Ուստի նա թշնամական զգացմունքով լցվեց դեպի Ղուկաս Տոնոյանը:

— Իբր թե ուղարկել են, որ ինձ օդնի, — շարունակեց Ավագյանն իր խոսակցությունը Ղուկաս Տոնոյանի հասցեին: — Կանգնել է գլխիս, թե՛ ընկեր Մացակ, դու է՞նպես արա, որ պարտիայի առաջ պարզերես դուրս գանք: Կաթնամթերքն ասում է, չվատենա՞ս, ոչ ոքի, ասում է, ոչ մի գրամ բաց չթողնես, առանց կոլխոզի նախագահի կարգադրության:

— Ճիշտ է ասում, — նկատեց բջջի քարտուղարը:

— Իհարկե, ճիշտ է, ընկե՛ր Ղազարյան: Բայց նրա միտքն ուրիշ է: Այսօր, օրինակի համար, դու մեր պարտիայի ղեկավար ընկերն ես: Ասենք կենտրոնից պատասխանատու ընկերներ են եկել մոտդ ու դու էլ, ուզես-չուզես, պիտի մի բանով նրանց հշտե՞րասիրես: Նշանակում է կոլխոզի նախագահը պիտի թույլ տա, որ ես մի կիլո կաթ, կամ կարագ բաց թողնեմ, որ դու ղեկավար ընկերների մոտ ամոթով չմնաս: Է, նախագահն է ու չի կամենում կարգադրել, կամ դյուզից բացակա է: Այսպիսի հաշիվներ կան:

Էլուշը, որ մինչ այդ չէր մասնակցում խոսակցությանը, որովհետև նրան հետաքրքրող հարցեր չէին շոշափվում, հանկարծ աշխուժացավ:

— Է՞դ էր պահաւ: Բաւական չէ, որ եկել ենք այս վայրենի-
շերի մեջ աշխատելու, պիտի սոված էլ նստենք ու նայենք նա-
խագահի ձեռքին: Ես ոչ մի բոսք ել չեմ նստի այս գլուղում, եթե
կոլխովի նախագահը պիտի կարգադրի, թե այս բանը կեր, այն
չտանք մի ուտի:

— Նեղանալ մի, քույրիկ, — դիմեց էլուշին Ավագյանը՝ նա-
յելով նրա պարանոցի մարդարտաշար մանյակին: — Քո սեղանի
վրա կլինի սրտիդ ուղածը: Ես, Մացակ Ավագյանս, պատասխա-
նատու եմ քո առաջ: Թող հազար ասեն: Ես հասկանում եմ, որ
ամեն մարդ ունի իր պինդ ու իր պահանջները: Ես չեմ կարող թույլ
տալ, որ մեր ղեկավար ընկերոջ ընտանիքը նեղութիւն քաշի:

— Շնորհակալ եմ, — ժպտաց էլուշը:

— Իսկ ի՞նչ կարծիքի ես Մանուկ Վարոսյանի մասին, — դի-
մեց քարտուղարը Ավագյանին՝ նրա բաժակը լցնելով:

— Այ, իսկական կոմունիստ, — բացաղանչեց Ավագյանը և
օղու բաժակը մոտեցրեց թավ բեղերին: — Դա մեր տրակտորների
միխանիկն է: Մի ժամանակ դրան հանեցին պարտիայից. էդ վա-
սակ Չոբանյանն ու Ղուկասը, թե՛ տրոցկիստ է: Ախպեր, ինչ
տրոցկիստ, ինչ բան: Մեր պարտիայի գծի վրա հարչուր տոկոսով
կանգնած մարդ: Նա էլ տակը մնացողը չէր: Գնաց նրեան, դեկ-
տացիա տվեց ու իրեն վերականգնեց: Համատարածը նա իր ու-
սերի վրա տարավ: Ոչ քուն ունեւ, ոչ դադար: Քյալագլուխներն
էլի վրան մատերիալ տվին, թե բանդիտների հետ կապ է պահ-
պանում: Բայց հաստատել չկարողացան ու իրենց մատերիալը
հտ վերցրին: Հիմի կոլխովում ամենահարկածային տրակտո-
րիստն է: Նկարը երկու անգամ տպել են թերթերում: Էլ դովանա-
նական թուղթ, էլ պրեմյա: Մի խոսքով, նա որ չլինի, կոլխովի
տրակտորները մի օր էլ չեն բանեցնի էդ Լադոն ու քյալագլուղ
Գևորգը: Կշարդեն ու կշարտեն մի կողմ: Հիմի էլ ուրիշ դրպար-
տութիւն են հնարել էդ պատվական կոմունիստ ընկերոջ դեմ:
Մեզ, առում են, դիտմամբ տրակտոր չի հանձնում, որ չորակա-
վորվենք: Բատրակներին, առում են, հալածում է, իսկ կուլակների
տղաներին սովորեցնում ու դարձնում որակավոր տրակտորիստ-
ներ: Էդ պրովոկացիան տարածում են վասակ Չոբանյանն ու ան-
նորմալ Գևորգը: Իրենք մի բանի պետք չեն, պիտանի մարդկանց
էլ հալածում են:

— Փիլոս Կիրակոսյանն ինչպե՞ս է:

— Խեղճ ու կրակ տղա է,— ժպտաց Ավագյանը,— պարտիական դիսցիպլինայի համար մեռած: Ասա կոլխոզի դեզը վառի, որովհետև պարտական դիսցիպլինան աչդ է պահանջում, կվառի: Դրան ու Տիգրանին նախագահն աշխատանքից հանել ու քշեց է բրիգադները:

— Ինչպե՞ս, Տիգրանին սպառնակույից հանե՞լ է: Ի՞նչ իրավունքով:

— Ես ի՞նչ իմանամ, ընկե՛ր Ղազարյան, ես մի անպարտիական մարդ եմ...

Դռան հանկարծակի ճոնշոցը ընդհատեց նրանց խոսակցությունը: Ներս մտավ Պողոս Բոյաջյանը՝ առանց դուռը թակելու և թույլտվություն խնդրելու: Լուռ ու մունջ, անճոռնի մի զանգվածի նման, հսկայական կուսթաթախ տրեխներով կանգնեց դռներին մոտ և հապացքը հառեց կերակուրի ամանից բարձրացող գոլորշուն:

— Էս ի՞նչ էր, բացագանչեց էլուշը՝ տեսնելով դարձանի և կուրի հետքերը նոր լվացած հատակի վրա և հազիվ չուշաթափվելով սուր գոմահոտից:

— Հը՛,— դեպի էլուշը դարձավ Պողոսը՝ չհասկանալով նրա բացագանչության նշանակությունը:

Էլուշը հուսահատ կատաղությամբ նայեց իր ամուսնուն:

— Ինչո՞ւ ես եկել, Պողո՛ս,— հարցրեց Ավագյանը՝ տեսնելով, որ քարտուղարը շժմած այս անկոչ այցելությունից և իր կնոջ կատաղի հայացքներից՝ չի իմանում ինչ խոսի:

Պողոսը, նախքան պատասխանելը, նայեց այս ու այն կողմ, և տեսնելով տուալետի մոտ դրված աթոռը՝ փլվեց նրա վրա ու շարունակեց դիտել կերակուրի գոլորշին: Էլուշը զայրացած ոտքը՝ խփեց հատակին:

— Աստվա՛ծ իմ...

— Ի՞նչ է պատահել Պողոս, ինչո՞ւ ես եկել,— կրկնեց Ավագյանն իր հարցը:

— Եկել եմ ընկեր՝ քարտուղարի մոտ,— կոկորդը մաքրեց Պողոսը,— նախագահը գոմից դուրս արավ:

Ավագյանն ամեն ինչ հասկացել էր: Բայց տեսնելով, որ այդ գոմաթաթախ մարդու ներկայությունը զգվանք է պատճառում քարտուղարի կնոջը՝ բարվոք համարեց համոզել:

— Շատ լավ, Պողոս, դու գնա՝ տուն, ես ընկեր քարտուղարին կխնդրեմ, որ քեզ նորից ուղարկի գոմերը:

— Այո, այո, ընկե՛ր Պողոս,— շտապեց ավելացնել Ղազարյանը,— դու գնա՛, ես վաղը քեզ նորից կուղարկեմ աշխատանքի:

— Շնորհակալ եմ,— կոկորդը մաքրեց Պողոսն ու շարունակեց նստել:

Կերակուրի հոտը նրան կախարդել ու մեխել էր էլուշի տուալետի մոտ աթոռի վրա, որը ճոճուսմ էր նրա ծանրության տակ: Էլուշը ջղաճնությունից կտարատում էր մատները ու թմալից հայացքով շանթում էր ամուսնուն: Դրությունը փրկեց Ավագյանը:

— Չլսեցի՞ր, Պողոս: Քեզ ասացին վե՛ր կաց, գնա՛ տուն, իսկ ընկ. քարտուղարը քո աշխատանքի հարցը կլուծի: Գնա՛ մեր տուն, Փառանձեմին ասա՛, Մացակ տպերն ինձ ուղարկեց:

Պողոսը խարխուլ սալլի նման ճռնչալով վեր կացավ և դուրս գնաց: Նա հասկացել էր Ավագյանի ակնարկը: Կգնա Ավագյանի տունը և Փառանձեմ քույրիկը նրան ուտեղու բան կտա:

Պողոսը սաստիկ սոված էր: Նրան պարզապես զրկում, կիսաքաղց էր պահում նրա սիրասուն ամուսինը՝ Յոթնովյամերանը: Կոլխոզի վարչությունը նրանց մի քանի անգամ հացահատիկ էր բաց թողել փոխարինաբար և անվերադարձ: Բայց Յոթնովյամերանը գտնում էր, որ նա իր մարդուն օրեկան մի քարեղան անյուղ խաշիլից ավելի բան չպիտի տա, որովհետև Պողոսը ոչ կարգին աշխատում է, որ աշխօր ստանա և տունը հաց բերի, ոչ էլ ուրիշների նման լեզու ունի, որ կոլխոզից պոկի: Հարևանները հաճախ երեսին շանչում են, թե «Բա խղճմտանք չունե՞ս, չե՞ս ամաչում»: «Եի՛ հմ ամաչում,— պատասխանում է Յոթնովյամերանը,— գլուխն էլ թաղեմ է՞դ տեսակ մարդու: Թո՛ղ աշխատի ու իր գլուխը պահի: Բա՛, ով աշխատի, նա կուտի: Հիմի կոլխոզի օրենքն է»:

Երբ Պողոսը դուրս գնաց, էլուշը բթամատի և ցուցամատի ծայրերով բռնեց տուալետի ծածկոցը, որի վրա կրթնել էր Պողոսը, և դուրս տարավ նեղեց պատշգամբի ճաղերին:

— Տեսա՞ր, ընկե՛ր Ղազարյան, այս խեղճ ու կրակին,— խոսեց Ավագյանը:— Ամենահետին չքավորն է կոլխոզում: Նախագահը սրան հեռացրել է աշխատանքից, որ սովից մեռնի: Ինչո՞ւ է հեռացրել, հարցնող լինի: Որովհետև սա Զուրաբի աղջկա հետ կուլել է ու նրան մի քանի թթու խոսք անել: Դու էնպես լինես, որ

«Իմ սրտի սիրածին անպատուէն՝ ո՛ր Դու պնտ՝ ստլած մեռիր, որ խնդրդ գլուխդ դա...»

— Հասկանալի՞ է, — հառաչեց պարտկազմակերպության քարտուղարը։ Կտեսնենք։

Էլ ուշը լվացվեց, օգեկոլոնսով հականեխեց իր ձեռքերը և ներանք շարունակեցին ճաշել։

ՏԱՍՆՄԵԿԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Արդեն մի շաբաթ էր, ինչ սկսվել էր դարնանացանը։ Հացավանի մոտակա հողամասերն սկսում էին իրար ետևից սևանալ։ Օդը առավոտից մինչև երեկո լիքն էր տրակտորների փնչոցով։ Ռայոնական թերթում լույս տեսավ Վարդան Ղազարյանի ռապորտն՝ ուղղված ռայոնական կոմիտեին։ Ռապորտի մեջ Ղազարյանը նկարագրում էր այն կազմակերպվածությունն ու ոգևորությունը, որով Շահումյանի անվան կոլխոզն սկսել էր դարնանացանը։ Կենտրոնական թերթում հրապարակվեց հիացական ակնարկ Հացավանի հսկա կոլխոզի մասին։ «Հացավանի օրինակով» — խոշոր տառերով տպված էր մայրաքաղաքի թերթի ճակատին։ Նույն թերթում տպագրված էին Հացավանի ղեկավար աշխատողների և հարվածայինների — Վարդան Ղազարյանի, Լևոն Լամբարյանի, Շմավոն Մարությանի, Մալալ Ավագյանի, Մաթոս Գրիգորյանի նկարները։ Վարդան Ղազարյանի նկարի տակ գրված էր. «Բջջի օրինակելի քարտուղար, որը բուլջակիորեն կազմակերպել է դարնանացանը»։ Ավագյանի և Գրիգորյանի նկարների տակ — «հարվածային բրիգադավարներ»։ Ակնարկն ստորագրել էր Վաչագան Խոփստունին։

Ո՞վ էր այդ Վաչագան Խոփստունին։ Ե՛րբ է եկել գյուղ։ Որտեղի՞ց է ստացել այդ տեղեկությունները։ Այս հարցերը տանջում էին Լևոնին։ Գիտե՞ արդյոք, ընկեր Վաչագան Խոփստունին, որ կոլխոզի դրությունն այնպես չէ, ինչպիսի նա նկարագրել է իր ակնարկում։ Գիտե՞ այդ արդյոք, թերթի հարգելի խմբագիրը։ Գիտե՞ն արդյոք նրանք, որ կոլխոզի նախագահն առավոտները մեծ դժվարությամբ է բրիգադները դաշտ ուղարկում, որ իններորդ բրի-

գաղը սաբոտաժ է անում, ամեն օր մի պահանջ է ներկայացնում, որպիսով չբավարարվելու դեպքում դաշտ չզնա:

Իհարկե, այդ բոլորը նրանք չգիտեն: Եթե իմանային, այդպես չէին գրի: Հապա ռ՝լ է նրանց այդպիսի սուտ ու սխալ տեղեկություններ տվել, ռ՝լ կազմակերպեց խաբեությունը, ռ՝լ թյուրիմացություն մեջ գցեց գրողին, խմբագրին, ընթերցողներին:

Այս տանջալից մտորումներով փոթորկված, կոլխովի նախագահը վերադառնում էր հանդից, որպիսով ստուգի գոմերը և նուրից ստուգի խոտի դեղը, որը նրա աչքին շատ արագ էր սկսում հալվել:

Կովերի գոմում սատկել էր երեք օր առաջ ծնված հորթը: Այդ առթիվ իրար հետ կատաղի կռվում էին պրակտիկանտուհին և իթվոր Անուշ Ադամյանը:

— Այո, դու ես սատկացրել, — հնչում էր գոմից պրակտիկանտուհու ցասումնալից ձայնը. — ծնվելիս սա ամենասուղջ հորթըն էր: Ի՞նչ արիր, որ սատկեց:

— Դե, դե, դե, լեզուդ քեզ քաշի, անդգամ ծղրտում էր Անուշ Ադամյանը: — Քննի՞չ ես դառել գլխիս: Քննիչ ես, քո նամուսը քննի, որ գեղի ջահելներին գլխից հանես ոչ ու ետևիցդ ման ածես:

— Հենց ամբողջ օրը բամբասանքով ես զբաղվում, որ հորթը թողել ես անտեր ու սատկացրել:

— Ո՞վ է բամբասանքով զբաղվում: Սո՞ւտ է, — ճչում էր Անուշը: — Ո՞ւմ խոսք չես տվել, ռ՝ւմ հետ հիհի-թիհի անելով քուլ-չեքում ման չես հիկել...

— Այ կնիկ, դա ի՞նչ կապ ունի հորթի սատկելու հետ, — ճրջաց հուսահատ պրակտիկանտուհին: — Ես քեզ ասում եմ՝ պատմի՛ր, թե ինչո՞ւ հորթը սատկեց, ինչպե՞ս արիր, ինչպե՞ս կերակրեցիր և առհասարակ կերակրեցի՞ր արդյոք: Ես ուզում եմ հաշվի առնել, ես պիտի ուսումնասիրեմ, դա հարկավոր է ինձ իմ պրակտիկայի համար:

— «Առհասարակ», «արդյոք», «պրակտիկայի համար»... — հեգնեց Անուշն այն բառերը, որոնց իմաստը չէր հասկանում: — Մեծ ուսումնական ես դառել գլխիս: Հորթ էր՝ սատկեց: Ես ի՞նչ իմանամ, ինչու սատկեց: Քի՞չ են սատկում: Ի՞նչ ես կպել ու պոկ չես դալիս: Հասկանում եմ քո միտքը: Ուզում ես նախագահի մոտ ինձ սևացնես, որ ինքդ տվելի սպիտակ երևաս... վախիլ մի...

Այդ բոլորին ներս մտավ Լևոնը: Կանաչք մի բոլակ սակվեցին:

Հասմիկը, մասնագիտական կապույտ խալաթը հազին, ձեռքին բռնած մատիտն ու բլոկնոտը, ղայրույթից և ցավից խոնավացած աչքերը հառել էր անշնչացած հորթուկին, որ իրոք, նրա սիրելին էր։ Նա որոշել էր այդ գեղեցիկ հորթուկին առնել իր խնամքի տակ և նրա վրա կատարել հորթն օրինակելի ձևով խնամելու իր առաջին փորձը։ Նա այդ մասին հայտնել էր կթվոր Անուշ Աղամյանին։ Բայց, ահա, հորթը սատկեցրել էին ծնվելուց երեք օր հետո։ Պրակտիկանտուհու երկար լարթիչների ծայրին կախված դողում էր արցունքի մի խոշոր ու շողշողուն կաթիլ, որը պոկվեց և ընկավ հորթի դիակի վրա։

— Ընկե՛ր Լեոն,— առաջինը խղեց լռությամբ Անուշ Աղամյանը։— Հորթը կուշտ կերակրեցի ու ողջ առողջ թողի, դնացի տուն։ Առավոտյան եկա, տեսա սատկել է։ Հասմիկն ինձ է զբրպարտում, թե դու ես սատկացրել...

Եվ Անուշն սկսեց գոգնոցով սրբել աչքերը։

Լեոնը լուռ նայեց կանաչ խոտի վրա տարածված հորթի մանկական անշունչ դնչիկին, նայեց այդ քնքուշ դիակի վրա արտասովոր կանանց և ոչինչ չասավ։ Միայն գլուխը տխրությամբ տարուբերեց և դուրս եկավ գոմից։

«Եվ թերթում տպագրում են «հարվածակին բրիգադավար» Ավագյանի նկարը,— մտածում էր նա քայլելով դեպի գրասենյակը,— խոսք չկա, լավ է հարվածում»։

Քարտուղարի տան մոտով անցնելիս նա նկատեց էլուշին, որ ուսերը մերկացրել, նստել էր պատշգամբում՝ արևի վաննա ընդունելու նպատակով։

— Շատ բարձրաքիթն եք ընկե՛ր նախագահ,— ձայն տվեց էլուշը պատշգամբից՝ վիրավորված եղանակով։— Անցնում ու չեք բարևում։

— Ներողություն՝նա,— կանգ առավ Լեոնն ու դուրս տվավ ներքևից։— Չնկատեցի։

— Ինչպե՞ս չնկատեցիք,— ծիծաղեց էլուշը,— դուք ուղղակի ինձ էիք նայում։

Եւ նա ցուցարար հապճեպութեամբ ծածկելով ուսերը՝ կրկին ձեռքը բաց թողեց, որ վերնաշապիկը ներքե սահի:

— Նայում էի, ճիշտ է,— խոսատուանց լեռներ, բայց չէի տեսնում:

— Ինչպե՞ս կարող է մարդ նայել ու չտեսնել,— հակաճառեց էլուշը:

— Այդ ինձ հետ հաճախ է պատահում,— բացատրեց Լեռներ:— Երբ միտքս զբաղւած է լինում, ես նայում եմ, ու չեմ տեսնում:

— Ինչո՞ւ էր զբաղւած ձեր միտքը,— շարունակեց հարցուփորձել էլուշը, —սովելի ճիշտ՝ ումնո՞ւ էր զբաղւած, որ ինձ չընկատեցիր:

— Բարդ հարցեր շատ կան, ընկեր էլուշ,— պատասխանեց Լեռներ՝ չհասկանալով էլուշի հարցը:—Վարդաւնը չեկա՞ւ շրջանից:

— Չէ,— տրտնջաց էլուշը կոկկտորեն,— նա գնաց, մնաց շրջանում, իսկ դուք էլ այնքան անշնորհքն եք, որ ինձ այստեղ մեռնակ եք թողնում: Չեք ասում՝ մի գնանք մեկ քարտուղարի կնոջն զբաղեցնենք: Ասենք՝ դուք ուրիշով եք զբաղւած...

Լեռնն անհարմար էր համարում շարունակել այդ խոսակցությունը: Ուստի նա հարգանքով գլուխ տվեց քարտուղարի կնոջն ու շարունակեց իր ճանապարհը:

— Յո՛ւհ, անտա՛շ վայրենի,— փնթփնթաց նրա հասցեին էլուշը և ջղայնացած ներս գնաց:

Մոտենալով խտաի դեզին՝ Լեռնը վերից վար նայեց և կրկին խորացավ այն համոզմունքի մեջ, որ դեղը փոքրանում է աննորմալ արագութեամբ:

Երեկոյան բրժեգաղափարների զեկուցումներն ընդունելուց հետո Լեռնը շրջում էր գոմերում գոմապահների աշխատանքն ստուգելու նպատակով: Չորրորդ բրիգադի օդայում, որը ծառայում էր նաև որպես ակումբ, Լեռնը գտավ Վասակին, քեռի Ղուկասին, Հասմիկին, Ալեքսանին և տրակտորիստ Գևորգին խիստ զայրացած վիճակում:

— Սա ի՞նչ բան է, ընկեր Լեռն,— իր ահադին ձեռքերում

բռնած թերթը թափ էր տալիս վասակը,— էնպես են դուրս բերել, որ մենք բոլորս էստեղ քնած ենք եղել և միայն նա է եկել ու մեզ քնից արթնացրել:

— Ինչո՞ւ ես բարկացել, վասո՞ւ:— Լեոնը ձևացավ, թե չի հասկանում նրա վրդովմունքի պատճառը:

— Կարդա՛, — շրջանային թերթի համարը նախադահի ձեռքը կոխելով՝ տնքաց վասակը:

— Կարդացել եմ, — ասավ Լեոնը հանդիստ եղանակով:— Ի՞նչ կա այդտեղ վրդովեցնող:

— Ոնց թե, — բորբոքվեց տրակտորիստ Գևորգը:— Դո՛ւ ես կազմակերպել հանդիսավոր դարնանացանը, թե՛ նա:

— Կազմակերպել ենք մենք բոլորս՝ նրա... ղեկավարութ՜յամբ:

— Վո՞ւչ, — հեղճեց Հասմիրը՝ ճաղերի վրայից ներքև թռչելով, — ո՛նց չէ, նրա ղեկավարութ՜յամբ...

— Ընկե՛ր Լեոն, — ձեռքն իր կրծքին դրավ վասակը, — կոմունիստական խիղճ պե՛տք է ունենա մարդ, թե ոչ: Ինչո՞ւ դու աշխատես, նա ամուսն հանի:

— Ի՞նչ կա որ, — շարունակեց Լեոնը, — մեր քարտուղարն է... Միանգամայն պարզ է... Հո մեր դասակարգային թշնամին չէ...

— Է ե՛ւ ե՛՛հ, — նստած տեղից վեր թռավ Քեռի Ղուկասն ու սկսեց ջղայնությամբ քանդել Ֆրենչի կոճակները:— Սարսաղ բաներ ես ասում, Լեո՛ն: Եվ դու քեզ կոխողի նախադահ ես համարում: Էդքան բան որ չես հասկանում, էլ ո՞ւր ես եկել...

— Այսինքն, ի՞նչը չեմ հասկանում, Քեռի՛ Ղուկաս:

— Իհարկե, չես հասկանում... ասիար էստեղ մի բան կա է՛... էնիքը...Դե ինքդ ինձանից լավ ես հասկանում, թե ինչ կա, — դոռաց Քեռի Ղուկասը՝ տեսնելով, որ չի կարողանում ձեռքեր պել իր մտքերը, և կրկին նստեց ու սկսեց կոճկել իր Ֆրենչը:

— Ուրիշի աշխատանքն անտեսես, — խոսեց հեախառն՝ վասակը, — ինքդ ոչինչ չանես ու դրես, թե բոլորը ես եմ կազմակերպել... — այդ ոչ թե պարտիական ղեկավարութ՜յունն է, այլ...

— Կարիերիզմ, — օգնությամբ հասավ պրակտիկանտուհին:

— Հա՛, ապրի աղջի՛կս, — վեր թռավ Քեռի Ղուկասը, — կալեքիդ: Դա կարերեսութ՜յունն է: Ի՞նչ իրավունքով մեր բջջի քարոտուղարը էդպիսի էնիք է անում:

— Քեռի Ղուկաս, — հեղճական նույն եղանակով շարունա-

կից Լևոնը:— Չարժև դրա համար արյուն պղտորել: Շատ ավելի կարևոր բաներ կան:

— Ձէ,—հակաճառեց նախկին պարտիզանը,—Լեոն ջան: Ես նրա համար չեմ էս դոշս տվել դաշնակի դեմ, որ իմ պարտիական ընկերն ազնիվ աշխատանք կատարի ու մեկ ուրիշը նրա աշխատանքով էնիք անի ու դուրս գա մեկդան: Լեոն ջան...սպասի՛, թո՛ղ խոսքս վերջացնեմ: Դու ինձ անցյալ օրը վառեցիր: Ինձ հանեցիր իմ ճաշարանից և ուղարկեցիր ամենատեղի մարդու ձեռքի տակ աշխատելու: Ատրճանակդ հանիր ու ճակատիս կրակեր, ավելի քիչ ցավ կտար ինձ: Ես գազազած տուն գնացի, պիշեքն անքուն էնիք արի ու խիղճս ինձ ասաց, որ քու արածն արդար բան է, մեր կոլխոզի շահն է պահանջում, որ ես գնամ ֆերմա: Ու գնացի: Գնացի չէ՞, Լևոն ջան: Մեկնումեկիդ էնիք արի՞, Վասակ ջան, մեկնումեկիդ մոտ բամբասեցի՞ մեր կոլխոզի նախագահին... Սպասի՛ր: Հիմի կեկել է մեր բջջի քարտուղարը, ինձ կանչել է ու ասում. «Ընկեր Ղուկաս, լսել եմ, ասում է, թե կոլխոզի նախագահը քեզ դոռով հանել է աշխատանքից, ուղարկել ֆերմա: Եթե դժգոհ ես, ասում է, մի դիմո՞ւմ տուր, քեզ էլի ետ կուղարկեմ քո ճաշարանը»: Սիրտս վատ բան գուշակեց, տղե՛րք ջան: Էս ընկերն, ասում եմ, ինչո՞ւ է ուղում կոլխոզի նախագահի կարգադրությունը քանդել: «Ձէ, ասացի, ընկեր քարտուղար. դժգոհ չեմ: Պարտիան ինձ որտեղ որ ուղարկել է, էնտեղ էլ կաշխատեմ: Թեկուղ ինձ ուղարկողն էլ մի մատ երեխա լինի»: «Քո գործն է,— ասում է,— գնա՛ աշխատի, բայց կլյառու չսարքես»: Ահա ես իմ խոսքս ասացի, պրծա: Դուք սրանից էնիք արեք:

— Նղրակացությունը պարզ է,— սկսեց Վասակը:— Վարկաբեկել և անտեսել կոլխոզի նախագահի աշխատանքը: Իսկ թե դա ո՞ւմն է հարկավոր, այդ մասին երևի չի մտածում ընկեր քարտուղարը: Ես կգրեմ ռայոնական կոմիտե, ընկեր Սանգարյանին և կբացատրեմ, թե ով է մեզ մոտ իսկական գործ կազմակերպողը և ով գլուխ դուլելով և աչքակապությամբ զբաղվողը:

— Դրի՛ր,— ոգևորվեց Գևորգը,— ես էլ կստորագրեմ:

— Ես էլ,— ուրախացավ Հասմիկը... Թող Քեռի Ղուկասն էլ ստորագրի:

— Եվ կստորագրեմ,— համաձայնեց Քեռի Ղուկասը:

— Ես էլ անպարտիականների կողմից կգրեմ,— ծիծաղեց

Ալեքսան Զորանյանը, որ մինչ այդ չէր մասնակցում խոսակցությանը:

— Խոսիր է, ի՞նչ ես մնջոցի խաղում,— բարկացավ Լևոնի վրա Քեռի Ղուկասը:

— Ի՞նչ խոսեմ, Քեռի Ղուկաս... միանգամայն պարզ է. վտանգն ոչ թե այդ տեղեկանքն է, որ տպագրված է շրջանային թերթում և որի մեջ ասված է ընդամենը, թե բջջի քարտուղար Վարդան Ղազարյանը գյուղ մեկնելու հենց առաջին օրը բեկում և ոգևորություն առաջացրեց կոլխոզում: Այդ ոչ ոքի չի վնասում: Դրանով բարձրանում է մեր պարտիայի հեղինակությունը: Վտանգը, ահա, այս հոգվածն է... Եվ Լևոնը կաշվե, պինջակի դրպանից հանեց կենտրոնական թերթի այն համարը, որի մեջ տպագրված էին Հացաւանի ղեկավար աշխատողների և «հարվածայինների» նկարները Վաչագան Խոռոռոռնու ակնարկի հետ միասին:

— Վա՛յ,— բացազանչեց զարմանքից կաթվածահար Վասակը, տեսնելով թերթում Ավագյանի և Թաթոսի նկարներն իրար կողքի... — «հարվածային բրիգադավարներ...»

— Դեռ կարդա՛, տես ինչ են գրել:

Վասակը թերթը մոտեցրեց նավթի լամպին և կարդաց հոդվածի այն մասը, որը Լևոնն ընդգծել էր.

«Երկիրը պետք է ճանաչի իր հերոսական բրիգադավարներ Մացակ Ավագյանին և Թաթոս Գրիգորյանին, որոնք...»

— Ի՛նչ... — ռետինե գնդակի պես վեր ցատկեց Քեռի Ղուկասը:

— Դեռ սպասի՛ր, Քեռի՛ Ղուկաս:

— ... «Որոնք,— շարունակեց Վատակը,— իբրև նոր մարդկության վետերաններ, ամեն արշալույսին, երբ դեռ արևը չի ոսկեզօծել Սպիտակ լեռան գագաթը, սոցիալիստական արշավի իրենց վաշտերն առաջնորդում են համայնական դաշտերը... Մացակ Ավագյանը դիշերները չի քնում: Լապտերը ձեռքին և իր լապտերից ավելի բոցավառ սոցիալիստական հավատքի կերտնը սրտում՝ նա, ճեղքելով դիշերային խավարը, շրջում է Հացաւանում գոմից-գոմ, որպեսզի իր խանդավառության արևհատ սերմեր ցանի մարդկանց սրտի մեջ, որպես համայնական դաշտերի մի սերմնացան: Թաթոս Գրիգորյանն իր դյուցազնական բրիգադով դաշտ է արշավում լուսաստղի հետ և չի վերադառնում տուն, մինչև չի գերակատարում իր օրվա սոցիալիստական պլանը...»:

— Պա՛հ, պա՛հ, պա՛հ... էսքան էլ փշո՛ց... — բացագանչեց արակտորիստ Գեորգը՝ երկու ձեռքով գլուխը բռնելով:

— Բայց ի՞նչ լավ գրաբար է գրել անիծածը,— հառաչեց հիացմունքով Քեռի Ղուկասը:

Բոլորը քահ-քահ ծիծաղեցին:

— Ինչո՞ւ եք ծիծաղում,— գոռաց կարմիր պարտիզանը:— Մա ինչ ծիծաղելու բան է: Սա... սա... սա... էնիք է... Դե ասացեք, ի՞նչ անուն կտաք սրան... Գրեք էդ ընկեր թղթակցին, էդ ընկեր վաշագան Ախոռին, թե Մացակ Ավագյանն էր, որ քսանմեկ թվականին Սպիտակի սարում ձերբակալեց դաշնակ մինիստրընեերին, իսկ Ղուկասն ու Լեոնը բանդիտների հետ էնիք են գնում: Վայ, մեռնեի՞ր դու, Ղուկա՛ս, որ էսօրը շտեմնեիր:

Եվ նա սկսեց դույզ ձեռքով խփել իր գլխին:

— Էեհ... Քեռի Ղուկաս,— սրտնեղեց Լեոնը,— էլի սկսեցիր հին դարմանը քամուն տալ... Մարդիկ գործ են անում... գործ են անում, իսկ դուք ուղում եք գլուխ պահել Սպիտակ սարի հեքիաթով:

— Այսինքն ի՞նչ ես ուզում ասել...

— Միանգամայն պարզ է... Ասա դուք ի՞նչ եք արել մինչև հիմա, Քեռի Ղուկաս: Ինչո՞ւ էիր մտել ճաշարանը, ինչո՞ւ դու չափտի լինեիր անասնապահական ֆերմայի վարիչը: Ինչո՞ւ քո մասին չգրեիր թերթերում, որ ընկեր Ղուկաս Տոնոջանը, որ մի ժամանակ պարտիզանական իր ջոկատն առաջնորդեց դեպի Սպիտակի լեռնանցը, այսօր էլ իր հարվածային բրիգադն է տանում դեպի սոցիալիստական դաշտերը: Ինչո՞ւ դու պիտի ետ մնայիր Մացակ Ավագյանից քո ակտիվությամբ, քո դրադիտությամբ: Ինչո՞ւ պիտի Մացակ Ավագյանը կարդար, հասկանար մեր օրենքները և բացատրեր դեռուստիկ նախագահին և ոչ թե դու: Եվ իզուր ես այժմ գլուխդ ծեծում: Միանգամայն պարզ է...

Ղուկասը նստեց ճաղերին և գլուխն առավ ձեռների մեջ:

— Լավ, էդ վաշագան խոստոռունին,— լռություն խղեց Վասակը,— ումի՞ց է վերցրել էս անունները, տեղեկանքները...

— Երևի Ղազարյանից: Չէ՞ որ Ղազարյանը ամեն օր շրջանային կենտրոն է գնում... Ղազարյանից ձեռք վերցրել է անունները, բնութագրերը, ընկեր Սանդարյանը, ինչպես երևում է, հավանություն է տվել, նա էլ գրել է: Նա ինչո՞վ է մեղավոր:

— Եվ լավ էլ գրել է անիծածը, — նորից իր հիացմունքը թաք-
ցրնել չկարողացաւ Քեռի Ղուկասը:

— Վո՛ւյ, — ղեղաց պրակտիկանուհու հեղնական բացա-
դանշությունը:

— Ի՞նչն է լավ, Քեռի Ղուկաս, — բորբոքվեց Գևորգը, —
սկզբից մինչև վերջը սուտ է:

— Սուտ է... բայց դուրեկան սուտ է, — պնդեց Քեռի Ղու-
կասը:

— Քեռի Ղուկաս, որ ասում ես դուրեկան է, գոնե բան հաս-
կացա՞ր, — հեղնանքով հարց տվեց պրակտիկանուհին:

— Ինչո՞ւ հասկացա, — ամբարտաւան վիրավորվեց կարմիր,
պարտիզանը:

— Դե որ հասկացար, ասա, ի՞նչ է գրված այստեղ, — վրա-
տվեց Վասակը:

— Կասեմ, ինչո՞ւ չեմ ասի, — դրգովեց Ղուկասը:

— Դե, ասա, ասա, — հարձակվեցին Հասմիկը, Վասակը և
Գևորգը միասին:

— Էն որ ասում է... — դժվարացաւ Քեռի Ղուկասը, — որ
ասում է... էնիքը... «պարտիզանական ջոկատն առաջնորդեց
Սպիտակի սարում...»

— Վա՛յ, Քեռի Ղուկաս, — քահ-քահ ծիծաղեց Վասակը, — էդ
հո Լեոնն էր ասում, էդ հո էստեղ չէր գրած:

Քեռի Ղուկասը շփոթվեց ընդհանուր հրճուցից և ջղախու-
թյամբ սկսեց արձակել ֆրենչի կոճակները:

— Հիմի ո՞նց ենք անելու, — նորից շարունակեց Վասակը,
ընդհատված խոսակցութիւնը: — Պիտի պաշտոնական հերքում
գրել:

— Ո՞ւմ կողմից, — հարց տվեց Լեոնը:

Վասակը դժվարացաւ պատասխանել:

— Կոլխոզի վարչության կողմից, — առաջարկեց Գևորգը:

— Ձի կարելի, — կտրեց կոլխոզի նախագահը:

— Եռանկյունու կողմից, — ասաւ Հասմիկը:

— Ճիշտ է, եռանկյունու կողմից:

— Ձի կարելի, — սառը կտրեց կոլխոզի նախագահը:

— Բա ո՞նց է, — կրկին բորբոքվեց Քեռի Ղուկասը, — բա՞ն
սուտը պիտի թողնես առանց ջրելո՞ւ:

— Ինչն է սուտ, Քեռի Ղուկաս:

— Այ էնիքը... էն գրածը:

— Այդ դեռ հարցական է, գրածը սո՞ւտ է, թե ճիշտ:

— Էե՛հ,— ջլաշնացաւ քեռի Ղուկասը:

ՏԱՍԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Չորրորդ բրիգադի գոմից դուրս գալով՝ Լևոնը քայլերն ուղղեց դեպի տուն: Հոգնածությունից և անքնությունից նրա ողնաշարը ցավում էր: Նրա բնակարանը հեռու էր: Սաստիկ դժվար էր թլում կտրել աշդքան ճանապարհ: «Հենց այս վայրկյան անկողնումս պառկած լինեի...» երազում էր նա խորին անձկությամբ:

Բայց նրա ուշադրությունը գրավեց զգուշ մի սուլոց, որ գալիս էր խոտադեղերի կողմից: Լևոնը կանգ առաւ, նայեց այն կողմը: Լուսնկա գիշեր, բայց երկինքը ծածկւած էր սև ամպերի: ահազին կուշտերով: Լևոնի տեսողության առաջ փռւած էին միայն խաւարում ծվարած խրճիթների ալանդակ ձևերը: Տենդոտ հայացքով խաւարը խուզարկելուց հետո Լևոնը շարունակեց իր ճանապարհը: Բայց մի քիչ հետո կրկին կանգ առաւ: Լապտերը հանգցրեց և քայլեց ուղղակի դեպի խոտի գեղերը: Հեռւում խրճիթների ետևից, հանկարծ բուսնեց մի ուրիշ լապտերի: Լույս և սկսվեց շարժվել Լևոնին դեմ առ դեմ:

Լևոնը անաղմուկ քայլերով դիմավորեց նրան: Լույսը մոտեցաւ և Լևոնը լսեց Մացակ Աւագյանի փաղաքշական ձայնը.

— Ընկեր Լեո՞ն...

— Ընկեր Մացա՞կ...

— Գոմերից եմ գալիս,— բացատրեց անստնապահակա՛ն ֆերմայի վարիչը: Կովը ծնում էր, շուգեցի մոտիցը հեռանալ մինչև աղատվի:

Եվ նրանք լապտերի լույսով նայեցին իրար:

— Իսկ ես բանալին մոռացել եմ գրասենյակում,— չիմացաւ թե ինչու հնարեց Լևոնը:

Մացակը խորին սրտմտությամբ հառաչեց:

— Իսկ դու իմացա՞ր, թե ոնց են աղնվացեղ հորթը սատկեցրել այդ անպիտան Անուշն ու Հասմիկը:

— Իմացա՛, — դաժան հեղնանքով մուտաց Լևոնը:

Մացակն այդ հեղնանքն իր հասցեին չընդունեց.

— Ես կարծում եմ մեղավորը էն փուշ Անուշն է: Ես նրա հարցը դնում եմ վարչության նիստին՝ նրան հինգ աշխօրով տուգանալու համար: Թող իմանան: Ի՞նչ ասիր, Լևո՛ն ջան:

— Համաձայն եմ, — կարճ կապեց Լևոնը և շարունակեց ճանապարհը:

Նա անցավ քարտուղարի տան մոտով: Ղազարյանի բնակարանում լույսը դեռ վառվում էր: «Երեւի եկել է շրջկենտրոնից» — մտածեց Լևոնը: Բայց նույն րոպեին լույսը հանգավ: Ուրեմն նրանք մինչև հիմա զբաղված էին: Եվ ինչո՞ւ էին զբաղված...

Գնում էր Լևոնը խավարի մեջ անլսելի քայլերով ու մտածում Մացա՛կ Ավագյանի մասին: Ո՞ւր է այդ Մացակ Ավագյանը: Նրա հասցեին միայն ահորոշ մոլորոցներ են արձակում Վասակն ու Ղուկասը, բայց վճռական բան չեն ասում: Կուլա՞կ է եղել անցյալում: Ոչ՝ ասում են: Գործել կամ խոսե՞լ է Սովետական կարգերի դեմ: Ո՞չ՝ ասում են, — կարմիր խնամախոսով ենք բերել կոլխոզ: Հապա ի՞նչ է արել նա: Գյուղացիների վրա ազդեցութթյուն չառ ունի, — գանգատվում է Քեռի Ղուկասը: Է, դո՛ւ էլ ունեցիր: Մի՞թե հանցանք է մարդկանց վրա ազդեցութթյուն ունենալը: Ամեն մի խեղոք և գործունյա մարդ ազդում է իր շրջապատի վրա: Լևոնը սաստիկ վրդովվեց, չիմանալով իր դեմ, իր ընկերների՞, թե Մացակի դեմ: Նա չէր ուզում սխալվել:

Գնում էր Լևոնը խավարի մեջ անլսելի քայլերով և նայում առաջ: Մթնում գծադրվեցին խոտի դեղերը երկու մեծավիթխար փափախների նման: Լևոնի սիրտը ծխաց ուրախութթյունից: Նրան հանգիստ չէր տալիս մի վարհուրելի տեսիլ, քունը կհաղթահարի պահակին, իսկ նրանք թաքուն կմոտենան և կհրդեհեն խոտի դեղերը... Ահավոր բան կլինի: Լժկաններն ու ժառապաւ կշոքեն, ամուլվարները նրանց կծեծեն հոնի ծանր ճիւղտներով, թշվառ անասունները ցավից կտնքան ու լեզուները դուրս կհանեն: Մարդիկ հուսալքված տուն կվերադառնան ու կասեն՝ «բավական է, մենք չենք կարող քչել սոված լծկաններին»: Եվ բրիգադներն այլևս առավոտյան դաշտ չեն դնա: Սերմացում կմնա ամբարներում: Կոլխոզային հողամասերում կաճի մոլախոտը, դյուղում՝ կուլակային պրովիանցիան: «Ինչու ձեզ չի օգնում ձեր պետութթյունը, — հարց կտա հակառակորդը կոլխոզնիկներին: — Նա ձեզ խաբեց:

Յիլ կոլխողնիկները ոչինչ չեն կարողանա սրտասխանել: Նրանք հուսալքոված կկախեն իրենց գլուխները:

Մի ծանոթ աղմուկ Լևոնին սթափեցրեց իր մտքերից: Այդ կարծես խոտի շրշյուն էր: Լևոնը կանգ առավ և նայեց խավարին: Մեկը խոտի հսկայական շաղակի տակ կուացած՝ շարժվում էր դեպի Լևոնը: Վերջինս խրճիթի անկյունում սպասեց, մինչև շաղակավորը մոտենա:

— Ո՞վ ես...

Շաղակավորը ձայն չտվեց: Շաղակի ծանրության տակ նա փայփան էր կուացել, որ դեմքը չէր երևում: Լևոնը լուցկին քաշեց, կուացավ ու նայեց:

— Ահա թե ի՞նչ, — ճանաչելով շաղակի տակ կծկված մարդուն՝ հեաց նախագահը: — Կա՞նք պահակություն ևս անում, հաշո՞ւ բի՛ձա... Ո՞ւր ես տանում այս խոտը:

— Կուլա նոր է ծնել, ընկե՛ր նախագահ, — աղերսեց վերջապես հաշո բիձան, — էս մի շուրջ տանում եմ...

— Էդ մի շո՞ւի է: Մի ամբողջ սար ես շաղակել: Իսկ ո՞ւմ հույսին ես թողել խոտի դեղերը, դեղե՛րը...

Պահակը նորից կարկամեց:

— Միանգամայն պարզ է, — եզրակացրեց նախագահը: — Գեղերը թողել ես անպաշտպան, իսկ ինքդ խոտ ես դողանում: Փոխանակ պաշտպանելու դողերից, ինքդ ես դողանո՞ւմ...

— Գող էլ դուրս բերիր, ընկե՛ր նախագահ, — տրտնջաց հաշոն, — հո հարևանի դեղիցը չեմ վերցրել, կոլխողի խոտն է...

— Ետ դարձ, — հրամայեց Լևոնը և առաջ ընկավ:

հաշոն փնթփնթալով հետևեց նրան: Լևոնի ախանջին դիպան զգուշ խոսակցության ձայներ: Լևոնը մթության մեջ վազեց դեղերի կողմը: Նրա ոտների ձայնից զարթնեց մենատնտես Սաքոյի շունը և սկսեց հաչել: Մի քանի հոգի դեղերի մոտից արագ հեռացան ու անհետացան խավարի մեջ: Լևոնը մոտեցավ դեղերին: Խոտի երկու ահագին շաղակ կապել ու թողել էին այնտեղ, ըստ երևույթին չէին կարողացել հետները տանել:

— Սա ի՞նչ է, — ֆշշաց կատաղությամբ Լևոնը, երբ հաշո

բիձան հասաւ զեղերի մոտ և իր շաւակը դետին դրեց։— Կաղ-
մակերպւած թալանում են գարնանացաւի խոտը... ձեր վնասա-
րար... հերն անխիժած։

— Վա, ո՞ւմն ես անպատուում, ընկե՛ր նախագահ։

— Անպատուելը քեզ քիչ է... քեզ պետք է զնգակահարել։

— Ո՞ւմը,— վրդոված ձայնը բարձրացրեց զեղերի պահա-
կը,— մարդասպանությո՞ւն եմ արել, ավաղակությո՞ւն եմ արել։

— Իսկ սա ավաղակություն չի՞,— գոռաց կոլխոզի նախա-
գահը։

— Չէ,— վճռականորեն առարկեց պահակը։— Ավաղակու-
թյունն էն կլինի, որ հարեանիս մարագից գողանամ, կամ սա-
րումը մարդու ճանապարհ կտրեմ ու թալանեմ։ Կոլխոզի խոտից
մի շտի տանում եմ ծնած կովիս համար. ի՞նչ ավաղակություն է,
որ դու ասում ես ու ինձ անպատուում։ Կոլխոզի ապրանքն է, հո-
քո սեփականությունը չի՞։

Լուսինը դուրս եկաւ ամսերի տակից և իր կաթնագույն
լույսով ուղղեց պահակի կերպարանքը։ Դա մոտ հիսուն տարե-
կան, երկարահասակ ու նիհար մի դլուղացի էր։ Հագին ունելք
դինվորական մաշված շինել, որի գոտկատեղն ամրացված էր
կանեփե պարանի մի կտորով։ Խիտ խճճված մորուքի և մինչեւ
հոնքերն իջած մոթալ փափախի արանքում անհետացել էր նրա
փոքրիկ ու նիհար դեմքը։ Նրա ամբողջ կերպարանքը հիշեցնում
էր եղանի ծայրիճն ամրացված մի խուրձ խոտ։ Գուցե դրա հա-
մար գլուղացիները նրան անվանում էին «խորոմ հաշո»։ Մարդ-
կանց հետ վիճելիս նա այնպես արագ էր շարժում իր խոշոր ոռ-
պղտոր աչքերը, որ կարճես ամեն րոպե պատրաստ էր դուրս նե-
տել ակնախոռոչներից՝ ուղղակի դիմացինի վրա։ Լևոնն այդ նը-
կատել էր ցերեկով և այժմ լուսնի լույսով նշմարում էր խորոմ
հաշոյի աչքերի այդ նույն կատաղությունը։ Նա զգաց, որ անհնա-
րին է այդ մարդուն համոզել, թե նրա արածը գողություն է։ Ուս-
տի հանգիստ ու վճռական տոնով հրամայեց.

— Գնա՛, Ալեքսան Զոբանյանին կամ Ասատուր Զուրաբյա-
նին ասա՛, թո՛ղ մարդ ուղարկեն, կամ իրենցից մեկնումեկը գա-
այստեղ։

— Ինչո՞ւ։

— Գան, պահակ կանգնեն։

— Բա ես ինչացո՞ւ եմ։

— Քեզ հանում եմ աշխատանքից,— պատասխանեց նախա-
շահը զսպված բարկութեամբ:

— Բա ի՞նչ աշխատանքի ես ուղարկելու:

— Ոչ մի աշխատանքի:

— Անդործ ես թողնո՞ւմ... Բա ս ո՞ւլ ինձ աշխօր կտա:

— Ոչ ոք չի տա: Աշխօր տալիս են նրան, ով աշխատում է:

— Էդ ոնց կլինի է՞,— գոռաց խորոմ՝ խաշոն ու հայհոյելով
հեռացավ:

Լևոնը մնաց կանգնած դեղի տակ: Քիչ անց՝ քունն ու հոգնու-
թյունը նոր թափով սկսեցին վրա հարձակվել: Նա պատրաստ էր
լինելու խաշոյի շալակից վայր բերած խոտի վրա և քնել: Ե՛րբ կը-
գան նրան փոխարինելու, որ ինքը գնա տուն: Անցնում էին ըռպե-
ններ և մարդ չէր երևում: Գուցե խորոմ խաշոն ոչ ոքի էլ իմաց չի
տվել... Լևոնը մոտքում հաշվում էր ճանապարհը. ահա խորոմ խա-
շոն հասավ քարտուղարի բնակարանի մոտ... Թեքվեց դեպի խըր-
ճիթ-ընթերցարանը... հասավ խրճիթ-ընթերցարանին... անցնում
է Ավագյանի տան մոտով... գուցե հենց նրա վրա էլ հաշում է Ա-
վագյանի շունը. անցնում է ահա հեղեղատի կամրջով... բարձրա-
նում է նոր թաղամասը... թափում Ասատուրի դուռը... Ասատուրը
շորերը հագնում է... ահա դուրս է դալիս տնից... շտապում է
հուլյն ճանապարհով. ահա կամուրջը, Ավագյանի տունը, խրճիթը,
Ղազարյանի բնակարանը... բայց ոչ ոք չի երևում... Միանգա-
մայն պարզ է, որ խորոմ խաշոն ոչ ոքի իմաց չի տվել: Բայց գու-
ցե Լևոնը շատ արագ հաշվեց ժամանակը: Եվ նա նորից երեակա-
յության մեջ խորոմ խաշոյին հասցնում է Ալեքսանի կամ Ասա-
տուրի տունը և նրանցից մեկն ու մեկին բերում դեղի մոտ: Էլի
մարդ չի երևում: Նա իր երեակայական ճամփորդությունը կրկնում
է երրորդ անգամ: Ավելի դանդաղ հաշվումներով... վերջապես
Հոանային մշուշի մեջ նա նշմարում է երկու կերպարանք: Նրանք
մոտենում են զգուշ, խոսում են շշուկով: Թաքնվեցին Փիլոյի
տան ստվերում: Ահա թե ի՞նչ: Նրանք եկել են ոչ թե նախագահին
փոխարինելու, այլ խոտ գողանալու: Միանգամայն պարզ է, որ
ամեն դիշեր մինչև լույս խոտը գողանում են: Այլապես, ինչո՞ւ
նա պետք է այդքան արագ սպառվեր... Լևոնն զգուշ պառկում է
խոտի վրա և քնած ձևանում: Նա լսում է մոտեցող քայլերի շրջյու-
նը: Գլուխն զգուշ բարձրացնում է ու նայում: Նրանք անցել են
դեղի հտեր: Լևոնը հանում է ատրճանակը և հետևում նրանց:

— Ուրե՛ք եք, է՛յ, կանգ առեք, քանի չեմ կրակել...

— Լեոն...

— Վասա՛կ... Հասմի՛կ... Իսկ ես կարծում էի, թե դողեր են,— մոտեցավ Լեոնը՝ ատրճաճախը տեղը դնելով։— Ի՞նչ եք անում այստեղ, ինչո՞ւ չեք գնացել քնելու...

— Իսկ դո՞ւ... նրա հարցերին նույն հարցերով պատասխանեցին տղան ու աղջիկը։

Լեոնը նրանց պատմեց ամբողջ հղելությունը։

— Տեսնո՞ւմ ես, Վասակ,— հրճվեց պրակտիկանտուհին,— ես որ ասում էի՝ կոլխովի խոտն է, չէիր հավատում։ Վասակի հետ, ընկեր Լեոն, տուն էինք գնում։ Տեսանք իններորդ բրիգադի Վանոն Պողոս Բոյաջյանի շալակին մի ածղահա բեռ խոտ դրած՝ տանում է։ Հարցրինք, թե դա ի՞նչ խոտ է։ Հեշ, ասում է, մենատնտեսներից եմ գնել, դիմացը յուզ եմ տվել։ Բա էլ ինչո՞ւ ես գիշերով տուն տանում, հարցնում եմ։ Քո ի՞նչ գործն է, ասում է, գիշերով եմ տանում, թե ցերեկով։ Դու ինչո՞ւ ես գիշերով ջահել տղի հետ թրև դալի, սիրո՞ւմ ես, ասում է, հետը Զաքադնա ու դինջացի։ Ի՞նչ եք անբորայականություն անում։ Անբարոյականը դու ես, դռաց Վասակն ու վրան հարձակվեց. բայց ես չթողի, որ իրար հետ կռվեն։ Վանոն ու Պողոսը խոտը տարան։ Վասակ, ասի, սա կոլխովի դեզից են գողացել, Վասակը՝ թե չէ, կոլխովի դեզի մոտ պահակ կա կանգնած։ Ասի՝ հենց պահակի թուլությունից եմ կլինեն գողացած։ Վասակը թե՛ չէ, խորոմ խաչոն էգպիսի մարդ չի։ Հիմի տեսա՞ր, թե ինչ մարդ է, խորոմ խաչոն։ Կաղմակերպված գողություն է։ Վա՛յ, Ասոն էլ եկավ։

Նրանց կողքին իր երկար հասակով կանգնած էր Հասմիկի եղբայրը։ Նա հայտնեց, որ եկել է պահակին փոխարինելու։

— Բայց ինչո՞ւ այսքան ուշացար,— հոգնած հորանջեց Լեոնը։

— Հենց նոր իմաց տվեց անպիտան խորոմը,— բացատրեց Ասատուրը՝ դեռ հեալով։— Մինչև էստեղ վազ եմ տվել։ Ասում է, ասի՝ ոչովի էլ ձեն չտամ, թող նախագահը կանգնի ու տեսնի, թե հե՞շտ է պահակությունը։ Բայց ասում է, քունս չտարավ, նախագահի հրաման է, ասի, չի կարելի չկատարել...

Ասատուրը մնաց կանգնած դեզերի մոտ, իսկ Լեոնը, Վասակն ու Հասմիկը տուն գնացին։

— Վա՛յ, սպասի՛ր, Լեո՛ն,— բացազանջեց Հասմիկը ճանապարհին, երբ նախագահը նրանցից պիտի բաժանվեր։— Ամբողջ շորերդ, մաղերդ գլխարկդ ծածկված են փշերով։

Եվ նա վազելով մոտեցավ նախագահին ու սկսեց ձեռքով հա-
վաքել նրա վրայից խոտի շյուղերն ու փշերը: «Ինչ լավ սիրտ
ունի այս աղջիկը»,— մտածում էր Լեոնը՝ զգալով պրակտի-
կանտուհու մատների զգուշ հպումն իր մազերին: Վասակը հեռ-
վում կանգնած սպասում էր, մինչև Հասմիկը կվերջացնի իր այդ
քնքուշ խնամակալությունը: Նա ինքը կցանկանար այդ բոպեին
ոտից մինչև գլուխ ծածկված լինել ամեն տեսակի փշերով...

Արդեն լուսանում էր, երբ Լեոնը տուն հասավ: Արուսը փրնթ-
փնթալով բաց արավ դուռը և բարկացած ետ գնաց ու մեկնվեց
անկողնի վրա:

— Ինչո՞ւ շորերդ չես հանում,— հարցրեց Լեոնը՝ ծածկելով
Կառլենին, որ քնած էր Լենիկի հետ միասին մի անկողնում:
Քույրը, որ երկու տարով մեծ էր Կառլենից, վերմակը հավաքել
էր իր կողմը և եղբորը բաց արել:

— Ո՞ւր էիր,— ցատկոտ քննական տոնով հարցրեց Արուսը
առանց պատասխանելու ամուսնու հարցին:

— Հոգնած եմ, Արո՛ւս... Թույլ տուր քնեմ: Առավոտյան կը-
պատմեմ,— պատասխանեց Լեոնը՝ շորերը հանելով:

Արուսը ծանր շնչեց: Լեոնը շորերը հանեց ու մտավ անկողին:
Բայց նրա քոռը չտարավ: Նա համոզված չէր, թե կինն այլևս չի
շարժակի իր հարց ու փորձը: Ուստի ջլգգրգիռ լարվածությամբ
սպասում էր, մինչև Արուսը կդադարի ցատկոտության հոգոցներ
հանելուց: Նրա հոգնած ուղեղում սկսեցին նոր ուժով վերարտա-
դրվել այդ զիշերվա դեպքերն ու նրանցից բխող եզրակացություն-
ները: Այո, կազմակերպված կերպով թախանում են խոտը... Իսկ
Հասմիկը... ինչ հիանալի աղջիկ է... Գուցե նա և Վասակը սիրա-
հարված են իրար... Ավելի լավ: Հիանալի՝ զույգ:

— Լեո՞ն...— ձայն տվեց Արուսը:

— Հոգնած եմ, Արո՛ւս, աղնիվ խոսք, շատ եմ հոգնած... Թույլ
տուր հանգստանամ:

— Ո՞ւր էիր,— կրկին հարցրեց Արուսը տագնապալից եղա-
նակով:

Լեոնը հասկացավ նրա այդ հարցապնդումի ամբողջ նշանա-
կությունը: Ուստի քնած ձևանալով չպատասխանեց: «Ինչ մեծ
տարբերություն սրա և պրակտիկանտուհու միջև,— մտածեց նա

— Դանձանքով ու տխրությամբ,— և ինչպես ես չկարողացա սրան
դաստիարակելը։ Արուսն սկսեց հեկեկալ։

— Ու՛ր, ինչո՞ւ ես լաց լինում,— սրտնեղեց Լևոնը և նստեց
անկողնի մեջ։— Ի՞նչ է պատահել...

— Ո՞ւր էիր,— կրկնեց Արուսը կիսահրամայական և կիսա-
աղերսական տոնով։

— Չեմ ասի... պատասխանեց ամուսինն ու կրկին պառկեց։

— Չես ասի, որովհետեւ զգում ես հանցանք...

— Էլի սկսեցիր, Արո՞ւս,— խոսեց Լևոնը ցավալի ձայնով։

— Չէ՞ որ դու խոսք տվիր այլևս այդպիսի հիմար խոսակցություն
բաց չանել...

— Այո, հիմար էի, դրա համար խոսք տվի,— պոռթկաց երի-
տասարդ կինը։— Ես գիշերը մինչև լույս անքուն քեզ եմ սպասում,
սիրտս կրճում է հազար ու մի կասկած, մտքովս հազար ու մի
փորձանք է անցնում, ես լաց եմ լինում... իսկ դու...

— Ես ի՞նչ...

— Անմեղ մի ձևանա։ Ես գիտեմ թե դու ո՛ւմ մոտից ես դա-
ւիս։ Ինձ ասել են, թե դու գիշերը ո՛ւմ հետ ես եղել շորրորդ բրի-
գադի գոմում...

— Էսպես էլ պատի՞ժ։ Հետո ինչ անհնք, որ եղել եմ գոմում։
Բա ես էլ ուրիշ ո՞րտեղ պիտի լինեմ, որ գոմերում չլինեմ։ Ի՞նչ
կա այդտեղ կասկածելի։

Եվ Լևոնը կրկին բացատրեց Արուսին, որ նա ոչ որի հետ ոչ
մի կասկածելի կապ չունի, որ նա Արուսին սիրում է և միայն
մեկը կա աշխարհի երեսին, որ կարող է ստոնցնել նրա սերը
Արուսի նկատմամբ և այդ մեկը ինքը Արուսն է։ Լևոնը հարկա-
դրված խոսեց, համոզեց, հավաստիացրեց այնքան ժամանակ,
մինչև որ Արուսը հավատաց Լևոնին, փարվեց նրա կրծքին, հե-
կեկալով ներողություն խնդրեց, ապա վեր կացավ, ձվածեղ պատ-
րաստեց, հարկադրեց, որ Լևոնը ընթրի ու նոր աչն ժամանակ
թույլ տվեց նրան քնել։

ՏԱՍԵՐԵՔԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Հասմիկն ու Վասակը բաժանվելով նախադահլից՝ դիմեցին
գեպի Հասմիկենց տունը, որ գտնվում էր նոր Հացավանում, հե-
ղեղատից այն կողմ։

Երբ անցնում էին կամրջի վրայով, լուսինն արդեն գունամաշկել ու հենվել էր լեռան թիկունքին: Աստղերը մարմրում էին, բաբախում սիրահար սրտերի նման: Վասակն անսահման ցածկություն էր զգում ընկերուհուն թևանցով անելու, բայց չէր համարձակվում: Նրա գլխում, առաջին անգամ լսած դուրեկան երգի պես, դեռ հնչում էին Վանոյի թշնամական խոսքերը. «Սիրում ես, հետը Զա՛գս գնա...»:

Հասմիկը, հակառակ իր սովորության, լուռ էր: Բայց նրա աչքերը, եզերված խիտ թարթիչներով, ժպտում էին: Վասակն աչքի տակով նայում և չէր կարողանում որոշել, թե ո՞ւմն էր վերաբերում այդ ժպիտը: Նրա սիրտը թփրտում էր այդքան մոտիկ և այդքան հեռու երջանկության զգացմունքից: Հասմիկը կարծես մոռացել էր վասակի ներկայությունը: Բարակ սլացիկ հասակով, աղջկական նորափթիթ կուրծքը հպարտ բռնած՝ նա քայլում էր ընկերոջ կողքով ու երբեմն անդիտակցաբար դիպչում նրան... Բայց այլ էր նրա մտքերի և ժպտի առարկան: Վասակն այդ գգում էր երիտասարդական նրբանկատ բնավորով և նրա ինքնասիրությունը վիրավորվում էր: Գոնե մի առու պատահեր որ նա, ընկերուհուն օգնելու պատրվակով, բռներ նրա թևն ու այլևս բաց չթողներ: Առո՞ւն պատահեց և Հասմիկը թռավ պախրայի թեթևությամբ: Վասակն իր մտքում այնքան խորը մոնչաց, որ լսելի դարձավ աղջկան:

— Ի՞նչ պատահեց, Վասակ,— մտերմական ձայնով հարցրեց Հասմիկը,— և, ետ դառնալով, նայեց երիտասարդի աչքերին:

— Ոչինչ.— խուսափեց Վասակը նրա հայացքից:

Նրանք շարունակեցին լուռ քայլել իրար կողքով: Ճամփան քաղական թեք զառիվեր էր: Վասակը տեղն եկած էր համարում ընկերուհուն թևանցով անելու: Բայց աղջիկը քայլում էր այնպիսի կապտառ թեթևությամբ, որ իրեն «օգնելու» և ոչ մի առիթ չէր տալիս: Ահա շուտով նրանք տուն կհասնեն և նա, որ այսքան մոտիկ է Վասակին, կհեռանա, կանհետանա ճոնչացող դռան հետևում, իսկ Վասակը կվերադառնա տուն, շորերով կմեկնվի անկողնի վրա և կարոտից մորմոքվող աչքերը կհառի առաստաղին... Ա՛խ, եթե այս ճանապարհն անվերջ երկարեր... Նա պատրաստ էր Հասմիկի հետ քայլել մինչև... հյուսիսային բևեռը:

— Վասա՛կ... խոսիր, ինչո՞ւ ես լուռ:

— Ի՞նչ խոսեմ,— պատասխանեց Վասակը թախծոտ եղանակով:

— Դու մի՞թե խոսելիք չունես, Վասակ,— հարց տվեց աղջիկն աղերսական քնքշովյամբ:

Օ, Վասակը խոսելիք շատ ունի: Նա պատրաստ է խոսել Հասմիկի հետ ժամերով, օրերով, ամիսներով: Նա աշխարհի շատ բան ունի նրան ասելու: Նրա սրտում կուտակվել են կարոտի լեռներ: Մի՞թե կսպառվի նրա ասելիքը... Բայց ահա նա չի կարողանում սկսել: Դժվար է ձևակերպել: Սա ոչ նիստի բանաձև է, ոչ հաշվետու ղեկուցում: Նվթի աշխարհի մի բան լինեք, Վասակն ուղղակի կսկսեր. «Ընկերներ...»: Նվ աշխուհետե հեշտ կլինեք շարունակել: Բայց հիմա, ինչպես սկսի... Նա դեռ իր կյանքում աշխարհի նյութի շուրջ երբեք չի խոսել... Ամբողջ իր ասելիքը նա կարող էր բանաձևել մի խոսքով. «սիրում եմ»: Բայց այդ խոսքը նրան թվում էր ամենից անհարմարը, ամենից անխմաստն ու անհամոզվիչը: «Սիրում եմ...» իսկ նա կպատասխանի. «չեմ սիրում» և նախապես կջարդի քո բոլոր պատճառաբանությունները...

— Վասակ, դու տխու՞ր ես,— դիմեց աղջիկը հարսդատի կարեկցովյամբ:

— Ոչ, Հասմի՛կ, տխուր չեմ... ընդհակառակը...

— Դե ուր տխուր չես,— նրան թեմանքով անելով՝ պնդեց Հասմիկը,— խոսի՛ր:

— Մենք արդեն տուն հասանք,— արտոտաց Վասակը:

— Ոչի՛նչ, նստե՛նք այս քարին և մի քիչ խոսենք... դու չե՞ս մրսում...

— Ո՛չ,— բացադանչեց Վասակը դողդոջուն ուրախովյամբ,— բայց ավելի լավ է քայլենք, ահա, այս ճամփով... դու չե՞ս հոգնում:

— Ոչ: Դե խոսի՛ր:

Վասակն անասելի տազնապով նյութ էր որոնում: Նրանք էլի մի պահ լուռ քայլեցին: Գարնանային լուսադեմի սառը քամին ցրիվ էր տալիս աղջկա շադանակագույն գանգոտները, որոնք երբեմն դիպչում էին երջանկովթյունից ինքնամոռացովյան մեջ ընկած երիտասարդի երեսին...

— Ի՞նչ կարծիքի ես չեմ ունի մասին, Հասմի՛կ,— հանկարծ հարց տվեց Վասակը:

— Ինչո՞ւ ես հարցնում,— դողաց Հասմիկի ձայնը:

— Իմ կարծիքով նա աննման աշխատող է,— ինքն իրեն պատասխանեց Վասակը։— Ա՛խ, եթե մի տարի առաջ նա դար մեղ մոտ, հիմի մեր կոլխովը Հայաստանի մասշտաբով առաջին տեղը կբռներ։ Ոչ ոք նրա պես չի կարողանում քաղաքական անալիզ կատարել ու պատռել զիմակները... Միայն ես դարմանում եմ, Հասմիկ, բն ինչո՞ւ նրան կոլխովի նախագահ են նշանակել։

— Հասկա ի՞նչ... — հրձիվալի ձայնով հարց տվավ սուջիկը։

— Նա կարող էր ղեկավարել ռաշոնական մասշտաբով։

— Չափազանցում ես, Վասա՛կ։

— Չեմ չափազանցում,— շարունակեց ոգևորված երիտասարդը,— եթե նրան առաջ քաշեն, նա երկու տարուց հետո ռաշկոմի քարտուղար կդառնա. նա կարող է ուղղակի աշխատել ռեսպուբլիկայի մասշտաբով։

— Դու գրանում համոզվա՞ծ ես, Վասա՛կ։

— Այո, համոզված եմ,— պնդեց Վասակը, զգալով, որ խոսակցությունն ընկերուհուն անշափ ոգևորում է։— Դու ինքդ մտածիր և տես։ Մենք մինչև Լեոնը չորս նախագահ ենք փոխել։ Ո՞վ էր նրա պես կազմակերպել դարնանացանը, ո՞ր նախագահն էր գիշերը ման դալիս դոմից գոմ, պահակ կանգնում ղեղերի մոտ։

— Վասա՛կ, դու սիրո՞ւմ ես Լեոնին։

— Շատ եմ սիրում, Հասմի՛կ,— պատասխանեց Վասակը խանդավառ եղանակով։— Ամենից շատ ես սիրում եմ ընկեր Լեվոնին։ Իհարկե, Լեոնի նման, նրանից ավելի լավ, կոմունիստներ շատ կան աշխարհում։ Բայց ես ամենից ավելի մոտ նրան եմ ճանաչում։ Նրա հետ խոսելիս ես ինքս իմ աչքին բարձրանում եմ, սիրտս թիրտում է ոգևորությունից և ես ուզում եմ մի մեծ, շատ մեծ գործ կատարել։ Լեոնն ինձ ներշնչում է... իմ կարծիքով ղեկավարն այդպիսին պետք է լինի...

Տեսնելով ընկերուհու հիասքանչ խանդավառությունը՝ Վասակն ավելի էր խտացնում իր գովասանքի գույները։ Նա չէր զգում, որ այդ ճանապարհը տանում է ոչ այնտեղ, ուր նա ուզում էր հասնել։

— Աննման ընկեր է, Հասմիկ, անձնվեր աշխատող, հազվագյուտ կոմունիստ,— հառաչում էր Վասակը հիացմունքով։— Բայց չի զնահատվում իր արժանիքների համեմատ։ Թշնամիներ շատ ունի։ Կինն էլ, ասում են, տանը մարդուն հանգիստ չի տա-

լիս: Շարունակ խանդում ու տեսարաններ է սարքում: Հետամնաց կին է և Լևոնին շատ անհամապատասխան:

— Բնդհակառակը,— բողբոջեց Հասմիկը,— շատ լավ աղջիկ է ու շատ էլ համապատասխան... Արուսիյ ավելի սիրուն կին մեր շրջանում չկա և նա սիրում է Լևոնին:

— Էհ,— հառաչեց Վասակը,— Ինչ օգուտ սիրունությունից: Խեղք պիտի ունենա զլխին: Եթե նա խեղք կին լիներ, Լևոնի նման ազնիվ տղին կխանդե՞ր...

— Խանդում է, որովհետև սիրում է, Վասակ,— հակաձայնեց Հասմիկը:— Եվ նրանք շատ լավ զույգեր են, աչնպիս են իրար սաղում...

— Ավելի լավ... — ուրախացավ Վասակը նրա համար, որ այդ դեղեցիկ աղջիկը, որի հետ նա կապել էր իր կյանքը ամենաշողշողուն հեռանկարները, այդքան անկեղծ համոզմունքով է խոսում նախազահի ընտանեկան երջանկության մասին: Ուրեմն, իրոք, սուտ են Հասմիկի և նախազահի մասին տարածված ասեկոտները... Այդ եզրակացությունն ավելի ոգևորեց Վասակին, ավելի բարձրացրեց նրա աչքին իր ամենասիրած մարդուն և նա շարունակեց նույն ոգով:

— Բայց ես կուզենայի, որ Լևոնի կինն ուրիշ տեսակ լիներ, կարողանար գնահատել, օգնել իր ամուսնուն... աչ, Լևոնին հարկավոր էր այնպիսի կին, ինչպիսին...

— Ինչպիսին ո՞վ է... — հարց տվեց աղջիկը՝ երկյուղից ու հրճվանքից զոդացող ձայնով:

Վասակը ժամանակին գտալեց իր ոգևորությունը: Նա մտք էր մնում, որ ասեր. «Ինչպիսին դու ես, Հասմիկ...»: Բայց գտալեց իրեն և շատավ՝ զղալով, որ այդ արդեն չափազանց և վտանգավոր անկեղծություն կլինի: Առանց այդ էլ նա ասել էր արդեն այնքան շատ բան, որ մեկ ուրիշը, տողորված միմիայն իր սեփական հաի շահերով, չէր ասի: Ոչ մի երիտասարդ իր սիրած աղջկա մոտ այնքան վարակիչ հուզումով չէր փառաբանի մեկ ուրիշ տղամարդու, մի այնպիսի տղամարդու, որի հետ, համաձայն թեկուզ ասե՛լոտների, կապված է իր սիրած աղջիկը: Վասակն այդքան հեռու գնաց, որովհետև չէր կարողանում դիմադրել իր սրտում ունեցած տղևորության թափին: Նա այդքան խոսում էր նախազահի մասին գուցե նաև նրա համար, որ ընկերուհուն զբաղեցնելու ավելի հեշտաքրքրական նյութ չէր գտնում: Վասակը բնազդորեն զգում էլ

էր այդ խոսակցութեան վտանգավորութիւնը, բայց չէր կարողանում շեղվել այդ նյութից, որովհետեւ Հասմիկը նրան աննկատելի կերպով շարունակ մղում էր դեպի այդ նյութը...

— Ինչպիսին ո՞վ է, Վասա՛կ... — կրկնեց Հասմիկն իր հարցը՝ իրեն հասուկ աղերսական քնքշութեամբ:

— Լևոնին հարկավոր էր այնպիսի կին, — շարունակեց Վասակն՝ առանց իմանալու, թե ինչպիսի կին էր հարկավոր, — ինչպիսին էր... օրինակի համար... Մարքսի կինը:

Հասմիկը ծիծաղեց իր արծաթահնչուն ձայնի ամբողջ ղորով:

— Ինչո՞ւ ես ծիծաղում Հասմիկ, — շարունակեց պաշտպանել Վասակն իր հանկարծակի գլուտը: — Պարտդարձցում սովորելու ժամանակ ես կարդացել եմ Կարլ Մարքսի կենսագրութիւնը: Մարքսի կինը շատ գեղեցիկ էր և շատ էր սիրում Մարքսին: Սիրելը բավական չէր, Հասմիկ, նա հասկանում ու գնահատում էր իր ամուսնու մեծութիւնը: Ես կարդացել եմ նրա նամակները և լաց կղել: Ինչպիսի՞ տանջանքներ է քաշել այդ գեղեցիկ կինը, որ պեսզի Մարքսի համար աշխատելու հնարավորութիւն ստեղծի... Նրանք եղել են իդեալական ամուսիններ: Մարքսն էլ պարծենում էր իր կնոջով: Այ, այդպիսի կին էր հարկավոր մարդու...

— Դու ի՞նչ լավ տղա ես, Վասա՛կ, — երիտասարդին սեղմը վելով և իր քնքուշ խոսակցները նրա երեսին հպելով՝ բացազանչեց խանդավառված աղջիկը: — Դու ինչ մաքուր սիրտ ունես... ևս քեզ շատ եմ սիրում:

Վասակի սիրտը թնդաց երջանկութեան ուժգին հարվածից: Աղջկա վերջին խոսքերը նրա էութիւնը լցրին դեռ չլսած երգի կախարդական հնչյուններով: Նրա երեւակայութեան՝ մեջ վառվեցին ծիածանի բոլոր դուշները: Կարծես ոտքերը գետնից կտրվեցին և նա իրեն զգաց հորիզոնից հորիզոն ձգվող հսկայական թևովերի վրա: «Եթե սիրում ես, հետը Զա՛յս գնա...» — նորից հնչեցին նրա անանջին Վանոյի խոսքերը: Վասակը մոռացավ այդ խոսքերի ծաղրական իմաստը: Նրա հիշողութեան մեջ մնացել էր նրանց ուղղակի նշանակութիւնը միայն... Թշնամաբար. ասված խոսքերը Վասակի համար հնչում էին որպէս հայրական բարի գուշակութեամբ Բայց ինչո՞ւ է կսկիջում Վասակի սիրտը: Ինչ որ մի փուշ կա նրա ստացած ծաղկեփնջի մեջ, որ արգելում է փունջը մոտեցնել շրթունքներին: «Ես քեզ շատ եմ սիրում» — ասավ

աղջիկը... Ա... այդ «շատ»-ն է, որ ծակեց Վասակի սիրտը, փշացրեց սքանչելի երաժշտությունը: Ինչ կլիներ, որ այդ «շատ» բառը չասվեր: Նա թող չասեր, թե «շատ եմ սիրում», թող ասեր միայն «սիրում եմ», և այդ բավական էր: Նրբեք «շատ» բառն այդքան չէր նշանակել՝ «քիչ»: Այդ անիծված «շատ»-ը միանգամայն հակառակ իմաստ ուներ այդտեղ: Նա սահմանափակեց Հասմիկի սերը, նա չափ ու կշիռ դրեց նրա առաջ: Հասկա նա ունի է ստեղծ. «Նա քեզ սիրում եմ»: Առանց «շատ»-ի, առանց սահմանի...

— Նա քեզ սիրում եմ, Վասակ,— կրկնեց Հասմիկը խիստ հուզված և աղերսական քնքշությամբ: — Դու լավ ընկեր ես, դու սիրում ես ընկերներին ու դնահատում ես նրանց...

— Ախ... — մռնչաց Վասակն անասելի թախիծով և կարկամեց:

— Դե, խոսի՛ր, Վասակ, մի՛ տխրիր...

— Մենք թույլ չենք տա, որ թշնամիները տապալեն Լևոնին,— շարունակեց Վասակը: — Մենք կպաշտպանենք նրան: Մենք նշադեկավարություն կամրացնենք մեր կոլեկտիվ տնտեսությունը: Մենք կհարստանանք և ամբողջ Հայաստանը կտեղափոխենք հեղեղատի այս կողմը...

— Դե, շարունակի՛ր, Վասակ:

— Պարտադրոցում մեր քաղաքատնտեսության դասատուն ընկեր Միքայել Խոնդկարյանն էր: Դու ճանաչում ես նրան, Հասմիկ: Նա հիմա Մոսկվայումն է, և, ասում են, այնտեղ մեծ հեղինակություն ունի: Մի անգամ, դասի ժամանակ, նա պատմեց ապագա գյուղի մասին: Դու գիտես, թե ինչքան լավ է ապագա դյուղը: Այնտեղ փողոցները լայն են, ուղիղ, ծածկված ասֆալտով ու զարդարված գեղեցիկ ծառերով...

— Բայց չէ՞ որ ապագայում գյուղեր չեն լինի,— նկատեց Հասմիկը:

— Ախ, իհարկե, ես սխալ կատարեցի: Մեզ մոտ կվերածաքաղաքի և գյուղի հակադրությունը: Այդ կլինի կոմունիզմի ժամանակ... Մենք մեր Հայաստանը կվերակառուցենք նոր պլանով, կդարձնենք նոր... Նա չգիտեմ, թե ինչպե՞ս է կոչվում այն, որը չի լինելու ոչ գյուղ ոչ էլ քաղաք: Ասե՛նք՝ Նոր Հայաստան: Նոր Հայաստանում փողոցները կլինեն լայն, ուղիղ, ասֆալտած և զարդարված գեղեցիկ ծառերով: Բոլոր տները կառուցված կլինեն տաշած քարերով և կունենան լայն ու լուսավոր պատուհաններ:

Արեւելքը շառագոյնում էր Լաւվարի հեռավոր գագաթի մոտ։ Բոլոր աստղերը հանդել էին իրար ետեւից։ Մնացել էր միայն լուս-
աստղը, որը կարծես պահակ էր կանգնած արեւելքի դռան մոտ։
Վասակն ու Հասմիկը սալլի ճանապարհով դանդաղ քայլում էին
դեպի Սպիտակի սարը։ Նրանք անցնում էին տրակտորավար հեր-
կերի մոտով։ Քիչ հեռուն սեխն էր տալիս տրակտորիստների շար-
ժական անակը, որի մեջ նրանք հերթափոխութունից հետո քնում
են։ Տնակի աչն կողմը, բլուրի ստորոտում խտացած մթնալուսի
միջից, լսվում էին գիշերը մինչև լուս անընդհատ աշխատող
տրակտորների փնչոցները։ Հեռվում գլուղը հետզհետե զարթնում
էր։ Լսվում էին ոտքի ելած բրիգադների բացագանչութունները։
Վասակը ներս էր ծծում գարնանային մթնոլորտի սառը զեփյունն
իր ափդահա կրծքի ամբողջ ազահությամբ։ Նա ճիգ էր գործ դնում
իր վրա՝ բացատրելու աղջկան իր սերը, բայց չէր համարձակվում,
վախենում էր մերժում ստանալուց և շարունակում էր խոսել ուրիշ
բաների մասին... Հասմիկենց տնից մինչև Սպիտակի լանջերը
կծգլի Հացավանի գլխավոր պողոտան՝ մեջտեղից զարդարված
գեղեցիկ պուրակով։ Պուրակում կենդանի ծաղիկների նման,
գունգզույն փնջիկներով, կիսադան կոխողի մանուկները, իսկ
երեկոյան և հանգստի ժամերին՝ նաև կոլսոզնիկները...

— Պատկերացնո՞ւմ ես, Հասմիկ, Պողոս Բոյաջյանին ու
Յոթծովմեհրանին ապագայի բուլվարում շրջելիս։ Պողոսը՝ կո-
վերկոտից կարած կոստյումով, կրծքին Աշխատանքի հերոսի
շքանշան։ Յոթծովմեհրանը մետաքսե զգեստով ու մատները մա-
նիկյուր արած։ Նրանք զբոսնում են թևանցուկ ու խոսում երեկվա
ներկայացման մասին։ Ընկեր Հեղինարն ալլա բամբասելու հա-
վես չունի։ Պուրակի երկու կողմից ասֆալտե ճանապարհով անց
ու դարձ են անում սալլեր ու ֆուրգոնների առանց գրգռոցի և աղ-
մուկի, որովհետև խճուղին ողորկ ու հարթ է և անիվները հեշտու-
թյամբ են սահում նրա վրայից։ Չկան ճանապարհի աչս դար ու
փոսերը, որոնց մեջ շխկալով ընկնում է սալլը, ջարդվում է սըռ-
նին և եղան աչքերը ցավից դուրս են թռչում...

— Բայց չէ՞ որ այն ժամանակ սալլեր չեն լինի, Վասակ,—
առարկում է Հասմիկը երգեցիկ եղանակով։— Մենք ցորենը Ռամ-
բեկից տուն կբերենք բեռնատար ավտոմոբիլներով։

«Այո, իհարկե։ Ինչ խելոք աղջիկ է Հասմիկը։ Ինչ լավ է տրա-
մաբանում»։ Վասակն ավելի է կորցնում իր համարձակութունը։

Ամօթից նա շիկնում է՝ զգալով աղջկա մտավոր առավելությունը։
Ընդամենը երեք տարի առաջ դա Զուրաբենց Հասմիկն էր, փոքրիկ, սիրուն մի աղջիկ, որին կոմերիտմիության մեջ ընդունելու ժամանակ, ձեռ. առնելու նպատակով, Վասակը հարց էր տվել, թե ո՞ւր է գտնվում Չեմբուլեն քաղաքը, իսկ նա պատասխանել էր, թե գտնվում է Չինաստանում և սաստիկ հուզվել, զգալով, որ սխալ է ասում։ Ընդամենը երկու տարի է, ինչ նա սովորում է քաղաքի գյուղատնտեսական տեխնիկումում և ահա այնքան առաջ է դնացել, այնքան կերպարանափոխվել, որ նրա առաջ շփոթվում են ոչ միայն Վասակը, այլև պարտիական ավելի պատրաստված ընկերներ։ Ինչ օրի գցեց նա Վարդան Ղազարյանին։ Այդ աղջիկն ընդամենը տասնինը տարեկան է, իսկ Վասակը հինգ տարով մեծ է նրանից և ղեռ պարտիստի անդամ։ Բայց ամեն անգամ նրա հետ վիճելիս Վասակը զարմանում է նրա խելոք ու քաղաքականապես զրազեռ դատողությունների վրա։

Նրանք գյուղից հեռացել էին մոտ երկու կիլոմետր։ Հասմիկը ետ դարձավ։ Երիտասարդը հեղուկյամբ նրան հետևեց։ Քիչ հեռու նրանք տուն կհասնեն, Հասմիկը ցտեսություն կաւի. և սթանչելի տեսիլքի պես կանհետանա։ Այս երջանիկ դիշերը, այս քաղցր մենակությունը, այս բարեհաջող առիթը երբեք այլևս չի կրկնվի։ Վասակը զորահամարի էր ննջարկում իր համարձակությունը, որ սկսեր։ Նրանք արդեն հասել են այն քարին, որի վրա Հասմիկն առաջարկեց նստել։ Դա մեկին էր այն քարերից, որոնցով Լադո Միկիկյանն ուզում էր նոր տուն կառուցել Հասմիկենց տան կողքին։ Կապույտ որձաքարի մի ահագին կտոր՝ կիսով չափ տաշած։ Երբ նրանք անցնում էին որձաքարի մոտով, Վասակի սիրալ. ճմլվեց պատեհությունը կորցնելու երկյուղից։ Ուտի նա կանգ։ առավ ու նայեց որձաքարին։ Նրան թվում էր, այդ քարի մոտ կա. բող է միայն վճռել նրա լեռնակուտակ սիրտ ճակատագրերը։

— Մի քիչ նստենք, — թոթովեց նա կարմրելով։

— Ուշ է, — պատասխանեց աղջիկը։

— Ես քեզ հետ լուրջ խոսելիք ունեմ, — դողաց Վասակի ձայնը։

— Խոսի՛ր, — աղջկա ձայնը նույնպես դողաց։

— Ես... — տիրեց լռություն։

— Դե խոսի՛ր, Վասակ։

— Ես երբ որ ինձ անալիզ եմ անում, — կակաղեց Վասա—

կը,— գալիս եմ այն եզրակացութեան, որ ես մի աստանդոտ... Առաքել ամի եմ...

— Ինչո՞ւ,— ծիծաղեց Հասմիկը:

— Ախար ես մի ողջ տարի է, ուզում եմ ասել ու չեմ կարողանում...

— Ի՞նչ ես ուզում ասել, Վաստ,— հարց տվաւ աղջիկը, որը վաղուց էր կռահել, թե ինչ է կատարւում երիտասարդի ներսում:

— Ուզում եմ ասել, որ ես քեզ սիրում եմ,— իր ահագին ձեռքը թափահարեց Վասակը և գլուխը խոնարհեց կրծքին:

— Ես ինձանից ի՞նչ եմ ներկայացնում, Վասակ, որ դու ինձ... սիրես,— պատասխանեց Հասմիկը երկարատե լռութունից հետո:

— Ո՞ւֆ,— տնքաց սիրաբորբոք երիտասարդը,— սպանեցիր քո համեստութեամբ... Ես քեզ սիրում էի աչն օրը, երբ գիմում տվիր կոմերիտմիութեան մեջ մտնելու, զրանից էլ առաջ, չեմ հիշում, թե երբևանից, ես քեզ սիրում եմ: Մենք իրար հետ ենք մեծացել... իմ սերն էլ մեծացել է մեզ հետ միասին... Դե, պատասխան տուր, Հասմիկ... Դու քիչ առաջ ստացիր, որ ինձ շատ ես սիրում... Եթե այդպես է գնանք... Զագա:

— Դու շատ ես շտապում, Վասակ,— պատասխանեց աղջիկն աղերսական եղանակով:— Ես քեզ շատ եմ սիրում, ճիշտ է: Բայց չեմ ցանկանում ամուսնանալ... Ես դեռ պիտի սովորեմ:

— Դե բավական է սովորել,— բացազանչեց հուզված երիտասարդը:

— Դու ինձ արգելո՞ւմ ես սովորել, Վասակ:

— Ոչ,— երիտասարդն շտապ ուղղեց իր սխալը,— ես ուզում եմ ասել, որ ամուսնանալուց հետո էլ դու կարող ես սովորել:

— Զեմ կարող,— հակաճառեց աղջիկը:— Ես դեռ պիտի Մոսկվա գնամ...

— Ուրեմն ինձ չես սիրում,— հառաչեց երիտասարդը:

Մոսկվա գնալու ցանկութունը նրա աչքին բարձրացրեց աղջկան, դարձրեց լուսաստղի նման անհաս ու հեռավոր... Նա կգնա Մոսկվա, կսովորի, կդառնա մեծ մասնագետ, կծանոթանա նշանավոր մարդկանց և ռեսպուբլիկայի մասշտաբով պատասխանատու մի ընկերոջ հետ էլ կամուսնանա... Իսկ Վասակը կմնա կոլխոզում, ցերեկները մաճ կբռնի, երեկոները ժողովներում կըվիճաբանի, իսկ գիշերները մորմոքուն հայացքը հառած առաս-

տաղին, կմտածի Հասմիկի մասին: Իսկ Հասմիկն այլևս չի վերադառնա: Եւ եթե վերադառնա էլ, այնքան փոխված կլինի, այնքան զարդացած, որ Վասակը բառեր անգամ չի գտնի նրա հետ խոսելու... Այս երեակալական հեռանկարն այնքան ընկճեց երիտասարդին, որ նա հուսահատորեն կրկնեց.

— Դու ինձ չես սիրում...

— Էդպես մի խոսիր, Վասա՛կ ջան, — աղերսեց աղջիկը: — Ես քեզ շատ եմ սիրում, դու լավ տղա ես, դու արժանի ես ինձնից ավելի լավ աղջկա... միայն մի խոսիր ամուսնության մասին, ես դեռ սովորել եմ ուղում:

— Ես կսպասեմ, մինչև դու ավարտես, — հանկարծ ողորձված՝ բացազանչեց Վասակը:

— Չես սպասի, — պատասխանեց աղջիկը: — Ես ինձանից քիչ եմ ներկայացնում, որ դու ինձ սպասես...

— Կսպասեմ, Հասմիկ, — պնդեց երիտասարդը բռնելով նրա ձեռքը, — հարյուր տարի կսպասեմ:

— Թող ձեռքս, Վասակ, — դողաց աղջկա ձայնը:

— Միայն մի անգամ, — հետց երիտասարդը՝ գրկելով նրա ձկուն իրանը:

— Մի՞ համբուրիր... ես քեզանից կնեղանամ...

Բայց երիտասարդի սիրաբորբոք շրթունքները ծածկեցին աղջկա փոքրիկ բերանը: Մի պահ նա հանձնվեց բռնի համբուրի փորակա՛ն հաճույքին: Հետո ձկան ճարպկությամբ դուրս պրծավ Վասակի լարված բազուկներից և հուզմունքից ալեկոծված տուն փախավ: Վասակը նայեց, մինչև նա անհետացավ ճոխացող դռան ետևը:

«Մերժե՛ց, թե՛ շմերժեց» — հարց էր տալիս ինքն իրեն Վասակը՝ քայլերն ուղղելով դեպի իր բրդադրի հավաքատեղին: Այդ օրը մինչև երեկո նա գութանի մաճը ոչ ոքի չհանձնեց: Կոլխոզնիկները՝ հիացած նրա արոտակարգ ոգևորությունից, լծկանների և մարդկանց նկատմամբ ցուլց տված: նրա ծայր աստիճան հոգատար ու սիրալիր վերաբերմունքից, բոլորովին օգնելու նրա պատասխատակամությունից՝ իրար ասում էին.

— Կոլխոզում մեր պարտկազմակերպիչը մի հատ է:

Ապրիլյան արեւը բաց պատուհաններից լցվել էր սենյակը։ Պատի ամբողջ երկարությամբ փակցված դուռը փայլիլում էր արևի տակ։ Գորգի եղջերուն, կարծես շլացած արևի լույսից, նշխուրների ծառը վերև բռնած, երազուն հայացքով նայում էր դիմացի պատին։ Գորդապատ թախտի վրա, երկարավուն սեղանի մոտ, նստած էր Մացակ Ավագյանը և մանկեռի ատամների պես կարճ ու ամուր մատներով դանդաղ շարժում էր մատիտը։ Աղավախները ներս ու դուրս էին թռչում։ Նրանցից մեկը թռեւ էր սեղանի ծայրին և կտցահարում էր հացի չհալաքված փշրանքները։ Իրար վրա հագած զգեստների բաղմածալ քղանցքները զգուշ խշխշացնելով՝ ներս մտավ Փառանձեմը։

— Գաղթականի աղջկան ուղարկիր հա՛նդ, — գլուխը թղթի վրայից բարձրացնելով հրամայեց Մացակը։

— Ուղարկել եմ, — պատասխանեց կինը մեղամաղձոտ հեգնանքով և ծանրությամբ նստեց ամուսնու կողքին։

«Գաղթականի աղջիկն» Ավագյանի հարսն էր։ Դեռ քսան ութ թվին նա Հացավանի վերաբնակիչ «գաղթական» Հարութի տասներեք տարեկան աղջկան՝ Մարգարիտին դպրոցից հանել տվեց և պսակեց իր քսան տարեկան տղայի հետ։ Փառանձեմն սկզբում դիմադրում էր այդ ամուսնությանը՝ պնդելով, թե նա այդ «հորիդմալ»-ին իր տունը չի թողնի։ Բայց տեղի տվեց ամուսնու անդամադրելի կամքին և սիրահարված որդու թախանձանքներին, մանավանդ որ աղջիկը շատ գեղեցիկ էր։ Երբ Փառանձեմ նրան իր տունը կանչեց՝ հետը ծանոթանալու նպատակով, հարսնացուն խոստում էր կարգին «հայավարի», այսինքն Հացավանի բարբառով։

Որդուն գաղթականի աղջկա հետ ամուսնացնելով՝ Ավագյանը հետապնդում էր միանգամայն գործնական նպատակ. ամրացնել կապերը դյուղի չքավորների հետ։ Մարգարիտը շատ համեստ և տնարար հարս դուրս եկավ։ Սկեսրոջ խորհրդով նա հեռու էր մընում դյուղի հասարակական աշխատանքներից և ամբողջ օրը զբաղված էր տնային հոգսերով։ Դրսում հեռվից տեսնելով իր դպրոցական ընկերուհիներից մեկն ու մեկին, մանավանդ Հասմիկին, իսկույն փոխում էր ճանապարհը և շտապ վերադառնում տուն, որպեսզի նրանց չհանդիպի և հարկադրված չլինի խո-

սակցութեան բռնութիւնը եւ սկեսորը նրան առանց Յոթնօրինակ-
 նի ուղեկցութեան ոչ մի տեղ չէր ուղարկում: Իսկ Յոթնօրինակն էր
 շատ լավ էր հասկացել իր դերն Աւագյանի հարսի նկատմամբ:
 Սկզբում, Մարգարիտի առաջին հղիութեան շրջանում, նրանք հար-
 սի հետ լավ էին վարվում և զոհ էին նրանից: Բայց երբ Մարգա-
 րիտը երկու անգամ իրար ետեւից երեխա վիժեց և դա հետեւեա-
 քով զրկվեց պտղունակութունից, արդեն փոխվել էր վերաբեր-
 մունքը նրա նկատմամբ: Սկսեցին նրան այլևս Մարգո չիոչել, այլ
 անվանել «գաղթականի աղջիկ»: Նա ամիսներով այլևս չէր լսում
 իր իսկական անունը: Ամուսինն աշխատում էր Ալավերդու հան-
 քերում իբրեւ բանվոր, և երկու ամիսը մի անգամ հազիվ էր տոն-
 դալիս՝ նրան նախատեսելու և վերադարձնելու այն բանի համար, որ
 նա չքեր է և ամուսնու բացախաշուքում, երեւի, դավաճանում է
 նրան: Ընկերութիւնները երես էին թեքել նրանից՝ վերջնականապէս
 համոզվելով, որ նա պառավների աղքեցութեան տակ ընկած մի
 շիտական հարս է դարձել և դեռ արհամարհում էլ է իր նախկին
 ընկերութիւններին, չի ցանկանում անգամ խոսել նրանց հետ: Սկե-
 սորը, նրան խայթում էր իր թունալից ակնարկներով այն մա-
 սին, թե «գաղթականի աղջիկը նամուսով կին չի լինի»: Կեսրարը
 նույնպէս նրան հանդիստ չէր տալիս: Հարսի շրջութիւնը նրան
 սկզբում վշտացրեց և լուրջ մտահոգութուն պատճառեց: Իսկ երբ
 վերջին անգամ բժիշկն ասավ, թե ըստ երևույթին այդ չքերու-
 թիւնն անբուժելի է, Աւագյանի վրդովմունքը փոխվեց մի ուրիշ
 տրամադրութեան... Կեսրարի հետ ռայոնական կենտրոնից վերա-
 դառնալիս, Մարգարիտն զգաց նրա մէջ առաջացած այդ նոր տը-
 րամադրութիւնը և սարսափից կուշ եկավ վագոնի մի անկյու-
 նում: Հարսի դրութիւնն ընտանիքում դարձավ անտանելի: Նրան
 տանջում էր մանավանդ կեսրարի երկերեսանի վերաբերմունքը:
 Կնոջ ներկայութեամբ նա հալածում էր հարսին, անպատվում և
 անվանում գաղթականի աղջիկ, իսկ հարսի հետ առանձին եղած
 ժամանակ փոխում էր եղանակը և կրկնում. «Մարգո ջան, դարդ
 մի՛ անի...»

Վերջ ի վերջ «գաղթականի աղջիկը» դուրս եկավ համբերու-
 թիւնից և մի անգամ ճաշի ժամանակ շատ զուսպ եղանակով ակ-
 նարկեց, թե նրանք անտեղի են հալածում իրենց հարսին, թե
 կանանց ճնշելու ժամանակներն անց են կացել... Փառանձեմը ներ-
 քի շրթունքն ամուր կծելով նայեց ամուսնուն: Այնուհետև նրանք

Հիան ան եղրակացության, թե «օձն իր բնավորությունը չի փոխի և հենց որ տաքացավ, կսկսի խայթել»։ Այդ եղրակացությունից հետո, նրանք շատ զգուշ էին հարսի նկատմամբ. նրա ներկայությամբ ոչ մի վտանգավոր խոսակցություն չէին բաց անում և մյուս կողմից Յոթնովթմերանին հրահանգեցին ավելի ուժեղացնել հսկողությունը հարսի վրա։

Հենց որ Փառանձեմը մեկամաղձոտ հեգնանքով հարսին բարձրաձայն հրամայում էր դիակ աղբյուր կամ հանդը՝ Յոթնովթմերանը դուրս էր նետվում տնից՝ ասելով. «Վույ, Մարգրիտ ջան, թե զխավորիդ արևը կսիրես, սպասի՛ր, ես էլ եմ գալիս»։

Համոզված լինելով, որ հարսը հուսալի հսկողության տակ է հանդ գնացել՝ Ավագյանը շարունակեց իր աշխատանքը։ Այդ ժամանակ դուռը ճռռալով բացվեց և ներս մտավ Անուշ Աղամյանը։

— Եկա՛ր, աղունիկս,— գլուխը վեր բարձրացրեց Ավագյանը։— Էս էլ քո դիմումը։ Տար ինքդ քո ձեռագրով արտագրիր և անձամբ տուր ընկեր Ղազարյանին։

Ավագյանը բարձրաձայն կարգաց դիմումը։

— Քեռի Մացակ... — կմկմաց Անուշն իր ռնգային նազելի ձայնով... — Ուզում չեմ։

— Ոնց թե «ուզում չեմ»,— սպառնալից ֆշշաց Ավագյանը և նրա կանաչ աչքերը կատաղի փայլ ստացան։

— Վախում եմ, քեռի՛ Մացակ,— լացակումեց կինը։

— Ինչի՞ց ես վախում։

— Բա դո՞ւ ինչու չես մտնում պարտիայի մեջ,— հարց տվեց Անուշը՝ դիմումը վերցնելով Ավագյանից։

— Ես... — քմծիծաղ տվավ Ավագյանը մտահոգությամբ,— իմ բանն ուրիշ է։ Քեզ ակտիվ պահիր, ոչ մի ժողովից ես մի՛մնա, ուշադրությամբ լսիր, թե ի՞նչ են խոսում։ Աշխատի՛ր մոտիկանալ ղեկավարներին, մասնավորապես կոլխոզի նախագահին աշխատի՛ր զրավել։ Շնորհք չունես, է՛, շնո՛հք։ Չկարողացար մի մեղրածորցու սիրահարեցնել քեզ վրա։ Բա էլ ո՞ր օրվա համար է քո սիրունությունը։

— Նախագահի գլուխը թաղեմ,— գանգատվեց Անուշը,— եղբորս դուրս է արել աշխատանքից, սպասի՛ր տեսնե՛մ...

— Սարսաղություն չանե՛ս,— սաստեց Ավագյանը։— Հենց որ սկսեցիր նրա մոտ պաշտպանել քո եղբորը, գործը փուչ կանես։ Սկի ցույց էլ մի տա, թե դու խաշոյի քիրն ես, հասկացա՞ր։

Եղբորդ մասին ես խոսել եմ քարտուղարի հետ: Նրան ուրիշ աշխատանքի կուղարկեն: Դու նախագահին, ինչքան շնորհք ունես, սիրաշահի՛ր, մնացածն ի՞նձ թող...

— Ասում են կնկանիցը բաժանվում է,— խոսեց Փառանձեմը,— թող քեզ հետ պսակվի, էլի՞, Անուշ: Հո քեզանից սիրունը չի՞ ճարի: Հենց արա՛, մի հարսանիք սարքենք:

— Բախտավեր Զուրաբի աղջիկն է նրա սիրուց հալ ու մաշ լինում,— հեղձեց Անուշը երգեցիկ տոնով:

— Դե լա՛վ: Զուրաբի աղջիկը նրան չի տանի,— հակաճառեց Փառանձեմը,— նա էդուց էլի կվերադառնա քաղաք՝ իր ուսումը շարունակելու: Էն օձի կծածն է, որ վաչ թե Հայաստանի նարկոմեներին էլ հալվան չկենա: Դու քո գո՛րծը տես...

— Յխեմ նրա գլուխը,— նախանձով պոռթկաց Անուշը,— էջ չկար լպստածի մեկը:

— Դու է՛ն ասա, նախագահը դուրդ գալի՞ս է,— խոսակցու-թյանը կատակի բնույթ տվեց Մացակը:

— Ինչո՞ւ չի գալիս,— շիկնեց երիտասարդ կինը՝ պատկերացնելով Լևոնի դնդեցիկ գլուխը՝— բայց շատ բարձրաքիթն է, մարդու կարևորություն չի տալիս: Հանդիպեց թե չէ, «ինչո՞ւ կովի պոչը մաքուր չեք պահում», «ինչո՞ւ հորթները ոջլոտ են...»: Սկի սիրտ է թողնո՞ւմ, որ քաղաքավարի խոսես...

— Դե հիմի նա էլ էդպիսի մարդ է,— եղբայրակեց Ավագյանը: Նը:— Դու կարող ես՝ դիմացիր նրա նկատողություններին ու նըրան էլ գցի՛ր սիրուդ թակարդը:

Անուշն իր դիմումը դրեց ժակետի գրպանն ու դուրս գնաց:

— Յանի էս հոպոպին ուզում ես պարտիական շինե՞ս,— նկատեց Փառանձեմը՝ հեղձությունաբար նայելով Անուշի ետևից:

— Հա, ի՞նչ կա որ... — հարց տվավ Ավագյանը պատուհանից դուրս նայելով:

— Ի՞նչ ասեմ,— մտահոգվեց կինը,— նրանց մոտ լեզվիցը բան թռցնի ու մեզ կրակը գցի: Լեզվից քիչ թեթև է:

Ավագյանը գլուխն արհամարհանքով շարժեց: Այդ նշանակում էր, որ նա գիտե, թե ում հետ գործ ունի: Անուշ Աղամյանը Մացակի քրոջ աղջիկն էր: Նրա ամուսնուն սպանել էին անհայտ մարդիկ սիրալին հողի վրա 1923 թվին: Քննությունը ոչինչ չկարողացավ պարզել: Այդ առթիվ ձերբակալված մարդկանց վրա հանցանքը չհաստատվեց և նրանք ազատ արձակվեցին: Մացակը

համոզեց Անուշին, որ այդ սպանությունը կոմունիստներէ գործէ. է և երիտասարդ կնոջը սաստիկ դրդոց սովետական իշխանության դեմ: Անուշին չհաջողվեց նոր մարդ ճարել: Նյութական և սիրային զրկանքներից գազազած՝ այրին ամբողջովին ապավինեց իր քեռուն: Ուստի վերջինս Անուշ Աղաճյանին օգտագործում էր ամենայն համարձակությամբ և բազմակողմանիորեն: Համատարածի քայքայման ժամանակ Ավագյանը թույլ չտվեց, որ Անուշը մյուս գյուղացիների հետ միասին դուրս գա կոլխոզից: Այդ հանգամանքն Անուշի հեղինակությունը բարձրացրեց կոմունիստների աչքին և նրանք սկսեցին նրան առաջ քաշել դշուղի հասարակական աշխատանքների ասպարիզում, մանավանդ, որ իր տնտեսական դրությամբ չբավոր էր:

Անուշի դուրս դնալուց քիչ անց, Ավագյանին այցեւեց կոլխոզի գլխավոր հաշվապահ Նփրեմ Նաղանյանը:

— Նորություն կա, Նփրեմխան,— հեգնանքով հարց տվեց Ավագյանը, երբ հաշվապահը նստեց ու իր լսցանման ժպիտով սկսեց նայել Ստալինի նկարին:

— Նժե ես դալիս եմ, նշանակում է նորություն կա,— պատասխանեց հաշվապահը ծոցի զրպանից դուրս հանելով թղթի մի քանի կտոր և դնելով սեղանի վրա:— Սա ո՞ւմ ստորագրությունն է:

— Նախագահինն է,— պատասխանեց Ավագյանը:

— Սա,— ցույց տվաւ հաշվապահը մի ուրիշ գրություն, որի վրա նույնպես կար նախագահի ստորագրությունը:

— Սրանցից ո՞րն է իսկականը,— զարմացաւ Ավագյանը:

— Ասա, ի՞նքդ ասա,— ժպտաց հաշվապահը՝ բաց անելով իր խոշոր բերանն ու դեղնած երկար առամները, որոնցից մեկը ներքևի շարքում քաշված էր, և արանքից երևում էր նրա լեզուն:

— Նրկուան էլ իսկական են,— երկար տնտղելուց հետո եղբակացրեց Ավագյանը:

— Հա,— ժպտոն ավելի լայնացնելով բացադանչեց հաշվապահը:— Դո՞ւ ինչ կասես, Փառանձն՝մ աքիր:

— Քա, ես ի՞նչ իմանամ,— թղթերն աչքերին մոտեցնելով

պատասխանեց Ավագյանի կինը:— Էս բաներից իմ խելքը չի կըտարում:

Այն ժամանակ հաշվապահը դրիշ ու թանաք պահանջեց և նրանց ներկայութեամբ մի ուրիշ թղթի վրա նկարեց նախագահի ստորագրութեամբ:

— Վա՛հ,— բացագանչեց Ավագյանը:— Ադա էդ ո՞նց ևս նրմանեցնում: Ամերիկայից էլ էքսպերտ գա, չի ասի թե սա նախագահի ձեռագիրը չի:

— Բա՛,— շարունակում էր իր բերանի երկու կողքերի ծալքերը խորացնել հաշվապահը:— Ինձ եփրեմխան կասեն:

— Կեցցե՛ս,— քաջալերեց Ավագյանը,— սա մեզ պետք կդա: Բայց ախմախը ո՞նց էլ հասարակ է ստորագրում: Սա պատասխանատու մարդու ստորագրութեամբ է:

— Ընդհակառակը,— հակաճառեց հաշվապահը:— Էս հասարակ ստորագրութեամբ ավելի դժվար է կեղծել, քան խառը, պողոմ ու պոշոմ ստորագրութեանները: Երկու գիշեր շարչարվել եմ, հազիվ եմ նմանեցրել: Տասը թերթ թուղթ եմ փշացրել: Շմավոնի ստորագրութեամբ երեք անգամ փորձելուց հետո նմանեցրի: Ասենք Շմավոնի ոչ մի ստորագրութեամբ մյուսին նման չի: Մեկ տեսար, պոշը ներքև է ուրորում, մեկ էլ տեսար՝ վերեւ: Մեկ շ-ի և մ-ի դրվաներին մեկական պոշ է դնում, մեկ էլ՝ երկուսին միասին մի պոշ:

— Լավ,— ընդհատեց նրան Ավագյանը:— Դու էն ասա, աշխօրերի հարցն ի՞նչ օրի է:

— Սարքեցի,— լեզվի ծայրը ներքևի ատամների արանքից հանեց հաշվապահը:

— Դհե՛նց,— բառաչեց Ավագյանը,— լավ ևս լող տալիս, եփրեմխան: Վերջը դու կդառնաս մեր ռաշոնի ֆինբաժնի վարիչը:

— Էշ մի սատկի, մինչև դարունը դա...— հառաչեց հաշվապահը,— իսկ ես վախենում եմ, որ մինչև աչդ էս մեղրածորցին մեր փետուրները քամում ասա: Չոքել է բկիս, թե տասը օրը մի անգամ բոլոր կոլխոզնիկների աշխօրերը հաշվի՛ր, ըստ բրիգադների կազմի՛ր տաբեւներ և փակցրու գրասենյակի պատին, որ ամեն մարդ կարդա և իմանա իր աշխօրերի քանակը: Էդպես որ եղավ, էլ ոչ մի փոփոխութեան չես կարող մտցնել տեղեկանքների մեջ, իսկույն կիմառնան ու... ողորմի հոգուդ:

— Հետո՞, ո՞նց արիր,— անհամբերութեամբ հարց տվեց Ավագյանը:

— Ասացի, որ ես չեմ կարող էդ բանն անել: Նախ, ասացի, այդպիսի հրահանգ չկա ռայոնական կենտրոնից կամ Երևանից, Երկրորդ՝ ես այդքան ժամանակ չեմ ունենա և, երրորդ՝ այդքան թուղթ չկա:

— Հետո...

— Ինչ վերաբերում է հրահանգին, ասում է՝ ես քեզ հրահանգում եմ, ինչ վերաբերում է ժամանակին, ես քեզ ասում է, հատուկ օգնական կտամ այդ աշխատանքի համար, իսկ ինչ վերաբերում է թղթին, ասում է, ես թուղթ կձարեմ...

— Հետո...

— Հետո, մի շաբաթ է, ինչ իրար ետևից գրում է հողբաժնին, հեռախոսով խոսում է, մարդ է ուղարկում, բայց թուղթ չեն տալիս: Իսկ երեկ ուղղակի պահանջեց, որ թուղթը ես գնեմ կոլխոզի գումարներով:

— Գնեցի՞ր, — մռայլ հարցրեց Ավագյանը:

— Դեռ չեմ գնել, բայց չգիտեմ, թե ինչ պիտի անեմ:

— Հենց էս բոլորիս վեր կաց ու գնա քարտուղարի մոտ, — հանկարծակի գլուտ արավ Ավագյանը: — Բացատրիր քարտուղարին, թե կոլխոզի նխապահ՝ պահանջում է անտեղի թուղթ փրշացնել և ժամանակ ու աշխօր վատնել մի գործի վրա, որից ոչ մի օգուտ չկա: Նրա հետ ես էլ կխոսեմ: Եթե բջջի քարտուղարը համաձայնեց, որ կարիք չկա, դու մեղրածորցու կարգադրությամբ մի կատարի:

— Հա, — բացազանչեց հաշվապահը ծնոտը շոյելով, — նշանակում է, պիտի քարտուղարին համոզել: է, կհամոզվի՞:

— Կհամոզվի, — վստահացրեց Ավագյանը, — բավական է, որ ասես կենտրոնից հրահանգ չկա, և կոլխոզի նախագահն է ինքնագլուխ կարգադրում:

— Եղա՛վ... եղա՛վ... — թղթերը սեղանի վրայից հավաքեց հաշվապահը: — Փառանձե՛մ աքիր, կոկորդը թացացնելու բան չունե՞ս:

— Բերեմ, Եփրեմ ջան, — ծանրությամբ վեր կացավ Փառանձեմ աքիրը:

Այդ ժամանակ ներս մտավ Գրիգորը՝ վազելուց հետո և հանդիպելի պես կարմրած:

— Մացակ ապեր, Աբելը եկել է, — հեռաց նա դեռ դռների միջից:

— Հա՛,— աշխուժացաւ Ավագյանը:— Որտե՞ղ է հիմի:

— Անուշ քույրիկի տանն է:

— Արաղը բերե՛լ է:

— Երկու տկճոր,— զեկուցեց Գրիգորը,— քեզ կանչում է՝
Մացակ ապեր:

— Գնա ասա. թո՛ղ էստեղ դա,— հրամայեց Ավագյանը:

Փառանձեմը սեղանին դրեց օղու շիշն ու տապակած աղաւ-
նիները: Գրիգորն այդ տեսնելով՝ մնաց մեխալած տեղն ու տեղը:

— Արի՛, արի մինը դցիր ու վա՛ղ տուր,— բաժակը լցնելով
դեպի Գրիգորը մեկնեց Ավագյանը:

— Մեր գլխիցն անպակաս լինես, Մացակ ապեր,— իր կոլո-
րածե փոքրիկ աչքերը և կարճ ու հաստիկ քիթը դեպի երկինք
բարձրացնելով բարեմաղթեց Գրիգորը, օղու բաժակը երկյուղա-
ծությամբ մոտեցրեց բեղերին ու մի շնչով դատարկեց:

— Հո՛ւս,— բացազանչեց հաշվապահը,— Դալամով քոշած
պատկեր, բոյը Երեւանի բարդի, աչքերը՝ Սեանա ծով: Ասում են,
Զուրաբի Հասմիկը գժվում է քեզ վրա, Գրիգոր:

— Բերնո՛ւլդ խոսա, ուղտի... Մացակ ապերն եմ խաթր ա-
նում, թե չէ...— կակազեց Գրիգորն ու ահագին թաթերը հատակի
վրա թփթփալացնելով դուրս գնաց:

Քիչ անց Գրիգոր Սահակյանը վերադարձաւ Աբելի հետ միա-
սին: Հաշվապահն առաջին անգամն էր տեսնում Ալալիարսի ենթա-
շրջանից փախած այդ խոտրոգավոր մարդուն: Ուստի խորապետ
հիասթափվեց նայելով նրա գեղջկական խղճալի արտաքինին և
մանավանդ աղքատիկ բեղ ու մորուքին: Բերանի անկյուններից
դեպի ներքե կախալած մի զույգ աննկատելի ցանցառ փնջեր—
ահա նրա բեղերը: Նույնալիսի մի քանի ցանցառ փնջեր նրա ծնո-
տի և այտերի վրա:

— Ծանոթացի՛ր,— դիմեց Աբելին Ավագյանը տեղից վեր
կենալով և հյուրի ձեռքը մտերմաբար սեղմելով:— Մեր կոլխոզի
գլխավոր հաշվապահ Նիրեմ Նազանյանը: Մի՛րաւոյ տղա:

Գոչն իր տեսքին անհամապատասխան արժանավայել լրջու-
թյամբ սեղմեց հաշվապահի ձեռքը և նստեց դորդապատ թախտի
վրա՝ Ավագյանի կողքին: Հաշվապահը թաքուն նայեց իր մատ-
ներին, որոնք ցաւում էին ամուր սեղմվելուց: «Վիճակին նայիր
ու իր ձեռքը սեղմելուն»— մտածեց հեզմանքով հաշվապահը և
սկսեց ավելի հետաքրքրությամբ դիտել նորեկին: Վերջինս հնա-

մաշ կեպին ետ տվեց, մերկացնելով ճաղատ ճակատը, որի վրա աջ քունքի վերևում դուրս ցցված երակը խոսելիս անձրևորդի նման գալարածև շարժվում էր։ Հաշվապահի վրա շատ անախորժ տպավորություն գործեց այդ որդանման երակը։ Նա սկսեց երկյող տածել դեպի գլուղացիական շուրերի տակ թաքնված այդ խորհրդավոր անձնավորությունը, որն Ավագյանի հարցերին տալիս էր կցկտուր, անորոշ պատասխաններ և պարզ հասկացնում, որ չի ցանկանում բացվել երրորդ անձնավորության ներկայությամբ։ Հաշվապահն այդ զգում էր ու վիրավորվում։ Փառանձեմ քերիլ նույնպես հասկացավ, որ անհրաժեշտ է ամուսնուճ մենակ թողնել հյուրի հետ։ Ուստի մեղամտով հոգոց հանելով վեր կացավ և բազմածալ քղանցքները խշխշացնելով դուրս գնաց։ Այդ նշանակում էր, որ հաշվապահը նույնպես պետք է վեր կենա։

— Ո՛ւր ես գնում, Նիրեն միտան,— քաղաքավարությամբ դիմեց Ավագյանը։— Նստի՛ր, զրույց ենք անում։

— Գործ ունեմ, Մացա՛կ ապեր,— ստեց հաշվապահը՝ չհավատալով տանտիրոջ անկեղծությանը։

Հաշվապահը ցտեսություն առավ նրանց և, կրկին զգալով իր մատների վրա Աբելի ուժը, դուրս գնաց։

— Դու վստահում ես էս լեղաճաք վարժապետին,— Նիրենմի դուրս գնալուց հետո հարց տվեց հյուրը։

— Նաչած ինչ հարցերում,— բացատրեց Ավագյանը։

— Ո՞նց են գործերը։

— Գործերը վերջերս վատանում են,— աչքերը խուփ արավ Ավագյանը։— Կոլխոզի ղեկավարությունը փոխեցին։ Նոր նախագահի հետ լեզու գտնել չի լինում։ Լիբբը կասկածում է ու ամբողջ օրը, որսի շան պես, քունջ ու պուճախ հոտոտում։ Բրիգադները հավաքել է բռի մեջ։ Իր շուրջն է համախմբել մյուս լակոտաշեն-բին ու մեղ շուրջկալ աբել։

— Արաղի հետ ո՞նց է։

— Զօդնեց,— գլուխը բացասականորեն տարուբերեց Ավագյանը։— Վտանգավոր է նրան արաղով մոտենալ։

—Վերացրե՛ք ուրեմն,— անծանոթ մարդու հասցեին ուղղված ատելությամբ ֆշշաց դռը:

Ավագյանն առարկեց, թե նախագահի սպանությունը ամբողջ գործը կփչացնի: Բացի դրանից, նրան մեջտեղից վերացնես մի ուրիշը կգա, գուցե ավելի ուժեղն ու վտանգավորը: Հացավանի կոլխողը ամենամեծն է Հայաստանում և կառավարությունը նրան հատուկ ուշադրություն է դարձնում: Պետք է գործել ուրիշ կերպ: Եվ Ավագյանը ծավալեց հյուրի մոտ գործողությունների իր ծրագիրը:

— Հայ հո՛ւ,— բացադանչեց հյուրը իր չոր ու բարակ ձայնով:— Էդ ո՞նց է, որ դու կարծում ես, եղբայրս, թե նրանք հանգիստ կքնեն, մինչև դու էդ գործը զուլս բերես: Իսկ եթե նախագահը մեկ-մեկ բռնուտի քո մարդկանց ու շեղոքացնի: Հրեն Անուշի եղբորն աշխատանքից հեռացրել է: Դու ինքդ ես ասում, որ նա բրիգադները հավաքել է բոլի մեջ: Էդ տեսակ մարդուն մեջտեղից վերացնում են:

— Ես դեմ եմ այդ տակտիկային,— իր կանաչ ու խոշոր աչքերը փայլատակեցրեց Մացակ Ավագյանը:— Սպանելուց ոչ մի օգուտ չկա:

— Կա, ասում եմ, եղբայրս,— պնդեց Արեւը՝ շարժելով ճակատի վրայի որդանման երակը և սկսեց բացատրել:— Առաջինը՝ մի շարք նախագահների որ սպանեցիր, մյուսները կվախենան և հեշտությամբ չեն վերցնի այդ աշխատանքը: Երկրորդ՝ իրար հետևից կրկնվող սպանությունները նրանց կպահանջում լաված դրություն մեջ կդրդուեն մասսայի տրամադրությունը, առաջ կբերեն հուսալքություն ու խուճապ: Այդպիսով մենք նրանց կխանդարենք աշխատանքները կազմակերպել իրենց ուզածի պես, կաշխատենք թույլ չտալ, որ նրանք կատարեն իրենց պլանները: Հետևանքը...

— Ոչ մի հետևանք,— կտրեց Ավագյանը:— Տասնեհինգ տարի է, ասում ենք «հետևանք» ու ոչ մի հետևանք էլ չկա: Մինչև որ դրսից օգնություն չլինի, հազար նախագահ էլ սպանես, բան դուրս չի գա: Սրանք մահից վախեցող պտուղներ չեն: Դու ինձ է՛ն ասա, դրսումն ի՞նչ կա, դրսումը...

— Դրսումը դրությունը լավ է: Ճապոնացիները զիլ պատճառություն են տեսնում պատերազմելու... Մենք էլ պետք է պատրաստ լինենք... նախագահին, նորից եմ ասում, պետք է մեջտեղից վերացնել:

— Նախագահի բանն ի՞նձ թողեք,— պնդեց Ավագյանը:— Էն օրին գցեմ, որ ամաշի տնիցը դուրս գալ:

— Իսկ ո՞նց է բջջի քարտուղարը:

— Նրա հետ գործերս լավ են: Ինձ համարում է իր ամենա-
առաջին բարեկամը Հաջավանում:

— Միամիտ է, թե...

— Միամիտ է, նրանցից էլ հոգնած:

— Իսկ գյուղսովետի նախագահը:

— Մոլորվել է երկու խորձ յոնջայի արանքում: Նախագահից բացի ամենավտանգավոր մարդը կոմսոմոլի քարտուղարն է, մի քավթառ կարմիր սլարտիզան կա, նա է, մի կոմսոմոլկա ու էլի շատերը:

— Իսկ կոլսոզնիկների տրամադրությունը ո՞նց է:

— Ասացի, երգվում են նոր նախագահի գլխով, մանավանդ
կանայք:

— Որ ասում եմ պետք է վերացնե՞լ...

— Հենց դրա համար չի կարելի: Նրան պետք է սեպցնել,—
հակաճառեց Ավագյանը:

— Ուրեմն ես գնացի:

Ավագյանը նրան հանձնեց մի շարք վկայականներ, որ սար-
քել էր հաշվապահը և պատվիրեց, որ Արեւն այդ վկայականները
չօգտագործի Հաջավանի ենթաշրջանի գյուղերում:

ՏԱՍՆՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Բյուրոյի անդամները իրար դեմքի վրա տեսնում էին անսքող
լարվածություն:

Պարտկազմակերպության քարտուղարը, նստած նախագա-
հական աթոռին, շինծու մուսյուլթյամբ շուռ ու մուռ էր տալիս
առջևի թղթերը: Ավագ արակտորիստ Մանուկ Վարոսյանը շշուկով
ինչ որ պատմում էր նրա ախանջին: Այդ վափսոցը զայրացնում
էր կոմսոմոլի կազմակերպության քարտուղար Վասակ Չորանյա-
նին: Նրա համար անտանելի էր այդ նախկին տրոցկիստը, որ
շարքային կոմունիստների վրա նայում էր արհամարհանքով,

ակտիւ ընկերներին ատում էր, իսկ ղեկավարների առաջ քծնում էր ու շարունակ նրանց ականջին որեւէ բան չփսփստում:

Կոլխոզի նախագահը, հակառակ իր սովորութեան, այսօր նույնպէս մռայլ էր: Նա նստել էր դռների մոտ և մտահոգութեամբ խառնում էր իր մաղերը: Նախագահի մռայլութեանց ազդել էր Մարիամ Ալեքսիսյանը, որ վախեցած նայում էր մեկ նրան, մեկ պարտկազմակերպության քարտուղարին ու նրա ականջի մոտ փսփսացող վարուստանին: Քեռի Ղուկասը, նախապէս վրդովված օրակարգի դեմ, ջղայնութեամբ ներս էր քաշում ծխախոտի ծուխն ու քթածակերից բաց թողնում՝ խաղաղեցնելով նախնաւորայի առանց այն էլ աղոտ լուսարժ փիլոն, կծկված մի անխելութեամբ, իր խոշոր ու պղտոր աչքերը հառել էր քարտուղարին: Նա չէր կարողանում որոշել, թե ինչ դիրք բռնի քննութեան ենթակա հարցի մեջ: «Քարտուղարը որ կողմը քվեարկեց, ես էլ՝ էն կողմը», — որոշեց նա մտքում և ազատ շունչ քաշեց:

Ծանր ապրումներ ունեւ նաև Շմաւոն Մարութեանը, որը սակայն ալիւի հանդիստ էր արտաքուստ: Նա համարում ու համարում էր Լեոնին, հաստատապէս տրամադրվել էր նրան օգնել: Բայց ահա նրա դիմ հարուցված են շատ լուրջ մեղադրանքներ և ռաշկոմի քարտուղարը կարգադրել է քննել այդ մեղադրանքները պարտկազմակերպության բյուրոյի նիստում և հակահարված տալ Լեոնին: Նույն վիճակի մեջ էր նաև Տիգրան Շեկոյանը գլուխական սպառնալի վարիչը: Նոր քարտուղարը բեկանել էր բյուրոյի որոշումը և նրան թողել էր իր նախկին պաշտոնում: Այդ նա համարում էր նոր քարտուղարի լավ վերաբերմունքը իր նկատմամբ: Բայց հարցը քննելուց առաջ քարտուղարը նրան կանչել էր և հասկացրել, որ նա պարտավոր է իր հետ համերաշխ դիրք բռնել քննութեան ենթակա հարցում: Տիգրանը նրան անորոշ պատասխան էր տվել և աշխատել չգիտեր, թե ինչ դիրք պիտի բռնէր: Նա դռնում էր, որ Լամբարջանի դեմ դավեր են նշովել և իր պարտական պարտքն էր համարում այդ ուղղակի ասել: Նվ Տիգրանը այդպէս էլ կասեր, եթե չլիներ մի անախորժ հանգամանք: Նա ձլի մթերման անիծված պլանը չէր կատարել և վախենում էր, որ եթե նրա խոսքը Ղազարեանին դուր չգա, Ղազարեանը կարող է պլանի թերակատարման հարցը դնել և Տիգրանին մեղադրել օպորտունիզմի մեջ: Իսկ նա ոչ մի բանից այնքան չէր վախենում, որքան օպորտունիզմի մեջ մեղադրվելուց: Շատ անգամ նա ընկերներին

ասում էր, թող ինձ ավագակ անվանեն, բայց ոչ օպորտունիստ:

Բյուրոյի տեխնիկական քարտուղար Ադասի Ղուկասյանը սրձանագրութեան վերնագիրը և ներկաների տնունները դրել ու սպասում էր, որ նիստը հայտարարեն բացված: Բայց Վարոսյանը դեռ շարունակում էր փսփսալ քարտուղարի ականջին:

— Վերջապես պիտի սկսե՞նք թե ոչ, — համբերությունից դուրս եկավ Վասակը:

Վարոսյանը ոչ մի կարեւորութիւն չտալով այդ նկատողութեանը շարունակում էր դադանի զրույցը քարտուղարի հետ: Բայց երբ Քեռի Ղուկասն սկսեց ջղայնութեամբ արձակել իր ֆրենչի կոճակները, Վարոսյանն առանց շտապելու պոկվեց քարտուղարի ականջից, և, խորհրդավոր ժպիտը երեսին, նստեց Մարիամի կողքին և սկսեց փսփսալ նրան:

— Ուրեմն, ընկերնե՛ր... — ձեռքի սպիւնն իրար շփելով սկսեց Ղազարյանը, — բյուրոյի օրակարգում կա երկու հարց, երկու դիմում: Առաջինը դումապահ Պողոս Բոյաջյանի դիմումն է, երկրորդը՝ խոտի պահակ խաչո Սուքիասյանինը:

— Կարդա՛ դիմումները, — առաջարկեց Վարոսյանը անտարբեր հեղնանքով՝ կարծես ասել ուղեւով, թե առանց այն էլ խայտառակութիւնը պարզ է:

Ղազարյանը կարդաց առաջին դիմումը:

Ընթերցումից հետո տիրեց գերեզմանային լռութիւն: Վասակի սիրտը ճմլվեց այրող զգացումների ծանրութեան տակ: Խոսքը վերաբերւում էր նրա ամենասիրելի մարդկանց: Նա տնքաց անդիմադրելի ցավից՝ իր վրա հրավիրելով ժողովականների ուշադրութիւնը: Մանուկ Վարոսյանը արհամարհանքով ժպտաց և էլի ինչ որ բան փսփսաց Մարիամի ականջին: Բայց Մարիամը նրան չսեց, որովհետեւ ինքը նույնպէս քարացել էր այդ դիմումի թողած տպավորութիւնից: Իր կանացի նուրբ հոտառութեամբ նա հասկանում էր բանի էութիւնը և թախիծով ու համակրանքով լի աչքերը հառել էր Լևոնին, որ ջղային շարժումներով շարունակում էր խառնել իր գանգուր մազերը: Ղուկաս Տոնոյանը ձեռքը տարավ ֆրենչի կոճակներին: Այդ նշանակում էր, որ նրա հուզմունքը հասել էր իր գագաթնակետին: Փիլոն թախծալի հառաչեց: Շմավոնը պիպկնոտ ձեռքերով բռնեց քունքերն ու թաղվեց մտահոգութեան մեջ: Տիգրան Շեկոյանը, որին ծանոթ էր նախապէս դիմումի բովանդակութիւնը, բարոյապէս վիրավորված մարդու վրդով-

մունքով նայեց ներկաներին: Քարտուղարը նույնպես շփոթվեց իր կարգացած փաստաթղթի տպավորությունից: Նա շարունակում էր ձեռքի ափերն իրար շփել և նայել անորոշ տարածության: Առհասարակ բոլորն էլ այս կամ այն չափով զգում էին դրություն: անախորժությունը: Միայն Մանուկ Վարդսյանն էր արհամարհանքով ժպտում և ձեռքնում, որ այդ բոլորը նա համարում է դատարկ բան: Առհասարակ պարտկազմակերպությունը ցնցող բոլոր դեպքերի ժամանակ նա իրեն պահում էր ծայր աստիճան հանգիստ և անտարբեր՝ այդ ցնցումները համարելով միանգամայն բնական և անխուսափելի: Ուստի նա ինքնաբավական անտարբերությամբ առաջարկեց.

— Կարգա՝ մյուս դիմումն էլ և երկուսը միասին քննենք:

Քարտուղարը կարգաց նաև երկրորդ դիմումը:

Ներկաները, տարված խոհերով շնկատեցին այդ երկու դիմումների արտակարգ նմանությունը: Այդ զգաց միայն տեխնիկական քարտուղար Աղասի Ղուկասյանը, բայց, ոչ մի հղբակացություն չհանելով, արձանագրեց, «Լսեցին հարվածային գոմապահ Պողոս Բոյաջյանի և հարվածային պահակ խաչո Սուքիասյանի դիմումները՝ կոլխոզի նախագահ Լևոն Լամբարջյանի անբարոյական արարքների մասին»:

— Ուրեմն... Ո՞վ է ցանկանում, ընկերներ, արտահայտվել,— ափերն իրար շփելով՝ անախորժ լռությունը խզեց պարտկազմակերպության քարտուղարը:

— Թող նախ և առաջ Լևոնը խոսի,— առաջարկեց Շմավոնը:— Քանի որ մեղադրանքը նրա հասցեին է ուղղված:

Բոլորը նայեցին Լևոնի կողմը:

Լևոնը դարձացած էր և ցնցված իր ամբողջ էությամբ: Նա գիտեր, որ Հացավանում նա թշնամիներ ունի, որոնք ամեն բոսի պատրաստ են նրա դեմ գործելու, միջոցների մեջ խտրություն չդնելով: Բայց այս մեկը նրա համար էլ անսթապելի էր: Նրան առավել ցավ ու տանջանք էր պատճառում այն, որ պարտկազմակերպության բյուրոն հնարավոր էր համարել զբաղվել այդ գործով և այն էլ՝ Սանդարյանի հանձնարարությամբ: Մի հայացք նետեց լարված ու մուռլ ժողովականների վրա և ելավ կանգնեց ոտքի: Վասակը հայացքը իջեցրեց, որ չհանդիպի Լևոնի հայացքին: Ղուկասը ջղայնությամբ կուլ էր տալիս հաստ ու անճոռնի: ձեռով փաթաթված ծխախոտի ծուխը և բաց թողնում քթածակերից:

Մանուկ Վարդսյանը շարունակում էր անտարբերությամբ լիսիսաջ հոգմունքից քարացած Մարիամի ականջին: Ծխով լցված սենյակն սկսեց պտտվել Լևոնի աչքերի դեմ և մի ընդհանուր օղակի մեջ՝ ձուլվեցին նրան ուղղված հայացքները:

— Խոսի՛ր, ընկե՛ր Լևոն,— նրա ականջին դիպավ Փիլոյի խռպոտ ու կարեկցանքով լի ձայնը:

Լևոնը հավաքեց իր ուժերը և հանդիստ սկսեց.

— Միանգամայն պարզ է, ընկերնե՛ր... Ես չեմ խոսի այդ դիմումներում տեղ գտած պառավական բամբասանքի մասին: Ես միայն կբացատրեմ, թե ինչու եմ աշխատանքից հեռացրել այդ մարդկանց: Ընկեր Ղազարյանին ես արդեն հայտնել եմ, որ Պողոս Բոյաջյանը չի կամենում գոմում աշխատել, անասունների կերը գողանում է, տակներն օրերով չի մաքրում և անպատվում է. գոմում աշխատող կանանց:

— Խեղճ կանայք... — հեգնեց Վարդսյանը:

Լևոնի այտերն ու ականջները լողեալապես կարմրեցին, բայց նա զսպեց իր զայրույթը և շարունակեց:

— Ես նրան մի քանի անգամ նկատողություն արի, չօգնեց: Պատճառաբանում էր, թե՛ սոված է: Ես նրան կոխողի պահեստից երկու անգամ ցորեն բաց թողի: Այդ էլ չօգնեց: Ես ստիպված եղա՝ նրան հեռացնել աշխատանքից: Իսկ ինչ վերաբերվում է պահակին, նա գողություն կատարեց իմ աչքի առաջ և ես նրան պահա՛կությունից հանեցի:

Եվ նա մանրամասն պատմեց դիշերվա դեպքը:

Լևոնի բացատրությունից հետո նորից տիրեց երկարատև ծանր լռություն: Քարտուղարը մի քանի անգամ կոշ արեց արտահայտվելու:

Առաջինը ձայն խնդրեց Մանուկ Վարդսյանը և ոտքի կանգնեց սրճագույն վերնաշապկի թևերը քշտելով.

— Ընկերնե՛ր, ես հարց եմ տալիս, դուք բավարարվեցի՞ք. ընկեր Լամբարյանի ելույթից: Ես չբավարարվեցի: Կոխողն իկնե՛րը ընկերոջ հասցեին լուրջ մեղադրանք են առաջադրում, իսկ նա խուսափում է պատասխանից: Ի՞նչ է նշանակում, ընկերներ, կոխողն իկնե՛րին ծեծել, նրանց անպատվել և նրանց վրա ատրճանակ քաշել...

— Սուտ են ասում,— ընդհատեց Լևոնը նրան,— էս այդ

մարդկանց ոչ անսպասելի եմ, ոչ ծեծել, ոչ էլ նրանց վրա ատելութեանակ եմ քաշել:

— Այդ մենք դեռ կքնենք, սո՛ւտ է, թե ճիշտ, — շարունակեց Վարդույանը անողոր դատաւորի շեշտով: — Պարտքուրոն չի կարող անուշադրութեան մատենել այդ փաստը: Էս մեկի երկրորդ կողմողնիկները Լամբարյանին մեղադրում են, որ նա սիրային կապ է հաստատել մի կոմերիտական աղջկա հետ և զվարճալի ժամեր է անցկացնում: Ի՞նչ է նշանակում...

— Ամո՛թ քեզ, — գոռաց Լեոնն այնպիսի կատաղութեամբ, որ ժողովականները վազաւղվեցին, — և դու ինչո՞ւ ես տարբերվում Յոթնօրիմերանից:

Ղազարյանը կարգի հրավիրեց:

— Այսինքն՝ անբարոյականութունը դու անես և դեռ ամոթ չի՞նձ, — ձայնը բարձրացրեց հռետորը: — Ընկե՛ր Ղազարյան, խնդրում եմ արձանագրել, որ Լամբարյանն ինձ ժողովում անվանեց Յոթնօրիմերան: Ես պատիվ եմ պահանջում: Եթե սուտ է ընկեր Լամբարյան, ինչո՞ւ են բոլորը խոսում: Ինչո՞ւ չեն խոսում իմ մասին, ընկեր Ղազարյանի մասին, Շմաւոնի մասին: Վերջապես եթե սուտ է, ինչո՞ւ դու քո ելույթում չթխտեցիր: Ո՞ւր է բռնկւիլ՝ չան քննադատութունը: Դու ի՞նչ իրավունքով ես գոռում ինձ վրա: Լավ իմացիր, թե ում հետ գործ ունես: Ես ոչ ճալի գոմեշն եմ, ոչ էլ խոռոմ խաշոն, որ վրաս ատրճանակ հանես և... Ընկե՛ր բոլորոյի անդամներ, խնդիրը շատ լուրջ է: Առաջարկում եմ մանրամասն քննել և արժանի հակահարված տալ ինքնաքննադատութունը ճնշողներին և սեռական սանձարձակներին...

Եվ Մանուկը նստեց՝ իր հաղթանակի գիտակցութունից շուրջալուծ:

Գոռալուց հետո Լեոնն իրեն վատ էր զգում: Կարծես նրա հոգում փլվեց մի ամուր կառուցվածք, ինչ որ մի անմատչելի բերդ, որով նա ներքուստ պարծինում էր: Գոռալուց հետո նա իրեն մի տեսակ պարտվածի վիճակում զգաց: Այդ առաջին խսկական պարտութունն էր նրա կյանքում: Վարդույանի ելույթից հետո տիրող լուրջութունը ահագին ժայռի պես ճնշում էր նրան: Մի՞թե չի գտնվի մեկը, որ դուրս գա այդ անհողի զրպարտութեան դեմ, վեր կենա և պաշտպանի այն անմեղ հիւանալի կոմերիտուհուն, որին աշգրան սանձարձակ անամոթութեամբ վարկաբեկեցին այստեղ:

Վասակ Չորանյանը հսկայական բռունցքները սեղմած քուն-

քերին՝ դուրսը կախել էր: Նա չէր հավատում, չէր ուզում հավատալ այն բոլորին, ինչ որ գրված էր գիմումների մեջ, ինչ որ ասաց Մանուկ Վարդանյանն իր ելույթում: Նա դեռ զգում էր իր շրթունքների վրա Հասմիկի առաջին համբույրի կրակը: Այն աղջիկը, որ այնպիսի պատանեկական տաղնապույժ թվիրտաց Վասակի գրկում, որի ձայնի մեջ այնքան անկեղծություն կա և աչքերում՝ այնքան ազնվություն, այն աղջիկը մեկ ուրիշի հետ գիշերային ժամեր է անցկացնում: Ոչ, այդ սուտ է: Նրան զրպարտում են: Նա բարոյապես ամուր աղջիկ է: Հասմիկը հարկ չէր զգա գիշերները թաքուն սիրաբանությունը զբաղվելու, քանի որ ուզած բոլորին կարող է ամուսնանալ Հացավանի ամենալավ երիտասարդի հետ: Եվ ինչո՞ւ միայն Հացավանի: Զե՛՛ որ շատերն են խնդրել նրա ձեռքը, նա բոլորին էլ մերժել է և համարյա խոսք է տվել Վասակին: Նա Վասակի հարսնացուն է: Նա չի կարող այդպիսի անազնվություն անել, և այն էլ... Լևոնի հետ, Վասակի աչքին այդքան բարձր և բարոյական մի մարդու, որ ունի կին և երեք երեխա... Իսկ եթե այդ իրականությունն է... Զե՛՛ որ Լևոնն այնքան էլ իրեն չավ չի զգում բնտանիքում... Ինչո՞ւ է անհարկին սիրային զգացմունք և մինչև անգամ կապ նրա և Հասմիկի միջև... Վասակի միտքն սկսվել էր պլուտոնվել, երբ նա ահագին ձեռքը մեկնեց գեպի նիստի նախագահը, ձայն խնդրեց ու վեր կացավ:

— Ընկերներ... — սկսեց նա, ծանր շունչ քաշելով. — այս հարցը լուրջ բնույթ ունի, մենք պետք է պարտիական ճիշտ անալիզ կատարենք՝ ելնելով կոլխոզի ամրացման տեսակետից: Ի՞նչ է կատարվել: Կոլխոզի նախագահը հեռացրել է աշխատանքից մի ծուլ, անբարեխիղճ գոմապահի և մի դող պահակի: Իսկ նրանք իրենց արդարացնելու նպատակով կոլխոզի նախագահին զրպարտում են դանազան մեղքերի մեջ: Ծի՛շտ է վարվել, թե սխալ կոլխոզի նախագահը՝ լողրին և գողին աշխատանքից հեռացնելով: Եթե այս հարցին պատասխանենք պարտիական տեսակետից, պետք է ասենք, որ ճիշտ է վարվել, որովհետև գողերն ու ծուլները, քայքայում են կոլխոզը, խփում են մեր պարտիայի գլխավոր գծին...

— Ծիշտ է, — հառաչեց Փիլոն, որն սկսել էր անհանգստանալ իր լույթունից՝ համարելով այն բյուրոյի անգամին անվայել պասիվություն:

— Գուցե քո կարծիքով ճիշտ է վարվել կոլխոզի նախագահը

նաև ատրճանակ քաշելով կոլխողնիկների վրա,— ընդհատեց Վասակին բջջի քարտուղարը:

— Ընկե՛ր Ղազարյան,— շարունակեց Վասակը,— դուք առանց անալիզի հավատում եք մի անդիտակից մարդու զրպարտությանը, իսկ ինձ էլ թույլ տվեք չհավատալ նրան, այլ հավատալ իմ պարտիական ղեկավար ընկերոջը, որ ժխտում է այդ վաստը: Իսկ ինչ վերաբերում է սիրահարությանը, ես այդ նույնպես համարում եմ զրպարտություն: Խորոմ խաչոն հավատացնում է բյուրոյին, թե Զուրաբի Հասմիկն ու նախագահը դիշերը մինչև լույս անց են կացրել խոտի դեղի տակ: Այդ սուտ է: Այն գիշեր ես ու Հասմիկն ենք եղել խոտի դեղերի մոտ և ես նրան ուղեկցել եմ մինչև իրենց տուն...

— Կեցցե՛ս,— հեգնանքով բացադանչեց Մանուկ Վարոսյանը,— ուրեմն զվարճալի ժամերին էլ եք օգնում իրար...

Կատաղությունից Վասակի վզերակները ցցվեցին և խոշոր աչքերը շուռ եկան ակնախոռոչներում: Նա կաթվածահարի պես կանգ առավ, ծանր հեաց ու շարունակեց, ձայնը բարձրացնելով.

— Մենք զվարճալի ժամեր չէինք անցկացնում, «ընկեր» Վարոսյան: Մենք շրջում էինք բրիգադներում, հսկում էինք գոմապահների աշխատանքը: Մենք բռնեցինք Վանո Դավթյանին, որը կոլխողի խոտը գողացել և, Պողոս Բոյաջյանի շալակը դրած տանում էր, մենք... մենք զվարճալի ժամեր չէին անցկացնում...: Իսկ դու մի զբաղվի պառաւակաւն բամբասանքներով...

— Լա՛վ, մի՛ գողգողա, ձենդ հասնում է կայարան: Ծանոթ ենք քո գողգողոցին: Էստեղ ղոնիակ նիստ է,— նկատեց արհամարհանքով Մանուկ Վարոսյանը:

— Ինքներդ անալիզ արեք և տեսեք, ընկերներ,— ձայնն իջեցրեց Վասակը:— Կազմակերպված կերպով թալանում են կոլխողի խոտը: Իսկ սա նշանակում է խփել դարնանաջանին, սա նշանակում է զոդանալ ռազմամթերքը վճռական ճակատամարտի ժամանակ: Կոլխողի նախագահն իրավունք ունի պատժելու ռազմաճակատի դավաճաններին: Ես այսպես եմ անալիզ անում...

— Դե վերջ տուր,— խալթեց Վարոսյանը,— սպանեցիր մեռքը «անալիզ»-ով: Ձեռիդ «անալիզից» բացի էլ ուրիշ բան չի գա: Վասակը խորը վիրավորված նստեց տեղը:

Ձայն խնդրեց Մանուկ Վարոսյանը և առանց տեղիցը վեր

նենալու ծխախոտը վառեց ու սկսեց մեղմ ու հեղնական եղանակով:

— Վասակ Չոբանյանը տասը տարի է, ինչ «անալիզ» է կատարում, բայց դեռ չի հասկացել մի տարրական բան, որ մեր պարտիան գլուխում ամենից առաջ պաշտպանում է չքավոր դուռնացու շահերը: Ես կարևորութուն չեմ տալիս, ընկերներ, «զվարճալի ժամերի» հարցին: Վասակ Չոբանյանը պնդում է, որ կոլխոզի նախագահը մենակ չի վայելում զվարճալի ժամերը Հասմիկ Չուրաբյանի հետ, որ ինքն էլ է մասնակցում այդ զվարճութանը: Կարող է սրտահեղ, որ Հասմիկը զվարճալի ժամեր է անցկացնում նաև ուրիշ շատերի հետ...

— Դու իրավունք չունես մի կոմերիտուհու հասցեին այդպես խոսելու,— դուռաց Վասակ Չոբանյանը:

— Առաջարկում եմ ընկեր Վարոսյանին կարգի հրավիրել,— քողոքեց նուճնակա Շմավունը:

— Բայց դա չի մեղմացնում կոլխոզի նախագահի հանցանքը,— շարունակեց անվրդով Մանուկ Վարոսյանը:— Եթե ամբողջ մասսան սկսում է խոսել այդ մասին, նշանակում է մի բան կա: Բայց ես դրան, ինչպես ասացի, կարևորութուն չեմ տալիս: Մարդիկ այդպես են հասկանում նոր կենցաղը: Եվ ավելին չես էլ կարող պահանջել Վասակ Չոբանյանից, չնայած որ նա կոմսոմոլի կազմակերպություն է ղեկավարում: Ես հարցին մոտենում եմ դասակարգային տեսակետից: Կոլխոզի նախագահն աշխատանքից հեռացնում է չքավորներին: Ո՞վ է, ընկերներ, Պողոս Բոյաջյանը, ո՞վ է Խաչո Սուքիասյանը: Երկուսն էլ՝ չքավոր կոլխոզնիկներ: Կոլխոզի նախագահը ծեծում և անպատվում է չքավոր կոլխոզնիկներին. նրանց վրա ատրճանակ է քաշում և նրանց հեռացնում է աշխատանքից: Ահա թե ինչ է ցույց տալիս դասակարգային «անալիզը», ընկեր Չոբանյան: Եվ դու, լինելով կոմսոմոլի կազմակերպության ղեկավար, պաշտպանում ես նրան, փոխանակ բոլշևիկներն դատապարտելու այն մարդուն, որն ազավաղում է պարտիայի դասակարգային գիծը: Ասենք, քեզանից ուրիշ բան չի էլ կարելի սպասել:

— Ծիշտ է,— տնքաց երկյուղածությամբ Փիլոն, համարելով այդ իր երկրորդ ելույթը բյուրոյի նիստում:

Քեռի Ղուկասը, որ Վասակի ելույթի ժամանակ սկսել էր հանգստանալ, դտնելով, որ Վասակն արտահայտում է իսկական

ճշմարտությունը, նորից շփոթվեց և սկսեց արձակել ֆրենչի կոճակները: Վարոսյանի վերջին խոսքերը նրա վրա խոր տպավորություն թողին: Բանից զուրս է գալիս, որ Լևոնը, հիրավի, խախտել է պարտիայի դասակարգային գիծը: Եթե այդպես է, վաչ նրան, Քեռի Ղուկասը նրան չի պաշտպանի:

— ... Դասակարգային գիծն է էստեղ աղավաղված, — շարունակում էր նույն արհամարհական եղանակով Վարոսյանը: — Սա քաղաքական հարց է դառնում և պահանջում է մեզանից վրձնական հակահարված:

— Դու, որ այդքան սիրում ես դասակարգային գիծը, — ընդհատեց Վասակը՝ ոտքի կանգնելով, — հապա ինչո՞ւ ես հալածում քատրակ կոմունիստ Գևորգ Միկինյանին, ինչո՞ւ նրա ձեռքը տրակտոր չես տալիս, որ նա որակավորվի, ինչո՞ւ ես ուզում նրան հեռացնել աշխատանքից:

— Գևորգ Միկինյանը քեզ նման քյալազյոզ է, — նույն ալի-համարհական հանգիստ եղանակով պատասխանեց Վարոսյանը: — Ես էդ աննորմալին տրակտոր չեմ վստահի:

— Դու պարտիայի անդամին չես վստահում տրակտոր ուղեռ պահանջում ես, որ կոլխոզի նախագահը դեզերը վստահի կուլակների ազդեցության տակ ընկած ավազակների՞ն, — բորբոքվեց Վասակը: — Այդ է քո դասակարգային գիծը, Մանուկ Վարոսյան:

— Ի՞նչ է դատարկ ֆուրգոնի պես զրգռացնում, — դիմեց Վարոսյանը նիստի նախագահին:

— Իսկ դո՞ւ ինչ ես, աղվե՛ս, — գոռաց Վասակը: — Եթե զբոսականներդ խուզարկենք, տրոցկիստական թուղթիկներ դուրս կգան:

Վասակը դիպավ Վարոսյանի ամենահիմնադրու ներվին, ուստի վերջինս վայրկենաբար կորցրեց իր հավասարակշիռ հեզնական տոնը, կմկմաց և ձեռքը մեկնեց թանաքամանին:

Վասակը ժայռի պես ամուր և ահագին կուրծքը դեմ արավ:

— Ապա մի փորձի՛ր:

— Ես ձեզ արգելում եմ այդ ձևով խոսել միմյանց հետ բջջի բյուրոյում, — բռնեցքը սեղանին խփեց Վարդան Ղազարյանը:

— Ընկեր Ղազարյան, — հեաց Վասակն արհամարհանքով: — Ախար, սիրտ պետք է, որ դիմանա էս բոլորին: Ով ուզում է՝ խոսի, թո՛ղ Մանուկ Վարոսյանը չխոսի: Թող մեր բյուրոյի բոլոր անդամները մեկ-մեկ վերցնեն էս թանաքամանը և տան գլխովս:

Բայց Մանուկ Վարդսյանը թո՛ղ շխտսի: Երբ որ նա է խոսում, եւ, ինձ չեմ զգում պարտիական կոշկետիւի մեջ...

— Ի՞նչ իրավունքով ես էդպէս արտահայտւում բյուրոյի անդամի հասցեին,— բորբոքվեց Ղազարյանը:

— Բոլորն էլ շատ լավ գիտեն, թե ի՞նչ իրավունքով,— պատասխանեց Վասակը:

— Ես... պատիւ եմ պահանջում,— հեաց վիրավորանքից ու հուզմունքից կարկամած Վարդսյանը:

— Էս եղավ պարտիական բյուրոյի նիստ,— բողոքեց Շմավոնը:

Փիլոն մտքում անիծում էր այն օրը, երբ նրան ընտրեցին բյուրոյի անդամ:

Քեռի Ղուկասը ոտքի էր կանգնել և ջղայնությամբ ճմրթում էր ֆրենչի օձիքը:

Լեոնը գրպանից հանեց ծխախոտի դատարկ տուփը, ջղայնությամբ էլի գրպանը դրեց և սկսեց խառնել մազերը: Մի քիչ հետո, մոռանալով, որ ծխախոտը հատիկ է, կրկին գրպանից հանեց դատարկ տուփը և կրկին գրպանը դրեց:

Մարիամը, որ համակրանքով և կարեկցությամբ հետևում էր Լեոնի շարժումներին, անմիջապէս տեղիցը վեր կացավ, հափըշտակեց Քեռի Ղուկասի ձեռքից նրա տուփը և մեկնեց Լեոնին: Վերջինս շնորհակալությամբ ժպտաց: Բարեկամական այդ փոքրիկ ցույցը Մարիամի կողմից՝ բարձրացրեց Լեոնի տրամադրությունը: Նա մինչ այդ կարծում էր, թե Մանուկ Վարդսյանը իր անընդհատ փափսոցներով Մարիամի տրամադրությունը շուտ է տվել կոլխոզի նախագահի դեմ:

— Ես,— ուրեմն, նիստից կհեռացնեմ այն ընկերոջը, որ մի անգամ էլ իրեն թույլ կտա այնպիսի վարկարեկիչ խոսքեր շարժողութեւ բյուրոյի անդամների հասցեին, ինչպէս անում է ընկեր Ջոբանյանը,— իր սապատավոր քիթը Վասակի կողմը դարձնելով՝ խոսեց բջջի փարտուղարը:— Նստի՛ր, ընկեր Ղուկաս: Նիստը շարունակում ենք: Թո՛ղ տվեք: Թո՛ղ բյուրոյի բոլոր անդամներն էլ, ուրեմն, իրենց տեսակետները հայտնեն: Ընկեր Շմավոն, խոսքը ձերն է:

— Ես կարծում եմ,— խոսեց Շմավոնը՝ պեպենոտ ձեռքով խաղացնելով ծծանը,— որ հարցը հիմնականում բարդ է: Ինչ վերաբերում է գոլովթանը, ես, իբրև գյուղսովետի նախագահ,

«Տարյուր տոկոսով համաձայն եմ, որ ընկեր Լեոնը պահակին գողտթյան մեջ բռնել ու հեռացրել է աշխատանքից: Չի կարելի, ընկերներ, թույլ տալ, որ գողտնան կողխողի ապրանքը: Բայց ես հիմնականում համաձայն չեմ ընկեր Լեոնի հետ, երբ նա, լինելով կողխողի ղեկավար և ունենալով կին ու երեք երեխա, իրեն թույլ է տալիս մի կամերիտուհու...»

— Սուտ է, ընկեր Շմալոն,— ընդհատեց Լեոնը համողիչ եղանակով:— Ինչո՞ւ ես հավատում դու այդ զրպարտությանը:

— Ես հարյուր տոկոսով ուրախ կլինեմ, որ սուտ լինի,— հաշտվեց Շմալոնը:— Եթե ընկեր Լեոնը, լինելով պարտիական հեղինակավոր բնակեր, ժխտում է իր սիրահարությունն ընկեր Հասմիկ Զուրաբյանի հետ, ես հիմնականում հավատում եմ և սրանով էլ վերջացնում եմ իմ խոսքը:

— Ծաղկե՞ց Հայաստանը,— բացադանչեց հեգնանքով Վարոսյանն ու դեմքը մոտեցրեց քարտուղարի ախանջին:

Վասակը թեթևացած շունչ քաշեց և երախտագիտությամբ լի հայացքով նայեց Լեոնին: Չնայած նա քիչ առաջ ժխտեց Լեոնի և Հասմիկի շուրջը տարածված լուրերը, բայց ներքուստ, այնուամենայնիվ, կասկածում էր, որ այդ լուրերն ունեն որևէ հիմք: Մանավանդ, Լեոնն իր ելույթում այդ մասին ոչ մի խոսք չառաջ: Այժմ, երբ Լեոնը վճռականապես հայտարարեց, թե այդ միայն զրպարտություն է, Վասակն անվերապահորեն հավատաց նրան ու հանգստացավ:

Քեռի Ղուկասը, որի հուզմունքը դեռ չէր անցել, ձայն խընդրեց: Բայց Վարոսյանը չէր դադարեցնում իր զրույցը քարտուղարի ախանջին, որ Քեռի Ղուկասն սկսի խոսել: Այդ ավելի վրդովեցրեց Քեռի Ղուկասին և նա բոլորովին մոռացավ իր ասելիքը:

— Սա ... — կակազեց բարկությանից Քեռի Ղուկասը,— էնիք է... էնիք է...

— Դե ի՞նչ ես «էնիք-էնիք»-դ գրել,— նկատեց Վարոսյանը՝ պոկվելով քարտուղարի ախանջից:— Ասելիք ունես, ասա, էլի՞:

Քեռի Ղուկասը բոլորովին կորցրեց իր մտքերի թելը: Զայրույթից նա կարկամեց և սկսեց ձեռքերով ջղալին շարժումներ կատարել:

— Սպիտակի սարիցը խոսի՞, Քեռի Ղուկաս,— մեղմ հեղձանքով նետեց Վարոսյանը:

— Ընկեր Ղադարյան,— չհամբերեց Վասակը,— էս անամո-

թուօթյունը վերջ պիտի գտնի՝, թե ոչ, Ինչո՞ւ թույլ չեն տալիս, որ ընկերն իր մտքերն արտահայտի:

— Խալիփ Գաբույի աղա,— հանկարծակի մեղմացավ Քեռի Ղուկասը,— դու Սպիտակի սարի անունը մի տա: Դա ամեն մարդու բերանի խորքը չի: Վախիլ մի Սպիտակի սարիցը չեմ խոսալու... Ոչ էլ խոսալու եմ էնիքի... արոցկիզմի ձորիցը... Ես ձեզ ասում եմ, էստեղ էնիք կա... էդ Ճալի Գոմեշն ու Խորոմ Խաչոն էնիք են անում Լեոնի վրա: Ես ձեզ ասում եմ, դա նրանց խելքի բանը չի: Նրանց սովորացնող է եղել: Ես Լեոնին ճանաչում եմ քսան թվականից, երբ միասին կովում էինք դաշնակի գեմ... Հմի դուք ասում եք, թե Լեոնը, իբրեւ կոլխովի նախագահ, անբարոյակահուօթյուն է գցում գլուղում: Ես ձեզ ասում եմ էնիք է... զըրպարտություն է:

— Ամբողջ Հացաւանն է խոսում, ընկեր Ղուկաս,— նկատեց նիստի նախագահը:— Ամբողջ հացաւանը «էնի՞ք» է անում:

Ղուկասը պատասխան չգտավ և ֆրենչի կոճակներն արձակելով նստեց:

Տիգրան Շեկոյանը զգաց, որ ինքը ևս պիտի խոսի: Նրա մտքից ոչ մի վայրկյան չէր հեռանում ձվի թերակատարած պլանը: Նա ինքն իր դեմ վրդովվեց: «Պարտիական խիղճ կա՞ աշխարհում, թե ոչ... հերն էլ անիծած ձվի պլանի: Վերջ ի վերջո ես կոմունիստ եմ, թե ձվի պլան...»: Այս ներքին ինքնադատաստանից հետո նա ձայն խնդրեց և սկսեց.

— Ընկերներ, մենք պետք է բոլշևիկյան մոտեցում ունենանք այս հարցին, ալ ոչ թե օպորտունիստական: Ընկեր Լեոն Լամբարյանին ամբողջ ռայոնն է ճանաչում... որպես հավատարիմ բոլշևիկ ընկեր: Էս ո՞նց պարտահեց, որ Հացաւանում նա դարձավ օպորտունիստ: Որպես պարտիայի անդամ՝ ես կարծում եմ, որ ընկեր Լամբարյանը ճիշտ է հեռացրել աշխատանքից լողերին, գողերին և օպորտունիստներին... Հենց Պողոս Բոյաջյանն ու Խոռոմ Խոչոն: Նրանք իրենց օպորտունիզմը ցույց են տալիս նաեւ պետական մթերոմների գործում: Նրանք առ էսօր դեռ ոչ մի հասձու չեն հանձնել Սպառնդոպին իրենց պլանի մթերման դիմաց...

— Է՞դ էր քո «ոչ» օպորտունիզմը,— անտարբեր հեղինակությամբ նկատեց Վարոսյանը:

Տիգրանը շփոթվեց և սկսեց հայացքով հավանություն որոնել բյուրոյի անդամներին հայացքներում: Բայց բյուրոյի անդամներից

յուրաքնչուրը զբաղված իր սեփական մտքերով՝ նրան չէր արձագանքում: Այնուամենայնիվ նա իրեն հավաքեց և պատասխանեց: Վարոսյանին ամենայն քաջությամբ:

— Ես օպորտունիստ չեմ, ընկե՛ր Մանուկ Վարոսյան: Այդ դու ես օպորտունիստ և դեռ մի բան էլ ավելի, ինչպես նկատեց Վասակը:

Հաղարյանը լռեցնելու համար ձեռքը արհամարհանքով թափահարեց Տիգրանի հասցեին և դարձավ դեպի Մարիամը:

— Ընկեր Մարիա՛մ. իսկ ձեր տեսակետը ո՞րն է:

Փիլոյի թուրը չորացավ բերանում: Եթե Մարիամից պահանջեցին, որ նա իր տեսակետը հայտնի պարզ է, որ Փիլոյից էլ կպահանջեն: Իսկ Փիլոն չի իմանում, թե ո՞րն է իր տեսակետը: Նա միայն հաստատ համոզված է, որ կոլլաբոլ նախադահը ճիշտ է. վարվել ճաշի Գոմեշին և խոռոմ խաչոյին գործից հանելով, և որ հենց այդ պատճառով էլ նրանք նախադահին զրպարտում են: Այստեղ նա ոչ մի կասկած չունեի, բայց գլխի չէր ընկնում, որ հենց դա է իր տեսակետը: Տեսակետը, Փիլոյի պատկերացումով, մի ինչ որ արտակարգ բան է, որ կարող են ունենալ միայն նրանք, ովքեր անվերջ կարդում են թերթեր և գրքեր: Փիլոն իր կյանքում ոչ մի գիրք սկզբից մինչև վերջ չի կարդացել: Էլ որտեղի՞ց նա կարող է տեսակետ ունենալ: Այսօր Փիլոյի համար պարզվեց, որ պարտբյուրոյի բոլոր անդամները պարտավոր են տեսակետ ունենալ, անկախ այն հանգամանքից՝ գրքեր կարդում են, թե ոչ: Եվ Փիլոն կրկին անիծեց այն օրը, երբ նրան ընտրեցին պարտբյուրոյի անդամ:

Մարիամը վեր կացավ և տեսակետը հայտնելու փոխարեն ուղղակի ասաց, թե ինքը չի հավատում այդ սուտ լուրերին, թե այդ բոլորը տարածում է Յոթնօրյա մեքանը, թե Յոթնօրյա մեքանը կապված է Մացակ Ավագյանի ընտանիքին, թե Մացակը, իբրև անասնաբուժական ֆերմայի վարիչ, պետք է Յոթնօրյա մեքանի սանձը քաշի և այլն:

Հետո եղավ այնպես, ինչպես պատահեց Փիլոն: Քարտուղարը առաջարկեց Փիլոյին՝ հայտնել իր տեսակետը:

Փիլոն վեր կացավ՝ տոժոց զգալով ականջներում, պղտոր աչքերով նայեց այս ու այն կողմ, կոկորդը մաքրեց և խռպոտ ձայնով թոթովեց.

— Ես իմ տեսակետը... տալիս եմ բյուրոյի քարտուղար, ընկեր Հաղարյանին:

Բարձրացավ ընդհանուր քրքիշ:

Դո՛հ էր Փիլոն, որ դրանով գլուխն ազատեց: Նա սպասում էր ավելի վատ հետեանքի: Նա սպասում էր, որ հարցը քննեն բյուրոյում և նրան. նկատողութիւն անեն աչն բանի համար, որ նա տեսակետ չունի: Բայց այդպէս չարին: Ընդամենը վրան ծիծաղեցին և թույլ տվին, որ նստի: Փիլոն այդ համարեց իր համար անսպասելի մի հաջողութիւն և ինքնաբերական ժախտով սկսեց նայել բյուրոյի անդամներին:

Բյուրոյի բոլոր անդամներն էլ արտահայտվել էին: Այժմ՝ Վարդան Ղազարյանը պիտի աւեր իր եղբորակիչ խոսքը: Նա խորը մտաւորանշնության մեջ էր: Նիստի հետեանքը իր սպասածի հակառակն էր: Նա ինքն էր Սանդարյանին դրդուել Լևոնի դեմ՝ նրան հաղորդելով Լևոնի պատմութիւնը, թե ինչպէս Սանդարյանը իր առաւր կիլոմետրանոց հեռութեան ճառով չկարողացավ համուզել տանձատարիցիներին, որ նրանք ավելորդ խոտն ուղարկեն Հայաստան, իսկ Լիպարիտն այդ կատարեց իր մի սանտիմետրանոց ձիւղումը: Նա ինքն էր Պողոսի և Խաչոյի դիմումները ցույց տվել Սանդարյանին և նրանից հրահանգ ստացել հարցը քննելու և Լամբարյանի քիթը մի լավ ջարդելու: Բայց նա տեսավ, որ դա այնքան հեշտ բան չի: Ղազարյանը ստապատալոր քիթը կախած դրասեղանի վրա, ատենը ջղայնութեամբ իրար էր շփում ու շէր խմանում, ինչից սկսի: Նիստի սկզբում նա այնքան էր լցված իր ուժը մարդկանց զգալի դարձնելու ցանկութեամբ, որ անհամբեր սպասում էր իր խոսելու հերթին: Պողոսի և Խաչոյի դիմումները նա համարում էր միանգամայն բավարար հիմք՝ Լևոն Լամբարյանին մի լավ հուպ տալու: Մանավանդ, որ Վարդանն ու Շեկոյանը նախապէս ծանոթացել էին դիմումների բովանդակութեանը և հայտնել էին իրենց պատրաստակամութիւնը քննվող հարցին պարտիական մոտեցում ունենալու: Բայց նիստի ընթացքը այլ բնույթ ստացավ: Շեկոյանն անցավ Լամբարյանի կողմը: Իսկ Վասակի և Ղուկասի ելույթները Վարդանի դեմ, նրանց ուղղակի ակնարկները նրա պարտիական անցյալի նկատմամբ խառնեցին բոլոր հաշիվները: Ղազարյանն զգաց, որ հենարան չունի: Վասակի և Ղուկասի ելույթներում նա նշմարեց ինչ որ խիզախ ինքնավատահոյութիւն, որից Ղազարյանը վախեցավ: Այնուամենայնիվ նա սկսեց եզրափակիչ խոսքը.

— Ուրեմն, ընկերներ... կոլխոզի նախագահ ընկ. Լևոն Լամ-

բարյանը, ուրեմն, հակադրվում է պարտիական ղեկավարությանը... այդ ես նկատել եմ այստեղ դալու առաջին իսկ օրից...

— Փաստ,— ընդհատեց Լևոնը:

— Փաստ,— զրգուկեց Ղազարյանը,— փաստը հենց այն է, որ դու ընկեր Լամբարյան, ուրեմն չքավորներին հեռացնում ես աշխատանքից՝ առանց պարտբյուրոյի հետ համաձայնեցնելու. փաստը հենց այն է, որ դու, լինելով, ուրեմն, բջջի բյուրոյի անդամ և կոլխոզի նախագահ, վարկաբեկում ես քեզ մասսայի մեջ... ինչպես այստեղ հաստատվեց, կենցաղային կապ ունես մի կոմերիտական աղջկա հետ...

— Սուտ է,— գոռաց Լևոնը և տեղից վեր ցատկեց:— Սուտ է, սոսացի ձեզ... դուք ի՞նչ եք ուզում այդ աղջկանից: Ինչո՞ւ եք վարկաբեկում այդ հիմնալի կոմերիտուհուն... ինչո՞ւ եք զբաղեցնում պարտիական բյուրոն այսպիսի կեղտոտ բամբասանքներով...

Լևոնի այդ հանկարծակի բռնկումը նորից սարսուռ աղգեց Փիլոյի վրա: Քարտուղարը շփոթվեց և շկարողացավ շարունակել իր խոսքը: Տիրեց անախորժ լուսթյուն: Քարտուղարին օգնության հասավ Վարդյանը.

— Առաջարկում եմ արձանագրել, որ ընկեր Լամբարյանը բյուրոյում գոռաց պարտկադմակերպության քարտուղարի վրա և վարկաբեկեց պարտիական ղեկավար մարմինը՝ մեղադրելով նրան պառավական կեղտոտ բամբասանքներով զբաղվելու մեջ:

Լևոնը լարված ներվերով իր տեղը նստեց և զրպանից հանեց ծխախոտի դատարկ տուփը:

— Ուրեմն պարտբյուրոն, քո կարծիքով, ընկեր Լամբարյան, զբաղվում է «պառավական բամբասանքներով»: Նորից մի փաստ, որ դու հակադրվում ես պարտիական ղեկավարությանը... ես առաջարկում եմ ընդունել այսպիսի որոշում, կոլխոզի նախագահ ընկեր Լևոն Լամբարյանը հակադրվում է պարտիական ղեկավարությանը, հակառակ բյուրոյի որոշմանը չքավոր կոլխոզնիկներին հեռացնում է աշխատանքից, խախտում է մեր պարտիայի դասակարգային դիժը, զբաղվում է սեռական սանձարձակութամբ՝ վարկաբեկելով իրեն գյուղական մասսայի մեջ: Ելնելով այս բոլորից՝ ընկեր Լամբարյանին անել խիստ նկատողություն՝ վերջին նախազգուշացումով:

— Մի լրացում,— ձեռքը բարձրացրեց Լևոնը:— Առաջար-

կում եմ որոշումը ձեռնկերպել աշխատես. Լեոն Լամբարդյանին հանել կոլխոզի նախագահությունից և վտարել պարտիայի շարքերից:

— Գժվե՞լ ես, ի՞նչ է,— ձեռքը ֆրենչի կոճակներին տարավ Ղուկասը:

— Բնավ էլ չեմ գժվել, Քեռի՝ Ղուկաս,— բացատրեց Լեոնը ծաղրական շեշտով,— պարտիական ղեկավարությունը հակադրվողին, պարտիայի գիծը խախտողին, սեռական սանձարձակությանը զբաղվողին, կոլխոզնիկներին վրա տորճառնակ հանողին — աշս բոլոր հանցանքները կատարողին մի բոլակ անգամ չեն պահի պարտիայի մեջ: Միայն օպորտունիստները կարող են թույլ տալ, որ աշխարհի մարդը մնա պարտիայի մեջ...

Կրկին տիրեց ընդհանուր շփոթություն: Ղազարյանի քթի վրա երևացին քրտինքի կաթիլներ: Նա բնավ չէր սպասում, որ իր առաջարկն աշխարհի սուր եղբարկացությունն առիթ կտա: Նրան օգնություն հասավ դարձյալ Մանուկ Վարոսյանը.

— Ընկեր Ղազարյանի առաջարկը շատ խիստ է: Առաջարկում եմ աշխատես... միջնորդել, որ կոլխոզի նախագահի կողմից աշխատանքից հեռացված չքավոր կոլխոզնիկները վերահաստատվեն իրենց աշխատանքի մեջ: Կոլխոզի նախագահ ընկեր Լամբարդյանին անել նախազգուշացում, որ նա իր վարքով վարկարեկում է իրեն գյուղում:

— Ճիշտ է,— անքայ ֆիլոն, որ միշտ կողմնակից էր հարցերի խաղաղ լուծմանը:

Ղազարյանը նույնպես միացավ Վարոսյանի ձեռնկերպումին և առաջարկեց քվեարկել:

— Դու ոչ թե կոլխոզը ամբաստանում որոշում է,— ընդհատեց Լեոնը,— այլ կոլխոզի աշխատանքային գիտնականներն իրենց, կոլխոզը քայքայելու որոշում...

— Ուրեմն քո կարծիքով պարտությունը զբաղված է կոլխոզ քայքայելով,— սպառնական հարց տվեց Ղազարյանը:

— Այո,— հաստատեց Լեոնը:— Քայքայելով: Ոչ թե բյուրոն, այլ դու և Վարոսյանը: Ես այս հարցը կտեղափոխեմ ռայոնական կոմիտե, կհասցնեմ մինչև Կենտկոմ:

— Դու իրավունք չունես Կենտկոմով սպառնալու ռայոնական կոմիտեին, ընկե՛ր Լամբարդյան,— տագնապեց Ղազարյանը:— Քվեարկում եմ. ո՞վ է համաձայն ընկեր Վարոսյանի առաջարկին, թո՛ղ ձեռք բարձրացնի:

— Սպասի՛ր,— իր ահագին ձեռքը դեպի Ղազարյանը մեկնեց Վասակը: Ինչո՞ւ ես շտապում: Ես ուրիշ առաջարկ ունեմ: Առաջարկում եմ որոշել այսպես. Պողոս Բոյաջյանի և Խաչո Սուքիասյանի դիմումները կուխտովի նախագահ՝ Լևոն Լամբարյանի դեմ համարել զրպարտութուն, այսինքն կուպակային տարրերի կողմից կազմակերպված պրովոկացիա: Սա առաջին: Երկրորդ՝ դոնե, որ ճիշտ է վարվել կուխտովի նախագահը՝ լողերերին ու դողերին աշխատանքից հեռացնելով:

— Ճիշտ է,— դարձյալ անքաղ փխտն, չնայած—որ նա իր տեսակետն առաջուց խոստացել էր տալ պարտբյուրոյի քարտուղարին:

Ժողովականները ծիծաղեցին: Երկար սակարկությունից հետո Ղազարյանը հարկադրված էր քվեարկության դնել երկու առաջարկն էլ: Վարոսյանի առաջարկն ստացավ երկու ձայն, Վասակի առաջարկը՝ մնացած բոլոր ձայները և այդպիսով պարտբյուրոյի նիստը վերջացավ:

Բոլորը հոգնած ու լարված տրամադրությամբ դուրս եկան պարտբյուրոյի գրասենյակից և անմիջապես ցրվեցին տները: Վասակն ու Լևոնը լուռ քովքովի գնում էին գյուղի խորդուրորդ փողոցներով: Նրանք թևակոտ հաղթանակ էին տարել, բայց չէին ուրախանում, որովհետև դիտեին, որ այդ հարցը դեռ շատ ջուր կվերցնի: Պարտբյուրոյի քննության այդպիսի հարցեր դնող մարդիկ հեշտությամբ չեն համբատանա: Այդ մասին էին մտածում երկուսն էլ առանց իրար հետ խոսելու:

Պայծառ լուանկա դիշեր էր: Վասակը երազում՝ հայացքով նայում էր հեղեղատի այն կողմը տարածված հողամասերին, որոնք սևին էին տալիս լուսնի շողերի տակ: Սև հերկերի միջև ճերմակ ժապավենի նման նշմարվում էր դեպի լեռնանցքը տանող այն ճանապարհը, որի վրա Վասակը երկու օր առաջ զբոսնել էր Հասմիկի հետ: Կասկածն ուտում էր Վասակի սիրտը: Լևոնի վրձնական հերքումից հետո նա պարտավոր էր հավատալ, որ սիրային որևէ կապ գոյություն չունի նրա և Հասմիկի միջև... Բայց և այնպես... ինչո՞ւ ես խոսում այդ մասին: Նրանք իրար շատ խորը համակրում են: Վասակը այդ պարզ տեսնում է: Ավելին՝ նրանք իրարով հիացած են: Իսկ ի՞նչ բան է համակրանքին գոմարած հիացմունքը... Վասակը նորից սկսեց անհանգստանալ... հեռվից, լուսնային արծաթե խավարի միջից, դալիս էր գիշերը մինչև լույս

քանող տրակտորների հեքը և վասակի սիրտը լցնում կասկածով ու տրամոլթյամբ: Խրճիթ-ընթերցարանի շենքի մոտ վասակը թախիծով բարի գիշեր ասաց Լևոնին և թեքվեց գետի իրենց տունը:

Լևոնը մենակ շարունակեց իր ճանապարհը:

Նա մի քանի քալը հետո Լյանդ առավ և նայեց հեղեղատի այն կողմն ընկած նոր թաղամասին: Բոլոր սրատուհաններում հանգել էին լույսերը, բացի մեկից: Այդ Հասմիկն էր վառ թողել իր լամպը: Նրեի կարդում է որևէ գիրք կամ կովերի կաթնատուլթյան թվերն է մշակում՝ առանց կասկածելու, թե ինչպիսի շար բամբասանքներ են տարածված նրա մասին:

Հասմիկենց տան կողքին կար մի բարձրահասակ բարդի, որ թեթև օրորվում էր գիշերային մեղմ քամուց: Լույսի և ստվերի խաղից փայլվիլում էին նրա տերևները: Առաջին անգամ Լևոնը իրեն բռնեց պրակտիկանտուհու տեսնելու ցանկության մեջ: Նա նրան հանդիպել է միայն աշխատանքի ժամերին և միշտ ուրիշների ներկայությամբ: Աշխատանքի հետ կապված հարցերից անկախ որևէ մտերմական խոսակցություն հետը չի ունեցել: Նա Հասմիկին ավելի շատ հանդիմանել է, քան գովել աշխատանքի մեջ, չնայած ներքուստ համոզված է եղել, որ պրակտիկանտուհին անձնվեր աշխատող է: Բայց ահա այս գիշեր առաջին անգամ նա ցանկանում է հանդիպել Հասմիկին, խոսել նրա հետ այն մասին, թե լուանի շողերն ինչ գուրգուրանքով են զրուցում նրանց բարձենու տերևների հետ: Լևոնն զգաց, որ իր ամբողջ էությունը ողողված է այդ ցանկությամբ: Ի՞նչ երջանկություն... Մի քանի ժամ մոռանալ աշխատանքի հոգսերը, մոռանալ Ավագյանի շողորորթ ժպիտները, Ղազարյանի սապատավոր քիթը, վարոսյանի դեմքը, որ միշտ ծռված է թշնամական արհամարհանքից... մոռանալ բյուրոյի այսօրվա նիստը և երջանիկ խանդավառությունը լի այդ աղջկա հետ միասին շրջել լուսնի մշուշով ողողված հերկերի մեջ ու երազել ապագայի մասին...

Չէ, այդ անկարելի է:

Եթե մարդիկ հնարավոր են համարում զրպարտել առանց որևէ հիմքի, հաղա ինչե՞ր չեն անի, եթե նկատեն այդ «փաստը»: Եվ Լևոնը պատկերացնում էր այն շարամիտ հարահրոցը, որ կբարձրացնեն հաջորդ առավոտ Ղազարյանը և մյուսները, եթե նրանցից

մեկն ու մեկը հետևեր Լեոնին և տեսներ նրան, օրինակի համար, Հասմիկի լուսամուտը թակելիս...

Լեոնն իրեն սաստիկ հոգնած էր զգում: Նիստի ժամանակ նա երկու անգամ կորցրեց հավասարակշռությունը և գոռաց: Նա չէր կարողանում զրա համար ինքն իրեն ներել: Գոռալ նշանակում է մատնել ջղերի թուլությունը: Իսկ երբ հակառակորդը գիտե քո թուլությունը, այլևս զժվար է նրա դեմ պայքարել: Նա շտապեց, որ շուտ հասնի տուն, քնի և մոռանա օրվա անախորժությունները: Սիրտը ճմլվում է ինչ որ գալիք նոր բարդություն զգացումից: Լեոնն սկզբում կարծեց, թե զա նիստի տպավորությունն է: Բայց մտքում վերլուծելով այդ զգացումը՝ տեսավ, որ կա դեռ մի ինչ որ ալիլի մեծ անախորժություն, որ նա մոռացել է: Նա հանկարծ կանգ առավ և ճակատը բռնեց: Հասմիկի հետ կապված այս խոսակցությունը նրանք անկասկած հասցրած կլինեն Արուսի ականջին... Լեոնը շարունակեց քայլերը դեպի տուն և ինքն իրեն զայրացած խոսեց.

— Նրանք ինձ վրա հարձակվում են բոլոր ճակատներից:

ՏԱՍՆՎԵՑԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Նյարդերի ծայրահեղ լարվածությունից Արուսն առանց հանվելու քնեց մահճակալի վրա: Լեոնն ուսաշալով ծածկեց նրան, մի պահ նայեց նրա նիհար ու վշտալի պարանոցին, տխրությամբ գլուխն օրորեց, հետո կրկին վերադարձավ լուսամուտի մոտ, նրստեց ու խոնավ հայացքը հառեց դուրս, գիշերվա բազմախորհուրդ խավարին:

Եվ Լեոնն անձնատուր եղավ հուշերին:

Նրա հոգում վերակենդանացան այն վիշտն ու վիրավորանքը, որ նա ապրեց տասեմեկ տարեկան հասակում, երբ նրա կողմն ընկավ առվույտը, ուռեց և լեզուն դուրս հանեց: Երբ նրան ծեծեցին խարաղանով ու հաչոյեցին նրա բոլոր սրբությունները:

Հայրը նրան հանեց նոքարությունից, տարավ դավառական քաղաքը, տվավ խանութի ծառա, որպեսզի Լեոնը մարդ դառնա: Հարուստ վաճառականի խանութում և ընտանիքում Լեոնին տան--

ջեցին Ճիշտ աշնպես, փնչպես Ռումանյանի Գլխորին էին տանջում՝ բազազ Արտեմն ու իր կիներ:

Գլխորը բազազ Արտեմի ընտանիքում մաշվեց, ոչնչացավ, իսկ Լեոնը փախավ իրենց գյուղը և գլուխն ազատեց:

Գյուղում Լեոնը ամառը հարուստների մոտ բատրակովյուն էր անում՝ իր բազմանդամ ընտանիքին օգնելու համար, իսկ ձմեռը՝ հաճախում դպրոց: Լեոնը չի կարող մոռանալ այն վիրավորանքը, որ հասցեից նրան տեղաբնակացի Միհրդատը, որ ծնվել ու մեծացել էր Բաքվում և ծնողների հետ միասին տեղափոխվել իր հայրենի գյուղը: Ուսուցիչը նրան նստեցրեց Լեոն Լամբարյանի կողքին՝ պատիվ արած լինելու համար, որովհետև Լեոնը դպրոցի ամենաառաջավոր աշակերտն էր: Բայց Միհրդատը հրաժարվեց Լեոնի կողքին նստելուց՝ պատճառաբանելով, թե աղքատի տղա է, կեղտոտ կլինի: Նա հագնում էր երկարաճիտ փայլուն կոշիկներ, սաթինե փայլուն վեճնաշապիկ, որի վրա կապում էր կաշվե փայլուն գոտի: Գլխարկի հովարը նույնպես փայլուն էր: Իր զգեստավորումով Միհրդատը նման էր փոքրիկ մի պրինստավի: Զբաղոր աշակերտների նկատմամբ նա խիստ գոռոզ էր և ընկերություն էր անում միմիայն հարուստների հետ, միմիայն նրանց էր նվիրում «խաթաբալա» ժուռնալի նկարազարդ համարները: Լեոնը նախանձով էր նայում այն աշակերտներին, որոնք «խաթաբալայի» փայլուն թերթերով ծածկում էին իրենց դասագրքերի կողերը և դասամիջոցին խաղում էին Միհրդատի հետ, վերցնում և օգի մեջ շողշողացնում էին նրա փոքրիկ դաշույնը: Միհրդատի այդ հմայքը, սակայն երկար չտևեց: Նա չափազանց բլամիտ էր, դասերը չէր սովորում և ուսուցչի հարցերին պատասխանելու փոխարեն լաց էր լինում: Այն ժամանակ բարեսիրտ ուսուցիչը դիմում էր Լեոնին: Իսկ Լեոնն ավելի աշխույժ էր պատասխանում՝ այդ «պսպղուն դմբոյից» իր վրեժն առնելու համար: Լեոնի և Միհրդատի միջև առաջացավ խուլ մի թշնամություն, որը լուծվեց հաջորդ ամառն անտառում: Լեոնը Միհրդատին մենակ գտնելով վայրի տանձնու տակ՝ տավարածի իր մահակով մի լավ փափկացրեց նրա կողերը, դաշույնը ձեռից խլեց և վերադարձրեց միայն այն պայմանով, որ Միհրդատը տանը բան չպատմի: Այնուհետև նրանք բարեկամացան և հաջորդ ձմռան դպրոցում Միհրդատը նստեց Լեոնի կողքին: Բայց, ավա՜ղ, նա արդեն չունե՞ր.

նախկին փայլը, և, մանավանդ «Խաթաբալայի» համարներ, որ նվիրեր Լեոնին:

Այնուհետև Լեոնի համար սկսվեցին ծանր օրեր: Երկարատև հիվանդությունից հետո մահացավ Լեոնի մայրը: 1918 թվի ընդհարումներին զոհ գնաց նաև հայրը: Ընտանիքի հոգսը մնաց տասնվեցամյա Լեոնի ուռեթին: Գյուղում հողազուրկ լինելով՝ նա իրեն նետեց դուրս: Աշխատեց Դարաքիլիսայում, Սանահինում, Ալավերդում իբրև երկաթուղու նորոգող բանվոր: Այդ ժամանակամիջոցում մահացան նրա փոքրիկ քույրերը: Մնաց միայն առավագ քույրը և կրտսեր եղբայրը, որոնց կյանքը սովից փրկելու համար Լեոնը դուրս էր գալիս կաշվից:

1921 թվի քաղաքացիական կռիվների ժամանակ նա գյուղումն էր և միացավ կարմիր պարտիզաններին: Սարում խմբապետ Կարո Սասունու խումբը հարձակվեց պարտիզանական ջոկատի վրա և ուզում էր ղինաթափել: Բայց ջոկատը մինչև վերջը դիմադրեց: Լեոնի ոտները ցուրտը տարավ: Նրան շալակած բերին գյուղ: Նա երկար ժամանակ ընկավ անկողին: Հենց որ առողջացավ, կրկին ծլկեց սարը, գտավ իր ջոկատը և նրա հետ միասին ձերբակալեց դաշնակ մինիստրներին Սպիտակի լեռնանցում:

Քաղաքացիական կռիվներից հետո Լեոնի առաջ ծագեց ճակատագրական մի հարց — ամուսնություն: Քույրն արդեն հասունացել էր և ուզում էր մարդու գնալ: Իսկ Լեոնին և իր երբորը հարկավոր էր մի տնտեսուհի, որ փոխարիներ քրոջը: Այդ մասին նրան ակնարկեց ծերունի պարտիզան Քեռի Սարոյի կինը՝ Սուսումբար աքիրը: Լեոնի սիրտը դողաց: Նա վաղուց արդեն սիրահարված էր Արուսի վրա: Բայց չէր համարձակվում խոսք բաց անել ամուսնության մասին: Ո՞վ աղջիկ կտա, — մտածում էր, — ինձ նման չքավոր, որը երիտասարդին:

— Ոտդ էլ կապեն, — բացատրեց Սուսումբար աքիրը, — քեզ նման կարդացվոր ու թառվան տղին ոչ ով աղջիկ չի խնայի: Ինքդ էլ կարմիր պարտիզան կոմսոմոլ տղա...

Լեոնը իրենց գյուղի առաջին կոմերիտականն էր և կոմերիտական բջիջի քարտուղարը: Նա անհարմար էր համարում քսան տարեկան հասակում ամուսնանալ: Էլ ի՞նչ երեսով նա պիտի պայքարեր անչափահաս ամուսնությունների դեմ: Ուստի նա, առատիկ շիկնելով, խորհուրդ հարցրեց Քեռի Սարոյից, գյուղի ամենահին կոմունիստից: Քեռի Սարոն գտավ, որ նրա դրություն-

Նր բացառիկ է և նա կարող է ամուսնանալ: Նա և Սուսամբար ասքիրը Լեոնի ծնողներին փոխարինելով՝ բանակցությունների մեջ մտան Արուսի ծնողների հետ: Վերջիններս ծերացած և տնտեսական կարողությունը կորցրած գյուղացիներ էին, բայց նրանց ավագ աղջիկը գյուղի ամենահեղինակավոր զերդաստանի՝ Գյողալյանների հարսն էր: Ուստի զերդասեցին դրական պատասխան տալուց առաջ խորհրդակցել իրենց խնամիների հետ: Նրանոս Գյողալյանը կտրականապես դեմ էր, որ իր քննին գնա «Լամբարի լոպպաղին», քանի որ նրանց ունկոմի իշխանություն օրերը հաշված են: Այս մեկ պատճառաբանությունը բավական էր, որ Արուսի ծնողները սարսափահար մերժեին իրենց աղջիկը տալ Լեոնին, չնայած իրենց սրտի խորքում շատ էին հավանում այդ խելոք ու զեղեցիկ երիտասարդին և ուրախ կլինեին նրա նման փեսա ունենալու համար:

Գյուղում Արուսին ուղղղներ շատ կային: Ամենից ակտիվը տերտերի Միհրդատն էր, որն իր ավագ եղբոր հետ միասին ՆէՊ-ի հենց առաջին օրերից գյուղում խանութ էր բաց արել և հաջող առևտուր էր անում: Արուսը Միհրդատին չուզեց և ծնողներն էլ չկարողացան բռնություն գործադրել՝ վախենալով կոմերիտականների միջամտությունից: Կոմերիտականները պատվի խընդիր էին դարձրել իրենց քարտուղարի ամուսնության հարցը: Նրանք ձեռ էին առնում Արուսի հորը, որ իր աղջիկն ուզում է տալ չարչի Միհրդատին, դառնալ «չարչու խնամի»:

Լեոնի խնդրանքով Քեռի Սարոն նորից խնամախոս գնաց Արուսի ծնողների տուն: Նրանք այս անգամ համաձայնեցին աղջիկը տալ, պայմանով, որ Լեոնը պսակվի ժամով ու տերտերով: Լեոնը սաստիկ զայրացավ ու որոշեց ձեռ քաշել Արուսի հետ ամուսնանալու մտքից: Բայց նրա դրությունը գնալով ծանրանում էր: Քրոջ փեսացուն պահանջում էր պսակն շտապեցնել: Քույրը նույնպես իր աղերսական անխոս հայացքներով նույնն էր պահանջում: Լեոնը չէր կամենում իր քրոջը զրկել հաջող ամուսնությունից: Մյուս կողմից ինքն Արուսից բացի ոչ ոքի չէր ուզում: Մի անգամ սիրտը նրան էր կպել: Իսկ եթե նա քրոջը մարդու տար սուանց տունը կին բերելու, ապա ինքն ու եղբայրը կնստեին պաղթոնրի վրա:

Դրությունն այսպես ձգձգվեց մինչև մեկ տարի. Լեոնի և Միհրդատի խնամախոսները հերթով այցելում էին Արուսի ծնող-

ներին: Վերջիններս սուլորաբար համաձայնում էին վերջին խնամախոսի հետ: Արուսը նույնպես ապրում էր խորապուշտ տաղնապներ: Նա Լևոնին էր ուզում: Բայց նրան այնքան վատ բաներ էին առել Լևոնի մասին, որ նա վախենում էր Լևոնից և արգեն իրենդ զժբախտ էր զդում: Մոռեները նրան այլևս տնից դուրս չէին թողնում:

Վերջապես մի օր Արուսի մայրը տեսավ Լևոնին գոնով անց կենալիս և ներս հրավիրեց.

— Աղջիկս քեզ զուրբան, Լևոն ջան, փեսա՝ ջան:

Նույնպիսի խոսքեր ասավ նաև Արուսի հայրը:

— Հեր ու մեր շունես, բալա՝ ջան, մենք քեզ հեր ու մեր: Առ, պսակվի՛ր, ոնց որ Լենինի կարգն է: Տերտերի հերն էլ անիծած:

Լևոնը, զարմացած այս հանկարծակի փոփոխության վրա, հայտնեց իր ուրախությունը, շտապեց Քեռի Սարոյի մոտ և խընդրեց, որ նա հարսանիքի ծրագիր կազմի: Գյուլի կոմունիստներն ու կոմերիտականներն իրենց կոլեկտիվ ուժերով կազմակերպեցին կարմիր հարսանիք: Ներկա էին նաև Արուսի քույրն ու փեսան՝ Նրանոսը բաժակաճառ ասաց իր «կարմիր քնակալի» կենացը՝ գյուղական բառարանում հայտնի բոլոր գեղեցիկ խոսքերով: Սովետական իշխանության մոտալուտ վախճանից հույսը կտրած նա այժմ գերադասում էր նրա մարդկանց հետ խնամիական կապեր հաստատել: Լևոնն այդպես էլ բացառեց նրա քաղցրամերկի բաժակաճառը և նոր հասկացավ Արուսի ծնողների այդ հանկարծական փոփոխության բռն պատճառը: Նա շատ լավ գիտեր, որ նրանք ոչ մի լուրջ քայլ չեն անում՝ առանց Նրանոսից հավանություն ստանալու:

Բայց Լևոնը չարդարացրեց իր քննակալի հույսերը: Գյուլի դասակարգային շերտավորման ցուցանիշներ կազմեցու ժամանակ նա խիստ մերկացրեց Նրանոս Գյուլալյանին՝ պնդելով, թե նա իր տնտեսության շահագործողական բնույթը ծածկել է իշխանությունից, ձևանում է միջակ: Լևոնը հաստատեց, որ Նրանոսը բաժին ունի Տեր-Գաբրիելյանների խանութի մեջ և գերմանական ճակատում սպանված իր եղբոր տղային բանեցնում է փաստորեն իբրև բատրակ՝ ձևացնելով, թե որք է պահում: Այս մերկացումներից հետո քննակալների միջև վերաբորբոքվեց հին թշնամությունը: Սկսվեց փոխադարձ մերկացման ու վարկաբեկման միջ-

Համալսանիա, որն իր վախճանը դտավ համատարած կոլեկտիվացման օրերին, երբ Երանոսին բանդիտական խմբերի հետ բռնեցին և գյուղից աքսորեցին:

Երանոսը աշխատեց ամեն կերպ վարկաբեկել Լևոնին ամենից առաջ նրա երիտասարդ կնոջ աչքում: Արուսն արդեն Լևոնի տունն էր եկել հազար ու մի նախապաշարումներով: Լևոնը մոտ էր գյուղի երիտասարդ աղջիկների հետ: Նա ամեն կերպ աշխատում էր նրանց քաշել կոմերիտմիության շարքերը: Իսկ եղած երկու կոմերիտուհիների հետ վարվում էր ծայրահեղ քնքշությամբ: Ժողովներից հետո միշտ ուղեկցում էր նրանց մինչև տուն, որպեսզի ճանապարհին երիտասարդները անկարգություն չանեն և նրանց չխրտնեցնեն կոմերիտմիությունից: Ծնողներից շատերը, որոնք աչք ունեին Լևոնի վրա, երբ նա ամուսնացավ, հետը թշնամացան և սկսեցին բամբասել: Այս բոլորը բավական էր, որ Արուսը, արդեն չի կանխակալ տրամադրություններով, խանդից բուրբոփի և կորցնի իր հավասարակշռությունը:

Ամուսնությունից մի շաբաթ հետո պատահեց մի այնպիսի դեպք, որից Լևոնի մազերը փշաքաղվեցին: Նրա մոտ էր եկել գյուղի կոմերիտուհիներից մեկը՝ Վարսիկ Մուրադյանը: Սևորակ աչքերով, գանդրահեր մի աղջիկ էր: Նա եկել էր Լևոնից խնդրելու, որ թույլ տա նրան՝ այդ երեկո ժողովից բացակայել, որովհետև եղբոր հարսանիքն է, պիտի օգնի տանեցիներին: Լևոնը քնքուշ խոսքերով թույլատրեց նրան և հրավիրեց միասին թեյ-

լու:

— Հիանալի աղջիկ է, — ասավ նրա հասցեին Լևոնը. թեյից հետո, երբ Վարսիկն արդեն դնացել էր: — Այնպես էլ ակտիվ է: Արժե մեր գյուղի բոլոր աղջիկները միասին վերցրած:

Արուսի ձեռքից ընկան թեյի բաժակները: Նա հանկարծ դուռնալից ու զլուխը կախեց: Լևոնն արդեն հասկացավ բանի էությունը և ընկավ խոր մտատանջության մեջ: Նա չէր կարծում, որ Արուսի մեջ խանդի զգացմունքն այն աստիճան հիվանդագին է, որ նա չի կարող սառնասրտությամբ լսել իր ամուսնու գովասանական խոսքերն աղջիկների հասցեին: Լևոնն զգաց, որ կատարել է ճակատագրական սխալ՝ ամուսնանալով այդ աղջկա հետ՝ տունց բազմակողմանիորեն ճանաչելու նրան: Եթե նա շարունակ այդպես դուռնատվի, ուրեմն Լևոնը չի կարող ոչ մի աշխատանք վատարել կոմերիտմիության մեջ: Այ՛ք քեզ խաչառակություն...

Արուսը, կռահելով ամուսնու մտատանջության վտանգալորությունը՝ փախախկեց նրա վզով, ներողություն խնդրեց և խոստացավ այլևս այդպիսի բան չանել:

Այսպես անցավ Լևոնի ընտանեկան առաջին փոթորիկը:

Լևոնն Արուսին իրեն հետ տանում էր կոմերիտմիության բոլոր դռնբաց ժողովներին, աշխատում էր լծել նրան հասարակական աշխատանքի, կոտորել նրա գեղջկական ամոթխածություններ ու պատիվությունը և վերջ ի վերջո ներդրավել միության շարքերը: Բայց Արուսն իրեն շատ վատ էր պահում ժողովների ժամանակ: Բավական էր, որ մի աղջիկ, մանավանդ՝ Վարսիկ Մուրադյանը, սիրալիր ժպտար Լևոնին, կամ մոտենար մի բան շնջալու նրա ականջին, Արուսն իսկույն դռնաբացվում և դուրս էր գնում ժողովից: Հաջորդ անգամ Լևոնը նրան մեծ դժվարությամբ էր համոզում, որ ժողով տանի:

Մի անգամ կոմերիտականները կազմակերպել էին մի ներկայացում: Հերոսի դերը խաղում էր Լևոնը, հերոսուհու դերը՝ Վարսիկը: Արուսը, որ նստած էր դահլիճում, ներկայացման կեսին ուշաթափվեց և նրան տուն տարան: Երեկոյան, երբ Լևոնը նրան հարցնուիորձի էր ենթարկում ու հանդիմանում, Արուսը պատմեց, որ դահլիճում, ներկայացման ժամանակ, իր ականջի ետև տեղի էր ունեցել այսպիսի խոսակցություն.

— Ինչ հուրի-փերի է Լամբարենց Լևոնի կնիկը, — ասել էր Տեր-Գաբրիելենց Սահակը՝ Միհրդատի ավագ եղբայրը:

— Օգո՛ւտն ինչ, — պատասխանել էր անտառապահ Սաքոն. — հրեն օրական մի աղջա հետ մերումը թրև է դալի: Էն օրը լսբու. շվաքում պաշում էր էս Վարսիկին: Հիմի էլ ժողովրդի առաջն է. պաշում... Զարգացել է:

Լևոնը ժամանակավորապես դադարեց Արուսին հասարակական վաշերը տանելուց, մինչև նրա հղիության շրջանն անցնի: Սակայն տանը մենակ նստելով՝ նա ավելի էր ջղայնանում: Մանավանդ այն օրից հետո, երբ տալը մարդու էր գնացել: Լևոնի թշնամիները գտնում էին միջոցներ նրա կնոջ ականջը լցնելու: հրեշավոր պատմություններով: Լևոնն ամեն անգամ համբերությամբ ցրում էր կնոջ կասկածները և հորդորում չսեղ բամբասանքներին: Բայց դա չափազանց դժվար էր Արուսի համար: Անհնար էր կտրել բոլոր լեզուները: Մարդիկ սիրում էին բամբասել, շատ անգամ առանց որևէ շար մտադրության:

Առաջին երեխան ունենալուց մի ամիս հետո Արուսը կրկին կովեց իր ամուսնու հետ և գիշերով, երեխային թողած օրորոցում, գնաց իր հոր տուն։ Մի ժամ հետո հայրն ու մայրը նրան, հանդիմանելով ետ բերին։ Լեոնը բացատրեց նրանց կովի պատճառը։ Վարսիկին ուզում էին դպրոցից հանել և ամուսնացնել Ղարաքիլիսայի մի խանութպանի հետ, որից աղջիկը փոքր էր քան տարով։ Վարսիկը լաց լինելով գլմել էր կոմերիտմիության բջջի քարտուղարի օգնությունը։ Լեոնը համոզել էր Վարսիկի ազգականներին, որ այդպիսի բան չանեն, անշտիահաս աղջկա կյանքը չխորտակեն։

— Որ ճառում ես, — հեզնել էր Վարսիկի հորեղբայրը (հայրը սպանված էր քաղաքացիական կովի ժամանակ), — բա ինքդ ինչո՞ւ ամուսնացար տասնութ տարեկան աղջկա հետ։ Նղբորս աղջիկն էլ արդեն տասնվեց տարեկան է։

— Ես իմ կնոջը հասակակից եմ, — բացատրել էր Լեոնը, — և վերջապես ես սխալվեցի ու խիստ փոշմանել եմ։

Այս խոսակցությունը նույնությամբ հասցրել էին Արուսի ականջին շատ պարզ մեկնաբանությամբ. Լեոնը չի թույլ տալիս Վարսիկին մարդու տալ այն պատճառով, որ, իբր թե, ինքն է ուզում նրա հետ ամուսնանալ։

Այդ միջադեպից մի քանի օր հետո Լեոնին տարան բանակ։ Նրա կզբայրն արդեն շտապահաս էր դարձել և կարող էր տնտեսությունը կառավարել։ Նրանք արդեն ունեին երկու եզ, երկու կով և տասնհինգ զլուխ ոչխար։ Դարձել էին միջակ տնտեսություն շնորհիվ Լեոնի քրտնաջան աշխատանքի երկաթուղագծի վրա և գյուղում։ Արուսի հոգու տաղնապններն առժամանակ մեղմացան։ Նրանոսը հաշտվեց քենակալի ընտանիքի հետ և մինչև անգամ Լեոնի կրտսեր եղբորը՝ Վահանին կանչում էր հաճախ մասնակցելու իր կազմակերպած քեֆերին։ Վահանը երբեմն տուն էր գալիս հարբած, ոտքի վրա հազիվ օրորվելով։

Լեոնը բանակում շատ արագ առաջ գնաց։ Դարձավ ջոկի հրամանատար և անցավ պարտիայի շարքերը։ Մի քանի անստորագիր նամակներ ստացավ եղբոր հարեցողություն և կնոջ անբարոյականության մասին։ Վահանի շուրջը տարածված լուրերին նա հավատում էր, իսկ Արուսի դավաճանությունն մասին դրված նամակները համարում էր սովորական զրպարտություն։ Սակայն,

— աստիկ վիրավորվում էր ու վրդովվում ամեն անգամ այդպիսի նամակ ստանալիս:

Երկու տարի հետո նա ավարտեց իր ծառայությունը և վերադարձավ դյուռ: Վահանը ծախել էր երկու եղները, մի կովը, թղթախազում տարվել էր բոլոր ոչխարները և ընկել էր պարտքի տակ: Նրան հեռացրել էին կոմերիտմիությունից: Իսկ Արուսը նրա երեսը տեսնել անգամ չէր ուզում: Լևոնի տնտեսությունը հասնել էին միջակների ցուցակից և դեղ չքավորների ցուցակը: Լևոնի առաջին դործը եղավ վերականգնել իր տնտեսությունը: Նա պահանջեց, որ իրեն անցկացնեն կրկին միջակների ցուցակը:

— Աղքատ հարատ, — հեղնեց նրան քննակալը:

— Ես ինչքան էլ աղքատ լինեմ, հազար քեզ պես հարուստի կարողություն ունեմ, — պատասխանեց Լևոնը արհամարհանքով:

— Մի ցույց տուր տեսնենք, ո՞րն է կարողությունդ, — ծաղրեց Երանոսը. — մի քոսոտ մոզի ու մի հարբած եղբայր:

— Կարողությունս ամբողջ այս դյուռն է, ամբողջ այս աշխարհը, — ասավ Լևոնը ներշնչված եղանակով:

Երանոսը չհասկացավ Լևոնի միտքը և ղուկսը շարախնդորեն տարտափերելով՝ հեռացավ:

Լևոնը նոր եռանդով ձեռնարկեց տնտեսության վերականգնմանը: Ամենից սուռչ նա հավաքեց եղբոր սանձերը: Կտրակառնապես արգելեց նրան խաղաթղթերին մոտենալ և բերանն, անգամ մի կաթիլ խմիչք առնել: Վահանը հնթարկվեց ավագ եղբոր բարոյական ազդեցությանը, շատ շուտով մոռացավ իր մոլությունները և վերադարձավ կոմերիտմիության մեջ:

Լևոնը դյուռում աշխատեց մեկ ու կես տարի իբրև դյուռսովետի նախագահ: Ինչքան էլ նա ջանք թափեց, չկարողացավ տրնտեսությունը վերականգնել: Փոխվել էին նաև նրա ձգտումները:

Եվ նա ձեռնամուխ եղավ կոլեկտիվ տնտեսություն կազմակերպելու դործին: Սկզբում նա ագիտացիա էր անում կոմունիստների, կոմերիտականների և չքավորների մեջ: Նա հաղորդում էր նրանց բոլոր այն մտքերն ու գաղափարները, որոնցով լի էր իր գլուխը: Ժողովներում, թե մասնավոր զրույցների ժամանակ նա խոսում էր մեծ մասամբ կոլեկտիվ տնտեսություն կազմակերպելու անհրաժեշտության մասին: Ներշնչված եղանակով նկարագրում էր այն պայծառ հեռանկարները, որոնք բացվում էին կոլեկտիվ տնտեսության մեջ կազմակերպված գյուղի առաջ: Մար-

գիկ մի պահ անձնատուր էին լինում նրա ոգևորությանը և երազուն աչքերով նայում էին գեպի հեռուները: Հետո սթափվում էին ու տեղում նրա գլխին կասկածանքներով լի հարցերի հեղեղ: Նա պատասխանում էր բոլոր հարցերին և փարատում բոլոր կասկածները, որից հետո առաջ էին գալիս նոր հարցեր ու նոր կասկածներ:

— Թիփի է սնում քենակալա,— ասում էր Երանոսը՝ պատերի տակը նստոտած գյուղացիներին:— Ուզում է կարողություն ձեռք բերել ուրիշների աշխատանքով: Սովետական իշխանությունը վերջ տվեց կալվածատերերին, իմ քենակալը նոր է ուզում կալվածատեր դառնալ:

Արդեն Քեռի Սարոն, գյուղական մի քանի կոմունիստներ ու մի խումբ չքավորներ խոսք էին տվել Լևոնին զարնանից միանալ նրան՝ հիմնադրելու կոլեկտիվ տնտեսությունը, երբ Լևոնը ստացավ ռայոնական կոմիտեի սրոշումը՝ գործերը հանձնել Քեռի Սարոյին և մեկնել Երևան՝ պարտիական դպրոցում սովորելու: Նա գյուղատվեաի գործերի հետ միասին Քեռի Սարոյին հանձնեց նաև կոլեկտիվ տնտեսությունը կազմակերպելու գործը և շտապեց գեպի ուսումը, որի մասին նա վաղուց էր երազում: Գյուղատվեաի ղաջնացրած նիստում նա հանդիսավոր խոսք տվեց՝ ավարտելուն պես վերադառնալ գյուղ և իր ստացած գիտությունը նվիրել նրա քարոքութլան գործին:

Պարտիական դպրոցում Լևոնը զարմացնում էր ուսուցիչներին իր արտակարգ ընդունակություններով ու դատողությունների կոնկրետությամբ: Նա փայլուն զնահատականներ էր ստանում քաղաքատնտեսության, լենինիզմի, հայոց լեզվի ու գրականության առարկաներից: Ուսուցիչները կռահում էին նրան փայլուն լույսով, մտավոր աշխատանքի ասպարիզում: Բայց Լևոնը հաճախ արիմ էր գյուղի վերակառուցման իր իդեալներին: Գարնանը նա ստացավ Քեռի Սարոյի նամակը՝ նոր կազմակերպված կոլեկտիվ տնտեսության ընդհանուր ժողովի որոշման հետ միասին: Լևոնին միաձայն ընտրել էին կոլխոզի նախագահ և խնդրում էին արձակուրդներին շտապել գյուղ: Քննությունները տալուն պես Լևոնը վերադարձավ գյուղ: Ուրախության արցունքներով նրան գիմավորեց Արուսը՝ զրկին երեք ամսական երեխան: Իրենց փեսային տեսնելու եկան Արուսի ծերունի ծնողները: Արուսի մայրը լաց լինելով պատմում էր փեսային, թե իրենք արդեն հույսը կտրել

էին Լեոնից: Գլուղում լուրեր էին տարածված, թե իբր Լեոնը երեւելանում նոր կին է առել և մտադիր չէ աչլես գլուղ վերադառնալ: Իբր թե գլուղացիներից մեկը նրան տեսել էր շուկայում նոր կնոջ հետ միասին տան համար մթերքներ գնելիս:

Լեոնը քահ-քահ ծիծաղեց և պատմեց իրողութիւնը: Որոշել էին ձմեռային արձակուրդի առթիւ ընկերական մի խնջույք կազմակերպել: Լեոնին և ուսանողուհիներից մեկին ընտրել էին խնջույքի ղեկավարներ: Եւ ահա նրանք միասին գնումներ էին կատարել շուկայում:

— Ասես էլ մարդ չկար, քեզ էին ընտրում, — նկատեց Արուսը, որին բնավ դուր չեկավ այդ պատմութիւնը:

— Մարդ կար, — պատասխանեց Լեոնը, — բայց ինչու էս կարծում, որ այդ մարդուն նույնպէս գլուղացիները չէին տեսնի շուկայում և չէին բամբասի նրան իրենց գլուղում:

Լեոնը սարսափով նկատեց, որ ինքը տարված կոկեկտիվ տնտեսութեան և ուսման հոգսերով, մոռացել է Արուսի դաստիարակութեան հարցը: Արուսը չափազանց ետ է մնացել: Լեոնը խորհուրդ տվեց նրան հաճախել երեկոյան դպրոցը: Ուսուցիչներին էլ խնդրեց, որ նրա վրա հատուկ ուշադրութիւն դարձնեն: Բայց Արուսը մի շաբաթ հետո հրաժարվեց հաճախելուց:

Արուսը Լեոնին բացարձակապէս հավատարիմ էր: Նրանից բացի նա ուրիշ ոչ մի տղամարդու մասին չէր էլ մտածում: Եւ այդ հավատարմութիւնը նա համարում էր իր գլխավոր առաքինութիւնն ու հենարանը: Ուստի նա սարսափում էր այն մըտքից, որ կարող է կասկածի ենթարկվել նրա հավատարմութեանը: Նա խուսափում էր աչն ամենից, ինչ որ կարող էր արատավորել նրա անունը: Մի բան, որի մեջ Արուսը իրեն անհամեմատ ավելի բարձր էր համարում իր ամուսնուց, այդ նրա ընտանեկան հավատարմութիւնն էր: Արուսի կարծիքով այդ առաքինութիւնն ունենալուց հետո կինը կարող է արհամարհել ամեն ինչ: Արուսը հավատարիմ էր ամուսնուն և կարծում էր, այդ բավական է Լեւոնին:

Լեոնը հասկանում էր կնոջ հոգեբանութիւնը և աշխատում էր նրան բացատրել, որ նա սխալ հայացք ունի ընտանեկան սիրո և հավատարմութեան վերաբերյալ: Լեոնի կարծիքով հավատարմութիւնը բավական չէ կնոջ համար: Արուսը Լեոնի կինը լինելուց առաջ մարդ է ինքնին և պետք է աշխատի զորգայնեւ

իր մարդկային բազմակողմանի հատկությունները: Հավատարմությունն այն ժամանակ է դառնում բարձր առաքինություն, երբ նա միանում է բարձր գիտակցության հետ կամ առաջ է գալիս ներանից: Արուսի Հավատարիմ է Լևոնին այն պատճառով, որ Լևոնը նրա ամուսինն է: Սա, իհարկե, առաքինություն է, որից զուրկ չէին նաև մեր տառերն ու պատկերը: Բայց Լևոնը չի կարող բավականանալ միայն մերկ հավատարմությամբ: Նա ուզում է, որ իր կինն իրեն հետ միասին առաջ դնա, հավասարվի իրեն գիտակցության մակարդակով: Այն ժամանակ Արուսի հավատարմությունը նոր արժեք կստանա, կդառնա հավասարների հավատարմություն:

Արուսի համար անհասկանալի էին Լևոնի դատողությունները, ինչքան էլ Լևոնն աշխատում էր նրա հետ խոսել կոնկրետ օրինակներով: Այս կարգի խոսակցությունները հաճախ Արուսին լուսավորելու փոխարեն սաստկացնում էին նրա տագնապը: Նա կարծում էր, թե Լևոնը նրան մեղադրում է հետամնացության և նեղսրտության մեջ այն նպատակով, որ արգարացնի իր անհավատարմությունը և հող պատրաստի նրանից բաժանվելու համար: Լևոնին կորցնելու սարսափն այնպես էր մթաղնել Արուսի գիտակցությունը, որ նա ոչ մի բան չէր կարողանում հասկանալ բացի իր ամուսնական պարտականություններից: Նա կարծում էր, որ վտանգը կհեռացնի, եթե ամուսնուն շարունակ պահի այդ սարսափի ազդեցության տակ:

Արուսի այդ տագնապները տևեցին մինչև 1931 թվի դարնառնացանի վեժը, երբ Լևոնին շրջանալին կոմիտեն տեղափոխեց Արտոների խողաբուժական Սովխովը՝ գտնելով, որ Մեղրաձորի կոլխոզն արդեն ամուր է և ապահովված հմուտ աշխատողներով:

Լևոնը սովխով տեղափոխվեց քնտանիքով: Արուսն իրեն լավ էր զգում: Այլևս չէին բամբասում ոչ Լևոնին և ոչ էլ նրան: Լևոնը կարճ ժամանակվա քննադրում քաղքայված տնտեսությունը ոտի կանգնեցրեց և դարձավ բոլոր աշխատակիցների սիրելին: Արուսը ցանկություն հայտնեց սովորելու: Տարիքավոր ուսուցչուհին մեծ ուրախությամբ հայտնեց իր պատրաստակամություն՝ օգնելու դիրեկտորի համակրելի կնոջը:

Լևոնը տեսնելով կնոջ այդ փոփոխությունը՝ ազատ շունչ քաշեց: Նրա սիրտը լցվում էր երջանկության զգացմունքներով, երբ տուն վերադառնալիս տեսնում էր կնոջն աշակերտի նման բարձ-

րաձայն լրագիր կարդալիս: Արուան այլևս Լևոնին չէր հարցնում. «ո՞ւր էիր մինչև հիմա...»: Առիթ էլ չկար որևէ կասկածի: Արուսը հասկանում էր, որ սովխողում աշխատող տարիքավոր գեղջկուհիներից վտանգ չկա, թեկուզ նրանք երդվում են Լևոնի արևով և պտույտ են գալիս նրա շուրջն՝ իրենց աշխատանքի հետ կապված խնդիրներով:

— Եթե մի տարի էսպես շարունակես,— խոսում էր Լևոնը Արուսի մազերը շոյելով,— մանկապարտեղի ուսուցչուհի կդառնաս:

Լևոնը սովխողում աշխատեց մեկ ու կես տարի: Այդ ժամանակամիջոցում Արուան ահադին բան սովորեց և փոխվեց բնավորությամբ: Լևոնին իմում էր, թե այլևս ոչ մի բամբասանք Արուսի վրա չի ազդի: Ուտի նա հանդիստ խղճով տեղափոխվեց Հացավան:

Հացավանում նրա դեմ ելավ անասնապահական ֆերմայի պրակտիկանտուհին իր ձյունափայլ առամներով, երջանկության խոստումներով լեցուն իր աչքերով, իր չքնաղ գլխի կախարդական շարժումով, իր կարկաչուն ձայնով: Լևոնի սիրան առաջին անգամ դուրս օտար կնոջ համար: Բայց նա ոչ մի ակնարկով չուզեց խռովել Հասմիկի պայծառ անմեղությունը, ավագի մի հատիկ անգամ չնետեց լեռնային այդ զուլալ աղբյուրի կայտառ խաղաղության մեջ:

Նա չցանկացավ վիրավորել Արուսին, որը նոր էր կազդուրվել անհիմն խանդի տված բազմաթիվ վերքերից: Լևոնն ուզում էր քարեկամություն հաստատել Հասմիկի և Արուսի միջև: Զգուժ էր, որ այդ քարեկամությունը բարենպաստ ազդեցություն կունենա Արուսի վրա: Բայց Հացավանի իրականությունն ուրիշ կերպ տընօրինեց նրանց ճակատագիրը...

Այդպիսի պահերին մարդիկ սկսում երազում են անկարելի վիճակներ: Կյանքը ետ վերադառնար տասը տարով: Լևոնն Արուսենց դռնով շանցներ այն առավոտ, Արուսի մայրը նրան ներս չկանչեր, և նա շամուսնաձուլ Արուսի հետ, չկատարեր ճակատագրական այդ սխալը: Բայց կյանքի քարավանը միայն մի անգամ է անցնում նույն ճանապարհով և ոչ մի ուժով դու նրան ետ չես վերադարձնի:

Լևոնը զայրացավ ինքն իր վրա և ճակատը շփեց փարատելու համար ցնորական իր երազները: Արդեն շառագունել էր հո-

րիզոներ: Աստղերն ազոտոտնում էին: Միայն լուսո աստղն էր պալ-
ծառ պլպլում Լալվարի հեռավոր գազաթին: Հասմիկի նման հա-
րազատ էր այդ աստղը, Հասմիկի նման հեռավոր:

Մթնալուսի մեջ վեհորեն կանգնած լեռների հանգստությանը
լավատեսության զգացմունքներով լցրեց Լեոնի հոգին: Սպիտա-
կի ստորոտներում սևին տվող հերկերից գալիս էր տրակտորների
հեքը և ցրում Լեոնի մռայլ մտքերը: Ահա բացվում է կոլխոզային
կյանքի առօրյան և Լեոնն է այդ առօրյայի կենտրոնական զսպա-
նակը: Իններորդ բրիգադի գոմերից զոնգաց Ասատուր Զուրաբյա-
նի ձայնը և ղողանջի նման տարածվեց գլուղի վրա:

— Լեոն, ինչու՞ չես քնում,— ձայն ավեց Արուսը խղճահար
եղանակով:

— Էլ ինչ քնեմ, երբ գլուղն արդեն զարթնում է,— պատաս-
խանեց Լեոնը:

Արուսը մոտեցավ նրան և ձեռքը դրեց ուսին:

ՏԱՍՆՅՈԹԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Բյուրոյի գիշերվա նիստում տեղի ունեցած իրադարձություն-
ները կայծակի արագությամբ տարածվեցին բրիգադներում:

Այդ էր բրիգադների առավոտյան վեճ ու զրույցի նյութը:
Կոլխոզիկները մեծ մասամբ տխրեցին իրենց նախագահի հաս-
ցեին տարածված այդ լուրերից: Բոլորը դատապարտում էին Ճա-
լի Գոմեշին ու խոռոմ խաչոյին: Բայց երբ նախագահը, ամեն օր-
վա պես ժպտուն, մտնում էր գոմը կամ պահեստ և հորդորում,
որ շուտ լծեն սայլերը, մարդիկ նորից սրտապնդվում էին և անց-
նում աշխատանքի:

Մյուս առավոտ գլուղում տարածվեց ավելի անախորժ նո-
րություն: Ռայոնական կոմիտեի քարտուղար ընկեր Սանգարյանը
եկել էր գլուղ, ծանոթացել էր բյուրոյի որոշմանը, հավաքել էր
բյուրոյի անդամներին, երկու ժամ գոգոռացել նրանց վրա, հուպ
էր տվել մասնավորապես կոլխոզի նախագահին և Վասակ Զո-
բանյանին, նստել էր ավտոմոբիլ ու վերադարձել քաղաք:

— Մեզ մոտ էլ գար, է՞,— տրտնջում էին մարդիկ չորրորդ

բրիգադում ու լուծը կզան վզին դնելու փոխարեն դնում գետ-
նին։— Մեզ էլ հարց ու փորձ աներ, տեսներ — մե՞նք ինչ կա-
սեինք...

— Է... հաստ ու բարակ մի գին է։

— Լծեք, արեք զուրս է դալի,— սերմացուն սալլի վրա տե-
ղավորելով հրամայեց բրիգադավար Ալեքսանը։

Քիչ հետո սալլն ու գոթանի տարվածքները ճովալով շարժ-
վեցին դեպի հանդ։

Այդ օրը ժամանակին հանդ գնացին շորրորդից բացի՝ երկ-
րորդ, երրորդ, յսթերորդ, տասերորդ և տասնհինգերորդ բրիգադ-
ները։ Միացածներն ուշացան։ Բրիգադավարները հարկադրված
էին անցյալ տարվա պես տնետուն բնիկնել մարդկանց քնից, կամ
սպասի վրայից վեր կացնելու համար։

Լեոնը մեծ դժվարությամբ կարողացավ գաշտ ուղարկել տաս-
նըշորսերորդ, հինգերորդ բրիգադները և տասներեքերորդը, որի
բրիգադավար Տիգրանը, կարևորություն չտալով նախագահի նկա-
տողությունը, շարունակում էր անխնա ծեծել ձիերին։

— Ես քեզ դատի կտամ,— նրա մտրակի ծայրը բռնելով
սպառնաց կոլխոդի նախագահը։

— Ես էլ խոսում եմ, որ ինձ վրա... — պատասխանեց
ամբարտաժան կղանաէով նախկին կառապանը և շարքացանք
քշեց դեպի հանդ։

«Սկավեց» — տնքաց մտքում Լեոնը և անցավ դեպի իններորդ
բրիգադի բակը։ Արևն արդեն այնքան էր բարձրացել, որ Ղա-
զարյանի տան առաջ կանգնած հացենիների ստվերը զիմացի կը-
տուրից քաշվել էր փողոցը։ Ղազարյանը պատշգամբում լվացվում
էր։ Իսկ էլուշը հենված պատշգամբի ճաղերին՝ խոսում էր ներքե-
վում կանգնած գործակատարի հետ ինչ որ մարմնագույն գուլ-
պաների մասին։ Լեոնը նրանց բարեկեց ու անցալվ։ Տրակտորների
դարձի առաջ կանգնած էր ֆորձոն տրակտորը, որի «պաշենի-
կը», տրակտորիստի ասելով, երեկ երեկոյան ջարդվեց։ Իսկ ա-
վագ տրակտորիստ Մանուկ վարսյանը, որ միաժամանակ տր-
ակտորների մեխանիկն էր, այդ օրը հիվանդ էր և չէր կարողա-
նում տեղիցը վեր կենալ, որ տրակտորը նորոգեն։ Լեոնը մի պահ
տնտղեց տրակտորը, ոչինչ չհասկացավ նրա հիվանդությունից և
խորը շնչելով առաջ անցավ։

— Բնկեր Լեոն,— նրա ետևից հասավ երիտասարդ տրակ-

տորիստ Գևորգ Միկինյանը,— տրակտորը դիտմամբ են ջարդել։ Սարգելն էլ շատ հեշտ է, դիտե՛ս։ Մանուկը դիտմամբ է հիվանդացել, որ շտաբբի։ Թո՛ղ թույլ տան, ինքս սարքեմ ու բանեցնեմ։ Եթե մինչև դարնանացանի վերջը մի ժամով էլ կանգ առնի, մի շաբաթիւ աշխօրհրս կտրեք։

Գևորգի խոշոր սրճագույն աչքերում և մազուլթոտ դեմքի վրա կար աշխարհի խոր հավատ դեպի սեփական ուժերը, որ Լևոնի սիրտը թունդ ելաւ։

— Ես քիչ հետո կվերադառնամ,— ձեռքը Գևորգի մազուլթոտ ուսին դրեց Լևոնը։— Եթե Մանուկը շցանկացաւ վեր կենալ ու տրակտորը վերանորոգել, քեզ է՛հանձնեմ, ցույց տու՛ւր շնորհքդ։

— Շատ լավ,— բացադառնեց ուրախացած տրակտորիստը և համարյա թռչկոտելով վերադարձաւ գարած։

Իններորդ բրիգադի հավաքատեղում մեծ իրարանցում էր։ Դեռ սերմացուն չէին բարձել։ Անասունները խռնված սալլի մոտ՝ քաշքշում էին ամբողջ օրվա համար հատկացրած խոտը և ոչ աշնբառն ուտում, որքան թափթփում էին դետնին ու տրորում։ Վաճառչի Մարալը՝ խոշոր ու կարմիր մի եզ, իր սրածայր եղջյուրն աշխարհի ուժով խրեց մի փոքրիկ եզան կոնատակը, որ վերջինս ցավից բառաչեց ու կաղալով հեռացաւ խոտի շուրջը խռնված լծկանների խմբից։ Կողխողնիկները գերաններին և քարերին նստոտած՝ իրար հետ բարձրաձայն վիճում էին և իրար վրա գցում սերմացուն սալլին բարձելը։ Միայն Ասատուր Զուրաբյանն էր բարձրաձայն աղմկելով այս ու այն կողմ նետվում և պահանջում նստոտածներից, որ սարվածքները լծեն։ Բրիգադի պարտկազմակերպիչ Փիլոն առամներով բռնել էր պարկի բերանը և փորը դեմ արած իր հաստիկ ձեռները խրել էր տակը։ Բեռան ծանրությունից ուռեւ էին նրա վզերակները և պղտոր աչքերը դուրս էին գալիս ակնախոռոչներից։

— Ինչո՞ւ ես մենակ բարձրացնում, ընկե՛ր Փիլո, — մոտեցաւ Լևոնը։

— Ի՞նչ անեմ,— հեաց Փիլոն պարկի ծանրության տակ,— օգնում չեն...

Նախագահի հանդիմանական հայացքից ազդված՝ նստածները վեր կացան և սերմացուն վայրկենապես դրին սալլի վրա։

— Ընկե՛ր նախագահ,— բողոքեց Ասատուրն իր բարակ ու

զընգոն ձայնով:— Իմ օղակի վանոն աշխատանքի չի գալիս է՛:
էսպես էլ կրա՞կ կլինի...

— Ինչո՞ւ չի գալիս:

— Ասում է սոված եմ, սպասիր թոնդիրը վառեն, սպասը
եփեն, ուտեմ, որ նոր աշխատանքի գամ:

— Իսկ ո՞ւր է բրիգադավարը,— հանկարծակի հարց տվեց-
նախագահը:

— Գնացել է Ավագյանի տուն,— պատասխանեց Ասատուրը,
խորհրդավոր եղանակով:

Բրիգավարը երեսց դռների մեջ և նկատելով նախագա-
հին՝ սկսեց հանդիմանության հեղեղ թափել կոլխոզնիկների վրա:

— Տո, դուք իմ հոգին կերաք. բա սա դիմանալու բա՞ն է, որ
դիմանամ... Ինչո՞ւ չեք լծել մինչև հիմա... Կես րոպեով ասի զը-
նամ հաշվապահից տեղեկանքի համար թղթեր վերցնեմ... Մինչև
հիմի պարապ կանգնել եք... բա սա խի՞ղճ է... սա նամո՞ւս է...
Ո՞ւր է վանոն... վանո՞... դո՛ւրս եկ... Ի՞նչ ես տանդ շնթուկ...

Նվ նա, ճիպտոր հոտադի ձեռքից վերցնելով, սկսեց անխղ-
ճաբար ծեծել եղներին, քշելով դեպի լուծը:

Վանոն, տրեխի թելը գետնին քաշ տալով, անից դուրս եկավ,
դժգոհ նստեց պատի տակ դրած գերանին և սկսեց տրեխները
կապել:

Մյուս բրիգադներն արդեն հինգից-սասը փաթ գնացել-եկել
էին իրենց հողամասերում, երբ իններորդ բրիգադի սարվածքը
դուրս ելավ բակից: Կես ճանապարհից վանոն կրկին ետ դարձավ
և մտավ իր տունը: Նախագահն աչք նկատեց և ետևից գնաց: Կա-
րիք եղավ քսան րոպեի շափ խոսել և համոզել, որ վանոն դուրս
գար տնից և, քարտիկարից թխած բոքոնը կրծելով, քայլեր դե-
պի հանդ:

Բրիգադները հանդ ուղարկելուց հետո Լեոնն իր քայլերն ուղ-
ղեց դեպի գարածը: Խրճիթ-ընթերցարանի բակում նա հանդիպեց
Հասմիկին: Պրակտիկանտուհին շուշուում էր տոնական կապույտ
շրջազգեստի մեջ: Նա ժպտալով մոտեցավ Լեոնին, կանգնեց նրա
դեմ, գլխի արագ շարժումով ետ շարժեց աչքերի վրա թափված
շագանակագույն գանգուրները և սև աշխատանքից կոշտացած
բարակ մատները պարզեց Լեոնին.

— Քեզ փնտրում էի, որ ցտեսություն ասեմ, ընկեր Լեոն:

— Գնո՞ւմ ես,— նրա փոքրիկ ձեռքը բռնելով հարցրեց Լեոն-

նը և հայեց պրակտիկանտուհու խոշոր խաժագուշն աչքերին: Այդ աչքերը հայելու նման անդրադարձրել էին Լևոնի դեմքը: Նրա սպիտակ-վարդագուշն ժպիտը Լևոնին հիշեցրին ինչ-որ հին ու հարազատ մի բան...

— Դու ինչքան նման ես...

— Ո՛ւմ,— հարցրեց պրակտիկանտուհին, նրա կուրծքը բարձրացալ հուզմունքից...

— Իմ փոքր քրոջը,— պատասխանեց Լևոնը նրա ձեռքը բաց թողնելով:

— Մի՛ թե,— ուրախացալ պրակտիկանտուհին:— Իսկ ո՞ւր է նա...

— Նա՛,— հառաչեց կոլխոզի նախագահը:— Նա մահացալ էր տարեկան հասակում... շա՛տ էր գեղեցիկ:

— Ափսոս,— շիկնեց պրակտիկանտուհին:— Նա չկարողացա վասակին էլ ցտեսություն ասել...

«Գնաց... ու վերջ պառավական բամբասանքներին» — մտքում սփսոսաց Լևոնն ու շարունակեց ճանապարհը:

Գարաժի դռանը Գևորգն ու տրակտորիստ Վաչեն կռվում էին. իրար հետ: Վաչեն պնդում էր, թե առանց մեխանիկի թույլտվության նա ոչ ոքի մոտ չի թողնի տրակտորին: Իսկ Գևորգը ճշդ-նում էր ապացուցել, որ առանց մեխանիկի էլ իրենք կարող են ջարդվածքը վերանորոգել, որովհետև այնպեղ ոչ մի բարդություն չկա:

— Եթե մեխանիկը չուզեց դալ,— դուք երկուսովդ չե՞ք կարող տրակտորը կարգի բերել,— նրանց մոտենալով՝ Վաչեին դիմեց կոլխոզի նախագահը:

— Մարդը հիվանդ պառկած է, ոնց թե «չուզեց», — նկատեց հեգնանքով Վաչեն:

— Նա դուցե մեկ ամիս հիվանդ պառկած մնա, ուրեմն մենք տրակտորը չպիտի նորոգենք:

— Ինչ ուզում եք, արեք,— ուսերը վեր քաշեց տրակտորիստը:— Նա պատասխանատու չեմ:

— Իսկ մենք պատասխանատու ենք,— խստադեմ հայեց կոլխոզի նախագահը:— Եվ լավ իմացիր, եթե դու չօգնես Գևորգին տրակտորը նորոգելու գործում, տրակտորը կհանձնեմ նրան, իսկ դու կմնաս օգնական:

— Գեորգն թո՛ղ տրակտոր բանացնող է որ,— խայթեց Վալենտինը:— Կոցի փոսը, կշարդի ու կկանգնի մի կողմ:

— Հիմի ո՞վ ջարդեց տրակտորը. դո՞ւ, թե՛ ես,— աբլորայալ Գեորգը:

— Էդ մեկը պատահաբար եղավ: Տբակտորը խախտւո էր:

— Պատահաբար եղավ,— հեղնեց Գեորգը,— իսկ ինձ հետ էդ տեսակ բան չի պատահիլ: Ես «պատահաբար» չեմ ջարդիլ:

Վալենտին հայհոյելով ու փնթփնթալով թողեց, հեռացավ: Իսկ Գեորգը մեծագույն խանդավառությամբ մոտեցավ երկաթե հիվանդին:

Իններորդ բրիգադը հասավ իր հողամասը և սկսեց լծել գութաններն ու ղիգզադաձև փոցխը: Վանոն հայտնեց բրիգադավարին, թե ինքը չի ցանկանում Ասատուր Զուրաբյանի օղակում աշխատել: Բրիգադավարը հարգեց նրա ցանկությունը և նրան փոխադրեց գութանավորների առաջին օղակը: Վանոն մոտեցավ փոցխին և սկսեց արձակել Մարալ եղը:

— Եզն ինչո՞ւ ես արձակում,— ղրնդալով վրա հասավ Ասատուր Զուրաբյանը:

— Բա՞,— բռնաչեց Վանոն,— եզս թողնեմ, որ քչես ու սատկացնես: Ո՞նց չէ. պապիդ գոմիցը հենց էս տեսակ եղներ էին դուրս գալի:

— Ո՞նց թե,— տարակուսեց Ասատուրն ու նաչեց բրիգադավարին:

— Լավ, թող իր եղը տանի,— համաձայնեց Մաթոսը,— մենք առաջին գութանից քեզ ուրիշ եզ կտանք:

— Տո, ինչու է նրա եզն, է՞,— տաքացավ Ասատուր Զուրաբյանը:— Դա իմ օղակի եզն է, իմ եզն է, ես եմ դրա պատասխանատուն:

Ասատուրի աչդ խոսքերը շիկացած շամփուրների պես խրվեցին Վանոյի սիրտը: Նա ցավից մռնչաց ու սեղմեց բռունցքները: Կարմրեցին քարդիպարե լավաշի չափ խոշոր ու մսալի ականջները, բազի կառուց հիշեցնող քթի ունդերը զողացին կատաղությունից: Բանն այն էր, որ վեճի առարկա եղը անցյալ դարնան

Վանոն էր բերել կոլխոզ: Մինչև այդ օրը նա միշտ աշխատել էր իր սեփական հզան հետ և չէր զգում, որ եզր հիմա այլևս իր մասնավոր սեփականությունը չի, ամբողջ խորությամբ չէր ըմբռնում այն նոր հարաբերությունը, որ կոլխոզ մտնելուց հետո ստեղծվել է իր և իր հզան միջև: Նա շարունակում էր իր հզր տարբերել բրիգադի մյուս եզներից, առանձին խնամք էր ցույց տալիս նրան, մտնում էր գոմը և մյուս եզների առջևից խոտը հավաքում իր հզան առջև: Նրա աչքը շարունակ իր հզան վրա էր: Վանոյի հզն իր խաշորությամբ ու զեղեցկությամբ տարբերվում էր բրիգադի բոլոր եզներից: Վանոն հպարտանում էր իր եզնով և բրիգադի մյուս անդամների նկատմամբ իրեն զուգա էր զգում այնպես, ինչպես իր հզն էր զուգա մյուս եզների մեջ: Ու հիմա հանկարծ Վանոյին ասում են, թե դա քո եզը չի:

— Ո՞նց թե իմ եզը չի, — սպառնադին հեալով դեպի Ասատուրը շարժվեց Վանոն: — Ո՞նց թե իմ եզը չի...

Փիլոն նրա դեմը կտրեց և գրկեց նրան՝ տուրուղմփոցը կանխելու նպատակով:

— Քո եզը չի... այո, քոնը չի, — գրգռված բացադանչեց Ասատուրը:

— Բա ո՞ւմն է, — բղավեց փոքրիկ Վանոն՝ թփրտալով Փիլոյի հուժկու բազուկներում... — Քո՞նն է, ծնկան թաղի... Բա քո՞նն է, որ իմը չէ:

— Հա, իմն է, — ձայնը բարձրացրեց Ասատուրը, իմ օղակինն է, կոլխոզինն է...

Վանոն այլևս չդիմացավ այդ խոսքերին: Նա թփրտալով պոկվեց Փիլոյի կրծքից և հափշտակեց մի ահագին քար: Կոլխոզնիկները հարձակվեցին նրա վրա և քարը ձեռքից խլեցին:

— Թողե՛ք, ես դրա... — բառաչում էր խռպտած Վանոն՝ փետրաթափ աքլորի պես դուրս պրծնելով մարդկանց ձեռքերից: — Տո տկլո՛ր Չուրաբի... էդ ո՞ր օրվանից ես հզան տեր դառնալ... Դու էդ ո՞ւմ հզան ես տիրություն անում... Տիրություն անող ես, քվորդ տիրություն արա... որ կոլխոզի նախագահի ու Չուրանանց Վասոյի հետ գոմերումը թավալ շտա...

Ասատուրը մի ակնթարթում հարձակվեց Վանոյի վրա, ուլի պես բարձրացրեց նրան իր ամբողջ հասակով ու շարտեց հերկի մեջ:

— էյ, Զուրաբի տղա, մա՞րդ ես սպանում,— գոռաց բրի-
գադավարը և գութանի սրբիչը վերցնելով՝ մոտեցավ Ասատուրին։

— Շան սատակ կանհա՞մ,— հեաց մոլեգնած Ասատուրը,— ու՞մ
համար ձակվի ունիւր շարժել իմ քրոջ վրա...

— Քվորդ սանձը քաշի, որ խոսան ոչ...

— էդ դուք եք խոսում,— ճշաց Ասատուրը կատաղությամբ,—
ձեզ նման կուլակները...

— Ո՞վ է կուլակը...

— Դու, Ավագյանը...

Մաթոսը գութանի սրբիչը բարձրացրեց և ամբողջ ուժով իջեց-
րեց Ասատուրի փափախին։ Ասատուրը բռնեց սրբիչի ծայրը և
նրանք աշխատում էին իրար ձեռքից խել սրբիչը։ Կոլխոզնիկնե-
րը նորից մեջտեղ նետվեցին, որ նրանց բաժանեն։ Այդ միջոցին
Վանոն, որ նոր էր ուշքի եկել, վերցրեց առաջին պատահած քա-
րը և ետևի կողմից խփեց Ասատուրի մեջքին։ Ասատուրը ցավից
ծառս եղավ, թողնեց սրբիչի ծայրը և կրկին Վանոյի վրա հարձակ-
վելով՝ նրան դետին գլորեց և սկսեց խեղդել։

— Տղե՛րք ջան, ձեր հոգուն մատաղ, մարդասպանություն
կպատահի,— աղաղակեց սարսափահար Փիլոն և հաստիկ թե-
վերով գրկեց Ասատուրի մեջքը։

Մշուռները հանգստացնում էին բրիգադավարին։ Վանոն կըր-
կին վեր կացավ պառկած տեղից, բայց այս անգամ սիրտ չարավ՝
նորից հարձակվել։ Բրիգադավարի ձեռքից սրբիչն առան և կռվի-
հանդարտվեց։

— Բա սա մարդկությո՞ւն է, որ դուք անում եք,— խղճալի
ձայնով հանդիմանում էր կռվողներին Փիլոն։— Ես երեկոյան բշխ-
քարտուղարին ի՞նչ պատասխան տամ։ Չի՞ ստի, թե դու ի՞նչ
պարտկազմակերպիչ էիր, որ մարդիկ քո բրիգադում մազ մնաց
իրար սպանեն...

— Պարտկազմակերպիչն ի՞նչ անի, որ բրիգադումն էս տեսակ
քջալագոյներ կան,— ձեռքը դեպի Ասատուրը մեկնելով՝ հեաց
բրիգադավարը։

— Քջալագոյդ էլ ես, կուլակ էլ... Մոլեգնեց Ասատուրը։

— Վա՛... էլի սկսեցի՞նք,— բացազանչեցին կոլխոզնիկներն
ու կրկին մեջտեղ ընկան։

— Տվե՛ք իմ եզը, ես կոլխոզից դուրս եմ գալի,— բղավում
էր Վանոն լացակոծած,— տվե՛ք իմ եզը..., իմ եզը... իմ մարա-
ւը... Թե չէ արուն կթափեմ...

— Լա՛ւ, հզղ կտանք, Վանո ջան, հանգստացիր,— մոտեցավ Ջորան Փիլոն հաշտարար եղանակով։— Ասատուր, եղն արձակի թո՛ղ տանի։ Առաջին օղակից քեզ ուրիշը կտանք։

Ասատուրը լուռ ու մունջ եղն արձակեց։

— Տղե՛րք ջան, ձեր հոգուն մատաղ,— խնդրում էր Փիլոն՝ խոշոր ու պղտոր աչքերը կռվող կողմերին հառելով,— հաշտվեցե՛ք ու թող մեր մեջը մնա։ Լամթ է։ Գյուղում թող շիմանան, թե չէ՝ մեր բրիգադի անունը կխախտառակվի։ Բա չե՞ք տեսնում շորքորդ բրիգադում մարդիկ ոնց են իրար հետ հոգի-ջանով խոսում...

— Էնտեղ հոգի-ջանով են խոսում, որովհետեւ էնտեղ կուլակների չկան,— նկատեց դառնովյաժը Ասատուրը։

— Բա սա խո՞սք է, որ ասում է,— բողոքեց բրիգադավարը։— Դե արի ու սրա հետ հաշտվի։ Բա սա դիմանալու բա՞ն է, ընկե՛ր Փիլո։

— Է՛հ,— հանդիմանեց Փիլոն Ասատուրին։— Ասո ջան, ինչո՞ւ ես հին դարմանը քամուն տալի։ Մեր բրիգադումն էլ կուլակ չկա։ Կուլակները վնացի՞ն...

— Հաշտվեցե՛ք, հաշտվեցե՛ք... — պահանջեցին կոլխոզնիկները։

Ասատուրը զիգադը լծեց և քշեց դեպի երեկվա հերկը։ Նրան միացավ Փիլոն՝ վզից կախ արած սերմով լի հսկայական շարաւր։

— Սանահե՛ր Փիլո,— ձայն տվեց ետևից բրիգադավարը,— շատ ես խիտ ցանում, քիչ նոսրացրո՛ւ...

Հասնելով երեկվա հերկին՝ Փիլոն սկսեց քայլել փխրուն սեւ-վահողի մեջ։ Նա համաշափ շարժումներով ձեռքը կոխում էր գոգնոցը, հանում էր աչնտեղից մի բուռը սերմ ու շաղ տալիս մեկ աջ, մեկ՝ ձախ։ Հատիկները մի ակնթարթ փայլում էին արևի տակ մեղմլի ոսկեգույն պարսի նման և ընկնում հողը, որպեսզի այլևս չբարձրանան։ Գողճոցի ծանրությունից Փիլոյի վզերակները կանգնել էին և կլորիկ երեսի մկանները՝ լարվել։ Յուրաքանչյուր բուռը շաղ տալիս, նա փնշում էր և խոշոր ու արնակալած աչքերը շուռ

տալիս դեպի շաղ տրված բուռը: Ամեն անգամ նոր բուռ վերցնելիս, նա ձեռքը գոգնոցում թուլացնում էր, որպեսզի բուռը քիչ կիսատվի և նա բրիդադիրի հրահանգը կատարած լինի: Հաճախ բուռը շատ էր կիսատվում և նա սովորական շափի կեսն էր միայն շաղ տալիս: Այդ դեպքերում Փիլոյի սիրտը ճմլվում էր խըղճի խայթից: Նա զգում էր, որ եթե իր սեփական արտը ցանկելիս լիներ, երբեք իրեն թույլ չէր տա կիսատ բուռը շաղ տալ: Հետո նա հաջորդ բուռն ավելի լիքն էր վերցնում՝ հուզված խիղճը հանգըստացնելու համար: Իսկ դրանից շաղացանի մեջ առաջ էր դալիս անհամաչափություն:

Փիլոն պարտիայի անդամ էր 1925 թվից: Պարտիայի մեջ մտնելուց առաջ չքավոր էր: Հետո կարողացավ անտեսությունը քիչ կարգի բերել և համատարածի նախօրյակին արդեն փոխադրվեց միջակների ցուցակը: Նա մեկն էր առաջիններից, որ մտավ կոլեկտիվ անտեսություն և սրտի կսկիծով իր զույգ եզները հանեց գոմից ու տարավ համայնական գոմը: Նրա կյանքում այդ ամենամեծ հեղաշրջումն էր: Նա չէր պատկերացնում դրանից ավելի մեծ զոհաբերություն մի կոմունիստի կողմից իր պարտիայի համար: Ուտի նա միանգամայն հասկանում էր Վանոյի կատաղությունը, երբ Ասատուրը հայտարարեց, թե եզն այլևս նրանք չի: Փիլոն ծայրաստիճան խողաղասեր մարդ էր: Նրա սիրտը կուչ էր դալիս, երբ հարեաններն իրար անպատվում էին կամ կոլում: Այդ պատճառով, որպեսզի խողաղությունը շուտ տիրի, նա միշտ անցնում էր ուժեղի կողմը, քանի որ ուժեղն ավելի շատ էր ի վիճակի թույլին լռեցնել և վերջ տալ իրարանցման: Իբրև պարտկազմակերպիչ, նա իր կողմն էր համարում բացառապես՝ խողաղություն հաստատել բրիդադոմ: Այնպես անել, որ մարդիկ իրար հետ հաշտ ապրեն, իրար խաթրին չկաշեն: Գոհ այն բանից, որ տուրուղմբոցը չվերջացավ գլուխ պատռելով կամ ուղղակի մարդասպանությամբ, Փիլոն հովացած խղճով շարունակում էր շաղ տալ հատիկները և բռերը դարձնել հեղհետե ավելի համաչափ:

Փիլոյից որոշ հեռավորության վրա փոցխի ետևից գնում էր. Ասատուրը: Նրա մեջքը դեռ տնքում էր քարի հարվածից: Գլխի

վրա աշխուժում էր սրբիշի դիպած տեղը: Բայց մեջքից ու գլխից
ալիքի սուր մորմոքում էր նրա ինքնասիրտությունը:

Ֆիզիկական ծեծն ու բարոյական վիրավորանքը նրա անբա-
ժան ընկերներն էին եղել դեռ վաղ հասակից: Տանը նրան ծեծում
էին ծնողները՝ համարելով այդ իրենց սրբազան իրավունքը: Դրո-
սում նա ծեծվում էր ընկերների հետ և տուն վերադառնում հա-
ճախ պատռված գլխով: Բայց նա ճաշակեց կյանքի դառնությունն
այն ժամանակ, երբ նրան սկսեցին ծեծել իր տները՝ թշնամաբար
և անդթաբար: Նրանք ոչ միայն ծեծում էին, այլև կոպիտ հայհո-
յում ու վիրավորում:

Ասատուրը քայլում էր զիզվազի ետևից և ախուր, գլուխը
կախ նայում երկաթե ատամների մեջ փշրվող կավակոշտերին: Մի
ուրիշ զիզվազ քրքրում էր նրա հոգին և նրա հիշողության մեջ
բորբոքում անցած ու մոռացված պատկերներ: Նա վերհիշում էր
իր ամբողջ կյանքը մանկության օրերից մինչև հասունության շր-
ջանը և նրան պատկերանում էր ծեծի, վիրավորանքի, զրկանքի
մի անընդհատ շղթա: Ահա նա, տասերիու տարեկան Ասոն, կամ
«Զուրաբի գիժը», ինչպես նրան սովորաբար կանչում էին այն
ժամանակ, երբ նոքար էր Ավագյանենց տանը: Արածացնում էր
նրանց տավարը: Նրան հանգիստ չէր տալիս Գրիգորենց Մոսին՝
Մաթոսի փոքր եղբայրը, որը հասակակից էր Ասոյին և հաճախ
իրենց տավարածի հետ գալիս էր հանդ: Նա Ասոյին ծեծում էր
ամեն անգամ հանդիպելիս առանց որևէ պատճառի: Ասոն աշխա-
տում էր իր տավարն այնպիսի տեղ տանել, որ չհանդիպի Մո-
սուն: Ասոն հաճախ աղոթում էր աստծուն, որ Մոսուն մեռցնի:
Այնուհետև շատ հեշտ և ուրախ կլինեիր ապրել աշխարհում:

Ասոն տավարը քշում էր անտառի խորքը՝ մի արոտալի բա-
ցուտ: Իսկ ինքը կաղնու ստվերում պառկած մեջքի վրա՝ նայում
էր ճղների միջից երևացող կապույտ երկնքին ու միտք անում,
թե քանի՞ ծառ իրար գլխի դնես՝ կհասնի մինչև արևը, ինչպես է
արևը կպել երկնքին, որ վայր չի ընկնում, ինչո՞ւ ծիտը կարողա-
նում է թռչել, իսկ մարդը չի կարող, ո՞րտեղից են դալիս ամպե-
րը և ո՞ւր են գնում, ո՞րտեղից է դալիս անձրևը, ինչքա՞ն քայլես,
որ հասնես ծիածանին...

Այս երջանիկ երազանքների պահին հանկարծ լսվում էր խո-
տերի շարագոռակ խշյոռն և սարսափից քարացած Ասոյի գլխին
տնկվում էր նրա ոսոխը: Նա ատելությամբ լի հայացքով նայում

Էր Ասոյին և Ֆշշում նույն հայհոյանքը նրա մօր հասցեն: Այդ նշանակում էր կովի կոշ: Ասոն չէր կարող կուլ տալ այդ հայհոյանքը: Մոսին կծիծաղեր նրա վրա, կսկսեին հասակակիցներին, թե նա Ասոյին մայր հայհոյեց, Ասոն վախեցավ ու չպատասխանեց: Գեղջուկ պատանիների հառարակական կարծիքը, խիստ կդատապարտեր Ասոյին: Նրան կանվանեին աղջիկ և խորհուրդ կտային փափախը հանել ու գլխին լաշակ կապել: Ոչ... Ասոն չէր կարող տանել այդ անպատվությունը: Գեղջուկ պատանու համար մայրն ամենամեծ սրբությունն է՝ և եթե մեկը հայհոյի նրա այդ սրբությունը, ապա նա պարտավոր է պատասխանել, հակահարված տալ, եթե չի կամենում խայտառակվել իր հասակակիցների շրջանում, անպատիվ մարդու, վախկոտի անուն վաստակել: Իրա համար Ասոն սարսափահար վեր էր ցատկում, նայում հակառակորդի կաղնե մահակին, որի ծայրը հաճախ ամրացված էր լինում հաստ մեխերով և երկյուղից թիրտացող սրտով պատասխանում. «Ես էլ քո...»: Այնուհետև Ասոն ղգում էր իր գլխի, մեջքի, ոտքերի վրա կաղնյա փայտի հարվածները և լալիս աղիողորմ, մինչև որ հակառակորդը հոգնում էր ու նրան բաց թողնում կամ պատահում էին բարի մարդիկ և ազատում Ասոյին նրա փայտի հարվածներից: Ասոն չէր ժանգատվում տանը, որովհետև հանդում ունեցած կովի համար տանը դանգատվելը նույնպես՝ գեղջուկ պատանիների շրջանում համարվում էր փոքրոգութուն: Բացի դրանից՝ տանը դանգատվելն անօգուտ էր: Նրա հայրը մենակ էր ու չքավոր, իսկ Մոսիենք՝ շատվոր ու հարուստ: Նրանք կարող էին սպանել Ասոյի հորը և մարսել ինչպես մի պնակ մածուկ:

Վերջ ի վերջո լցվեց Ասոյի համբերության բաժակը և նա որոշեց վրեժխնդիր լինել իր հակառակորդից: Մի անգամ ինքն առաջինը եղավ նախահարձակ: Մոսին ալլալվեց տեսնելով, որ իր անգթության ամենօրյա ղոհը հեռվից մոտենում է սպառնազին հայհոյանքներով: Ասոն զարմանքից ու երկյուղից քարացած հակառակորդին հասնելը, և փայտի ուժգին հարվածը նրա գլխին իջեցնելը մեկ արավ: Մոսին երկու ձեռքերով բռնեց գլուխն ու նստեց: Այնուհետև Ասոն շարունակեց մահակի հարվածներ տեղալ նրա մեջքին, ուսերին, սրունքներին, ձեռքերին... Մոսին լաց էր լինում, մատներով ճանկռում էր գետինը և համբուրում Ասոյի ոտները: Իսկ Ասոն չէր խղճում նրան: Պարտված հակառակորդի աղերսանքները, փոխանակ մեղմացնելու, ավելի էին բոր-

բոքում նրա շարունակումը: Աստն հարբել էր վրեժխնդրության թույնով, որը կուտակված էր նրա հոգում տարիներ շարունակ: Նա զազաբեցրեց իր կատաղի հարվածները միայն այն ժամանակ, երբ նկատեց արյունի առվակը հակառակորդի երեսի վրա: «Դե գնա՛, — ֆշշաց Աստն գաղանի մոլեղնությամբ, — ես քո...» Մոսին վեր կացավ, բուռը բռնեց արյան դեմ՝ և իր ամբողջ երեսը ներկեց արյունով: Տեսնելով նրա զարհուրելի կերպարանքը՝ Աստն փախավ անտառի խորքը: Երջանկության ու սարսափի զգացմունքները փոթորկում էին նրա պատանեկական սիրտը... Գիշերը տուն չգնաց: Գիտեր, որ Մոսու ազգականները եթե նրան բռնեն, տեղն ու տեղը կսպանեն... Մյուս օրը մայրը նրան գտավ անտառում և լաց լինելով պատմեց, որ նրանք Ասոյի հորն այնքան ծեծեցին, որ ուշագնաց ընկավ անկողին: Աստն գիշերով թաքուն տուն վերադարձավ: Հայրը տնքում էր գլխի և ոտքերի ցավից: Նրա գլուխն ու բերանը փաթաթված էին Ասոյի մոր լաշակներով: Աստն նստեց հոր անկողնու մոտ և սկսեց վշտից հեծկլտալ: Հայրը թուլացած ձեռքով շոշից նրա գլուխը և ասաց. «Բալա՛ ջան, քո պատճառով ինձ ուզում էին սպանել, դու քանի՞ լիխանի ես, որ ներանց տղի գլուխը պատռում ես»: Աստն հեծկլտալով նկարագրեց այն անտանելի վիճակը, որի մեջ դրել էր նրան Գրիգորենց Մոսին: Ասոյի բացատրությունը լսելուց հետո հայրը զրկեց նրան և հառաչեց. «Լավ ես արել, բալա՛ ջան... Դու էլ ինձ նման խեղճ մի՛ մնա»:

Հոր մահից հետո Ասոյի դրությունն ավելի վատացավ: Նա պիտի օգներ մորը՝ կերակրելու չորս մանր քույրերին և պառավ հոտտին: Տարին տասներկու ամիս նա պիտի հոտաղություն աներ խալիսի դռանը: Նրան սռաջվա պես ծեծում էին և անպատվոմ: Նրա սիրտը փչում էր մասնավորապես այն դեպքերից, երբ բաքի մարդկանցից մեկը նրան ազատելով խարազանի կամ բռունցքի հարվածներից՝ ասում էր. «Էս մի անգամ բաշխի՛, որք տղա է...»: Տնից դուրս ոչ ոք նրան չէր կանչում իսկական անոնով: «Զուրաբի գիժ» կամ լավագույն դեպքում «Ծլնկան Ասո» էին անվանում:

Իրար ետևից մահացան նրա երեք քույրերը: Մնաց միայն ամենափոքրը — Հասմիկը, որի վրա մայրն ու եղբայրը կենտրոնացրին իրենց խնամքն ու սերը: Դեռ թոթովախոս Հասմիկը զարմացնում էր հարևաններին իր գեղեցկությամբ ու ճարպիկությամբ:

Մայքն իր փոքրիկ գեղեցկուհուն հազցնում էր ատկնիկի պես: Շատ բան էլ հարկավոր չէր Հասմիկին դարդարելու համար: Անոթաջին երկաթուղու կայարանում ծախում էր մի քանի հավիկի և կոպեկներով ձեռք բերած մի մետր շիթը կարում էր, ծակում ու պցում երեխայի վիզը: Այդ բավական էր, որ Հասմիկ խոշոր խաժաղույն աչքերը կախարդական փայլ ստանային: Հարևան կանայք, շանչելով փոքրիկ աղջկան, պոռվում էին. «Տես, ինչ արմատից ի՛նչ ծաղիկ է դուրս եկել...»: Ուրիշները տանել չէին կարողանում Հասմիկի կոկ ու մաքուր վրա-զլուխը: Փնթվնթում էին նրա մոր հասցեին, թե նա բռնե՞րը «յտրղանի գյուրա» չի մեկնում, աղջկան զուգում է պրիստավի թոռան պես: Ու ոչ ոք չէր հասկանում, որ ոչ թե հազուստներն են ինքնին շքեղ, այլ աղջկա բնական գեղեցկությունն է շուք տալիս նրա հազուստին: Հասմիկ գեղեցկությունը դարձավ հալածանքի նոր առիթ իր մոր և եղբոր համար: Ունևոր կանայք չէին ներում Անոթաջուն, որ նա համարձակվել էր աչդքան գեղեցիկ երեխա ունենալ: Առիթ չէին փախցընում նրան խայթելու. կարծես նա դողացել էր այդ թանկագին քարը:

Գրիգորենց Մոսին այլևս սիրտ չէր անում մենակ Ասոյի վրա հարձակվել: Բայց նա իր վրեժը լուծում էր թաղի մյուս պատանիների միջոցով: Նա նրանց սովորեցնում էր, որ հայհոյեն Ասոյի քոջը, տավարածների մեջ տարածում էր, թե ինքը, իբր թե, պաշել է Զուրաբի Հասմիկին և այդ այն ժամանակ, երբ Հասմիկն ընդամենը ինը տարեկան էր: Այդ բոլորից մինչև հոգու խորքերը վիրավորվում էր Ասոն և չէր իմանում, ինչ անի:

Բայց Հասմիկը միաժամանակ նրա պարծանքն էր: Ասոն իրեն զրկում էր շատ բավականություններից, որպեսզի քույրը միշտ լավ հագնված լինի և ոչ մի բանից զուրկ չմնա: Հասմիկը հաճախում էր դպրոց և դարմայնում էր ուսուցիչներին իր ընդունակություններով: Ասոն ինքը հոր մահից հետո չկարողացավ դպրոցը շարունակել և մնաց կիսադրագետ: Բայց կամենում էր, որ քույրը լավ ուսում ստանա, եղբոր նման նոքար չդառնա իսալխի դռներին:

Հացավանդում սովետական իշխանություն հաստատվելու ժամանակ Ասոն տասնվեց տարեկան էր: Նա շատ բան չհասկացավ այդ իրադարձություններից: Միայն շատ որոշակի զգաց իր վիճակի փոփոխությունը: Այլևս նրան նախկին համարձակությանը

չէին անվանում «Զուրարի գիժ»։ Նրա հետ սկսեցին խոսել հարգանքով։ Նրբեմն նույնիսկ անվանում էին «ընկեր Ասատուր»։ Նա այժմ այլևս նոքար չէր, այլ «բատրակ»։ Սովետական իշխանությունը, ասում էին, բատրակի իշխանություն է։ Գյուղի նախկին ղոռքաները հանկարծ խեղճացան։ Դրանց անվանում էին «ձայնադուրկ» և դուրս էին վտարում ժողովներից։ Գրիգորենց Մոսին նույնպես ձայնադուրկ էր և պոչը կծկած։ Նա մինչև իսկ Ասոյին մի անգամ անվանեց ընկեր Ասատուր և առաջարկեց հաշտվել։ Ասոյի հասակակիցներից ոմանք դարձել էին կոմսոմոլ և միշտ ժողովներ էին անում։ Ասոն ամբողջ միտքն ու ուշքը նվիրեց իր տնտեսությունը։ «Բատրակություն» ավելի ձևանում էր, քան «նոքարություն»։ Սովետական իշխանությունը պաշտպանում էր բատրակի շահերը։ Դրա շնորհիվ Ասոն կարողացավ, իր բաշորակության վարձը խնայելով, դնել մի կով, հետո մի աչառ, հետո էլի մի աչառ և քսանութ թվին արդեն գյուղսովետում վիճում էին. Ասոյին սոցիալական շերտավորման որ ցուցակի մեջ գրեն չքավորների, թե՛ միջակների։ Ասոն ինքնակամ գրվեց միջակ և նույն թվին մտավ նոր կադմակերպվող գյուղատնտեսական արտադրական ընկերության մեջ։ Այդ ընկերությունից էլ հետագայում կադմակերպվեց Հացավանի կոլեկտիվ տնտեսությունը, որը համատարածի ժամանակ պառակտվեց, հետո հետագա տարիներին նորից աճեց և իր մեջ առավ ամբողջ Հացավանը։

Անցյալ տարի Ասոն կնոջ հետ միասին կոլխոզից այնքան եկամուտ ուտացավ, որ երկու սենյակից բաղկացած մի տուն կառուցեց հեղեղատի այն կողմը, նոր սղանի համաձայն։ Հասմիկն արդեն ավարտել էր դպրոցը, ակտիվ կոմերիտուհի էր։ Նա Գոհարին տարավ կոմերիտմիություն և եղբորը համոզում էր, որ նա էլ մտնի պարտիայի շարքերը։ Ասոյին հարգում էին գյուղի կոմունիստներն ու կոմերիտականները։ Իբրև հիմնադիր անգամ, նրա պատիվը մեծ էր։ Նրա քրոջ՝ Հասմիկի ղեղեկությունն ու խելքի համբավը դուրս էր եկել Հացավանի շրջանից։ Ասոն երջանիկ էր իր վիճակով և ապագայի հեռանկարներով...

Նշներն արագացրին իրենց ընթացքը և փոցխն սկսեց թռչկոտել նրանց ետևից։ Ասոն նկատեց, որ փոցխի երկաթե ատամները տեղ-տեղ չեն խրվում հերկի մեջ, այլ երեսից քերելով անց են կենում։ Նա փոցխը կանգնեցրեց և ձայն տվեց Փիլոյին, որը ցանկելով վերադառնում էր հերկի մյուս զլխից։

— Սա վար չի, ալ տնաքանդություն:

— Ի՞նչ կա, որ,— շորացած կոկորդով հարցրեց Փիլոն:

— Խաբակով են վարել... խամն ավելի շատ է, քան քելը,— ճիպտորդ գետին խրեց Ասատուրը:

Փիլոն հողաթաթախ տրեխներով տնադեց մի քանի տեղ և նրա սիրտը սարսափից կուշ եկավ: Այդքան խարակ հերկի մեջ կմնար միայն աչն դեպքում, եթե նպատակ դրած լինեին հատկապես խաբակով վարել: Այդպես խարակով հերկում են միայն խոտատեղերը: Նրա համար պարզ է, որ վարը կատարված էր զիտոմնաւոր անիութությամբ: Մերկացնել աչդ՝ կնշանակեր շատ խիստ զիպշել բրիգադավարի խաթրին, նոր պառակտման ու կրոմի առիթ ստեղծել բրիգադում: Մանավանդ՝ այս անգամ ինքը՝ Փիլոն պիտի լիներ կռիւղ կողմերից մեկը: Կոծկելը նույնքան դժվար էր թվում Փիլոյին, որովհետև Ասատուրը կոծկող պտուղներից չէր վերջապես Փիլոն էլ տեսնում էր, որ այդ կոծկելու բան չի:

— Բա ի՞նչ ենք անելու,— հարց տվեց Ասատուրը՝ տեսնելով, որ Փիլոն մոլորված հայացքով նայում է խարակի վրա բուսած մուշակոտին:

— Դու սո՛ւս արա,— խոսեց մտահոգ Փիլոն:— Ես Մաթոսի հետ առանձին կխոսեմ, տեսնեմ, ինչ կասի... Հենց պիտի անենք, որ էլի կոխվ ու սրտամնացություն չպատահի...

«Քեզ նման կոմունիստ...» — մտածեց Ասատուրը, երբ Փիլոն սերմը շաղ տալով հեռացավ դեպի արտի հակառակ ծայրը:

Հեռվից մոտենում էր մի շալակավոր: Բրիգադավարը գուշակեց նրա ուղիքները և մաճը վանոյին հանձնելով, շտապեց դեպի սայլը:

— Արա՞ղ ես բերել... — հարցրեց Մաթոսը՝ մոտենալով սայլին, որի ստվերում նստած էր Գրիգոր Սահակյանը:

— Մացակ ապերն ասավ, որ միայն ցորենով տամ,— բացատրեց Գրիգորը:

— Էսօր գարի սկի չկա էլ,— հանգստացրեց բրիգադավարը: — Իսկ ցորեն էլ... Դու արաղը թող, վաղը կգաս, կտամ:

— Ինձ սպանե՛ս, Մաթո՛ս ապեր, կարալ չեմ... Մացակ ապերը կբարկանա:

— Քեզ բան եմ ասում,— պարկից արաղի տիկը հանելով, բացատրեց բրիդադավարը,— մեր սերմնացանը քաղաք է դնացել: Էս երկու օրը սերմնացանը Փիլոն է: Անիծվածն էնպես է շաղ տալիս, որ մի բուռ էլ չի ավելանում: Վաղը կամ մյուս օրը մեր սերմնացանը կգա արաղիդ դինը կհանի:

Գրիգորը համաձայնում էր ապառիկ արաղը տալ, բայց Մաթոսն իր միտքը փոխեց և հեգնական վճռականությամբ բացադանչեց.

— Բաց արա ջվալդ, հերն էլ անիծած: Պակասեց կասենք Փիլոն է մեղավոր, որ խա-խիտ է շաղ տվել:

Եվ Գրիգորը հեռացավ իններորդ բրիգադից՝ շալակած երկու փովթ մաքուր սերմացուն:

Ճաշի ժամանակ էր: Գութաններն արձակեցին և հավաքվեցին սալլի մետ: Անասուններն ազահաբար ընկան խոտի վրա: Կոլխոզնիկներից ամեն մեկն իր թաշկինակում փաթաթած ուտելիքը հանեց և ծալապատիկ նստեց ընդհանուր շրջանի մեջ: Մարդիկ աշխատում էին կոլեկտիվ գործիքներով, կոլեկտիվ լծկաններով, բայց ուտում էր ամեն մեկն իր սեփական տնից բերածը: Շրջանի մեջտեղ, ուղղակի հողի վրա բացվել էր խայտաբղետ մի «սեղան»։ Մեկի առաջ լավաշ հաց էր ու խաշած ձու, մյուսը պանիր էր բերել, երրորդը քարդիգարն բոքոն էր ուտում խաշած սիբեխի հետ:

Երբ բրիգադի բոլոր անդամներն էլ տեղավորված էին շրջանի մեջ, բրիգադավարը հանեց օղու տիկը և հետները բերած միակ բաժակն ածելով, սկսեց մատուցել բոլորին: Շատերը չգիտեին, որ այդ խմիչքը փոխանակված է սերմացուի հետ: Միայն բոլորն էլ գովում էին բրիգադավարի և պարտկադմակերպչի բարեհոգությունը և համերաշխության մի քանի բարեմաղթություներ անելով՝ բաժակը երկյոտածությամբ մոտեցնում էին բեխերին:

Այդ պատճառով բոլորն էլ սաստիկ վրդովվեցին և անհանգրստացան, երբ Ասատուր Զուրաբյանը հրաժարվեց օղուց:

— Նեղանալ մի՛, Ասո ջան,— ձայն տվին աչս ու այն կողմից,— հարեաճններ ենք, կկովենք էլ, կբարիշենք էլ...

— Եղբայրական սեղանն անպատվիլ մի՛...

— Գլանո՛ւ, ձե՛ռք տուր Ասոյին... Մաթո՛ս ապեր, ճակատը պաշի...

— Ուզում չեմ ոչ ձեր ձեռքը, ոչ ձեր պաշը, ոչ էլ ձեր արադը,— ոտքի կանգնեց Ասատուրը,— ո՞ւմ հաշվից եք էդպիս իրար հյուրասիրում...

— Էհ, Ասո՛ւ ջան,— բացազանչեց Փիլոն՝ հաշտարար եղանակով,— էլի ես հին դարմանը քամուն տալի...

— Հիմի ես նոր դարման եմ քամուն տալու,— փնթփնթաց Ասատուրը և հեռացավ դեպի լծկանները:

Փիլոն կոկորդում շորովյուն զգաց: Նա դեռ իր բաժինը չէր խմել: Ասոյի վարմունքը վարթեցրեց նրա խիղճն էլ: Ոչ կարող էր հրաժարվել օղուց, ոչ էլ՝ ամենօրյա հաճույքով բաժակը մոտեցնել բեղերին: Փիլոն դիտեր, որ բրիգադիրն այդ օղին ձեռք է բերում սերմացուով: Գիտեր նաև այն, որ պարտկազմակերպության և կոլխոզի հավաքույթներում մի քանի անգամ դատապարտված է սերմացուն խմիչքի հետ փոխանակելու սովորովյունը: Գիտեր, որ դա օրենքով գողութուն է համարվում: Բայց իր սրտի խորքում նա համաձայն չէր դրա հետ: Հացավանդում կոլխոզ կազմակերպելուց առաջ մարդիկ սերմացուից մի քանի կիլո միշտ էլ տալիս էին շրջիկ օղևվաճառներին և իրենց հանգստի ժամերը ջերմացնում այդ ոգելից խմիչքով: Ինքը Փիլոն մենատնտես եղած ժամանակ հաճախ էր սերմացուն փոխանակել օղու հետ: Եվ հիմա նա չէր կարողանում հասկանալ, թե ինչո՞ւ կոլխոզում այդ չի կարելի: Փիլոն իր սրտի խորքում սերմացուն օղու հետ փոխանակելը գողութուն չէր համարում և այդ պատճառով էլ ձեռքացնում էր, թե չի նկատում, որ բրիգադիրը կոլխոզնիկներին ամեն օր հյուրասիրում է կոլխոզային սերմացուի հաշվին: Իսկ բրիգադիրը շարաշահում էր իր պարտկազմակերպչի բարեհոգութունը և Փիլոն այդ արդեն չէր նկատում: Նա բաժակը ձեռքը բռնած մի քանի անգամ ձայն տվեց Ասատուրին, խնդրեց, որ նա համառությամբ չանի, ետ դա ու խմի իր բաժինը, չխանդարի բրիգադի դիսցիպլինան, բայց Ասատուրը մնաց անդրդվելի: Այն ժամանակ Փիլոն խռոված խղճով բաժակը դատարկեց:

— Դավաճանել է ուզում, Զուրաբի դիժը,— շշնջացին մի քանի հոգի:

— Ինքն է կռիվ գցում, ինքն էլ խռովում:

— Դե արի ու էս տեսակ մարդկանցով բրիգադում համերաշ-

խուլթյուն հաստատի,— քողոքեց բրիգադիրը՝ բարոյապես վիրավորված մարդու եղանակով։

— Նախագահը գալիս է... — զգուշացրեց մեկը և օղու տիկը, հսկունյն թաքցրին։

Լևոնը ձիուց վայր թռավ, ձին կապեց սալլի ճաղերին ու մոտեցավ։

— Երկար եք նստում ճաշի, ընկերներ, շատ երկար...

— Դու պլանի'ց խոսիր, ընկեր՝ նախագահ,— վեր կացավ բրիգադավարը։— Իմ բրիգադը մինչև օրվա պլանը չկատարի, հանդիցը տուն չի գալիս... Մի տղերքի'ս մտիկ տուր, ասլան են, ասլան։

— Դու մեր բրիգադին չես հավանում,— ձայնակցեցին կուլխոզնիկները։— Բայց իմացի՛ր, որ Հացավանում մեր բրիգադը մի հատ է...

— Տասը բրիգադ չենք փոխի մեր բրիգադավարի մեկ մազի հետ...

— Դու կտեսնես, թե ոնց մենք մեր պլանը կգերակատարենք, ընկեր՝ նախագահ...

— Կգերակատարեք, ոնց չէ,— մռայլ հեգնանքով մոտեցավ Ասատուրը։— Կգերակատարեք...

Նախագահը հարցական նայեց նրան։

— Խարակով են վարում, ընկեր՝ նախագահ,— ձայնեց Ասատուրի բարակ ձայնը լի դառնությամբ ու ցասումով։— Տներս քանդում են։

— Ի՞նչպես թե խարակով։

— Գնանք ցո'ւյց տամ։

— Ընկեր նախագահ, էս մարդը դիշերը թարս է քնել ու էջսօր ամբողջ օրը կոխվ է անում,— բացատրեց բրիգադավարը։— Քող ընկեր պարտկազմակերպիչն ասի. մեր բրիգադում խարակով վար աճող կա՞։ Խոսիր է, ընկեր Փիլո, բա սա դիմանալու բա՞ն է...

Փիլոն երկյուղից կարմրեց ու ոչինչ չկարողացավ ասել։

— Գնանք ցույց տամ,— պնդեց Ասատուրը և առաջ ընկավ։

Նրան հետևեցին նախագահը, բրիգադավարը, Փիլոն և մի քանի ուրիշ կուլխոզնիկներ։ Փիլոն ոտը կախ գցեց և հեռացավ դեպի գութանները։ Հասնելով ղիգզագ փոյխին՝ Ասատուրը ցույց տվեց խարակները։

— Միանգամայն պարզ է... — մռայլ արտասանեց նախագահը՝ սապոգի ծայրը դնելով մոլախոտի վրա:

— Ի՞նչն է պարզ, ընկե՞ր նախագահ,— տաքացավ բրիգադավարը,— որ դու էլ հաստատում ես:

— Խարակով եք վարել... Ահա թե ինչ:

— Ադա սա խարակ է, սա խարակ է,— ճշաց բրիգադավարը և ձեռքի ճիպոտը խրեց հերկի մեջ:— Խարակի մեջ ճիպոտը կմտնի...

— Ահա, էստեղ էլ խրի ճիպոտը,— ցույց ավեց նախագահն իր ոտների մոտ:

— Ահա,— կատաղաբար խրեց ճիպոտը բրիգադավարը:

Ճիպոտը ջարդվեց: Մաթոսը ջղայնությամբ դեն նետեց և սկսեց աղմկել:

— Բա սա խղճմտա՞նք է, բա սա նամո՞ւս է... Ես սուսվուտից մինչև իրիկուն մածի ետևիցը գնամ, կոլխոզնիկներին «ջան»-ով, «մատաղ»-ով բանացնեմ, պլանը կատարեմ ու շնորհակալության տեղակ ինձ վրա շառ գցեն, թե խարակով ես վարո՞ւմ: Բա ուս խարակ է՞... Ընկե՞րնե՛ք... կոլխոզնիկնե՛ր, դուք ասեք, սա խարակ է՞...

— Չէ, չէ, խարակ չկա,— ձայնակցեցին բրիգադի անդամները:

— Ի՞նչպես թե խարակ չկա, ընդհատեց նախագահը,— դուք էդ ո՞ւմ եք ձեռ առել:

— Այսինքն դու ինչ իրավունքով ես կոլխոզնիկներին վրա դուռում,— եղանակը փոխեց Մաթոս Գրիգորյանը: Սա էլ հո նիկոլի ժամանակը չի՞:

— Դու էդ ինչե՛ր ես դուրս տալիս...

— Ոչ էլ դուրս է տալիս,— անբարտավանացավ Վանոն:— Խի՞ ես անպատվում... Ես էլ Խորոմ-Խաչոն ե՞մ, որ վրես ատեր-ճանակ քաշեա:

Նախագահը կաթվածահարի պես կանգ առավ ու ոչինչ չկարողացավ ասել: Կոլխոզնիկները նույնպես ալլալվեցին և սկսեցին հանդիմանել Վանոյին: Այդ մեղմացրեց Ասատուր Զուրաբյանի մոլեգնությունը և նա հեասպառ Քշապ:

— Շառդ քեզ քաշի, թե չէ...

Մաթոսը տեսնելով, որ ինքն ու Վանոն մեծակ մնացին նախագահի դեմ ուղղված ըմբոստություն մեջ, խոսնելու եղանակը կրկին մեղմացրեց:

— Ախր, ընկեր Լեոն, որդիներանցս արեւը վկա, մեզ անտեղի ես անպատվում: Էս վարումը խարակ չկա: Բա ես թույլ կտամ խարակով վարել: Սովետական իշխանությունը իմ նկարս տպի յնրթում իրեւ հարվածային բրիգադավարի ու ես էդ պատվավոր անունը խայտառակեմ: Բա իմ նամուսը շունը կերել է...

— Գնացե՛ք ձեր աշխատանքին, — մոլտաց նախագահը թախծոտ վճռականությամբ, նաչելով Մաթոսի խոշոր ու դեղնած առամներին:

— Դե գնանք, տղե՛րք, — աշխուժացաւ բրիգադավարը: — Հենց աշխատենք, որ ընկեր նախագահը մեզանից գոհ մնա:

Լեոնը ձին հեծավ ու քշեց դեպի տրակտորները, որ աշխատում էին կայարանի մոտակա դաշտում տասնմեկ և տասներկուերորդ բրիգադների հողամասերում: Նրա համար պարզ էր, որ բյուրոյի նիստում քննված դիմումները հայտնի են կոլխոզնիկներին: Պարզ էր, որ այդ դիմումները բյուրոյում քննվելուց առաջ քննված են եղել ինչ որ մութ անկյուններում և հիմք են ծառայել ամենաթշնամական որոշումների: Մարդիկ պահակի և գոմապահի զրպարտությունը դարձրել են մատի փաթաթան և ամեն քայլափոխին նրա երեսովն են տալիս: Իսկ ռաշկոմի քարտուղարը, փոխանակ այդ զրպարտության աստաղը հասկանալու, կարգադրում է քննել այն պարտբյուրոյի նիստում և փաստորեն վարկաբեկել կոլխոզի նախագահին: Ինչո՞ւ է նա Լեոնի դեմ լարվել: Չէ՞ որ ինքն է Լեոնին ուղարկել Հացավան: Չէ՞ որ Լեոնն ամբողջ հոգով նվիրված է գործին և կոլխոզնիկներն այդ տեսնում են ու գնահատում: Ինչո՞ւ է Սանդարյանը ձգտում Լեոնին վարկաբեկել կոլխոզնիկների աչքին: Այս հարցերին չէր կարողանում պատասխանել Լեոնը: Նա Սանդարյանի մատին վառ կարծիքի չէր: Նա տեսնում էր, որ Սանդարյանը եռանդ ու ջանք չի խնայում ռաշոնի աշխատանքները բարելավելու համար: Նա Սանդարյանին համարում էր միանգամայն անկեղծ ու անձնվեր կոմունիստ: Եւ այս հանգամանքը ավելի անհասկանալի էր դարձնում Սանդարյանի բացասական վերաբերմունքը Լեոնի հանդեպ: Գուցե նրա մոտ բանասարկե՞լ են Լեոնին: Կարող էր կանչել ու ստուգել: Կարող էր

«Կարեւորութիւն չտալ բանասարկութեանը: Կոմունիստին ստուգում
 են նրա աշխատանքի մեջ և ոչ թե նրանով, թե ինչ են ասում նրա
 հասցեին զանազան մարդիկ: Ի՞նչ տեսել: Թողնել ու հեռանալ Հա-
 ցաւանից: Որովհետեւ այստեղ կան մարդիկ, որ ընդունակ են ըստ
 երեւոյթին, ամեն ինչի: Կարող են հնարել ավելի ծանր զրպարտու-
 թյուններ և սեւեռներ Լեոնի պարտիական անունը: Լեոնը սկսեց
 հասկանալ, թե ինչու Քեռի Ղուկասը այնքան դժւարութեամբ հա-
 մաձայնեց դնուլ անտանապահական ֆերման: Այո, թողնել, հեռա-
 նալ... այսինքն վարվել աշխատ, ինչի մեջ նա մի շաբաթ առաջ մե-
 ղադրում էր Քեռի Ղուկասին, լքել ռազմաճակատը՝ վախենալով
 սեփական կաշվի՞ց: Միանգամայն պարզ է, որ Լեոնն այդ չի անի:
 Նրանց ուղածն էլ հենց այդ է, չեզոքացնել Լեոնին, ղեկավարու-
 թյունն առնել իրենց ձեռքը և քայքայել: Իսկ ովքե՞ր են այդ նրանք:
 Մացակ Ավագյանը առաւիտոյան տրակտորների գարածի մոտ
 հանդիպել էր Լեոնին, հողատար համակրանքով ձեռքը սեղմել և
 խորհրդովոր եղանակով քաջալերել. «Մի վախենա նրանցից»: Ու-
 չեմն՝ ինքը Մացակը «նրանցից» չէր: Դիցուք թե Վարոսյանը:
 Այո: Լեոնը շոշափում է նրա մեջ պարտիական թշնամուն: Վա-
 րոսյանի «դասակարգային» բառակոչութիւնը վատ է քողարկում նրա
 ատելութիւնը լավագոյն կոմունիստների նկատմամբ: Լեոնը
 հետապնդում է նրան և կրճի հանցանքի վայրում: Իսկ ի՞նչ կապ
 կա Վարոսյանի և Ղազարյանի միջև: Լեոնը պարզ տեսնում էր,
 որ Ղազարյանը իր անսկզբունք հակակրանքի մեջ դեպի Լեոնը՝
 պատրաստ է միանալ անգամ սատանային: Բայց նրանք լավ ջարդ
 ֆերան պաբուրջուրոյում: Եթե դրանից Ղազարյանը խելոք եզրա-
 կացութիւն չհանի, ապա այնուհետեւ ինչպե՞ս ասում են՝ իր մուրն
 իր ճակատ:

Երկաթուղու կայարանի մոտ Լեոնին սպասում էր արտակարգ
 մի ուրախութիւն: Գնորդ Միկինյանը տրակտորը վերանորոգել էր
 և վրան մաստած՝ քշում էր դեպի վարատեղը: Նրա այտերը, ճակա-
 տը, քիթն ամբողջովին ներկւած էին մագլոբով և այդ համատու-
 քած սևության մեջ փայլում էին նրա ժպտացող աչքերն ու սպի-
 առակ ատամները: Լեոնը կանգնեցրեց և բարեկց տրակտորի վրա
 հասած երջանիկ երիտասարդին:

— Սարքեցի՞ր:

— Սարքեցի, ընկե՛ր Լեոն,— իր խանդավառության մեջ շտապակիվելով պատասխանեց տրակտորիստը:— Դե հիմի թող վարոսյանն ասի, թե Գեորգ Սիկինյանի ձեռիցը բան չի գա: Ես արա հոգուն մեռնեմ, սա իմ երեսը սպիտակեցրեց:

Եվ նա կռաճալով համբուրեց տրակտորի բենզինի բակը:

— Շատ ես ողևորվել,— ծիծաղեց Լեոնը,— աշխատի՛ր, որ մի բան չկատրես, թե չէ կխայտառակվես:

— Չեմ կոտրի, ընկեր Լեոն,— վստահացրեց տրակտորիստը,— պլաններս կգերակատարեմ, բենզինի խնայողություն կանեմ, ֆորձոնս կպահեմ տիկնիկի պես ու դարնանացանի վերջը ողջ ու առողջ կբերեմ դարած: Եթե էս ասածներիցս մեկն ու մեկը սուտ դուրս եկավ, պարտտոմսն առ ձեռիցս ու էս սև երեսիս քչ մի լավ թքիր:

Եվ Գեորգը գոգաացնելով շարժվեց դեպի վարատեղը: Տրակտորի որոտի միջից լսվում էր նրա խանդավառ երգի ձայնը.

«Տրակտորի տարին է...»:

ՏԱՍՆՈՒԹԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Լեոնը, սովորականի պես, դեռ արևը չծագած քնից արթնացավ, հագավ շորերն ու պատրաստվեց դուրս գնալ: Իզուր Արուսը թախանձեց, պահանջեց, կռվեց, որ նա ցինկամանի մեջ իրիկվանից մնացած կաթը խմի:

Նրա գնալուց հետո Արուսը նստեց կառնի մոտ և սկսեց օրորոցի ծածկոցով աչքերը սրբել:

Անասելի տագնապով մտածում էր նա Լեոնի մասին: Վեր է գնում ամեն առավոտ և առանց բան ուտելու՝ գնում հանգ: Հաճախ վերադառնում է ուշ գիշեր: Նա աճյապես է նիհարել վերջին օրերս... Այտերը դուրս են ցցվել, ժպտալիս նրա աջ աչտի վրա գեղեցիկ փոսի փոխարեն առաջանում է մի նեղ, խղճալի խորշում: Նա այնպես տխուր է ժպտում վերջերս: Արուսի սիրտը փուլ փկավ, և արցունքի խոշոր կաթիլներն իրար ետևից ընկան օրորոցի վրա: Արուսը սիրում է նրան, լաց է լինում նրա համար: Բայց

նա... սիրո՞ւմ է արդյոք Արուսին: Արուսը կասկածում է... Գյու-
 ղում պատվում են շար ասեկոսեներ: Յոթնովմեկերանն այդ բոլորը
 հաղորդում է Արուսին: Արուսի սիրտը լիքն է կասկածով... Ասում
 են՝ Լևոնը միտք ունի կնկանից բաժանվել և ամուսնանալ Զուրա-
 րի աղջկա հետ: Արուսը լսում է այդ լուրերը, շտապում տուն,
 ընկնում է անկողնի վրա, հեկեկում է անմխիթար, մինչև երեխա-
 ները տուն են գալիս և սթափեցնում խանդի բոցերում տապալ-
 վող իրենց մորը: Նա նայում է երեխաներին, երկուսին էլ առնում
 է իր գիրկը և մոլեգին համբուրում: Ապա նա նրանց հարցեր է
 տալիս. «Դուք սիրո՞ւմ եք պապային... Ուզո՞ւմ եք, որ նա այլևս
 մեր տուն չգա, գնա ուրիշի տուն, դառնա ուրիշի պապա...»: Ե-
 րեխաները կտրուկ հայտաբարում են, թե նրանք պապային շատ
 են սիրում և թույլ չեն տա, որ պապան գնա ուրիշի տուն, դառ-
 նա ուրիշի պապա: «Բա որ գնա՞...» — նորից է հարցնում մայրը:
 «Ես կգնամ ետեղից ու նրան կկանչեմ» — հարցը շատ հեշտությամբ
 լուծում է Կառլենը և մայրը կրկին ծածկում է նրա աչտերը կա-
 տաղի համբույրներով: Երեխաների միամիտ ինքնավստահությու-
 նը սրտապնդում է նրան: Ոչ, Լևոնն այդպիսի բան չի անի: Զա-
 րամիտ բամբասանքներ են: Լևոնը իր երեխաներին չի թողնի:
 անհայր կամ անմայր: Արուսը հիացմունքով նայում է Կառլենին:
 Իսկական հոր պատկերն է: Նույն խաժագույն աչքերը, նույն կա-
 նոնավոր քիթը, որ հոնքերից ուղիղ իջնում է դեպի լիմփլիկ շրթ-
 թունքները: Նույն գեղեցիկ խազը վերևի շրթունքի մեջտեղը, նույն
 ժպիտը, որ փոսիկ է գոյացնում աջ աչտի վրա, նույն շագանակա-
 գույն գանգուրները: Մի՞թե Լևոնը կարող է ապրել, առանց մի օր
 սրան տեսնելու: Կամ այնքան քար է նրա սիրտը, որ մորը կզրկի
 իր սիրասուն զավակից: Լեւոնն նույնպես նման է իր հորը: Արու-
 սը նայում է աղջկա խոշոր աչքերին, որոնք կղերված են խիտ,
 երկար ու սև թարթիչներով: Հանկարծ զլուխը շուտ է տալիս, ձեռ-
 քը դնում է կրծքին ու կրկին ետ դառնում: Լեւոնն նման է նաև
 մեկ ուրիշի... Ո՞ւմն է նման... պրակտիկանտուհուն: Արուսի սիր-
 տը թիրառում է այդ հանկարծական դյուռի թողած տապավորությու-
 նից: Ինչո՞ւ է իր աղջկիկը նման ուրիշի: Զե՞ որ սա Արուսի երե-
 խան է, Արուսն է բերել սրան: Արուսի և Լևոնի երեխան է: Ուրիշ
 ոչ ոքի: Ի՞նչ է նշանակում այս նմանությունը: Նա հայելու մեջ
 ստուգում է ինքն իրեն: Զարմանքից քար է կտրում: Ինքն էլ է
 նման պրակտիկանտուհուն: Նրա մեջ ծնվում է ինչ որ անորոշ մի

կատկած: Միաժամանակ նրա սիրտը լցվում է պարծանքի զգացումով, հայելու մեջ ժպտում է ինքնիրեն: Այո, նա չի զիջում Հացա-վանի հայտնի գեղեցկուհուն: Միայն Արուսի աչքերը սև են, իսկ նրանը՝ խաժագույն: Միայն Արուսը քիչ նիհար է և գունատ, չունի նրա լիքը, վարդագույն այտերը: Այդ նրանից է, որ Արուսը երեք երեխայի մայր է: Հապա թող պրակտիկանուհին էլ մի երեխա բերի, կտեսնենք, ուր կլիախչեն նրա այտերի կոորդինատն ու վարդագույնը: Բայց ինչո՞ւ է այդ հացավանցի աղջիկը նման Արուսին ու նրա երեխային: Բնության այդ պատահական զուգադիպությունը Արուսի սիրտը լցնում է անորոշ կասկածների ու անհեթեթ ենթադրությունների մի անվախճան տագնապով: Նա սկսում է կասկածել այդ նմանությունն և Լևոնի ու Հասմիկի շուրջը տարածված ասեկոսեմների միջև: Նրա սրտում նորից է գալարվում կատկածը և նա աղջկան հարց է տալիս.

— Լենի՛կ, դու դրսում սկի տեսնո՞ւմ ես... Հասմիկ մորաբրոջը:

— Հա,— ուրախանում է երեխան, —նա միշտ իմ մազերի վենտը քանդում է, էլի սարքում:

— Մի՛ թույլ տա,— համոզում է մայրը զայրույթը զսպելով:

— Ինչո՞ւ, մամա,— զարմանում է աղջիկը,— նա ինձ շատ է սիրում:

— Նա քո մամային չի սիրում,— վատաբանում է մայրը,— նա շար մորաքույր է:

— Զէ՛, մա՛մա,— հակաճառում է երեխան,— նա քեզ էլ շատ է սիրում. էնքա՛ն է սիրում, էնքա՛ն... Ինձ ասում է. մամայիդ մի՛ նեղացրու, քո մաման շատ լավ մամա է...

Արուսն ամաչելով իր նեղսրտությունից՝ ձայնը կտրում է: Զարմանալի է: Արուսը նրան խայտառակեց ու դուրս արավ իր տնից, իսկ նա վատաբանելու փոխարեն գտնում է Արուսին նրա երեխաների մոտ:

— Մա՛մա, Հասմիկ մորաքույրը քո քո՞ւյրն է,— հարցնում է Լենան: Մայրը բացասաբար շարժում է գլուխը.

— Ի՞նչ կլի, թո՛ղ դառնա քո քույրը և միշտ գա՛ մեր տուն— թախանձում է երեխան:

Մայրը աչքև չի պատասխանում և սկսում է մտածել... Ինչպե՞ս այդ աղջիկը կարողանում է գրավել բոլորի սիրտը: Բախտավոր աստղի տակ է ծնված: Ինչքա՛ն կցանկանար Արուսը նրան

նմանվել: Լինել նրա պես ուրախ, ախարի, գնալ ժողովներ, դուրս գալ խոսել, շարունակ տանը չփակվել ու շտապակվել կասկածանքների մեջ, շտանջել Լևոնին խանդի մշտական տեսարաններով... Այն ժամանակ Լևոնը շատ կսիրի նրան, չի բաժանվի նրանից:

Եվ Արուսն ինքնիրեն խոսք է տալիս այլևս չհավատալ բամբասանքներին, տունը շփոխել Յոթնովյամբերանին և Լևոնին հարցովործի չենթարկել այն ժամանակ, երբ նա գիշերով հոգնած վերադառնում է տուն: Բնադրաբար նա հասկանում է, որ իր այդ կասկածոտ ու ժանգոտ բնավորությամբ նա կարող է իսկապես զզվեցնել ամուսնուն: Նա զգում է իր հետամոնացությունն ամուսնու նկատմամբ և հենց այդ տարբերությունից էլ նա գալիս է այն եղբայրացության, որ ամուսինը կարող է դրսում հանդիպել իրեն: Համապատասխան մի կնոջ ու կապվել նրա հետ: Այդ հավանականություն մեջ նա այնքան է խորանում, որ հավանականությունը նրան թվում է իրականություն. մոռանում է ինքնիրեն տված խոսքերը և գազազում է ամուսնու դեմ: Հետևանքը լինում է ամենօրյա խանդի տեսարանը, որ միշտ վերջանում է Լևոնի հաղթանակով:

Լևոնին հաջողվում է նրան համոզել, որ ինքը բացի Արուսից ոչ ոքի չի սիրում, որ միայն ցավում է Արուսի հետամոնացության համար, որ Արուսը պետք է թողնի այդ հիմարությունները և ըզբաղվի ինքնազարգացման հոգսերով: Արուսը հավատում է և ներսն խոսք է տալիս: Առավոտյան Լևոնը կրկին առանց բան ուտելու դուրս է դնում տնից: Արուսը սիրույց ու խղճահարությունից լաց է լինում, որոշում է երեկոյան այլևս նրան չնեղացնել: Բայց հենց որ ներս է մտնում Յոթնովյամբերանը և հեռվից սկսելով՝ մինոր ակնարկ է անում Լևոնի դավաճանության մասին, Արուսի հոգին տակն ու վրա է լինում, սաստիկ պղպջալի պես ցնդում է առավոտյան կայացրած որոշումը, կասկածի, խանդի, երկյուղի, կատաղության տաղնապը կրկին ալեկոծում է նրան, նա վերադառնում է տուն, նետվում է մահճակալի վրա, երկար ցնցվում է հեկեկանքից և անհամբերությունից բզկտված սրտով սպասում է ամուսնու վերադարձին:

Եվ այսպես ամեն օր:

Այսօր Լևոնը կրկին դուրս գնաց առանց բան ուտելու: Նա երեկոյան ուշ էր կելել: Հոգնած էր և ձվի դեղնուցի կեսը միայն:

կարողացաւ մի կտոր հացի հետ ուտել։ Արուար նրան ջղայնացրեց և նա մինչև լուսադեմ չկարողացաւ քնել։ Այսպէս շարունակվելով նա կարող է հիվանդանալ և... մեռնել։ Արուար կմնա որբեայրի իր երեք երեխաների հետ։ Դա ավելի վատ է, քան եթէ, Լեոնը բաժանւի Արուարից։ Այն ժամանակ, Արուար ոչ ոքի հետ չի ամուսնանա, կնստի իր երեխաների մօտ, կխնամի, կպահպանի նրանց։

— Մա, ինչո՞ւ ես լաց լինում,— զուլսը վերմակի տակից հանեց Կառլենը։

— Լաց չեմ լինում, անո՛ւշ ջան,— արցունքների միջից ժղատաց մայրը,— քնի՛ր, դեռ շուտ է։

— Չեմ քնում, վեր եմ կենում,— հակաճառեց մանուկը և վերմակը դէն շարտեց։

Զարթնեց նաև Լենան և նրանք սկսեցին անկողնում իրար քացիով խփել ու ծիծաղել։

— Սո՛ւս, սո՛ւս... — սաստեց մայրը,— Ստեփանիկը կզարթնի։

Ստեփանիկը նույնպէս զարթնեց և ձեռքը դուրս հանեց վերմակի տակից։ Նա ընդամենը դեռ չորս ամսական էր։ Արուար նայեց նրա բաց երկնագույն աչիկներին, ոսկեգույն մետաքսե մազերին։ Ստեփանիկն սկսեց խաղալ իր ձեռների հետ։ Նա աջ թաթիկը բարձրացրեց աչքերի դեմ, մի պահ զարմացած նայեց, ապա հափշտակեց սեփական ձեռն ու կոխեց բերանը։ Արուար դորովալի ծիծաղով հանդիմանեց փոքրիկ դադանին։

— Արեգ թաղեմ, չե՞ս տեսնում, որ քո ձեռն է։

Լենիկն ու Կառլենը անկողնից ներքև թռան և սկսեցին աղմուկելով վազվզել սենյակում։

Արուար պրիմուսը վառեց և կաթն ամանով դրեց վրան, որ տաքանա։ Նրա սիրտը ճմլվում էր երջանկության և երկյուղի խառն զգացմունքներից։ Անկողինները կարգի բերելուց հետո նա կաթը լցրեց բաժակները։ Ապա երեխաներին նստեցրեց և հրամայեց, որ խմեն։ Իսկ ինքը նստեց օրորոցի դեմ և սկսեց կրծքով կերակրել փոքրիկ Ստեփանիկին։ Լենան երկու կում առնելուց հետո կաթի բաժակը դէն հրեց։

— Որ Լենիկը չի խմում, ես էլ չեմ խմի,— երկու ձեռքերով բռնած բաժակը սեղանի վրա դրեց Կառլենը։

Քիչ հետո Լենան զնաց մանկապարտեզ, որ գտնվում էր նը-

... անց բնակարանից ոչ հեռու, խրճիթ-բնակարանի կողքին: Կառնենը նույնպես քրոջ ետևից դուրս վազեց: Ստեփանիկն իր ստամոքսի հարցն արդեն լուծել էր և աչքերը փակել: Արուսն ամանների սրբիչով քշեց նրա քնքուշ քթիկին թառած ճանճերը, ծածկույր քաշեց օրորոցի վրա, մտառանշ նստեց օրորոցի կողքին: Հոգսն աներևույթ որդի պես ուտում էր նրա սիրտը...

Դուռը ճռռալով բացվեց և ներս մտավ Գրիգոր Սահակյանը՝ պարկի մեջ փաթաթած կապոցը թևի տակ: Արուսը վախեցած՝ վեր թռավ, բայց ճանաչելով իր մշտական այցելուին՝ թեթև շիկնեց ու ժպտալով հրավիրեց որ նստի:

— Բարի՛ օր,— ձայն տվավ կոճղանման մարդը և խողի պես՝ նեղ աչքերով նայեց երիտասարդ կնոջ լիքը կրծքին, որ երեխային կերակրելու ժամանակ կիսաբաց էր մնացել:

Արուսն ուղղեց շորը՝ մտքում ղայրանալով անճոռնի մարդու հանդգնության, վրա: Այնուհետև նա սկսեց տրանջալ, որ Գրիգորը վերջերս ուշ-ուշ է գալիս:

— Այսինքն՝ հմի մի քիչ դժար է, քույրի՛կ,— կոկորդը մաքրեց Գրիգորը:— Մացակ ապերն ասում է, առանց գրության պահեստից բան չի կարելի բաց թողնել:

— Գրությունը ո՞րն է,— տարակուսեց Արուսը:

— Այսինքն դու պիտի մի թղթի վրա գրես... հրես թուղթը մոտս է ցույց տամ, թե ինչպես է:— Եվ նա ծոցից հանելով մի ճմրթված թուղթ մեկնեց Արուսին:

Արուսն սկսեց մեծ դժվարությամբ կարդալ. «Պահեստապետին, խնդրում եմ բաց թողնել մեկ կիլո կարագ և 2 կիլո պանիր նորմայից դուրս: Արուս Ավագյան»:

— Մացակ ապերն ասում է,— բացատրեց Գրիգորը,— թույլ Արուս քույրիկը մթերքներն ստանալիս էգպես թուղթ իր ձեռքով գրի ու տա, որ հաշիվը պահենք:

— Հիմի՞ պիտի գրեմ,— հարցրեց Արուսը՝ առանց հասկանալու, թե դա Մացակ ապոր ինչին է հարկավոր:

— Հա, բա՞,— հաստատեց Գրիգորը:

Արուսն սկսեց մտածել ու հանկարծ վախեցած բացադանչեց.

— Բա որ Լևոնն իմանա՞...

— Լևոնը չի իմանա,— հանգստացրեց Գրիգորը,— Մացակ ապերը Լևոնին ցույց չի տա:

— Բա որ Լևոնին ցույց չի տալու, էլ ո՞ւմն է հարկավոր, — ճիսմտությամբ հարց տվեց Արուսը:

— Էնպես, հաշիւը պահելու համար հարկավոր է, — բացատրեց Գրիգորն՝ ինքն էլ լավ չպատկերացնելով, թե իսկապես, Մացակ ապորն, ինչու են հարկավոր Արուսի գրությունները:

— Գրությունն թո՛ղ չլինի, — աղերսեց Արուսը:

— Ինձ սպանիլ մի՛, քույրի՛կ, կարա՞ն չեմ: Մացակ ապերը խիստ պատվիրել է, որ թուղթ առնեմ:

Արուսը Լևոնի թղթերից մի թերթ պոկեց, թանաքամանը հաշիւու կողքից վերցրեց ու դրեց սեղանի վրա, գրիչը ձեռքն առավ ու սկսեց մտածել:

— Վույ, ես վախենում եմ, — հանկարծ բացագանչեց նա՝ գրիչը նետելով: — Չէ, չէ, չէ... հարկավոր չի:

— Քո կամքն է, — համաձայնեց Գրիգորը: — Բայց էս խոսակցությունը մեր մե՛ջ մնա: Ընկեր նախագահը չիմանա...:

Գրիգորը կարող է վստահ լինել: Արուսը ոչ մի գնով այդ բանը չի հայտնի Լևոնին:

— Է, մնա՛ս բարով, քույրի՛կ, — կապոցն առանց բաց անելու թեի տակ առավ Գրիգորը: — Մացակ ապերն ասում է, թո՛ղ քույրիկը չվախենա: Գրությունը միայն հաշիւ պահելու համար է, վնաս չկա...

Նվ նա լայն հաստիկի ոտները հատակի վրա թիթիացնելով հուրս փնաց ու հետը տարավ այն, ինչ որ բերել էր Արուսի համար: Արուսը նստեց և սկսեց մտածել: Ինչու են նրանից գրություն պահանջում: Եթե Լևոնին չպիտի ցույց տան, ապա ո՞ւմն է հարկավոր այդ: Հաշիւ պահելու համար է... Արուսը հաշվապահությունից ոչինչ չէր հասկանում: Ուստի նա չէր կարողանում պատկերացնել, թե ինչ վտանգ կարող է դալ այդ գրություններից: Միայն նա մի ինչ-որ մոլթ երկյուղ էր տածում դեպի դրավոր փաստաթուղթը: Ուստի և դո՛ւ էր, որ գրություն չտվեց և միաժամանակ ամիսսում էր: Այդ նշանակում էր, որ նա ընդմիշտ զրկվեց ֆերմայից ստացվող հավելյալ մթերքներից: Ուրեմն ի՞նչ պիտի անի Արուսը: Ինչպե՞ս ծալրը ծալրին հասցնի: Սխալ չափով արգյո՞ր՝ հրաժարվելով գրություն տալուց: Ի՞նչ կարիք կար վախենալու: Մացակ ապերն այնքան բարի և հարգելի մարդ է, որ իրեն թույլ չէր տա Արուսին որե՛է վնաս տալ: Չէ՞ որ նա սիրում է և դնահատում Լևոնին: Նա Արուսին հանդիպելիս միշտ

հարցնում է Լևոնի առողջության մասին և պատվիրում, որ Արուսը նրան լավ խնամի, լավ կերակրի, որովհետև Լևոնը ոսկի մարդ է,* այդպիսի մարդ միշտ ձեռք չի ընկնի... Էլ ինչպես կարող էր այդ մարդը Լևոնին վատություն անել: Այդ՝ Լևոնն է թարս բնավորության տեր. չի գնահատում իր բարեկամներին և միշտ փնթիփնում է Մացակ ապոր հասցեին: Նա մինչև անգամ իր կնոջ սիրտը չի գնահատում, ուր մնաց ուրիշներին: Եվ Արուսը Մացակ ապորը նույնպես, ինչպես իրեն, համարում էր Լևոնի թարս բնավորության զոհը...

Արուսին իր տաղնապալի խոհերից սթափեցրեց իր մայրը, որ հոգնածությունից հառաչելով ներս մտավ: Արուսի սիրտն այս անգամ ճմլվեց այն գիտակցությունից, որ մայրը ձեռնհաս չէր պիտի վերադառնա:

— Բարի օր, Արո՛ւս ջան,— պառավր հազիվ նշմարեց աղջկա կերպարանքն օրորոցի կողքին:— Երեխեքն ո՞ւր են, պաշեմ, սիրտըս հովանա:

Առանց այն էլ ծերությունից խեղճացած նրա աչքերը սենյակում իրերն իրարից չէին տարբերում, մանավանդ՝ դրսի արևից հետո: Ուստի նա սկսեց երեխաներին որսալու. նպատակով ձեռքերը այս ու այն կողմ շարժել:

— Երեխեքը տանը չեն, նանի՛, նրա ձեռքը բռնելով ասավ Արուսը:— Նստի՛ր, հանգստացի՛ր, մինչև դան:

— Հա, որդի՛,— համաձայնեց պառավը:— Մեջքս կոտրվեց:

Մոր կարճ պատմությունից պարզվեց, որ հալկորը հիվանդ պառկած է, ոչ էլ հավերժ են ձու ածում: Անտեր կովն էս տարի ստերջ մնաց ու էսպես պառավ ու հալկոր ծանրացան աղջկա ընտանիքի վրա: Կովի ստերջությունն, իսկապես, մեծ հարված էր Լևոնի և Արուսի համար: Նրանք ամուսնանալու օրից ոչ մի տարի իրենց դուռը չէին մնացել: Լևոնը շարունակ աշխատանքով փոխադրվում էր տեղից-տեղ և քաշ էր տալիս իր հետ կնոջն ու երեխաներին: Ծերունիներին շարունակ տեղափոխել դժվար էր: Իրենք էլ ոչ մի գնով չէին համաձայնի մեռնել պապենական օջախից դուրս: Ուստի Լևոնը նրանց համար ձեռք էր բերել մի կով, որ կթեն ու թացանից զուրկ չմնան: Իսկ հացն ու մնացած մթիլեքներն ինքն էր մատակարարում: Ծերունիները կոլխոզի անգամ էին, բայց աշխատունակությունից զուրկ լինելու պատճառով աշխօր չէին ստանում: Այսպիսով Արուսի բոլոր աղբական-

ների աչքը նրա ձեռքին էր: Լևոնն իր հերթին թույլ չէր տա, որ իր կնոջ ծնողները ծանրանան կոլխոզի վրա: Մի կերպ պահում էր նրանց, Բայց այս տարի կովն ստերջ մնաց և Լևոնի անհատական տնտեսության մեջ ահապին բարդություն առաջացրեց: Արուսը ֆերմայից թաքուն ստացած մթերքներից բաժին էր հանում ծնողներին: Բայց ահա հայրը հիվանդացել է այն ժամանակ, երբ Արուսի աղբյուրները ցամաքեցին:

— Աչքեր՝ դա քոռանան,— կրկնեց պառավը:— Բա էն ջրատար հալկորը...

Արուսը մորը հուսադրեց, որ սպասի մինչև Լևոնը տուն գա: Այնուհետև պառավը տրտնջաց, թե վերմակի երեսները քրքրվել են ու կտորեղեն չկա: Արուսն ուրախացավ մոր այդ պահանջը լսելով: Վերջապես նա հնարավորություն ունեցավ նրա սիրտը որևէ բանով շահելու:

— Դու նստի՛ր, նանի՛,— աշխուժացավ նա,— ես գնամ կոոպերատիվից մեր չիի նորման բերեմ, տար սարքի՛ր վերմակի երես: Երեսնեն որ լաց կլինի, կօրորես:

Եվ նա արագ դուրս եկավ ու քայլերն ուղղեց դեպի գյուղամեջ, իրճիթ-ընթերցարանի բակում Արուսը տեսավ Կառլենին հողի մեջ թավալ տալիս: Վեր կացրեց, շորերը թափ տվեց, հայտնեց թե տատը եկել է, հրամայեց որ գնա տուն և շարունակեց ճանապարհը:

— Տատի՛, — վաղելվազ ներս ընկավ Կառլենը, — ամպն է մեծ, թե միլիոնը:

— Եկա՛ր, աչքի լույս,— ուրախացավ պառավը, — արի՛, մոտ արի՛ մի պաշեմ:

— Չէ, ասա՛, ո՞րն է մեծ, որ գամ,— համառեց թուռ:

— Քա, ես ի՞նչ դիտեմ,— դժգոհեց տատը.— հո՛րդ հարցրու:

— Ուղում ես՝ ես ասեմ, թե որն է մեծ,— ծիծաղից թուլացավ Կառլենը, — հա՛, ուզո՞ւմ ես...

— Ասա՛ տեսներք, ջանի՛դ մատաղ,— հետաքրքրվեց պառավը:

— Հացավանի ամպը, սովխոզի ամպը, կայարանի ամպը, Թիֆլիսի ամպը իրար միանան, կդառնա միլիոն:

Պառավը համարյա թե հավատաց երեսալի բանաստեղծական այդ թվարանությանը և մտքում փառք տվեց ասածուն, որ նրան այսպիսի խելոք թու է շնորհել:

Արուսը տխուր վերադարձավ կոոպերատիվից: Նրան կտորե-

դէն չէին տվել՝ պատճառաբանելով, թե նա իր նորման ստացել է։ Այդ առաջին դեպքն էր, որ նա կոոպերատիվից ձեռնունայն էր վերադառնում։

ՏԱՍՆԻՆԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒՆ

Դասարանի դռնից դուրսը ներս մտցնելով դպրոցի վարիչը Հասմիկ Զուրաբյանին գլխով արտալ։ Հասմիկը աշակերտների հետաքրքիր հայացքների ուղեկցությամբ դուրս եկավ դասարանից։ Նա դպրոցում վաշելում էր ընկերների և ուսուցիչների համակրանքը։ Նա բոլորի հետ վարվում էր քաղցրաբար, ժպտում էր մտերմորեն ու հարգանքով էր արտասանում նրանց անունները։ Հենց դրանով նա յուրաքանչյուրի սրտում հույսեր էր արծարծում, Հասմիկի հետ հույս էին կապում մինչև իսկ այնպիսի մարդիկ, որոնք որեէ հիմք չունեին դրա համար։ Երբորդ դասարանում կար Հացավանից եկած մի տղա, Ելիշ անունով։ Փոքր հասակում նա ընկել էր թեժ թոնիր և այրել ճակատն ու երեսը։ Աշակերտները նրան անվանում էին «Լուսնակ Ելիշ»՝ տկնարկելով նրա ճակատի լուսնաձև սպին և հեղինակելով նրա խղիղությունը։ Աշակերտները դառն և դասարանում հրապարակեցին Հասմիկ Զուրաբյանին նվիրված նրա բանաստեղծությունները։ Հասմիկը ոչ միայն չվրդապանեց Ելիշի դեմ այդ «հանդգնություն» համար, ինչպես, սովորաբար, անում են նրա տարիքի աղջիկները, այլ առանձին մոտենալով աշակերտների շարախնդրության զոհին՝ մխիթարեց նրան, խորհուրդ տվեց, որ ուշադրություն չդարձնի նրանց կատակներին։ Հրճվանքից պսպղաց Ելիշի ճակատի սպին և նա առաջվանից լավելի բորբոք հույսերով շարունակեց մտածել Հասմիկ Զուրաբյանի մասին։ Ելիշը հասկանում էր, որ ֆիզիկական իր բարեմասնություններով նա չի կարող մրցել ոչ ոքի հետ։ Ուստի իր ամբողջ եռանդը կենտրոնացրել էր դասերի վրա, որ կարողանա իր մտավոր առավելություններով գրավել դեղեցիկ Հասմիկի սիրտը։

Հասմիկի դուրս գալուց հետո դասարանում մի պահ լուռություն էր լինում։ Աշակերտները ինչ որ դատարկություն զգացին։ Այդպիսի զգացում տիրում է հոտաղներին դարնան արտավաչերում, երբ արևը ծածկվում է ամպերի տակ։ Ելիշը պսպղացնելով ճա-

կատի սպին՝ նայեց Հասմիկի ետևից: Նրա քիթը, որ կարծես ձրգեկ, իրեն էր միացրել աշտերի մի մասը, զարմացած արտահայտովյամբ ուղղվեց դեպի դուռը: «Արևը գնաց, լուսնյակը մնաց» — շշնջաց աշտեկերտներից մեկը և մի քանի հոգի փոթկացին: «Արեւիլը» Հասմիկ Զուրաբյանի ծածկանունն էր: Նա սկսել էր այդ ծածկանունով խլիճակցություններ տալագրել սկզբում զարոցական պատի թերթում, հետո շրջանային ու կենտրոնական լրագրերում:

Գարոցի միջանցքում վարիչը հայտնեց Հասմիկին, թե պարտիական ռաշոնական կոմիտեից նրան շտապ կանչել են: Հասմիկի սիրտը խնդաց երկյուղից և ուրախությունից: Նա իսկույն գլխի ընկավ, թե ինչու է ռաշկոմը նրան կանչել: Դասադրքերը թևի տակ հավաքելով՝ նա շտապեց ռաշոնական կոմիտե: Ամբողջ ճանապարհին տալնապով մտածում էր այն մասին, թե ինչ վերաբերմունք ցույց կտան...

Ռաշկոմի ցրիչը, որ եկել էր Հասմիկի ետևից, փողոցում քրտրային դոռուղովյամբ ուղեկցում էր նրան: Կարծես իր դիրքով հասկացնել էր ուղում անցորդներին, թե՛ տեսն՞ք, ինչ աղջկա հետ եմ ման գալիս:

Քարտուղարի կարինետում նստած էին ինքը՝ Սանդարյանը, Լիպարիտ Լեոնյանը և Վարդան Ղազարյանը: Ղազարյանի ներկայությամբ վատ բան էր գուշակում: Հասմիկը շփոթվեց ու կանգ առավ դռների մեջ: Ռաշկոմի քարտուղարը զբաղված էր հեռախոսով: Առաջին անգամն էր Հասմիկը այդքան մոտիկից տեսնում պարտիական ռաշոնական կոմիտեի քարտուղար ընկեր Գրիշա Սանդարյանին: Նա մոտ երեսուն երկու տարեկան, միջահասակ, հաստ, կլոր դեմքով ու չաղությանից կախ ընկած ծնոտով մի տղամարդ էր: Իր բոլոր ենթակաների հետ անխտիր խոսում էր բարձրաձայն ու հեղնական եղանակով: Մինչև անգամ խաղաղ խոսակցության ժամանակ նա աչնախի տալափորություն էր գործում, որ կարծես թե կռվում է մարդկանց հետ: Հարեան սենյակում ռաշկոմի գործերի վարիչը, մեքենագրուհին և նրանց մոտ հավաքված մյուս աշխատողները պարզ լսում էին, թե ընկեր Սանդարյանն ում, ինչ խոսքերով է հանդիմանում: Ուստի նրանք չէին զարմանում, երբ Սանդարյանի բարկության հերթական գոհը ճակընդեղի պես կարմրած ու քրտնակալած ելնում էր կաբինետից և առանց ծանոթների նկատելու դուրս գնում:

Երբ Հասմիկը ներս մտավ, Սանդարյանը հեռախոսով դոռում էր Հացավանի վրա: Խոսակցությամբ վերաբերում էր Հաս-

միկի գրած մի թղթակցությանը, որ տպագրւած էր կենտրոնական թերթի աչդ օրւա համարում: Քարտուղարի կաբինետը պրտուցտ եկաւ Հասմիկի աչքերի դեմ: Նա լսում էր միայն նրա ցասոմանալից աղմուկը, տեսնում էր Ղազարյանի սապատաւոր քիթն ու Լիպարիտ Լեոնյանի սև, խոշոր աչքերը: Քարտուղարը վերջացրեց հեռախոսային խոսակցությունը, լսափողը դրեց տեղը, հենվեց նրան և բարձրաձայն դիմեց Հասմիկին.

— Հը, ի՞նչ կա:

— Դուք ինձ շտապ կանչել եք, ընկեր Սանդարյան,— կմկրմաց Հասմիկը:

— Պահ, «դուք ինձ շտապ կանչել եք»,— հեգնեց ուսկիմի քարտուղարը:— Դո՞ւ ես «Արև»:

— Այո,— պատասխանեց Հասմիկը՝ տեսնելով թերթի համարը քարտուղարի գրասեղանին:

— Հըմ, վառել ես, ընկե՛ր Արև,— սրալոռսեց Սանդարյանը,— էնպես որ ձեր բջջի քարտուղարը շոգից քրտնել ու իրեն հագիւ է գցել ուսկիմ: Ուրեմն դո՞ւ ես գրել այս թղթակցությունը:

— Այո, ես եմ գրել,— գողգոջուն ձայնով հաստատեց Հասմիկը:

— Խմբագրությունից խնդրել են մեզ ստուգել, թե որքան ճիշտ ես գրել,— հայտարարեց Սանդարյանը ու սկսեց կարդալ թղթակցությունը.— «Հայաւմանի կոլեկտիւ տնտեսության մեջ բուշն են գրել մի շարք վնասարար կուլակային տարրեր, որպիսին են Մաթոս Գրիգորյանը և ուրիշները: Նրանք ոչնչացնում են կոլխոդի անասունները, վնասարար վար են կազմակերպում, գողանում են սերմացուն, թալանում են դարնանացանի ֆոնդին հատկացւած խոտը, պաշտպանում են գողերին և գործալիքներին: Հացավանի պարտկազմակերպության քարտուղար ընկեր Վարդան Ղազարյանը, փոխանակ մերկացնելու, հովանաւորում է նրանց, նկարները տպագրել է տալիս թերթերում: Ռոտոնական մարմինների ղեկավարությունը թույլ է...»

— Դուրս է դալիս, որ ուսյունում բոլորս օպարտունիստներ ենք, բացի ընկեր Հասմիկից և իր նախագահից,— հեգնանքով նկատեց Վարդան Ղազարյանը:

— Դե՛հ, այժմ առա տեսնենք, ընկեր «Արև», դիմեց Հասմիկին Ռաշկոմի քարտուղարը,— ո՞վ է քեզ դրդել խայտառակելու ամբողջ ուսյունը:

— Ոչ էլ դրդել են, ընկեր Սանդարյան,— պատասխանեց

Հասմիկին ըմբոստ եղանակով:— Ես կոմեդիտական եմ, աչքեր ունեմ, տեսել եմ ու գրել:

— Բաս ինչո՞ւ չես գրել նախագահիդ խայտառակությունների մասին,— թունալից հարց տվեց Ղազարյանը:

— Նախագահը ոչ մի խայտառակություն չի արել,— տաքացավ գեղեցիկ աղջիկը:— Դուք նրան զրպարտում եք:

Ղազարյանը վրդովմունքից գունատվեց և իր սապատավոր քիթը շուռ տվեց գեպի ռաշկոմի քարտուղարը: Նրա աչդ խորհրդավոր հայացքը նշանակում էր. «Տեսնո՞ւմ ես, ինչպես է պաշտպանում նախագահին...»:

— Իսկ ինչո՞ւ ես հարձակվել ռաշոնական ղեկավարության վրա,— հարց տվեց Սանդարյանը:— Միթե մենք ձեզ թույլ ենք ղեկավարում: Մի քանի օր առաջ չէ՞ր, որ ես եկա Հացավան և հուպ տվի բոլորին:

— Հուպ տվիր,— հակաճառեց Հասմիկը համարձակություն ստացած,— բայց ոչ նրան, ում հարկավոր էր հուպ տալ:

— Կոնկրետ ո՞ւմ մասին է խոսքը:

— Ընկեր Սանդարյան,— կոկորդը մաքրեց վարդան Ղազարյանը,— այս պայմաններում ես աշխատել չեմ կարող: Դուք ինձ թույլ չտվիք նրեան տեղափոխվել, իմ կամքին հակառակ ինձ ուղարկեցիք գյուղ...:

— Հետո ի՞նչ,— կոպտաբար ընդհատեց կազմբաժնի վարիչը,— պա՞րտք մնացի՞ք քեզ դրա համար:

— Ինձ պարտք չմնացի՞ք, ընկեր Լիպարիտ,— խայթեց Ղազարյանը:— Բայց ես չեմ կարող աշխատել այնտեղ, որտեղ իմ տակը փորում են, ինձ զրպարտում են ու մեղաչրում, ուրեմն, օպորտունիզմի մեջ: Ընկեր Հասմիկի թղթակցությունը ոչ մի տուկոսով չի համապատասխանում իրականությանը: Ընկեր Հասմիկն ընկել է ուրիշի ազդեցության տակ, վարկաբեկում է պարտիական ղեկավարությունը, վարկաբեկում է ռաշոնական կոմիտեն, հալածում է հարվածալիկ կոլխոզնիկներին: Ասա՛, խնդրե՛մ, ընկեր Հասմիկ, ի՞նչ իրավունքով ես Մաթոսին վնասարար անվանում: Ունե՞ս որևէ փաստ: Հայտնե՞լ ես ինձ, որպես պարտիական ղեկավարության այդ փաստերը: Ռաշոնական կոմիտեի քարտուղարի ներկայությամբ ասա՛, քանի՞ անգամ ես հայտնել ինձ, թե Մաթոս Գրիգորյանը, ուրեմն, այսինչ վնասարարությունը կատարեց:

— Չեմ հայտնել,— շիկնեց աղջիկը:

— Իսկ ինչո՞ւ չես հայտնել, հր՞մ.— բարկացավ ռալկոմբֆֆարտողարը:

Հասմիկը շկարողացավ պատասխանել: Նա ջղայնությամբ տրորում էր կոնատակի դրքերը: Լիպարիտը համակրանքով նայում էր գեղեցիկ աղջկա երկար թարթիչներին, որոնցից ամեն բուսկ կարող էր կախվել արցունքի կաթիլը: Հասմիկի կուրծքը հուզմունքից բարձրանում էր ու իջնում:

— Չես հայտնել, որովհետև փաստեր չեն եղել,— պատասխանեց Վարդան Ղազարյանը:

— Փաստեր շատ կան, ընկեր Ղազարյան,— հակաճառեց Հասմիկը:— Դու թաքցնում ես այդ փաստերը:

— Ես թաքցնո՞ւմ եմ,— խորապես հուզված քարտուղարին նաչեց Ղազարյանը:— Ուրեմն ես թշնամի եմ, ուրեմն հարկավոր է ինձ պարտիայից հանել, նստացնել և, ուրեմն, գնդակահարել...

— Դե լավ,— նետեց Լիպարիտը,— կուրծքդ մի ծեծի...

Սանդարյանը խեթ նայեց Լիպարիտին և ապա ցասկոտ եղանակով դիմեց աղջկան.

— Hy, ինքդ ասա, տեսնենք, ինչ փաստեր են... սպասում եմ հայդա:

Հասմիկը միանգամայն կորցրեց ինքն իրեն: Նա կարող էր խոսել շատ փաստերի մասին: Նա կարող էր հիշատակել ֆերմայի գոմում տեղի ունեցած սատկումները, խոտի գողության դեպքերը, սերմացուն օդու հետ փոխանակելու սովորությունն իններորդ բրիգադում (այդ մասին նրան պատմել էր իր եղբայր Ասատուրը), նախագահին վարկաբեկելու նպատակով տարածված ասեկոսները և այլն: Բայց այդ բոլոր փաստերն էլ այս կամ այն կերպ կապված էին Հասմիկի անվան հետ: Խոսել այդ փաստերի մասին՝ նշանակում էր առիթ տալ հիշելու այն բամբասանքները, որոնք վերաբերում էին Հասմիկի և նախագահի միջև գոյություն ունեցող անբարոյական կապին: Հասմիկը խիստ ամաչում էր այդ բամբասանքներից և չէր կամենում ռալկոմբֆարտողարի ներկայությամբ խոսք բանալ այդ մասին: Նա գերադասեց լռել: Նրա այդ լռությունը զարմացրեց Լիպարիտ Լեոնյանին: Վերջինս համոզված էր, որ համարձակ գեղեցկուհին չի քաշվի հիշատակել բազմաթիվ փաստեր: Հասմիկի լռությունից Սանդարյանն ավելի զայրացավ ու փնշալով զանգահարեց.

Ներս մտավ դորժերի վարիչը:

— Շտապ կազմիր մի գրութիւն,— դիմեց նրան Սանդար—
յանը,— հետեւյալ բովանդակութեամբ:— Ձեր թերթում լույս տե—
սած թղթակցութիւնը Հացաւանի կոլխոզի մասին՝ մենք ստուգե—
ցինք և պարզվեց, որ չի համապատասխանում իրականութեան: Գրված է սկիւղալին դրդապատճառներով և նպատակ ունի վար—
կաբեկեղու կոլխոզի լավագույն հարվածայիններէն: Զրպարտու—
թիւն է: Այդպես էլ գրի՛ր: Շտապ մեքենագրե՛լ տուր, բե՛ր ստո—
րագրենք, որ ուղարկես խմբագրութեանը: Հայդա՛, մա՛րջ:

Բարկութիւնից Սանդարյանի ներքևի ծնոտից կախ ընկած—
մասձալը դողդողում էր: Վարդան Ղազարյանը ստպատստըր քի—
թը կախել էր ծնկների վրա և աշխատում էր զսպել ինքնաբավա—
կանութեան ժախտը: Լիպարիտը կես հաճդիմանական կես կարեկ—
ցական հայացքով նայում էր Հասմիկին: Գործերի վարիչը ոտքից
մինչև գլուխ շափելով հուզմունքից կասկարմիր կտրած գեղեցկու—
հուն՝ դուրս գնաց կաբինետից:

— Իսկ դու,— ձեռքը լսափողին դնելով՝ Հասմիկին դիմեց—
Սանդարյանը,— գնա՛ և սրանից հետո չհամարձակվես զրպար—
տել ռայոնի լավագույն աշխատողներին: Քո հարցը կոմսոմոլում
կքնեն և քեզ մի լավ հուպ կտան:

Հասմիկը խորտակված հոգով դուրս եկավ քարտուղարի կա—
րինետից և շտապեց հանրակացարան: Հեկեկանքը խեղդում էր
նրան: Նա զսպում էր ինքնիրեն, որ փողոցում լաց չլինի: Հանրա—
կացարան հասնելուն պես ընկավ մահճակալի վրա և ազատու—
թիւն տվեց արցունքներին: Իզուր անցան ընկերուհիների փորձե—
րը՝ իմանալու նրա յացի պատճառը:

Հասմիկի գնալուց հետո քարտուղարի կաբինետում տիրեց
անախորժ լռութիւն. Սանդարյանն յզգում էր, որ կազմբաժնի վա—
րիչը դժգոհ է մնացել նրա որոշումից: Նա սպասում էր, որ Լիպա—
րիտը խոսի, արտահայտի իր դժգոհութիւնը: Բայց վերջինս շա—
րունակում էր լռել ու մատիտի ծայրը տկտկացնել սեղանին: Այդ
չղայնացրեց ռայկոմի քարտուղարին և նա խզեց լռութիւնը:

— Զրպարտութիւն և ուրիշ ոչինչ: Մենք այստեղ կաշվից
դուրս ենք գալիս, օրական հիսուն մարդու ենք սեղմում, իսկ նա
գրում է, թե ռայոնական մարմինները թույլ են ղեկավարում:

Սանդարյանի վրդովմունքը միանգամայն անկեղծ էր։ Նա, հիրավի, կաշուց դուրս էր գալիս ուսյո՞նում աշխատանքներն աշխուժացնելու համար։ Առավոտյանը ժամը 8-ից մինչև դիշերվա մեկը, երկուսը, երեքը նա ուսյո՞նական կոմիտեումն էր։ Կարդում էր կենտրոնից տեղատարափի պես ստացվող հրահանգները, ինքն իր հերթին հրահանգներ էր հեղեղում դեպի հիմնարկներն ու գյուղերը, ընդունում էր կենտրոնից շրջանային հիմնարկներից և գյուղերից եկող աշխատողներին, հրավիրում էր զանազան նիստեր ու խորհրդակցություններ, երկար ու մոլեգին եռանդով ելույթներ էր ունենում, կայծակի արագությամբ անցնում էր դյուղից-գյուղ, ցուցմունքներ էր տալիս, հուպ էր տալիս և գյուղից վերադառնալով՝ փոխանակ հանգստանալու՝ կրկին նիստ էր հրավիրում և կրկին հուպ տալիս սրևէ մեկին, կամ մի քանիսին, մերկացնում էր ուսյո՞նական կոմիտեի նախկին ղեկավարության թերությունները, պարտիական ակտիվի ուշադրությունը հրավիրում էր այդ թերությունների վերացման վրա և այլն։ Այնուամենայնիվ նրա հեղինակությունը հարկ եղած չափով չէր աճում։ Նախկին քարտուղարի թողած հմայքը չէր թուլանում շրջանային ակտիվի շարքերում։ Մարդիկ առանձին հաճույքով ու երանությամբ էին տալիս ընկեր Ղորղանյանի անունը։ Ոմանք ուղղակի ասում էին, թե նա մի անկրկնելի, անմահ քարտուղար էր։ Սանդարյանը լըսում էր այդ բոլորը, վրդովվում և սկսում ալիլի հուպ տալ մարդկանց։ Հուպ տալը նրա վարվեցողության հիմնական մեթոդն էր։ Ուստի մարդիկ նրանից վախենում էին, ճնշվում։ Նրանք ակամա-չից երանի էին տալիս այն ժամանակներին, երբ ուսյո՞նական քարտուղար էր Նազարեթ Ղորղանյանը, որը հուպ չէր տալիս, չէր դողդոռում, չէր սպառնում, այլ քաղցրաբար, համոզիչ եղանակով բացատրում էր, ամենից առաջ և ամենից շատ բացատրում էր և ապա խարաղանում, ծաղրում, ծիծաղեցնում։ Մարդկանց հեշտ էր թվում սխալներն ուղղելն ու աշխատելը, նրանք լցվում էին կենսուրախ լավատեսությամբ։ Այսպես չէր Սանդարյանը։ Նա մարդկանց այնպես էր շշպրում, որ նրանք իրենց զուլմը կորցնում էին և դառնում հոռետես։ Երկու քարտուղարների այդ ծայրահեղ տարբերությունը ամենից որոշակի զգում էր ու գիտակցում ուսյո՞նական կազմաթնի վարիչ Լիպարիտ Լեոնյանը, որը մրնացել էր «Ղորղանյանի ղեկավարությունից»։ Ղորղանյանի աշխատակիցների մեծ մասը նրա գնալուց հետո կամաց-կամաց շվեշին նրա հոռից։ Սանդարյանը չէր դիմադրում պարտիական աշ-

խատուղների այդ տեղափոխությանը, որովհետեւ ինքն էլ էր ցանկանում ազատվել նրանցից և թարմացնել ռաշոնական ակտիվը: Նա մեծ բաղկանություններ կազատվեր նաև Լիպարիտ Լևոնյանից: Բայց Կենտկոմը վճռականապես պնդեց որ Լիպարիտը մնա: Չի կարելի թույլ տալ, որ ռաշոնը ճանաչող բոլոր պարտիական ղեկավար աշխատողները փոխարինվեն նորերով: Լիպարիտը մընաց ռաշոնում և շարունակեց աշխատել իբրև ռաշոնական կոմիտեի կամգ-մասնակցական բաժնի վարիչ: Նրա լուծվյունը ջղայնացնում էր Սանդարյանին հենց այն պատճառով, որ վերջինս դգում էր կաղմբաժնի վարիչի դժգոհությունն բուն բնույթը: Լիպարիտը նրա ներկայությամբ մի քանի անգամ դրվատել էր նախկին բարտուղարի դրական հատկությունները՝ անուղղակի կերպով հակադրելով նրան նոր քարտուղարին, Լիպարիտին դուր չէր գալիս, որ Սանդարյանը յուրաքանչյուր առիթ օգտագործում էր պարտիական հավաքույթներում մշակելու «նախկին ղեկավարությունը»: Մի անգամ նա այդ դժգոհությունն ուղղակի արտահայտեց և հասկացրեց Սանդարյանին, որ նա իզուր է ամեն անգամ հարձակվում նախորդ քարտուղարի վրա, որովհետեւ նա ոչ թե հանված է սխալ կամ թույլ աշխատանքի պատճառով, այլ Կենտկոմի կողմից առաջ է քաշված ավելի պատասխանատու աշխատանքի: Այդ օրվանից քարտուղարի և կաղմբաժնի վարիչի միջև սկզբից ևեթ դուրսվյուն ունեցող սառնությունը ձևակերպված բնույթ ըստացավ և շարունակեց խորանալ: Սանդարյանը կարծում էր, թե Լիպարիտ Լևոնյանը լուրջ խոչընդոտ է հանդիսանում նրա հեղինակության աճման համար: Այդ պատճառով նա մի քանի անգամ Կենտկոմում ակնարկեց, թե Լիպարիտը ցանկանում է զնալ սովորելու և պետք է ընդառաջել նրա այդ ցանկությունը: Բայց այդ ակնարկները անհետևանք մնացին, որովհետեւ Կենտկոմում որոշ ընկերներ անսասան պնդում էին, որ Լիպարիտը մնա:

Այն խիստ վերաբերմունքը, որ ցույց տվեց Սանդարյանը զնալի Հացավանի գեղեցիկ թղթակցուհին, Լիպարիտի գիտակցության մեջ նոր ուժգնությամբ շեշտեց երկու քարտուղարների տարբերությունը: «Ղորդանյանն ախպես չէր անի» — մատիտի ծայրը սեղանին տկտկացնելով մտածում էր նա:

— Նու, ինչո՞ւ ես լռել, խոսիր, էլի՞, — սրտնեղեց Սանդարյանը՝ կարծես դուշակելով Լիպարիտի մտքերը: — Իսկ ինչպե՞ս չվարվեք քո Ղորդանյանը:

— Շտապեցիր եղբակացություն հանել,— շարունակեց մատիտը տկտկացնել Լիպարիտը:

— Ադա դե Ծրօցե յիստտեր շուներ էլի, թիփի էր անում և ուրիշ ոչինչ:

— Այդ դեռ հարցական է,— հակաճառեց Լիպարիտը:— Աղջիկը շփոթիկեց ու չկարողացավ խոսել:

— Ի՞նչ շփոթիկող պատուհն է,— հեզնեց Վարդան Ղաղարյանը:— Փաստեր ունենաւ՝ լեզուն թերթի խմբադրականից ավելի երկար է: Իմանաք ինչ ճառեր է ասում ժողովների ժամանակ:

— Իմացել ենք,— կտրեց Լիպարիտը:— Քեզ հուպ է տվե՞ք քաղաքագիտության հարցերում:

— Ո՞նց,— շփոթիկեց Ղաղարյանը:— Այդ իրենք են տարածել ինձ վարկաբեկելու համար:

— Ո՞վքեր են այդ «իրենք»:

— Ինքն ու նախագահը,— Սանդարյանի երեսին նայելով՝ բացատրեց Ղաղարյանը:— Նրանք իրար հետ կապված են:

— Հա,— բացադանչեց սպանիչ հեզնանքով Լիպարիտը,— այդ է քո առաջին և վերջին փաստարկումը: «Իրար հետ կապված են»: Իսկ ինչո՞ւ իրար հետ կապված չլինեին կոմունիստն ու կոմերիտականը: Իսկ դու ո՞ւմ հետ ես կապված: Մացակ Ավագյանի՞:

— Ընկեր Լևոնյան, իրավունք չունեք այդպես արտահայտվելու Մացակ Ավագյանի հասցեին: Նա կոլխոզի անասնապահական ֆերմայի վարիչն է: Ուրեմն...

— Ուրեմն ի՞նչ: Պարտք մնացինք: Իսկ քեզ ուղարկել ենք որ ուսումնասիրես մարդկանց: Ի՞նչ ես արել:

— Մացակ Ավագյանը կոլխոզի ամենահարվածային հերոսն է: Նրա նկարը տպագրված է կենտրոնական մամուլում:

— Գիտենք, թե ո՞վ է սարքել այդ:

— Ընկեր Սանդարյան,— դիմեց քարտուղարին Ղաղարյանը:— Ես բողոքում եմ ընկեր Լևոնյանի աշխատանքների ելույթի դեմ: Ուրեմն, նշանակում է, մեր կենտրոնական մամուլը սուտ հոդվածներ է թխում:

Սանդարյանին նույնպես դուր չեկան Լիպարիտի կրքոտ հարձակումները: Վաչագան խոռխոռում ու հոդվածը, որին վերաբերում էին ակնարկները, նախապես համաձայնեցված էր եղել Սանդարյանի հետ: Լիպարիտի հարձակումները դիպչում էին նրան: Ուս-

տի նա անհրաժեշտ համարեց հակաճառելով Լիպարիտին՝ պաշտպանել սովետական մամուլի հեղինակութիւնը:

— Սովետական մամուլի հեղինակութեանը այստեղ ոչ ոք չի պիպշում,— պատասխանեց Լեոնյանը:— Մամուլի աշխատողներին նույնպէս կարելի է թշուրիմացութեան մեջ գցել... Ինչպէս տեղի ունեցաւ այսօր:

— Դրանով ի՞նչ ես ուզում ասել,— գունատվեց Սանդարյանը:

— Իհարկեւ,— գլուխը ցնցումով բարձրացրեց և սև ու խոշոր աչքերով քարտուղարին նայեց Լիպարիտը:— Աղջիկը թղթակցութիւն էր գրել, մերկացրել էր թերութիւնները: Իսկ մենք, փոխանակ ստուգելու, նրան հուպ տվինք ու փաստորեն սքողեցինք նրա մերկացրած թերութիւնները: Այդ չի բնորոշված մեր պարտական ոչ թեորիայի, ոչ էլ պրակտիկայի մեջ:

— Ինքնաքննադատութեան ճնշում,— ձայնը բարձրացրեց Սանդարյանը:— Հապա ինչո՞ւ չխոսեցիր:

— Ես չէի կարող կոմերիտուհու ներկայութեամբ քեզ հետ ընդհարվել:

— Այժմ ի՞նչ ես առաջարկում,— մեղմացաւ Սանդարյանը:

Ռայոնական աշխատողների մեջ միակ մարդը, որի հետ Սանդարյանը խոսում էր զուսպ և առանց հեգնանքի, Լիպարիտ Լեոնյանն էր: Վարդան Ղազարյանը սաստիկ ընկճվեց՝ նկատելով, որ ահարկու Սանդարյանն անգամ տեղի է տալիս այդ երիտասարդ մարդու ծաւոյ հայացքի և խստորեն սեղմված պղնձե ծնոտների առաջ: Լիպարիտը նախկին և այժմյան քարտուղարների սինթեզն էր: Նա երբեմն Ղորղանյանի նման մեղմ էր ու քաղցրաբարո, երբեմն ավելի անխնա ու կատաղի, քան Սանդարյանը: Իր կարծիքով լավ և նվիրված աշխատողների համար նա Ղորղանյան էր, Սանդարյանից ավելի դաժան էր նրանց նկատմամբ, ովքեր իրեն դուր չէին գալիս: Այդ էր պատճառը, որ ոմանք նրանից ավելի էին քաշվում, քան Սանդարյանից: Սանդարյանը բոլորի վրա գոռգոռում էր անխտիր, հուպ էր տալիս, սպառնում ու հետո մոռանում: Իսկ Լիպարիտը մինչև վերջ հետապնդում էր իր բացասական կարծիքի առարկային, շարունակ ստուգում էր, պահում կրակի տակ: Վարդան Ղազարյանը մեկն էր նրանցից, որոնց վրա քաղցր չէր Լիպարիտի աչքը:

— Առաջարկում եմ գրութիւնը չուղարկել խմբագրութեանը,— պատասխանեց Լիպարիտը մի պահ մտածելուց հետո,— մինչև որ

թղթակցութեան մեջ հիշատակված խնդիրները մանրամասն չքննենք: Չի կարող պատահել, որ այդտեղ որեւէ ճիշտ բան չլինի: Նա ինքս անձամբ կզնամ Հաջաւանի և կստուգեմ: Բացի դրանից ևս պիտի ստուգեմ նաև Ղազարյանի տված բնութագրերը: Ինձ թվում է, որ կոմունիստների բնութագրերը կազմված են կատկածելի տեղեկութեանների հիման վրա:

— Իմ ամեն մի արարքը քո աչքին կատկածելի է, ընկեր Լեւոնյան,— դառնացած նկատեց Ղազարյանը:

— Այո: Կատկածելի է,— խոսքեց Լիպարիտը:— Այդ ո՞նց է պատահել, որ Հաջաւանի բոլոր լավ կոմունիստներին դու բացասական բնութագիր ևս տվել, իսկ արատավորներին՝ երկինք հանել: Ո՞ւմ աչքերով ևս դու նայել մարդկանց:

— Ո՞վ է արատավորը:

— Վերցնենք Սանուկ Վարոսյանին: Ինչո՞ւ ևս թաքցրել նրա տրոցկիստական անցյալը: Ո՞ր օրվանից է փլուռ Հաջաւանում «Վայոյն բողջեիկ»: Ինչո՞ւ ևս թաքցրել Ղուկաս Տոնոյանի կարմիր պարտիզանական անցյալը: Եվ վերջապես՝ կոլխոզի նախագահ Լևոն Լամբարյանը: Նա մեր ուսյոնում մի քանի անգամ կոլխոզներ է ոտքի հանել: Այդ ի՞նչպես է, որ քեզ մոտ «չի կարողանում ընդգրկել աշխատանքը»: Մաքուր աղբյուրներից չես վերցրել ջուրդ, ընկեր Ղազարյան:

Ղազարյանը ճնշված հղանակով դիմեց քարտուղարին.

— Ես գեմ եմ, որ ընկեր Լևոնյանը մենակ քննի այս հարցերը, ընկեր Սանդարյան: Ես խնդրում եմ, որ դու էլ մասնակցես այդ քննութեանը:

— Ավելի լավ,— հեղնորեն ժպտաց Լևոնյանն ու դուրս գնաց կաբինետից:

Սանդարյանը կարգադրեց դորձերի վարիչին, որ գրութեանն առաջով շուղարկի Նրեան, իսկ Հաջաւանի թղթակցուհուն գտնի և աջօր երեկոյան նորից կանչի ուսկիմ...:

ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

«Ինտերնացիոնալ» սիստեմի տրակտորը որոտալով դուրս եկավ դարածից և շարժեց դեպի դաշտ: Վրան նստած էր տրակ-

տորիստ Լադոն: Նա ետ նայեց, բարեսիրտ ժպիտով սաստեց տրակտորի պոչից կախ ընկած երեխաներին ու զլխի շարժումով ցատկոթյուն սասայ ավագ տրակտորիստ Մանուկ Վարոսյանին, որ վարածի դռանը կանգնած մտահոգ նայում էր հեռացող տրակտորի ետևից:

Դուրս գալով գյուղից և երեխաների հետապնդումից ազատվելով՝ Լադոն տրակտորը հանեց դեպի կայարան տանող խճուղին: Նա սկսեց ուշադրությամբ հետևել մոտոռի ձախին: Հոսովու փրնշոցներին խառնվում էր ինչ-որ օտարոտի մի աղմուկ, որ լսելի էր միմիայն երկար ժամանակ նույն տրակտորի վրա աշխատող փորձառու ականջին: Տրակտորը վատառուղջ էր, չնայած հենց նոր էր դուրս եկել ուսմանից: Գնալով աճում էր Լադոյի անհանգստությունը: Մի՞թե նրա տրակտորն էլ պիտի փշանա և օրերով կանգ առնի, ինչպես մյուս տրակտորները: Լադոն պարծենում էր հենց նրանով, որ իր «Խնտերն» գարնանացանի սկզբից մինչև աշոթ ոչ մի անգամ չի փշացել և միանգամայն ապահով է գարնանացանի պլանը թերակատարելու վտանգից: Այն ինչ մյուս տրակտորներն արդեն ահագին ճեղքվածքներ են տվել ու հազիվ կարողանան մինչև գարնանացանի վերջը փակել իրենց պարտքերը:

Տրակտորների հաճախակի փշացման հարցը շատ անգամ է ըննության և վեճի առարկա դարձել տրակտորիստների ներքին փակ ժողովներում, պարտկազմակերպության բյուրոյում և կոլխովի վարչության նիստերում: Ումանք մեղադրում են տրակտորիստներին, ումանք տրակտորների մեջ են տեսնում շարիքի արմատը: Կոլխովի նախագահը գտնում է, որ եթե տրակտորիստները բարեխղճորեն աշխատեն, եթե ավագ տրակտորիստն աշաղբիքներն հսկի, ապա տրակտորները կաշխատեն առանց փշացումների: Նա միշտ օրինակ է բերում Լադոյի տրակտորը, որ վարի սկզբից մինչև աշոթ երբեք չի փշացել: Վարոսյանն այդ բացատրում է նրանով, որ Լադոյինը «խնտերն» է, իսկ մյուսներինը՝ «ֆորձոն», հնացած սխտեմի և տնպետք: Իսկ երբ Գևորգ Միկինյանը վերցրեց ամենավատ համբավ հանած «ֆորձոն» ու սկսեց առանց փշացումների աշխատեցնել, Վարոսյանի պատճառաբանությունները թուլացան: Լադոն նույնպես այն կարծիքին էր, թե տրակտորների հաճախակի փշացման գլխավոր պատճառը տրակտորիստների անպիտան վերաբերմունքն է և տեխնիկական վատ զեկավարությունը: Նա այդ իր կարծիքը չէր հայտնում ոչ մի տեղ: Տրակտորների շուրջը ծագած վեճերի ժամանակ միայն ժպտում էր

«Ա մտածում իր «խնտերնի» մասին: Նրա համար սաստիկ ծանր էր ընկերներին մեղադրելը: Նա հավատացած էր, որ տղերքը վերջ ի վերջո կխրատվեն վարչության, ռալոնական մարմինների կամ մամուլի նախատրինքներից ու կսկսեն ավելի սրտացավ վերաբերվել տրակտորներին: Առանձնապես բարդ էր նրա հարաբերությունը Մանուկ Վարոսյանի հետ: Լադոն վաղուց էր նկատել, որ նա չափազանց սառն է վերաբերվում դեպի տրակտորները, մինչև իսկ չարախիճո՞ւ հեղանքով է լսում որևէ տրակտորի փչացման լուրը և վերանորոգումն արհեստականորեն ձգձգում է: Այդ բոլորի մեջ Լադոն տեսնում էր ինչ որ թշնամություն և մաղերը բիզբիզ էին կանգնում: Օրերով մտածում էր այդ մասին: Որոշում էր հայտնել բջջի բյուրոյին, դեթ կոլխոզի նախագահին: Բայց սիրտ չէր անում: Նա վախենում էր սխալվի, չկարողանա ապացույցել, թե Մանուկ Վարոսյանը դիտումնավոր վնասարարություն է կատարում:

Մանուկ Վարոսյանը նրա մանկության ընկերն էր: Միասին հոլ էին խաղացել, միասին կուլել մյուս թաղի երեխաների հետ, միասին սովորել դպրոցում, միասին ավարտել տրակտորիստների կուրսերը և այժմ միասին աշխատում էին կոլխոզում: Վարոսյանը հետո մի տարի գնաց կատարելագործվելու և դարձավ մեխանիկ: Տրակտորների վերանորոգման աշխատանքները նա էր ղեկավարում: Լադոյի համար անհնարին էր պատկերացնել, թե Մանուկը կարող է թշնամություն անել իր ընկերների նկատմամբ և ավելի քան անհնարին էր թվում դուրս գալ նրա դեմ, հայտարարել նրան վնասարար: Իսկ տրակտորը գնալով ավելի խռպոտ էր դառնում: Աճում էր ատգնապը Լադոյի սրտում: Տրակտորի հետ նա կապված էր հարազատ եղբոր պես: Որպեսզի վնասվածքներ չունենար, նա ժամանակից առաջ ռեմոնտի տարավ: Խնդրեց Մանուկին, որ ռեմոնտը լավ անի: Մանուկը ժպտաց իր դեղին ատամներով և խոստացավ այնպիսի ռեմոնտ կատարել, որ Լադոյի «խնտերնը» առանց փչանալու աշխատի մինչև կոմունիզմը: Ո՞ւր է հապա: Ինչպե՞ս կատարեց նա ռեմոնտը: Չէ՞ որ ռեմոնտից առաջ տրակտորը միանգամայն առողջ էր, թոքախտավորի պես չէր հաղում: Անբնական ուղմուկը տրակտորի հեքի մեջ դնալով սաստկանում էր: Լադոյին թվում էր, թե ինքն է հետո այնպես հիվանդոտ ու մահամերձ: Նա արգելակը տվեց ու կանգ առավ, կարծես կամենում էր տրակտորին հանգիստ տալ, որ այլևս հիվանդադին թխկոցներ չարձակի: Վար իջավ և սկսեց տնտղել

մոտորը, կափարիչը բարձրացրեց ու շորս կողմից նայեց: Մեջքի վրա մեկնվեց տրակտորի տակ և սկսեց ուշադրութեամբ զննել արտաքին մասերը: Ամեն ինչ տեղն էր: Նշանակում է հիվանդութունը ներստամն է: Գտնելու համար անհրաժեշտ է մոտորը քանդել: Լադոյի սիրտը ճմլվեց:

Դարուսիս խողանների մեջ տրակտորի անբնական աղմուկն սկսեց ավելի սաստկանալ: Ամեն անգամ, երբ անիվներն արագութեամբ ընկնում էին փոսը և լսվում էր տրակտորի օրհասական թխկոցը, կարծես երկաթն ունելիով սեղմում էին Լադոյի սիրտը: Տագնապից նա քրտնել էր: Կարծես ալբյուրներ էին ծլում թևատակերից և սառն հոսափքով իջնում դեպի կողերը: Քրտինքի մի ուրիշ կաթիլ ծորաց մաղուլթոտ կեպկալյի տակից, անցավ ճակատի վրայով և լցվեց նրա աչքը: Լադոն մաղուլթոտ ձեռքով աչքը ճեմեց: Այդ վայրկյանին լսվեց մի խլացնող պայթյուն, տրակտորն ուժգին ցնցվեց ու կանգ առավ: Տրակտորիստը թափով ընդհարվեց դեկին, ճակատը բռնեց ու մնաց տեղնուտեղը նստած: Մի պահ նրա աչքերի դեմ ամեն ինչ մթնեց, գետինը պտույտ եկավ նրա շուրջը: Կարծես երազում նա լսեց նախադահի տագնապալի ձայնը:

— Ի՞նչ պատահեց, Լադո:

Երբ աչքերը բաց արեց, Լեոնը կանգնած էր տրակտորի կողքին: Նա օգնեց Լադոյին, որ տրակտորից վար իջնի: Ճակատի վրա բսնեց մի ընկուղաշափ ուռուցք: Լեոնը գրպանից հանեց մաքուր թաշկինակն ու կապեց տրակտորիստի ճակատը: «Իմ տրակտորի էլ ջարդվեց» — այս էր առաջին միտքը, որ ծագեց Լադոյի գլուխում՝ ուշքի գալուց անմիջապես հետո: Նախադահն ու տրակտորիստը մի պահ լուռ տնտղում էին անշնչացած տրակտորը: Նրանք չկարողացան պարզել, թե ինչն է ջարդվել: Երկուսին էլ թվում էր, թե իրենց առաջ ընկած է մի թանկագին, մի հարազատ հիվանդ:

Ավարիայի վայրը հասավ Մանուկ Վարոսյանը: Խուսափելով Լեոնի և Լադոյի հայացքներից՝ նա մեջքի վրա մեկնվեց տրակտորի տակ: Լադոն մռայլ նայում էր նրա ոտքերին, որոնք դեպի վերև ցցված կոշիկների մեջ, կատարում էին ջղաձիգ շարժումներ՝ Վարոսյանի մեջքի շարժումների համաձայն: Այդ ոտքերը Լադոյին թվացին խիստ կեղծավոր և նրա դեմքը ծամածուլեց վայրկեանական ատելութեամբ: Այդ չմխիկեց Լեոնի ուշադիր հայացքից:

— Վատ տրակտորի վերջն էս է, էլի՛, — տնքաց Վարոսյանը՝ տրակտորի տակից դուրս գալով և ոտքի ելնելով:

Նա շարունակեց տնտղել տրակտորը դրսից՝ առանց նայելու մարդկանց երեսներին: Քթի տակ ներվային փնթինթում էր և անիմաստ ստուգումներ կատարում՝ տրակտորի զանազան առողջ մասերի վրա:

— Ի՞նչ ես բենդինի բակը քշիտում,— նրա ձեռքը բռնեց և կատաղությամբ դեն հրեց Լադոն,— խնդր շատ լավ գիտես, թե ինչ ես արել, վնասարար...:

Վարոսյանի սրտով անցավ մոլեգին ցանկություն՝ ձեռքի երկաթե վինտագարձը խփել Լադոյի կապած ճակատին, բայց ղըսպեց իրեն և անխոս հեռացավ՝ քայլերն ուղղելով դեպի գյուղ:

Գնում էր վարոսյանը հարբածի քայլերով և մրմնջում անդադար. «Ախ, ես ձե՛ր... կործանեցիք դուք ինձ, կործանեցիք...»:

Նա չգիտեր, թե ում դեմ է ուղղված իր հոգու այդ մաղձատ մղկտոցը,— նրա՞նց դեմ արդյոք, որոնց նկատմամբ նա կատարել էր սոսկալի հանցագործությունը, թե՞ նրանց, որոնք մղել էին նրան մինչև այդտեղ: Այդ բուպեին նա նույն կատաղությամբ կըթքեր Ավագյանի երեսին, ինչպես քիչ առաջ ցանկացավ վինտագարձը խփել Լադոյի ճակատին: Նրա հոգում հուսահատությունն ու կատաղությունը միմյանց էին հաջորդում ակնթարթային արագ գոլթյամբ:

Քայլում էր նա դեպի գյուղ, տրակտորի հետքը բռնած, կոշիկի կարծր քիթը մոլեգնությունք խփելով հողակոշտերին: Նա չգիտեր, արե՞ն է այրում իր մեջքը, թե նախագահի մույլ հայացքը՝ թվում էր, թե Լևոն Լամբարջյանը շարունակում է նայել նրա ետևովից և թշնամական խղճահարությունք լի այդ հայացքը հասնում է Վարոսյանին, այրող նետի պես խրվում նրա թիկունքը: Նա հագնվում էր զսպում մի անգամ ետ նայելու իր ցանկությունը: Նրան սաստիկ ջղաճնացնում էր իր ստվերը, որ հարբածի պես օրորվելով հետևում էր նրան: «Վնասարար...» Այդ Լադոն էր ասում, նա, որ միայն գիտեր շիկնել ու ժպտալ և ոչ ոքի չէր մեղադրում: Բանն այնտեղ է հասել, որ Լադոն առաջինն ասաց այդ ճակատագրական խոսքը Մանուկ Վարոսյանի երեսին, նրա ոխերիմ թշնամու՝ Լևոն Լամբարջյանի ներկայությամբ:

— Նղբա՛յր, տրակտորն ինչո՞ւ փչացավ... — հնչեց նրա ականջին մանկական երգեցիկ ձայնը:

Վարոսյանը կանգ առավ: Նրան շրջապատել էին մի խումբ ութ-տաս տարեկան երեխաներ և հետաքրքրությամբ լի աչքերով սպասում էին պատասխանի: Հարց տվողը վասակ Չոբանյանի

եղբոր աղջիկն էր, կապուտաշյա, շիկագանգուր մի աղջիկ, որի փոքրիկ ձեռները և նույնքան փոքրիկ ու գեղեցիկ բերանը սևացել էին սինձ ուտելուց։ Նա խմբից մի քանի քայլ առաջ էր եկել ու եղնիկի պես երկշոտ իր հայացքը հառել Վարոսյանի դեմքին։ Վարոսյանն ատելությամբ նայեց երեսային ու չպատասխանեց։ Նա պատրաստ էր կոշիկի ծայրով խփել փոքրիկ աղջկա փորին։ Երեսան կարծես կռահեց տրակտորիստի կատաղի ցանկությունը և փախավ իր ընկերների մոտ։ Նրանք բանջարով լի իրենց փեշերը փորների վրա բռնած՝ վազ տվին դեպի տրակտորը։ Վարոսյանը նայեց նրանց հետևից, «Ֆորձոնը» մոտենում էր ջարդված «ինտերնին», ու նրան քարշ տա դուռ։ Վարոսյանը շուտ եկավ ու քայլերն արագացրեց։

Նա իրեն զգում էր մղձավանջալիկ մի երազում։ Փրկության ոչ մի հույս չունեի։ «Վնասարարի» հետ կատակ չեն անում։ Նրա աչքի առաջ դժագրվեց դատավարության մռայլ պատկերը, Վասակ Չոբանյանի չարախինդ եղրակացությունը. «Նա նրա դասակարգային անալիզը վաղուց էի արել»։ Ախ, այդ «դասակարգային անալիզը»... Մանուկը չի կարողանում տանել Չոբանյանի այդ դարձվածքը։ Նրա այդ «անալիզը» թունավոր գնդակի պես թաղված է Վարոսյանի սրտում։ Նա ավելի հեշտությամբ կգնդակահարի ինքնիրեն, քան կսպասի՝ նորից լսելու Չոբանյանի «դասակարգային անալիզը»։ Մոլեգին ինքնասիրության զգացմունքից նա ֆիզիկական ցավ էր զգում։ Վարոսյանի մտքով անցավ վազել տուն, դուրս հանել սնդուկից լեցուն ատրճառակը, գտնել Չոբանյանին, գնդակներից հինգը դատարկել նրա բերանը, որ նա այլևս «դասակարգային անալիզ» չկատարի, իսկ վերջինով ցրել սեփական գանգը։ Այդ մտքով տագնապած՝ վազում էր նա արդեն։ Կայարանի մոտ նա լսեց գնացքի սուր սուլոցը և կանգ առավ։ Ծանապարհը փակ էր։ Մի բեռնատար ավտոմոբիլ և մի քանի սայլ սպասում էին, մինչև Երևանից Թիֆլիս մեկնող գնացքն անց կենա։ Հուժկու փնչոցներով մոտենում էր շոգեկառքը։ Մուկը թանձր քուլաներով դուրս էր միժում ծխանից և ձգվում գնացքի ամբողջ երկարությամբ։ Շոգեկաթսայից գլուխը դուրս հանած մեքենավարը նայում էր դաշտերին և հաճույքով կկոցում աչքերը դարնան արևի զմայց։ Իրար հետևից անցնում էին կենսուրախ վագոնները։ Բաց պատուհանները լիքն էին ուղևորների գլուխներով։ Մի երեսիս կանաչ ուռենու ճյուղը պարզեց հեռագրասյունին, բայց չկարողացավ դիպցնել ու ծիծաղեց։ Մի երիտասարդ ու մի աղջիկ ե-

րեաներն իրար կայցրած դուրս էին նայում պատուհանից ու խոսում, ուղեգիտն որ երջանիկ ապագայի մասին: Մի կին լրագրի մեջ փաթաթած դուրս շարտեց ձվի կճեպներն ու հացի փշրանքները: Անցնում էին վագոններն իրար ետևից՝ տանելով իրենց հետ բազմատրոփ կյանքի բեռները:

Վարոսյանը տեղում քարացած դեռ նայում էր հեռացող գրնացքի ետևից: Նրան թվաց, թե կյանքն էր հեռանում: Վարոսյանին տիրեց իր նկատմամբ անսահման մի խղճահարություն: Նայելով հեռացող գնացքին՝ Մանուկ Վարոսյանը զգաց, թե որքան ծանր է բաժանվել կյանքից: Նրա կատաղությունն անցավ և նրբան տիրեց ծայրահեղ մի հուսահատություն: «Կործանեցին ինձ» — կրկին մրմնջացին նրա շուրթերը: Նրա ոտքերն այլևս առաջ չէին շարժվում: Նա ուժասպառ նստեց խճուղու եզրին՝ թփի վրա:

Քսաներեք թվին Մանուկ Վարոսյանը դիմում ներկայացրեց՝ կոմերիտմիության շարքերն անցնելու: Հայրը սաստիկ դիմադրում էր: Մացակ Ավագյանը ծերունուն համոզեց, որ նրա որդին միանգամայն ուղիղ ճանապարհի վրա է և հորդորեց նրան հաշտվել որդու հետ՝ արտաքուստ ցույց տալով նրան սառը վերաբերմունք:

— Նրանց շարքերում նա մեղ ալելի պիտանի կլինի, քան այդ շարքերից դուրս, — կրկնեց մի քանի անգամ Ավագյանը և ծերունին նրան հասկացավ:

Մանուկ Վարոսյանը կոմերիտական ժողովներում շարունակում էր կրակոտ ճառեր ասել իր սեփական հոր հակառուդուցիոն անցյալի դեմ, և այդ ճառերը բարձրացրին նրա հեղինակությունը Հացավանի այն ժամանակվա կոմերիտականների և կոմունիստների, մասնավորապես Քեռի Ղուկասի աչքին: Քսանհինգ թվին Վարոսյանն ընդունվեց պարտիայի շարքերը:

Հորը դեմ ունեցած ելույթների համար նրան խիստ հալածում էին հարեանները, անգամ իր հասակակիցները: Վրդովվում էր հաճախ նաև ինքը՝ խալֆա Գաբոն և մաղ էր մնում, որ իր «փուշ որդուն» կրկին տնից վռնդի: Միակ մարդը, որ միշտ պաշտպանում էր նրան և հաշտություն կայացնում հոր և որդու միջև, Մացակ Ավագյանն էր: Նա միանգամայն հավանություն էր տալիս երիտասարդի վարքագծին և հորդորում էր ծերունուն, չբռնանալ

որդու դադարաւարներն լրա: Մանուկին դարձանք էր պատճառում Աւագյանի ազատամտութիւնը: Նա դիտեր, որ քեռի Մացակը իր անցյալով ու ներկայով պետք է որ դեմ լինէր Սովետական կարգերին: Բայց Աւագյանը ոչ միայն դեմ չէր, այլ վիճաբանութիւնների ժամանակ միշտ հանդես էր գալիս իբրեւ Սովետական իշխանութեան կողմնակից և սաստիկ ամսոսում էր, որ հնարավորութիւն չունի կոմունիստական պարտիայի շարքերումը լինելու:

Հենց Աւագյանի շուրջը թշնամութիւն ծագեց Մանուկ Վարոսյանի և Վասակ Չոբանյանի միջև: Երբ Վասակը պարտիական գպրոցից առաջին անգամ գլուղ վերադառնալով՝ գլուղսովետի նիստում «դասակարգային անալիզ» կատարեց և ապացուցեց, որ Մացակ Աւագյանը ոչ թէ «կարմիր միջակ է», ինչպէս տարածոմ է Վարոսյանը, այլ իսկական սև կուլակ, աղաւնու փետուրներով զարդարված ագուս, Վարոսյանը բորբոքից և հայտարարեց. «Վասակ Չոբանյանը պարտիական գպրոցում բան չի սովորել բացի «դասակարգային անալիզից»: Աւագյանի հեղինակութիւնն ավելի բարձրացաւ Վարոսյանի աչքին այն բանից հետո, երբ նա մաղաչափ անդամ չմըղովից Վասակի դեմ, այլ տխրութեամբ ժպտալով ասաց. «Վասակն իրավունք ունի իմ դեմ խոսելու: Նս էսօր մի հին մարդ եմ, նա ի՞նչ է իմանում, թե սրտումս ինչ կա»:

Վասակին դեպի կոմերիտմիութիւնն էր մղել իր գործոն բռնամարտութիւնը: Նա չէր կարող վիզը ծռած մի կողմ քաշվել, երբ նրա հասակակիցները գլուղ էին ղեկավարում: Նախկին գլուղի տները նրա մերձավորներն էին՝ հայրը, Աւագյանը, որ նրա մորաքրոջ ամուսինն էր: Մանուկ հասակից նա սովորել էր կյանքում լինել զոռբա, նեղել ուրիշներին: Նոր գլուղում նրա մոտիկները կորցրեց էին նախկին դիրքերը: Վարոսյանին մնում էր պոկվել իր շրջանի մարդկանցից և մոտենալ կյանքի նոր ղեկավարներին: Նա աչգպես էլ արտալ: Նա կատարեց այդ քայլը բնազդաբար, առանց դիտակցելու նրա նշանակութիւնը:

Բայց շուտով զգաց Վարոսյանը, որ կոմսոմոլը և մանավանդ պարտիան նրա տեղը չեն: Աւագյանն աննկատելի կերպով Վարոսյանին սրսկում էր այնպիսի գաղափարներ, որոնք ոչ մի կերպ չէին համատեղվում Վասակ Չոբանյանի, Դուկաս Տոնոյանի և նրանց տիպի մարդկանց հասկացողութիւնների հետ: «Գաղափարը սուրբ է, — հառաչում էր Աւագյանը՝ շեշտակի նայելով քենակալի որդու աչքերին, — բայց մեր տեղական թայֆաբազները չեն հասկանում է՞, աղաւաղում են գլխավոր գիծը, աշխատում են ի-

րենց գրպանի համար»։ Վարոսյանը հակաճառում էր, բայց ներքուստ համաձայն էր նրա հետ։

Քսանութը թվին նա Ավագյանի խորհրդով մտալ հենց այդ օրերին կազմակերպված գյուղական արտադրական ընկերության մեջ։ Համատարած կոլեկտիվացման սկզբի օրերին Վարոսյանը եռանդի ու նվիրվածության հրաշքներ ցույց տվեց։ Նա առաջին պարտկազմակերպության ընդհանուր ժողովում առաջարկ մտցրեց՝ Հացավանը հարչուր տոկոսով կոլեկտիվացնելու որոշում ընդունել։ Նա կողմնակից էր բոլոր տեսակի անասունների, մինչև իսկ հավերի համայնացմանը։ Կոլխոզից խուսափողներին նա սպառնում էր բոլոր հնարավոր և անհնար պատիժներով։ Որքան շատ էր աճում գյուղացիների անբավականությունը կոլեկտիվացման այդ անհեթեթ միջոցների դեմ, այնքան խտացնում էր Վարոսյանն իր միջոցառումները։ Նա առաջարկեց ռաչկոմից եկած մի պարտիական ընկերոջ մասին բանաձև ընդունել և մեղադրել նրան օպորտունիզմի մեջ այն պատճառով, որ այդ ընկերը դեմ էր կովերի հարյուր տոկոսով համայնացմանը։ Մի խոսքով՝ «Համատարածը նա իր ուսերի վրա տարավ» — ինչպես ասում էր այդ օրերին Մացակ Ավագյանը։

Երբ մամուլում հրապարակվեց ընկեր Ստալինի «Գլխապտույտ հաջողություններից» հոդվածը, Վասակը նոր հասկացավ, թե ուր են տանում Վարոսյանի սանձարձակ միջոցառումները։ Բայց Վասակը չկարողացավ նրան մեղադրել, որովհետև ինքը Վարոսյանից այնքան էլ ետ չէր մնացել քչալագյուղությունների մեջ։ Նա միայն խոստովանեց, որ ուրիշների հետ միասին գլխապտույտի մեջ էր նաև ինքը։ Իսկ Վարոսյանը Վասակին ուղղակի մեղադրեց քչալագյուղության մեջ և նրանց հին թշնամությունը բորբոքվեց նոր թափով։

Շուտով Մանուկ Վարոսյանը մեկնեց Երևան տրակտորիստների կուրսերում սովորելու և ժամանակավորապես դադարեց նրանց հակամարտությունը։ Կուրսերն ավարտելով նա Հացավան վերադարձավ, նշանակվեց ավագ տրակտորիստ և մեխանիկ։ Հաճախ նա իր գործով այնքան էր տարվում, որ ներքին անորոշ պահանջ էր զգում խղել իր կապերը Ավագյանի հետ և աղնվորեն աշխատել կոլխոզում։ Բայց Ավագյանը միշտ էլ միջոցներ էր զետնում՝ նրան իր ազդեցության տակ պահելու։ Հատկապես այն օրերին, երբ Վարոսյանը պարգևատրված էր լինում գովասանական թերթիկով կամ որևէ նվերով, Մացակը նրան կանչում էր իր տու-

Շըր, սկզբում շնորհավորում և ապա հեղնանքով ավելացնում էր.

— Նրանք երևի կարծում են, թե մի երկու դատարկ խոսքով կամ մի էժան ժամացույցով Մանուկ Վարդսյանին գնեցին...

Նրկար ժամանակ Վարդսյանը չէր համաձայնվում ձեռք բարձրացնել տրակտորիստների վրա, ծանր էր նրա համար փչացնել իր սևփական ձեռքով շինածը: Բայց նա արհամարհեց մասնագետի իր սերը, քանի որ այդ էր պահանջում պայքարը, քանի որ այդ էր պահանջում Ավադյանը: Սկզբում նա փչացնում էր միայն «ֆորձոնները»: «Խնտերնի» վրա, այնուամենայնիվ, ձեռքը չէր դնում: Բայց երբ պարտիական ժողովներում սկսեցին նրան մեղադրել տրակտորների նկատմամբ անուշադիր վերաբերմունքի մեջ, երբ սկսեցին օրինակ բերել Լադոյի տրակտորը, որ չի փչանում, նա զրգուկեց նաև Լադոյի «խնտերնի» դեմ: Ռեմոնտը կատարելիս նա հանեց միանգամայն նոր մասերը և դրեց մաշված, կիսով չափ ջարդված դետալներ այն հաշվով, որ տրակտորը գործի գցելուց մի քանի օր հետո փչանա: Բայց նրա հաշիվը սխալ դուրս եկավ: «Խնտերնը» կանգ առավ առանց աշխատելու: Անհնար է Լադոյին համոզել, թե այդ լոկ պատահականություն էր: Լադոն հմուտ տրակտորիստ է և հասկանում է, որ ռեմոնտից նոր դուրս եկած մեքենան այդքան շուտ չէր ջարդվի, եթե նրա հետ որևէ խաղախություն կատարված չլիներ: Եվ Լադոն այդ իսկույն հասկացավ ու մերկացրեց Վարդսյանին:

Իր ականջի ետևում Վարդսյանը լսեց մոտեցող մեքենայի դղրդյունը և հառնաց: Գեորգ Միկինյանը իր «ֆորձոնով» քարշ էր տալիս ջարդված «խնտերնը»: Ինքնաբավական ու քիչ էլ պարծենկոտ ժպիտը փայլում էր Գեորգի մրոտ դեմքին: Նա Վարդսյանին նայեց սպանիչ արհամարհանքով: «Ինձ տրակտոր չէի՞ր վստահում: Ես գործի գցեցի քո ձեռքով փչացված «ֆորձոնը» և այժմ էլ քարշ եմ տալիս իմ ետևից Լադոյի «խնտերնը»: Այս էր նշանակում Գեորգի հայացքը և Վարդսյանն այդ հասկացավ: Փոքրիկ «ֆորձոնը» արջի քոթոթի պես մրթմրթալով անցավ՝ իր ետևից քարշ տալով երկաթե անկենդան «փիղը»: Վարդսյանը բուժ հայացքով նայեց իր շարագործության հսկա զոհին: «Խնտերնի» ետևից գլուխները կախ գնում էին Լեոնն ու Լադոն: Նրանք չնայեցին Վարդսյանի կողմը: Այդ տխուր թափոթին հետևում էին նաև՝ քիչ առաջվա սինձ հավաքող երեխաները:

Վարդսյանը մնաց նստած թմբի վրա: Նա այլևս ոչ մի տեղ

չէր ուզում դնալ, ոչ ոքի չէր ուզում հանդիպել: Երբեք նա այդպիսի խորութեամբ չէր զգացել իր անկումը: Այսօր միայն պարզ տեսաւ, թե ինքը ինչ անդունդի եզրին է կանգնած: Նրա շրթունքները տենդորեն մրմնջում էին. «կործանեցի՜ն ինձ»:

— Ինչ ես կծկվել, ադա... քեզ տղամա՛րդ պահիր...

Վարոսյանը գլուխը վերև բարձրացրեց: Նրա կողքին կանգնած էր Մացակ Աւագյանը:

ՔԱՆՄԵԿԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Իններորդ բրիգադում տեղի ունեցած իրարանցման լուրեր արդեն տարածվել էր զյուզում: Մարդիկ առավոտներն այդ մասին խոսելով էին դնում աշխատանքի և երեկոները տուն դառնալիս այդ մասին էին խոսում: Ոմանք դատապարտում էին Ասատուր Զուրաբյանին՝ նրա քայլը համարելով մատնիչություն:

— Էսօր ես կոլխոզի սերմացուից մի քանի կիլո տալիս եմ՝ արադի, որ իմ բրիգադի տանջված անդամները մի-մի թաս զցեն, սրտները տաքանա ու հարվածային աշխատանքի կաշեն, — դատում էր տասնչորսերորդ բրիգադի բրիգադավարը: — Բա ո՞ր, շան որդի՞ն իմ բրիգադից վեր կկենա ու լուր կտանի նախադահին: Բա մարդկություն է էդ Զուրաբենց գժի արածը:

Բրիգադից մի քանիսը գտնում էին, որ «Զուրաբենց գժի» արածը մարդկություն չէ և որ իրենց մեջ, փառք ասածո, չկա այդպիսի շան որդի:

Այնուհետև խոսակցությունը պտտվում էր Վանո Դավթյանի և Ասատուր Զուրաբյանի ընդհարման շուրջը:

— Վանոն իր եղն ուզում է տանել իր օղակը: Թող տանի, — շարունակում էր բրիգադավարը: — Պապենական օջախից հանած, աչքի լույսի պես պահած իր սեփական եղն է, իհարկե կտանի: Զուրաբի տղեն ի՞նչ է տեսել կյանքում, որ էդ բաները հասկանա:

Բոլորովին հակառակ կարծիքի էին շորրորդ բրիգադում: Նրանք դատապարտում էին Մաթոս Գրիգորյանին ու Վանո Դավթյանին, համարում էին նրանց գողեր ու քայքայիչներ: Նրանք զայն

րանում էին, որ պարտիական բջիջն ու կոլխոզի վարչությունը քայքայիչներին չեն պատժում, Մաթոս Գրիգորյանին չեն հանում բրիգադարի պաշտոնից:

Այս խոսակցութիւնները ավելի սուր բնույթ ստացան, երբ տարածվեց նաև «ինտերնացիոնալ» տրակտորի փշացման լուրը: Առատուր Զուրաբյանի կողմնակիցները պաշտպանում էին Լադոյին և պնդում, որ Վարոսյանը դիտմամբ է փշացրել տրակտորը: Զուրաբյանի հակառակորդները ամբողջ հանցանքը բարդում էին Լադոյի և տրակտորի վրա:

Մացակ Ավագյանը տանում էր շափազանց բարդ հաշվապահություն: Նա հրապարակորեն դատապարտում էր իններորդի բրիգադար Մաթոս Գրիգորյանին, տրակտորի փշացման հանցանքը բարդում էր Մանուկ Վարոսյանի վրա: Այդ նա անում էր հատկապես այնպիսի մարդկանց մոտ, որոնք նրա տեսակետները հաղորդում էին կոլխոզի նախագահին, Վասակ Չոբանյանին և նրանց նման հեղինակավոր կոմունիստներին: Իսկ յուրայինների միջոցով նա տարածում էր բոլորովին հակառակ տեսակետներ:

Ավագյանի այդ գիծն սկզբում շփոթեցրեց Վարոսյանին: Ավագյանն այդ զգաց և երեկոյան նրանց տոնն պնալով՝ երկար ու բարակ բացատրեց նրան այս գծի անհրաժեշտութիւնը:

— Դրութեանը բարդ է, հասկանում ես, — ուրրում է նա հաստ բեղերը, — էսօր նրանց պետք է համոզել, որ իմ և քո միջև ոչ մի կապ չկա:

— Բա ո՞նց կլինի իմ դրութեանը, — լացալիւմեց Վարոսյանը: — Արդեն մեղադրում են ինձ վնասարարութեան մեջ, դու էլ որ մեղադրես, Ղազարյանը քեզ կհավատա ու ինձ չի պաշտպանի, ուրեմն ինձ...

— Ես քեզ ասացի՝ գլուխդ մի կորցնի, — իր կանաչ աչքերով փայլատակեցրեց Ավագյանը, — բացատրեցի, որ հեշտ չէ վնասարարութեան մեջ մեղադրել, ոչ մի կոմիսիա չի կարող ապացուցել, այդ հո ինքդ էիր ասում: Ես խոսել եմ Ղազարյանի հետ: Նա ուզում է քեզ պաշտպանի, միայն թե դու գլուխդ չկորցնես ու չխոստովանես հանցանքի: Իսկ ես քեզ պետք է մեղադրեմ. այդ անհրաժեշտ է գործի համար:

Ավագյանի այդ գիծն ունեւր նաև մի ուրիշ նկատառում, որի մասին նա չէր խոսում Վարոսյանի հետ: Նրա մեջ նա նկատել էր

արակտորը փշացնելուց հետո որոշ տատանումներ: Այդ տատանումները կարող էին խորանալ և Վարոսյանին հասցնել մինչև ինքնամերկացում: Վարոսյանը կարող էր մատնել Ավագյանին և կործանել: Եվ ահա, որպեսզի մատնելու դեպքում Ավագյանը կարողանար արդարանալ՝ ասելով, թե Վարոսյանը նրան զրպարտում է, անհատական վրեժ է լուծում և այլն, — նա հիմիկվանից նրա դեմ հրապարակային ելույթներ էր ունենում և ձևացնում Վարոսյանին թշնամի: Ավագյանը խորապես ըմբռնում էր այդ խաղի վտանգավորությունը, բայց իբրև շրջահայաց ու համարձակ մարդ՝ չէր վախենում: Նա ըմբռնում էր նաև իր պայքարի ողջ անհուսալիությունը, չէր հավատում իր կողմնակիցների կայունությանը և միշտ նրանց դավաճանությունից պաշտպանվելու պահեստի միջոցներ էր կուտակում: Նախանձից տնքացող սրտով նա դիտում էր իր հակառակորդների՝ Լևոն Լամբարյանի, Վասակ Չոբանյանի, Ղուկաս Տոնոյանի և մյուսների միաձուլությունը: Նա հասկանում էր, որ այդպես միաձուլվե՞ն լինում այն մարդիկ որոնք հավատում են իրենց գործի արդարությունն ու հաղթանակին:

Լիպարիտ Լևոնյանը եկել էր Հացավան՝ ստուգելու Ղազարյանի կաղմած բնութագրերը և ծանոթանալու դարնանացանի ընթացքին: Ղազարյանի սիրտը երկյուղից կծկվեց: Նա նույնիսկ մոռացավ կաղմբաժնի վարիչին նստելու աթոռ առաջարկել: Բայց Լևոնյանն առանց հրավերի սպասելու նստեց էլուշի տուալետի կողքին դրված աթոռի վրա: Նրա ծանրության տակ աթոռը ճռճրռաց: Էլուշը դժգոսությամբ նայեց Լիպարիտի սեղմված շրթունքներին և ասաց խայթիչ եղանակով:

— Վերջապես մեզ հիշեցիր, ընկեր՝ Լևոնյան:

— Մենք ձեզ միշտ էլ հիշում ենք, — անտարբեր պատասխանեց Լևոնյանը:

— Դրա համար եք շուտ-շուտ գալիս:

— Ժամանակ չկա, ընկեր էլուշ, — պատասխանեց Լիպարիտը՝ թեթև շիկնելով:

— Ինչո՞ւ ժամանակ չկա, — գրգռվեց էլուշը, — մարդուս ար-

աորեցիք գյուղ, ինքներդ ամբողջ օրն ավտոմոբիլ նստած քաղաքում ման եք գալիս:

Լեոնյանը զայրույթից սեղմեց շրթունքները և նայեց Ղազարյանին, որը, դորգապատ թախտին նստած, եղունգի ծայրերով փորփրում էր ատամները: Կնոջ խոսքերը նա չսեց կամ չսեղուտվեց:

— Ինչո՞ւ Գրիշեն չեկավ, — հարց տվեց էլուշը՝ ռայկոմի քարտուղարի անունը ցուցարար մտերմությամբ արտասանելով:

Լեոնյանը քաղաքավարության համար պատասխանեց.

— Գրիշեն չեկավ, ես եկա: Մեկ չի՞ ձեզ համար:

— Իհարկե մեկ չի, — շարունակեց խայթել էլուշը, — դու Վարդանի հետ թշնամություն ունես, դու իրավունք չունես նրա աշխատանքն ստուգելու:

Լեոնյանն սպասում էր, որ Ղազարյանը հակահարված կտա իր կնոջ սանձարձակ հարձակումներին: Բայց Ղազարյանը շարունակում էր կրծոտել իր եղունգը: Ըստ երևույթին նա համամիտ էր կնոջ ասածներին: Տիրեց անախորժ լռություն: Էլուշը, դո՛հ իր խոսքերի թողած տալավորությունից՝ չարախնդորեն ժպտում էր:

— Տիկին, դուք արջի ծառայություն եք մատուցում ձեր ամուսնուն, — արտասանեց Լեոնյանը ծանր եղանակով ու ոտքի ձլավ:

— Ուրեմն, ընկեր Սանդարյանը չի՞ դալու, — հարց տվեց Ղազարյանը, նույնպես ոտքի ելնելով:

— Ոչ, — բարկացավ Լեոնյանը, — Կենտկոմ է գնացել... Իսկ դու պատմիր, ինչո՞ւ եք ջարդել «Ինտերնացիոնալ» տրակտորը:

— Դուրս է դալիս, որ ես եմ ջարդել, ընկեր Լիպարիտ, — մինչև ականջակոթերը կարմրեց Ղազարյանը:

— Դե ես չեմ ասում, թե դու ես ջարդել: Բայց ասա տեսնենք, ինչպե՞ս է ջարդվել, ո՞վ է մեղավոր:

— Իմ կարծիքով մեղավորը Լադոն է, — պատասխանեց Ղազարյանը ճնշված եղանակով:

— Իսկ ուրիշներն ասում են՝ Վարոսյանն է մեղավոր... Հանցավոր, — ընդգծեց Լեոնյանը:

— Ո՞վ է ասում, — գրգռվեց Ղազարյանը:

— Օրինակ՝ Ավագյանը:

— Ավագյանը...

— Այո, Ավագյանը: Հենց քիչ առաջ գրասենյակի մոտ դեմք կտրեց, ու երկար համողում էր ինձ, թե Վարդսյանին պետք է խիստ պատժել:

Ղազարյանը շփոթ աչք հայտարարությունից: Երեկ ամբողջ օրն Ավագյանը նրան ապացուցում էր Վարդսյանի անմեղությունը. և խորհուրդ էր տալիս նրան անպաշտպան չթողնել նախագահի ու նրա քաջագոյնների ձեռքին, իսկ այսօր... Ղազարյանն զգաց, որ այստեղ մի բարդ հաշիվ կա. ուստի բարձր համարեց այդ մասին լռել:

Էլուշը, որ սաստիկ վախեցել էր Լևոնյանի հանկարծակի բարկացած եղանակից, հաշտարար ձայնով դիմեց նրան.

— Ինչու՞ վեր կացար, ընկեր Լիպարիտ, նստի՛ր դեռ ճաշենք նոր...

— Շնորհակալ եմ, ես ճաշել եմ, — ասաց Լիպարիտը սառն եղանակով:

Նա ուզում էր դուրս գալ: Բայց դռների մեջ երևաց Լևոնը, և Լիպարիտը փոխեց իր մտադրությունը:

— Տերան՝ ես ուզում դառնալ, ա՛յ տղա, — նկատեց Լիպարիտը՝ Լամբարյանի ձեռքը սեղմելով և նայելով նրա մորուքոս երեսին:

— Փամանակ չունեմ սափրվելու, — ժպտաց Լևոնը և ծնոտը շոյեց: — Ինքդ էլ իսկի սափրված չես:

Երեք տղամարդիկ նայեցին իրար և ժպտացին: Նրանցից սափրված էր միայն Վարդան Ղազարյանը:

— Ես էլ միայն այս առավոտ սափրվեցի, — շիկնեց Ղազարյանը:

— Ինչու՞ ես արդարանում, — իր խոշոր աչքերը նրա կողմը ուղղեց Լևոնյանը: — Շատ լավ ես արել, որ սափրվել ես, թե չէ. ի՞նչ է մեր կերպարանքը, ի՞նչ պիտի սովորի կոխողնիլը մեզանից: Եվ վերջապես դու կին ունես, պարտավոր ես...

— Լևոնը կին չունի՞, — մեջ մտավ Էլուշը: — Բայց դե ամեն կին... ճաշակի խնդիր է... Ես հարկադրում եմ, որ Վարդանն ամեն օր սափրվի:

Եվ նա մատը թափ տվեց ամուսնու վրա:

Այս խոսակցությանը վերջ տվեց Լևոնը՝ գրպանից հանելով

շորստակ ծալած մի թուղթ և մեկնելով Լիպարիտին: Վերջինս վերցրեց թուղթը, ոտի վրա կանգնած աչքի անցկացրեց և ապա սկսեց բարձրաձայն կարդալ:

— «Ստեփան Շահումյանի անվան կոլխոզի նախագահ ընկ. Ալեոն Լամբարյանին: Դիմում նույն կոլխոզի իններորդ բրիգադի օղակավար Ասատուր Զուրաբյանից: Սրանով հայտնում եմ ձեզ, որ մեր բրիգադում ամեն օր կատարվում է սիստեմատիկ գողություն: Բրիգադավար Մաթոս Գրիգորյանը սերմացուն ամեն օր տալիս է արաղի և բաժանում բրիգադի անդամներին: Արաղի վաճառքով դբաղվում է կոլխոզի անասնապահական ֆերմայի բանվոր Գրիգոր Սահակյանը: Այդ մասին ես մի քանի անգամ բերանացի հայտնել եմ ձեզ և դուք ընկեր բրիգադավարին արել եք նշվատողություն: Մի քանի օր դադարեցրել էին սերմացուն արաղի հետ փոխանակելը: Հիմի նորից են սկսել: Ինձ, որ չեմ մասնակցում այդ գողությանը, չեմ խմում նրանց տված արաղը, անվանում են դավաճան ու խառնակիչ: Պարտկազմակերպիչ ընկեր Փիլոսը չի պաշարում այդ երևույթի դեմ և, ընդհակառակը, ինքն էլ է խմում արաղը և ինձ էլ համոզում է, որ եղբայրական սեղանը չափապատվեմ ու բրիգադի անունը շխալտառակեմ: Իմ կարծիքով հենց այդ գողությունն է խալտառակում մեր բրիգադի անունը: Բացի դրանից վարը կատարում են խարակով: Այդ մասին էլ ես ձեզ հայտնել եմ, դուք տեղն ու տեղը ստուգել և բրիգադավարին զգուշացրել եք: Բայց մինչև հիմա էլ Վանո Դավթյանի օղակը շարունակում է խարակով վարել, որ վնասարարություն է կոլխոզի հանդեպ: Հայտնելով ձեզ այդ մասին՝ խնդրում եմ քննել և վերջ տալ այս երևույթներին»:

— Այդպե՛ս... բացագանչեց Ալեոնյանը՝ դիմումի ընթերցումը վերջացնելուց հետո և հարցական նայեց Ղազարայնին: Ղազարյանը, սաստիկ շփոթված դիմումի տպավորության տակ, ճշկուշտի եղունգով քշփտրում էր ատամները:

— Այդ Ասատուրը, իսկապես, շատ խառնակիչ տիպ է, ընկեր Ալեոնյան,— բացատրեց էլուշը,— դրա դրածներին այնքան է՛ն մի՛ համատաացեք:

Ալեոնյանը չսեղու տվեց քարտուղարի կնոջ նկատողությունը և շարունակում էր աչքերը հարցականորեն սառած պահել քար-

տողարի վրա: Տեսնելով, որ նա տրամադիր չի խոսելու, Լևոն-
յանը շեշտակի հարց տվեց.

— Իսկ այս մասին ի՞նչ է քո կարծիքը, ընկեր Ղազարյան:

— Ասատուրը կիսագրագետ մարդ է,— պատասխանեց Ղա-
զարյանը տհաճությամբ:— Այս դիմումը նրա գրածը չի:

— Դիմումը ես եմ գրել,— հայտարարեց Լևոնը:

— Այ, տեսա՞ր,— բացազանչեց Ղազարյանը:

— Ինչո՞ւ ես դու աշդտեղ դավադրություն անոնում,— բա-
ցատրեց Լևոնը, հեղնաբար ժպտալով,— միանգամայն պարզ է, ես
օգնել եմ ընկերոջը՝ նրա տված մատերիալը ձևակերպելու մի քիչ
գրագետ չեզվով: Անցյալ անգամ խորոմ-խաշոյի և Պողոս Բոյաշ-
յանի դիմումներն իրե՞նք էին գրել: Չէ՞ որ հրկուսն էլ անգրագետ
են: Միանգամայն պարզ է, որ մեկին ու մեկը նրանց փոխարեն
գրել էր: Եվ հրկուսի դիմումն էլ գրել էր միևնույն մարդը: Ես հե-
տո գլխի ընկա...

— Ուրեմն, պարզ է,— կծու եղանակով նկատեց Ղազարյա-
նը,— թայֆայական պայքար ես տանում... Անցյալ անգամ ուրիշ-
ները քո դեմ դիմում էին գրել ավել, դու էլ, ուրեմն ուրիշներն
դեմ գրել տվիր: Եվ ո՞ւր մնաց բոլշևիկյան սկզբունքայնությունը:

— Ինչպե՞ս թե թայֆայական պայքար,— տաքացավ նախա-
գահը,— ինչո՞ւ ես կարծում, որ այս դիմումն ուղղված է հատ-
կապես այն «ուրիշներին» դեմ: Ես չեմ էլ իմանում, թե ովքեր են
այդ «ուրիշները»: Ի՞նչն է այստեղ թայֆայական:

— Թայֆայականն այն է, ընկեր Լևոն,— պոռթկաց Ղազար-
յանը, որ դու, լինելով կոլխոզի ղեկավար, քեզ թույլ ես տալիս,
ուրեմն, մի խառնակիչ տարրի նստեցնել և դիմում գրել նրա ա-
նունից մի հարվածային բրիգադավարի դեմ:

— Կսի՛ր, Ղազարյան,— հակաճառեց Լևոնը,— կոլխոզնիկն
ինձ մոտենում է և պատմում իրենց բրիգադում կատարվող վնա-
սարարություն մասին... Այո, միանգամայն պարզ է, վնասարա-
րություն: Ես, կոլխոզի նախագահ, քո կարծիքով, ի՞նչ պիտի
անեմ: Պիտի օգնե՞մ նրան, որ նա մերկացնի վնասարարներին,
թե՞ պիտի նրա բերանը փակեմ, որպեսզի դու ինձ չմեղադրես
թայֆայականության մեջ: Եվ, վերջապես, ի՞նչ թայֆայականու-
թյուն, ես ո՞ւմ հետ եմ թայֆա կազմել, ո՞ւմ դեմ եմ պայքարում...

— Դու թայֆա ես կազմել վասակ Չոբանյանի հետ և պայ-

քարում ես վարդանի դեմ,— միջամտեց էլուշը՝ ատելությամբ լե-
նդանաւով: Ուզում ես նրա հեղինակութիւնը գցել, որ ինքդ դառ-
նաս բջջի քարտուղար, բայց այդ քեզ չի հաջողվի...

— Դո՛ւրս գնանք, այստեղ խոտելու տեղը չի,— զայրացաւ
Լիպարիտ Լեոնյանը և սպանիչ մի հայացք նետելով շիացած
կնոջ վրա՝ ուղղվեց դեպի դուրս:

Նրան հետեւեցին Լեոնն ու Ղազարյանը:

Լեոնը ղգում էր հաճելի թեթևութիւն: Պարտիական բշուրոյի
լայնացրած նիստը գնում էր նրա համողումներին և գծին համա-
պատասխան ընթացքով: Քեռի Ղուկասը, գործովալից թախիծով
թարթում էր աչքերը և գլխով հաւանության նշան տալիս Լիպա-
րիտի բռունցքի համաշափ շարժումներին: Նրջանկութիւնից վաշ-
տում էր Գեորգի թուխ ու թմբիլիկ դեմքը: Լիպարիտը զարմանալի
հստակությամբ ձևակերպում էր նրա սեփական մտքերը, այն
մտքերը, որ նա միշտ արտահայտել է ժողովներում և Մանուկ Վա-
րոսյանը անվանել է աննորմալ: Մանուկ Վարոսյանը մռայլ հետե-
ւում էր Գեորգի այդ հրճւանքին և անդիմադրելի պահանջ էր ըզ-
գում բռունցքի մի հարվածով ազաւաղել ժպիտը նրա կրոր դեմքի
վրա: Սառսիկ ընկճված էր նաև Վարդան Ղազարյանը: Սապատա-
ւոր քիթը կախած սեղանի վրա՝ նա ճկուշտի եղունգով քշիորում էր
ատամները և չէր նայում ոչ ոքի: Փիլոն պղտոր աչքերով նայում էր
ժողովականներին և բան չէր հասկանում այդ բոլորից: Միայն նա
անորոշ կերպով ղգում էր, որ ինքը պարտիայի հանդեպ կատարել
է ծանր մի հանցանք՝ իր ձայնը շարունակ միացնելով քարտուղարի
առաջարկներին: Այսօր առաջին անգամ նա հասկացաւ, որ բջջի
քարտուղարն էլ կարող է սխալվել և շեղվել պարտիայի գծից: Դրժ-
վար էր նրա համար հաշտվել այդ իրողության հետ: Նա չէր
պատկերացնում խաղաղութիւն՝ առանց հեղինակաւոր մի մար-
դու հովանաւորության: Իսկ խաղաղութիւնը, հաշտութիւնը, հան-
դիստը նրա կյանքի ամենակարևոր պահանջն էր: Եթե բջջի քար-
տուղարն էլ կարող է շեղվել պարտիայի գծից, ապա Փիլոյի գոր-
ծը շատ էր դժվարաւեւում: Այդ բոպելին Լիպարիտը խոսում էր ին-

Ներքորդ բրիգադի խայտառակությունների մասին և իր կրակոտ աչքերը հառած Փիլոյի վրա՝ սպանիչ քննադատության էր ենթարկում նրա կատարած աշխատանքը բրիգադում:

— Ճիշտ է,— տնքաց Փիլոն անօգնական հայացքը հառելով Ալպարիտին:

— Ով ինչ ասի, դու կասես «Ճիշտ է», ընկեր Փիլո,— նետեց Վասակ Չոբանյանը:

— Սրանից հետո էլ չեմ ասի,— կմկմաց Փիլոն և բոլորը ծիծաղեցին:

Փիլոն ձեռքը պարզեց, ոտքի կանգնեց և սկսեց խոսել՝ առանց սպասելու, որ նրան ձայն տան.

— Ընկեր Լևոնյան, դու ինչքան որ ինձ խայտառակես, քիչ է... խոսք եմ տալիս, որ սրանից հետո ես կսովորեմ տեսակետ ունենալ:

— Ուրեմն, սրանից առաջ տեսակետ չունեիր,— հեղնեց Շմալոն Մարությանը և կրկին ծիծաղեցին:

— Ոչ, չունի, բայց սրանից հետո կունենամ,— պատասխանեց Փիլոն այնպիսի լուրջ ու վճռական եղանակով, որ նրանից բռնավ չէին սպասում Հացավանի կոմունիստները:

— Իսկ դու, ընկեր Շմալոն, ունեցե՞լ ես տեսակետ,— խրճատն ընդհատելով հարց տվեց Ալպարիտը:— Եվ ո՞րն է եղել քո տեսակետը: Դու ռաշոնական կոմիտեի առաջ խոսք տվիր օգնել կոլխոզի նախագահին: Օգնեցիր:

— Ես հիմնականում պաշտպանել եմ ընկեր Լևոնին,— արդարացավ Շմալոնը:

— Իսկ ոչ «հիմնականում»... հեղինակությունը ընդգծեց Ալպարիտը:

Լադոն նիստի էր եկել հենց տրակտորիստական յուզոտ ու մրոտ համազգեստով և, որպեսզի ընկերներին չքսվի, նստել էր մի քիչ հեռու, դռների մոտ դրված մի հին տաբուրետի վրա: Գեվորգը թուխ ու կլոր դեմքի վրա փայլեցնելով սպիտակ առամհներ՝ նայում էր նրա սեղմված շրթունքներին և չէր հասկանում նրա մռայլության պատճառը: Վարոսյանի, Աղասու, Ղազարյանի մռայլությունը Գևորգի համար հասկանալի էր: Նրանց թայֆան սպանիչ հարված էր ստացել հատկապես Լադոյի մերկացնող ելույթի շնորհիվ: Իսկ Լադոն ուրախանալու փոխարեն գլուխը կախել էր ներքև և նայում էր իր տրակտորիստական շալվարի լայն

փողոքերին: Չկարողանալով որսալ Լադոյի հայացքը, որպեսզի ծի-
ծաղաշարժ ծամածուլթյուններով հարկադրի նրան ժպտալ, նա
աչքով էր անում Զարուհուն, Լադոյի կնոջը և ակնարկում նրա ա-
մուսնու անհասկանալի մռայլութունը: Զարուհին թոթվում էր ու-
սերը և շարունակում էր ուշադրությամբ լսել Լիպարիտի ճառը:

Լադոն հոգեխռով վիճակի մեջ էր: Առաջին անգամ իր կյան-
քում նա հրապարակորեն ծանր մեղադրական խոսքեր ասաց իր
ընկերոջ մասին: Պարտիական բջջի դռնփակ նիստում, ռալյոմի
կազմբաժնի վարիչի ներկայությամբ, նա Վարոսյանին մեղադրեց
վնասարարության մեջ: Այդ խոսքն արտասանելիս փշաքաղվեց նրա
մարմինը, մազերը բիզ-բիզ կանգնեցին և ականջները տժժացին:
Նա տեսավ, թե ինչպես Վարոսյանը այդ խոսքը լսելիս մահվան
պես դռնատվեց, կծկվեցին նրա դեմքի մկանները և նա վայր
խջեցրեց ուժասպառ հայացքը: Անուհետև Լադոն իրեն զգում էր
ծանր երազի մեջ և հետզհետե ավելի էր խառնում փաստերը
Վարոսյանի վնասարարութունն ապացուցելու համար: Իր բերած
յուրաքանչյուր փաստը Լադոյին թվում էր կացինի հարված: Նվ
այժմ տնքում էր նրա խիղճը գուցե ավելորդ ու անիրավացի խոս-
քեր ասաց նա: Լադոն մոռնում վերհուշում էր իր ելույթի բոլոր
մանրամասնութունները և գտնում էր, որ ոչ մի սուտ չի ասել:
Գուցե հարկավոր չէր բոլոր փաստերը հիշատակել: Գուցե հար-
կավոր չէր պատմել, թե ինչպես Վարոսյանը դիտմամբ կանգնեց-
նում և խանդարում էր տրակտորները և ձգձգում էր վերանորոգու-
մը, որպեսզի տապալվի դարնախացանի պլանը և սովետական
տրակտորների հնչյունակութունը: Գուցե հարկավոր չէր Վարոս-
յանին անվանել վնասարար: Գուցե հարկավոր չէր հիշատակել
Վարոսյանի հայտարարութունը. «Նա կոմունիստներին ու կոմե-
ջիտականներին չեմ վստահի տրակտորը»: Բայց այդ բոլորը փաս-
տեր էին և Լադոն հարկադրված էր հիշատակել, քանի որ վճռել էր
մերկացնել նրան մինչև վերջ: Իսկ Ղազարոսյանը շարունակ պա-
հանջում էր փաստեր: Ահա ձեզ փաստեր: Լադոյի բնավորությա-
նը հակառակ էր մարդկանց մեղադրել: Նա մեծ հաճույքով էր
մտածում նրանց դրական հատկութունների մասին: Նա մարդ-
կանց մեջ առաջին հերթին լավն էր որոնում և տեսնում: Նա ու-
ռեցնում, չափազանցնում էր ընկերների դրական կողմերը և նե-
րողամտաբար ժպտում էր նրանց թերութունների վրա: Լադոյի
դեմքը շողում էր երջանկութունից, երբ խորհրդակցութունների

ժամանակ դուրսում էին մեկի աշխատանքը, երբ մեկին պարգևատրում էին: Ընդհակառակը, խորապես ցավում էր նրա հոգին՝ մարդկանց անհաջողությունների և կրած զրկաճիւղների համար: Երբ անցյալ նիստերում Լևոնին մեղադրում էին սեռական սանձարձակության մեջ, Լադոն զիջերը մինչև լույս չքնեց և մտածեց Լևոնի դրույթյան մասին: Անդամադրելի սֆահանջ էր զգում հանդիպել Արուսին և բացատրել նրան այդ մեղադրանքի անհիմն լինելը, հորդորել, որ նա չվրդովվի և չզժամվի իր ամուսնու հետ: Առաջնորդ շուտ հանդ գնալուց առաջ նա իր քայլերն ուղղեց դեպի նախագահի բնակարանը՝ իր մտադրությունն իրականացնելու նպատակով: Բայց ճանապարհին փոշմանեց ու ետ դարձավ՝ վախենալով շար լեզուների ծուռ մեկնաբանությունից:

Լիպարիտ Լևոնյանն ամփոփում էր իր եզրափակման խոսքը բռնեցքի ծանր հարվածներ իջեցնելով սեղանին և ծխախոտի մըշուշի միջից փայլեցնելով աչքերը: Նա վերջացրեց իր ելույթը հետևյալ առաջարկով.

— Աշխատանքից հանել իններորդ բրիգադավար Մաթոս Գրիգորյանին և նրա փոխարեն բրիգադավար նշանակել Ասատուր Զուրաբյանին:

Վանո Դավթյանին փոխադրել չորրորդ բրիգադը և չորրորդ բրիգադից մեկին նրա փոխարեն տալ իններորդ բրիգադին:

Փիլո Կիրակոսյանին անել նկատողություն պարտիական ըզգոնությունը կորցնելու և իր բրիգադում տեղի ունեցող թալանի ու խաշտառակությունների դեմ չալաքարելու համար:

Լադո Միկինյանին նշանակել տրակտորային սյունի բրիգավար: Սխտեմատիկ սաբոտաժի և վնասարարության համար ավագ տրակտորիստ Վարոսյանին վտարել պարտիայից և տալ դատի:

Նշել, որ բջի բյուրոն ժամանակին չի հայտաբերել կռեկատիվ տնտեսության մեջ բույն դրած խորթ տարրերին և ուժեղ պայքար չի տարել նրանց դեմ: Բյուրոյի քարտուղար ընկեր Վարդան Դադարյանը ռաջոնական կոմիտեին ներկայացրած իր բնութագրերի մեջ սխալ տեղեկություններ է տվել կոմունիստների մասին՝ որի համար նրան անել նկատողություն:

Լիպարիտը անստնապահական ֆերմայի մասին ոչ մի կոնկրետ առաջարկ չարավ, այլ ավելացրեց, որ անհրաժեշտ է ման-

բամասն քննել ֆերմայի դրությունը և զեկուցել ռաշոնական կոմիտեին:

Առաջին, երկրորդ և երրորդ առաջարկները անցան միաձայն: Մասնով վարոսյանին պարտիայից հանելու և դատի տալու առաջարկը հանդիպեց ուժեղ դեմադրության Ղազարյանի կողմից: Նա ասում էր, թե՝ քանի որ վարոսյանը վերջին տարիների ընթացքում պարտիական ոչ մի տույժի չի ենթարկվել, և ընդհակառակը, մի քանի անգամ պարզեցացվել է հարվածային աշխատանքի համար, չի կարելի նրան միանգամից պարտիայից հանել: Գուցե նրա տեսակետն անցներ, եթե վարոսյանը նույնպես պաշտպաներ ինքն իրեն: Նա սկզբից մինչև վերջ մուսյլ նստեց և նայեց Գեորգի թուխ ու կլոր դեմքին՝ զսպելով այդ դեմքը ջարդ ու փրշուր անելու իր վայրագ ցանկությունը: Նա հրաժարվեց խոսելուց, որովհետև վախենում էր խոսելիս Գեորգը նրան խանգարի և նա ձեռքն ընկած առաջին բանը շարտի նրա երեսին: Նրա ատելությունն ամեն անգամ կանգ էր առնում մեկի վրա: Երկար ժամանակ նա պարտիական նիստերում բորբոքվում էր վասակ Չոբանյանի դեմ, լսայթում էր նրան ամենակծու ակնարկներով, խանգարում էր նրան խոսելու ժամանակ և ներքուստ հրճվում՝ տեսնելով որ վասակը տաքանում է և կորցնում մտքերի թելը: Վասակն աչսօր ինքն իրեն պահում էր հանդիստ ու ինքնավստահ: Իր առյուծի ահագին թաթերը դրած սեղանին՝ վասակ Չոբանյանը նստում էր անորոշ տարածություն և միայն մի անգամ մի բան շշշնչաց Լեոնի ականջին: Նա վերջերս փոխվել էր, դարձել էր ավելի դուռապ ու հավասարակշռված:

Եթե վարոսյանը վեր կենար խոսելու, նախ մարմարե մոխրամանով կջարդեր Գեորգի քիթ-մուկթը, հետո կխոստովաներ ճշմարտությունը մինչև վերջին մանրամասնությունները, կմերկացներ Ավագյանին: Նա այլևս կորցրել էր ինքնապաշտպանությունը ընդունակությունը: Մանավանդ այն բանից հետո, երբ նախագահը հայտարարեց, թե Մադակ Ավագյանը վերջերս կանգնած է ճիշտ ճանապարհի վրա: Վարոսյանը՝ այլևս չէր կասկածում, որ Ավագյանը նրան զոհեց՝ իր սեփական կաշին փրկելու համար: Բայց վարոսյանը սիրտ չարավ նրան մերկացնել, որովհետև զրանով նա կմերկացներ նաև ինքն իրեն, բայց կաներ իր դեմքը, կփակեր իր առջև փրկության բոլոր դռները: Այդ պատճառով էլ նա գերադասեց լռել: Նա Ավագյանի դեմ լցված էր անասելի դառնու-

Յյամբ: Պարզ էր, որ Ավագյանը նրան դավաճանեց: Արդյո՞ք կը-
դավաճանեին միմյանց Լեոն Լամբարյանն ու Վասակ Զորանյա-
նը: Վարոսյանն ինքնիրեն տալիս էր այս հարցը և դառնությամբ
խոստովանվում, որ նրանք միմյանց ոչ մի պայմանով չէին դա-
վաճանի, որ նրանց կապը մաքուր է և անխառնալի: «Կործանե-
ցին ինձ» — մտրմոքվեց կրկին Վարոսյանը, երբ Ղազարյանը ընկ-
ճըված Լիպարիտի երկաթե պատճառաբանությունից անձնատուր
եղավ և Վարոսյանին պարտիայից հեռացնելու առաջարկն անցավ
միաձայն:

Այդ որոշումից հետո Մանուկ Վարոսյանը լուռ վեր կացավ ու
ժողովից դուրս գնաց:

Օրակարգի հաջորդ հարցն էր — ընդունելություններ պար-
տիայի մեջ: Ղազարյանը կարգաց դիմումները և երեքին էլ ներս
կանչեցին: Առաջինը ներս մտավ Անուշ Ադամյանը: Նա ժպտա-
լով բարևեց բոլորին, Լիպարիտի ձեռքը թոթվեց և նստեց Լեոնի
կողքին: Նրանից հետո եկավ Ասատուր Զուրաբյանը: Նա նույն-
պես բարևեց բոլորին և բարդու իր հասակով կանգնեց գրասեղա-
նի առաջ: Նրան հրավիրեցին նստելու Ամենից վերջը, քիչ էլ
ուշացած, ներս մտավ Պողոս Բոյաջյանը: Հանցագործ մարդու
երկյուղով նա բաց արավ դուռը, տատանվեց ներս մտնել, հետո,
քաջալերված ներսը եղողների հրավերից՝ կամաց ներս մտավ,
կանգնեց դռների մոտ և շփոթված հայացքը ման ածեց ժողովա-
կանների վրա:

Լիպարիտը լուռ դիտում էր նորեկներին: Նրան զարմացրեց
և շատ դուր եկավ Անուշ Ադամյանը իր՝ կուլտուրական հագու-
տով և ազատ շարժումներով:

Անուշը նազանքով թեքեց գլուխը և ժպտաց՝ ցուցադրելով իր
դեղնեցիկ ատամները: Եթե նրա բերանի՝ երկու կողմը՝ գծագրվող
սրբորիկ խորշումները չլինեին, ժպտալիս նա շատ կսիրունանար:
Լիպարիտը նրան տեսել էր մի քանի անգամ անասնաբուժական
ֆերմայում և եթե իսկույն չճանաչեց, դրա միակ պատճառն Ա-
նուշի զգեստավորմանն ուր ոճն էր: Նա սովորաբար հագնվում էր
Հացավանի մյուս գեղջիկահիների նման. շրջազգեստը կոճկում էր
մինչև բիլի տակը և գլուխը, վիզն ու ծնոտը փաթաթվում լացն ու

նոսր թաշկինակով: Այսօր նա գլխաբաց էր, հագած մետաքսե ծաղկավոր մի վերնազգեստ:

Ասատուրը մաքուր սավրված էր: Մի բան, որ քիչ էր պատահում նրա հետ, մանավանդ գարնանացանի ժամանակ: Դրա համար էլ նա սովորականից ավելի երիտասարդ էր երևում: Լեւոնյանը գիտեր, որ նա Հասմիկ Զուրաբյանի եղբայրն է, ուստի նրան չէր զարմացնում Ասատուրի թարթիչների երկարությունը:

— Սա՛ էլ է դիմում տվել պարտիայի շարքերը մտնելու, — Ղազարյանին կամաց հարց տվեց Լիպարիտը՝ ակնաբեկով Պողոսին, որը շարունակում էր կանգնած մնալ դռների մոտ և չէր հասկանում նրան ուղղված նստելու հրավերները: Բոլորը նայեցին դեպի Պողոսը և փոթկացին:

— Համմե՛հ, — շփոթված հարց տվեց Պողոսը:

— Ասում ենք նստի՛ր, ընկե՛ր Պողոս, — դիմեց նրան Վասակը՝ ընկեր բառը շեշտելով:

Առաջինը քննեցին Անուշի դիմումը: Վասակն ու Քեռի Ղուկասը վճռականապես դեմ էին նրան պարտիայի մեջ ընդունելուն:

— Դու ի՞նչ կարծիքի ես եղբորդ մասին, — հարց տվեց Վասակը՝ անողոր գատավորի եղանակով:

— Ընկերներ, — պատասխանեց Անուշն իր երգեցիկ, փափուկ ձայնով, — ես ինչով եմ մեղավոր, որ իմ եղբայրը, լինելով պահակ, կոլխոզի խոտը գողացել է: Ես ինքս բողոքեցի ընկեր Լևոնին իմ եղբոր արարքի դեմ և պահանջեցի, որ իմ եղբորը խիստ պատժի ենթարկեք պատարանի կողմից: Էն օրվանից, ինչ նա խոտը գողացել է, ես նրանից խոռովել եմ ու հետը չեմ խոսում: Թող նա իմանա, որ չի կարելի սոցիալիզմի ապրանքը գողանալ:

Անուշ Ադամյանը և Հացավանի կոմունիստներն իրար հետ ունեին հին հակառակություն: Դեռ կոլխոզային շարժումից առաջ այդ կնոջ մասին հաճախ էր խոսք բացվում կազմակերպության դեմփակ ժողովներում: Խնչպե՞ս վարվել նրա հետ: Ամեն տեղ գանգատվում էր, թե իր ամուսնուն կոմունիստներն են սպանել: Իզուր անցան Քեռի Ղուկասի և փիլոսոֆի հավաստիացումները: Անուշը չէր համոզվում ու շարունակում էր իր վարկաբեկիչ գանգատները կոռպորատիվի դռներ կամ աղբյուրի գլխին հավաքված կանանց մեջ: «Էնիք է անում, պարտիայի վրա շառ է գցում» — բնութա-

գրեց Անուշին Քեռի Ղուկասը և այդ բնութագիրն այդպէս էլ մշնաց Անուշի վրա: Համատարած կոլխոդացման ժամանակ հանդես բերած իր կաշունովյամբ Անուշ Աղամյանը մասամբ լավացրել էր իր հարաբերութիւնը Հացավանի կոմունիստների հետ և նրան առաջ էին քաշում իբրև անպարտիական տէֆիլ, մանավաճ որ նա կին էր: Բայց այժմ երբ նա ուղում է մտնել պարտիայի շարքերը, Քեռի Ղուկասի և Վաստկի սրտում արթնացավ հին հակառակութիւնը, բացվեց հին վերքը: Կարող է մեկը լինել մի կողեկտիւում այդ մարդկանց հետ, որոնց նա մի ժամանակ չի հավատացել և զրպարտել է, որոնց հետ նա արշաւ հաշիվ ունի: Այդպես էին մտածում Հացավանի կոմունիստները, թեեւ չէին խոսում այդ մասին:

Լեոնը չէր հասկանում հացավանցիների անբարյացակամութիւնը Անուշ Աղամյանի նկատմամբ: Ամեն նրա մասին խոսք քաջլելիս, նա նկատում էր մինչև անգամ Փիլոյի ղեմքի վրա հեգնանքի ստվերը: Լեոնը սշնպես էլ առիթ չգտավ հարցնելու հացավանցիներին, թե նրանք ի՞նչ ունեն այդ ալրի գործունյա կնոջ դեմ: Վասակը, հարց տվեց, թե Անուշը ինչ կարծիք ունի իր եղբոր մասին և ըստ երևույթին պատրաստ է նրան մեղադրելու եղբոր պատճառով այն ժամանակ, երբ խոռոմ խաշոն արդեն վերականգնված է աշխատանքի մեջ: Լեոնը հենց այդպիսի չոր բրծախնդրությամբ էլ բացատրում էր հացավանցիների անբարյացակամութիւնը այդ կնոջ նկատմամբ: Ուստի նա անհրաժեշտ համարեց Անուշին պաշտպանել:

— Ընկերները պետք է հաշվի առնեն, որ ընկեր Անուշը վերջին ժամանակներս ցույց է տալիս հարվածային աշխատանքի շատ օրինակներ: Նրա գոմը բոլորից մաքուր է, նրա կովերի կաթնատվութիւնը՝ բոլորից բարձր: Այդպէս է, Քեռի Ղուկաս: Դու, իբրև ֆերմայի պարտկազմակերպիչ, կարող ես հաստատել:

— Այդպես է, — փնթիւնաց Քեռի Ղուկասը և ջղայնութիւնից սկսեց ֆրենչի կոճակներն արձակել:

— Դե որ այդպես է, էլ ի՞նչ ես բողոքում, — նկատեց Լիպաբիրտը: — Հենց այդ էլ մենք պահանջում ենք կոմունիստից:

Քեռի Ղուկասը բաղկութեանից կորցրեց ինքն իրեն: Նախ նա, հակառակ իր ցանկութեան, հարկադրվեց դրական տեղեկութիւն տալ այդ «շառ պոռ» կնկա աշխատանքի մասին, երկրորդ Լեոնն ալսօր զարմացնում է նրան, դրական կարծիք հայտնեց

Ավագյանի մատին, հիմի էլ պաշտպանում է Անուշ Աղամյանին...

— Միանգամայն պարզ է, որ ընկեր Անուշ Աղամյանին պետք է ընդունել պարտիայի շարքերը, — եղբայրակեց Լևոնն իր ճառը: — Մանավանդ որ կանայք մեր շարքերում քիչ կան:

Հարցը դրվեց քվեարկության: Ոչ ոք ձեռք չբարձրացրեց՝ բացի Լևոնից: Լիպարիտը դարձանքով թոթվեց ուսերը: Բոլորն իրար էին նայում ու մի տեսակ անհարմար ժպտում: Դրովյունը փրկեց Վատսկը՝ ռուսարկելով Անուշի ընդունելությունը հետաձգել, մինչև որ հա աշխատանքի մեջ իրեն լավ արդարացնի և բարձրացնի իր քաղցրագիտությունը: Այս առաջարկն անցավ միանշան:

Ասատուր Զուրաբյանին ընդունեցին առանց վիճաբանության: Միայն Ղազարյանը կուզենար առարկել, բայց համարձակվելուն չունեցավ: Բայց Լիպարիտը հիշեցրեց, որ Ասատուրն իրեն վատ է պահել բրիգադում, իր օղակի անդամին ծեծել է և այլն:

— Ախր՝ քրոջս պատիվը վիրավորեց է՞, — արդարացավ Ասատուրը՝ շիկնելով և հանցավոր ժպտալով:

— Այդ չի նշանակում, թե դու պիտի դիմեիր ինքնադատատանի, — ծնոտնեքը սեղմելով ոտքի ելավ Լևոնյանը: — Իսկ քո օղակի պատիվը, քո կոլխոզի պատիվը: Ինչո՞ւ դու այդ մոռացար: Սրանից հետո հիշի՛ր, որ դու ոչ միայն սիրուն քրոջ եղբայր ես, այլ առաջին հերթին կոմունիստ և կոլխոզային բրիգադիր:

— Կհիշեմ, ընկեր Լևոնյան, — ամոթից և ուրախությունից կարմրեց Ասատուրը:

Երբ հերթը հասավ Պողոս Բոյաջյանին, բոլորն իրար նայեցին և նորից փոթկացին:

— Ինչո՞ւ ես ուզում պարտիայի մեջ մտնել, ընկեր Պողոս, — հարց տվեց նրան Լիպարիտը:

— Համմե՞, — շփոթված ոտքի կանգնեց Պողոսը:

— Նստի՛ր, Պողոս, — միջամտեց Վատսկը, — ընկեր Լիպարիտը հարցնում է, խի՞ ես ուզում պարտիայի մեջ մտնել:

— Ես, լինելով չքավոր հարազատ գյուղացի... սկսեց ու չրկարողացավ շարունակել Պողոսն այն խոսքերը, որ սովորեցրել էր նրան Ավագյանն ու բազմիցս կրկնել տվել:

— Պողոս, պարտիան ի՞նչ բան է, — դաստիարակչական եռանդով հարց տվեց Շմավոնը:

— Պարտիան... — դերմարդկային ճիգ դործ դնելով սկսեց, մտածել Պողոսը. պարտիան... ոնց որ մի... խնձոր:

Չէր ծիծաղում միայն Փիլոն: Մեծ ու պղտոր աչքերը նա կարեկցությամբ հառել էր շփոթված Պողոսի վրա: Փիլոն ղգում էր, որ եթե նրան էլ տալին նույն հարցը, նա չէր կարողանա պատասխանել: Վասակը բլուզի թևով սրբում էր արցունքոտված աչքերը: Անուշը ծիծաղից թուլացած հավից Լևոնին՝ դրավելով Քեռի Ղուկասի շարագուշակ ուշադրությունը: Ոչ ոք չնկատեց, որ դրսից, պատուհանի ապակուց ներս էին նայում մի ղուլգ տաղ-նապալից աչքեր:

— Վայ չմեռնես, Պողոս... խնձոր էլ շինեցիր... — ասում էր ծիծաղից շնչահեղձ Վասակը, — քեզ ո՞վ ասաց, թե պարտիան խնձոր է:

Պողոսն ուզում էր պատասխանել, թե Մացակ ապերն ասաց, բայց իսկույն հիշեց, որ Մացակ Ավագյանը նրան խիստ պատվիրել է իր անունը շտալ պարտիական նիստում: Ուտի լոկեց և անճարակ ժպտաց: Առանց այն էլ նա շարունակ ժպտացողի տպավորություն էր գործում շնորհիվ այն հանգամանքի, որ նրա վերելի շրթունքը կարճ էր և չէր ծածկում խոշոր ու առուջ ատամները:

— Ընկերներ, խի՞ եք ինձ վրա ծիծաղում, — բողոքեց նա՝ նայելով Լիպարիտին:

Լիպարիտը սաստեց ծիծաղը շարունակողներին և լուրջ և՛ զանակով դիմեց Պողոսին.

— Ընկեր Պողոս, մեր պարտիան ո՞ւմ շահերն է պաշտպանում:

— Բատրակի, — պատասխանեց Պողոսը:

— Շատ ճիշտ է, — քաջալերեց Լիպարիտը, — իսկ ո՞ւմ դեմ է պաշտպարում:

— Կուլակի, — առանց տատանվելու պատասխանեց Պողոսը:

— Սիանդամայն ճիշտ է: Իսկ Հացավանում ո՞վ է կուլակը:

— Հացավանում... — ծոր տվեց Պողոսը:

— Այո, Հացավանում, ձեր գյուղում դու ո՞ւմ դեմ պիտի պայքարես:

Պողոսը դժվարացավ այս հարցին պատասխանել: Նրա կարծիքով կուլակը հենց Մացակ ապերն է, որ բանացնում է և Պո-

դոսին, նրա կնիկները և միաժամանակ Պողոսին հակապետական, մտքերն է նեղշնչում: Ահագին էլ ոսկի ունի: Այդ մասին ամեն օր խոսում է Պողոսի կիներ: Բայց և Մացակ ապերը, և Հեղնարը ներան խիստ պատվիրել են, որ նա Մացակ Ավագյանի անունը ժողովում չտա: Ուստի նա դրովյունից դուրս դալու համար պատասխանեց.

— Ես պաշքարիլ տեմ Տանձատափի կուլակների դեմ, որ մեր Հացավանի հանդումն իրանց մալն արածացնեն ոչ:

Այլեւ ոչ որ շկարողացավ զսպել իր ծիծաղը: Ծիծաղեց մինչև անգամ Փիլոն: Լիպարիտը նայում էր Պողոսի կերպարանքին, և զարմանում, թե ինչու է այդ մարդը դիմում տվել պարտիայի շարքերն անցնելու: Չնայած Պողոսին մի քանի անգամ առաջարկել էին նստել, բայց նա հարցաքննության ամբողջ ընթացքում մնաց կանգնած, մոթալի հնամաշ փափախը ձեռքին, երկչու-դածությամբ լի հայացքը հռոած Լիպարիտին:

— Նու, ի՞նչ եք առաջարկում, ընկերներ,— գլխի ուժեղ ցընցումով իր սև և առատ մազերը ճակատի վրայից ետ նետեց Լեւոնյանը:

Մի պահ բոլորը լուռ իրար երես նայեցին:

— Առաջարկում եմ ընկեր Պողոսին, իբրև չքավոր կոլխոզնիկի, ընդունել պարտիայի շարքերը,— տարակուսանքով Լիպարիտին նայեց Աղասի Ղուկասյանը:

— Ծիշտ է,— թախիծով ու համակրանքով տնքաց Փիլոն:

Լիպարիտը հարցական նայեց Ղազարյանին:

— Ես կարծում եմ, ուրեմն, մենք ընկեր Պողոսին պիտի ընդունենք և նրա առաջ մարտական խնդիր դնենք, որ նա իր քաղաքական անգրագիտությունը լիկվիդացիայի ենթարկի կարճ ժամանակվա ընթացքում,— առաջարկեց բջջի քարտուղարը:

— Իսկ տարրական գրագիտությունը,— հարց տվեց Լևոնը:

— Քվեարկում եմ:

— Սպասիր, տեղից վեր կացավ Լևոնը,— ես ուրիշ առաջարկ ունեմ: Ընկերներ, ընկեր Պողոսը ոչ միայն ծուլ է, գլուխ պահող, անկարգապահ կոլխոզի աշխատանքներում, այլև անգրագետ է քաղաքականապես և տարրական իմաստով: Միանգամայն պարզ է, որ այդպիսի մի անձնավորություն չի կարող լինել կոմունիստ:

— Ընկեր Լևոն, հաշվի առ, որ նա Սովետական Իշխանության հարազատ չքավոր է,— նկատեց Ղազարյանը:

— Ի՞նչ անենք չքավոր է: Իբրև ծուլ ու անգրագետ մարդ նա անպետք է պարտիալի համար: Մինչև անգամ վնասակար է: Թող դառնա հարվածային, իր անգրագիտությունը վերացնի, նոր կընդունենք,— պնդեց Լևոնը:

Բոլորը հարցական նայեցին Լիպարիտին:

— Ահտահայտվեցեք ընկերներ,— պատասխանեց Լիպարիտը:

Պողոսի ընդունելության օգտին ուղում էր արտահայտվել Փիլոն, բայց կոլխոզի նախագահի առարկությունից հետո սիրաշարավ խոսել: Վասակն արդեն սկզբից կեթ դեմ էր, ուստի ավելորդ էր համարում խոսել: Լադոն և Զարուհին նույնպես Լևոնի ելույթից հետո համոզվեցին, որ Պողոսը պարտիական լինել չի կարող: Ծմավոր տատանվում էր, չգիտեր, թե ընկեր Լիպարիտն ի՞նչ դիրք կընդունի: Լևոնի ելույթի դեմ սաստիկ վրդովվեց Քեոի Ղուկասը: Նա մասնավորապես գրգռվեց այն ժամանակ, երբ Լևոնը մի քանի անգամ ընդգծեց, թե անգրագետ, կիսագրագետ մարդը չի կարող իսկական բուլշևիկ լինել: Քեոի Ղուկասը նույնպես կիսագրագետ էր: Ի՞նչ. ուրեմն նա է՛լ իսկական բուլշևիկ չէ: Հապա ո՞վ է բռնել դաշնակ միլիտարներին Սպիտակի սարում:

— Դու իրավունք չունես չքավոր ու հարազատ կոլխոզնիկին էնիք անել... հալածել, ընկեր Լևոն,— եզրափակեց իր ելույթը Քեոի Ղուկասը:

Փիլոն թեթևությամբ զգաց:

Պողոսի հարցի շուրջը վեճը երկարեց, եղան սուր արտահայտություններ: Վասակը կարիք զգաց վեր կենալ և «անալիզ» կատարել՝ կծու ակնարկներ անելով այն մասին, թե Քեոի Ղուկասը հովանավորում է ուրիշների անգրագիտությունը՝ իր սեփական կիսագրագիտությունն արդարացնելու համար: Քեոի Ղուկասը մի քանի անգամ ֆրենչի կոճակներն արձակեց ու էլի կոճկեց, մինչև որ Լիպարիտը բռնուցքը խփեց սեղանին և ոտքի ելավ: Նրա կարճ ելույթից հետո մեծամասնությամբ որոշեցին Պողոսին ընդունել պարտիալի շարքերը:

— Կապը կտրածին պաշտպանում է, չքավորին հալածում: Ճիշտ են ասում, որ սեռական սանձարձակ է,— փնթիփնթում էր Քեոի Ղուկասը Լևոնի հասցեին ու քայլում գեպի տուն:

ՔՍԱՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Պարտկազմակերպության ժողովից հետո կիպարիսը անմիջապես նստեց ավտոն ու վերադարձավ քաղաք, իսկ ժողովականները ցրվեցին իրենց տները: Անուշը Լևոնին խնդրեց, որ ուղեկցի նրան մինչև տուն: Լևոնը հանձն առավ:

Խալարի մեջ նա քայլում էր Անուշի կողքով և զարմանում, թե ինչու՞ հացավանդիները նրան չընդունեցին պարտիայի մեջ: Արտակարգ մութ գիշեր էր: Անուշը վախենում էր և կաշտում Լևոնին, որ ակամայից նրան թևանցով արթալ և հորդորեց չվախենալ:

Այսօրվա ժողովից հետո Լևոնի տրամադրությունը բարձրացել էր: Նրա կարծիքով գտնված ու ճանապարհից վերացված էր չլիսավոր թշնամին: Վարոսյանը: Նա նախկին տրոցկիստ էր և միանգամայն պարզ էր նրա թշնամությունը կոլխոզային կարգերի հանդեպ: Լևոնը դարձել էր լավատես և դրա համար չբողոքեց, երբ Անուշը շատ կիպ փախաթվեց նրա թևին: Նա ակամայից հիշեց իր կնոջը՝ Արուսին և սկսեց համեմատել: Արուսն ալելի երիտասարդ է սրանից, ավելի գեղեցիկ: Լևոնը Արուսին սիրում է, այդ վեր է ամեն կասկածից: Բայց ինչու՞ Արուսը հիմա տանը նստած լինե՞ր: Ինչու՞ նա էլ այս կնոջ նման չվերադառնար մի որևէ ժողովից:

Լևոնը դաստիարակեց շատ կոլխոզուհիներ, առաջ քաշեց նրանց հասարակական կյանքը, բայց իր սեփական կնոջ նախապաշարմունքները չկարողացավ կտրել: Արուսը, կոլխոզի նախագահի կինը, միանգամայն երիտասարդ, տանը նստած երեխա պակվում է անհիմն կասկածանքների մեջ, իսկ այս չքավոր աչրին դատապարտում է սեփական եղբոր սխալը, դիմում է տալիս մտնելու պարտիայի շարքերը և ահա կոլխոզի նախագահի հետ միասին հասարակական գործունեության վայրից տուն է վերադառնում: Իսկ տանը նա ոչ ոք չունի, ոչ ամուսին, ոչ էլ երեխա, որի հետ բաժաներ իր ապրումները: Ինչու՞ չի ամուսնանում: Լեվոնը հիշում է այն անտարբեր հեգնանքը, որով հացավանդիները խոսում են Անուշի մասին: Զարմանալի են այս հացավանդիները...

— Նրանք ինձ չընդունեցին պարտիայի մեջ, — գլուխը թեթեւակի Լևոնի ուսին դիպցնելով՝ ռեպաձայն տրտնջաց Անուշը:

— Գիտե՞ք ինչ, ընկեր Անուշ... — մեղմ զողաց Լևոնի ձայնը: — Դուք պետք է փոխեք ձեր կենցաղը...

— Ի՞նչ վատ բան եմ արել, Լևոն ջան:

— Դուք պետք է ցրեք ընկերների անվստահությունը ձեր նըկատմամբ:

— Ի՞նչ անեմ, — լացակումեց Անուշը:

— Ամուսնացե՛ք:

Անուշը ամբողջ ուժով սեղմեց նրա թևը, կանգ առավ և սկսեց խորը շնչել: Նրանք թվաց, թե Լևոնն այդ խոսակցությունը բաց արավ նրա տրամադրությունը շոշափելու նպատակով: Ուստի կանացի հպարտությունն ու խորամանկությունը մի կողմ նետելով նա պատասխանեց.

— Եթե քեզ նման աղիվ տղամարդ լինի, ոտն էլ չեմ պաշի՜...

Լևոնի համար միանգամայն անսպասելի էր այս պատասխանը: Նա շատ մեծ տհաճություն զգաց և զլշաց, որ այդպիսի խոսակցություն էր բաց արել: Նտևում, նրանցից մի քանի քայլ այն կողմ, մեկը կանգ առավ և ծանր տոբաց: Լևոնը չսեց այդ տնօրցի ձայնը: Բայց Անուշը լսեց և կարևորություն չտվեց: Նըրանք մի պահ լուռ քայլում էին: Լևոնը զգուշությամբ իր թևն ազատեց Անուշի թևից և գրպանից հանեց ծխախոտի տուփը: Անուշը կրկնեց իր ակնարկը ավելի որոշակի ձևով: Լևոնը ծխախոտը վառեց և կատակի ձևով պատասխանեց, որ ինքը մտադրություն չունի երկու կին առնելու: Իսկ եթե Անուշը ցանկանա պսակվել ապա Հացավանում շատ լավ թեկնածուներ կան: Ինքն էլ կովխողի հաշվին կարմիր հարսանիք կկազմակերպի:

— Ա՛խ, Լևոն ջան, հենց իմանում ես ամեն մարդու սիրտը կկաշի՜ — հառաչեց Անուշը՝ նորից հենվելով Լևոնի ուսին:

— Ինչո՞ւ եք հուզվում, ընկեր Անուշ, — կանգ առավ Լևոնը և ուսն ազատեց նրանից:

«Միանգամայն պարզ է, որ ինձ սիրում է...» մտածում էր Լևոնը, երբ Անուշին մի կերպ տեղ էր հասցրել ու թանձր խավարի մեջ մենակ վերադառնում էր տուն: Նրա ներքին աշխարհը

— Ետակն ու վրա էր եղել: Իբրև բնականից բարի և քնքուշ զգաց-
աժողովների տեր մարդ՝ նա չէր կարող անտարբեր մնալ մարդ-
կանց տանջանքներին: Նա ամբողջ հոգով ցավում էր, որ ոչնչով
չի կարող օգնել Անուշին: Միաժամանակ շուրջ էր նրա տղա-
մարդկային ինքնասիրովթյունը: Նրա սիրտը ծփում էր բազմաթիվ
հակասական զգացմունքների հոսանքում: Նա արդեն տուն էր
հասել, բայց ներս չգնաց, այլ շարունակեց ճանապարհը դեպի
գրասենյակը: Իր ամենօրյա սովորովյա՞ն համաձայն կստուգի
խոտի դեղը և կփարատի իր ներսում փոթորկվող տարօրինակ ըզ-
գացմունքները: Խոտի դեղի մոտ, հրացանին հենված, կանգնած
էր Խորոմ-Խաչոն: Նա ողջունեց նախադահին:

— Խաչո՞ բիձա, — ձեռքը պահակի ուսին դրեց և մթի մեջ
ուղիղ նրա աչքերին նայեց Լևոնը, — դու ի՞նչ կուզենայիր ունե-
նալ, որ քեզ միանգամայն երջանիկ զգայիր:

— Ի՞նչ պիտի ունենայի, նախագահ՝ ջան, — զարմացավ Խո-
րոմ-Խաչոն՝ նախադահի անհիշաշար և սիրալիր եղանակի վրա, —
երեխեքս ուսում առնեն, որ ինձ նման սարսաղ ման չգան աշ-
խարհքի երեսին, տաշտումս հացն անպակաս լինի, երջանիկ ենք
ու երջանիկ:

— Որ այդպես է, Խաչո բիձա, — ասաց Լևոնը խորապես ներ-
շնչված եղանակով, — դու ամենաերջանիկ մարդն ես, դու միայն
չավ հակիր կոլխոզի խոտին, գողանալ չտաս:

— Աչքիս լույսի պես կպաշտպանեմ, ընկեր նախագահ՝ ջան, —
զգացվեց Խորոմ-Խաչոն, — մի սխալ էր, գործեցի ու հիմա հազար
անգամ փոշմանել եմ:

Խորոմ-Խաչոն ուզում էր ավելացնել՝ «ինձ ճամփիցը հանողի
աչքը դուրս գա»: Բայց իրեն զսպեց՝ մի նոր զխացավանքի մեջ
շրնկնելու համար:

Ինչքան տարբեր են մարդկանց պահանջները: Մտածում էր
Լևոնն ու խավարի միջով քայլում դեպի տուն: Երջանիկ լինելու
համար Խորոմ-Խաչոյին հարկավոր է, որ նրա երեխաներն ուսում
ստանան, իսկ նրա քոռը՝ Անուշին, սեր է հարկավոր: Կոլխոզի
նախագահը կարող է Խորոմ-Խաչոյի երեխաների ուսումը թափահ-
սել: Հենց այդ է Լևոնի կյանքի և աշխատանքի իմաստը: Այսօր-
վա նիստից հետո այդ չափազանց հեշտ է թվում: Բայց Անուշին
սեր տալ՝ նա չի կարող: Նրա մտքով երբեք չի անցել բաժանվել
Արուսից և ամուսնանալ ուրիշ կնոջ հետ: Իսկ եթե բաժանվի...

այդ հարցը այսօր, հակառակ նրա կամքի, հրահրեցին նրա ուղեղում: Իսկ եթե նա բաժանվի Արուսից... Ո՞ւմ հետ կամուսնանա... Լևոնի սրտում թիրտում է պատասխանը... Նրա շրթունքները բացվում են՝ արտասանելու համար մի անուն: Նրա երեւակայության մեջ փայլատալում են մի զույգ աչքեր, շողում է սպիտակ ատամնաշարը, դժագրվում է չքնաղ մի զլուխ, որը հմայիչ մի շարժումով ետ է շարտում ճակատի վրա թափված շագանակագույն մազերի փունջը: Հասմիկ... շշնջում են Լևոնի շրթունքները հակառակ նրա կամքին:

Երջանկովյունը Լևոնին, պատկերանում էր նոր, պլանավոր, լուսավոր հարուստ Հացավանի ասվալտապատ փողոցներում շրջող Հասմիկ Զուրաբյանի կերպարանքով:

Այնքան մոտիկ է այդ երջանկովյունը:

Իսկ Արուսը... ինչպե՞ս նա կզգար իրեն Նոր Հացավանում: Լքված ու դժբախտ: Մի՞թե այս է խնդրի լուծումը... Ամո՞թ քեզ, Լևոն Լամբարյան: Դու էլ կառուցեցիր քո երջանկովյունն ուրիշի դժբախտության վրա: Մինչդեռ դու քիչ առաջ դատապարտում էիր Անուշին հենց դրա համար: Միանգամայն պարզ է, որ քո երեւակայովյունը քեզ տարավ մանր եսամոլության արորված ճանապարհներով: Ինչպե՞ս դու կարողացար մոռանալ Արուսին, քո կնոջը, քո չքնաղ երեխաների մորը, որը ետ է մնացել հենց այն պատճառով, որ ծանրաբեռնված է եղել քո երեխաներով և քո հոգսով: Դու չկարողացար նրան դատարարակել, դու չկարողացար նրան բարձրացնել սոցիալիզմ կառուցող կնոջ մակարդակին ու երազում ես երջանկովյուն կառույցի բոլորի համար: Դու արդեն ուզում ես վազել պատրաստի երջանկովյան վրա, դնալ ամենաթույլ դիմադրության դժով: Հեշտ է երջանիկ լինել Հասմիկ Զուրաբյանի հետ: Դժվարը Արուսին երջանիկ դարձնելն է: Նվ սա է քո ամենաառաջին պարտականությունը:

Հանդիմանում էր Լևոնն ինքն իրեն և առաջ էր դնում թանձրակույտ խավարի միջով: Արուսի հանդեպ սկզբում տիրեց նրան անսահման մի խղճահարություն: Նա ինքն իրեն խորապես հանցավոր զգաց: Նրա երեւակայության մեջ կենդանացան Արուսի գեղեցիկ ու թախծալից աչքերը, նրա սպիտակ ու նիհար ուները, նրա նուրբ, երկար ու վշտալի պարանոցը: Նա զգաց, որ այնուամենայնիվ սիրում է Արուսին և քաջերն արագացրեց: Կհասնի տուն, կըգուրգուրի նրան, կմխիթարի ամենաքնքուշ խոսքերով և չի բարկանա նրա թեկուզ ամենակոպիտ խոսքերից:

Լեոնը զարմանքով նկատեց, որ իրենց բնակարանի դուռը, փակված չէր: Առանց թակելու ներս մտավ: Արուսը շոբերով նստած էր մահճակալի վրա և ծանր շնչում էր: Լեոնը հասկացավ ամեն ինչ: Ուստի ծայրահեղ քնքշովյամբ հարց տվեց.

— Արուս, ինչո՞ւ չես քնել:

— Ո՞ւր էիր մինչև հիմա, — չարագուշակ տաղնապով հակահարց տվեց Արուսը:

— Ժողովի, — անտարբեր ձևացավ Լեոնը:

— Իսկ ժողովից հետո՞...

— Ուղղակի տուն եկա:

— Անամո՞թ, — ճչաց Արուսն աղեկեղ:

— Ի՞նչ է պատահել, Արուս ջան, ինչո՞ւ ես հայհոյում, — իր զայրույթը զսպեց Լեոնը:

— «Արուս ջանդ» գլխովդ դիպչի, խաբեբա, — ճչաց կինն ավելի գրգռված: — Սիրեկանիդ հետ թևանցուկ փողոցներում թրև ես գալիս ու առանց ամաչելու ասում, թե ժողովից ուղղակի տուն եկար:

— Նա սիրեկանս չէր, — իր ցասումը վատ զսպեց Լեոնը, — նա բարոյական կին էր... Նա նրան ճամփու դրի մինչև իրենց տունը:

— Փչացածի մեկն է, — հետզհետե ավելի աճող ատելու-թյամբ ճչաց Արուսը:

— Նա փչացած չէ, — այլևս չզսպեց իրեն Լեոնը, — մի զըրպարտիր:

Արուսը խայթվածի պես վեր թռավ մահճակալից, նրա վրդեհրակները ցավադնորեն կանգնեցին, աչքերն ապակյա փայլ ստացան, վիրավորանքից ու կատաղությունից գեղեցիկ բերանը աղավաղվեց և մահճակալի վրայից շալը վերցնելով դուրս ուղացավ:

— Նա գնում եմ... դու էն անամոթին բեր տուն...

Լեոնը վաղեց կնոջ ետևից և փողոցի մեջտեղը հասավ նրան: Ամուր բռնեց ձեռքը և իր ամբողջ ուժով քարշ տվեց դեպի տուն: Արուսը լուռ դիմադրելով հետևում էր նրան: Լեոնը կնոջը ներս բերեց և ուժով նստեցրեց մահճակալի վրա:

— Ո՞ւր ես գնում, ախար... — խոսում էր նա հեռավո՞ւ առանց կնոջ ձեռքը բաց թողնելու, — ո՞ւմ ես թողնում այս երեխանե-

դրին... Ի՞նչ է պատահել... Մի հարցրու, համբերություն ունեցիր քացատրությունը լսել...

— Ես իմ աչքովս տեսա,— գլուխը բարձի մեջ թաղեց Արուսը և սկսեց հեկեկալ:

Լեոնի սիրտը նուշնալես փուլ եկաւ: Նա աշխատեց ամենահամոզիչ եղանակով բացատրել կնոջը, որ անտելի են նրա կասկածները, որ ոչ մի կապ չկա իր և այդ կնոջ միջև, որ նրան ուղեկցելը միանգամայն պատահական մի զուգադիպություն էր, որ նա պարտավոր էր նրան ճամփու վրայ, չէր կարելի կնոջը միայնակ ուղարկել մինչև գյուղի ծայրը այգիքան ուշ գիշերով, որ կինը վախենում էր խավարից և այդ պատճառով էր իր թեք բռնել, որ ինքը ոչ մի հանցավոր մտադրություն չուներ այդ կնոջ նկատմամբ:

Բայց Արուսը շարունակում էր անամոք հեկեկալ: Նա ավելի ջատ քան գլխեր, քան Լեոնը ենթադրում էր:

Այսօր երեկոյան Արուսը տանը նստած օրորում էր երեխային և մտածում Լեոնի մասին: Նա ամեն օրվա պես որոշել էր ամուսնուն չնեղացնել ոչ մի հարց ու փորձով, ինչքան էլ նա ուշտուն վերադառնա: Այն ժամանակ ներս մտաւ Յոթծովիմերանը:

— Բարաջաղում, Արուս ջան,— ասաց նա ու նստեց թախտի ծայրին՝ առանց հրաւերի սպասելու:

Արուսը որոշեց նրա հետ շխոսել, որ նա վեր կենա ու գնա: Բայց Յոթծովիմերանը նստեց և սկսեց խորհրդավոր հոգոցներ քաշել: Արուսը չդիմացաւ այդ հոգոցներին և կոպտությամբ հարց տվեց.

— Ի՞նչ կա էլի, ջադու...

— Բան չեմ ասում, Արուս ջան,— պատասխանեց Յոթծովիմերանը՝ ուռուցիկ ընդերը բանալով, հմի կզնամ: Դու էլ վեր կաց, գնա կոլխոզի կանցելաբը, լուսամուտիցը մտիկ տուր, տես թե, ինչ է անում քո մարդը: Թե բան չտեսար, ետ արի ու էս շամփուրըն աչքս կոխի: Դե ես իմ ասելիքն ասի ու գնացի, հմի դու դիտես...

Ու Յոթծովիմերանը վեր կացաւ:

Արուսը նրա վրա գոռաց, դուրս վռնեց և ասաց, որ այլևս իր տունը ոտ չկոխի ու բերանը շաղ չտա իր մարդու վրա:

Յոթծովիմերանը գնաց: Բայց Արուսը չկարողացաւ համբերել. երեխաներին քնացրեց ու շալն ուսերին դրելով՝ գնաց կոլխոզի գրասենյակը: Լուսամուտից նայեց և տեսաւ, որ Անուշը

Տեստած է Լևոնի կողքին, ծիծաղում ու հպվում է նրան։ Նա չէր հասկանում, թե ներսում ինչու՞ է են ծիծաղում։ Նա կարծում էր, թե նրանք ծիծաղում են Լևոնի և Անուշի վրա։ Լևոնը խաբեց Արուսին թե ժողովից ուղիղ տուն է եկել։ Ինչո՞ւ ստեց, եթե նա իրեն հանցավոր չէր համարում։ Այլևս ոչ մի բացատրություն չի մխիթարում Արուսին։ Բոլոր բացատրությունները սոստ են։ Լևոնի փաղաքշանքները կեղծ են։ Ինչ որ ասում են՝ ճիշտ է։ Արուսի կյանքը խորտակված է, Արուսի երեխաները կորած են։

Նա գլուխը բարձրացրեց և նայեց։ Լևոնը նստած էր երեխաների մահճակալի մոտ և շոյում էր Կառլենի գլուխը։

— Վե՛ր կաց քնիր,— ասաց Արուսը, արտասուքները կուլ տալով։

Լևոնը տանջված հայացքով նայեց նրան ու ոչինչ չսպասախանեց։

Բաց լուսամուտից գիշերային հովը ներս սահեց ու դիպավ նրա շիկացած քունքերին։ Նա երեսը շուռ տվեց դեպի դուրս և ագահությամբ շնչեց պաղ օդը։ Հեռվից, Սպիտակի ստորոտներից գալիս էր գիշերը մինչև լույս բանող տրակտորների միալար հեքը։ Տրակտորիստ Գևորգը երգում էր բարձրաձայն ու մեղամաղձոտ.

«Գիշերն անցավ, քուն չունեմ...»

ՔՍԱՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Ալվարտովեց գարնանացանը։

Հացալանը բարձրացավ ռեսպուբլիկական կարմիր տախտաքի։ Լևոնի, Վարդանի, Հադուլի, Ալեքսանի և Վասակի նկարները ապագրվեցին թերթում։ Գյուլի երկու սափրիչները գիշեր-ցերեկ տներնհատ հնձում էին գարնանացանի ընթացքում փարթամացած մորուքները։ Կոլխոզնիկները մաքրված ու նիհարած այտերով դուրս էին գալիս վարսավիրանոցից և քայլերն ուղղում դեպի գործիքների պահեստը՝ գերանդիները սրելու խտհոնձի համար։ Գրասենյակի մոտ գտնվող խոտի դեղն անհետացավ և լծկաններն ուժասպառ երերալով բարձրացան սարերը։ Առաքել ամին բարձ-

բացալ կտուրը, նայեց համայնական կանաչ արտերին և որոշեց աշնանը մտնել կոլխոզ:

Առաջին անգամ ամբողջ դարնանայանի ընթացքում Լեոնը քնեց մինչև առավոտյան ժամը տասը: Նա քնից զարթնեց ուրախ տրամադրությամբ, խմեց երկու բաժակ կաթ, համբուրեց երեխաներին և դուրս եկավ տնից: Կոլխոզիկների հետզհետե աճող բազմությունն ուղեկցությամբ նա հասավ գրասենյակ և դիմեց ծերունի աստուծոյանին:

— Մոսի՛ բիձա, Քուռակը թամբի՛ր:

Իսկ ինքը մտավ ներս՝ ստուգելու աշխօրերի դրանցման շուրջը ծագած մի շարք թյուրիմացություններ: Ախոռից դուրս ցատկեց կատաղի Քուռակը, մետաղաձայն խրխնջաց և սմբակներով քանդեց գետինը: Բազմությունը սարսափով ու հիացմունքով ետ-ետ քաշվեց: Քուռակը տեսավ գրասենյակից դուրս եկող իր հեծվորին, ականջները ցցեց և հրացայտ աչքերը հառեց դեպի կանաչ հեռուները:

— Ախպեր, հալա՛լ է, ձին ճանաչում է հեծվորին,— ծոր տվեց մեկը բազմության միջից:

Լեոնը ոտքը դրեց ասպանդակը և ուղղում էր հեծնել: Բայց մեկը քնքշությամբ դիպավ նրա թևին և նա ետ նայեց: Անուշ Ադամյանն էր: Ի՞նչ է ուղղում արդյոք: Անուշը, ցուցարար մտեմությունամբ ձեռքը մեկնեց և հարդարեց դիտարկի տակից երևացող նրա մազերը: Հետո նազելի կոտրատումներով շշնջաց.

— Ու՛ր ես դնում, Լեո՛ն ջան...

Լեոնի համար անախորժ էր այդ: Այն դիշերվա դեպքից հետո նա խուսափում էր Անուշից: Միաժամանակ անհամար էր համարում չպատասխանել իրեն ուղղված մի հասարակ հարցի.

— Հանդ եմ դնում:

Ու Լեոնը թռավ ձիու թամբը: Անուշն էլի ինչ որ մի բան ասավ: Լեոնը ստնձը ձգեց, որ լսի: Սակայն Քուռակը ծառս եղավ ու առաջ նետվեց:

Անուշը հեռացավ ծաղրական հայացքների տակ: Ծանր էր նրա դրությունը: Ավագանը նրա առաջ խնդիր էր դրել նախադահլի հետ սիրահարություն խաղալ՝ նրան զյուղում վարկաբեկելու նպատակով: Սակայն իրեն համար աննկատելի կերպով նա սիրահարված էր Լեոնին: Եվ այժմ նա նրան հետապնդում էր ոչ այնքան Ավագյանի հանձնարարությունը կատարելու նպատակով, որքան մղված սեփական զգացմունքներից:

Առաջին իսկ հանդիպումով Լեոնը գերեց Անուշին: Նա հանդես բերեց անսովոր հարգանք ու հոգատարություն դեպի այդ որբեայրի կնոջ ճակատագիրը՝ նրա աչքերը բաց արավ և ասավ. «Ամուսնացիր»: Լեոնը զիպավ նրա ամենավիրավոր ներվին, հրահրեց նրա սրտի ամենանվիրական տենչանքը, բաց արավ նրա դեմ երջանկության հեռանկարը: Գուցե Անուշը չհանդգներ այդ հեռանկարը կապել Լեոն Լամբարյանի հետ, գուցե նա ուրիշ առարկա որոներ իր հախուռն զգացմունքների համար: Բայց Ավագյանը և իր կինը շարունակ նրա ականջը լցրին Լեոնի ընտանեկան գոտություն շուրջը տարածված խոսակցությունները և վառեցին նրա սրտում խուլական հույսեր: Նրանք Անուշին զոռով սիրահարեցրին Լեոնի վրա: Անուշը Ավագյանի կնոջը պատմեց անցյալ գիշերվա ժողովի մանրամասնությունները: Նկարագրեց, թե ինչպես Լեոնը նրան ուղեկցեց մինչև տուն և ամբողջ ճանապարհին խորհուրդ էր տալիս նրան ամուսնանալու: Փառանձեմ աբիրը եկավ այն եզրակացության, որ նախագահի աչքը հենց Անուշի վրա է: Այս համոզումն ամրապնդեց Յոթնութմերանի տեղեկություններից հետո: Այս պատմություններն Անուշին հարբեցրին մոտալուտ երջանկության հեռանկարներով և նա մյուս առավոտ ման էր դալիս դյուղում Լեոնին հանդիպելու անդիմադրելի ցանկությունամբ: Նա հանդիպեց նրան երեկոյան, մթնաշաղին, խրճիթ-ընթերցարանի բակում: Խրճիթը փակ էր: Բակում ոչ ոք չկար: Բայց Լեոնը նրան սառը բարեկեց ու հեռացավ: Նույն սառնությունը նա ցույց տվեց նաև այսօր: Անուշը չէր կարողանում հասկանալ Լեոնի այդ հանկարծակի փոփոխության պատճառները: Նա այլևս չէր կարողանում տիրապետել ինքն իրեն: Պատրաստ էր ամբողջ գյուղի առաջ ընկնել Լեոնի ոտքերը և հայտնել նրան իր կատաղի սերը: Նա արդեն Լեոնին համարում էր իր սեփականությունը և նրա սառնության հետ չէր կարողանում հաշտվել: Նա սիրում էր Լեոնին իր զգացմունքների ամբողջ թափով և կարծում էր, թե այդ բավական է, որ Լեոնն էլ պարտավորվի նրան սիրել: Իբրև Ավագյանի գործակալ՝ նա պարտավոր էր ատել Լեոնին, նրա անմիջական խնդիրն էր նրան տապալել: Նվ. Անուշը պատրաստ էր իրադրոժել այդ ավելի անզուսպ ատելությունը, եթե Լեոնը համարձակվի շարունակել իր սառնությունը: Նա շտապում էր դեպի Ավագյանի տուն և նրա սրտում, վիրավորված արջի նման, մոնչում էր սերը... Վրեժխնդրության մոլուցքով պղտորված աղետավոր սերը:

Լեռներն և բլուրներն տիտանական պարի մեջ գոյացել է ըս-
դարձակաժալալ մի կաթնառ: Այդ կաթնառն կենտրոնում բլուրն
դարձալու մակերևույթին Հացալանն է իր ութ հարյուր տներով:
Հեղեղատն ահագին թրի նման կիսել է գյուղը, բաժանել երկու
մասի: Գյուղի շուրջը, պատերի տակից սկսած մինչև սարալան-
ջերը, շրջանակաձև արտերն են փռված: Գյուղի մոտ արտերն
ավելի ընդարձակ են, հարյուրավոր հեկտարներով բռնում են
ամբողջ տարածություններ: Իսկ ավելի հեռուն, սարերի ամենա-
բարձր լանջերին, փոքրանում են, կտրատվում բազմաթիվ միջ-
նակներով: Ներքևում նրանք փռված են ահագին գորգերի ու
թավշյա վիթխարածալալ կտորների նման: Իսկ վերևում նման
են իրար կողքի կայքրած բազմագույն կարկատանների: Այդ կար-
կատանները մենատնտեսների հողամասերն են: Շուտով նրանք
էլ կծուլվեն ներքևի համայնական տարածություններին և կոլխոզը
Հացալանում կդառնա համատարած:

Լեռնապարի զազաթները ծածկված են սև ու դորշագույն
ամպերով, որոնք պսակի նման բոլորել են հորիզոնը: Վերևում
երկինքը երևում է մի ասիսի շափ: Ներքևում՝ կոլխոզային արտերն
են փռված՝ կանաչ ու շրջանաձև: Այդ շրջանակի մեջ, ձիու վրա
նստած, դնում է կոլխոզի նախագահ Լեռն Լամբարյանը: Կաթա-
վում է ձին անշաղկա սահուն ու ներգաշնակ, որ Լեռնին թվում է,
թե նրա ոտքերը չեն դիպչում գետին:

Նայում է Լեռնը կանաչ շրջանակին և նրա գլխում, հորիզո-
նը պատած ամպերի նման, կուտակվում են խոհերը: Գարնանա-
ցանն ավարտված է: Մանուկ Վարդանը վտարված է պարտիա-
յից: Ավագյանը վայր է դրել իր զենքերը: Ասատուր Զուրաբյանը
դուրս եկավ հիանալի բրիգադավար: Լադոն կանոնավորեց տրակ-
տորների աշխատանքը: Վասակ Չոբանյանը երկրորդ բրիգադում
ցույց տվեց բոլշևիկյան աշխատանքի փայլուն օրինակ: Աշխու-
ժացավ մինչև անդամ Փիլոն. նրա նախաձեռնությամբ իններորդ
բրիգադը չորրորդին սոցմրցման կանչեց՝ բերքահավաքը լավ
կազմակերպելու համար: Աճում են մարդիկ, փոխվում են, կոմի-
ւում ու համախմբվում Լեռնի շուրջը: Միայն Քեռի Ղուկասը մի
տեսակ օտարացել է: Փնթինթում է Լեռնի հասցեին և խորհրդա-

վոր տկնարկներ անում: Նրա կարծիքով Լեոնն ընկել է Ավագյանի ազդեցութեան տակ: Միամիտ մարդ:

Կաքավում է Քուռակը դեպի Սպիտակի լեռնանցքը տանող ճանապարհի վրա: Նրկու կողմը կանաչ արտերի մեջ երևում են քար հավաքող կանանց գույնզգույն խմբերը: Կանանցից մեկը բաժանվում է խմբից և գնում դեպի սպիտակ վրանը՝ իր երեխային կերակրելու:

Լեոնը քշում է ձին դեպի սպիտակ վրանը: Լավում է երեխաների լացը: Մոտենալով վրանին՝ նա ցած է թռչում, ձիու սանձն ամրացնում է ցցին ու ներս գնում: Վրանի տակ տասներկու փոքրիկ ծալովի մահճակալներ կան իրար կողքի դրած: Յուրաքանչյուրի վրա ննջում է մի մանուկ: Մահճակալները ծածկված են շղարշն կառններով երեխաներին ճանճերից պաշտպանելու համար: Սաթիկը, հրկրորդի բրիգադավար Անաստասի կինը, կերակրում է իր երեխային: Հարևան երեխաները լաց են լինում: Մսուրի վարիչ Գոհարը բացատրում է, որ նրանց մայրերն ուշացել են դալ երեխաներին կերակրելու: Սաթիկն շտապում է քար հավաքող կանանց մոտ: Լեոնի կարծիքով Գոհարը պիտի հետևի նաև ծծկերների կանոնավոր կերակրելու դրոժին: Մայրերը պարտավոր են ծիծ տալ օրվա որոշ ժամերին: Գոհարը գանգատվում է, թե կանայք չեն ենթարկվում մսուրի ուժիմին, երկու քար ավելի հավաքելու համար ուշանում են և կարգը խանգարում: Ներս են ընկնում լացող երեխաների մայրերը: Բայց մանուկներն այնքան են բարկացել, որ սկզբում չեն էլ ցանկանում ճանաչել իրենց մայրերին: Քիչ հետո նրանք ձայները կտրում են և սկսում են ագահաբար սնվել:

— Իսկ ո՞րն է քո երեխան, — հարց է տալիս Լեոնը Գոհարին:

Գոհարը ժպտալով մահճակալի վրայից ետ է դրոժ շղարշը: Բացվում է ահագին մի խնձոր՝ վրան փոքրիկ մի քիթ: «Խնձորը» բաց է անում աչքերն ու ժպտում: Լեոնը մատով թեթև դիպչում է նրա թշիկներին: Նրեխան բռնում է Լեոնի մատը և ձգում դեպի բերանը: Լեոնը հրճվանքով նայում է Գոհարին:

— Շատ ուժեղ է, շատ էլ գեղեցիկ: Բայց Ասատուրին նման չի:

— Մորն է քաշել, — շիկնում է Գոհարը:

— Աչքդ լույս,— շարունակում է կատակել Լևոնը,— մարդուդ առաջ քաշեցինք. ընդունեցինք պարտիայի մեջ:

— Իսկ ի՞նչ երբ կընդունեք,— հանկարծ լրջանում է Գոհարը:

Երեխային կերակրող կանանցից մեկը մոտենում է Լևոնին և մեկնում է նրան իր աշխօրերի դրքույկը: Լևոնը բաց է անում գրքույկը, նայում է նրա էջերին և զարմանում.

— Ինչքա՞ն ժամանակ է, որ աշխատում ես:

— Կլինի ամիս ու կես:

— Հապա ինչո՞ւ այսքան քիչ է քո աշխօրերի թիվը: Ո՞վ է գրանցել:

— Մեր բրիգադի կուսակազմակերպիչ ընկեր Վասակ Չոբանյանը:

— Սխալ են հաշվել, ես երեկոյան կստուգեմ:

Բայց կինը թերահավատությամբ զուլիւր շարժում է: Երեկ նրա ներկայությամբ ստուգել էր ինքը՝ Վասակը: Հաշվապահը մեկ-մեկ ցույց տվեց նրան բոլոր տեղեկագրերը, որոնք գրված են Վասակի ձեռքով: Այդ շուրջացավ նաև ինքը՝ Վասակը: Բայց երբ ստուգեցին, դուրս եկավ ընդամենը տասներեք աշխօր: Այն ինչ, իր հաշվով, ինքը պիտի ունենար քսանհինգ աշխօր: Վասակն էլ ասում էր, թե նրա աշխօրերի թիվը քսանհինգից պակաս չըպետք է լինի, բայց նրա տված տեղեկանքներով դուրս է եկել տասներեք: Ասում է մի բան, գրում է մի ուրիշը:

Լևոնը գրքույկը դնում է գրպանը և խոստանում այսօր ևեթ պարզել այդ թյուրիմացությունը: Նա կանանց հրաժեշտ է տալիս և, վրանից դուրս գալով, հեծնում ձին: Նա տակավին գտնվում է գեղեցիկ երեխայի ուժեղ տպավորության տակ:

— Մարդդ բատրակությունից հասավ բրիգադավարի աստիճանին. տեսնես, որդիդ ո՞ւր կհասնի,— ասում է նա երազուն եղանակով և ասպանդակները շարժում:

— Իմ տղան օգաշու կդառնա,— ձայն է տալիս նրա ետևից Գոհարն ու նայում վերև, ամպերով բոլորված երկնքի կապույտ ամիսերին:

Սարալանջին գոմեր կան, որ մինչև 1923 թվի վերջերը պատկանում էին Հացավանի ամենահարուստ բնակիչ Սիմոն Աբելյանին: Այժմ այդ գոմերը կոլխոզի սեփականությունն են: Այդ գոմերի անունով էլ կոչվում է սարը — Գոմեր:

Գոմերի լանջին արածում է կոլեկտիվ տնտեսութեան ոչխարի հոտը: Հովիվները մոռել են իրենց յափնջիներն ու թիկն տը-
 չելէ: Նրանց կողքին զգաստ պազէլ են շները: Ֆերմայի վարիչի
 տեղակալ Քեռի Ղուկասը պատմում է հովիվներին իր պարտիզա-
 նական անցյալից: Նա մատը պարզում է դեպի Սպիտակի լեռնան-
 ցը, դեպի այնտեղ, ուր Քեռի Ղուկասը իր ջոկատով ձերբակալեց
 դաշնակ մինիստրներին: Հովիվների կողքին մի ժայռի վրա նըս-
 տել է ֆերմայի վարիչ Մալակ Ավագյանը և արհամարհանքով
 լսում է Քեռի Ղուկասի պատմութիւնը:

— Ղուկա՛ս,— ձայն է տալիս Ավագյանը, երբ Քեռի Ղուկա-
 սը հասնում է իր պատմութեան ամենահերոսական տեղերին,—
 էդ բոլորը ինչո՞ւ ես պատմում:

— Այսինքն... շփոթվում է Քեռի Ղուկասը:

— Ուզում եմ ասել, բոլշևիկ ես, բոլշևիկութունդ ցո՛ւյց տուր
 ֆսօր, ներկա դասակարգային պայմաններում:

— Այսինքն, ինչպե՞ս...

— Այսինքն, պաշտպանի՛ր չքավոր բատրակ ժողովրդի շա-
 հերը:

— Ես ե՞րբ եմ էնիք արել,— բորբոքվում է Քեռի Ղուկասը...

— Տեսնո՞ւմ ես էս Պողոսին,— շարունակում է Ավագյանը:

— Ջբաւոր է՞ թե՞ կուլակ: Ջբաւոր է: Հենց տեղովը մեր պարտիա-
 յի գլխավոր գիծն է... Դիմում էր սովել բջիջի շարքն անցնի: Ին-
 չո՞ւ եք մարդու առաջը կտրել: Թողնեիք մի կտոր հացի տեր դառ-
 նար, էլի՞:

Պողոսը դադարում է մաստակը ծամելուց և երկյուղածութեամբ
 նայում Ավագյանին: Քեռի Ղուկասը խոսք չի դնում ասելու,
 ձեռքը բնազդորեն տանում է ֆրենչի կոճակներին: Ավագյանը
 շարունակում է նույն եղանակով.

— Բա դու ի՞նչ բոլշևիկյան խղճով էս խեղճ անասուն չքավո-
 րին մերժեցիր...

Ղուկասն այլևս չի դիմանում: Ավագյանի ասածները նրան
 թլում են անհերքելի ճշմարտութիւն: Նա ջղայնութեամբ արձա-
 վում է ֆրենչի կոճակներն ու բղավում.

— Ես չեմ էնիք անողը... մերժողը: Հրեն գալիս է, թո՛ղ պա-
 ճապիտանը տա:

Նայում է Ավագյանը: Լեռնակաթսան բոլորված է գորշ ու լուսավոր ամպերի պսակով: Ամպերից վերև երևում է երկինքը՝ փսեթի մեծությունը: Ամպերից ներքև, լեռնակաթսայի հատակին ու լանջերին փռված է ցանքերի անծայրածիր կանաչությունը: Կանաչ տարածության կենտրոնում, դար ու փոս բարձրավանդակի վրա, Հացավանն է: Երևում է տափակ տանիքների մակերևույթից բարձրացած Ավագյանի երկհարկանի տունը: Կոշեկատիվ տնտեսության ցանքսերը շրջապատում են դուղը կանաչ շրջանակի նման: Կանաչ շրջանակի մեջ սևին է տալիս ձիավորը՝ կոշեկատիվ տնտեսության նախագահը: Ավագյանը նրան ճանաչում է հեռվից և հոնքերն ամպերի պես իջնում են աչքերին:

Լեռն Լամբարյանն արշավում է կանաչ շրջանակի մեջ, իր հաղթանակի դաշտերով և Մացակ Ավագյանը ժայռի վրա թառած ուրուրի պես ատենությունը նայում էր նրան: Գարնանացանն ավարտվեց և մեղրածորցին տոնում է իր հաղթանակը: Նա ցնցեց հողը Ավագյանի ոտի տակ: Նա մերկացրեց ու շեղափայտեց Ավագյանի կողմնակիցներից ամենաազդեցիկ մարդուն — Մանուկ Վարոսյանին: Վարդան Ղաղարյանը, որի հետ մեծամեծ հույսեր էր կապել Մացակը, դուրս եկավ մորթապաշտ վախկոտի մեկը, նա չկարողացավ պաշտպանել Վարոսյանին:

Զիավորը հետզհետե մոտենում է, մեծանում և դառնում ավելի որոշ: Արդեն փայլատակում են արևի տակ նրա ձիու զարդերը և բաշը հոսում է ներքև, ինչպես ջրվեժ: Նա հաղթանակ է տարել ձորերի մեջ ու դաշտերի վրա, գարնանացանի ճակատում և այժմ բարձրանում է լեռները՝ ստուգելու երկրորդ ճակատը — անասնապահության ճակատը: Ավագյանը հաստ մատներով ուրում է բեղերն ու նայում ներքև, ձիավորից այն կողմը, կանաչ շրջանակի մեջ, տարածված դար ու փոս Հացավանին: Հողի տափակ տանիքների վրա իշխում է Ավագյանի երկհարկանի տունն իր կլմինդրե քմբեթավոր տանիքով: Կար ժամանակ, որ Ավագյանն էլ այդպես իշխում էր գյուղացիների վրա: Նրան հարգում էին և նրանից վախենում: Նրա ձեռքումն էին գյուղի ամենաշահաբեր գործերը: Նէպի տարիներին նա իր սնդուկները լցրեց ոսկով և անհամբեր սպասում էր նոր պատերազմին: Նա համոզված էր, որ եթե խառապաշտ պետություններից մեկը հարձակվի Սովետական Միության վրա, վերջինս կպարտվի ու Ռուսաստանում կվերադառնան հին կարգերը: Կազատվին Ավագյանի ձեռքերը և:

նա կձեռնարկեր Հացաւանում մեծ գործերի: Իսկ Լեոն Լամբար-
յանը միանգամից տակն ու վրա արավ նրա բոլոր երազները:

Այդ խորամանկ մեղրաձորցին Ավագյանի դեմ չի ճշում նիս-
տերի ժամանակ և անկյուններում: Նա լուռ է և այդ լռութունն
ալիքի է սարսափելի: Նա մարդկանց կախարդում և տանում է իր
ետեւից: Նրա հեղինակութունն անընդհատ աճում է գլուղում՝ չը-
նայած Ավագյանի վարկաբեկիչ աղարատի լարված աշխատան-
քին: Ամենից սարսափելին այն է, որ մեղրաձորցին հավատում է
կոլխոզային կարգերի հաղթանակին և իր այդ հավատքով վարա-
կում է բալորին:

Ավագյանը ոլորում է բեղերը մսալից մատներով և ժայռի
վրա թառած ուրուրի նման նայում մոռեցող ձիավորին: Արդեն
նա լսում է նրա ձիու հաղթական խրխինջը:

— Բարև՝ ձեզ, ընկերներ,— ձիուց վայր է ցատկում կոլխո-
զի նախագահը:— Քեֆներդ ինչպե՞ս է:

— Այ բարով եկար, ընկեր Լեոն,— ժայռից վայր է ցատ-
կում Ավագյանը՝ սիրալիր ժպիտը երեսին:— Իմ աչքի, իմ գլխի
վրա եկար: Քեֆներս լավ է: Քեզ նման դեկավար ունեցողի քեֆը
վա՞տ կլինի...

Լեոնը գոմերում երկար խորհրդակցում է Ավագյանի հետ
անասունները յայլաղ տանելու հարցերի մասին: Ավագյանը զար-
մացնում է նրան արոտավայրերի վերաբերյալ իր հարուստ տն-
դեկություններով, խելացի և գործնական առաջարկներով: Քեռի
Ղուկասը տնքում է ատամնացավից և չի մասնակցում խորհրդակ-
ցությանը:

Անձրևի փոքրիկ մի կաթիլ ընկնում է Լեոնի ձեռքին և նա
վերև է նայում: Ամպերը, որ քիչ առաջ պսակաձև ծածկել էին
հորիզոնը, իրար են եկել, կլանել երկնքի ամսեաշափ կապույտը:
Շուրջում է հեռվում հրեղեն ճիպոտը և քիչ հետո լավում է թույլ
մի որոտ: Կախարանից այն կողմ ամպերի երկար ծոպերը հաս-
նում են մինչև գետին: Լեոնն ընդհատում է խոսակցությունը և
նստում ձին: Ավագյանը խորհուրդ է տալիս սպասել, մինչև անձ-

րևը կտրվի: Բայց Լևոնն շտապում է բրիգադիրների երեկոյան խորհրդակցությանը:

Քուռակն սկսում է կաքավել՝ փռշտալով ու խրտնելով հաճախակի շողացող կայծակներից: Լույսի կուրացնող մի խուրձ ընկնում է ձիու աչքերի առաջ: Կայծակին հաջորդում է խլացուցիչ մի որոտ: Ձին ծառս է լինում ու սարսափահար փնչում: Երկյուղ է ընկնում նաև Լևոնի սիրտը: Կայծակներն այնքան հաճախակի և այնքան մոտիկ են դարկում, որ վտանգավոր է ձիու վրա նստած մնալը: Զառիվայրերում կայծակահար լինելու վտանգն այնքան մեծ է: Իսկ երբ բարձրանում է զառիվեր և Լևոնի գլուխը դառնում է շրջապատի ամենաբարձր կետը, նրա մտքով անցնում է ատրճանակը դցել, որովհետև մետաղյա իրերը ձգում են էլեկտրական հոսանքը: Բայց նա ափսոսում է ատրճանակը և այն նետելու միտքը համարում փոքրոգություն: Կայծակի հարվածները դառնում են հետզհետե ավելի ստեպ ու կատաղի: Հազարավոր հրեղեն մտրակներ շողում են Լևոնի աչքերի առաջ, ականջի տակ, ծոծրակի մոտ և հեռվում: Լևոնը զարմանում է, որ այդ ցասկոտ հարվածներից ոչ մեկն էլ նրան չի կաշում: Նրա սրտից արդեն անհետացել է առաջին երկյուղը և նա հիանում է լուրջության այդ զարհուրելի խաղով: Նա իրեն երևակայում է հեքիաթական այն հերոսը, որ ճեղքում է՝ կայծակն թրերով դինված հսկաների շղթան և սլանում դեպի իր նպատակը, դեպի հեռավոր գլխավում փակված իր սիրուհին: Պատկերանում է նրան մի աղջիկ, որ ունի խաժագուլն աչքեր, երջանկության խոստումներով լի ժպիտ և գլխի նազելի շարժումով հոտ է շարտում ձյունափայլ ճակատի վրա թափված գանգուրները: Սակայն Քուռակն իրեն չի պահում հեքիաթի հրեղեն ձիու պես: Կայծակի անընդհատ փայլատակումներից նյարդայնացած՝ նա կորցրել է սահուն վարդը, և փախչում է անհարթ քառատրոփով: Լևոնը ձգում է նրա սանձը, հրավիրում վարդի և սրտապնդիչ խոսքեր ասում:

Նորից լույսի կուրացուցիչ մի զանգված սլանում է ձիու պաշտոնի տակով: Ահռելի որոտից կարծես տրաքվում է երկինքը և ջուրը հազարավոր դուլլերով թափվում է ներքև: Անձրևի հանկարծակի հարվածներից խրտնած Քուռակը շուռ է գալիս դեպի նա: Լևոնը իր թիկունքի վրա վայրկենապես զգում է սառը թափվածությունը: Նա ձիու գլուխը նորից դեպի գյուղն է դարձնում և ասանջանդակում: Քուռակը գլուխը թափահարելով մի քիչ տեղ գնում

է ու դարձյալ ետ դառնում: Անձրեւը դնալով վարարում է և Լեոնն զգում է իր մարմնի վրա բազմաթիւ սաւակների հոսանք: Զուրն աղղրերի վրայով լցվում է նրա երկարաճիտ կոշիկները և պռունկներից թափվում: Կապույտ սաարինն վերնաշապիկը թրջվում ու կպչում է նրա մարմնին: Լեոնը մրսում է և դողում, բայց պատշաճ է աղաղակել անասելի հրճվանքից: Զէ՜ որ փարնանացանն ավարտելուց անմիջապէս հետո եկած այդ վարար անձրեւը նշան է լավ բերքի: Եվ Լեոնը երեակայությամբ տեսնում է բոլոր հողամասերը, որոնց մեջ անձրեւից հետո պիտի կանգնեն արծաթե լռձակներ: Նրա սիրտը տնքում է հաճույքից: Կարծես նա իր սրտով շոշափում է հողի խոնավութիւնն ու բույսերի հագեցումը:

Անձրեւը շարունակում է թափվել նոր պոռթկումներով: Լեոնն շարդեն իջել է լեռներից և անցնում է կոխողաչին հողամասերի միջև ընկած խճուղին: Անթափանցելի մովք է և նա միայն կայ-ժակի լույսով է տեսնում ճանապարհի երկու կողմերից վազող առվակները: Նրա ականջին հասնում է խուլ մի շառաչուն որը փնալով ուժեղանում և ավելի սրտշ է դառնում: Այդ անձրեւաջուրն է այդպէս խշշում հեղեղատում: Լեոնը հասնում է հեղեղատի այս կողմը կառուցված նոր թաղամասին և ձին կանգնեցնում: Հեղեղն այնպէս է վարարել և խավարի մեջ հոսում է աչնպիսի աղետավոր մոնչոններով, որ Լեոնը սիրտ չի անում մոտենալ կամըրջին: Կամուրջն արդեն խախտու է և վտանգովոր՝ մինչև իսկ անհեղեղ ժամանակ: Կայծակը մի ակնթարթ լուսավորում է կամուրջը և Լեոնը տեսնում է նրա ճոճվելը ջրի բերած հսկայական ծառի հարվածից: «Այդ կամուրջը պիտի քանդել և կառուցել նորը, քարե հոյակապ կամուրջ» — կայծակի արագությամբ անցնում է Լեոնի մտքով:

Անձրեն սկսում է մեղմանալ և Լեոնը խավարի մեջ լսում է մեկի հաչհոյանքը: Քիչ հետո մոտենում է նրան Ասատուր Զուլաբյանը, սաստիկ թրջված և թևի տակ կոտրատված տնկիների մի խուրձ:

— Ահա՛, — հետո է Ասատուր՝ տնկիները բարձրացնելով տեպի Լեոնը: — Ահա տե՛ս, ընկե՛ր նախադահ... Սա թշնամու ափաբք չի՞. էս տնկիները կոտրատողը դասակարգային թշնամի չի՞:

— Պարզ է, — բացատրում է Լեոնը, — պարտիայի շարքերն ծա անցել, բրիգադավար ես դարձել և թշնամիներդ նախանձում

են: Բայց ո՞վ է արեւ.. Հսկիիր ու բռնեիր, որ մենք նրան ցույց տայինք տնկիներ ջարդել:

— Ախ,— մոնչում է Ասատուրը,— հսկում էի, ընկե՛ր Լեւոն: Մերս գիշեր-ցերեկ պահակություն էր անում: Անձրե գալուց առաջ Գոհարի հետ դնաց աներոջս տուն: Սա էլ նստել՝ բրիգադիս աշխօրեբն եմ ստուգում: Էնպես են խառնել, որ շունը տերը չի ճանաչում: Մեկ էլ ականջիս զրպաւի ծառի կոտրվելու ձայնը և դուրս վաղեցի: Մեկը տնկիների միջից իրեն պցեց հանդն ու փախաւ: Շատ ընկա ետեից, կարացի ոչ բռնեմ... Որ բռնել էի, է՛, ընկեր Լեոն, էս բոլոր ջարդված տնկիները ես նրա զլխին պիտի ջարդեի, նա իր գերեզմանն իմ տնկիների տակը պիտի գըտնեք...

— Չեղաւ, Ասատուր,— ծիծաղում է Լեոնը,— մոռանում ես, որ դու հիմա կոմունիստ ես:

— Ախար ի՞նչ անեմ, է՛, ընկե՛ր Լեոն: Ախար էս անմեղ բույսն ինչո՞վ է մեղավոր... Թշնամություն ունեք, թող ինձ հետ մաքրեր հաշիվը... Սա գիտեմ, դա Վանոյի գործն է... Օձ շանորդին էս տեղատարափ անձրեկին, երբ ամեն մարդ իր տանը միամիտ նստած է, դուրս է գալիս ու վնասարարություն անում:

— Դու միայն կասկածում ես Վանոյի վրա, հաստատել չեա՛կարող,— նկատում է Լեոնը զլխարկը թափ տալով:

— Վա, ամո՛թ ինձ,— հանկարծ բացագանչում է Ասատուրը:— Դու ոտից գլուխ թրջված՝ զողում ես ցրտից, իսկ ես քեզ տուն հրավիրելու փոխարեն, տնկիներիս պատմությունն եմ անում...

Լեոնն սպասում էր աշղպիսի հրավերի: Անձրեք կտրվել էր և ցուրտ քամին թափանցում էր մինչև նրա ոսկորները: Այդ սոսկամոռն հեղեղի ժամանակ կամուրջը անցնելը, այն էլ ձիով, նա համարում է վտանգավոր խիզախություն: Մինչդեռ նրա մարմնի յուրաքանչյուր բջիջը ձգտում է ջերմության և հանգստի: Բայց իր պարտքն է ցանկանում տեսնել Ասատուրի տունն ու կենցաղը: Մինչև այսօր նա չի համարձակվել իր այդ ցանկությունը հայտնել Ասատուրին պարզապես այն պատճառով, որ նրան բամբասում են գյուղում Ասատուրի քրոջ հետ և նա չի կամեցել կասկածներ հարուցել նաև Ասատուրի սրտում: Իսկ հիմա, քանի որ Հստմիկը գյուղում չի, կարելի է հանգիստ խղճով մըտ-

Ինչի նրանց տուն՝ քիչ հանգստանալու, մի քիչ էլ ծանոթանալու համար:

Ասատուրի հետ միասին նա ձին տանում է գոմը, կապում է Կոմից քիչ հեռու, թամբը վերցնում վրայից ու վերադառնում: Ասատուրի նոր տունը բաղկացած է երեք սենյակից և մի գոմից, որը կառուցված է տան ետևը և ունի առանձին մուտք: Գլխավոր մուտքը տանում է մի փոքրիկ միջանցք, որը բացվում է ուղղակի բակի վրա: Բակին կից Ասատուրի տնամերձ հողամասն է՝ ծածկված կարտոֆիլի ցանքսով, բանջարեղենի մի քանի ածուներով և նորատունի ծառերով: Այստեղ է Զուրաբենց բարձրահասակ բարդին, որը երևում է Հացավանի բոլոր թաղամասերից: Այդ բարդենու ընդ վրա Հացավանի երիտասարդները զանազան ժամանակներ փորագրել են սիրային բանաստեղծական և գոհճիկ ակնարկներ Ասատուրի գեղեցիկ քրոջ, Հասմիկ Զուրաբյանի հասցեին: Այդ ծառն Ասատուրի հորից որդուն մնացած միակ ժառանգությունն է: Մնացածը ձեռք է բերված Ասատուրի քրտինքով:

Միջանցքի աջ և ձախ դռները տանում են դեպի երկու ընդարձակ սենյակներ, որոնցից մեկում ապրում է Ասատուրն իր կնոջ ու երեխայի հետ, իսկ մյուսը հատկացրել է մորն ու երիտասարդ քրոջը: Այստեղից է բացվում մուտքը դեպի երկրորդ փոքրիկ սենյակը, որը ծառայում է ընտանիքի համար իբրև հացի և ամեն տեսակ մթերքների պահեստ:

Ասատուրը Լևոնին առաջնորդում է իր սենյակը և առաջարկում կոշիկները հանել: Լևոնը հանում է երկաբաժիտները, որ ջրհորղանի տակ դրված գուլերի նման լցված են անձրևաջրով. Ասատուրը մահճակալի տակի թիթեղապատ սնդուկից հանում է սպիտակեղեն, իր տոնական օրերի շաւլվարն ու վերնաշապիկը և առաջարկում Լևոնին՝ շոբերը փոխել: Լևոնն անմոռուն կատարում է նրա առաջարկները: Յամաք ու փափուկ սպիտակեղենի հպումը հաճույք է պատճառում Լևոնին և նա նոր սկսում է զգալ իր հոգնությունը: Ասատուրը երկաբաժիտների մեջ հավաքված ջուրը դուրս է թափում, իսկ Լևոնն սկսում է դիտել նրա բնակարանը:

Նրա ուշադրությունն ամենից առաջ գրավում է երկաթե նիկեպապատ մահճակալն իր մաքուր սպիտակ ծածկոցով և ասեղնագործ բարձերով: Պատի երկայնքով դրված էր մի թախտ և ծածկը-

ված գույնզգույն փալասով: Բախտի առաջ կա մոմաշոթորով ծածկըված մի սեղան: Մահճակալի ետևը, թախտի և պատի արանքում երեսպալի օրորոցն է, իսկ դռան մոտ՝ փայտի ցածլիկ պահարանը: Մահճակալի վերևում ամբողջ պատը ծածկված է հսկայական մի դորգով, որի վրա փակցված են Լենինի և Ստալինի նրկարները: Պահարանից վերև գույնզգույն պլակատների ֆոնին կախված է էժանագին մի ժամացույց. իսկ պահարանի վրա, մեծ հայելու կողքին կան պուղրայի տուփեր և օղեկոլոնի շշեր: Միջահասակ մարդը պիտի բարձրանա մատի ծայրերին, որ կարողանա հայելու մեջ տեսնել իր երեսը: Գոհարին այդ էլ, սնշուշտ, չէր օգնի, որովհետև նա միջահասակից ցածր է: Ուստի նա մաղերը սանրելիս բարձրանում է աթոռի վրա:

— Դու մի քիչ հանգստացի՛ր, — օղու շիշը պահարանից հանում է Ասատուրը, — ես դնամ ձիուն խոտ տամ, Հասմիկին էլ ասեմ, որ թեյ պատրաստի ու մի բան բերի ուտենք:

Անսպասելի հայտնությունից շփոթված՝ Լևոնը բան չի կարողանում ասել: Հասմիկն այստեղ է... Այս միտքը հարբեցնող ըմպելիքի նման մշուշում է նրա ուղեղը: Կարծես երազի մեջ նա տեսնում է Ասատուրի շարժումները և լսում նրա ձայնը: Ասատուրն օղու շիշը և բաժակը դնում է սեղանի վրա, լցնում է բաժակը, առաջարկում է Լևոնին խմել և դուրս գնում: Լևոնը նայում է օղու բաժակին և լսում իր սրտի զարկերը: «Միանգամայն պարզ է, սր՝ ես սիրում եմ նրան...» — շշնջում են նրա շրթունքները:

Դուռը ճռռալով բացվում է և ներս է մտնում Հասմիկը՝ բերելով իր հետ հեղեղատում մոլեգնող ջրի խշշոցը: Դուռը փակում է Հասմիկը և խշշոցը մեղմանում է: Մի պահ նրանք լուռ նայում են իրար և բան չեն գտնում ասելու:

Տոնական օրերի կապույտ շրջագլեկտը կիպ գրկել էր Հասմիկի աղջկական դալար իրանը և Լևոնը տեսնում է նրա կրծքի բարձրանալն ու իջնելը: Աննշմար քայլերով Հասմիկը մոտենում է Լևոնին և ձեռքը դնում ուսին, հետո կռնում է, նայում աչքերին ու հարցնում.

— Մրսե՞լ ես...

— Իսկ դու ինչո՞ւ ես դպրոցից փախել, — սթափվում և խոսակցության նյութը գտնում է Լևոնը:

— Ես դպրոցից չեմ փախել, — գլխի նազելի շարժումով մա-

զերը ճակատից ետ է շարտում Հասմիլը:— Վաղը հանգիստ է... եկել եմ... մամայիս տեսնելու:

Նա նայում է Լևոնի թաց մազերին ու նետվում դեպի երես֊սրբիչը: Իր ձեռքով Լևոնի մազերը ցամաքեցնելուց հետո միայն հարց է տալիս.

— Թույլ կտա՞ս...

— Հասմիկ, — դուզում է Լևոնի ձայնը:

— Խոսի՛ր, Լևոն...

— Շնորհակալ եմ...

— Ուրի՛ց...

— Քեզնից... կյանքից... այս երջանկովյան համար:

— Ես էլ եմ շնորհակալ, Լևոն... այսօրվա անձրևից:

Միջանցքում լսվում է դառն ճոճչուն և ուժեղ ոտնաձայն: Ներս է մտնում Վասակ Չորառնյանը, շանթահարվածի պես կանգ է առնում և մոռանում «բարի երեկո» ասել:

— Նստի՛ր, Վասակ, — թոթովում է Հասմիլը:

Վասակը, մռայլ, փուլ է գալիս թախտի անկյունի վրա և դըլուկսն առնում ահագին ձեռների մեջ:

— Խոսի՛ր, Վասակ, — հանցավոր եղանակով դիմում է Հասմիլը:

Վասակն այլևս խոսելու ոչինչ չունի: Նա այստեղ ամէկորդ մարդ է... Նա եկել էր խոսելու, երկար խոսելու: Նա մի ժամ առաջ լսեց Հասմիլի դալատյան լուրը և, արհամարհելով տեղատարափ անձրևը, նետվեց դեպի նրանց տուն: Զուրը կատաղած մոնչում էր հեղեղատում, կամուրջը ճոճվում էր նրա կործանիչ հարվածներից: Վտանգավոր էր անց կենալ կամուրջի վրայով, մանավանդ, որ հեղեղը հսկայական ծառը շարտել էր կամուրջի մեջտեղ: Վասակն արհամարհեց մահացու վտանգը և անցավ կամուրջը: Նա սրտատրուի հասավ Հասմիլենց տուն, որ նրա հետ խոսի, շատ երկար խոսի... Բայց ահա, Վասակից առաջ եկել են և ամեն ինչ խոսել, վերջացրել... Վասակն այլևս խոսելու բան չունի:

Նվ նա խուլ մոնչոցով վեր է կենում, որ դուրս գա, Լևոնն ու Հասմիլը հասկանում են երիտասարդի հոգեկան տագնապը: Տարակուսած նայում են իրար: Լևոնը քնքշովյամբ ձայն է տալիս:

— Ինչո՞ւ վեր կացար, Վասակ... Նստի՛ր ու պատմի՛ր, ի՞նչ նորություն կա:

— Նորութիւնն էր, — խոստում է վասակը թախծոտ հեգնանքով... — և շատ ցավալի նորութիւն...

— Ի՞նչ է պատահել, — հարց են տալիս Լեոնն ու Հասմիկը միաժամանակ:

— Լիպարիտ Լեոնյանը գնում է շրջանից:

— Հանաք ես անում, — ոտքի է կանգնում Լեոնը:

— Հանաք չեմ անում, — տնքում է վասակը: — Ռաշկոմի քարտուղարի հետ ընդհարվել են և կենտրոնումը նրան ուղարկում է սովորելու: Ղազարյանը պատմում էր և ուրախութիւնից պար գալիս...

Լեոնը մի պահ լուռ մտածում է և, մտահոգ եղանակով, կարծես ինքնիրեն, խոսում.

— Դրութիւնը բարդացավ...

— Այո, բարդացավ, — ընդգծում է վասակը դառն եղանակով:

Ներս է մտնում Ասատուրը՝ թևի տակ ջարդված տնկիչների մի նոր խուրձ: Նա տնկիչները շարտում է հատակին և նորից հալոյում անորոշ հասցեով՝ զիմելով Լեոնի և վասակի բարոյական դատաստանին: Նրանք բան չեն ասում: Ասատուրը հանկարծ նկատում է, որ նրանք մռայլ են ու մտահոգ: Օձից խայթվածի նման նա ետ է դառնում և հարցական խստութեամբ նայում իր բրոշը...

Տիրում է երկարատև լռութիւն: Լսվում է միայն հեղեղի խուլ խշշոցը:

ՔԱՆՁՈՐՍԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Լեոնն ու վասակը միասին դուրս եկան Զուրաբյանների տնից: Լեոնը վառեց դրպանի լապտերը և առաջ ընկավ: Լապտերը հազիվ էր լուսավորում նրանց ոտատեղերը՝ խտացնելով շրջապատի խավարը, որի մեջ նրանք շարժվում էին սովորների պէս

շուտ: Խոսք չէին գտնում իրար ասելու: Չնկատեցին թե ինչպես անցան կամուրջը, որ տատանվում էր հեղեղի մոլեգին հարվածներից:

Երկուսն էլ ծանր զգացմունքների մեջ էին: Վասակը երևակայությամբ վերականգնեց կազմակերպության բյուրոյի այն նիստը, ուր Լևոնին մեղադրում էին Հասմիկի հետ ունեցած հանցավոր կապերի մեջ: «Զվարճալի ժամեր» — այս շարամիտ ակնարկությունը դաշույնի պես խոցեց Վասակի հոգին: «Ուրեմն, ճիշտ էին ասում...» — մտքում անդադար կրկնում էր Վասակը: Նրան տանջում էր հիասթափության դառն զգացմունքը. հիասթափությունն սիրած աղջկանից, հիասթափությունն մտերիմ ընկերոջից:

Հացաւումնը թաղված էր խաւարի մեջ: Անձրևը վաղուց էր դադարել, բայց երկինքը տակավին ծածկված էր թանձր ամպեքով, որ ավելի էին խտացնում գիշերվա մթությունը: Միայն փայլակն էր մերթ ընդ մերթ լուսավորում խճիթների տափակ տանիքներն ու փողոցներով դեպի հեղեղատը վազող պղտոր առվակները: Վասակի հոգին այդ գիշերվա պես մռայլ էր ու պղտոր: Ուրեմն ճիշտ էին ասում թշնամիները. Հասմիկն ու Լևոնը դավաճանում են Վասակին. նրանք իրար հետ են... Վասակը չէր կարողանում որոշել՝ նրանց դավաճանությունն էր ավելի դառն, թե՛ այն, որ թշնամիները ճիշտ էին ասում:

Ավելի խառնաշփոթ էին Լևոնի զգացմունքները: Նա դեռ ըզգում էր ճակատի վրա սիրած աղջկա ձեռքի հպումը: Նրա հոգին հրճանքից թրթռում էր, ինչպես բարդենու տերևը անձրևի տակ: Բայց նրա երջանկությունը, նման այն վճիտ աղբյուրին, որ կորչում է հեղեղատում խշացող ջրերի մեջ, պղտորվում էր դառը և անլուծելի խոհերով: Նա իրավունք չունէր այդ երջանկության վրա: Նա հանցավոր էր զգում իրեն Արուսի առաջ, երեխաների առաջ, Հասմիկի առաջ: Ամենից շուտ նա հանցավոր էր զգում իրեն Վասակի հանդեպ: Ծանր է կանգնած յինն հավատարիմ ընկերոջ երջանկության դեմ: Բայց նա ի՞նչ է արել... Մի՞թե նա հետապնդել է աղջկան: Մի՞թե նա որևէ փորձ է կատարել նրա համակրանքը շահելու Լևոնը բան չի արել. ոչ մի ակնարկով նրան չի հայտնել իր զգացմունքների մասին... Այսօր նա մի պահ իրեն մոռացավ: Բայց չէ՞ որ Վասակը բնավ զգացնել չէր տալիս Լևոնին, թե ինքը սիրում է Հասմիկին: Եթե Լևոնն իմանա՞ր... Նա ուզում էր խոսել Վասակի հետ, բայց խոսք չէր գտ-

նում ասելու: Ի՞նչ ասեր: Ասեր, թե ինքը սիրո՞ւմ է Հասմիկին: Հետո՞: Պիտի ամուսնանա՞ նրա հետ: Ո՛չ. նա չի կարող ամուսնանալ Հասմիկի հետ, նա ընդունակ չէ սյգպիսի հարված տալու իր կնոջն ու երեխաներին: Ասեր, թե ինքը Հասմիկին չի սիրում և բա՛ց է Վասակի ճանապարհը: Այդ սուտ կլինի: Այդ կրնշանակե՞ր վարկաբեկել և՛ իրեն, և՛ Հասմիկին: Այրող հակասությունների մեջ տապալկվում էր Լևոնի հոգին և նա խոսք չէր դրանում ասելու իր մտերիմ ընկերոջը: Լուսթյունը գնալով անտանելի էր դառնում: Լևոնին ճնշում էր հանցանքի զգացմունքը: Բայց նրա ամբողջ էությունը բողոքում էր այդ զգացմունքի դեմ: «Ի՞նչ հանցանք եմ կատարել,— աղաղակում էր նրա հոգին,— ես սիրում եմ նրան. մի՞թե սերը հանցանք է»: Նրա էության խորքերից բխող մի հեռավոր ծայն ասում էր նրան, թե այդ հանցանք չէ, թե այդ նրա բնական երազանքն է: Բայց ուրիշ մի ծայն, ավելի մոտիկ և ավելի հզոր, խլացնում էր ինքնարգարացման ամեն մի մրմունջ և տիրական շեշտով պնդում էր. դու հանցավոր ես: Դա իրական հանդամանքների ծայնն էր. այդ ծայնով խոսում էին Քեռի Ղուկասը, Արուսը, Վասակը — ողջ Հացավանը: Լևոնի աչքի առաջ պատկերացավ կաղմակերպության առաջիկա նիստը... Ուրեմն պիտի խոսել Վասակի հետ, բացատրել նրան, թե իր և Հասմիկի միջև հանցավոր բան չի պատահել, թե Հասմիկը միանգամայն ազնիվ և անարատ աղջիկ է, թե Վասակն անսահման հնարավորություն ունի նրա սերը նվաճելու: Բայց Լևոնի ջանքերն իզուր անցան: Նա չկարողացավ ոչ մի խոսք արտասանել: Հասմիկից կամովին հրաժարվելու ուժ նա, այնուամենայնիվ, չգտավ իր մեջ:

Այդպես էլ լուռ ու մունջ, առանց իրար հետ մի բառ անգամ փոխանակելու նրանք մտան կոլխոդային ակումբը, ուր հավաքված բրիգադիսները նախադահին էին սպասում խորհրդակցությունն սկսելու համար:

Վասակը խորհրդակցության ընթացքում ծայն չհանեց: Ահագին ձեռքերով զլուխը բռնած նստեց Քեռի Ղուկասի կողքին՝ դրդռելով նրա զարմանքը և լուռ համաձայնություն ավելց բոլոր հասկանալի և անհասկանալի առաջարկներին: Հետո զնաց տուն, առանց շորերը հանելու մեկնվեց անկողնի վրա, հայացքը հռեց առաստաղի գերաններին և մինչև լույս մտածեց: Առավոտյան արագ վեր կացավ ու սաժենանոց քայլերն ուղղեց դեպի Զու-

բարբառների տունը: Նա կամենում էր Համբիկից բացառություն պահանջել: Նա համբուրել էր Համբիկին... Վասակի համար այդ համբույրը բավական էր, որ նա Համբիկին համարեր իր հարսնացուն և նրա մտերմությունը մեկ երրորդի հետ՝ դավաճանություն: Վասակը մոռացել էր, որ նա աղջկան զոռով էր համբուրել և Համբիկը պատասխանատու չէր այդ համբույրի համար: Դրան հանկարծ անդրադարձավ Վասակն այն ժամանակ, երբ արդեն հասել էր տեղ և պատրաստվում էր դուռը ծեծել: Նա հուսահատ տնքաց, ձեռքը վայր թողեց և ուղղում էր հեռանալ, երբ լուսամուտում երևաց Համբիկի դեմքը: Նա գլխի ծանոթ շարժումով մազերը ետ տվեց ճակատի վրայից:

— Վասա՛կ... ինչո՞ւ ես տատանվում. նե՛րս արի:

Վասակը ներս մտավ: Սիրտը թիրտում էր, ինչպես ուռի տերեղը փոթորկի պահին, աչքերը մշուշվեցին և նա իրեն զգաց արտասովոր երազի մեջ: Համբիկը տանը մենակ էր: Նա Վասակին հրավիրեց նստելու: Նրիտասարդը տեղավորվեց թախտի ծայրին և գլուխն առավ ձեռքերի մեջ:

— Վասա՛կ, — լռությունը խզեց Համբիկը, — ես գիտեմ, դու եկել ես ինձ նախատեղու:

— Ինչո՞ւ նախատեմ, — դառն հեղինություն հառաչեց երիտասարդը, — սերն ազատ է մեր կարգերում... դու իրավունք ունես...

— Մի՛ ծաղրի՛ր, Վասակ, — աղերսեց աղջիկը, — գիտեմ, որ իրավունք չունեմ... Նա կին ու երեխաներ ունի: Բայց ես...

Համբիկի ձայնը դողաց: Վասակը գլուխը բարձրացրեց և նայեց նրան: Աղջկա երկար թարթիչներին կախված էր արցունքի խոշոր մի կաթիլ: Այնքան զեղեցիկ էր նա այդ պահին, այնքան հմայիչ, որ Վասակի սիրտը ձմրվեց: Արցունքի կաթիլը պոկվեց և ընկավ տետրակի վրա՝ խավարեցնելով հանրահաշվական մի ֆորմուլ, որ առավոտվանից տանջում էր Համբիկի միտքը: Նա գլուխը թաղեց թևերի մեջ և սկսեց հեկեկալ:

Վասակը չէր սպասում, որ իր այցելությունն աչքալիսի հետևանք կունենա: Նա նայում էր աղջկա թիկունքի ցնցումներին, որոնց համաշափ ծալծվում էր նրա կիրակնօրյա կապույտ շրջազգեստը, պահանջ էր զգում մոտենալ, գրկել ու մխիթարիչ խոսքեր ասել նրան, բայց չէր համարձակվում: Վերջապես ահագին ջանք թափելով իր վրա՝ նա կմկմաց:

— Հասմի կ... դու կոմերիտուհի ես...

— Ի՞նչ եմ արել,— հանկարծակի զլուխը բարձրացնելով և արտասովասառն աչքերը շողացնելով բացադանչեց Հասմիկը:— Ես սիրում եմ նրան հակառակ իմ կամքին, հակառակ իմ բոլոր ջանքերին: Ես այդ չէի կամենում խոստովանել ոչ ոքի, ոչ նրան և ոչ էլ ինքս ինձ: Բայց երբ սկսեցին ինձ նախատել, ես ասում եմ. սիրում եմ Լևոնին, ինչքան ուզում ես, նախատի՛ր: Հեռացրո՛ւ ինձ կոմերիտի ությունից...

— Ես քեզ չեմ նախատում, Հասմիկ,— տխրությամբ զլուխը կախեց Վասակը,— դու ինձ սխալ հասկացար...

— Ես նրան սիրում եմ,— շարունակեց աղջիկը կիսավրդոյված ու կիսախանդավառ,— սիրում եմ նաև... այն ամենը, ինչ որ կապված է նրա հետ...

Աղջիկը հանկարծակի կանգ առավ՝ իր մտքերը կարծես, հավաքելու համար: Տիրեց մի անհարմար լռություն: Վասակն այդ լռությունը խզելու համար կարծես մեքենաբար շշնջաց.

— Սիրում ես, հետն ամուսնացիր...

— Ես նրա հետ չեմ ամուսնանա,— վճռական եղանակով կտրեց աղջիկը:— Ես նրա հետ չեմ ամուսնանա, որովհետև սիրում եմ նրան:

— Ինքդ քեզ հակասում ես,— քմծիծաղ տվեց Վասակը:

— Չեմ հակասում... Եթե նա ինձ հետ ամուսնանա, կդժբախտացնի իր կնոջը. ես չեմ ուզում, որ Լևոնը մի վատ բան արած լինի:

— Հապա ո՞ւմ հետ կամուսնանաս,— փորձեց կատակի տալ Վասակը:

— Քեզ հետ էլ չեմ ամուսնանա, Վասա՛կ... — ջերմ քնքշությունով երիտասարդի աչքերին նայեց Հասմիկը:— Ես քեզ արժանի չեմ: Ես ուզում եմ, որ քո կինը միայն քեզ սիրի:

Վասակը գերադասեց այլևս նրան չվրդովել: Նա չէր իմանում, թե ինչպես մխիթարի այդ խռովահույզ աղջկան: Նա եկել էր նրանից բացատրություն պահանջելու, նրան նախատելու: Բայց խնդիրն աշնալիսի կերպարանք ստացավ, որ ինքը աղջկան մի բան էլ կարծես պարտք մնաց: Նրա հաշիվները դարձյալ խառնրվեցին: Նա չկարողացավ պարզել, թե Հասմիկը Լևոնի հետ մինչև ո՞րտեղ է գնացել, որքա՛ն են իրաւացի նրանց մասին գոռոշում տարածված ասեկոսենները: Վասակը նայում էր աղջկա

դեմքին, որ շիկնել էր վարդովմունքից և ավելի գեղեցկացել, նայում էր նրա կրծքի խռովահույզ ելևէջներին և հոգին այրվում էր անամոք վշտից: Դեռ մինչև երեկ նա իրենն էր համարում այդ մարմնացած երջանկովյունը. երկար ու խիտ արտևանունքով եղերված այդ պայծառ աչքերը, կարմիր կիսաբաց այդ շրթունքները, որոնց ջերմությունը շարունակում է դեռ այրել վասակին, այդ բարակ ու դուզդուզ իրանը, այդ ուղորկ, դալար ու բարեձև թևերը և գլխի այդ հաղադեղ շարժումը... Այսօր նա այլևս վասակինը չի: Ինչպե՞ս: Զէ՛ որ Հասմիկն այնպես էր ձուլվել վասակի կյանքին, ինչպես կանաչ գույնը տերևի հետ: Կանաչը խլեցիր, էլ ի՞նչ կմնա տերևի մեջ: Նայում էր նա աղջկան և նրան թվում էր, թե Հասմիկը մի բոց է աղջկա կերպարանքով: Վասակը շէր կարողանում որոշել. թե այդ բոցը դոստ՞մն է այրվում, թե՛ նրա արշան մեջ: Կարծես թե Հասմիկը վասակի ներսում այրվող բոցի արտացոլումն էր, կարծես նա փախչում հեռանում էր վասակի էությունից՝ թողնելով այնտեղ միայն մոխիր և անտանելի կսկիծ: Վասակին թվում էր, թե նրա դեմ կատարվում է մի հրեշավոր անարդարություն... Բայց ո՞վ է մեղավոր: Հասմիկը: Բայց մի՞թե Հասմիկը պարտավոր է պատկանել անպայման վասակին, երբ նրան չի սիրում: Մի՞թե նա պարտավոր է սիրել վասակին: Լեոնն է մեղավոր... Բայց չէ՞ որ Լեոնը սիրվում է անկախ իր կամքից. վասակը հասկանում էր, որ սրտեքի ազատ ընտրության դեմ ոչինչ են արտաքին բոլոր արգելակները: Հասմիկը Լեոնին է սիրում և ոչ վասակին: Վասակը հասկանում էր, որ Լեոնը մեղավոր չէ, բայց այնուամենայնիվ շէր կարողանում հաղթահարել իր հոգում Լեոնի դեմ առաջացած դառն զգացմունքը:

Վասակին թվում էր, թե ոչ ոք ընդունակ չէ Հասմիկին սիրել աճյապես, ինչպես ինքն է սիրում: Երբ վասակը երեկոյան պառկում է քնելու, վերջին միտքը, որ բաժանում է նրա քունն արթնությունից, — Հասմիկն է: Հասմիկն է առաջին միտքը, որ ծագում է նրա գլխում առավոտյան քնից արթնանալիս: Նա իր բոլոր երազների մեջ Հասմիկին է տեսնում: Նա Հասմիկին միայն մի անգամ է համբուրել. բայց նրա շրթունքները մի վայրկյան անգամ չեն մոռանում այդ համբույրի քաղցրությունը: Եվ ահա այսօր իր սիրած այդ աղջիկը սիրում է ուրիշին և խոստովանում

է այդ Վասակին: Ի՞նչ անողոք անարդարություն: Նա վեր կացավ տեղից և իր մտքերը համաքելով դիմեց աղջկան.

— Ես ուրիշ ոչ ոքի չեմ սիրի... ոչ ոքի հետ չեմ ամուսնանա...

Ճանապարհին Վասակն իր ահագին վշտի մեջ ինչ որ մի քանի փոփանք էր դրում: Այդպիսի զգացմունք ունենում են տավարածները դարնանը, երբ երկնքի երեսը ծածկող մուլլ ամպերը հեռավոր հորիզոնում ճեղքված են տալիս և այնտեղից երևում է արևի աղոտ մի ճառագայթ: Այդ ի՞նչ սփոփանք էր: Չէ՞ որ Հասմիկը որոշակի մերժեց նրան: Նա ասաց. «Ես քեզ հետ չեմ ամուսնանա... ես ուզում եմ, որ քո կինը միայն քեզ սիրի...»: Վասակը հանկարծ մտածեց, որ իրեն համար ինչ որ մի երջանիկ հնարավորություն կա թաքնված Հասմիկի այդ խոսքերի մեջ:

«Ես նրան կխլեմ Լևոնից» — մրթմրթաց նա ինքնիրեն և ևս նայեց լսելով ավտոմոբիլի սուլոց:

ՔՍԱՆՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Լիպարիտ Լևոնյանը Ձովքից վերադարձավ գիշերվա ժամը երկուսին և, տեսնելով, որ Սանդարյանի կաթինետում լույս կա, բարձրացավ վերև:

Սանդարյանը հեռախոսով կապված էր Երևանի հետ: Ըստ երևույթին այնտեղից ռայկոմի քարտուղարի հետ խոսում էր բարձրաստիճան մի անձնավորություն և այնքան էլ շոյող բաներ չէր ասում: Սանդարյանը կարմրել էր մինչև ականջակոթերը և աներևույթ խոսակցին պատասխանելու նրա փորձերը վերջանում էին միայն կցկտուր բացադանշություններով.

— Ես... լա՛վ... բա՛յց... շա՛տ լավ...

Լիպարիտը նստեց նրա գրասեղանի մոտ և ծնոտները սեղմելով սպասեց, մինչև նա վերջացնի խոսակցությունը: Սանդարյանը լրիվ կարողացավ արտասանել միայն մի նախադասութիւն. «Թո՛ւյլ տվեք այս գիշերվա զնայքով Երևան դա՛մ վեկուցեցիու համար»: Պատասխանն ըստ երևույթին դրական էր: Սան-

գարչանը խոսափողը հաղթական հանդատությամբ իր տեղը դըրեց և ինքնիրեն եկած դիմեց Լիպարիտին։

— Հեռացրի՞ք...

Լիպարիտը պատասխանելու փոխարենն ծնոտներն ավելի սեղմեց և սկսեց մատիտով կամացուկ թխկացնել Սանդարչանի գրասեղանի վրա։ Այդ նշանակում էր, որ նա Սանդարչանի համար հաճելի պատասխան չի բերել։ Լիպարիտը զգում էր, որ անսխորժ խոսակցությունը անխուսափելի է, ուստի չէր շտապում սկսել։ Բայց տեսնելով, որ չափից դուրս երկար տևող լռությունը վիրավորում է Սանդարչանին՝ թեթևակի ժպտաց։

— Հիմք չկար հեռացնելու։

— Ինչպե՞ս, — դուրաց Սանդարչանի կրկնակզակը։

— Դուք իրար չեք հասկացել, — իր լայն խոշոր աչքերը Սանդարչանին հառեց Լիպարիտը, — Աշոտ Ֆարհադյանը Զովքի լավագույն կոմունիստն է։

— Ինչո՞ւ է լավագույն, — գրգռեց Սանդարչանը։ — Նրանով որ ռալյոմի հրահանգը չի ուզում կատարել և տապալում է դարձանացանի պլանը։

— Այդպես չէ, — արդեն վիճելու պատրաստ՝ իր ծնոտները սեղմեց Լիպարիտը։

— Հապա ինչպե՞ս է...

— Դու չես համբերել մինչև նա ավարտի իր խոսքը և մարդուն ընդհատել ես ու մեղադրել օպորտունիզմի մեջ։ Նա էլ վիրավորվել է և քեզ կոպիտ պատասխան տվել, փոխանակ բացատրելու իր միտքը։

— Ի՞նչ պիտի բացատրեր, — բացազանչեց Սանդարչանը մի ալնալիսի շեշտով, որ ցույց էր տալիս, թե ավելորդ է ամեն մի բացատրություն։

Լիպարիտը ձևացրեց, թե չի նկատում Սանդարչանի զայրույթը և ընդգծված մեղմությամբ շարունակեց։

— Պիտի բացատրեր, թե ինքը չի ուզում իր բրիգադի սերմացուն փշացնել գյուղամտոի հոգնած հողամասում, որ դու էիր առաջարկում, այլ ուզում է օգտագործել բոլորովին խոպան լեռնալիսի մի հողամաս, որի մասին խոսել և որոշում են կայացրել Առլխոդում դեռ մեկ տարի առաջ։

— Ղորղանյանի օրով, — շարախնդորեն ճշտեց Սանդարչանը։

— Ղորղանյանի ցուցումով,— հաստատեց Լիպարիտը:

— Օպորտունիստներ եք դաստիարակել և այսօր էլ պաշտպանում եք,— ծայրահեղության հասավ Սանդարյանը:

Լիպարիտն իսկույն չպատասխանեց: Նա մի պահ լուռ սկսեց մատիտով թխկացնել սեղանին: Ապա սկսեց հանդիսաբացատրել, որ Աշոտ Ֆարհադյանի դիրքը բնավ օպորտունիստական չէ, բնդհակառակը՝ նա կանգնած է ճիշտ պարտիական տեսակետի վրա: Նա կարմիր պարտիզան է, քսան թվի կոմունիստ և կոլխոզի առաջին հիմնադիրը: Նրան հեռացնել պարտիայից, նշանակում է մի թյուրիմացության պատճառով ոչնչացնել մարդուն, այսինքն, ինչպես ընկեր Ստալինն է ասում, ամենաթանկագին կապիտալը: Սանդարյանը սաստիկ վիրավորվեց Լիպարիտի դաստիարակչական եղանակից և նրան հասկացրեց, որ ինքը նույնպես կարողո՞ւմ է պարտիական դրականությունը և ծանոթ է առաջնորդի մտքերին:

— Ֆրազներ անդիր ասել, դեռ չի նշանակում հասկանալ ներանց միտքը,— հանկարծակի տաքացավ Լիպարիտը:— Գործի մեջ պետք է երևա, թե ով ինչքան է հասկացել առաջնորդի միտքը: Պարտիայի լավագույն անդամներից մեկին պարտիայից վրտարելը պարտիականության ապացույցը չի... դա մի ֆիչ ալեկի վատ է, քան օպորտունիզմը:

Սանդարյանը բարկությունից շիկնեց, բայց բան չասաց: Երկուսն էլ հասկանում էին, որ երկար ժամանակով կուտակված հակառակությունը այսօր արտահայտված է առանց մնացորդի: Սանդարյանը նայեց ժամացույցին և մեղմ գործնական շեշտով հարց տվեց.

— Վերջացրի՞ր:

— Վերջացրի՛,— ոտքի ելավ Լիպարիտը:

— Ես հիմա գնում եմ Երևան,— նույն գործնական շեշտով շարունակեց Սանդարյանը,— ուզում ես, դիմում տուր, միջնորդեմ, որ քեզ ուղարկեն Մոսկվա՝ սովորելու:

— Իմ դիմումները գտնվում են Կենտկոմում,— Սանդարյանի միտքը հասկացավ Լիպարիտը:— Տաս անգամ դիմում չեն տա:

Եվ Սանդարյանի ձեռքը սեղմելով նա դուրս եկավ կաբինետից:

Կաթնալաճառ աղջկա զիւ ձայնից արթնացաւ Լիպարիտը։ աչքերը բաց արաւ, գլուխը բարձրացրեց, լուսամուտից նայեց ապրիլեան կապույտ երկնքին, ապա նորից գլուխը դրեց բարձի վրա։ և աչքերը փակեց։ Փակ աչքերով նա ձեռքը մեկնեց ու շոշափեց Լենինի հատորը, որ բաց հանգչում էր մահճակալի առաջ աթոռի վրա։

Լիպարիտի մայրը, որ մյուս սենյակում նախաճաշը պատրաստել և շունչը պահած սպասում էր որդու արթնանալուն, մահճակալի ճոճոցը լսելուն պես ոտքի մատներին վրա ներս մտաւ։ Լիպարիտը մտածում էր, ուստի քնած ձեացաւ, որ մայրը չսկսի խոսել և շնորհատի նրա մտքերի թելը։ Մայրը գորովանքով նայեց որդու փակ նշաձև կոպերին, ձվաձև նիհար դեմքին, մազուտ կրծքին և ապա սկսեց դիտել Լենինի բաց հատորը։ էջերից մեկի վրա կարմիր հաստ մատիտով ընդգծված էր մի պարբերութիւն։ Մայրը չէր հասկանում, թե ինչո՞ւ են գրքերն այդպես փրշացնում։ Տեսնելով, որ որդին արթնութեան նշաններ ցույց չի տալիս, երջանիկ պառավը ոտի մատների վրա դուրս գնաց։

Լիպարիտն ազատ շունչ քաշելով ուզում էր շարունակել ընդհատված միտքը, երբ մահճակալի գլխավերեւում կախված հեռախոսը կատաղի եռանդով զանգահարեց։ Լիպարիտը վերցրեց խոսափողը։ Սանդարյանն էր խոսում Երևանից։ Վատ քողարկած հրճվանքով նա հայտնում էր, որ Կենտկոմը հարգել է Լիպարիտի դիմումը և համաձայնվել է նրան ուղարկել Մոսկվա՝ սովորելու։ Լիպարիտը առանց որևէ շեշտի շնորհակալութիւն հայտնեց, խոսափողը կախեց և սկսեց շորերը հագնել։

Ահա թե ինչ։ Ազատել են աշխատանքից։ Առաջ, երբ Լիպարիտն այնքան ուզում էր ազատվել և գնալ սովորելու, չէին ազատում, իսկ այժմ, Սանդարյանի հետ ընդհարվելուց հետո, ազատում են, այսինքն հանում են աշխատանքից։ Վիրավորական է։ Լսել են միայն Սանդարյանին, իրենից ոչ մի բացատրութիւն չեն պահանջել ու որոշում են կայացրել։ Շատ է վիրավորական։ Բայց ինչո՞ւ Լիպարիտը վիրավորանք չի զգում։ Ոչ մի դառնութիւն ոչ Կենտկոմի և ոչ էլ մինչև անգամ Սանդարյանի դեմ։ Ընդհակառակը Լիպարիտին տիրեց կայտառ մի տրամադրութիւն։ Նա հանեց ներքնաշապիկը, մինչև գոտկատեղը մերկացաւ, վազեց բալի պատշգամբը և սկսեց մարզանք անել։

Խորը շնչում էր դարնանային մաքուր օդը, մազոտ կուրծքը ուռեցնում և մտածում: Աղատել են աշխատանքից և ուղարկում են Մոսկվա: Դրանից էլ ավելի մեծ երջանկովյո՞ւմ: Չէ՞ որ դա Լիպարիտի վաղուցվա երազն էր: Նա արդեն քսանյոթ տարեկան էր և դեռ չէր տեսել Սովետական Միության նվիրական Մայրաքաղաքը: Մի երկու տարի կսովորի Մոսկվայում... Մոսկվայում: Ետ կվերադառնա և կշարունակի աշխատել նոր ուժերով: Իսկ որ հանել են Սանդարյանի հետ ընդհարվելու պատճառով, ոչինչ: Մոսկվայից առաջ կմեկնի Երևան, Կենտկոմին կտա իր բացատրությունը և հանդիստ խղճով կհեռանա: Այո, հանդիստ խղճով: Լիպարիտը Կենտկոմին վաղուց հայտնել է իր կարծիքը Սանդարյանի մասին: Այնուամենայնիվ նրան պահում են իբրև առաջին բարտուղար: Թող պահեն, մինչև որ կամ Սանդարյանը կուղղի իր բնավորությունը, և կսկսի լավ աշխատել, կամ գլխի կընկնեն, որ նա իր տեղումը չէ և կհանեն: Իհարկե՝ Սանդարյանը իր տեղումը չի: Ինչ արած: Այդ հո չի նշանակում, թե Լիպարիտն իրավունք չունի ուրախանալու Մոսկվա գնալու առթիվ: Եվ նա ինքնիրեն բռնեց այն բանի վրա, որ մարզանքն ընդհատել ու խենթ ուրախությամբ շնչում էր. «Մոսկվա...»:

Լիպարիտն այդ համարեց իրեն համար խիստ անհարմար մի անլրջությոն, անմիջապես ներս դնաց, լվացվեց, հագնվեց ու նստեց նախաճաշի: Մայրը նկատեց նրա արտակարգ տրամադրությունը և ցանկացավ պատճառն իմանալ.

— Մոսկվա եմ գնում, մայրի՛կ, — բացատրեց նա հրճվածքով: — Մի շաբաթ հետո մեկնում եմ:

Մայրը չհասկացավ և չկարողացավ բաժանել որդու բերկրանքը: Լիպարիտի հայտնությունը նրան շմեքերեց ինչպես որոտը պարզ երկնքում: Մի պահ մոլորված հայացքով որդու առնական դիմադժերը դիտելուց հետո տազնապահար մայրը հարց տվեց.

— Բա... Թամա՞րը...

— Թամարը մի երկու տարի կսպասի, մինչև ես կավարտեմ, կվերադառնամ: Իսկ քեզ ինձ հետ կտանեմ, մայրի՛կ, — հանգրստացրեց Լիպարիտն իր մորը:

— Չեմ դա, գլուխը բացասաբար թափահարեց Դայան մայրերիկը:

— Ինչո՞ւ,— հաշտարար եղանակով ծիծաղեց Լիպարիտը:—
Հապա ո՞ւմ մոտ կմնաս:

— Թամարի մոտ,— անառարկելի համոզմունքով հայտարարեց Գայան մայրիկը:— Ես Թամարին մենակ չեմ թողնի:

Թամարը, ռայկոմի մեքենագրուհին, որի հետ Լիպարիտը պատրաստվում էր ամուսնանալ, ապրում էր քաղաքում իր ծր-
նողների մոտ: Նրա հայրը կաշեգործարանի գիրեկտոր Գինոս-
յանն էր, մայրը՝ նույնպես պատասխանատու պաշտոնյա էր Ռա-
յոնական Գործադիր կոմիտեում: Այնպես որ Թամարը կարիք չէր
զգում Գայան մայրիկի խնամքին: Բայց և այնպես Լիպարիտն իր
մոր ակնարկը հասկացավ: Այդ նշանակում էր, որ նրան վերջնա-
պահապես դուր էր եկել ռայկոմի բարձրահասակ սեռայն մեքե-
նագրուհին և նա որոշել է նրան հարս բերել: Լիպարիտն ուրախ
էր, որ իր մայրն ու հարսնացուն իրար համակրում են: Նա խո-
րապես կապված էր իր մորը, որի խելքն ու կամքի ուժը բարձր
էր գնահատում և չէր կամենա նրան վիշտ պատճառել՝ անդուրե-
կան հարս բերելով տունը: Լիպարիտը մտքում ուրախացավ իր
հաջող ընտրության համար, մոր ուսերը քնքշովթյամբ գրկեց՝
հասկացնելու համար, թե ամեն ինչ կդասավորվի նրա ցանկու-
թյան համաձայն և դուրս եկավ տնից:

Փողոցում նա ժպտալով մտածում էր և դանդաղ քայլերով գնում
դեպի ռայկոմը: Անցյորդները նրան սիրով ու պատկառանքով բարե-
ձլում էին: Ռայկոմի կազմբաժնի վարիչը հարգանք էր վայելում այդ
քաղաքում: «Այնուամենայնիվ աշխատանքից հանեցին՝ Սանդար-
յանի միակողմանի խնդրամացիան ընդունելով իբրև բավարար
հիմք» — դարձյալ վիրավորվեց Լիպարիտը: Բայց նա անմիջապես
սկսեց ինքն իրեն մխիթարել. ինչ արած, Կենտկոմն է, նա քեզ
կուղարկի սովորելու ոչ թե այն ժամանակ, երբ դու ես ցանկա-
նում, այլ՝ երբ ինքն է ցանկանում: Ուրեմն մնում է հրաժեշտ
ասել ընկերներին և բարեկամներին: Լիպարիտն սկսեց մտքում
ծրագիր կազմել, թե մեկնելուց առաջ որ գյուղն այցելի, որ ըն-
կերոջը մնաս բարով ասի: Պարզվեց, որ պետք է այցելի բոլոր
պյուղերը և մի քանի հարյուր մարդու պետք է հրաժեշտ տա: Նա
ծնվել և մեծացել է ռայոնական այդ քաղաքում և արդեն տասը
տարի է ինչ ղեկավար աշխատանք է կատարում կոմերիտական և
պարտիական կազմակերպությունների մեջ: Աշխատանքի բերու-
մով նա մտեքմացել է ռայոնի ամբողջ ակտիվի հետ, գիտե բո-

լորին անոմաներով ու կենսագրովթյամբ: Նա կարող է տեղն ու տեղը նստել և կազմել օրինակի համար Տանձատալի մի որևէ կոմունիստի բնութագիրը: Դրա համար նա սաստիկ զարմացալեք երբ Սանդարյանը նրան առաջարկեց գնալ Զովք, հրավիրել պարտկազմակերպության ընդհանուր ժողով և ընդունել տալ Աշոտ Ֆարհադյանին վտարելու որոշում: Սկզբից եեթ Լիպարիտի համար պարզ էր, որ նա թույլ չի տա Աշոտին պարտիայից վտարել, որովհետև ճանաչում է նրան: Քսաներեք թվին միասին հակերոնական պիես են բեմադրել: Աշոտը ոչ միայն հանձն առավ խաղալ տերտերի դերը, այլ իրենց գյուղից բերեց տերտերի ֆարաջան և բուրվառը: Աշխատանքի և պայքարի բազմաթիվ հուշերով Լիպարիտը կապված է ռալյոնական ակտիվի հետ:

Լիպարիտը իր հորը չի հիշում: Միայն պատկերացնում է մոր պատմածների հիման վրա: Լիպարիտի հայրը մեկն է եղե՞ք Ալավերդու պղնձաձուլարանի այն բանվորներից, որոնք 1905 թվին ապստամբում են և հանքերի կառավարիչին նետում հնոցը: Նրան մյուսների հետ միասին բռնում են և ուղարկում Սիբիր, որտեղից նա այլևս չի վերադառնում: Լիպարիտը, ծնվում է հոր աքսորից երկու ամիս հետո: Երբ նա մեծացավ և իմացավ իր հոր պատմությունը, նրա համար պարզ էր, որ պիտի ծառայեր ռևոլուցիայի գործին: Նա տասնհինգ տարեկան էր, երբ սկսվեցին քաղաքացիական կռիվները: Մայրը իր երկաթե կամփի ամբողջ ուժով հազիվ կարողացավ նրան ետ կանգնեցնել՝ սարը, պարտիզանների մոտ փախչելու գալթակղովյունից:

— Տասներհինգ ջահել տարիներս կորցրել եմ քեզ մեծացնելու համար, — որդուն իր հուժկու թևերի մեջ սեղմեց նա: — Ո՛ւր ես գնում: Սպասի՛ր երկու տարի էլ, կաթնահոտը բերանիցդ կտրվի, նո՛ր գնա, թեկուզ գրողի դեմ:

Բայց երբ Հայաստանում համառատվեցին Սովետական կարգեր Սիբիրական բանվորի աչրին այլևս իր որդու ոտը չկապեց: Լիպարիտը անմիջապես մտավ կոմսոմոլի շարքերը և սկսեց աշխատել և միաժամանակ սովորել արտակարգ անձնազոհությամբ: Նրա դիմագծերի վրա և շարժ ու ձևերի մեջ կար մի բան, որ կապված էր հոր հերոսական հիշատակի հետ: Իր ամբողջ կեցվածքով նա կարծես ուզում էր ասել, թե ռևոլուցիայի գործը նրա համար վաղուց է դարձել ընտանեկան գործ: Ծնված օրից հայր շունենալով Լիպարիտը սովորել էր որդիական զգացմունք տածել դեպի հա-

աւակաւոր կոմունիստները, մանաւանդ նրանց հանդեպ, որոնք աշխատել են Ալավերդիի հանքերում և հիշում էին նրա հորը։ Այդ զգացմունքները նա հետզհետե կապեց պարտիական ղեկավար մարմինների հետ։ Կենտկոմը նրա համար ինչ որ հարազատ մեծաւորի մարմնացում էր, ինչ որ մի խստաբարո և իմաստուն հայր, որի վճիռները ինչքան էլ որ դժւար լինեն, պարտաւոր է անմոռանչ կատարել ամեն մի կոմունիստ։ Կենտկոմի հանդեպ տաժած աչդ բացարձակ պատկառանքը մեղմացնում էր Լիպարիտի սրտում վիրավորանքի զգացմունքը։ Դրա համար նա ժպտալով էր մտածում, որ այնուամենայնիւ նրան աշխատանքից հանեցին՝ առանց լրիւ տեղեկություն ունենալու իր և Սանդարյանի ընդհարման մասին։

Լիպարիտի կաբինետում նրան սպասում էր Թամարան։ Նա ասաց, թե հենց նոր երևանից զանգահարել է Կարոն, Լիպարիտի մտերիմ ընկերներից մեկը, որ աշխատում էր Կենտկոմում իբրև հրահանգիչ։ Կարոն շնորհավորել է Լիպարիտին՝ Մոսկվա գնացու համար և հայտնել է՝ որ Կենտկոմի բյուրոյի նիստում Սանդարյանը շատ լավ գնահատական տվեց Լիպարիտին։ Եւ Թամարան հպարտ հիացմունքով նայեց իր սիրած երիտասարդին.

— Հաղթեցիր։

— Թամարա, — աղչկա փոքրիկ ձեռքն իր ջլուտ մատների մեջ առաւ Լիպարիտը։ — Մորս կնայե՞ս...

— Ինչո՞ւ է միայն քո մայրը, — իր նշաձև աչքերը Լիպարիտի նշաձև աչքերին հառեց Թամարան, ձեռքն ազատեց նրա ձեռքից և դուրս փախաւ։

Լիպարիտը մի պահ երազուն նայեց աղչկա ետևից և ասպօնոտները սեղմեց. «Ուրեմն Սանդարյանը Կենտկոմից թաքցրել է նրանց ընդհարումը... ահա թե ինչ»։

Լիպարիտը մեկնելու համար դեռ մի շաբաթ ուներ։ Դրա համար իր ազատ ժամանակը նա օգտագործում էր գլուղերը մեկնելու և ընկերներին հրաժեշտ տալու։ Նրա մեքենան Զովքից Հացավան էր սլանում։ Լիպարիտը ժպտալով նայում էր հայրենի անտառապատ լեռներին և մտածում։

Նրան ամենից շատ մտահոգում էր Լևոն Լամբարյանի վիճակը: Ռաջկոմի քարտուղարը Լևոնին չի սիրում և դա կարող է Լևոնի համար ստեղծել լուրջ անախորժություններ: Իսկ Լևոնի հմայքը Լիպարիտի աչքում շատ հին է և շատ մեծ: Լիպարիտը երբեք չի կարող մոռանալ, որ Լևոն Լամբարյանը իրենց ռաջոնի ամենաերիտասարդ պարտիզանն է եղել և մասնակցել է դաշնակցական կառավարության մինիստրներին բռնելու օպերացիային: Լիպարիտը այս համարում էր շտեմնված մի սխրագործություն և երջանկություն:

Լամբարյանը ռաջոնում հայտնի դարձավ նաև իբրև «Պոչն ընկած» կոլխոզներ ոտքի հանող: Հենց այդ պատճառով էլ Լիպարիտի նախաձեռնությամբ նրան փոխադրեցին Հաջավանի կոլխոզը, որի վիճակը վճռական նշանակություն ունի ամբողջ ռաջոնի կոլխոզ շինարարության համար: Եվ Լևոնը կարողացավ տիրապետել նաև Հաջավանի հսկա կոլխոզին, որի նախագահները չորս ամսից ավելի չեն դիմանում:

Երբ Լիպարիտը ներս մտավ, Լևոնը Արուսին համոզում էր աշխատել կոլխոզում իբրև մանկական մսուրի վարիչ: Արուսը ոչ մի գնով չէր ուզում համաձայնվել՝ պատճառաբանելով, թե առանց այն էլ նա հազիվ է կարողանում խնամել ամուսնուն և երեխաներին: Իրականում նա վախենում էր, որ դրսի աշխատանքը իրեն կխորթացնի Լևոնի հետ և նոր պատճառ կգառնա նրանց երկպառակության: Լիպարիտը նույնպես միացավ Լևոնին, գտնելով, որ հասարակական աշխատանքի մեջ Արուսը կգոստիարակվի և կազատագրվի շատ նախապաշարմունքներից: Արուսը չկարողացավ դիմադրել երկու տղամարդկանց միացյալ տրամաբանությանը և նրանց հետ համաձայնեց՝ մտքում գտնելով, որ ինքը, այնուամենայնիվ, իրավացի է:

Նախաճաշից հետո Լիպարիտն ու Լևոնը դուրս եկան ու միասին ուղևորվեցին դեպի խններոյդ բրիգադի ցանքադաշտերը: Լեվոնն ուզում էր ստուգել թե նախկին բրիգադիբի օրով կատարված գարնանացանն ինչպես է բուսնել: Կապույտ մաքուր երկնքի տակ շողում էին կանաչ աշնանացաններն ու դարնանացանի նորածիլ տարածությունները: Կանանց խայտաբղետ խմբերը այս ու այն տեղ զբաղված էին քաղհանով կամ քար հավաքելով: Նրանք հեռվից ողջունում էին իրենց նախագահին և «Ռաջկոմի Լիպարիտին»:

Վերջապէս Լեոնը ցանկացաւ իմանալ, ճիշտ է արդո՞ք, որ Լիպարիտը ազատված է աշխատանքից և գնում է սովորելու Լիպարիտը հաստատեց նրա լսած լուրը:

— Լավ չեղաւ,— ղլուխը թափահարեց և խորը շնչեց Լեոնը:

— Ինչո՞ւ:

— Դու ինքդ լավ գիտես, թե ինչո՞ւ:

Լիպարիտը արծվային քիթը դարձրեց դեպի ընկերը և խորամանկ ժպտաց:

— Դու Սանդարյանի՞ց ես վախենում:

— Հին ասացվածք է՝ խելառն իր շտեսածից է վախենում, խելոքն՝ իր տեսածից: Դու նրան լավ ես ճանաչում:

— Դու նույնպէս ճանաչում ես,— հեղնանքով ծիծաղեց Լիպարիտը:— Բայց ինձնից քննություն ես պահանջում: Սանդարյանը պարտիային անկեղծ նվիրված մարդ է:

— Ես էլ այդ կարծիքի եմ: Բայց:

— Բայց եթե դու նրա ղեկավարութեան տակ ես, ապա չհամարձակվես նրանից լավ հասկանալ պարտիայի քաղաքականութիւնը: Նա անկեղծորեն կարծում է թե ինքը ամբողջ ռայկոմն է, իսկ ռայկոմը՝ ամբողջ պարտիան: Եթե դու նրա հետ միճես, նա քեզ անկեղծորեն կմեղադրի պարտիայի ծրագիրն ու կանոնադրութիւնը հերքելու մեջ:

Նրանք մի պահ լուռ քայլում էին: Սպիտակի լանջերից խոխոջելով դալիս էր բալակաճ հորդաջուր մի առու, կտրում անցնում էր ճանապարհը և կանաչ արտերի միջով գնում դեպի հեղեղատը: Ներքեում, առվի ափին գոյացել էր կանաչ մի մարգաշերտ, որը փափուկ մի գորգի նման մարդու տրամադրում էր թավալ տալու: Ընկերներն իրար լուռ հասկանալով ճանապարհից ելան և թիկն տվին այդ մարդաթմբի վրայ: Լեոնը շարունակեց իրենց ընդհատված խոսակցութիւնը:

— Բայց ի՞նչ եռանդ ունի:

— Այդ եռանդով,— կանաչի մեջից մի երեքնուկ պոկեց Լիպարիտը,— նա կարող է դառնալ ագիտատուր, հրահանգիչ, առևտրական սղենտ, բայց ոչ ռայկոմի քարտուղար: Նա լավ կկարողանա աշխատել, եթե նրան լավ ղեկավարեն: Իսկ ինքը ղեկավարել չի կարող: Ես կենտրոնում իմ այս կարծիքը հասցնել եմ և այժմ հեռանում եմ հանդիստ խղճով:

— Եվ հանգիստ խղճով ինձ թողնում ես նրա եռանդին իբրև
աբեկտ,— քմծիծաղ տվեց Լևոնը,— գեթ Ղազարյանը չլիներ:

— Ես Ղազարյանին Հացաւիւանից կհեռացնեմ, նոր կգնամ,—
Յնոտները ամուր սեղմեց Լիպարիտը:— Իսկ դու ի՞նչ ես մտա-
ծում Մացակ Ավագյանի մասին:

— Մացակ Ավագյանի* մասին...— դանդաղ մտածելով պա-
տասխանեց Լևոնը:— Ես կարծում եմ, որ Մացակ Ավագյանին,
այնուամենայնիվ, կարելի է դաստիարակել: Նա խելոք է: Միան-
դամայն պարզ է, որ նա փոխվել է:

Լիպարիտը ընդոստ շարժումով վեր կացավ և թափ տվեց շո-
րերը: Նրան հետևեց Լևոնը և նրանք շարունակեցին ճեմել տաս-
նիններորդ բրիգադի գարնանացանում: Այդ այն հողամասն էր, որ
Ասատուր Զուրաբյանը բողոքեց, թե սերմացուն փոխանակում են
արաղի հետ: Տեսարանը ուրիշ էր, նախկին սև տարածությունը
այժմ արևի տակ շողում էր անհավասար փարթամությամբ ծլած
վառ քնքուշ կանաչով: Լևոնը բլթկնոտը հանեց և ինչ որ նշում
կատարեց:

— Լավ բերք է խոստանում,— խորամանկ ժպտաց Լիպա-
րիտը:

— Եթե երաշտը միայն չխանգարի...— երազուն հայացքը
..Զուրաբենց բարդու կողմը հառեց Լևոնը:

— Դու կսկսես կառուցել նոր Հացավան,— իր ոգևորությու-
նը հեղնանքով քողարկեց Լիպարիտը:

— Ոչ, նախ և առաջ կամուրջը,— նրան հասկացավ Լևոնը:
— Ախ, այս հիմար բնությունը: Նա մեկ-մեկ հարվածում է քեզ,
ինչպես թշնամի:

— Մի՛ վախենա, անսքող ոգևորությամբ ձեռքը Լևոնի ուսին
խփեց Լիպարիտը,— կգա ժամանակ, որ նա պարտված կընկնի
մեր ոտքերի տակ և մեզ կծառայի ինչպիսի ասեղով ծակված սա-
տանան: Լսե՛լ ես պառավների գրույցը, որ եթե սատառային ա-
սեղով ծակես, նա քեզ կհնազանդվի և գիշեր ցերեկ ամենայն ջա-
նասիրությամբ կաշխատի քո տան համար: Մենք արդեն ունենք
մեր ձեռքին դիտության ասեղը... կգա ժամանակ, երբ մենք այլևս
չենք վախենա ոչ սառնամանիքներից, ոչ էլ երաշտից: Ինքներս
կհորմավորենք մեր հողերի ջերմությունն ու խոնավությունը:

Լևոնը մտասույզ նայեց հեղեղատի կողմը և հարց տվեց
..կարծես ինքն իրեն:

— Ե՛րբ կդառայի ժամանակը:

— Քսանհինգից երեսուն տարի հետո, — մտքում ինչ որ հաշվելուց հետո լրջորեն պատասխանեց Լիպարիտը: — Ես և դու կտեսնենք լիակատար կոմունիզմը:

— Եթե կապիտալիստները միայն շխառագարեն...

— Նրանք մեզ վրա կհարձակվեն շտեմնոված մեծ ուժով, մենք նրանց կջարդենք և կշարունակենք կառուցել կոմունիզմը, — վրաբերեց Լիպարիտը այնքան համոզված մի շեշտով, որ կարծես լուծում էր մասնամատիկական խնդիր:

Նրանք վերադառնում էին դեպի Հացավան: Գարնան կապույտ երկնքի տակ, առատ բերք խոտոտացող արտերի կանաչու-թյան մեջ, երբ հեռվում զրնգում է ջրվորի բահը, հաճելի է երազել ապագայի մասին: Լիպարիտը զարմացնում էր Լևոնին իր կարդացած գրքերի բանակով: Ե՛րբ է ժամանակ գտնում կարդալու՝ շարունակ նիստերով, գլուղից գլուղ շրջելով, հրահանգներ ընդունելով ու հրահանգներ տալով ղեռաված պարտիական ալյսանխոնջ աշխատողը: Լևոնը այս հարցը տվեց ուղղակի Լիպարիտին: Պատասխանը պարզ էր. սիրած գործի համար ժամանակ միշտ կձարվի:

— Սուտ է, երբ ասում են, թե կարդալու ժամանակ չունենք, — արհամարհանքով ծնոտները սեղմեց և ապա շարունակեց Լիպարիտը: — Ամենածանրաբեռնված մարդն էլ, եթե ցանկանա կարդալ, ժամանակ միշտ կունենա: Ինչպես ծխող մարդը միշտ փող կունենա ծխախոտի, խմող մարդը՝ խմիչքի համար: Մե՛նք ենք շատ ծանրաբեռնված գործնական աշխատանքով, թե՛ պարտիայի ղեկավարները: Ինչո՞ւ ընկեր Մոլոտովը ժամանակ է գրտնում գրքեր կարդալու, իսկ Շմալոնը չի գտնում: Հենց վերցնենք Սանդարյանին: Թերթի առաջնորդողներից և պաշտոնական հրահանգներից բացի բան չի կարդում: Ես նրա ձեռքին ոչ մի գեղարվեստական գիրք չեմ տեսել: Կարդացողներին էլ ծաղրում է: Անտոնյանը Շիրվանզադեի վեպերը կարդում է նրանից թաքուն: Իսկ ես բնավ չեմ էլ նկատում, թե ինչպես կարդացի այս կամ այն գիրքը: Կարդալը ինձ համար շնչառության պես անհրաժեշտ մի բան է և ես կարդում եմ:

Լիպարիտն ուղում էր Լևոնին հանդիմանել, որ նա էլ քիչ գրքեր ունի իր գրադարանում, բայց նրան խնայեց՝ նկատելով, որ նա ամաշխույց արդեն կարմրել է: Լևոնը մտքում համաձայն

էր նրա հետ: Լիպարիտը ճիշտ է ասում. Լևոնը նույնպէս քիչ է կարգում: Նա անձնական գրադարան չունի շարունակ տեղից-տեղ փոխադրվելու պատճառով: Այդ ճիշտ է: Բայց ամեն տեղ էլ կարելի է գիրք ճարել և կարդալ: Հենց Հացաւանի խրճիթ-ընթերցարանում հիանալի գրքեր կան: Իհարկե՝ պետք է կարդալ: Լևոնն զգաց թե ինչքան աճել և առաջ է գնացել Լիպարիտը պարտիական ղեկավար աշխատանքի մեջ: Նախանձի և հիացմունքի խառն զգացմունքով նա նայեց նրա երեսին ու ժպտաց:

— Ախ, Լիպո՛ւ՝ ջան, ամիսո՛ւս, որ դնում ես... քեզ հետ շատ հեշտ է աշխատել: Բայց... երանի՜ քեզ:

— Գիտե՛ս ինչ Լևոն... — հանկարծ կանդ առավ և իր նշաձև աչքերը ընկերոջ երեսին հառեց Լիպարիտը, — ես չէի ցանկանա հեռանալ աշխատանքից... առաջ ուղում էի, բայց հիմա չեմ ուղում:

— Ձե՛ս ուղում դնալ Մոսկւա, զարմացավ Լևոնը:

— Մոսկւան իմ երազն է, — բացատրեց Լիպարիտը: — Բայց աշխատանքի այս շրջանում, երբ մենք նոր ենք սկսում ամրացնել կոլլսոզները... ես կուզենայի քեզ հետ միասին կառուցել Նոր Հացաւանը: Ձե՛, Եթե իմ կամքը հարցնեին, ես հիմա չէի ուզենա ազատվել աշխատանքից... իսկ դո՛ւ, Լևոն, կուզենայի՞ր Հացաւանից հիմա հեռանալ:

— Ոչ մի դնով, — ջերմեռանդ բացագանչեց Լևոնը: — Նա դեռ նոր եմ սկսել:

— Այ տեսնո՞ւմ ես... ես քեզ հասկանում եմ: Նա քեզ հետ կլինեմ Մոսկւայում:

Նրանք արդեն կամուրջի վրա էին: Կանդ առան և ամուր սեղմեցին իրար ձեռք: Առաքել Ամին իր կտուրի վրա կանգնած գերանդի էր սրում: Յոթնամյա երանը ինչ որ մեկին անիծելով գրնում էր դեպի անասնապահական ֆերման: Կոլլսոզի գրասենյակի կողմից գալիս էր Քուռակի հուժկու խրխինջը: Ծիծեռնաւիկները հրճւալի ճովող շուններով խզբզում էին երկնքի կապույտ գրատախտակը: Մի խումբ գյուղացիներ Շմալոնի ղեկավարութեամբ կանաչ ճյուղերով և կարմիր գրոշակներով զարդարում էին կամուրջից դեպի գյուղամեջ տանող ճանապարհի հաղթական կամարը: Վաղը մայիսի մեկն էր: Հեռվից Լիպարիտին և Լևոնին տեսել և նրանց կողմն էին գալիս Հացաւանի մի խումբ կոմունիստներ:

ՔՍԱՆՎԵՑԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Հասմիկը գլուխից նոր էր վերադարձել: Տեխնիկումի հանրակացարանում պատից կախված հայելու առաջ մազերն էր սանրում և մտածում նախորդ օրվա իրադարձությունների մասին: Ինչո՞ւ նրա սիրտը կպավ կոլխոզի նախագահին, մեծ ընտանիքով ու մեծ աշխատանքով ծանրաբեռնված մի մարդու, որին սիրելը հանցանքի նման մի բան էր թվում: Ինչո՞ւ նա սիրեց Լևոնին և ոչ թե Վասակին, որի հետ կարող էր ազատ հանդիպել, ամուսնանալ և երջանիկ լինել: Ինչո՞ւ նրա սիրտը փախչում է արդար սիրուց և ընտրել է հանցավոր սերը: Այս հարցերը տանջում էին պատանի աղջկա միտքը և նա չէր կարողանում հասկանալ, թե ի՞նչ է կատարվում իր հետ: Նա ճգնում էր հիշել թե երբվանի՞ց սկսեց սիրել Լևոնին: Արդյոք առաջին իսկ հանդիպմա՞ն ժամանակ, երբ Լևոնը կոլխոզային ակտիվի ուշանալան հավաքում բարձրացավ ամբիոն և խոսելիս շարունակ նայում էր առաջին շարքում նստած Հասմիկին և կարծես նրանով էր ստուգում իր ելույթի տպավորությունը: Թե՞ հավաքից հետո թատրոնի հրապարակում, երբ Հասմիկը, չիմանալով, որ Լևոնը դառնալու է Հացավանի կոլխոզի նախագահը, մոտեցավ նրան, շնորհավորեց հաջող ելույթի համար: Այդ պահին Լևոնը Հասմիկին այնքան երիտասարդ թվաց, որ աղջկա մտքով իսկ շանցավ, թե նա ամուսնացած է և հայր՝ երեք երեխաների: Թե՞ գլուղում, երբ Լևոնը «լտանդավոր» ձին զսպելուց հետո կանգնեցրել էր Հասմիկենց տան մոտ և հաղթական ու հոգնած հայացքով նայում էր Հացավանին: Հասմիկը չէր կարողանում որոշել, թե երբվանի՞ց է սիրում Լևոնին: Նրան թվում էր, թե նա կրել է այդ զգացմունքն իր սրտի մեջ իր ծնված օրից և աճել ու մեծացել է նրա հետ միասին: Սկզբում լավ էր: Հասմիկն իրեն զգում էր մի վարդազույն երազի մեջ: Նա ճաշակում էր առաջին սիրո անմեղ հրճվածքը: Բայց երբ հացավանյիներն սկսեցին բամբասել, երբ ծաղիկներով զարդարված նրա ճանապարհի վրա կանգնեցին Լևոնի կինն ու երեխաները, նրա վճիռ զգացմունքը պղտորվեց հանցանքի գիտակցությամբ: Պղտորվեց, բայց չթուլացավ, չցամաքեց, այլ գրեհալով ավելի սաստկացավ և նրան հասցրեց մինչև այն անթույլատրելի քայլը. նա Լևոնի գլուխը գրկեց՝ նրա մազերը չորացնելու պատրվակով: Վասակն էլ այդ իմացավ և Հասմիկը հարկա-

դրված եղավ նրան խոստովանել մի բան, որ նա պարտավոր էր թաքցնել ոչ միայն ուրիշներին, այլ և իրենց: Վասակը... նա ասաց. «ես այլևս ոչ ոքի չեմ սիրի»: Հասմիկը չէր կարողանում որոշել, խղճո՞ւմ է Վասակին, թե՞ հիանում է նրանով պատանեկական այդ համառության համար: Ինչո՞ւ Վասակը Հասմիկից երես չի թեքում, նույնիսկ այն բանից հետո, երբ նա տեսավ Հասմիկի հանցավոր սեբը: Ինչո՞ւ են այսքան հետապնդում Հասմիկին: Մի՞թե նա, իրոք, շատ գեղեցիկ է: Նա նույնց հայելուն, ինքն իրենով հրճվելուց ամաչեց, գլուխը կախեց և կրկին բարձրացրեց: Հանկարծ հայելու մեջ Հասմիկի շագանակագույն խոպոպների կողքին բսնեց մի տղայի դեմք, որ ծիծաղաշարժ ծամածռությամբ պիտում էր աղջկան:

Հասմիկը բարկացած ետ դարձավ:

Ռայկոմի ցրիչն էր: Նա դեմքին արհեստական լրջութուն տալով դիմեց Հասմիկին.

— Ընկեր Սանդարյանը քեզ շտապ կանչում է:

— Նորի՞ց, — դժմատուլած շրթունքներով հազիվ թոթովեց Հասմիկը:

— Վախեցա՞ր, — աքլորացավ ցրիչը՝ գոհ այն բանից, որ իր այցելությունն այդքան խոր տպավորություն է գործում այդ գեղեցիկ աղջկա վրա:

— Ինչո՞ւ պիտի վախենամ, — սաստեց Հասմիկը և ցրիչի հետ միասին դուրս եկավ հանրակացարանից:

Ցա փողոցում քայլում էր առանց բան տեսնելու: Նրա գլխի մեջ պտտվում ու որոտում էին ռայկոմի քարտուղարի կրկնակալական ու հեղհեղ ձայնը, Լևոնի և Վասակի լուռ հայացքները և իր եղբոր Ասատուրի շփոթմունքը:

— Ահա և ինքը, ընկեր «Արևը», — դըրդաց Սանդարյանը՝ հաստիկ ձեռքը մեկնելով Հասմիկին: — Ծանոթացիր ընկերների հետ: Գրողներ են, ընկեր Վաչագան Խոռոստունի և ընկեր Վահան Վեմյանը:

Հասմիկն ազատ շունչ քաշեց և գլուխ տվեց հյուրերին:

— Հասմիկ Զուրաբյան:

— Թղթակցությունդ ստուգեցինք, — ավելացրեց Սանդարյանը նույն հեղինոտ եղանակով: — Ծիշտ էիր գրել: Բայց մի քանի մարդկանց իզուր ես հուպ տվել: Մի խոսքով — վառել ես, ոնց որ արև:

Հասմիկի վախն արդեն անցել էր: Նշանավոր գրողների ներկայութիւնից նա ավելի համարձակ էր դարձել: Ուստի նա պատասխանեց չարաճճի հանդգնութեամբ.

— Բնկեր Ստալինն ասել է. եթե թղթակցութիւնը տասը տոկոսով էլ ճիշտ լինի, էլի պետք է տպագրել:

Խոռխոռունին գրպանից հանեց բլոկնոտը և դրեց. «Հացաւանի գեղեցիկուհին հախուռն է, ինչպես լեռնային մի ջրվեժ»: Վեմյանը նայեց Հասմիկի հպարտ ու ներդաշնակ հասակին՝ մտածելով. «Կգա ժամանակ, երբ մեր բոլոր կանայք այսպես հրաշագեղ կլինեն»:

— Ներեցե՛ք ինձ, ընկերներ, որ ես չեմ կարող անձամբ ձեզ տանել Հացավան, — ոտքի ելավ Սանդարյանը: — Կենտկոմից մարդ է եկել. կարեւոր նիստ ունենք: Բնկեր Հասմիկի հետ միասին կգնաք: Իսկ ես կգանդահարեմ, որ ձեզ ընդունեն ինչպես հարկն է:

Սանդարյանի մեքենան սպասում էր դռան առջև: Ռայոնական քաղաքի երիտասարդութիւնը հավաքվել էր մեքենայի շուրջ՝ մայրաքաղաքից եկած հայտնի օրուներին տեսնելու համար: «Վահան Վեմյան» — շշնջացին մի քանիսը: Խոռխոռունու տրամադրութիւնը փչացաւ: Երիտասարդների հետ փոխանակած մի քանի հարց ու պատասխաններից հետո նա եկավ այն եզրակացութեանը, թե նրանք չեն կարողում կարևոր գրքերը, չեն հետաքրքրվում իսկական գրականութեամբ:

Վեմյանը սեղմեց ռայկոմի քարտուղարի ձեռքը, ցտեսութիւն ասաց երիտասարդներին ու նստեց մեքենան: Հասմիկը տեղավորվեց նրա կողքին: Խոռխոռունին քաղաքավարութեամբ դիմեց Հասմիկին.

— Դուք անցե՛ք շոֆերի մոտ: Վերարկու չունեք. կմրսեք ճանապարհին:

Հասմիկը հրաժարվեց և Խոռխոռունին սաստիկ սրտնեղած նստեց շոֆերի կողքին:

Հասմիկն սկսեց ագահութեամբ նայել, զննել իր նշանավոր հյուրերին:

Խոռխոռունին վեհ ու պատկառելի տպավորութիւն գործեց նրա վրա առաջին հայացքից: Բայց երբ նա սկսեց խոսել, այդ տպավորութիւնը փչացաւ: Վեմյանն, ընդհակառակը, երբ լուռ էր, երբ նայում էր դեմքի ներվային կծկումներով, անհետաքրքիր.

մինչև իսկ տգեղ մարդու տպավորություն էր թողնում: Բայց նա կերպարանափոխվում էր խոսելիս և մանավանդ ժպտալիս: Նրա խրոխտ ձայնի և աշխույժ դիմաշարժի մեջ կորչում էր դիմագծերի անհարթությունը և նա Հասմիկի աչքին գրավիչ տղամարդու կերպարանք էր ստանում: Նա երկուսին էլ առաջին անգամ էր տեսնում: Աղջկա սիրտը լիքն էր ուրախության արտադարձ բռնկումներով: Մեքենայի աննշան ցնցումներից նա բարձրաձայն ծիծաղում էր՝ վարակելով նաև իր հյուրերին:

— Ինչպե՞ս է կոչվում,— ետ դառնալով՝ Հասմիկին դիմեց խոսխոռունին, երբ մեքենան անցնում էր երկաթուղու մոտիկ բլրալանջի վրա փռված մի գյուղի միջով:

— Զո՛ւք,— պատասխանեց Հասմիկը՝ բարեկեղծ կոլխովի գրասենյակի մոտ կանգնած իր ծանոթներին:

— Մքանչելի՞ անուն է,— բացազանչեցին միաբերան Վեմյանն ու խոսխոռունին:

Նրանք սկսեցին քննադատել հայկական գյուղերի անունները: Խոսխոռունին խիստ վրդովված էր նրա համար, որ մեր գյուղերը կոչվում են օտարոտի և անբարեհնչյուն անուններով. Մուլա-Դուրսուն, Քեշիշ-Քյենդ, Մուլա-Բայազետ, Ղուրաու-ղուլի...

— Վիրավորական անուններով,— նկատեց Վեմյանը,— օրինակ՝ Ղոնախ-ղուան, այսինքն՝ հյուր ջարդող...

Հացավանի գեղեցկուհին բարձրաձայն ծիծաղեց: Նա հասկացավ Վեմյանի ակնարկը: Մի ամիս առաջ խոսխոռունին Ղոնախ-ղուանի մասին գրել էր մի ֆելիետոն, որի դեմ սուր մի թղթակցության մեջ գուրա էր եկել խրճիթվարը, հերքելով նրա ֆելիետոնում բերված բոլոր փաստերը:

— Դավառական նեղսրտություն,— բորբոքվեց խոսխոռունին: — Ուզում էին, որ ես ներբողեմ նրանց անհրապույր խրճիթ-ընթերցարանն ու տգետ խրճիթվարին... ինչպես գու՞ ես անում:

— Բայց հացավանցիներին դու ներբողեցիր,— նկատեց Վեմյանը: — Բայց էլի բողոքեցին:

Հասմիկն ամոթխածությամբ դուրսը կախեց: Մազերն իջան ու ծածկեցին նրա ժպտացող աչքերը: Խոսքը վերաբերում էր նրա աչքն թղթակցությանը, որ ուղղված էր խոսխոռունու «Հացավան» վերնագիրը կրող մեզ ծանոթ ակնարկի դեմ: Հասմիկի թղթակցությունը խմբագրատանը ցույց տվին խոսխոռունուն: Նա սաստիկ աշլաշկվեց և սպառնաց կրկին Հացավան մեկնել ու մերկացնել

«Արևի» տակ թաքնված այդ թղթակցի մոլթ հետադիմական դեմքը: Խմբագիրը շատ ուրախացավ Խոռխոռունու այդ պատրաստակամության վրա և խնդրեց նրան Վեմյանի հետ միասին մեկնել Հացավան՝ դարձնանայանի ժամանակ աչքի ընկած կոլխոզնիկներին մասին ակնարկներ գրելու և ի միջի այլոց պարզելու նաև «Արևի» թղթակցությունը: Պարզվեց, որ «Արևի» տակ ծածկված էր Վահա այդ գեղեցկուհին:

— Ջանըմ, հարվածում ես, բողբոլում են, դրվատում եմ բողբոլում են: Չգիտես, ինչպես գրես, որ գոհ մնան մարդիկ,— փորձեց կատակել Խոռխոռունին՝ իրեն համար աննպաստ այդ խոռակցությունը փակելու նպատակով:

— Պետք է ճիշտ հարվածել և ճիշտ...

— Դրվատել,— օգնության հասավ աղջկան Վեմյանը:— Այժմ պատմեցե՛ք, ընկե՛ր Հասմիկ, ձեր կոլխոզի մասին: Ո՞րն է լավագույն բրիգադը, ուրե՞ր են իսկական մարդիկ: Ո՞ւր հարվածենք, ո՞ւր դրվատենք: Նախապես ծանոթացրեք մեզ, որ չսխալվենք և դուք հետո չհերքեք մեր գրածները: Ես պիտի գրեմ ձեր կոլխոզի նախագահի մասին: Նրան շատ են գովում: Դուք ի՞նչ կարծիքի եք:

— Լեոնի՞ մասին,— զրնդաց հրճվանքով Հասմիկի ձայնը:— Անպայաման գրեք, ընկեր Վեմյան: Դուք շատ լավ եք գրում:

Եվ նա սկսեց նկարագրել Լեոնի աշխատանքը՝ ճերմակ առամները շողացնելով և հիացմունքի ցուրբեր արձակելով խաժագույն խոշոր աչքերից:

— Ուժեղ լույսի տակ է ձեր կոլխոզի նախագահը,— կիսապատակ երազեց Վեմյանը:

— Իսկ դուք ինչի մասին պիտի գրեք, ընկեր՝ Խոռխոռունի,— Վեմյանի կատակից խուսափելու և Խոռխոռունու հետ պատշաճ հաշտություն կայացնելու նպատակով հարց տվեց Հասմիկը իրեն հատուկ աղերսական եղանակով:

Խոռխոռունին դժվարանում էր որոշել իր նյութը: Նրա կարծիքով լավագույն նյութը Վեմյանը գոհհիշորեն յուրացրեց: Նա մի պահ մոռաց մտածում էր՝ Բայց Հասմիկի ջերմ աղերսական դիմումը փարատեց նրա վրդովմունքը և նա հանկարծ մատը ճակատին դնելով բացազանչեց.

— Էլ իրիկա՛... Ես կգրեմ Ձեր մասին: Պատմեցե՛ք Ձեր կենսագրությունը:

Եւ ինչ որ Բաղրամը զրպանից հանելով շուռ եկաւ զեպի աղ-
ջիկը:

— Ես ինչ կենսագրութիւն ունեմ, որ պատմեմ,— համե-
տաբար շառագունեց Հասմիկը:— Եթէ ուզում եք գրել կանանց
մասին, վերցրեք Զարուհի Միկինյանին: Նա այնքան խելո՞ք է,
այնքան աւտի՞վ: Ամեն օր մի բան է հնարում: Նրան ինչքան
դուլեք, մենք չենք բողոքի: Եւ ինչ որ սկսեց նկարագրել Զարուհի աշ-
խատանքը կաթնամշակման ֆերմայում:

— Հաղոյի կնիկ մասին ես խոսում,— ետ դարձաւ շոֆերը,
որ արդեն ձանձրացել էր այդքան ժամանակ լուռ մնալուց:

— Այդ Զարուհի իսկական վեպի հերոսուհի է,— բացառանշեց
Խոստոռունին:— Ես նրա մասին անպաւժան կգրեմ:

Վեպանը չկարողացաւ զսպել իր փրթկոցը:

— Այ տղա, մի ժամում երեք վեպի ծրագիր հղացար: Մին-
չէ երեկո երեսունի կհասցնես: Ե՞րբ պիտի գրես այդ բոլորը:

— Օրական մեկը կգրի, մի ամսում կկատարի պլանը,—
միամտորեն նկատեց շոֆերը:

Փամբակի լեռներն ու բլուրները տիտանական պարի պե-
շքանաձէ կանգնած էին՝ դոյացնելով լեռնային վիթխարի մի կաթ-
սա: Հարթութիւններն ու սարալանջերը ծածկված էին տարբեր
երանգի և մեծութեան հողամասերով: Կանաչ տարածութիւնների
մեջ, մոտիկ ու հեռու, սեին էին տալիս քար հալածող կամ քաղ-
հանավոր կանանց օղակները: Լեռնակաթսայի կենտրոնում բարձ-
րացող մի բլուրի դարափոս մակերևութի վրա հեւլից երկաց
երկու թիթեղածածկ շէնք. դռնի նորակառուց զարդոցն ու կոխո-
ղի դրասենյակը: Դռնի սակավաթիւ ծառերի վրա իշխում էր երկ-
նասլաց մի բարդենի, որ գրավեց Խոստոռունու ուշադրութիւնը:
Դա Զուրաբյանների բարդին էր:

Նրանք մոտենում էին Հացավանին:

ՔԱՆՅՈԹԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Մեքենան կանգ առաւ կոլխովի դրասենյակի առաջ: Հացա-
վանի ղեկավարներն արդեն սպասում էին հյուրերի դաշուն: Մե-
քենայից առաջինը դուրս եկաւ Խոստոռունին, հին ծանոթի ինքնա-

վըստահությամբ սեղմեց 'Հաղարյանի, Լեոնի և մյուսների ձեռքերը, ապա նրանց ներկայացրեց Վահան Վեմյանին: Բազմաթիվ կանայք ու երեխաներ շրջապատեցին մեքենան և սկսեցին հետաքրքրությամբ դիտել եկվորներին: Բազմության վրա տպավորություն էր գործում խուլսողունու եվրոպական լայնեզր գլխարկը:

— Զուրաբենց աղջիկն էլ հետներն է,— բացառանքեց Յոթնամյաները մի այնպիսի եղանակով, որից երևում էր, թե Համիկի մտախն ուր խոսք ու զրույց էր տարածվել գյուղում:

Լեոնի սիրտը կուշ եկավ: Նա ինքնիրեն բռնեց կապույտ շոր-ջազգեստի մեջ շքեղորեն ծաղկած Համիկին նայելու վրա: Աչքերը աննկատելի դանդաղեցրեցին զուրաբենցի և շուտ եկավ նրանից՝ իբր թե աղջկան չէր էլ տեսնում: Այդ նկատեց Անուշը, որ հետևում էր Լեոնի յուրաքանչյուր ակնթարթին, և իր ներկայությունն այդ տեղ այդ պահին արդարացնելու նպատակով դիմեց նրան.

— Լեոն ջան, Մացակ ապերն ասում է, թե հյուրերի համար պատրաստությունն ո՞ւմ տանն եք տեսնում, որ ոչխարն այնտեղ ուղարկենք:

— Ի՞նչ պատրաստություն,— միջամտեց Վեմյանը, որին դուր չեկավ այդ կնոջ ցուցարար հյուրասիրությունը,— ոչ մի պատրաստություն պետք չէ:

— Հյուրն իրավունք չունի միջամտելու տանտիրոջ գործերին,— այտի վրա փոս առաջացնելով ժպտաց Լեոնը:

— Մենք սովորական հյուրեր չենք,— կիսակատակի տվեց Վեմյանը,— մենք այստեղ մի տեսակ տանտեր ենք:

— Վա՛ղն արի, ջանը մ'. ինչո՞ւ կխառնվես մարդկանց գործերին,— թեթևակի հանդիմանեց խուլսողունին՝ վախենալով, թե Վեմյանն իր անտեղի համառությամբ կարող է փշաքնել հյուրասիրությունը:

Վեմյանը գործնական տոնով դիմեց կոլխովի նախադահին.

— Ուրեմն, անցնե՛նք աշխատանքի, ընկե՛ր Համբարյան: Յո՛ւյց տվեք մեզ ձեր կոլխովում այն ամենը, ինչ որ դուք արժանի եք համարում մամուլում նկարագրելու:

— Ամենից առաջ դիտե՛ք մեզ մոտ, մի թեթև նախաճաշ արեք, նոր կսկսեք ուսումնասիրել մեր աշխատանքները,— առաջարկեց Հաղարյանը Վեմյանին թեկնցով անելով:

— Ես, ճիշտն ասած, ախորժակ չունեմ,— առաջարկեց Վեմյանը:— Ավելի լավ չէ՞ մի քանի բան նայենք, հետո նախաճաշենք:

Ճանապարհին Հասմիկը ցտեսությունն առաջ գրողներին և տուն գնաց։ Ղազարյանի բնակարանում սպիտակ սփռոցով ծածկըված սեղանի վրա բյուրեղապակյա մատուցարանի մեջ օղու նրբաբազել գրաֆինի շուրջ բոլորել էին տասներկու նույնաոճ բմականակներ։ Այդ էլուշի հարսանեկան բնծան էր, որ սեղանի վրա էր դրվում բացառիկ ընդունելութունների դեպքում։ Մացակ Ավագյանի օգնությամբ էլուշը ուտելիքներ էր դարսում սեղանի վրա։ Պատից կախված ժամացույցի սլաքները ցույց էին տալիս տասներկուսից անց տասնհինգ րոպե։ Մայիսյան պայծառ օրը լուսամուտներից լցվել էր սենյակը և ամեն ինչ ողողել կենսուրախ չույսով։ Նախաճաշն անցավ ուրախ կատակների և փոխադարձ մեծարումների մթնոլորտում։ Խոռխոռունին բլոկնոտը հանեց և արձանագրեց. «Հացավանի ղեկավարներն իրենց անզուգական համերաշխությամբ արժանի են մեծահատոր մի վեպի»։

— Այդ ի՞նչ էր գրեցիք ձեր բլոկնոտում, ընկեր Խոռխոռունի,— հարց տվեց տանտիրուհին՝ նաղաբազել ժպիտի մեջ երևացնելով իր անհարթ առամնաշարը։

— Գրեցի այն մասին, իմ նախկին անմոռաց հարևանուհի,— բացատրեց օղու ազդեցության տակ ջրիկացած Խոռխոռունին,— թե ինչքան վսեմ և արգասավոր է այն սերը, որով կապված են իրար հետ իմ հին բարեկամ Վարդանը և նոր բարեկամ Լևոնը։ Միայն կոլխոզային Հացավանում կարող էր աճել այսպիսի սեր։

— Այո, մենք սիրում ենք ընկեր Լևոնին,— թեթևակի հառաչեց էլուշը,— միայն ափսոս, որ նա...

— Նա էլ Ձեզ է սիրում,— անմիջապես կտրեց Մացակը՝ կռահելով և խափանելով տանտիրուհու մտքերի վտանգավոր ընթացքը։— Նս, իբրև շարքային ակտիվ կոլխոզնիկ, շատ եմ ականատես եղել և կարող եմ վկայել, որ ընկեր Լևոնը չի թերագնահատում, այլ ընդհակառակը մասսայի առաջ բարձրացնում է ընկեր Ղազարյանի կոմունիստական հեղինակությունը։

Գրողների վրա խելոք ու բանիմաց մարդու տպավորություն գործեց խոշորաշյա, թավաբեխ ու լայնաթիկունք այդ գյուղացին։

Նախաճաշից հետո նրանք դուրս եկան կոլխոզն ուսումնասիրեցին։ Նրանց աննկարագրելի հաճույք պատճառեց չորրորդ բրիգադի պահեստը՝ գյուղատնտեսական գործիքների կանոնավոր պատվորությամբ, շրջապատի մաքրությամբ և բրիգադավար

Ճլեքսան Չորանյանի համեստ և ինքնավստահ բացատրություններով:

— Կարծես Հակոբ Կոջոյանի զարգանկարներից են,— պատից ճաշակավոր դասավորությամբ կախված գերանդիներն ակնարկելով՝ Խոռխոռունուն դիմեց Վեմյանը:

Վեմյանին սաստիկ ուրախացնում էր գյուղում կատարված ամեն մի բարեկարգություն: Մի որևէ նորակառույց գոմ, մի երկհարկանի թիթեղածածկ տուն, մի սալահատակված գյուղական փողոց Վեմյանին ավելի մեծ հիացմունք ու հրճվանք էր պատճառում, քան լեռնային վերջալույսն իր բոլոր գունագեղություններով: Երևի, երբ գնացքն անցավ Արաքս և Աղին կայարանների միջև ընկած քարքարոտ անապատային բլուրների միջով, Խոռխոռունին նայեց լուսամուտից և բացագանչեց, որ այդ անապատները գեղեցիկ են: Վեմյանը զայրացավ. բուսականությունից զուրկ, շրջակա բնակչության համար առողջատ և անտանելի այդ քարքարուտները գեղեցիկ կարող են թվալ միայն փափուկ վագոնում նստած անհոգի ճանապարհորդներին: Վեմյանը շրջել էր Սուլեյմանի Միություն մի շարք ռեսպուբլիկաներ, տեսել էր Ուկրաինայի, հյուսիսային Կովկասի, Կուբանի, Վրաստանի ծաղկած գյուղերը և նրան մեծ վիշտ էր պատճառում հայկական սրտը գյուղերի հետամոռցությունը:

Երբ շորթորդ բրիգադի պահեստից դուրս եկան, նա դեմքի ներվային կծկումներով նայեց Հացավանի դպրոսի մականդակին և հեղեղատից այն կողմը տեսնելով ուղիղ գծի վրա միմյանցից հավասար հեռավորությամբ կառուցված նոր շենքերը՝ աշխույժ բացագանչեց.

— Այ դրանք են Հացավանի ամենատեսարժան նվաճումները: Թե չէ այս ինչ է. տները կարծես միմյանցից խռով են. մեկը կողքն է արիւ մյուսին, մյուսը՝ ետևը: Ոչ կարգին փողոցներ կան, ոչ բակ, ոչ պարտեզ: Ինչո՞ւ նոր ծառեր չեք տնկում:

— Դուք միանգամայն իրավացի եք. ընկեր Վեմյան,— ժպտաց Կոլխոդի նախագահը:— Բայց մենք մտադիր ենք Հացավանը հետզհետե փոխադրել հեղեղատի այն կողմը և կառուցել նոր պլանավորված Հացավան: Դրա համար ծառատնկումն անց ենք կացնում գլխավորապես ապագա Հացավանի տերիտորիայում:

Այդ պատասխանը չբավարարեց Վեմյանին:

Նա հայացքը հռեց կոլխոդի նախագահի խելոք աչքերին և ասաց.

— Ծառաղարդե՛ք նաև հին Հացավանը: Ծառը ոչ միայն պահպանում է հողը, այլև հող է արտադրում և պարարտացնում: Ծառն օդուտ և գեղեցկություն է տալիս երկրին: Նայի՛ր շուրջդ, ընկեր լեռն, աչքդ ինչքա՛ն տարածություն է կտրում. այս ամբողջ տարածությունը մի ժամանակ ծածկված է եղել հարուստ անտառներով: Մենք պետք է վերադարձնենք այդ անտառները: Ուտի ծառեր տնկեցեք ամեն քաղաքիսին:

— Ինչո՞ւ ծառեր տնկենք.— կարծես գետնի տակից հանկարծ բանելով մեջ մտավ Յոթծովմերանը:— Որ լողերը շվաքում քնեն ու շաշխատեն կոլխովի հանդում:

Նա երկու ձեռքով բռնած ունեի դոմաղբի մի ահագին գունդ, որ հավաքել էր հանդ գնացող ճանապարհին: Գրողները նայեցին բաղմաթիվ ու բաղմագույն կարկատանների մեջ կորած նրա ցնցոտիներին և հոռիսողունին բացագանչեց.

— Ինչ շահեկան նյութ՝ նկարչի համար:

— Ինչպես Ղարաբուրունի խանձված բլուրները, — մտահոգությամբ խայթեց Վեմյանը:— Կոլխովիկոհի՞ ես, մայրիկ:

— Հրամանք ես, արևի՛դ մատաղ, — իր ընդերը բաց արավ Յոթծովմերանը:— Կարմիր խնամախոսով են կոլխով բերել:

Վեմյանը գեմբի ներվային կծկումներով չափեց Յոթծովմերանին ոտից գլուխ և ապա դիմեց կամբարյանին.

— Զե՛ի՛ք կարող սրան մի փոքր հագցնել...

— Ունի՛, ընկեր Վեմյան, — օգնության հասավ Մացակ Ավագյանը:— Ընկեր լեռնը նրան շատ է օգնել: Բայց նա հոր շորերը սնդուկում պահում է և կենտրոնից եկած ղեկավար ընկերներին գանգատվում իր աղքատությունից:

Ավագյանի բացատրությունից և կատաղի հայացքից վախեցած Յոթծովմերանը մրթմրթալով հեռացավ: Վեմյանը նայեց ետևից ոչխարի դմակի պես շորորացող նրա ցնցոտիներին և կարծես ինքնիրեն խոսեց.

— Մենք գյուղացուն կոլխով բերինք, որպեսզի բարձրացնենք նրա գիտակցությունն ու բարեկեցությունը:

— Զանքմ, դաշտերի՛ն նայիր, տես ի՞նչ կանաչություն է, — բորբոքվեց հոռիսողունին և հյուրընկալներին դառնալով՝ փոխեց կատակի:— Զանքմ, այս մարդը գեղեցկություն ի տեսնում իր շուրջը: Որտեղ որ գնանք — վա՛յ փողոցները ծուռ են, վա՛յ երեխաներն անլվա են, վա՛յ ծառ չկա, վա՛յ արտաքնոց չկա. Հոգիս

կերաւ: Ծո, կարծես ծնվել ու մեծացել է Նյու-Յորքի Բրոքլին փողոցի վրա: Եվրոպա, Ամերիկա ե՛ս եմ շրջել, սա՛ չի հավանում Հայաստանը: Այս Մասրուային...

— Մի՛ նեղանա, սիրելի Վաչագան, — հաշտութեան կապեց Վեմյանը, — նայե՛նք դաշտերին: Կանաչե՛լ են: Կանաչներն սքանչելի են. առատ բերք են խոտատնում... Ես կուղենայի, որ այդ կոլսոդուհին աշտպիտի կանաչ հագուստով շրջեր Հացավանի փողոցներում:

— Այդ կլինի, ընկեր Վեմյան, — ներշնչված բացազանչեց կոլսոդի նախագահը: — Սպասեցեք ե՛ս մի քանի տարի:

Նրանք նայեցին կաթնատնտեսական ֆերման, ուր խոռխոռունին ծանոթացավ իր վեպի հերոսուհու Զարուհի Միկինյանի հետ, որ նրան պակաս գրավիչ թվաց, քան երևում էր Համբիկի նկարագրովյունից, մտան մի շարք անվանի մարդկանց տները, այցելեցին մանկական մսուրը, խոճիթ-ընթերցարանը և արդեն հոդնած վերադառնում էին կոլսոդի գրասենյակը, երբ նրանց առաջ կտրեց դպրոցի դիրեկտորը, բարձրահասակ, կապուտաչա, շեկ հոնքերով մի երիտասարդ և խնդրեց, որ գրողները ներկա լինեն ամառային արձակուրդների առթիվ կաղմակերպված դպրոցական հավաքույթին, մի քանի խոսք ասեն կամ մի բան կարգան իրենց ստեղծագործությունից: Սիրով համաձայնվեցին:

Հացավանի տասնամյա դպրոցի շենքը կառուցված էր մի բարձրադիր բլուրի վրա և իր թիթեղածածկ տանիքով երևում էր գլուխի բլուր կողմերից: Առաջին հարկի ընդարձակ միջանցքը օգտագործվում էր իբրև դահլիճ՝ շրջիկ ներկայացումների, դպրոցական կամ հասարակական ուրիշ մեծ հավաքույթների ժամանակ: Նրբ գրողները գլուխի ղեկավարների ուղեկցությամբ ներս մտան, միջանցքում դարձված դպրոցական նստարանների վրա արդեն տեղ էր բռնել մի բաղմամարդ հասարակույթուն. կանայք, տղամարդիկ, ծերեր, երեխաներ: Նրկսեռ աշակերտությունը ուսուցիչների և ուսուցչուհիների հետ միասին գրավել էր առաջին շարքերը: Իսկ հրավիրվածները նստած էին հետի նստարանների վրա կամ իրար սեղմված կանգնած էին պատերի տակ:

Անվանի հյուրերին զիմավորեցին երկարատև ծափահարութեամբ և ողջունի բացազանչություններով: Դպրոցի դիրեկտորը իր բացման խոսքի մեջ ասաց. Հացավանի հասարակույթունը երջանիկ է նրանով, որ նրա դպրոցական հանդեսին բարեհաճել են

ներկա գտնվել երկու հայ նշանավոր գրող՝ ընկեր Վահան Վեմյանը և ընկեր Վաչագան Խոռխոռունյանը:

Վեմյանը խոսեց բավականաչափ երկար, ցաք ու ցրիվ, բայց խիստ ոգևորված: Նա սկսեց համարյա թե ժամանակների սկզբից, հասավ Հոկտեմբերյան Մեծ հեղաշրջմանը, սրբնապ անցավ հայ ժողովրդի պատմության հաղարամյակների վրայից և վերջացրեց ապագա Հացավանի դուստգեղ նկարագրովյամբ: Նա չմոռացավ ծառեր տնկելու և արտակնոցների կառուցելու իր սովորական քարոզը մեջբերելով և առարկելով Յոթնովմեքանին, որ ասել էր, թե ծառեր չենք տնկում, որ լողերը շվաքում չպառկեն: Վեմյանի ճառը հաճախակի ընդհատվում էր ծափահարությամբ բռնեց պոռթկումներով: «Այսօր էլ զավղակություն» — մտքում արտաթափ կրկնում էր Խոռխոռունին:

Հասմիկ Զուրաբյանը, արմունկներն աշակերտական սեղանին հենած, բռնեցքները սեղմած այտերին, երանական ժպիտով լսում էր այդ արտասովոր ճառը: Նա չէր տեսնում հեռորին: Նա փոխադրված էր մի ուրիշ աշխարհ: Նրան զարմացնում էին հեռորի մտքերն ու արտահայտության ձևերը: Մի ուսուցչուհի խնդրեց, որ Վեմյանը կարդա իր հանրածանոթ «Անտառ» բանաստեղծությունը: Նա կարդաց «Անտառը» և էլի մի քանի բան՝ տեղի տալով ունկնդիրների համառ ծափերին: Վերջապես Վեմյանը հոգնած ու երջանիկ դեմքով նստեց իր տեղը և դպրոցի դիրեկտորը ձայնը տվեց «Հայ անվանի գրող ընկեր Խոռխոռունյանին»: Խոռխոռունին հրաժարվեց ելույթ ունենալուց՝ պատճառաբանելով, թե գլուխը ցավում է: Իզուր անցան դահլիճի երկար ծափահարությունն ու Վեմյանի հորդորները: Նա մնաց անդրդվելի: Դպրոցական հանդեսից հետո նրանք գյուղական ակտիվի ուղեկցությամբ շարժվում էին դեպի Ասատուր Զուրաբյանենց տունը, ուր ընթրիքի սեղան էր պատրաստված:

Վեմյանը զայրացած էր ընկերոջ դեմ այն բանի համար, որ նա արհամարհեց ավելի քան հինգհարյուր ունկնդիրների ցանկությունը՝ չցանկանալով մի քանի ջերմ խոսք ասել նոր կյանքի և նոր խոսքի ծարավ կոխողային այդ հասարակությանը: Ուստի երբ մտան Զուրաբյանների տունը և տեղավորվեցին ըմպելիքի շշերով և բաղմապիսի ուտելիքներով հարուստ ընթրիքի սեղանի շուրջը, Վեմյանը դիմեց հյուրընկալներին:

— Ընկեր խոռխոռունին սաստիկ հիվանդ է: Խնդրում եմ նրան տրամադրեք մի անկողին, որ պառկի, հանգստանա: .

— Խնդրե՛մ,— տեղից վեր թռավ Հասմիկը,— մյուս սենյակում անկողին կա:

Հարվածը խոռխոռունու համար անսպասելի էր: Բախում պատրաստվող խորովածի բուշրը, զինու շշերը և սեղանի վրա առատորեն դարսված կարմիր բոլկը նրա անխոթակից դրդուել էին այն աստիճան, որ այդ սեղանից հրաժարվելը նրան թվում էր հրեշավոր զրկանք: Նա հազիվ զսպեց զայրույթը՝ Վեմյանի դեմ և Հասմիկի սիրալիր հրավերին պատասխանեց.

— Ձանձմ, շնորհակալ եմ: Գլուխս, իրոք, սաստիկ ցավում է: Բայց ես պիտի նստեմ և խմեմ Հացավանի կոլխոզնիկների կենացը:

Ներկաներին դուր եկավ Վեմյանի հոգատարությունը ընկերոջ նկատմամբ և մանավանդ խոռխոռունին իր՝ սիրալիր զոհաբերությամբ: Շմավոնին, իբրև Հացավանի իշխանության ղեկավարի, ընտրեցին թամադա: Սեղանի շուրջը նստած էին նահապետական սովորությամբ. կանայք մի կողմ, տղամարդիկ՝ մյուս կողմ: Միայն էլուշն էր, իբրև մայրաքաղաքում ծնված ու կրթված կին, նստած տղամարդկանց շարքում՝ երկու գրողների միջև: Նա, նորաձև սանրվածքով զարդարուն գլուխը բարձր բռնած և ցուցադրելով իր շուշլ գեկոլտեն, իր հեղինակությունը պիտակցող մի ակննոջ նման նկատեց.

— Կանայք, ինչո՞ւ չեք նստում տղամարդկանց կողքին: Այդպես հետամնաց եք պահում ձեզ, որ ձեր ամուսինները ձեզ չեն հավանում և աչքը տնկում են ժողովներում բլբլացնող օրիորդներին...

Ակնարկը շատ էր թափանցիկ: Սեղանակիցները շփոթված իրար նայեցին: Հասմիկը, որ զբաղված էր բաժակները լցնելով, Վասակի տանջալից հայացքի տակ աչքերը խոնարհեց: Ավագյանը խոժոռվեց էլուշի վրա: Արուսը, որ նստած էր Մարիամի և Լևոնի կողքին, խաթվածի նման վեր թռավ, վիրավորանքից խեղաթյուրված դեմքով նայեց քարտուղարի կնոջը, բերանը բաց ու խուփարավ, առանց մի բառ անգամ արտասանել կարողանալու և համարյա վաղելով դուրս գնաց: Լևոնն ու Մարիամ բաջին գնացին նրա ետևից: Խոռխոռունին կատարվածի խմաստը հասկացող մարդու լրջությամբ գլուխը տարուբերեց և նայեց Վեմյանին, որ դեմքի

ներվային կծկումներով դիտում էր այդ վարմանալի իրադարձությանը:

— Ի՞նչ պատահեց:

— Բան էլ չի պատահել,— հանգիստ հեղնանքով պատասխանեց էլուշը.— այստեղի սրտերը շատ վիրավորված են և անմեղ ասված խոսքը իրենց վրա են առնում:

— Ընկեր էլուշ,— բողոքեց Շմալոնը,— Ձեր ասածը հարյուր տոկոսով անտակտ էր: Պետք է հիմնականում հարգել այն մարդկանց, որոնց հետ սեղան ես նստել:

Դրուժյունը փրկեց Մացակ Ավագյանը, որ հանդարտ ու համոզիչ եղանակով բացատրեց, թե տիկին էլուշի խոսքը իրոք անմեղ էր, թե տիկին Արուսը իրեն վատ զգալու պատճառը ծխախոտի ծուխն էր, որին նա անսովոր է. թե Հացավանի դեկավար ընկերները և նրանց կանայք իրար սաստիկ հարգում են, թե պետք է մոռանալ այս ցավալի դեպքը և շարունակել եղբայրական ընթրիքը, որ կազմակերպված է մայրաքաղաքից եկած հայ մեծ գրողների պատվին: Սեղանակիցներն իրոք հանգստացան և Հասմիկը շարունակեց բաժակները լցնել:

Շմալոնը վերջապես բաց արավ ընթրիքի սեղանը: Նա նախ և առաջ առաջարկեց մի շարք համամիութենական և համահայաստանյան մասշտաբի կենացներ և նոր միայն անցավ օրվա հերոսներին: Վեմյանին նա անվանեց Որջան այն պարզ պատճառով, որ այդ անունը Հացավանում շատ տարածված էր, և նրա կենացի վրա կրկնեց այն բոլորը, ինչ որ հանդեսի ժամանակ ասել էր դպրոցի դիրեկտորը, որի հետ նա հարյուր տոկոսով համաձայն էր: Իսկ երբ հերթը հասավ Խոռխոռունուն, Շմալոնը պնդեց, ձեռքով սղալից մագիլը և սկսեց այսպես.

— Ընկերներ, առաջարկում եմ բաժակները հարյուր տոկոսով լցնել և հիմնականում խմել մեր մյուս թանկագին հյուրի կենացը, որ նույնպես պարծանք է և նրան հիմնականում սիրում է մեր սովետական ժողովուրդը և նրա անունը հարյուր տոկոսով ծանոթ է Հացավանի կոլխոզնիկներին, մեծին ու փոքրին, դրագետին և անգրագետին... առաջարկում եմ հիմնականում խմել ընկեր... Ինչպե՞ս է, Ձեր ազգանունը...

— Խոռխոռունի,— օգնության հասավ Հասմիկը, բայց Շմալոնը ոչ մի կերպ չկարողացավ արտասանել հարյուր տոկոսով անխժված այդ բառը:

— Մեր թամադան հարբել է,— դարձյալ դրովթյունը փրկեց Մացակ Ավագյանը՝ առաջացնելով այնպիսի ծիծաղ, որին մասնակցեց մինչև իսկ խոռխոռունին:

Ծմալունն այնպես էլ շկարողացավ նրա անունն արտասանել և իր բաժակաճառը եզրափակեց՝ առաջարկելով խմել թանկագին հյուրի կենացը: Վեմյանի վրա Մացակ Ավագյանը դարձյալ խնդոք և բանիմաց մարդու տպավորություն գործեց: Խոռխոռունին առանձնապես չազդվեց իր ստացած այս նոր հարվածից, որովհետև բավականաչափ հարբած լինելով կորցրել էր իրականության զգացմունքը և տիկին էլուշին պատվում էր մայրաքաղաքային թունդ կոմպլիմենտներով՝ առանց նկատելու, որ Վարդան Ղազարյանը խանդից մոռացված կրծում էր եղունգները:

Ծմալունը ղեկավար կենացները վերջացնելուց հետո առաջարկեց խմել քնթրիքին ներկա մի քանի բրիգադիոնների և կոլխոզնիկների կենաց: Նրանք վեր էին կենում, բարձրացնում գինու բաժակները և իրենց շնորհակալության խոսքը ասում միևնույն նախաբանով.

— Շնորհակալ եմ ընկեր թամադայից: Դուք խմեցիք իմ կենացը, ես էլ եմ խմում իմ կենացը:— Ապա սկսում էին ղեկուցել իրենց բրիգադի կատարած աշխատանքների մասին՝ բերելով թվական տվյալներ և ցույց տալով, թե ինչքա՞ն են կատարել կամ գերակատարել իրենց արտադրական պլանը: Ապա նրանք բաժակը մոտեցնում էին թավամազ բեղերին և միանգամից շուռ տալիս քացազանչելով.— Թող իմ կենացը լինի:

Վեմյանի քունը տանում էր: Ուստի նա առաջարկեց տանտիրուհու կենացը և ապա՝ թամադայի, որով և ավարտվեց քնթրիքը: Սեղանակիցներն սկսեցին մնացողներին բարի գիշեր մաղթել և ցրվել իրենց տները: Խոռխոռունուն էլուշը տարավ իրենց մոտ գիշերելու: Իսկ Վեմյանը մնաց Զուրաբյանների տանը: Քնելուց առաջ նա Հասմիկին, Ասատուրին և Դոհարին երկար հարց ու պիտրձ արավ Հացաւլանի դրովթյան վերաբերյալ: Նրանք պատմեցին այն բոլորը, ինչ որ գիտեին՝ թաքցնելով միայն Հասմիկի և Կոնին շուրջը եղած խոսակցությունները:

Առավոտյան եկավ Սանդարյանի մեքենան և դրողները Հասմիկի ուղեկցությամբ վերադարձան ռաշոնական կենտրոն: Հյուրանոցում նրանք իրարից փոխադարձաբար տեղեկացան իրենց լսածների և ստացած տպավորությունների մասին: Միատեսակ

տեղեկութիւններով, բայց տարբեր գնահատականներով նրանք ներկայացան ռաշկոմի քարտուղարին և ապա վերադարձան մայրաքաղաք:

ՔՍԱՆՈՒԹԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Կոլխոզի նախագահին էին սպասում՝ պարտկաղմակերպութեան ժողովին սկսելու համար: Լեոնի, ինչպես հաղորդեց ժողովի տեխնիկական քարտուղարը, հաշվապահի հետ միասին առավոտ-վանից փակված Կոլխոզի դրասենյակում՝ աշխօրերի գրանցման թղթերն էր ստուգում:

— Նա իրեն միշտ էլ այդպես հակադրում է պարտիական ղեկավարութեանը, — նկատեց Ղաղարյանը՝ բռնազբոսիկ ժպտալով ու նայելով Սանդարյանի երեսին:

— Հիմարութիւն. — սառը կտրեց ռաշկոմի քարտուղարը: — Մարդն զբաղված է իր աշխատանքով, ինչո՞ւ է տուժում այստեղ պարտիական ղեկավարութիւնը:

Ռաշկոմի քարտուղարի այս նկատողութիւնը սլաղ ջուր ածեց Ղաղարյանի գլխին: Նա սապատավոր քիթը կախեց սեղանի վրա և սկսեց եղունգներով փորփորել ատամները: Աղասի Ղուկասյանը բոսկեապես վերակառուցվեց և համաձայնվեց Սանդարյանի հետ, որ Լեոնի ուշանալու մեջ դատապարտելի բան չկա: Լիպարիտն իբրև սև ու խոշոր աչքերը հեգնանքով շեղեց նրա կողմը: Փիլոն տեսաւ, որ ռաշկոմի քարտուղարի վերաբերմունքը Լեոնի նկատմամբ լավացել է. ուստի հաճելի թեթևութիւն դրաց և խանդաղառանքով նայեց Սանդարյանի լիքը կղակին: Կոմերիտականներից միայն Հասմիկն էր մասնակցում ժողովին: Մարիամ բաջու կողքին նստած՝ նա մտազբաղ դիտում էր իր կոշիկները: Սանդարյանն աչքի պոչով նայեց նրան: Նա իրազեկ էր այն բոլորին, ինչ որ խոսում էին Հացավանում՝ Հասմիկի և Կոլխոզի նախագահի փոխհարաբերութեան մասին: Խոսիւնունին Ղաղարյանից և էլոշից իր լսածները ռաշկոմի քարտուղարին հաղորդել էր վիպական գունավորութեամբ: Բայց վեմյանը, իբրև կոմունիստ մասնակցելով ռաշկոմի նիստին, բոլորովին ուրիշ տեսանկյունից էր մեկնաբանեց

կոլխոզի նախագահի հասցեին տարածված բամբասանքները և խորհուրդ էր տվել պաշտպանելու սոցիալիստական հասարակության այս անձնուրաց որմնադրին թշնամական հարձակումներից: Դրա համար Սանդարյանը որոշել էր անձամբ քննել և կարգավորել «Հացավանի հարցը», ինչպես ընդունված էր ասել բյուրոյի նիստերում: Նա որոշել էր բարյացակամ դիրք բռնել Համբարյանականների հանդեպ: Ուստի որոտաձայն կատակով դիմեց Համարյանին.

— Դե, ո՞նց է ընկեր «Արևը»: Ո՞ւմն ես աչսօր վառելու:

Ժողովականներն ուրախ ծիծաղեցին: Աղջիկն ամաչելուց գլուխն տվելի կախեց և սրտնեղաց մտածեց. «Ի՛նչ մի սրամիտ բան ասաց, որ ծիծաղեցին»: Նա աչքի տակով նայեց Վասակի կողմը և նկատեց, որ Վասակը չէր ծիծաղում, նստած էր խոհուն և ինքնասույզ: Համարիկի սրտում ինչ որ մի լար թրթռաց Վասակի հանդեպ: Նա չկարողացավ որոշել. դա խղճահարովյո՞ւն էր, խանդաղատա՞նք, թե՛ այլ մի զղացմունք...

— Սկսե՛նք,— բացադանչեց Սանդարյանն իրեն հատուկ հրամայական շեշտով:

Համարիկը հայացքը վեր բարձրացրեց: Ներս էր մտնում Լևոնը հանդիստ և ինքնավստահ քայլերով: Երանության սարսուռ անցավ Համարիկի ամբողջ կույթամբ: Լևոնը հարգանքով սեղմեց Սանդարյանի և Լիպարիտի ձեռքերը, ապա տեղավորվեց Շմավոնի կողքին:

Կաղամկերպույթյան վիճակի մասին ղեկուցում տվեց Վարդան Ղազարյանը: Նա կոլխոզային կյանքի ընդհանուր հարցերի մասին խոսելուց հետո շատ զգույշ, անորոշ արտահայտություններով ակնարկեց, թե այնուամենայնիվ կան մարդիկ, որ իրենց հակադրում են պարտիական ղեկավարությանը և իրենց կենցաղով նսեմացնում կեմոնիստի հեղինակությունը կոլխոզնիկների աչքին: Նա հիշատակեց նաև կոլխոզնիկների հետ կոպիտ վարվելու դեպքերը:

— Պա՛րզ ասա,— ընհատեց Ղազարյանին ռայկոմի քարտուղարը:— Ո՞վ է հակադրում իրեն պարտիական ղեկավարությանը: Ո՞ւմ կենցաղն է վատ: Ո՞վ է կոպիտ վարվում կոլխոզնիկների հետ: Հիշատակիր անուններով և ազգանուններով:

Ղազարյանը կարկամեց: Բոլորն էլ գիտեին, որ նրա խոսքն առաջին հերթին Լևոնի մասին է: Բայց նա չէր կամենում ոչ մի

անուն հիշատակել և կանգ էր առել դասը մոռացած աշակերտին մօտ:

— Վախկոտ,— մուտայ վասակը և ահադին բռնեցքը հեղինանքով թափահարեց:

Լեոնը թեթևակի ցնցվեց վասակի այդ բացաղանջությունից: Վասակին ինչո՞ւ էր հարկավոր Ղաղարյանի քաջությունը... Բայց Հասմիկը շատ լավ հասկացավ վասակին, ուստի տեղում շտկվելով իր զրնգուն ձայնով խայթեց.

— Նրա քաջությունը բռնում է միայն Մանուկ վարսյանի կողքին:

— Ձայնդ կտրի՞ր, անբարտառվան,— պատասխանեց Ղաղարյանը վիրավորված եղանակով:— Հենց դուք եք հակապարտիական տարրերը: Դու, քո վասակը և, ուրիմն, ձեր կողմնակիցները...

— Իսկ ո՞վ է նրանց կողմնակիցը,— դարձյալ բռնացավ Սանդարյանը:— Խոսի՞ր, պարզ ասա: Ի՞նչ ես պապանձվել: Ձե՛ որ դու պարտիական ղեկավար ես:

— Ընկե՛ր Ղաղարյան,— ձայն խնդրեց Քեոի Ղուկասը, որ մինչ այդ լուռ ու մունջ կծկված էր մի անկյունում:— Ինչո՞ւ չես ուզում Լեոնի անունը տալ. ախր գիտենք, որ դու նրան էնիք ես անում, մեղադրում, որ նա էնիք է, կենցաղական է...:

Ղաղարյանը ճարահատյալ շարադրեց իր ճին մեղադրանքները Լեոնի դեմ:

— Ուրիշ ոչի՛նչ,— հեզանքով ընդհատեց նրան Սանդարյանը:— Էլ ոչ մի նորություն չունե՞ս ասելու Թո՛ղ Լամբարյանը խոսի: Դուցե նա ավելի լուրջ բաներ կունենա ասելու:

Սանդարյանը սաստիկ զայրացել էր վարդան Ղաղարյանի դեմ: Նրա մտքովն անգամ չէր անցնում, որ ըստ երևութին ճարպիկ և նրան հավատարիմ այդ մարդը այդքան անճարակ էր, այդքան սնանկ: Նա հիշեց, որ Լիպարիտը կատաղի դիմադրում էր այդ մարդուն Հույսավան ուղարկելու առաջարկին, գտնելով, որ Ղաղարյանն աշտեղ միայն կխանդարի և կիշապնի գործը: Սանդարյանը ներքուստ իրեն վատ էր զգում նրա համար, որ Լիպարիտը կարծես իրավացի դուրս եկավ:

— Ընկե՛ր Սանդարյան,— սկսեց Լեոնն իր ելույթը՝ ծխախոտի մնացուկը մոխրամանի մեջ սեղմելով,— ես չեմ ցանկանում Ձեր ուշադրությունը զբաղեցնել իմ կենցաղի հարցերով: Այդ հարցերը կլուծի տիկին էլուշը հենց որ մի ուրիշ ասիթով Հացավան

այցելեն նշանավոր գրողներ: Հացավանի բոլոր ազնիւ կոմունիստները միանգամայն պարզ գիտեն, որ այդ բոլորը զրպարտութիւն է: Ես միայն կ'իտոսեմ այն մասին, թե ով է մեզանից իրեն հակադրում պարտիական գործին: Ես, թե՛ Ղազարյանը: Սկսենք մի փոքր հեռախոսել: Գարնանացանի սկզբին ես Զեյր հավանութեամբ մի քանի կոմունիստներ իրենց աշխատանքից ազատեցի և փոխադրեցի բրիգադները: Դրա նպատակն էր պարտիական ուժերով ամրացնել կոլխոզի արտադրութիւնը. այդ բխում էր պետութեան շահերից: Բայց ի՞նչ արավ ընկեր Ղազարյանը: Բեկանեց կազմակերպութեան որոշումը, Տիգրան Շեկոյանին վերադարձրեց սպառնուող և փորձեց լարել նրան իմ դեմ: Նույնը փորձեց անել Քեօի Ղուկասի հետ կախնամշակման ֆերմայից նրան ետ կանչել և նշանակել նորից ճաշարանի վարիչ: Բայց Քեօի-Ղուկասը ընդառաջ չդնաց Ղազարյանի ցանկութեանը: Ես հարց եմ տալիս. ի՞նչն էր նրա նպատակը. ինչո՞ւ Տիգրան Շեկոյանին ետ կանչեց զաշտավարական բրիգադից և ուղարկեց նորից սպառնուող:

Բոլորն իրար նայեցին: Լեոնը դիտմամբ սպասում էր պատասխանի: Սանդարյանը հարցական նայեց Ղազարյանի երեսին: Լուսինը խզեց արակտորիստ Գևորգը խալթող եղանակով.

— Նպատակն այն էր, որ տիկին էլուշը շատ է սիրում մարմնադուլն դուլպաներ...

Փիլոն սարսափահար նայեց Գևորգի բռնեցքանման երեսին: Մի քանիսը քիների տակ ծիծաղեցին: Շեկոյանը մինչև ականջալովները կարմրեց:

— Դա ի՞նչ ակնարկ է, — սպառնալի հարց տվեց ռայկովի քարտուղարը: — Եվ ի՞նչ է արել այդ էլուշը գրողներին ներկայութեամբ:

Ղազարյանը պատրաստ էր ներել Գևորգին այդ չարախիսնդ ակնարկի համար, միայն թե նա ավելի հեռուն չգնար. չբացատրեր այդ ակնարկի իմաստը: Լեոնը մտադիր չէր պատասխանելու Սանդարյանի հարցին և սպասում էր, որ մեկ ուրիշը տա այդ պատասխանը: Շմավոնը մի քանի խոսքով պատմեց նախորդ օրվա ընթրիքի ժամանակ տեղի ունեցած անախորժութեան մասին՝ հիմնականում մեղադրելով Ղազարյանի կնոջը: Սանդարյանը ցասումնալից մոլորոցով ձեռքը թափահարեց և դիմեց կոլխոզի նախագահին.

— Շարունակի՛ր:

— Ընկեր Ղազարյանը հենց նոր հավատացրեց ռայոնական կոմիտեի քարտուղարներին, թե կոլխոզում ամեն ինչ միանգամայն փայլուն վիճակի մեջ է։ Մենք, իհարկե, չնայած ընկեր Ղազարյանի «դեկլարությանը» դարնանացանը հաջող ավարտեցինք։ Բայց ամեն ինչ կարգին չի, ընկերներ։ Եվ մենք, եթե բուշակիներ ենք, պարտավոր ենք այդ խոստովանել։ Ես դարձյալ հեռվից կսկսեմ։ Դեռ դարնանացանի առաջին օրերից ես կարգադրեցի հաշվապահին տասն օրը մեկ անգամ կազմել աշխօրերի տեղեկանքը և փակցնել ակումբի պատին, որ ամեն մի կոլխոզնիկ իմանա, թե ինքն ինչքան է աշխօր վաստակել, համողված լինի, որ իր աշխատանքն ուրիշի վրա չեն դրի։ Հաշվապահը համառությամբ հրաժարվում էր իմ կարգադրությունը կատարելուց՝ պատճառաբանելով, թե թուղթ չկա, ժամանակ չկա, այգալիսի օրենք չկա և այլն։ Երբ ես նրան թուղթ ճարեցի, օգնական տվի և գրավոր կարգադրություն էլ արի, նա դիմեց ընկեր Ղազարյանին և ընկեր Ղազարյանն իմ կարգադրության վրա մտկադրեց. «Ես դեմ եմ այս կարգադրությանը՝ համարելով ավելորդ և անտնտես-վար»։

— Ես հիմա էլ այդ կարծիքի եմ, — ընդհատեց Ղազարյանը։ — Դու ուզում էիր կոլխոզի աշխօրերն անտեղի ծախսել։

— Ես այն ժամանակ չպնդեցի իմ կարգադրության վրա, — շարունակեց Լևոնը, — նախ այն պատճառով, որ չէի կամենում դարնանացանի պատասխանատու օրերին քեզ հետ մի նոր վեճի առարկա ստեղծել և, երկրորդ, խոստովանում եմ, ընկերներ, ես այն ժամանակ դեռ չէի հասկանում իմ այդ կարգադրության ամբողջ կարևորությունը։ Միանգամայն պարզ է։ Ես չէի հասկանում, թե ինչո՞ւ է հաշվապահը այդքան համառ դիմադրում։ Ես նրա դիմադրությունը բացատրում էի մեր ասիական պապկնական ծուլությամբ։ Բայց միանգամայն պարզվեց, որ շան զլուխն ուրիշ տեղ է թաղված։ Վերջերս կոլխոզնիկներն սկսեցին դանդատվել, թե իրենց աշխօրերը պակաս են դրանցում։ Ամենից շատ դանդատվում էին շորթորդ բրիգադում, որ ամենաօրինակելին է ամբողջ Հացալանում։ Բրիգադի պարտկազմակերպիչն ընկեր Վասակ Զոբանյանն է։ Ես այս առավոտ ստուգեցի նրա տեղեկանքները։ Հաշվապահը բոլորը ցույց տվեց։ Ամեն ինչ տեղն է։ Վասակի ձեռագիրը, Վասակի ստորագրությունը։ Բայց ինձ կասկածելի թվաց մի բան. Վասակի տեղեկանքները գրված էին միանգամայն մա-

քուր անբիծ թղթերի վրա: Թերթիկներից մեկը մինչև իսկ ծալված էլ չէր: Ես վերցրի այդ փաստաթուղթը և հարց տվի հաշվապահին. «Ե՞րբ է գրել վասակին այս տեղեկագիրը»: «Երեկ երեկոյան» — պատասխանում է հաշվապահը: «Ո՞րտեղ է գրել» — հարցնում եմ: «Այսինքն՝ ի՞նչ ես ուզում տեսել» — միանգամայն պարզ շփոթվում է նա: «Ուզում եմ ասել՝ դաշտումն է կազմել, թե՞ եկել է քեզ մոտ, քեզնից առել այս մաքուր թուղթը, նստել է այս սեղանի վրա և կազմել»:

— Ես իմ տեղեկանքները միշտ էլ կազմում եմ դաշտում, աշխատանքը վերջացնելուց հետո՝ անմիջապես, — անհանգստացավ վասակը, — և երեկ երեկոյան ես Եփրեմ-խանին ներկայացրել եմ դաշտում պատրաստված տեղեկագիր:

— Այո... բայց քո ձեռագիրն էր, — շարունակեց կոլխոզի մախադահը: — Ես հաշվապահին ասում եմ. «ուզո՞ւմ ես, կանչենք վասակին և ստուգենք»: Նա շփոթվում է և վիթրավորվում: «Մեկ չի՞, — ասում է, — թե որտեղ է գրված, քանի որ գրված պատրաստ է»: Ես ստուգում եմ մյուս տեղեկագրերը և դտնում բազմաթիվ ազդպիսի մաքուր, չծալված թերթիկներ: Ավելին. ես գտնում եմ մի վկայական, որ տրված է իրեն — «Եփրեմ Նազանյանին առ այն, որ նա հարվածային կոլխոզնիկ է՝ գործուղված Արարանի շրջան... արտադրական փորձ փոխանակելու»: Եվ այս վկայականը, հաատեսեք, ես եմ ստորագրել: Միանգամայն պարզ իմ ստորագրությունն է: Միայն կնիքը չկա: «Ես ե՞րբ եմ քեզ տվել այս վկայականը» — ասում եմ: Նա միանգամայն գունատվում է, չոքում է առաջ և լաց լինելով աղաչում. «Երեխաների տեր եմ, ինձ մի՛ կործանիր»:

— Անմիջապես ձերբակալել, — որոտաց Սանդաբյանը՝ սպանիչ հայացք նետելով Ղազարյանի վրա:

— Ահա թե ո՞ւր հասցրեց քո բարեհոգությունը հաշվապահի նկատմամբ, ընկե՛ր Ղազարյան, — շարունակեց չեռնը՝ վկայականը ծալելով ու գրպանը դնելով: — Նա իմ կարգադրությունը չկատարեց, դու քաջալերեցիր նրան: Ես ուզում էի նրան հեռացնել աշխատանքից, դու թույլ չտվիր: Իսկ նա ահա թե ի՞նչ է արել. լավագույն կոլխոզնիկների աշխօրերը պակասեցրել, յուրաքանչյուրինն ավելացրել՝ ձեռագրերն ու ստորագրությունները կեղծելով՝ և ստեղծել է մի այնպիսի խառնաշփոթություն, որից ես չգիտեմ, թե ինչպես պիտի դուրս գանք: Ահա թե ո՞վ է իրեն հա-

կադրում պարտիական ղեկավարության, ընկեր Ղազարյան: Մի-
անգամայն պարզ է...

— Նա ինձ խաբել է, — Սանդարյանի դաժան հայացքին պա-
ռասխանեց Վարդան Ղազարյանը:

— Միայն նա՛ չէ, որ քեզ խաբել է: Միայն քե՛զ չէ, որ խա-
բել են, — նկատեց Լիպարիտ Լևոնյանը ցասկոտ հեղինակամբ:

Սանդարյանն ակնարկն ընդունեց իր հասցեին և ղայրույթից
կարմրեց: Ընդամենը մի քանի օր առաջ ռաշոնական ակտիվի հա-
վաքույթում նա գտվել էր Հացավանի հաշվապահին՝ անվանելով
նրան կոլխոզային աշխօրերի արթուն պահակ՝ և պահանջել, որ
մյուս հաշվապահները հավասարվեն Նիքիեմ՝ Նազանյանին: Ահա-
թե ի՞նչ է դուրս գալիս... Եվ ո՛վ էր նրան տեղեկություն տվել այդ
հաշվապահի մասին, եթե ոչ Ղազարյանը: Այն, ինչ կատարում
էր հաշվապահը կոլխոզը քայքայելու նպատակով, Ղազարյանը
ներկայացնում էր ռաշկոմի քարտուղարին իբրև հոգատարություն-
սոցիալիստական աշխատանքի հանդես: Սանդարյանը հիշեց Ղա-
զարյանի ներկայացրած բնութագրերը: Ներքին ցատումով համոզ-
վեց, որ այդ հարցումն էլ Լիպարիտն է իրավացի և ոչ թե ինքը:
Նա այնքան զայրացավ Ղազարյանի դեմ, որ ակամայից հիշեց Լի-
պարիտի խոսքերը և նույն խոսքերով հարց տվեց.

— Դու ո՞ւմ աչքերով ես տեսնում մարդկանց:

Ղազարյանը բան չկարողացավ ասել: Նրա փոխարեն պա-
ռասխանեց Գևորգը.

— Մացակ Ավագյանի աչքերով:

Ժողովականները բարձրաձայն ծիծաղեցին: Ժպիտը զսպել
չկարողացավ նաև Սանդարյանը: Բայց նա արագորեն լռեցացավ և:
պահանջեց մյուս կոմունիստներից խոսել ըստ էության, անխա-
մերկացնել բոլոր խայտառակությունները՝ չխնայելով ոչ ոքի:

Առաջինը խոսեց տրակտորիստ Գևորգը: Նա կանգ առավ
Մանուկ Վարուսյանի վնասարարության վրա և նորից գանգատ-
վեց, որ Վարուսյանը կոմունիստներին տրակտոր չէր հանձնում,
որպեսզի նրանք չվարժվեն: Գևորգին հասկացրին, որ Վարուսյանն
արդեն մերկացված ու դատի է տրված և պահանջեցին, որ նա
խոսի ուրիշ խնդիրների մասին: Գևորգի սիրած երկրորդ նյութն
էր Մացակ Ավագյանի ազդեցությունը Ղազարյանի վրա: Բայց
այդտեղ էլ նրան ընդհատեց Սանդարյանը.

— Հիմարություն: Իսկ ինչպե՞ս է, որ այդ Մացակ Ավագյա-

նը ազդեցութիւնն է գործում կոմունիստներին վրա: Նա ի՞նչ ուժ-
ունի իր ձեռքին: Որտե՞ղ է նա աշխատում:

— Կաթնամշակման ֆերմայի վարիչն է,— միակ պատաս-
խանը, որ կարողացավ տալ Գիորգը:

— Իսկ ինչպե՞ս է աշխատում:

Ժողովականները նայեցին իրար երես: Պահանջեցին, որ Քե-
ռի Ղուկասը, որպէս ֆերմայում աշխատող կոմունիստ, պատաս-
խանի այդ հարցին: Քեռի Ղուկասը կոճակներն արձակեց, էլի,
կոճակեց, բարկացած վեր կացավ տեղից, էլի նստեց և վերջապէս
ասաց.

— Մացակ Ավագյանը էնիք է... Հարկածային է աշխատում:

— Եթե հարկածային է աշխատում, ուրեմն լավ աշխատումու՞ր
է,— տրամաբանեց Սանդարյանը հեգնանքով:— Վե՛րջ. ինչ ազ-
դեցութեան մասին է խոսքը: Ի՞նչ է ասում: Ի՞նչ է անում: Պա՛րզ
խոսեցեք, որ իմանանք:

— Ինչպե՞ս է, որ Մացակ Ավագյանը Լամբարյանի վրա չի
ազդում, իսկ Ղաղարյանի վրա ազդում է,— հարցին ուրիշ ուղ-
ղութիւնն տվեց Լիպարիտ Լեոնյանը:

Սանդարյանը դարձյալ զայրացավ և պահանջեց, որ վերջ
տան Ավագյանի ազդեցութեան վերաբերյալ խոսակցութիւննե-
րին՝ գտնելով, որ եթէ նա ֆերմայում լավ է աշխատում, դրանով
էլ արդարացնում է իրեն: Եվ եթե նա ազդում է կոմունիստներին
վրա, ապա կոմունիստները թող բարի լինեն չազդվել և ընդհա-
կառակը՝ իրենք ազդեն Ավագյանի վրա: Դրանով փակվեց Ավագ-
յանի վերաբերյալ խոսակցութիւնը: Մյուս կոմունիստները, ըզ-
գալով ռայկոմի քարտուղարների տրամադրութիւնը, ալլէս շան-
դորդարձան Մացակ Ավագյանին և իրենց քննադատութեան կրա-
կը ուղղեցին գլխավորապէս Ղաղարյանի դեմ: Շմալտնը «հիմնա-
կանում» պաշտպանեց Լեոնին և «հարցուր տոկոսով» դատաւար-
տեց Ղաղարյանի վարքագիծը հաշվապահի նկատմամբ: Մինչե-
անգամ Փիլոն այն որոշակի տեսակետը հայտնեց, որ ընկեր Վար-
դան Ղաղարյանը չի կանգնած պարտիայի գլխավոր դծի վրա: Նա
չափազանց գոհ մնաց, որ այս անգամ նրա խոսքը կազմակեր-
պութեան ժողովում չդարձավ ծաղրի առարկա: Ծանր վիճակի մեջ
էր Քեռի Ղուկասը: Նա Լեոնի դեմ վրդովված էր՝ հավատալով նրա
կենցաղի մասին տարածված խոսակցութիւններին: Մյուս կող-
մից նա այնքան պարզ էր տեսնում Լեոնի անձնուրացութիւնը

Ղազարյանի խարդախությունը կոլխողի դործերում, որ չէր կամենում Լևոնի կենցաղը քննադատելով՝ թուլացնել նրա դիրքը Ղազարյանի նկատմամբ: Ուստի նա իր ելույթը սեղմեց մի խոսքի մեջ.

— Ես ընկերների ասածին էնիք եմ...

— Այսինքն համաձայն է, — ձայն տվին մի քանի ժողովական, որ Քեռի Ղուկասի եղանակից միշտ հասկանում էին՝ նրա «էնիքը» դրակա՞ն, թե բացասական նշանակություն ունի:

Ղուկասի վիճակից ավելի բարդ հակասությունների մեջ էր Վասակը: Ղազարյանի մեղադրանքները Լևոնի դեմ նրա հիշողության մեջ վերակենդանացրին Ջուրաբյանների տանը տեղի ունեցած այն շարաբաստիկ տեսարանը, որին ականատեսս և մասնակից էր դարձել ինքը: Եթե Լևոնի և Հասմիկի սիրային կապի մասին մարդիկ խոսում են միայն ուրիշներից լսած լինելով, ապա Վասակը այդ կապը տեսել է իր սեփական աչքերով և իր սեփական ականջներով լսել է Հասմիկի խոստովանությունը: Դրա համար նա անտանելի դառնություն զգաց, երբ Լևոնն իր ելույթի սկզբում ասաց, թե իր կենցաղի մասին տարածված ասեկոսեն զրպարտություն է: Ցավոք սրտի՝ Ղազարյանականների մեղադրանքը Լևոնի դեմ հիմք ունի: Դրդապատճառները թշնամական են և խարդախ, բայց՝ իրավացի են: Օ՞, թշնամին սրտտես է. նա իսկույն գտնում է քո թուլությունները: Գյուղական երիտասարդի առողջ ու միամիտ հոգուն անհասկանալի էր Հասմիկի ընտրությունը: Ինչու նա թողեց՝ նրա սիրո բոցերում այրվող, նրա երջանկության համար կյանքը զոհաբերելու պատրաստ երիտասարդին, սիրտը նվիրեց հասարակական պատասխանատու աշխատանքով և բազմանգամ ընտանիքով ծանրաբեռնված այդ մարդուն: Ինչո՞ւ այսպես եղավ: Ինչո՞ւ կյանքը չի ընթանում իր բնական, արդար ճանապարհով: Ինչո՞ւ նրա կյանքը թունավորեցին իր մտերիմ ընկերները: Լևոնից առավել նա մեղադրում էր Հասմիկին՝ չհասկանալով, որ Հասմիկը գտնվում է այն տարիքում, երբ մարդիկ սիրահարվում են՝ առանց կշռադատելու հանգամանքները, մղված միայն այն բացարձակ հիացմունքով, որ նրանք տածում են դեպի իրենց սիրո առարկան: Լևոնից Հասմիկին խլելու նրա հույսը ջարդ ու փշուր եղավ այսօր, երբ Հասմիկը երանական ժպիտով էր լսում Լևոնի ելույթը Ղազարյանի դեմ: Բայց այստեղ Վասակն զգաստանում էր և նրա մտքերը համախմբվում էին ուրիշ ա-

«անցքի շուրջ: Ինչո՞ւ պիտի Հասմիկը չուրախանար և չհիանար Լևոնի ելույթով, որ պատուում էր նրանց հակառակորդների դիմակը: Մի՞թե վասակը ինքը ուրախ չէր: Միթե վասակը չէր սիրում Լևոնին և հիացմունք չէր տածում դեպի նա: Մի՞թե նա քիչ է փառաբանել Հասմիկի առաջ Լևոնի հմայիչ հատկությունները: Ուրեմն ո՞րն է այստեղ կարեւորը. պայքարի ընկե՞րը, թե՛ սիրո հակառակորդը: Ժողովի սկզբից ևեթ այս հակասական ասորումների մեջ ծփում էր վասակը: Ժողովականներին նա զարմացնում էր իր մուսլ հանդստությունը, որովհետև բոլորն էլ ծանոթ էին նրա տաքարյուն բնավորությանը. նա չէր կարող ժողովում նըստել՝ առանց գոնե Քեռի Ղուկասին որևէ ծիծաղաշարժ ռեպլիկ առալու:

Երբ Սանդարյանը վասակին հրավիրեց ելույթ ունենալու, վասակին այնքան խորն էր թաղված իր մտքերի հակասության մեջ, որ երկար չէր կարողանում սկսել: Վերջապես նա խոսեց և առաջ մոտավորապես հետևյալը. ընկեր Լամբարյանը պարտիական ճիշտ անալիզ կատարեց և ճիշտ մերկացրեց Ղազարյանի և նրա կողմնակիցների հակակոլխոզային գործունեությունը: Բայց ինչ լավ կաներ, եթե մի փոքր էլ զբաղվեր ինքնաքննադատությամբ:

— Ծի՛շտ է,— բացադանչեցին Քեռի Ղուկասը, Փիլոն և Տիգրան Շեկոյանը՝ հասկանալով վասակի ակնարկը:

Հասմիկը, որ ուշադրությամբ հետևում էր վասակի յուրաքանչյուր շնչառությանը, «ինքնաքննադատությամբ» բառից հետո մի այնպիսի հայացք նետեց նրա երեսին, որ վասակը դերադասեց լինել չծնված, քան արտասանած այդ բառը, որ նրան արդեն թվում էր դավաճանություն: «Ամո՞թ քեզ» — այսպես մեկնաբանեց վասակը Հասմիկի այդ հայացքը և նրա սերը նվաճելու հույսի վերջին բեկորն էլ փոշիացավ նրա սրտում:

Ժողովում բոլորը խոսել էին և ամեն ինչ ասել: Պատկերը պարզ էր: Սանդարյանը վերցրեց հեռախոսափողը, ղանդահարեց միլիցիայի լիազորին, պահանջեց, որ հաշվապահին առնեն հսկողության տակ և ապա անցավ առաջարկություններին: Վարդան Ղազարյանին պարտկազմակերպության քարտուղարի աշխատանքից հանելու, նրան խիստ նկատողություն անելու առաջարկն անցավ միաձայն: Ղազարյանը սիրտ չարավ դեմ քվեարկել նաև վաճառակ Չոբանյանին կազմակերպության քարտուղար ընտրելու ա-

ռաջարկութեանը, որ ժողովականները լսեցին զարմանքով և ուրախութեամբ: Վաստակն էլ անցավ միաձայն: Առաջ քաշվելու վրաստեղորաւոր խմիչքի պէս ազդեց հակասական զգացմունքների կրակում տապակվող նրա հոգու վրա: Այդպիսի մեծ պատիւ նա չէր էլ երազել: Ուստի երբ նրան շնորհավորեցին և գոհունակութիւնը հարցրին, նա միայն ժպտաց և ապա կամացուկ ավելացրեց.

— Հապա կոմսոմոլում ո՞վ պիտի աշխատի:

— «Արեւ», — դղրդաց Սանդարյանը հեղնախառն ոգևորութեամբ: — Նրան հարմար ստպարեզ ենք տալիս վառելու և լուսավորելու: Այդպէս չէ՞:

Հասմիկն ամաշխույտ գլուխը կախեց և հիշեցրեց, որ ինքը սովորում է գյուղատնտեսական տեխնիկումում և այդ պատճառով չի կարողանա աշխատել իբրև Հացաւանի կոմերիտական կազմակերպութեան քարտուղար: Սանդարյանը ոչ մի կարեւորութիւն չընծայեց այդ հանգամանքին, բացատրեց, որ մեծ արձակուրդի երեք ամիսների ընթացքում կմնա գյուղում և կաշխատի, իսկ աշնանը մի բան կմտածեն: Հասմիկին մնում էր համաձայնվել:

Սանդարյանն իր եզրափակիչ խոսքում կոչ արեց Հացաւանի կոմունիստներին համախմբվել նոր ղեկավարութեան շուրջը, օգնել կոլխոզի նախագահին՝ կոլխոզը կազմակերպչորեն և քաղաքականապէս ամրապնդելու գործում: Նա շնորհացավ կրկնել Վասակի աչն միտքը, թե Լամբարյանն իր ելույթում իրոք չզբաղվեց ինքնաքննադատութեամբ և նրան խորհուրդ տվեց կարգավորելու իր կենցաղը՝ թշնամական տարրերի ձեռքը կոլխոզային կարգերի դեմ ավելորդ զենք չտալու համար:

Ծխախոտի ծխով և լամպի դեղին լույսով մշուշված սենյակում շողում էին հարցերի բարեհաջող լուծումից ուրախացած մարդկանց աչքերը: Տրակտորիստ Գևորգը հրճւման փոխարէն ըզգացմունքը կորցրած ամբողջ ուժով անընդհատ բռնում էր Լաւոյին, որ կողքի ցավն արտահայտում էր ներողամտաբար ժպտալով: Փիլոն սաստիկ ուրախացել էր նրա համար, որ Հացաւանի ղեկավարութեանն անցավ իրար համախոհ մարդկանց ձեռքը և դրանով ապահովվեց տեւական մի խաղաղութիւն, որին աչնքան կարիք էր զգում ամենօրյա պայքարի մեջ ռուստակ գնացող նրա գեղջկական հոգին: Սանդարյանը դեռ նոր էր վերջացրել իր եզրափակիչ խոսքը և Վասակին մոտենալով շնորհավորում էր նրա

լիցիտացիայի լիազորը և Սանդարյանի առաջ ապառմի բռնկումը հայտարարեց.

— Ընկեր Սանդարյան, թույլ տվե՛ք ձեզ զեկուցել, որ «Շահումյան» կոլխոզի հաշվապահ Եփրեմ Նազանյանը անհայտ ուղղությամբ փախել է գյուղից...

ՔՍԱՆԻՆԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Ժողովից դուրս գալով՝ Սանդարյանն ու Լիպարիտը պարտկազմակերպության անդամների ուղեկցությամբ դիմեցին դեպի հաշվապահի բնակարանը։ Դա մի քարաշեն փոքրիկ խանութ էր՝ կառուցված քսանական թվականներին և պատկանում էր ակմբային շենքի նախկին տիրոջը։ Լապտերի լույսի տակ պաղ փայլ արձակեց հսկայական կողպեքը, որ կախված էր դռնից, ինչպես տխուր մի հարցանշան։

— Իսկ ո՞ւր է սրա ընտանիքը, — գյուղսովետի նախագահին դիմեց Սանդարյանը։

Շմավոնն շտապեց բացատրել, որ Եփրեմ-խանի կինը դեռ երկու տարի առաջ բաժանվել է մամուսնուց և երեխաների հետ միասին տեղափոխվել է Տանձատափ՝ իր ծնողների մոտ։ Հաշվապահն այստեղ ապրում էր միսյնակ և ոչ մի օգնություն էլ ցույց չէր տալիս իր երկու երեխաներին, չնայած որ ժողդատարանն այդ մասին երկու անգամ վճիռ էր կաշաքրել։ Տրակտորիստ Գևվորդն իր մասնագիտական հազուատի դրպանից հանելով մի խոշոր մեխ՝ բաց արավ կողպեքը և բոլորը միասին ներս մտան։ Սիլիցիայի լիազորը վառեց սեղանի լամպը, որի մրոտ ու փոշիապատ ապակուց սփռվող ժլատ լույսի տակ երևաց սենյակի ամբողջ աղքատությունը։ Լամպի ապակու ուռուցիկ մասը ծակված և կարկատված էր թղթի կտորով։ Լամպի կողքին դրված էր թանաքի մեծ ու փոքր բծերով կեղտոտ մի հաշվեմատյան՝ վրան մի քանի չորացած լավաշ։ Սեղանի վրա կար նաև մի հախճապակյա պնակ, որի հատակին ու կողքերին չորացել էին մածնի հեռքերը։ Պնակի շուրջը թափված էին հացի և պանրի չորացած փշրանքներ։ Գեորգի ասելով այդ պնակը Եփրեմ-խանի տունը մտնելու օրից

ջրի երես չէր տեսել: Ապակյա ըմպանակը պատվանդանը շարդ-ված լինելու պատճառով՝ բերանքսիվայր հանգչում էր օդու դա-տարկ շշի վրա՝ ծառայելով իբրև խցան: Անկյունում փայտյա խարխուլ մի թափափ վրա եփրեմ Նազանյանի անկողինն էր՝ բաղ-կացած մի կեղտակուր ներքնակից և նույնքան կեղտոտ մի վեր-մակից: Ոչ ոք չկարողացավ պատասխան տալ Շմալոնի հարցին-եփրեմ-խանը «հիմնականում» բարձ չունե՞ր, թե՞ փախչելիս հետե-է տարել: Անկողնի պատը դորդի փոխարեն զարդարված էր մի հին պլակատով, որի լուսանցքների վրա զանազան ուղղութիւններով զբոսնում էին բոլոր պատասխանատու հացավանդիներին, ինչպե-ս նաև ռաջոնական ղեկավարների ստորադրութիւնները: Սանդար-յանը բարկախառն զարմանքով տեսավ աճառել իր ազգանունը իր իսկ ձեռագրով, որի Նոն ներքևի մասում մի քանի խրոխտ կեռման-ներ կատարելուց հետո պոչը ներքևից երկարում էր ու միանում հավկիթի մեծութեամբ գլուխ ունեցող Գիմի հետ:

— Ավազակ,— մոլտաց քարտուղարը և պատերի վրա ըն-կած ահագին սովերները գլխի անճոռնի շարժումներով հավանու-թյուն տվին՝ հարուցելով տրակտորիստ Գևորգի ծիծաղը:

Անուհետև միլիցիայի լիազորը լամպը բարձրացրեց վերև՝ լուսավորելու համար սենյակի մյուս անկյունները: Փոքրիկ մի-կժից և թիթեղյա նավթամանից բացի այլևս բան չկար հաշվա-պահի բնակարանում: Գողութեան ոչ մի հետք: «Ուրեմն ինչո՞ւ է փախել» — այսպես կարելի էր մեկնաբանել այն արտահայտու-թյունը, որով իրար նայեցին Սանդարյանն ու Լիպարիտը: Տիգ-րան Շեկոյանը հայտնեց, որ փախստականը սիրային կապեր ու-ներ զովեցի մի որբեայրու հետ և հավանական գտավ, որ նա իր գողացած բարիքը թաքցրած լինի այդ կնոջ մոտ: Սիլիցիայի լիա-զորը պատրաստակամութիւն հայտնեց այս գիշեր եկի մարդիկ ուղարկել Զովք՝ խուղարկելու համար կասկածի ենթակա բնակա-րանը: Շմալոնը գտավ, որ վատ չէր լինի մարդ ուղարկել նաև Տանձատափ և «հիմնականում» ստուգել հաշվապահի նախկին աներոջ տունը: Կարգադրվեց, որ այդ էլ կատարվի: Բայց և այն-պես մնաց անհասկանալի, թե եփրեմ Նազանյանը, որ իր փա-խուստի փաստով արդեն ապացուցել էր իր մասնակցութիւնը կոլխոզում կատարված ինչ որ զեղծումների, ինչո՞ւ այսքան աղ-քատ էր ապրում: Իսկ եթե նա գողութիւն չէր անում, ապա ի՞նչ նպատակով էր այդքան կեղծել ու խառնել հաշիվները:

Սահղարյանը Լիպարիտի հետ միասին նստեց իր մեքենան՝ կարդադրելով, որ Ղազարյանը կազմակերպության գործերը հանձնի Վասակին և վաղն Լեթ վերադառնա ռաջոնական կենտրոն: Հայրավանի կոմունիստները ռաջկոմի քարտուղարներին ճանապարհ դնելուց հետո իրար բարի գիշեր մաղթեցին և ցրվեցին տները՝ տանելով իրենց հետ տարբեր տպավորություններ ու խոհեր այդ օրվա դեպքերից:

Արուսն իր սովորության համաձայն անքուն նստած սպասում էր ամուսնուն: Պատի ժամացույցը չորսից հինգ րոպե անց էր ցույց տալիս: Արուսը պատից վայր բերեց ժամացույցը, լարեց ու կրկին տեղը կախեց: Նա սեղանի վրա հաց ու պանիր դրեց և հետո սկսեց հարդարել երեխաների տեղաշորը: Այս բոլորը նա կատարում էր լուռ ու մունջ՝ սաստիկ դառնացնելով Լևոնի տրամադրությունը: Անցյալ օրվա ընթրիքը խանդարելուց հետո Արուսն իրեն մեղավոր էր զգում: Նա հասկանում էր, որ դրանով նա իրեն փոքրացրեց այդ պատկառելի հասարակության առաջ, մանավանդ իրեն հակառակորդ կաճանց աչքին և իր ամուսնուն էլ դրեց անհարմար վիճակի մեջ: Նա այդ հասկացել էր և ամեն կերպ աշխատում էր մոռացնել տալ Լևոնին իր նեղսիրտ արարմունքի թողած տպավորությունը: Դրա համար վերջին երեք օրը չէր խոսում ամուսնու վրա և չէր տրտնջում գիշերներն ուշ տուն գալու համար: Նա չէր խոսում, բայց անկարող էր հոգում կուտակված բոլորքը թաքցնել ամուսնուց: Նա այդ արտահայտում էր գիշերը մինչև լույս անքուն նրան սպասելով և այլ կարգի անխոս միջոցներով: Նրա լռությունը Լևոնի համար ավելի էր անտանելի: Լևոնը դառնացած հոգով նկատում էր, որ Արուսը իրենց ամուսնական կյանքի ճեղքվածքը լցնելու իր մոլեգին ջանքերով ավելի է խորացնում աչն: Բայց ղազարյանականների դեմ տարած այսօրվա հաղթանակն այնքան էր բարձրացրել Լևոնի տրամադրությունը, որ նա միայն թախծալի ժպիտով պատասխանեց կնոջ անխոս ցուցարարություններին, համեստ ընթրիքն ուտելուց հետո անմիջապես մտավ անկողին և սկսեց մտածել:

Քեռի Ղուկասը: Ի՞նչ է ուզում Լևոնից այդ մշտադժոհ ծերունին: Նա անցյալում կռվել է այս կարգերի համար, ուստի և իրավունք ունի պահանջելու ամենայն հարգանք ու բարեկեցություն:

Աւտոնը նրան ամեն կերպ հարգում է և օժանդակում: Այդ քիչ է Բեռլի Ղուկասի համար: Նա պահանջում է ավելին. նա պահանջում է, որ կյանքը ընթանա այնպես, ինչպես մտածում է Քեռի Ղուկասը:

Անգրագետ և ծուլ Պողոսին ընդունի՛ր կաղմակերպության մեջ, որովհետև նա չքավոր է, բանիմաց և գործունյա Մացակ Ավագյանին վտարիւր շարքից, որովհետև Քեռի Ղուկասը նախանձում է նրան ու վախենում նրա խելքից: Քեռի Ղուկասը չի հասկանում, որ կյանքը փոխվում է, առաջ են գալիս նոր խնդիրներ և պահանջ է զգացվում նոր մարդկանց: Եթե մարդը չի փոխվում կյանքի հետ միասին և չի կարողանում հասկանալ նոր խնդիրները, նա կյանքից ետ կմնա և դուրս կմղվի շարքերից: Քեռի Ղուկասը հենց այն մարդկանցից է, որ կյանքից ետ է մնում: Նա Փիլոյի չափ անգամ չի կարողանում հարմարվել նոր պայմաններին. քարացել է մի կետի վրա և պահանջում է, որ բոլորը կանգ առնեն նույն կետում: Միանգամայն պարզ է, որ Աւտոնը չի կարող կանգ առնել: Նա պետք է առաջ գնա: Եվ ահա այստեղից էլ սկսվում է Աւտոնի դեմ ուղղված նրա դժգոհութունը, որ գնալով փոխվում է թշնամության: Ահա թե ինչո՞ւ է ասված. շատ մի սիրի, ատել կա:

Հակադրության օրենքի համաձայն Աւտոնի միտքը Քեռի Ղուկասից անցավ Մացակ Ավագյանի վրա: Շատերը նրան համարում են խարդախ ու վնասակար մի անձնավորություն, որի նպատակն է կոլխոզը քայքայել: Աւտոնը նույնպես կասկածանքով է լցված ներա նկատմամբ: Բայց ոչ ոք չի կարողացել ցույց տալ վնասելու և քայքայելու մի փաստ: Նա խելոք է, քննադատական վերաբերմունք ունի դեպի շատ մարդիկ և նրանց գործերը: Բայց հո չի՞ կարելի այդ հատկութունների համար նրան հալածել: Հո չի՞ կարելի միայն կասկածանքի հիման վրա շարքից հանել այդքան խելոք ու փորձված մի աշխատավոր: Աւտոնը և նրա բարեկամները Մացակ Ավագյանին շրջապատել են միայն կասկածանքով և սառնությունով, իսկ նա Աւտոնի հանդեպ արտահայտում է միայն համակրանք ու հոգատարություն: Ո՞րն է այստեղ ճշմարիտ Գուլգե Ավագյանը նույնպես մի զո՞հ է մարդկային խառնաշփոթ հարբերությունների: Գուլգե նա՞ է այն մարդը, որի վրա ամենից ամուր պիտի հենվի Աւտոնը իր բարդ ու դժվարին դրո՞ծը դեպի կատարը տանելու ճանապարհին: Այստեղ է ասված. շատ մի ատի, սիրել կա...

Ավելի խճճված է այն նոր հարաբերությունը, որ ստեղծվեց

Հետնի և Վասակի միջև: Լեոնը պատրաստ է հրաժարվել Հասմիկից հօգուտ Վասակի: Նա պարտավոր է այդ անել: Բայց այդքան ուժ կղենենա՞, արդյոք: Մի՞թե Հասմիկը թույլ կտա, որ մեկը նրան միտևին ընծայի: Իսկ եթե նա չգնաց Վասակին ընդառաջ, ինչպե՞ս կվարվի Վասակը. ավելի չի՞ խորացնի իր քննադատական վերաբերմունքը Լեոնի կենցաղի նկատմամբ, չի՞ խափանվի նրանց ընկերական մտերմությունը, սրով նրանք ուժեղ էին այն աստիճան, որ հաղթանակեցին: Լեոնը որոշեց այդ իսկ վայրկյանից այլևս չմտածել Հասմիկի մասին: Հասմիկը պատկանում է Վասակին. նա պետք է նրան պատկանի: Այդ պահանջում է արդարությունը, այդ պահանջում է դործը, այդ պահանջում է ամբողջ Հացավանը...

Լեոնը արթնացավ քնից այրող, հաճելի, սուր մի զգացմունքով: Դրսում արդեն արև էր: Հեղեղատի կողմից լսվեց Քուռակի ուրախ ու մոլեգին խրխինջը: Թե՞ արևն էր այդ: Թե՞ Լեոնի սիրտն էր այդպես երգում: Դրսում թռչունները շարունակում էին գեղ-գեղել՝ կարծես երազից փոխադրված իրականությունը: Լեոնն շտապ հագավ իր շորերը և առանց նախաձաշելու դուրս եկավ տնից:

Հաշվապահի դուռն մոտ հավաքվել էր ստվար մի բազմություն, մեծ մասամբ կանայք ու ծերոջներ: Նրանց արդեն հայտնի էր նախորդ օրվա ամբողջ իրադարձությունը: Լեոնին դիմավորեցին համակրանքի բացազանչություններով: Որքեց Նգորը ամառու ձմեռ ոչխարի մուշտակով փաթաթված մի նիհար ծերունի, մոտեցավ Լեոնին, կանգնեց նրան դեմ ու դեմ, ձեռքը դրեց ուսին և տնքաց:

— Ապրե՛ս, նախագահ՝ ջան, կանաչ-արև՝ մնաս... Գտել ես վնասատուների բույնը, մի մասին բռնել ես ու լույս-աշխարհ հանել, մի մասն էլ փախել է ու թաքնվել... Ուղիղ ճանապարհի վրա ես, Լեո՛ն ջան: Գնա՛ էդ ճանապարհով ու ժողովուրդն էլ քո ետևից կգա:

— Բա՛... — այծի պես մկրկաց Յոթծովիմերանը, որ բոլոր գեղամիջյան հավաքույթների մշտական ծաղիկն էր: — Էլ ուշ խա՛նումը Վասակին անպատվում է, ասում է դուք մարդու տակը փորեցիք, հմի էլ եկել ես նրա պաշտոնը ձեռքից առնելու: Քեզ էլ չի մնա, ասում է... Վասակս բերանն էլ բաց չարավ ու մի պաշտասխանի էլ չարժանացրեց:

— Էդ ո՞ր օրվանից «Վասակդ» դառավ, Հեղինա՛ր բաջի,— հարց տվեց տրակտորիստ Գեորգը և բոլորը ծիծաղեցին:

— Թե ինչ են գողացել, մեզ հայտնի չի, Լևոն ջան,— խոսեց Վասակի հայրը,— բայց որ գողերին բռնել ես, սրտներս հանգիստ է: Գողացածներն էլ թող տանն ուտեն ու տրաքվեն:

— Բան չեն գողացել, ներսո՛ր բիձա,— ժպտաց Լևոնը,— պատ-
րաստվում էին գողանալ, բայց կանխեցինք:

— Ա՛յ շատ ապրես, նախագահ ջան,— բացադանչեցին աչա-
ռւ աչն կողմից:

— Ընկե՛ր նախագահ,— մոտեցավ մենատնտես Առաքելը,
որ հեռվում կանգնած լսում էր այդ խոսակցությունները,— ա՛ռ
դիմումս, մտնում եմ կոլխով:

Բազմությունը գնալով շատանում էր: Բոլորն շտապում էին
իմանալ, թե հաշվապահն ինչո՞ւ է փախել գյուղից և ինչպե՛ս է
փախել: Բայց մարդկանց հետաքրքրությունը դեմ էր առնում հըս-
կայական կողպեքին, որ համր ու անտարբեր կախված էր Եփրեմ
Նազանյանի դռան վրա: Նոր եկողները պահանջում էին, որ կող-
պեքը կոտրեն, դուռը բաց անեն ու տեսնեն, թե ինչպես է իր առ-
նը կոլխովից գողացած բարիքով լցրել այդ փախած սովազակը:
Բայց իմանալով, որ խուզարկությունը գողության ոչ մի հետք չի
հայտնաբերել հաշվապահի բնակարանում, հիասթափվում էին և
սկսում իրենց մխիթարել զանազան ենթադրություններով: Համար-
յա միաժամանակ վերագարծան Շմավոնը Տանձատափից, միլի-
ցիայի լիազորը՝ Զովբից և հայտնեցին, որ խուզարկությունը բան
չի գտել ոչ հաշվապահի նշանիկին աներոջ տանը, ոչ էլ զովեցի
որբեայրու մոտ:

— Բաս ինչո՞ւ է փախել այդ սարսաղը...

— Բաս ո՞ւր է թաքցրել գողացածը...

— Բաս ի՞նչ է արել, եթե չի գողացել...

Բազմությունը հետզհետե ցրվեց՝ այս հարցերի պատասխանը
որոնելու բոլոր հնարավոր և անհնարին ենթադրությունների մեջ:
Լևոնն ուղևորվեց դեպի կոլխովի գրասենյակը: Նա դեռ իր գիշեր-
վա երազի տպավորության տակ էր: Երջանկության այրող զգաց-
մունքով նա նայում էր Հացավանին, նայում էր դուռի շուրջը
բոլորածև կանաչած արտերին և նրա սրտում ուռչում էր հավատ-
քը մարդկանց հանդեպ, ապագայի հանդեպ: Կոլխովի գրասենյա-
կի կողմից նրա դեմ ելավ Մացակ Ալադյանը: Առաջին անգամ

էր, որ նրա ժպիտը լեռնին թվաց անկեղծ: Ավագյանն ասես կռահեց նախադահի տրամադրութունը և մոտենալով նրան թեանցով արաւ:

— Գնա՛նք:

— Ո՛ւր, Մացակ ապեր:

— Գնա՛նք մեզ մոտ, մի բան ուտենք:

Լեռնը զարմանքով ու հեշտությամբ համաձայնվեց: Նա առաջին անգամ պիտի ոտ կոխեր Ավագյանի տունը: «Տեսնենք՝ սա՞ ինչպես կմեկնաբանի հաշվապահի փախուստը» — այս մտքով Լեռնն արդարացնում էր իր աշցելութունը: Նախաճաշի սեղանն արդեն պատրաստ էր և Փառանձեմը թախծոտ զարմանքով դիմաւորեց անսովոր հյուրին:

— Լեո՛ն ջան, — օղու ըմպանակը բարձրացրեց Ավագյանը, — քո կենացը: Բարով ես եկել իմ տունը: Ես մի կիսազրագետ գուղացի եմ: Բայց ջոկում եմ աշխարհի սէն ու սպիտակը: Ես գիտեմ, որ դու ինձ վրա կասկածանքով ես նայում: Իրավունք ունես: Կասկածի՛ր, ստուգի՛ր, էլի՛ կասկածիր: Բայց մի բան լա՛ւ իմացիր, Լեո՛ն ջան, որ աղնիւ մարդու համար դժվար է ապրել մշտական կասկածանքի տակ: Ես քեզ ներում եմ, Լեո՛ն ջան, քանի որ դու էլ կասկածանքի տակ ես, քո մասին էլ սուտ ու փուշ բաներ են պատմում և զրպարտում քեզ նման աղնիւ մի ղեկավարի...

— Կըրպարտե՛ն, բաս կխնայե՛ն, — հառաչեց Փառանձեմ արքիւրը, — տապալկած աղաւթին դնելով հյուրի առաջ, — սրան ասում են Հացաւա՛ն:

— Բայց հաշվապահը, — նկատեց Լեռնը՝ ըմպանակը դատարկելով և սեղանի վրա դնելով...

— Այո, հաշվապահը, — ընդհատեց նրան Ավագյանը մինչ այդ հեղությամբ ժպտացող կանաչ աչքերը փայլատակեցնելով: — Նրան չէին զրպարտում: Զէին զրպարտում նաև էն փուշ վարդապանին: Վարդան Ղազարյանին նույնպես չէին զրպարտում: Քեզ էին զրպարտում, քո կենցաղն էին մատի փաթաթան շինել...

— Իմ կենցաղը...

— Իմ առաջ մի՛ արդարանա, Լեո՛ն ջան, — դարձյալ ընդհատեց նրան Ավագյանը: — Ես շատ լավ գիտեմ, որ դու այս լույսի պես մաքուր ես: Իմ սիրտը ցաւում է քեզ համար: Ես գիտեմ, թե ինչքան ծանր է քո ընտանիքը... ինձ հայտնի է, որ դու այդ աղջըկա մաղին անգամ ձեռ չես տվել... Թե ինչպես է հայտնի, այդ իմ

գաղտնիքն է: Բայց դիտեմ, որ դու լեզվիդ ծայրով էլ մի ծուռ խոսք չես ասել Զուրաբենց Հասմիկին...

— Դու ճիշտ ես ասում,— ղգացվեց Լևոնը:— Բայց թողնե՛նք այդ խոսակցությունը, Մացա՛կ ապեր...

Տանտիրուհին, ինչպես միշտ, այս անգամ էլ հասկացավ, որ իր բացակայությունն անհրաժեշտ է, ուստի անտարբեր հառաչելով ելավ և շրջազգեստի բազմածալ քղանցքները խշխշացնելով դուրս գնաց: Մացալին ասես այդ բնավ էլ չնկատեց և համառությամբ նայելով Լևոնի աչքերին՝ շարունակեց նույն ոգով.

— Ոչ, Լեո՛ն ջան, թույլ տուր սիրտս դատարկեմ: Ես էսքան տարի կասկածանքի տակ ապրած, հալածված մարդ եմ, դրա համար էլ շատ լավ եմ հասկանում ուրիշի ցավը: Ամբողջ Հայավանքը դիտե, որ դու քո ընտանիքում դժբախտ ես, բոլորը գիտեն, որ կինդ քեզ չի հասկանում ու ամեն օր կռվում է քեզ հետ՝ խանգարելով քո աշխատանքը:

— Է՛, Մացալ...

— Այո, ես պնդում եմ,— իր բռնակալ հոգու ամբողջ եռանդով շարունակեց Ավագյանը:— Քո կյանքի ամենահարմար ընկերը Զուրաբենց Հասմիկն էր, հազար խելքի և աննման գեղեցկության տեղ այդ աղջիկը ստեղծված էր քեզ համար: Բայց ինչ արած, Լեո՛ն ջան, աշխարհը թարս է ստեղծված:

Լևոնի համար սաստիկ անախորժ էր, որ այդ մարդը այդքան ճիշտ էր հասկանում նրա ընտանեական վիճակը և խոսում էր այդ մասին այնպիսի մտերմությամբ, որ կարծես նրանք շատ անգամ էին բաժակ դատարկել իրար հետ: Բայց նա չէր կարողանում որսալ Ավագյանի խոսակցության ուղղությունը: Դրա համար ակամայից թույլ էր տալիս նրան խոսելու, մինչև որ կհասկանար, թե ինչ էր, վերջապես, Ավագյանի միտքը: Լևոնը նկատեց, որ այդ խոսակցությունը իրեն միաժամանակ և դուր է գալիս: Դրանից նա ինքն իր դեմ զայրացավ և խոսակցությունը փակելու նպատակով շեշտակի հարց տվեց.

— Մացա՛կ ապեր, պա՛րզ ասա. ինչն է քո այս խոսակցության նպատակը:

— Հենց այս բոպիս կպարզեմ իմ նպատակը,— հանգիստ և անալլալ նղանակով շարունակեց Ավագյանը:— Նպատակս է, Լեո՛ն ջան, քեզ ղգուշացնել: Քեզ հեռու պահիր Զուրաբենց Հասմի-

կից: Ես հասկանում եմ. դու մարդ ես, մսից ու ոսկորից: Բայց կին ու երեխա ունես: Արուս քույրիկը խեղճ է, լավ կին է... Չեմ ուզում, որ դու սուտ ու փուչ բաներով վարկաբեկվես ու հեռանաս գործից: Իմ նպատակն ահա այս է, ի՞նչ ջան...

Զարմանալի էր Մացակ Ավագյանը այդ պահին: Նրա խոշոր կանաչավուն աչքերն այնպիսի հեղուկյամբ էին կիսախուփ, բլուզի օձիքին կախված նրա կրկնակզակը այնպիսի հոգատարությամբ էր դողդողում, նրա ձայնի մեջ զգացվում էր այնպիսի հայրական մի շեշտ, որ անկարելի էր նրան չհավատալ: Ինչո՞ւ կարելի էր առարկել նրա խոսքերի դեմ: Ճշմարիտ էին նրա դատողությունները և մանավանդ եզրակացությունը: Լեոնը արդեն հոգնել էր այս մարդու շուրջը հյուսված կասկածանքի մթնոլորտից ու որոշեց այդ մթնոլորտը ցրել:

— Մացա՛կ ապեր. արի մոռանանք անցյալը և ձեռք-ձեռքի տված աշխատենք:

— Իմ նպատակն էլ հենց էդ է. ի՞նչ ջան,— ջերմացավ Ավագյանը:— Բայց ախար ես ի՞նչ անցյալ ունեմ... ի՞նչ եմ արել:

— Արի պա՛րզ խոսենք,— շեշտակի նրա աչքերի մեջ նայեց Լեոնը:— Դու չէիր հավատում կոլխոզային կարգերի հաղթանակին, դու չէիր հավատում թե կարելի է տնտեսությունը պլանավորել, դու չէիր հավատում, թե ես կարող կլինեմ ղեկավարել Հացավանի կոլխոզը և հույս ունեիր, որ այս «վտանգավոր ձին» ինձ վայր կնետի և կջախջախի: Դրա համար դու պայքարում էիր կոլխոզի դեմ, սղաքարում էիր իմ դեմ: Մի՛ արդարանա: Ինձ բոլորը հայտնի է: Բայց ես քեզ հանդիմանելու համար չեմ եկել: Դու իրավունք ունեիր չհավատալու իննինն ասել է. գյուղացին պետք է փորձով տեսնի, որ հավատա: Փորձը համոզեց Հացավանի ամենաթերահավատ մենատնտեսին: Առաքել ամին այսօր դիմում տվեց կոլխոզ մտնելու Միանգամայն պարզ է, որ Առաքել ամին առանց քեզանից խորհուրդ հարցնելու դիմում չէր տա: Եթե այդպես է, արի ձեռք ձեռքի տանք և աշխատենք մեր ժողովրդի համար:

Մացակ Ավագյանը մեկնեց իր հաստիկ ձեռքը:

— Լեոն, եթե ես և դու համերաշխ լինենք, թուի էլ կրակեն մեկ՝ դեմ, մեկ չեն մնասի: Ես քոնն եմ, տա՛ր ինձ, ուր որ կամենաս: Կգամ քո հոտից:

Լեոնը սեղմեց Ավագյանի մասլից մատները և զարմանալով նրանց արտասովոր ուժի վրա՝ շարունակեց:

— Մացակ ապեր, մենք այսօր կներում ենք բարեկամութեան դաշինք: Այժմ, իբրև բարեկամ, ինձ ասա. ո՞ւր է փախել հաշվապահը:

— Լեա՛ն ջան,— առանց նրա ձեռքը բաց թողնելու և իր կանաչավուն աչքերը մեծագույն անմեղուկյամբ նրա երեսին հառելով՝ պատասխանեց Ավագյանը,— չգիտեմ: Եթե դու կարծում ես...

— Հավատում եմ քեզ,— ընդհատեց Լեոնը:— Այն ժամանակ ասա՛. ինչո՞ւ ևս բացատրում նրա փախուստը: Ինչո՞ւ էր նա կեղծում ստորագրություններն ու խառնում հաշիվները:

— Այդ ես կարող եմ բացատրել,— Լեոնի ձեռքը թողնելով և նրա համար օղի լցնելով խոսեց Ավագյանը:— Նա քեզանից դժգոհ էր և ամեն ինչ անում էր քեզ վնասելու նպատակով:

— Իսկ ինչո՞ւ էր նա դժգոհ ինձանից: Նա նրան ի՞նչ վնաս եմ տվել:

— Այս րոպեիս բացատրեմ,— շարունակեց Ավագյանը մի աջնախիսի եղանակով, որ կարծես խոսում էր բնության հանրածանոթ մի օրենքը շիմացող, բայց ուշիմ աշակերտի հետ:— Դու նրան վնաս չես տվել: Բնյաց լինում են առաջողակ մարդիկ, որ դժգոհ են աշխարհում ամեն բանից, ամեն ղեկավարից, ամեն իշխանությունից: Նրանց մտքով չի անցնում, թի իրենց առաջողությունն պատճառը իրենց անշնորհքությունն է: Նրանք մտածում են, որ իրենց գործը թարսվել է նրա համար, որ հարևանի գործը հաջող է դնում: Դրա համար նրանք միշտ պատրաստ են վնասել հարևանին: Նրանք դեմ են ամեն տեսակի ղեկավարության և էնպես են կարծում, որ եթե այդ ղեկավարությունը փոխվի, իրենք մի բան կշահեն, իրենց միջնակին էլ կփոխվի գեպի լավ: Ղեկավարությունը փոխվում է և նրանք մնում են նույն էջի պռջը. ոչ երկարում են, ոչ կարճանում: Այժմ սկսում են պայքարել էս նոր ղեկավարության դեմ: Եփրեմ խանը հենց էդպիսի մարդկանցից էր: Միշտ դժգոհ, միշտ կռվարար: Իր շորերի հետ էլ կռիվ էր անում: Նա Շմավոնից դժգոհ էր, բամբասում ու վարկաբեկում էր նրան ամբողջ շրջանի մասշտաբով: Շմավոնը գնաց, դու եկար. Եփրեմ-խանն սկսեց պայքարել էս անգամ էլ քո դեմ՝ քեզ նույնպես վրնասելու և ղցելու համար: Էդ էր նրա բնույթը: Շունը պիտի կծուտի, կատուն պիտի ճանկոխ, օձը պիտի խայթի, Եփրեմ-խանը պիտի մարդկանց տակը փորի: Բայց ուրբաթը շուտ եկավ, քան շաբաթը...

Կոլխոզի գրասենյակում նրան սպասողներ շատ կային: Նը-
քանց թվումն էր էլուշ Ղազարյանը: Նրա սեղմած շրթնաքներից
և լարված վզերակներից երևում էր, որ նա մեկի հետ կռվել է կամ
նոր է սպառնացնում կռվելու: Նա նստած էր նախագահական
քաղկաթոսին և սպիտակ ու փափուկ ձեռքով տիրաբար խաղում էր
հեռախոսի հետ:

— Այս ի՞նչ մարդկություն է, ընկե՛ր Լևոն, — բողոքեց էլու-
շը, առանց նախապահի տեղն ազատելու — Հասարակ մի դորդ էլ
չարժե՞նք:

— Ի՞նչ գորգ, — հետաքրքրվեց Լևոնը:

— Ախր՝ ընկեր նախագահ, — զայրույթից հեռաց խրճիթ-ըն-
թեցարանի վարիչը՝ դռան ետևից դուրս գալով, — գորգը նրանը
չի, ահումբինն է: Տվել էինք ժամանակավորապես օգտագործե-
լու, այժմ ուզում է յուրացնել: Ես չեմ կարող թույլ տալ...

— Ի՞նչ իրավունք ունես թույլ տալու, — սառը կտրեց Լևոնը:
— Դա սոցիալիստական դուչք է:

— Պա-պա-պա, — հեզնեց էլուշը: — «Սոցիալիստական դուչ-
քով» պակաս եք լցրել ձեր տները:

— Ընկե՛ր էլուշ, — մեղմ բայց վճռական սառնությամբ ասաց
Լևոնը, — խնդրում եմ ազատե՛ք իմ աթոռը և թույլ տվե՛ք մեզ աշ-
խատելու:

— Այս աթոռի համար ամուսնուս տակը փորեցիք, — տեղից
վեր կացավ ու ձայնը բարձրացրեց էլուշը: — Այս աթոռը քեզ էլ
չի մնա:

Ներս մտավ Արուսը խիստ հուզված ու շփոթված: Նա դեռ
միջանցքում լսել էր աղմուկը, բայց այնքան ուժ չէր գտել իր
մեջ՝ ետ վերադառնալու: Էլուշի ներկայությունն ու մարտական
տեսքը նրան ավելի վախեցրեց և նա հազիվ կարողացավ կըմ-
պլումալ:

— Ներողություն՛ւն... ես եկել էի քեզ կանչելու նախաճաշի...

— Նա քո նախաճաշի կարիքը չի զգում, — կռվից չբավարար-
ված մարդու հանդգնությամբ խայթեց էլուշը: — Նա հիմա Սա-
ցակ Ավագյանի տանն է նախաճաշում... դրա համար ամուսնուս
գլուխը կերավ:

Էլուշի այս ծայրահեղ գրգռվածության ամբողջ գաղտնիքն
այն էր, որ նա չէր ուզում հեռանալ Հացավանից: Որքան ծանր էր

մայրաքաղաք փոխադրվելու հեռանկարից հրաժարվել ու գլուղ մեկնել ամուսնու հետ միասին, նույնքան դժվար էր այժմ հրաժարվել այն բոլոր հարմարություններից, որ ներկայացնում էր Հացավանը պարտկազմակերպության քարտուղարի ընչաքաղց ու փառամոլ մի կնոջ համար: Լևոնը բարձր համարեց Արուսի հետ միասին դուրս գալ դրասենյակից:

— Մացակ Ավագյանի տո՛ւնն էիր գնացել,— ճանապարհին հարց տվեց Արուսը:

— Այո,— պատասխանեց Լևոնը:

Երբ արդեն տուն էին հասել և Լևոնը հրաժարվեց նախահաշից՝ պատճառաբանելով, թե կուշտ է, Արուսը չկարողացավ զսպել իր վիրավորանքը:

— Եվ դու քեզ թույլ ես տալիս Մացակ Ավագյանի հացն ուտելո՞ւ...:

— Ինչո՞ւ,— զարմացավ Լևոնը:— Զե՞ որ դու շարունակ ասում էիր, թե նա լավ մարդ է:

— Իսկ դո՞ւ ինչ էիր ասում...

— Փակենք այս խոսակցությունը,— սրտնեղեց Լևոնը:— Ես շտապում եմ:

— Դեմ,— կեցեց նրա ետևից Արուսը՝ խիստ վիրավորված եղանակով:— Բայց լա՛վ իմացիր, որ Մացակ Ավագյանը իր կերք-րած հացը քթիցդ դուրս կբերի:

Լևոնը սաստիկ զայրացավ կնոջ դեմ՝ լիբրաֆնահատելով նրա կանացի բնազդը, որ միշտ անսխալ նախազգույն է, թի վտանգը որտեղից է դալիս: Լևոնի մտքով իսկ չաճցավ, որ Արուսը մշուշապատ գծերով կռահում էր այն խոսակցությունը, որ տեղի է ունեցել Ավագյանի տանը Արուսի դեմ, հօգուտ մի ուրիշ կնոջ: Ուստի Լևոնը չէր կարողանում բացատրել նրա այդ տարօրինակ փոփոխությունը Մացակ Ավագյանի նկատմամբ: Հեղեղատի կողմից իր սաժենանոց քայլերով դալիս էր վասակը Հասմիկի ուղեկցությամբ: Լևոնը հիշեց իր դիշերվա երազը և տրամադրությունը՝ վերստին բարձրացավ: Բայց մեծ եղավ նրա զարմանքը, երբ վասակը նրան հարց տվեց:

— Հը՞, Մացակ Ավագյանն ինչպե՞ս էր անալիզի ենթարկում հաշվապահի փախուստը:

— Ես նրան մանրամասն խոսեցրի,— իր զարմանքը թաքցրեց Լևոնը:— Իմ տպավորությունն այն է, որ Ավագյանը կասք չի ունեցել հաշվապահի հետ:

— Բայց դու իղուր ես նրա տունը գնացել,— նկատեց Հասմիկը:

— Ընկե՛ր Հասմիկ,— կնոջ դեմ կուտակված դայրույթը այստեղ թափեց Լևոնը,— չի կարելի մարդկաճիւղ մասին մի անգամ կազմած սխալ կարծիքով շրջել ամբողջ կյանքում: Մարդիկ փոխվում են, ուրեմն պետք է փոխել նաև նրանց հանդեպ եղած վերաբերմունքը: Մարդիկ դաստիարակվում են:

— Պա՞հ,— հեգնանքով ծոր տվեց իր կարծիքների մեջ կամակոր աղջիկը:— Ավագենց Մացակը քավթառ հասակում պիտի դաստիարակվի:

— Մարդիկ դաստիարակվում են սկսած օրորոցից մինչև դերեզմանը,— ծանր ու հատ-հատ արտասանեց Լևոնը՝ չհիշելով, թե ո՛րտեղ է կարդացել այդ միտքը և ավելացրեց:— Մենք պետք է կոլխոզի բոլոր կենսունակ մարդկանց համախմբենք մեր շուրջը և հնարավորություն տանք աշխատելու բոլոր նրանց, ովքեր ընդունակ են աշխատելու: Մացակ Ավագյանը Հացավանի ամենախելոք և գործունյա մարդկանցից մեկն է: Եկե՛ք, օգտագործենք նրա ուժերը՝ հրաժարվելով Քեռի Ղուկասի նեղսիրտ փնթիփնթոցներից:

— Քեռի Ղուկասը հիմա Մացակի արևով է երգվում,— տեղեկացրեց Հասմիկը:

— Ավելի լա՛վ:

Մացակ Ավագյանը կոլխոզի նախագահին ճանապարհ դնելուց հետո դուրս եկավ տնից և ուղևորվեց դեպի կաթնամշակման ֆերման: Նա մտածում էր այն նոր զրույթյան մասին, որ ստեղծվեց Հացավանում՝ ղազարյանական թագաւոյի պարտությամբ: Նա պարզ պատկերացնում էր, որ դա իր սեփական պարտությունն էր: Կարող էր վերջանալ կործանումով: Բայց նա այս անգամ էլ կանխեց մահացու վտանգը. կարողացավ համոզել հանցանքի տեղում բռնված հաշվապահին ղրուխն սռնիլ կորչել՝ իր ետևից տանելով բոլոր կասկածանքները: Նա հիշեց մի դեպք իր մանկությունից. վարոսանց Գաբոյի հետ միասին քար էին շարտում հարևանի բուստանը: Գաղազած բոստանչին քռիկից դուրս վազեց և ընկավ աներես երեխաների ետևից: Գաբոն լեղապատառ ճշալով փախավ:

իսկ Մացաղը մնաց կանգնած իր տեղում: Բոստանչին Գաբույին հասավ, գետին գլորեց, մի լավ դնգսեց, հանգստացած վերադարձավ Մացակի մոտ և սկսեց դանդաղորդել նրան երեսանների շարությունից: Մանկական բնազդով գտնված այդ ելքը այնուհետև դարձավ նրա վարքագիծը ամբողջ կյանքի ընթացքում: Ուժեղ հակառակորդի հարվածը ուղղել ուրիշի, թեկուզ իր մերձավորների վրա և ազատվել վտանգից — սա է Մացակի կենսական մարտավարությունը, որ նա կիրառում է հաճախ՝ զարմանալի հաջողությամբ:

Այս անգամ էլ Մացակը շոր դուրս պրծավ ահավոր ջրհեղեղից: Մերկացվեցին ու պատժվեցին նրա զխափոր կողմնակիցները, բայց նա մնաց աննկատելի: Ավելին: Կոլխովի նախագահը, որի հանդեպ նա ամենամեծ երկյուղն էր տածում, հանգստացել է ու նրան մոտ-մոտ է անում: Ղուկասը նույնպես նրա հետ հաշտվել է: Նրա հին հենարանները փուտ դուրս եկան ու կոտորվեցին, նա անմիջապես դառավ նորերը, որոնք ավելի ամուր են ու վստահելի: Նա անշուշտ հասկանում էր Ղուկասի և Լամբարչանի տարբերությունը: Ղուկասը Մացակի հետ հաշտվել է Լևոնի դեմ ունեցած դժգոհության պատճառով, Լևոնի ջգրու: Իսկ Մեղրաձորեցին առաջարկում է ավելի լուրջ և ավելի մեծ հաշտություն: Նա Մացակին առաջարկում է աշխատել ձեռք-ձեռքի տված հանուն կոլխովային կարգերի ամրապնդման: Նա դուրսահավատ է և անկեղծ: Հենց այդ անկեղծությունն էլ երկյուղ է ազդում Մացակին և դնում պատասխանատու միճակի մեջ: Նա մինչև այսօր չի հավատացել կոլխովային կարգի հաղթանակին և կռվել է նրա դեմ: Բայց կոլխովը գնալով ամրապնդվում է, նրա հակառակորդները մեկ-մեկ մերկացվում ու դուրս են մղվում ասպարեզից: Հացավանի ամբողջ ղեկավարությունն անցավ լամբարչանականների ձեռքը և նրանք Մացակ Ավագյանին առաջարկում են հաշտություն: Ինչպես վարվել: Պարզ է, որ Մացակը պետք է նրանց հետ աշխատի: Նա այսօրվանից թողնում է կոլխովը քայքայելու, մենատնտեսության վերադառնալու բոլոր հույսերը: Կոլխովը:— Ահա նրա գործունեության ասպարեզը: Նա իր ամբողջ խելքով ու ետանդով կաշխատի ամրապնդել կոլխովը և ամրանալ այնտեղ: Նա ամեն կերպ կձգտի շահել Մեղրաձորցու վստահությունը, հացավանցիների վստահությունը և հետզհետե դառնալ կոլխովի իսկական տերը: Մեղրաձորցին երկար չի մնա Հացավանում. նա

Պիամ կտապալւիլի, կամ ավելի բարձրանալով՝ կհեռանա դժուրից։ Ո՞վ կարող է նրան փոխարինել, եթե ոչ Մացակ Ավագյանը։ Բաւական է, որ նա մի անգամ իր ձեռքերի մեջ առավ կոլխոզը։ Նա այլևս նրան բաց չի թողնի։ Եվ եթե կոլխոզը փորձ էլ անի փախչել Մացակի ձեռքից, առնւազն իր դմակը պիտի թողնի նրան։ Մացակ Ավագյանն այս մտքերի ազդեցութեան տակ այնպես էր սեղմել բռունցքները, որ եղունգները մտել էին մսի մեջ, նա միաժամանակ ուրախ տրամադրութեան մեջ էր՝ զգալով ինչ որ մի խանդաղատանք զեպի այդ աղնիւմ և միամիտ Մեղրաձորեցին։ Այդպիսի զգացմունք է տաժում ավազակը դեպի իր հարուստ ուղեկիցը, որին ամալի տեղ հասնելուց հետո մտադիր է սպանել ու կողոպտել։

Մացակ Ավագյանը բարձրացավ Գոմերը, ուր դտավ Ղուկաս Տոնոյանին՝ ապառաժի վրա մուտք նստած։ Մի քիչ այն կողմ Անուշ Աղամյանն ու Ճալի Գոմեշը կանաչ խոտ էին գցում հիւանդ գառների ու ոչխարների առաջ։ Մացակը հայացքով նրանց քաջալերեց և ապա դարձավ իր տեղակալին.

— Բարի օր, Ղուկա՛ս, էլի է ատամդ ցավո՞ւմ։

— Հա՛, — տնքաց Ղուկասը՝ ձեռքը երեսին դնելով, — նախագահին ասել եմ որ մի թուղթ գրի, գնամ բժշկի մոտ։ Խոստանում է ու էնիք անում... ձգձգում։

— Բաս ինչո՞ւ ինձ չէիր ասում, նրա կողքին տեղավորվելով հոգատարութեամբ հանդիմանեց Մացակը։ — Լեռնն էս առավոտ ինձ մոտ էր, մի փոքր նախաճաշ արինք, թուղթը տեղն ու տեղը գրեւ կտալի ու հետո էլ կբերեի։

— Հա՛, — ատամնացավ մոռացավ Ղուկասը։ — Արդեն իրար հետ էնիք եք արե՛լ...

— Այսինքն հւշտվելը որն է, Ղուկաս ջան, — արդարացավ Մացակը։ — էսօր կառավարութունը նրան նշանակել է մեզ դեկավար, մենք էլ պարտավոր ենք համախմբվել նրա շուրջը և օգնել նրան, որ ուղիղ ճանապարհով գնա։

— Է՛, ինչ էր ասում, — հետաքրքրվեց Ղուկասը։

— Խոսքը մեր մեջ մնա, քեզանից գանգատվեց։

— Հա՛...

— Ասում է, Ղուկասը ծանր բեռ է դարձել կոլխոզի վրա։

— Էդ ե՛ս եմ ծանր բեռը, — բորբոքվեց Ղուկասը, — ծանր բեռը ինքն է, որ էնիք է անում...

Ղուկասը վեր ցատկեց տեղից և սկսեց կոճակներն արձակել՝ միաժամանակ որոնելով իր ձեռնափայտը։ Մացակը վախեցավ, որ նա կարող է այս իսկ վայրկյանին վազել դուռը, Լեոնից բացատրություն պահանջել և փչացնել հենց նոր կայացած հաշտությունը։ Ուստի շտապեց նրան հանգստացնել։

— Հանգստացի՛ր, Ղուկա՛ս ջան։ Ես նրան հասկացրի, որ Ղուկասը կաթնատնտեսական ֆերմայի ոչ թե բեռը, այլ հոգին է ու հարազատ աչքը։ Նա կակղեց ու խոսքը փոխեց։ Դու սկի ցույց էլ մի տա, որ էդ բանը գիտես։ Ա՛յ տղա, մարդ չի կարող քեզ մի գաղտնիք ասել, հենց իսկույն տաքանում ես ու տեղ հասցնում։ Դե ինձ խոսք տուր, որ էս խոսակցությունը իմ ու քո մեջ կմնա, թե չէ՝ վատ բան դուրս կգա։ Կբարկանա ու կասի՝ հա՛, բեռ ես, ու աշխատանքից էլ՝ կհանի։ Ի՞նչ կարաս անել։ հիմա ուժը նրա ձեռքին է։

— Ես նրա հետ չեմ խոսի,— սպառնալից արհամարհանքով ասաց Ղուկասը։— Բալց ես նրան էնիք կաճեմ...

— Ծիշտ է,— հանգստացավ Մացակը։— Մեկ էլ՝ ամեն մի խոսքի վրա չեն նեղանա, Ղուկաս ջան։ Լեոնը աղնիվ տղա է, ինչ էլ որ անում է, մեր օգտի համար է անում։

— Մեր օգտի համա՞ր է,— կրկին տաքացավ նախկին պարտիզանը... — Ես նրա՝ համար կովեցի Սպիտակի սարում, որ նա իշխանությունը զավթի, կանանց հետ լրբանա, հարազատ չբավորենքին էնիք անի ու ինձ էլ անվանի ծանր բեռ...

— Բա էդ խոսքերն ասելու խոսքեր են, ա՛յ Ղուկաս,— զգուշությամբ շորս կողմը նայեց Մացակը։— Էդ խոսքերի համար չէ՞ր, որ Վարդան Ղազարյանը թռավ կոլխուղից։ Խելքդ գլուխդ հավաքիր, լեզուդ՝ բերանդ ու պարտիզանական պատիվդ պի՛նդ պահիր։

Ղուկասը ձեռնափայտը մի կողմը շարտեց, հնամաշ ֆրենչը կոճկեց, նստեց քարի վրա նախկին դիրքով ու դառնություն հառաչեց։

— Դու ճիշտ ես ասում, Մացա՛կ ջան...

Դրությունը փրկված էր։ Նախկին պարտիզանը կոլխուղի նախադահի դեմ աչնքան էր լարված, որ հազիվ թե կարողանար նախկին բարեկամի հանգստությունը նրա հետ բացատրել։ Ինքն իր հերթին նրա հասցեին ավելի ծանր խոսքեր ասավ և դրանով՝ զրկեց իրեն բացատրություն պահանջողի դիրքից։ Մացակ Ավագ-

յանը հաջողութեամբ էր առաջ տանում իր խաղը. նա բաժանում էր նախկին բարեկամներին, նրանց թշնամացնում իրար հետ՝ ամեն մեկին առանձին-առանձին առաջարկելով իր բարեկամութիւնը: Նա միշտ անհանգիստ էր նայում մարդկանց համերաշխութեան վրա և աշխատում էր քանդել այդ համերաշխութիւնը, մարդկանց իրարից անջատել, որովհետեւ առանձին-առանձին նրանց ավելի հեշտ էր կուլ տալ: Մարդկանց վրա իշխելու նպատակով նրանց իրարից բաժանելու հին իմաստութիւնը Մացակի միակ դավանանքն էր և նա արհամարհանքով էր նայում Լեոն Լամբարյանի անկեղծ ջանքերին, մարդկանց իրար շուրջ համախմբելու, մարդկանց մեջ փոխադարձ մտերմութիւն ստեղծելու ջանքերին: Նա հավատում էր Լեոնի անկեղծութեանը իր նկատմամբ: Բայց կործանարար հիմարութիւն էր համարում նրան պատասխանել նոպնպիսի անկեղծութեամբ: Մացակ Ավագյանի կարծիքով միայն երեսնաներն ու հիմարներն են անկեղծ լինում: Իսկ մարդը ստեղծված է մարդկանց կեղծելու, խաբելու, խորտակելու և նրանց վրա իշխելու համար:

ԵՐԵՍՈՒՆԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Սանդարյանը հրավիրել էր կոլխոզային ակտիվի ռայոնական հովաք՝ դարնանացանի աշխատանքները հանրագումարի բերելու և խոտհարքն ու հունձը նախապատրաստելու նպատակով: Նրա տրամադրութեանը շատ բարձր էր: Ամբողջ շրջանում սպասվում էր հացահատիկի առատ բերք, Անդրկովկասի կենտրոնական մի լրագրում նրան բարձրացրել էին կարմիր տախտակի վրա և գովաբանել՝ մասնավորապես Հացավանի հսկա կոլխոզին ցույց տրված նրա ղեկավար օժանդակութեան համար և՛ ամենակարեւորը վերջապես նրան հաջողվել էր ազատվել Լիպարիտ Լեոնյանից:

Դրան նպաստել էր մի բարեհաջող հանգամանք: Մասկվայից պահանջել էին որոշ թվով կոմունիստներ՝ ռայոնական ղեկավար աշխատողների վերապատրաստման ինչ որ կուրսերի համար: Հայաստանի Կենտկոմն այս անգամ հարգել էր Սանդարյանի միջնորդութեանը Լիպարիտին ազատելու և Մոսկվա ուղարկելու մասին՝ գտնելով, որ Սանդարյանն արդեն բավականաչափ ծանոթա-

ցել է ռաշոնի հետ և կարող է ղեկավարվել առանց Լեոնյանի ներկայութան: Այսօրվա հավաքը վերջին աշխատանքն էր ռաշոնում, որին պիտի մասնակցեր Լիպարիտը՝ ունենալով հրաժեշտի ելույթը: Ուրախությունից շողում էին Լիպարիտի սև ու խոշոր աչքերը: Շարունակ ժպտալով նա թեքվում էր դեպի Սանդարյանը և ինչ որ ծիծաղաշարժ դիտողություններ շնչում նրա ականջին: Սանդարյանը նույնպես լայն ժպտում էր՝ մտալից կզակը սեղմելով հաստլիկ բռնեցքին: Երևում էր, որ ռաշոնի քարտուղարները միմյանցից աչսօր խիստ գոհ էին: Այդ նկատում էին հավաքի մասնակիցները՝ իրար գաղտնի բռնելով ու ականարկներ նետելով դեպի նախագահությունը:

Հացավանից հավաքին մասնակցում էին Լեոնը, Վասակը, Համիկը, Շմավոնը, Մացակը, Քեռի Ղուկասը, Ալեքսանը, Ասատուրը, Անուշը, Լադոն, Գևորգը և Զարիկը: Լեոնից բացի, որ գտնվում էր նախագահության մեջ Լիպարիտի կողքին, բոլոր հացավանցիները նստել էին միասին առաջին շարքում գոռոզության հասնող ինքնավստահությամբ: Կենտրոնական թերթը տպագրել էր Վահան Վեմյանի կես էջանոց ակնարկը Լեոն Լամբարյանի մասին ու հիշատակել հավաքին ներկա համարյա բոլոր հացավանցիների անուններն ու գործերը: Թերթը ձեռքից ձեռք էին խլում և ամեն մեկը փնտրում էր իրեն վերաբերող հատվածը: Բեռի Ղուկասը վերջապես կարողացավ ճանկել թերթի համարը, դողդոջուն ձեռքերով շուռ ու մուռ տվեց և իր անունը չգտնելով՝ ջղախություն մե դիջեց Գևորգին: Միայն Վասակն էր անտարբեր դեպի լրագրային այդ ոգևորությունը: Կաղմակերպության քարտուղար ընտրվելուց հետո նա պարտավոր էր զգուշ իրեն ավելի լուրջ պահել: Նա կարողացավ զսպել իր ժպիտը մինչև իսկ այն ժամանակ, երբ Գևորգն ու Քեռի Ղուկասը մաքառում էին լրագիրն իրարից խլելու համար: Բացի դրանից՝ Վասակին տարակուսանք էր պատճառում մի ուրիշ հանգամանք: Վարդան Ղաղարյանը փառավորապես բազմել էր նախագահության մեջ՝ Սանդարյանի կողքին: Ի՞նչ էր նշանակում այդ: Մի՞թե նրան խալտառակելով հեռացրին Հացավանից, որպիսի ավելի մեծ պատվի արժանացնեն: Չլինի՞ թե ճիշտ են այն շշուկները, որոնց համաձայն Սանդարյանը մտադիր է նրան տանել Լիպարիտ Լեոնյանի տեղը: Վասակը չկարողացավ թաքցնել իր խռովքը և շնչաց Համիկի ականջին:

— Տեսնես՝ Սանդարյանն ինչու պոկ չի գալիս էդ փալա-սից:

— Խուփը գլորվել, գտել է պտուկը,— իր հերթին Վասակի, ախանջին թեքվեց Հասմիկը:

Սրամիտ պատասխա՞նն էր, թե աղջկա ջերմ շունչը, Վասակի սիրտը լցրեց հաճելի մի զգացմունքով: Նա խորհրդավոր ժպտաց ու թափահարեց իր ահապին ձեռքը: Լևոնը նախազահուլթյունից նայում էր հացավանդիներին և անընդհատ խորացնում իր աջ ալյտի փոսը: Վասակի և Հասմիկի խորհրդավոր փափսոցը չվրիպեց նրա ուշադրությունից: Խանդի և խանդաղատանքի մի խառն ըզ-զացմունք շարժվեց նրա սրտում: Գևորգը հրձիվանքից ինքնամոռա-ցություն մեջ ընկնելով սկսեց բարձրաձայն կարդալ.

— «Նվ Լևոն Լամբարյանը սան-ձա-հա-րեց վտանգավոր ձի-ուն»...

— Է՛յ, է՛յ, ալյտեղ խրճիթ-ընթերցարա՞ն է, ի՞նչ է, որոտաց Սանդարյանի ձայնը զանգի եռանդուն նվազակցությունը:

— Ներողություն՝ են, ընկե՛ր Սանդարյան,— ընդհանուր հռհռ-ցի տակ ոտքի կանգնեց Գևորգը՝ լրագիրը դեպի նախազահուլթյու-նը մեկնելով:— Ընկեր Լամբարյանի մասին էնպես են գրել, որ մարդու սիրտը փորում պար է գալիս: Ա՛յ, տեսե՛ք...

Ծիծաղի մի նոր պոռթկման մեջ անհիտացան Գևորգի վերջին խոսքերը: Սանդարյանին ալդ դուր չեկավ: Նա բարկացած կրկին զանգահարեց և ռայոնական գործադիր կոմիտեի նախագահին դառնալով հրահանգեց, որ հավաքը բացված հայտարարի:

Գործկոմի նախագահը, բարձրահասակ, հաղթանդամ, դան-դաղախոս և այնուամենայնիվ կոմիկ Մառեն Կնյազևիչ Աղախա-նյանը, ճոճչալով ոտքի կանգնեց և իր խոշոր անշարժ աչքերով նայեց հավաքավորներին: Դահլիճը լռեց ու լրջացավ, բայց նա-խազահուլթյան մեջ սկսեց ծալր առնել ծիծաղի խեղդված մի ա-լիք: Մառեն Կնյազևիչը ռայոնական ակտիվի ամենամեծ մխի-թարությունն էր: Նա զարմանալի ընդունակություն ուներ անեկ-դոտներ ու ծիծաղաշարժ դեպքեր պատմելու հայկական բոլոր բար-բառներով և զվարճացնելու աշխատանքից հոգնած ռայոնական ղեկավար ընկերներին: Մաքդիկ ծիծաղից արտասուլում էին ու փոր-նեքը բռնում: Իսկ Մառենը շարունակում էր նույն դանդաղ և անտարբեր եղանակով, կարծես թե պատմածը ոչ թե անեկդոտ էր, այլ մի տխուր իրողություն:

Բայց Մառնին Կնյազելիչը միանգամայն լուրջ և ծանրակշիռ խոսքերով բաց արավ ռայոնական համալսարանը և ձայն տվեց հողաբաժնի վարիչ ընկեր Անտոնյանին։ Կարճահասակ Անտոնյանը դեկուցման թղթերը տեղավորեց ամբիոնի վրա, սավանի մեծությամբ մի թաշկինակով սրբեց քրտնած պարանոցն ու ճաղատ դուխը և աշտերի մակարդակից դուրս պրծած խոշոր աչքերը հառեց Սանդարյանի կողմը։ Նրա հռետորական եռանդի վրա հաճախ էր սատար ջուր ածում Սանդարյանը հեգեալիան բացազանշություններով, մինչև իսկ ճառի ամենատաք տեղը նրան ընդհատելով ու զրկելով ձայնից։

Անտոնյանի ղեկուցումը այս անգամ էլ, ինչպես միշտ, միանգամայն փաստալից էր և բարեխիղճ։ Նա խոսում էր բավականաչափ մաքուր և սահուն հայերենով։ Սանդարյանից թաքուն նա միշտ պարծանքով էր հիշատակում այն հանգամանքը, որ ինքն ավարտել է Երևանի թեմական դպրոցը։ Նա իր խոսքը համեմտում էր «ըստ իս», «ըստ աշնմ», «այնուհանդերձ» դրաբար ձևվերով, որոնցից անշափ խրտնում էր Սանդարյանը և ոչ մի կերպ չէր կարողանում ըմբռնել, թե ո՞ր դեպքերումն է անհրաժեշտ գործածել այդ անիծված «ըստերը»։ Երբ Անտոնյանը հասավ Հացավանին և դահլիճի հավանության բացազանշությունների տակ ձկսեց դրվատել Լևոն Լամբարյանի անձնուրաց գործունեությունը, Սանդարյանը հեգեալներով հազաց և ընդհատեց նրան.

— «Այնուհանդերձ» դու շեղվում ես նյութից։ Դու պատմիր, թե ինչպիսի կոնկրետ ղեկավարություն է ցույց տվել Հացավանին քո հողբաժինը։

— Ծի՛շտ է,— բացազանչեց վարդան Ղազարյանը՝ սապատավոր քիթը հեզությամբ ուղղելով Սանդարյանի կողմը։

— Ընկեր Սանդարյանը և ընկեր Լևոնյանը անձամբ... — ուղում էր շարունակել Անտոնյանը։

— Սանդարյան... Լևոնյան... «անձամբ»... — դարձյալ ընդհատեց Սանդարյանը։ — Իսկ դո՞ւ «անձամբ» ինչ ես արել Հացավանի համար։

— Ընկեր Սանդարյան,— ըմբոստացավ այս անգամ հողբաժնի վարիչը՝ շարժելով ներկաների զարմանքը,— Հացավանի կողմից ձեռնարկված ընկեր Լևոն Լամբարյանը մասնագիտությամբ գյուղատնտես է և իր գործին քաջահմուտ մի մարդ։ Նա այնքան

Քչ կարիք չի զգում մէր զեկազարույննը: Նա կարիք է զգում, ըստ իս, միայն մի բանի. որ մենք նրան չխանգարենք:

— Նստի՛ր. — ռաբի կանգնելով որոտաց Սանդարձանը:

— Ընկեր Սանդարձան, — համառեց հողքածնի վարիչը, — թո՛ւյլ տվեք, շարունակեմ ու եզրափակեմ զեկուցումս:

— Վատ ես պատրաստել զեկուցումդ, — բարկացաւ Սանդարձանը: — Նստի՛ր. նվ թո՛ւյլ կուխողներինք խոտեն:

Այս անգամ էլ, ինչպէս հաճախ, Անտոնյանը, ընդհատված իր խոսքի ամենաթեժ մասում, հեռացաւ ամբիոնից, նստեց և սկսեց ահագին թաշկինակով սրբել քրտնած պարանոցն ու ճաշառ զլուխը: Հասմիկն իր վրդովմունքը շնչաց Վասակի ականջին: Նա սաստիկ ցավում էր Անտոնյանի համար, որովհետև Անտոնյանը Հասմիկի կարծիքով ոչ միայն լավ հոնտոր էր, այլև դյուղատոնտեսական տեխնիկումի լավագույն դասատուն: Մի շարք բրիգադիրներից և կուխողի նախագահներից հետո ելույթի համար խոսքը տրվեց Լևոն Լամբարձյանին: Հասմիկն անմիջապես ուղղվեց իր տեղում և սկսեց բոլորի հետ միասին ծափահարել: «Подумаешь!» — հեղնանքով մտածեց Սանդարձանը, բայց հարկադրված ինքն էլ մասնակցեց ծափահարութեանը: Լևոնի խոսքը լսում էին լարված ուշադրութեամբ: Վեմյանի ակնարկը, որ արդեն հայտնի էր շատերին, ավելի էր բարձրացրել նրա հիշինակութունը ռայոնական ակտիվի աչքում: Բոլորին թվում էր, թե Լամբարձյանը խոսում է ոչ թե Հացավանի, այլ նրանց կուխողի մասին. այնքան դիպուկ և տիպական էին նրա փաստերը: Դրա համար Լամբարձյանի խոսքը շարունակ ընդհատվում էր հավանութեան բացադանջութուններով ու ծափահարութեամբ: Իր ճառի հաջողութեամբ տարված նա կանգ առաւ մի ցավոտ հարցի վրա, որով և շիկացրեց դահլիճի տրամադրութունը՝ բարկացնելով Սանդարձյանին:

— Ես միանգամայն պարզ պետք է ասեմ, ընկերներե՛ր, — շարունակեց նա՝ դառնալով դեպի նախագահութունը, — որ հողքածինը մեզ խանգարում է աշխատել իր շահագանց հաճախակի խորհրդակցութուններով: Ի՛նչ կարիք կա, շաբաթը մի անգամ մարդկանց կտրել աշխատանքից, հավաքել ռայոնական կենտրոնը՝ նրանց բացատրելու համար ամենահասարակ բաներ. ինչպես վարել, ինչպէս ցանել, ինչպէս տափանել: Միանգամայն պարզ է, որ կարիք չկա: Պետք է վերջ տալ այս հավաքացաւին: Ես ակա-

մայից հիշում եմ ընկեր Նաղարեթ Ղորղանյանի խոսքերը. «Քի՜չ ժողով, շատ գործ»...

— Ճիշտ է,— բացազանչեցին մի քանի տեղից և Լեոնի ճառն ընդհատվեց ուժեղ ծափահարություններով:

Սանդարյանն այս անգամ շմասնակցեց ծափահարությանը: Նա ջղային դանդահարությամբ կարդի հրավիրեց դահլիճը և խոսքն ուղղելով Լամբարյանին՝ հայտարարեց.

— Դրանք Ղորղանյանի խոսքերը չեն: Դրանք Լենինի խոսքերն են:

— Նվա առավել լավ, որ Լենինի խոսքերն են,— շարունակեց Լամբարյանը:— Ընկեր Ղորղանյանը ուրեմն Լենինի և Ստալինի խոսքերն էր ասում մեզ...

Սանդարյանը խորապես խոցվեց: Լեոնի ակնարկը հավաքացավի մասին ուղղակի նրան էր դիպչում, որովհետև հողբածինն ամեն անգամ կոլխոզային ակտիվը հավարում էր նրա ցուցումով: Դահլիճում նստած բոլոր հավաքականները աչք հասկանում էին. ուստի և ներողամիտ համակրանքով էին նայում բազմատանջ Անտոնյանի պսպղուն ճաղատին: Լամբարյանն իր ելույթը վերջացրեց Լիպարիտ Լեոնյանին ողջերթի խոսքեր ասելով՝ ռայոնից նրա ազատվելու և Մոսկվա գնալու առթիվ, ասլահույս հայտնեց, որ նա ուսումնալարտելուց հետո կվերադառնա Հացավանի շրջանը՝ հարստացած Լենին-Ստալինյան ուսմունքով և կարմիր մալրաքաղաքի բոլշևիկյան դաստիարակությամբ: Նրբ Լամբարյանը բուռն ծափահարությունների տակ վերջացրեց իր ելույթը և իր տեղը նստեց, Սանդարյանը Լիպարիտի ետևից թեքվելով Լամբարյանի կողմը՝ շնչաց նրա ականջին.

— Դու, ի՛նչ է, քեզ հերո՞ս ես երեւակայում...

— Ես այդ մտքովս անգամ չեմ անցկացրել, ընկեր Սանդարյան,— նույնպիսի շշուկով պատասխանեց Լեոնը:— Բայց երբ դուք ասում եք...

— Կտեսնե՞նք:— Կարճ կտրեց Սանդարյանը և ուղղվեց իր տեղում:

Լեոնից հետո բոլոր ելույթ ունեցողները իրենց խոսքը վերջացնում էին Լիպարիտին բարի ճանապարհ ցանկանալով և այն աստիճան չափազանցրին, որ կոլխոզային ակտիվի հավաքը վերջում վերածվեց հորեկյանական նիստի՝ նվիրված Լիպարիտ Լեոնյանին:

Երբ Լիպարիտը բարձրացավ ամբիոն, դահլիճը երկար չէր դադարում ծափահարելուց: Նրան աշխատանքից ազատելու որոշումը ռաջոնում տարածված էր երկու տարբեր մեկնաբանությամբ. ոմանք լսել էին, թե Լիպարիտին հանել են աշխատանքից Սանդարյանի հետ ընդհարվելու պատճառով, ոմանք էլ ասում էին, թե Լիպարիտին ուղարկում են Մոսկվա սովորելու, որ հետո առաջ քաշեն և դարձնեն ռաջկոմի առաջին քարտուղար: Երկու բացատրությունն էլ նպաստավոր էր Լիպարիտի համար:

Գահլիճից նրան էին նայում բազմաթիվ ծանոթ ու հարազատ ղեմքեր, որոնց հետ նա տարիներ շարունակ աշխատել էր, կռվել, հաշտվել: Մինչև անգամ այն կոմունիստները, որոնց հաճախ էր Լիպարիտը սեղմել «ինչո՞ւնե՞րի» անողոք աքցանի մեջ, հիմա հրաժեշտի ջերմ հայացքով էին նայում նրան: Ոմանք նրա համար ճանապարհի պաշար էին բերել և համառ պայքարով համոզել Գալան մայրիկին, որ նա Լիպարիտից թաքուն վերցնի, դնի նրա ճանապարհական պայուսակը: Տանձառափի կոմունիստները բերել էին մի ամբողջ տապակած գառ և չգիտեին, թե ինչպես մատուցեն Լիպարիտին, որ նա չվիրավորվի: Գիտեին, որ նա դեմ է հարգանք մատուցելու այդ նահապետական ձևերին:

Լիպարիտն արդեն մոռացել էր, որ ինքն ազատված է աշխատանքից և այժմ հյուր է այդ հավաքույթում: Նա ամբիոնի մոտ կանգնած էր տանտիրոջ ինքնավստահությամբ: Երբ նա կոչ արավ ընկերներին՝ համախմբվել ընկեր Սանդարյանի շուրջը և օգնել նրան ռաջոնի առաջ կանգնած մեծ խնդիրների իրականացման դորժում, դահլիճը միահամուռ ծափահարեց: Սանդարյանին դուր չեկավ այդ նա զգաց, որ գահլիճն այդ մարդուն կծափահարեր նաև այն դեպքում, եթե նա խոսեր Սանդարյանի դեմ: Նա նախանձում էր Լիպարիտի անբռնազբոսիկ ինքնավստահությանը: Լիպարիտը իրեն աչնպես էր պահում, որ կարծես ոչ թե Սանդարյանն էր նրան հանել աշխատանքից Մոսկվա ուղարկելու պատրվակով, այլ ինքն իր հոժար կամքով երկարատև գործուղման էր գնում և գործը հանձնում Սանդարյանին: Գործից հանվածի ու վիրավորվածի ոչ մի շեշտ չկար Լիպարիտի կեցվածքում: Այդպիսի տպավորություն էր ստանում նաև ամբողջ դահլիճը:

Եզրափակման խոսքի համար ամբիոնին մոտեցավ Սանդարյանը: Գահլիճում բոլորը ձգվեցին: Գիտեին, որ Սանդարյանը երկար կխոսի և շատերին հույս կտա իր որոտալից և հեղնակա՞ն

ձայնով: Անտոնյանը կրկին հանեց իր սաւլանաչափ թաշկինակը և սրբեց քրտինքն իր ճաղատ գլխի վրայից: Հասմիկի սիրտը կուշ եկավ: Նա նկատեւ էր, թե ինչպէս Լեոնի ելույթը դուր չեկավ ռայկոմի քարտուղարին. ուտի ծանր հարւածներ էր սպասում Լեոնի դեմ: Մացակ Աւագյանն առաջինը ծափահարեց՝ վարակելով ամբողջ դահլիճը: Սանդարյանը որոշել էր այս անգամ առանձին մարզկանց վրա կանգ չառնել և դրանով էլ իր եղբորաւիման խոսքը համարյա տապալեց: Նրան ուշադրութեամբ լսում էին միայն այն դեպքերում, երբ նա խաշտառակում էր մեկն ու մեկին, լսում էին վախից կամ հետաքրքրութեամբ մղված: Նա այս անգամ վերլուծում էր կոլխովային շինարարութեան ընդհանուր տեսական հարցերը և շնայած դահլիճում հետզհետե ուժեղացող բզկետի հետ միասին նա բարձրացնում էր իր հովիտը ձայնը՝ այնուամենայնիւ այդ շօգնեց Քեռի Ղուկասին, որ բռնակալ քնի դեմ անաջող պայքար մղելուց հետո վիզը թեքեց, աչքերը փակեց և սկսեց ի լուր աշխարհի խռմիացնել:

Հաւաքից հետո հացաւանդիները ռայոնական ակտիվի ճաշարանում իրենց քաղցը հագեցրին և ճանապարհ ընկան դեպի գյուղը: Նրանց ետեւից հեռապառ հասավ ռայկոմի ցրիչը և հայտնեց, որ ընկեր Սանդարյանը ցանկանում է Հացաւանդի պարտկազմակերպութեան քարտուղարին տեսնել: Վասակը ցրիչի հետ միասին վերադարձավ ռայկոմ:

Տեխնիկական քարտուղարուհին սիրալիր ժպիտով խնդրեց Վասակին սպասել, մինչև որ ընկեր Սանդարյանը վերջացնի հեռախոսային խոսակցութիւնը Նրեանի հետ: Քիչ հետո Սանդարյանի կաբինետից ելավ Քեռի-Ղուկասը խիստ մարտական տրամադրութեամբ, Վասակին ընդունարանում տեսնելով շփոթվեց և առանց նրա հետ մի բառ փոխանակելու դուրս գնաց: Վասակը ներս հրավիրվեց:

— Դուք ի՞նչ ասեկոսեններով եք զբաղված, — ձեռքը հեռախոսափողին դնելով իր մտալից կզակը Վասակին հառեց քարտուղարը:

— Ի՞նչ ասեկոսեններով, ընկեր Սանդարյան, — շփոթվեց Վասակը:

— Լուրերի եք տարածում, թե իբր մենք մտադիր ենք Վարդան Ղազարյանին նշանակել ռաշկոմի կազմբաժնի վարիչ...

— Մենք աշխատիս լուրեր չենք տարածել, ընկեր Սանդարյան,— ուրախացած պատասխանեց Վասակը։— Ականջիս դիպել էր աշխատիս լուր, ես միայն Քեոի-Ղուկասին հարցրի թե նա էլ լսե՞լ է։

— Իսկ ձեր կարծիքով ինչպե՞ս պիտի վարվենք Ղազարյանի հետ,— բորբոքվեց Սանդարյանը։— Աղբակո՞ւյտը նետենք նրան։

— Ինչպես ուզում եք, վարվեցե՛ք, ընկեր Սանդարյան,— տարակուսանքով ուսերը թոթվեց Վասակը։— Ես շատ փոքր մարդ եմ ռաշկոնական կոմիտեի գործերին խառնվելու համար։

— Հալ, լա՛վ,— եղանակը փոխեց Սանդարյանը։— Նստի՛ր։ Ես քեզ ուրիշ բանի համար եմ կանչել։

Վասակը նստեց հաճախորդների սեղանի առաջ, իրանը թեքեց դեպի քարտուղարը և անհամբեր սպասում էր, որ նա խոսի, թե ինչո՞ւ համար է կանչել։ Սանդարյանը վերին աստիճանի բարձրացված եղանակով հարց տվեց.

— Դեհ, ո՞նց են դնում գործերը...

— Հալ եմ գնում, ընկեր Սանդարյան,— պատասխանեց Վասակը՝ առանց հասկանալու հարցի էությունը։

— Ի՞նչ կարծիքի ես կոլիսողի նախագահի մասին,— խորհրդավոր հեղինակությամբ Վասակի աչքերին նայեց Սանդարյանը։

Վասակն անակնկալի եկավ։ Շփոթվեց ու կարմրեց։ Գլուխը կախեց, մի պահ մտածելուց հետո բարձրացրեց ու պատասխանեց.

— Շատ լավ կարծիքի եմ, ընկեր Սանդարյան։

— Լսի՛ր, Չոբանյան,— մտերմական եղանակ տվեց իր խոսքին Սանդարյանը։— Մենք նրան պարզապես խնայեցինք։ Եվ այժմ բո առաջ խնդիր ենք դնում. դաստիարակել նրան...

— Ես նրան դաստիարակելու համար շատ փոքր եմ, ընկեր Սանդարյան...

— Ուրեմն՝ չեղոքացրո՛ւ։

— Ես նրա մասին լավ կարծիքի եմ, ընկեր Սանդարյան։

— Ի՞նչ ես կուրացել,— բարկացավ Սանդարյանը։— Ինչո՞ւ ես կուչ եկել Համբարյանի առաջ։ Ռաշկոնական կոմիտեի աչքին դու ավելի արժեքավոր ես, քան Համբարյանը։ Դու ես Հացավանի իսկական ղեկավարը և ոչ թե՛ նա։ Հասկանո՞ւմ ես, թե ինչ եմ ասում...

— Հասկանում եմ, ընկեր Սանդարյան:

— Քո խնդիրն է ապահովել ռալյիմի գիծը Հայցավանում,— ձեռքը խոսքին համաշափ հեռախոսափողին խփելով շարունակեց Սանդարյանը:— Թույլ չտալ, որ առանձին մարդիկ երեւակաւեն, թե իրենք մասսայի մեջ կարող են ինչ որ հեղինակություն վայելել հակառակ ռալյոնական կոմիտեի ցանկության: Հասկանո՞ւմ ես...

Վասակը դարձյալ պատասխանեց, որ հասկանում է: Սանդարյանը մշուշապատ ոճով, կիսամտերմական ու կիսահրամայական եղանակով նրան բացատրեց անելիքները, ձեռքը սեղմեց և ազատ արձակեց:

Վասակը դուրս եկավ Սանդարյանի առանձնասենյակից վե՛րին աստիճանի խառնաշփոթ հոգով: Նրա ամբողջ էությունը առկճովա էր եղած ու պղտորված հման ալն հեղուկին, որի մեջ նետում են քիմիական արտասովոր նյութեր: Անդիտակցաբար նա քայլերն ուղղեց դեպի կաշարանը, սակայն չէր նկատում շրջապատի անցուղարձր: Ի՞նչ էր պահանջում իրենից ռալյիմի քարտուղարը: Նա ուզում էր հասկանալ այդ խոսակցության իմաստը: Ռալյիմի քարտուղարը նրան համարում է Հայցավանի առաջին մարդը: Այո, իհարկե, հաճելի էր Վասակի համար: Նրան վստահում են մի հակաչական գլուղի վիճակը և մարդկանց բախտը: Այդ արդեն և՛ հաճելի է, և՛ սաբսափելի: Բայց վերջ ի վերջո ի՞նչ է պահանջվում նրանից. վարկաբեկել և շեղաբացնել կոլխովի նախադահին, Լեոն Լամբարյանին, Վասակի ամենալավ ընկերոջը... Վասակի մազերը փշաքաղվեցին: Նրան հոգեկան այդ ճգնաժամից ազատեց հարազատ մի ձայն.

— Վասակ...

Հասմիկն էր: Գալիս էր գլուղատնտեսական դպրոցից, որտեղ դնացել էր հավաքից հետո՝ իր թվանշաններն ստուգելու: Տեսնելով Վասակի մտահոգված դեմքը՝ խորաթափանց աղջիկն իսկույն հասկացավ, որ նրա հետ ինչ որ արտասովոր անախորժություն է պատահել, ուստի նրան թեանցուկ արավ և աշխատեց հաղորդակից լինել նրա հոգեվիճակին:

— Հասմիկ, — աղչկա հարցապնդումներին հարցով պատասխանեց Վասակը:— Եթե կոմունիզմը պահանջի դու կհրաժարվե՞ս քո լավագույն ընկերոջից:

— Դու ի՞նչ ես հասկանում՝ լավագույն ընկեր ասելով:

— Ես լավագույն համարում եմ այն ընկերոջը, որ քեզ հետ միասին պայքարում է կոմունիզմի համար և նրան դու փոխադարձաբար սիրում ես:

— Կոմունիզմը ինչո՞ւ պիտի պահանջի, որ դու հրաժարվես կոմունիզմի համար պայքարող քո մտերիմ ընկերոջից, — հարց տվեց Հասմիկը՝ կռտնալով և ծիծաղախառն աչքերը ներքևից վառակի երեսին հառելով:

— Այնտամենաշնորհ, եթե պահանջի, — պնդեց Վասակը:

— Կոմունիզմը այդպիսի բան չի պահանջի, — լրջացավ Հասմիկը: — Իսկ եթե պահանջի, կոմունիզմը չի պահանջի, այլ՝ ով գիտե, թե ո՞վ կպահանջի:

Վասակը դարձյալ զգաց իր մտավոր պակասությունը այդ աղջկա համեմատությամբ և նրա սիրտը ճմլվեց: Մի պահ նրանք լուռ քայլում էին դեպի կայարանը: Հետզհետե թուլանում էր Հասմիկի այն ձեռքը, որով նա թևանցուկ էր արել Վասակին: Տղան կարծես ֆիզիկական մի ցավից խուլ տնքաց:

— Դու ճիշտ ես ասում, Հասմիկ:

Հասմիկը թողեց Վասակի թևը և ամառային շրջազգեստի փոքրիկ դրպանից հանելով թաշկինակը՝ մի քանի անգամ սրբեց իր առանց այն էլ մաքուր ու դիրքի ճակատը: Վասակը նայեց աղջկա մուգլված դեմքին և հասկացավ, որ սխալ էր կատարել սկսելով այդ խոսակցությունը: Մինչև կայարան նրանք աչքև ոչ մի բառ չփոխանակեցին իրար հետ: Վասակը տոմսեր գնեց երկուսի համար էլ և նրանք նստեցին դնացք: Վագոնը համարյա դատարկ էր: Կուպեում նստած էր միայն մի պառավ գեղջկուհի, որ նրանց ամուսինների տեղ ընդունեց և սիրալիր ու բարյացակամ խոսքերով սկսեց հորդորել, որ սուտ ու փուշ բաների համար իրար չհակառակվեն: Վասակն ու Հասմիկը նայեցին իրար ու ժպտացին: Բարեսիրտ պառավն այդ համարեց հաշտության նշան և իր ճանապարհի կապոցը՝ վերցնելով տեղափոխվեց մյուս կուպեն, որ չխանդարի նրանց ամուսնական առանձնությունը: Նրանք շարունակում էին ժպտալ պառավի հասցեին: Հասմիկն առաջինը լրջացավ և մտահոգությամբ լեցուն խաժագույն աչքերը հառեց Վասակի դեմքին:

— Բայց ինչո՞ւ է քեզ այդ հարցն զբաղեցնում, Վասակ...

— Այնպե՞ս, — հանցանքի մեջ բռնված մարդու շփոթմունքով

թոթովեց Վասսակը... — ինքս էլ չեմ հասկանում, թե ինչո՞ւ մըտքումս ծագեց այդ հարցը...

Աղջիկը շուռ եկավ, արմունկները հենեց լուսամուտի առաջ, ամբողջված փոքրիկ սեղանին և մի պահ հեռավոր լեռնակուղտի մեջ բարձրացած Լավարի կատարը դիտելուց հետո կարծես ինքն-իրեն շնչաց.

— Իսկ ես հասկանում եմ...

— Դու բա՞ն չես հասկանում,— հառաչեց Վասսակը:

— Հասկանում եմ,— լուսամուտից պոկվեց և իր բարկացած աչքերը Վասսակին հառեց Հասմիկը:— Ինչո՞ւ էր քեզ կանչել ընկեր Սանդարյանը:

Մազ մնաց, որ Վասսակը խոստովաներ ամբողջ իրողությունը: Բայց նա տիրապետեց ինքն իրեն: Նախ՝ Սանդարյանը պատվիրեւ էր, որ այդ խոսակցությունը մնա գաղտնի, երկրորդ՝ թո՛ղ Հասմիկն զգա, որ Վասսակը այժմ կաղմակերպություն ղեկավար է և պարտավոր է, թեկուզ իր սիրած աղջկան, պատմել ամեն ինչ: Ուստի նա Հասմիկի մարտական հետաքրքրությունը բավարարելու նպատակով պատասխանեց.

— Կանչել էր հուպ տալու Ասում է՝ ինչու եք լուր տարածում, թե ռայոնական կոմիտեն մտադիր է Վարդան Ղաղարյանին, առաջադրել կաղմբաժնի վարիչ:

— Իսկ դու ի՞նչ ասացիր:

— Ես ասացի, որ մենք այդպիսի լուրեր չենք տարածել:

— Նա Վարդան Ղաղարյանին կդարձնի քարտուղար,— վրճռական եղանակով հայտարարեց Հասմիկը:

— Դու որոնեղի՞ց գիտես,— վախեցրավ Վասսակը՝ միաժամանակ ուրախանալով, որ վերջապես գտնված էր մի նյութ աղջկա հետ խոսակցություն սկսելու համար:

— Դա էլ իմ կոմերիտական գաղտնիքն է,— կատակի տվեց: Հասմիկը:

— Դու իրավունք չունես ինձանից գաղտնիք պահելու,— բորբոքվեց Վասսակը տղամարդուն հատուկ բռնակալ ինքնավստահությամբ, որի առաջ կանայք մեծ մասամբ տեղի են տալիս: Ուստի Հասմիկը հաշտարար եղանակով ավելացրեց.

— Անտոնյանն ասավ:

— Հա՞,— բեկվեց Վասսակի ձայնը:

— Այո՞,— ծոր տվեց Հասմիկը շինծու ուրախությամբ,— դա համարյա արդեն վճռված է:

Նրանք դարձյալ լռեցին։ Խոսակցությունը չէր կաշում, չէր տաքանում, որպեսզի Վասակը կարողանար առիթ ստեղծել՝ անցնելու համար ամենակարևոր նյութին։ Հասմիկին կոմերիտական կազմակերպության քարտուղար դարձնելը Վասակին թևավորել էր նոր հույսերով։ Վերջապես նրանք ավելի հաճախ կհանդիպեին իրար ու Վասակն ավելի լայն հնարավորություն կունենար աղջկա համակրանքը թեքելու իր կողմը։ Բայց Հասմիկը դարձանալի ճարպիկությամբ խուսափում էր մտերմական խոսակցություններից։ Կանացի նուրբ հոտառությամբ նա միշտ կռահում էր Վասակի շոշափած ամենահեռավոր նյութի բուն նպատակը և խոսակցությանն այնպիսի ընթացք էր տալիս, որ Վասակը չէր կարողանում հասնել իր նպատակին։ Այս անգամ էլ Հասմիկը կարծես դիտմամբ Ղազարյանի հարցը մեջտեղ բերեց, որպեսզի Վասակը հարկադրված մնա պաշտոնական լրջության սահմաններում։ Եվ աղջիկը չէր սխալված։ Ղազարյանին ռաշոնական կոմիտե տանելու հեռանկարը այնքան խճճեց Վասակին, որ նա մոռացավ իր անձնական զգացմունքը և խորին վայրույթով հարց տվեց.

— Դու այդ ինչո՞ւ ես բացատրում։— Եվ տեսնելով, որ աղջիկը միայն ուներն է թոթվում, շարունակեց։— Սանդարձանն այդ մարդուն շան օրի գցեց։ Այդպես կարելի էր խայտառակել միայն հանցանքի տեղում բռնված գողին։ Բայց Ղազարյանը շարունակում է նրան քծնել։ Ինչո՞ւ է քծնում։

— Պա՞հ,— չարաճճի հեղնանքով բացադանչեց աղջիկը։— Ի՞նչ պիտի անի, որ չքծնի։

— Թող բան էլ չանի,— վրդովվեց Վասակը։— Պարզապես, թող չքծնի։

— Եթե չքծնի, Սանդարձանը նրան կհեռացնի գործից։

— Թող հեռացնի՝։ Վերադաս մարմինները նրան կպաշտպանեն։

— Վերադաս մարմինները նրան չեն պաշտպանի, որովհետև անպետք է։ Նա զգում է իր ոչնչությունը, դրա համար էլ քծնում է։ Դու չես քծնում, Վասակ, որովհետև եթե քեզ հանեն զեկավար աշխատանքից, դու կարող ես գնալ և մահ բռնել։ Իսկ նա ոչ գրկխում գիտովյուն ունի, ոչ ձեռքին՝ արհեստ։ Նրա միակ արհեստը քծնանքն է։ Նա էլ ապրում է իր արհեստով։ Միանգամայն պարզ է...

— Դու կրկնում ես Լևոնի անալիզը,— փորձեց աղջկան ձևաւորեն վասակը:

— Ինչո՞ւ չպիտի կրկնեմ,— բռնկվեց աղջիկը:— Լևոնը թըշնամի՞ է: Ո՞չ: Նրա անալիզը ճիշտ է: Այո՞: Ուրեմն ես իրավունք ունեմ կրկնելու:

— Հասմի՛կ, դու ինձ չհասկացար,— խոթովեց Վասակը:

— Հասկացա... ես հիմա շատ բան եմ հասկանում,— կտրեց Հասմիկը և կրկին շուռ եկավ դեպի լուսամուտը:

Դարձյալ տիրեց մի սրտաճմլիկ լռութիւն: Վասակը ցավով ու զարմանքով դիտում էր աղջկա խռովահոյզ կերպարանքը և զայնանում ինքն իր դեմ: Վերջին ամիսների ընթացքում Հասմիկը շատ էր փոխվել, դարձել էր մտքով ավելի հասուն, բնավորութեամբ՝ ջղախն: Ավելի ճիշտ՝ ուրիշների հանդեպ նա պահպանել էր իր քնքուշ աղերսական եղանակը: Միայն Վասակին էր չոր պատասխաններ տալիս: Ինչո՞ւ: Ի՞նչ է արել նրան Վասակը բացի սիրելուց: Վասակին դարձյալ պաշարեց այն միտքը, որ նրա հանդեպ կատարվում է ինչ որ մի մեծ անարդարութիւն: Ո՞ւր կարելի է բողոքել: Չկա մի այնպիսի դատարան, որ կարողանա ուղղել այդ անարդարութիւնը: Եթե աշխարհի ամենահզոր պետութիւններն էլ միանան, չեն կարողանա հարկադրել այս աղջկան, որ նա Վասակին տեղ տա իր սրտում: Վասակը պետք է այդ սիրտը նվաճի միայն իր սեփական ուժերով: Իր սեփական ուժերով: Բայց նա փորձում է հաղար ու մի կերպ նրան մոտենալ և միշտ էլ մատնվում է անաջողութեան: Ամեն կողմից նա դեմ է առնում Լևոնին, որ կարծես հավիտյան ամբացել է այդ անաւելի սրտի մեջ և մոտ չի թողնում ոչ ոքի: Վասակին տիրեց հուսահատ մի կատաղութիւն և նա խորհրդավոր եղանակով դիմեց աղջկան.

— Դու բան էլ չես հասկանում, Հասմիկ... դու չարաչար սքսաւվում ես... Կգա ժամանակ և ես այդ կապացուցեմ...

Հասմիկը ոչ մի արձադանք չավեց այս խոսքերին: Նա նույն դիրքով շարունակեց լուսամուտից նայել դուրս, մինչև որ հասան իրենց կայարանն ու զնացքից իջան: Կոլխովի գրասենյակի մոտ Հասմիկը վերին աստիճանի ցեղմ ցտեսութիւն ասաց Վասակին և նրանից բաժանվելով քայլերն ուղղեց իրենց տան կողմը:

ԵՐԵՍՈՒՆՄԵԿԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Վասակին արթնացավ քնից աչրող և սուր մի կսկիծով:

Մերժված սիրո կսկիծն էր այդ: Նա հիշեց հրաժեշտի քրն-
քուշ խոսքերը — «բարի գիշեր, Վասակ»: Ինչպե՞ս հասկանալ
այդ աղջկան: Եթե նա չի սիրում Վասակին, հապա ինչու է բարի
գիշեր ասում այդքան մտերիմ եղանակով: Նա սառը ջուր ածում,
հանգցնում է Վասակի հույսերը, ապա մի կախարդական շարժու-
մով նորից բորբոքում, վերակենդանացնում՝ կրկին սպանելու հա-
մար:

Վասակն աչքերը բաց արավ: Նրա գլխավերևում նստած էին
հայրը, մայրը և քույրը՝ Զարուհին, որ առավոտ վաղ եկել էր եղ-
բորն աչքելուփյան և իմանալով, որ նա քնել է միայն լուսադե-
մին, ծնողների հետ միասին սպասում էր նրա արթնանալուն: Վա-
սակի վշտով համակված էր Չոբանենց ամբողջ ընտանիքը: Բու-
լորն էլ գիտեին, որ Վասակը սիրում է Զուրաբենց Հասմիկին և
այդ «օձի կծած» աղջիկը Վասակին խոսք չի տալիս: Չոբանենց
ընտանիքին նույնպես իհարկե հասել էր Հասմիկի և Լևոնի մը-
տերմության վերաբերյալ ասեկոսեն: Բայց նրանք Վասակի աղ-
ղեցության տակ համոզված էին, որ այդ մտերմության մեջ հան-
ցավոր բան չկա: Ուստի ամբողջ ընտանիքը Վասակի հետ միա-
սին սիրահարված էր Հասմիկ Զուրարյանի վրա և նրա մեջ տես-
նում էր իր սպազա հարսին: Զարիկը, որ ամուսնացած էր տը-
րակառորիստ Լադո Միկինյանի հետ, շատ անգամ էր պատրաս-
տակամություն հայտնել խոսելու Զուրաբենց Հասմիկի հետ իր
եղբոր օգտին: Չէ՞ որ նրանք մոտիկ ընկերուհիներ են: Բայց Վա-
սակը վճռական դիմադրություն էր ցույց տալիս քրոջ այդ մըտ-
քին՝ գտնելով, որ դա իրեն կնսեմացնի Հասմիկի առաջ: Սիրո
հարցերում երրորդ անձի միջնորդությունը նա համարում էր հին
կենցաղի մնացորդ և հանդիմանում էր քրոջը, որ կոմունիստ լի-
նելով հանդերձ այդ բանը չի հասկանում: Զարուհին, ճիշտ խոս-
տովանած, աչքքան էլ չէր համոզվում, որ հարազատ եղբոր սի-
րո ուղին հարթելը վատ բան է, բայց Վասակին չվշտացնելու նը-
պատակով համակերպվում էր նրան: Վերջերս Վասակի պաշտո-
նը բարձրանալու կապակցությամբ Չոբանանք համոզված էին,
որ Զուրաբենց Հասմիկը համաձայնություն կտա Վասակի հետ ա-
մուսնանալու: Այդ համոզմունքն ավելի էր ամրացել մանավանդ

երեկ, երբ հալաքից վերադարձած հացալանցիները հայտնել էին, թե վասակն ու Հասմիկը մնացել են ռայոնական կենտրոնում և կվերադառնան իրար հետ միասին: Բայց երբ վասակը տուն եկավ սաստիկ մոռացված, մեկնվեց տեղաշարժի վրա և չպատասխանեց մոր համառ հարցապնդումներին, բոլորն էլ հասկացան, որ վասակը նորից մերժում է ստացել այդ «անասութիւն» աղջկանից: Ծերունի հայրն ու մայրը գիշերն ամբողջ անքուն նստած հետևում էին, թե ինչպես իրենց որդին տվալատում է տեղաշարժի մեջ ու հառաչում: Իսկ երբ լուսադեմին վերջապես վասակի քունը տարավ, նրանք զգուշ քայլերով մոտեցան ու նստեցին նրա գլխովերև: Ավագ որդին՝ Ալեքսանը և նրա կինը՝ Անահիտը առավոտ վաղ դուրս եկան իրենց ննջասենյակից և տեսնելով ծերունիներին մտահոգված դեմքերը, եղելովթունը կռահեցին և վշտաբեկ սրտով դնացին մեկն իր բրիգադը, մյուսը քաղհանավոր կանանց օղակը հալաքելու: Վասակը քնի մեջ մի քանի անգամ Հասմիկի անունը տվեց՝ կրակ մաղելով ծնողների գլխին: Մայրը վերջնականապես որոշեց դիմել մուրազատու սուրբ Սարգսի օգնութեանը և արդեն պատրվակ էր որոնում երկու տարեկան երինջը մատաղ անելու: Համար: Զարուհին առավոտ վաղ եկել էր հենց իմանալու, թե երեկ վասակն ինչ հաջողութիւն էր ունեցել Հասմիկի մոտ և ծնողների տխուր կերպարանքից ամեն ինչ կռահելով՝ նստել էր նրանց կողքին: Վասակը գլուխը բարձրացրեց, նստեց տեղաշարժի մեջ ու փորձեց կատակել:

— Վահ, էս ի՞նչ է. սգլորներն պես բոլորել եք շուրջս: Հիվանդ հո չե՞մ...

— Ես նրա հետ կխոսեմ, — կարճ խուզած մազերը ցնցելով բացազանչեց Զարիկը: — Նա իրավունք չունի իմ եղբորը այսքան տանջելու:

— Ո՞ւմ հետ, — ամբողջովին սթափվեց վասակը:

— Զուրաբենց Հասմիկի...

— Լսի՛ր, Զարիկ, — ահագին բռնցքը իր կրծքին խփեց վասակը, — եթե դու նրան մի խոսք ես ասել իմ մասին, այլևս իմ քույրը չես:

— Ախր ինչո՞ւ է, — իր հաստ ու կարմիր շրթունքները կրծկելով լացակոծեց Զարիկը:

— Ինքդ անալիզ արա՛ և տե՛ս, թե ի՞նչ կստացվի, — մեղմացավ վասակը: — Կստացվի այն, որ ես... մի խոսքով, եթե իմա-

նամ, որ դու նրա հետ խոսել ես, ղլուխս կառնեմ և կկորչեմ Հացավանից:

— Բա ի՞նչ հող տանք մեր ղլխին, բալա ջան,— միջամտեց մայրը:— Ախր հալ ու մաշ ես լինում է՞, բալա ջան, ախր դիշերը մինչև լույս էդ սրտամեռ աղչկա անունն ես տալիս է՞, բալա ջան: Բա ո՞ւմն է ուզում էդ օձի կծածը: Քեզանից լավը կա էս աշխարհում...

— Է՞, ա մեր, միամիտ բան ես ասում,— քնքուշ բարկու-թյամբ հակաճառեց Վասակը:

— Իսկ ես ասում եմ, որ արանքը խառնող կա, աղչկա սիրտը պղտորում են,— մեջ մտավ նեսո բիձան, որ ոչ մի կերպ չէր կարողանում հասկանալ, թե ինչո՞ւ պետք է Զուրաբենց Հասմիկը չուզի Վասակին, այն էլ՝ այն ժամանակ, երբ Վասակը դարձել է Հացավանի ամենաառաջին մարդը:

— Ո՞վ է պղտորում,— անտարբեր եղանակով հարցրեց տրւյան:

— Նս, դու, փլանքասը,— պատասխանեց նեսո բիձան իր սիրած ոճով, որ դործածում էր բոլոր այն դեպքերում երբ չէր կարող որոշակի անուն տալ:

Վասակը նորից բարկացավ և թեթև հանդիմանեց իր հարապատեներին, որ կարծես խոսակցության ուրիշ նյութ ալլես չունեն: Զարիկն ղգում էր, որ Վասակին այնուամենայնիվ դուր է գալիս այդ խոսակցությունը, ուստի պահանջ ղգաց նրան մխիթարելու:

— Վասակ ջան, դու մի հուսահատվի, ես շատ լավ գիտեմ, որ նա սիրում է քեզ...

— Խոսե՞լ ես հետը,— հադնելու համար վերցրած բուզը մի խոզմ նետեց Վասակը:

— Զէ՛, չեմ խոսել,— շտապեց արդարանալ Զարուհին:— Դեքն է խոսում քո մասին, անունդ տալիս ասես հավում է...

— Նա բոլորի անունն էլ հալվեցով է տալիս,— փնթիփնթաց ինքնիրեն Վասակը և սկսեց արագ հազնվել:

Հարադատների հոգատար հետաքրքրությունը, մանավանդ Զարիկի վերջին հավաստիացումը Վասակի տրամադրությունը կազդուրեցին այն աստիճան, որ նա մեծ ախորժակով նախաճաշեց և դուրս եկավ տնից: Չոբանանց տունը գտնվում էր Հացավանի հարավային ծայրամասում ամենաբարձր դիրքի վրա, այնպես որ Չոբանանց բակից նայողի առաջ փռվում էր ամբողջ գյու-

զը իր դար ու փոս մակարդակով: Մի ընդարձակ սենյակից, նա-
 խասրահից ու դռից բազկալսած քարաշեն ցածիկ տունը պա-
 պական էր: Նեստն իր ավագ որդու՝ Ալեքսանի ամուսնության առ-
 թիվ ավելացրեց ևս մի փոքրիկ սենյակ: Երբ ընտանիքում հայտ-
 նի դարձավ կրտսեր որդու սիրահարությունը Ջուրարենց Համա-
 լիի վրա, Նեստն պատրաստեց երրորդ սենյակի շինանյութերը:
 Արդեն քարն ու գերանը բերված թափված էին բակում: Բայց Վա-
 սակը Հացավանք հեղեղատից այն կողմ հարթության վրա տե-
 ղափոխելու և նոր պլանավոր Հացավան կառուցելու հեռանկա-
 րով հարկադրել էր ծնողներին սենյակի շինարարությունը հետա-
 ձգել: Նահապետական ընտանիքից բաժանվելու և առանձին տուն
 կազմելու միտքը բնավ չէր անցել Վասակի գլխով: Նա սաստիկ
 սիրում էր ծնողներին և ավագ եղբորը, չէր պատկերացնում կյանք
 և ընտանիք նրանցից հեռու, չնայած որ ընտանիքների բաժա-
 նությունը սովորական երևույթ էր Հացավանում: Չորսանց ըն-
 տանիքը բարեկեցիկ վիճակ էր վայելում, որովհետև երկու եղ-
 բայրները խելոք էին, աշխատասեր ու չափավոր: Նրանց համա-
 կրում էին հացավանցիք, որ շատ շուտով մոռացան Վասակի չա-
 փազանցությունները կոլխոզային շարժման առաջին շրջանում,
 վերադրելով նրա տաքարյուն երիտասարդությանը և Վասակը ա-
 ռաջվա նման դարձավ գյուղի սիրելին: Բարձրահասակ ու թիկ-
 նեղ, խոշոր գլմագծերով, խոշոր ու բարեհամբույր աչքերով այդ
 երիտասարդը մանավանդ երեսանների աչքին կատարելության մի-
 յակալ էր: «Երբ մեծանամ, գառնամ՝ Չորսանց Քեռի Վասակի
 չափ...» — թոթովում էին մանկահասակ տղաները, երբ Վասակն
 իր լայն ու համաչափ քայլերով երևում էր Հացավանի փողոցնե-
 րում: Նա իր հերթին զգում էր գյուղի համակրական հայացքը իր
 վրա և փոխադարձաբար լցվում էր սիրով դեպի ամբողջ Հացա-
 վանը, որ ամառվա պայծառ առավոտյան այդ պահին փռված էր
 նրա սիրահար հայացքի տակ:

Բարձրանալով բակում կիսված գերանների վրա, նա երկար
 նայեց հեղեղատից այն կողմ կապույտ օդի մեջ օրորվող Ջուրա-
 րենց բարձրուկշ բարդեմուն, որի կեղևին Վասակը տարիներ ա-
 ռաջ դանակով փորագրել էր իր և Համալիի անունները: Բայց նա
 հիշեց, որ այդպիսի փորագրություն նույն այդ բարդենու վրա
 կատարել էին և ուրիշները՝ Վասակի անունը փոխարինելով ի-
 րենց անվամբ: Վասակը խուլ մոռնաց, ահագին բռունցքը թափա-

հարեց, դուրս եկավ բակից և սաժենանոց քայլերն ուղղեց դեպի հեղեղատը։ Կապույտ ու բարակ ծուխ էր բարձրանում Հացավանի երդիկներից։ Առաքել ամուսինն ու աղջիկը տանիքի վրա ձալաբացու ցորենն էին քամուն տալիս։ Մացակ Ավագյանի շունը հաշում էր ինչ որ անցորդների վրա։ Ալեքսանի բրիգադից մի քանի սալ բար էին տանում կամուրջի շինարարություն համար։ Հեռվից կանաչ արտերի մեջ սևին էին տալիս քաղհանավոր կանանց օղակները։ Զրվորի բահը փայլատակում էր արևի տակ։ Հուժկու փնջոցներով գլուխից հեռանում էր Լադոյի արակտորը։ Կոխոզային գրասենյակի մոտից գլուխի վրա տարածվեց Քուռակի պողպատե խրխինջը... Սա կյանքն էր, Հացավանը՝ փոված Վասակի շուրջը, լցված նրա էություն մեջ։ Պակասում էր միայն Համբիկը...

Սալլերը քար էին կրում կամուրջի կառուցման համար։

Հեղեղատի հարավային ափը ծածկված էր բազալտի հսկայական կտորներով, որ հետո պիտի տաշվեին և զարգարենին կամուրջի հենարաններն ու կողերը։ Լեռներ քարակույտերից մեկի վրա կանգնած դիտում էր սալերի մշտաճոխնչ կարավանը և հետաքրքրության համար հավաքված բազմությունը բացատրում էր կառուցվող կամուրջի պատկերն ու նշանակությունը ապագա Հացավանի կյանքում։ Կամուրջը իր բարձրությամբ հավասար պետք է լինի հեղեղատի ափերին, որպեսզի ջրով չծածկվի դարնան հեղեղների ժամանակ, ինչպես այդ հաճախ է պատահում ներկա փայտաշեն կամուրջի հետ, և գլուղամիջյան գլխավոր ճանապարհը ուղիղ գծով միացնի Սալտակի լեռնանցքը տանող խճուղուն։ Այն ժամանակ էլ չեն լինի այս վայրէջքն ու վերելքը, որ անձրևոտ ու ցեխոտ եղանակներին ալյնքան դժվարացնում են փոխադրական միջոցների երթևեկությունը։

— Էդ լավ կլինի... — ոչխարի մուշտակի միջից կրիայի պես դուրս հանած գլուխը հավանությամբ թափահարեց Որենց Նգբր բիձան։ — Կամուրջի պես հաստատ մնաս, բալա՜ ջան...

— Հետո ի՞նչ պիտի լինի, ընկե՛ր Լեռն, — հարց տվին մի քանի կանաչ միաբերան։

— Հետո՞, — շարունակեց կոխոզի նախագահը... — այդ կա-

Պուրջով Հացավանը կտեղափոխենք հեղեղատի այն կողմը, կկառուցենք նոր Հացավան կանոնավոր ուղիղ ու լայն փողոցներով, հրապարակներով և այգիներով: Հին Հացավանը մեր կառուցելիք այս կամուրջով կանցնի դեպի կոմունիզմը: Միանգամայն պարզ է, որ այդ կամուրջի անունը կլինի «Կոմունիզմի կամուրջ»:

— Մի հարց տամ, ընկեր Լևոն,— մատը բարձրացրեց տրակտորիստ Գևորգը, որ «Ֆորձոնը» ռեմոնտի հանձնած լինելու պատճառով աշխատում էր սայլի վրա... — Որենց եգոր բիձի հին քուրքն էլ պիտի էդ կամուրջով տեղափոխեք նոր Հացավան...

Տարբեր տարիքի կանանց ու տղամարդկանց բաղմաձայն ծիծաղով լցվեց հեղեղատը, որի ջուրն արդեն սակավացել էր և շուտով, ամռան շոգերի ժամանակ, բոլորովին ցամաքելու էր:

— Ո՛չ, Գևորգ,— պատասխանեց Լևոնը՝ ձեռքը դնելով Որենց եգորի ուսին,— եգոր բիձի հին քուրքը և քո մրոտ քիթ-մուկթը կմնան հին Հացավանում:

Ծիծաղի մի նոր ալիք պոռթկաց: Եգոր բիձան միանգամայն բավարարված էր, ուստի դավադանը, որ բարձրացրել էր Գևորգին կամացուկ խփելու, վայր բերեց ու կրկին վրան հենվեց: Ծերունիներից մի քանիսը հարց տվին, թե ինչ պիտի լինի հապա հին Հացավանը, երբ ամենքը վերջապես տեղափոխվեն և տներ կառուցեն նոր Հացավանում: Լևոնը հաճույքով հանձն առավ այդ էլ բացատրել: Հին գյուղի տնատեղերը կմաքրեն, կհարթեն և պտղատու ծառեր կտնկեն. խնձորի, տանձի, կեռասի, բալի ծառեր: Տներից մնացած ավելորդ հողն ու քարը կտեղափոխեն հեղեղատի ափը, կբարձրացնեն ու կհավասարեցնեն հյուսիսային ափին, կդարձարեն սաղարթախիտ ու բարդի ծառերով, կստեղծեն կուլտուրայի և հանգստի պարկ: Հեղեղատի ամբողջ երկարությամբ, մինչև Տանձատափի ու Տանձատափից էլ այն կողմ, կշինեն մի շարք հսկայական ջրամբարներ, նրանց մեջ կհավաքեն դարնանային հեղեղների ջուրը, որ կամուրջները քանդելով դնալու և կորչելու փոխարեն կհպատակվի մեր կամքին, կոռոզի մեր արտերն ու այգիները: Այսպիսով հին Հացավանը կդառնա նոր Ալգեստան:

— Էդ հո իսկական դրախտ կլինի, նախագահ ջան,— բացառանչեցին մի խումբ ծայներ:

— Միանգամայն դրախտ,— ուրախ և ինքնավստահ եղանակով հաստատեց Լևոնը:— Մի քանի տարվա ազնիվ աշխատանք,

համերաշխութիւն, խաղաղութիւն, և Հացաւանը կդառնա միանգամայն դրախտ:

Այս խոսակցութեան ժամանակ, սպառկոտալից նոր ստացած կապույտ բլուզը հագին, հայտնվեց խրճիթւար Աղասի Ղուկասյանը և Լևոնին հանձնեց մի հեռախոսագիր: Լևոնը բաց արավ թուղթը և ընդհանուր լռութեան և հետաքրքիր հայացքների միջոցով ընդհատեց մտքով կարդալ: Բոլորը նկատեցին, որ նախագահի դեմքը կնճռուովում էր այդ հեռախոսագրի ազդեցութեան տակ, ուստի հայացքներով իրար սաստում էին, որ աղմուկ չլինի: Լևոնը նորից աչքի անցկացրեց այդ գրութիւնը. «Հեռախոսագիր: Շտապ: Հաղորդեց Վարդան Ղազարյանը: Ընդունեց Աղասի Ղուկասյանը: Շահումյանի անվան կոլխոզի նախագահին: Ընկեր Սանդարյանի կարգադրութեամբ առաջարկվում է Ձեզ այսօր եեթ Ձովք ուղարկել տասը եզասայլ՝ միջգյուղային ճանապարհների շինարարութեան վրա աշխատելու: Կատարման մասին պատասխանեցե՞ք հեռախոսով անհապաղ»:

Լևոնը մի պահ լուռ մտածեց, օձիքը ետ տարավ, կապույտ բլուզի թևով սրբեց քրտնած պարանոցը, ետևի զրպանից հանեց բլոկնոտն ու մատիտը և գրեց հեռախոսագրի պատասխանը. «Հեռախոսագիր: Հաղորդեց Շահումյանի անվան կոլխոզի նախագահը... ի պատասխան ընկեր Վարդան Ղազարյանի հեռախոսագրի հայտնում եմ, որ կոլխոզի բոլոր սայլերը ղբաղված են կամորջի շինարարութեան համար քար կրելով, ուստի ես հնարավորութիւն չունեմ պահանջված եզասայլերը Ձովք ուղարկելու: Կամորջի շինարարութեան աշխատանքներն սկսված են Կենտրոնի գիտութեամբ և համաձայնութեամբ: Ավելացնում եմ, որ Ձովքի խրճուղին վերանորոգելու համար անհրաժեշտ մի քանի տասնյակ եզասայլեր հեշտութեամբ կտրելի է հանել խճուղուն ավելի մոտ դանվող գյուղերից»:

Դեռ նոր էր Լևոնն ավարտել հեռախոսագրի պատասխանը, երբ նույն ձևի կապույտ բլուզը հագին երևաց Վասակ Զորանյանը դեպի հեղեղատն իջնող սայլերի կողքին: Լևոնն սպասեց, մինչև մոտենա պարտկազմակերպութեան նոր քարտուղարը, որպեսզի հեռախոսագիրը տալուց առաջ Վասակի հետ համաձայնեցնի: Վասակը մոտեցավ, ուրախ դեմքով ընդհանուր բարե տվեց քարակոյտի շուրջը հավաքված բաղմութեանը, իր վիթխարի ձեռքը

մեկնեց Լևոնին և տեսնելով նրա մտահոգված դեմքը՝ հարցական հայացքով նայեց նրան.

— Ի՞նչ է պատահել:

— Կարդա՛, — հեռախոսագիրը դրականից հանելով վասակին մեկնեց Լևոնը:

Վասակը հեռախոսագիրն աչքի անցկացրեց ու մոլտաց՝ ահազին բռնեցքը թափահարելով օդում.

— Ուրեմն՝ ճիշտ է...

— Ի՞նչն է ճիշտ, — շփոթվեց Լևոնը:

Վասակը պատասխանելու փոխարեն հարց տվեց.

— Իսկ դու ի՞նչ ես մտադիր...

Լևոնը խրճիթվարի ձեռքից առավ ու նրան մեկնեց իր պատասխանը: Վասակը նայեց վերից վար, դլխով մի քանի անգամ հավանություն տվեց ու վերադարձրեց Աղասուն: Խրճիթվարն ընտապեց կոլխողի դրասենյակը՝ հեռախոսագիրը հաղորդելու: Մի պահ բոլորը անխոս նայում էին նրա ետևից, մինչև որ կապույտ բլուզը անհետացավ Առաքել ամու տան ետև: Վասակը հայացքով հասկացրեց Լևոնին, որ ուզում է նրա հետ առանձնանալ: Քարակույտի շուրջը հավաքված բաղմունքունը հասկացավ ակնարկը և անմիջապես ցրիվ եկավ՝ թողնելով երկու կապույտ բլուզավորներին քարակույտի վրա քովքովի նստած:

— Ի՞նչն էր ճիշտ, Վասակ, — նույն հարցին վերադարձավ Լևոնը, երբ մարդիկ այնքան էին հեռացել, որ այլևս չէին կարող լսել նրանց խոսակցությունը:

— Ղազարյանին դարձնում են կաղմբածնի վարիչ, — պատասխանեց Վասակը և պատմեց այն ամենը ինչ լսել էր Հասմիկից: — Արդեն սկսել է հրամայել:

Լևոնի դեմքը մի պահ անշարժացավ: Խաժագույն աչքերը, որ քիչ առաջ լիքն էին ծիծաղով, սառեցին և ապակու փայլ ստացան: Աջ ալիքի վրա գոյացած փոսիկը ձգվեց և անհետացավ բերանի շուրջը պատող կնճիռների մեջ:

— Ձի կարող պատահել: Ընդամենը մի շաբաթ առաջ Սանդարյանը նրան հանեց աշխատանքից և խիստ նկատողություն արավ: Նա չի կարող նրան առաջ քաշել պարտիական ավելի բարձր աշխատանքի: Այդ կլինի պարտիայի կանոնադրության խախտում: Վերադաս մարմինները թույլ չեն տա: Միանգամայն պարզ է: Նա նրան ուզում է առաջ քաշել, բայց հազիվ թե կարողանա:

— Իսկ եթե կարողացա՞ւ,— տարակուսանքով հարցրեց Վասակը:

— Այն դեպքում Ղաղարյանը թույլ չի տա, որ մենք աշխատենք,— հեռախոսագիրը դրպանից հանեց Լեոնը:— Տես, արդեն սկսել է խառնել: Նա շատ լավ գիտե, որ մեր սայլերն ղբաղված են կամուրջի կառուցման աշխատանքների մեջ, բայց այսպիսի հեռախոսագիր է տալիս, որ մեր դուրծը խանգարի և մեղ կովացնի Սանդարյանի հետ, այսինքն ապացուցի իր տխմար մեղադրանքը, թե մենք մեղ հակադրում ենք ղեկավարութանը:

Վասակն իսպառ մոռացավ սիրային վեճի կապակցությամբ Լեոնի դեմ ունեցած իր դառնությունը և լցվեց համերաշխության բուռն զգացմունքով: Նա դարձյալ նրա մեջ տեսավ պայքարի փորձված ընկերոջը, որին հավատում էր ու հարգում իր երիտասարդ հոգու ամբողջ աղնվությամբ: Ուստի նախկին մտերմությամբ հառաչեց.

— Չեմ հասկանում, Լեոն. ինչո՞ւ է Սանդարյանն առաջ քաշում Ղաղարյանի նման փալասին: Ինչո՞ւ է մեղ հալածում: Ինչո՞ւ էր աշխատում ազատվել Լիպարիտ Լեոնյանից: Ինչո՞ւ է վախենում խելոք ու նվիրված աշխատողներից և իրեն շրջապատում է մորթապաշտ անպետք մարդկանցով: Ինչքան էլ ինքս ինձ անալիզ եմ անում, չեմ կարողանում հասկանալ Սանդարյանին:

— Միանգամայն պարզ է,— ախուր ժպտով պատասխանեց Լեոնը:— Սանդարյանը մարդկանց դնահատում է ոչ թե այն տեսակետից, թե նրանք ինչքան են պիտանի կոմունիզմի գործին: Նա նրանց դնահատում է միայն մի տեսակետից. ինչքան այդ մարդիկ օգտակար կարող են լինել անձամբ իրեն, Սանդարյանին: Այդ է պատճառը, որ նա Լիպարիտին հեռացրեց և աշխատում է իրեն մոտեցնել Ղաղարյանին: Միանգամայն պարզ է...

— Եվ դա բոլշևիկ ղեկավա՞ր է,— մռնչաց Վասակը:

— Դու միամիտ ես, Վասակ,— շարունակեց Լեոնը նույն մեղմ ժպտով:— Բոլշևիկ ղեկավար էր Նադարեթ Ղորղանյանը, բոլշևիկ ղեկավար էր Լիպարիտ Լեոնյանը: Իսկ սա մի այլ տիպի ղեկավար է: Նա այս գիշեր նորից կարդացի ընկեր Ստալինի վեց պատմական ցուցումները: Կարդացի ու երկար մտածեցի այն կետի վրա, որ նա խոսում է ձախ հավասարեցման մասին: Սանդարյանն, իմ կարծիքով, անց է կացնում ձախ հավասարեցման մի ուրիշ տեսակ: Նա շրջանի լավ աշխատողներին վարկաբեկում:

է, վատ աշխատողներին՝ բարձրացնում և այս կերպ նրանց հաս-
վասարեցնում իրար:

— Ախր ինչո՞ւ է: Նպատակն ի՞նչ է,— անհամբերութեամբ
հարցրեց Վասակը:

— Միանգամայն պարզ է նպատակը: Թույլ շտալ, որ ռայո-
նում մեկն ու մեկը իր հեղինակութեամբ և անունով մրցի ռայ-
կոմի առաջին քարտուղարի հետ:

Վասակը հիշեց իր երեկվա խոսակցութիւնը Սանդարյանի
հետ և տեսաւ, որ Լևոնը միանգամայն ճիշտ է հասկացել Սան-
դարյանի վարկեւակերպը: Մազ մնաց խոստովանել, որ ինքը հը-
րահանգ է ստացել հետապնդելու և վարկաբեկելու Լևոնի գործու-
նեութիւնը: Բայց մի ինչ. որ ուժ նրան զսպեց: Ի՞նչն էր այդ: Կո-
մունիստական կարդապահոթյան օրէնքը, որ արգելում է բարձր-
աստիճան ղեկավարի հետ ունեցած դադտնի խոսակցութիւնը
հրապարակել, Լևոնի նկատմամբ մի ինչ որ առավելութիւն պահ-
պանելու բնա՞ղդը, թե նրան ավելորդ վրդովմունք չպատճառե-
լու ցանկութիւնը: Վասակը բավականացաւ միայն անորոշ մի
խոստովանութեամբ.

— Կանչել էր հուպ տալու... Երբ ես ներս մտա, Քեռի Ղու-
կասը դուրս էր գալիս նրա կարփնետից:

— Միանգամայն պարզ էր, որ Ղուկասի պատեֆոնը բաւա-
կան ամուր լարել էին և պլաստիկը փոխել: Երեկոյան կոլխոզի
գրասենյակում «էնիք-էնիք» էր անում ու հոխորտում:

— Իսկ դու շատ երես մի՛ տա այդ ժանգոտած բերդանկին,
— բորբոքվեց Վասակը:— Փոռած պատի պես կանգնած է ճանա-
պարհի վրա: Մատով խփես, փուլ կգա...

— Ամեն մարդու ավելի հեշտ է փուլ տալ, քան ոտի կանգ-
նեցնել ու ամրացնել,— մտահոգ եղանակով հակաճառեց Լևոնը:—
Ղուկասը միամիտ և դուրսագրգիռ մարդ է: Միանգամայն պարզ է,
որ նրան թունավորել են:

— Թունավորել են, թող մեռնի,— նույն գրգռված եղանակով
շարունակեց Վասակը:

— Մենք պարտավոր ենք նրան բուժել,— հակաճառեց Լեո-
նը:— Մենք պետք է մեր անձնական օրինակով ցույց տանք, թե
ինչքան լավ է, երբ մարդիկ իրար հետ ապրում են հաշտ ու հա-
մերաշխ: Քեռի Ղուկասը ազնիւ և միամիտ կոմունիստ է: Մենք

միշտ էլ կարող ենք ճանապարհ գտնել դեպի նրա խռոված սիրտը...

Առաքել ամու տան ետեկից երևաց Աղասի Ղուկասյանի կապույտ բլուզը: Նա համարյա վազում էր: Հասնելով քարակույտին՝ հեռացաւ հայտարարեց:

— Ընկե՛ր Լեոն, ընկեր Սանդարյանը Ձեզ շտապ կանչում է ռայոնական կոմիտե: Բարկացած էր: Ասում էր անմիջական թող ձին հեծնի և դա...

Լեոնն ու Վասակը խորհրդավոր հայացքներ փոխանակեցին: Լեոնը վեր կացավ քարակույտի վրայից, ձեռքով մաքրեց շաւվաբի փոշին ու պատրաստվեց գնալու:

— Գնա՛նք, Աղասի... իսկ դու, Վասակ ջան, կանչի՛ր Հասմիկին ու պատվիրիր, որ կոմերիտական մի քանի շաբաթօրյակներ կազմակերպի կամուրջի նախապատրաստական աշխատանքներին օգնելու համար:

Վասակը քարակույտի վրա կանգնած նայում էր թեթևաքայլ հեռացող Լեոնի ետեկից: Աղասին, ըստ երևույթին հոգնելով, կես ճանապարհին ետ մնաց ու թեքվեց դեպի խրճիթ ընթերցարանը: Իրար ետեկից անց ու դարձ անող սայլերի ճոնչոցը լցրել էր հեղեղատը և Վասակը մտածում էր՝ կանգնած աշխատանքային աչդ եռուղեւի կենտրոնում: Ինչո՞ւ է Սանդարյանը կանչել Լեոնին... ըստ երևույթին՝ հուպ տալու: Իսկ Լեոնն աչտեղ կամուրջ է կառուցում, որ միացնի ճանապարհները, որ միացնի սրտերը... Նա Վասակին խնդրեց Հասմիկի հետ խոսել շաբաթօրյակի մասին: Հասմիկի հետ խոսելը, իհարկե, Վասակի անմիջական իրավունքն է: Բայց դա միայն ձեռական իրավունք է: Եթե Լեոնը ինքն անձամբ Հասմիկի հետ խոսեր շաբաթօրյակի մասին, Վասակը չէր օգտվի բողոքելու իր ձեռական իրավունքից և Ղազարյանի նման չէր մեղադրի նրան պարտիական ղեկավարությունը հակադրվելու հանցանքի մեջ: Լեոնը կարող էր օգտագործել շաբաթօրյակը իրեն առիթ Հասմիկի հետ հանդիպելու: Բայց նա աչդ առիթը չօգտագործեց, այլ զիջեց Վասակին: Ուրեմն ինչքան ազնիվ է նա և ինչքան հետևողական իր վարքագծի մեջ: Վասակն ինքն իրեն խուլ մոնչաց, բուռնցքը թափահարեց և հակառակն քայլերն ուղղեց հեղեղատի այն կողմը, դեպի Հասմիկենց նորաշեն տունը:

ԵՐԵՍՈՒՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Լևոնը ռայկոմից վերադարձաւ բարձր տրամադրութեամբ ու վասակին պատմեց եղելութիւնը:

Այն ժամանակ, երբ Սանդարյանը Լևոնի վրա գողողալիս է լինում՝ սլահանջելով, որ սա դրամոր բացատրի, թե ինչո՞ւ չի կատարել ռայկոմի հեռախոսային կարգադրութիւնը, ներս է մտնում Կենտկոմի քարտուղարը գյուղատնտեսութեան գծով: Նրա ներկայութեանից քաջալերւած՝ Լևոնը ուղղակի բողոքում է Ղաղարյանին կազմբաժնի վարիչ նշանակելու դեմ: Սանդարյանը ավելի է բարկանում, ժխտում է անգամ այդպիսի մտադրութեան գոյութիւնը՝ համարելով այդ Հացաւանում հերյուրված ասեկոսեկ հայտնում է, որ նա Ղաղարյանին աղատում է առհասարակ ռայոնից: Կենտկոմի քարտուղարը իր պաշտպանութեան տակ է առնում կամուրջի կառուցման շահերը և Լևոնը Սանդարյանի հետ հաշտված վերադառնում է Հացաւան:

Այնպես էլ հայտնի չեղաւ, թե Սանդարյանը Ղաղարյանին կազմբաժնի վարիչ դարձնելու մտադրութիւն ունեցե՞լ է, թե ոչ: Բայց փաստորեն Ղաղարյանը իր էլուշի հետ միասին երեւան տեղափոխւեց, որով ուրախացան և հացաւանցիները, և էլուշը:

Հացաւանի կյանքում սկսւեց խաղաղ աշխատանքի մի շրջան: Կամուրջի կառուցման համար քար կրելու աշխատանքներն ավարտւեցին և սայլերն սկսեցին զանազան հանդամասերից կրել ու դիզել խոտի ահագին պաշարները: Հացաւանը հարբած էր նորահունձ խոտի բույրով, հացահատիկային բերքի խցստումնալից հեռանկարներով և ղեկավարների միջև հաստատված համերաշխութեամբ: Միայն Քեռի Ղուկասն էր մեկ-մեկ տրտնջում ատամնացալից ու փքվում ընդդէմ Յոթնօրինեանի, որ այժմ շատախոսութեան ամբողջ պաշարը գործադրում էր փառաբանելու կոլխոզի «թուրը-կտրուկ» նախագահին:

— Քո տասը թագին կարաւ չի Լևոնիս մի նապաստակը բռնել, — եղբարիակում էր Յոթնօրինեանն իր վեճը Ղուկասի հետ, բաղում կարկատաններով ծանրացած շրջադէստը դմակի պէս օ-

բորելով հեռանում ու թողնում, որ Ղուկասը անդոր բարկություն-
նից արձակի և նորից փախի հնամաշ ֆրենշի բոլոր կոճակները:

Քեռի Ղուկասի և Յոթնամեակների կռիվներով զվարճանում
էին միայն պատերի շվաքում հանգստացող ծերունիները: Գյուղի
բոլոր կանայք ու տղամարդիկ վաղ առավոտից մինչև ուշ երեկո
զբաղված էին խոտհարքի, ջրտուքի, քաղհանի և այլ աշխատանք-
ներով: Հասմիկը իր կոմերիտականների հետ միասին մեծ մա-
սամբ գնում էր խոտհարքները՝ խուսափելով Լեոնի և Վասակի
հետ հանդիպելու ավելորդ առիթներից: Հիմա նա վախենում էր
երկուսից էլ: Ամեն մի նոր հանդիպում Լեոնի հետ ավելի էր խո-
րացնում ու խճճում նրանց հարաբերությունները՝ գրգռելով մի
կողմից Արուսին, մյուս կողմից՝ Լեոնի քողարկված հակառակորդ-
ներին: Վասակի հետ հանդիպելը նույնպես դժվար էր. Հասմիկն
իրեն մեղավոր էր ղգում նրա առաջ, որովհետև չէր կարողանում
պատասխանել Վասակի ազնիվ ղգացմունքներին:

Մինչ այդ հասունանում էին արտերը և խոտհարքներում բը-
թացած գերանդիները սրվում էին հացահատիկը հնձելու համար:
Լեոնը իր պողպատախրխինջ ֆուռակը հեծած անցնում էր հան-
դամասից հանդամաս և բլրկնոտի մեջ նշում, թե որտեղ է հար-
կավոր սկսել հունձը առաջին հերթին: Արևը տիեզերական ջինջ
կապույտի կենտրոնում բացված հրեղեն ցնցուղի նման կրակ էր
մաղում արտերի վրա, որ հետզհետե շիկանում էին՝ ստանալով
արևի գույն: Ծանապարհի երկու կողմը տարածվող ոսկեգույն
ցանքսերը լիքն էին ցորենհասուկների մետաղաձայն երգով: Լեո-
նը չէր կարողանում նշմարել այդ անխոնջ երգասացներին և նը-
րան թվում էր, թե այդ արևն է վաչր ծորում այդպես մետաղա-
ձայն կամ հասկերն են այդպես երգելով հասունանում: Սպիտակի
լեռնանցքից կապաղերծ հորթի նման պոչը տնկած արշավում էր
թեթև մի զևիչուտ: Ցորենի ալիքները, կարծես խրտնելով, ոսկե-
գեղմ ոլխալոսների պես փախչում էին արտի մի ծալրից մյուսը:
Լեոնի սիրտը ծփում էր հաղթանակի և մոտալուտ առատության
ալեկոծ ղգացմունքների մեջ: Նրդեն սկսված էր հունձը:

Գյուղում աչլևս ոչ ոք չէր մնացել: Անգամ ծերունիներն ու
փոքրահասակները մտանալիցում էին բերքի հավաքմանը: Հացա-
վանի ծերունիները չէին հիշում իրենց կյանքի մեջ այդպիսի բար-
ձր բերք: Ոբենց Նգորը վերջապես վրայից հանեց իր հնամաշ
ջուրքը և առավոտից մինչև երեկո մանդաղի պես կռացավ հաս-

կերի վրա: Կոլխովի կալատեղում անընդհատ բարձրանում էին ցորենի ոսկեգույն դեղերը՝ մրցելով շրջակա լեռնագագաթների հետ: Կալսիչ մեքենան կարգի բերեց և սկսեց գիշեր ու ցերեկ անընդհատ խժռել ցորենի հեղեղը՝ իր հզոր փնչոցները տարածելով Հացավանի դարուփոս մակարդակի վրա: Հասմիկը գյուղի հասակակից աղջիկների գլուխն անցած հաշան էր մատակարարում կալսիչին, իսկ հանգստի պահերին, մանավանդ լուսնկա գիշերներով, ընկերուհիներին պատմում էր իր կարգացած վեպերի բովանդակությունը կամ արտասանում էր Վահան Վեմյանի «Անտառը»: Լեոնը Վասակի և Շմավոնի ուղեկցությամբ անցնում էր կալից կալ, ուր աշխատող կոլխովիկները խոսքեր չէին գտնում եռյակը մեծարելու ուրախության և շնորհակալության խոսքերով: Այլևս չէին դանդաղում հացի պահասությունից: Խոլորն էլ ավանսով նոր ցորեն էին ստացել և հաց թխել: Արդեն սկսել էին հավատալ կոլխովյան կարգի ճշմարտությանը և աշխատում էին շնորհացող եռանդով, որովհետև աշխատանքային օրը խոստանում էր առատություն: Հացավանը շնչում էր խաղաղ և լիաթուք: Նիստեր ու ժողովներ սակավադեպ էին, որովհետև մասսան հավատում էր ղեկավարներին, իսկ ղեկավարների միջև հակամարտություն չուկար: Ամեն մարդ գիտեր իր անելիքը և կատարում էր անխնայ եռանդով:

Լեոնը հարբած էր աշխատանքի հաջողությամբ և այն սիրով ու հարգանքով, որ տածում էր նրա հանդեպ Հացավանը: Այդ ոգևորության մեջ նա չէր նկատում իր անձնական կյանքի մի ըստվերոտ անկյունը: Այդ այն սառնությունն էր, որ հետզհետե խորանալով Լեոնի և Արուսի միջև հասցրել էր ի վերջո ամուսնական հարաբերությունների խզման: Ընտանիքում հաճախակի էին դարձել այսպիսի տեսարաններ. Լեոնը ուշ գիշեր հոգնած ու երջանիկ վերադառնում էր տուն: Արուսն անքույն նստած էր լինում անկողնի վրա: Լեոնը սեղանի վրա դրված ընթերիքն շտապով ուտում էր և անմիջապես պստկում քնելու:

— Լեոն,— սրտամաշ տառապանքով շնչում էր Արուսը:

Լեոնը հասկանում էր նրա տառապանքը: Նրան արդարացի էր համարում: Բայց Արուսին ընդառաջ գնալու ցանկություն իր մեջ չգտնելով՝ երկարատև տանջալից լուծյունից հետո պատասխանում էր.

— Մի խանդարի՛ր, ես հոգնած եմ...

Արուսը հեկեկում էր աչքաքան ժամանակ, մինչև որ Լևոնի քունը վերջապես տանում էր և նա առաւիտեայան լուռ ու մունջ նախաճաշելուց հետո դուրս էր գնում տնից: Ճաշերին քիչ էր տուն գալիս, հաճախ նախաճաշն ու ընթրիքն էլ ուրիշների տանն էր առնում: Միայն թե կնոջը քիչ հանգիպեր:

Դրսում աշխատանքի մեջ Լևոնը մոռանում էր ընտանեկան ամենօրյա անախորժությունները և նորից հարբում համայնական սգևորութեամբ: Մինչդեռ Արուսը անարդար զրկանքի զգացմունքներով տվյալտում էր զիշեր ու ցերեկ: Լևոնը մի անգամ հասկացրեց Արուսին, որ խզված զգացմունքները կապկպելու փորձերը միանգամայն իզուր են: Արուսը լսել անգամ չէր ուզում այդ կարգի հայտարարությունները և պնդում էր, որ Լևոնը զրանքում է ուրիշների ազդեցության տակ, որ նրա մոլերությունը ժամանակավոր է և նա շատ շուտով կզղա իր օրինական կնոջ առավելությունը դրսի թեթևաբարո կանանցից, շատ շուտով կվերադառնա նրա գիրկը:

Լարված աշխատանքի մեջ Լևոնն աչնուամենայնիվ չէր կողանում խուսափել իր ընտանեկան կյանքի վերաբերյալ խոհերից: Հաղթանակը նա նվաճել էր ծանր գնով: Եթե նա ժամանակ ունենար զբաղվելու իր ընտանիքով, Արուսը չէր ընկնի չարկամ ազդեցությունների տակ, չէր ջղայնանա, չէր կորցնի իր հավասարակշռությունը և նախկին հմայքը: Լևոնը բանականությամբ հստակ պատկերացնում էր, որ իր և իր կնոջ փոխհարաբերությունները թունավորվեցին իր հակառակորդների ձեռքով, նրանք ուղղակի և անուղղակի միջոցներով միամիտ կնոջ սրտում բորբոքեցին խանդի զգացմունքը և զրդեցին նրան դեպի բոլոր աչն պոռթկումները, որոնց արդյունքը եղավ Լևոնի սառնությունն իր կնոջ հանդեպ: Այս բոլորը Լևոնը հասկանում էր և բանականությամբ ներում էր Արուսին: Բայց բոլոր դեպքերում չէ, որ զգացմունքը ենթարկվում է բանականությանը: Լևոնն ալլեա չէր սիրում իր կնոջը: Նա տնից դուրս էր գալիս բանտից ազատված մարդու թեթևությամբ և մեծագույն անախորժության զգացմունքով էր տուն վերադառնում: Այն ինչ կինը, Լևոնի կարծիքով, պետք էր լիներ մարդու ամենամտերիմ ընկերը, որի հետ մարդ բաժանում է իր բոլոր վշտերը և ուրախությունները, իր ամենանվիրական խոհերը, իր ամբողջ էությունը: Կինը ընտանիքի ոգին է, բարի կամ չար ոգին: Այսպես էր դատում Լևոնը և գալիս էր

այն եղրակացության, որ իր անձնական կյանքը ջարդվեց պայ-
քարի մեջ, որ ինքը չկարողացավ ստեղծել այն, ինչ որ կոչվում է
անձնական երջանկություն: Այս կետին հասնելուց հետո նրա
մտքերը նոր ընթացք էին ստանում: Անձնական երջանկությունը
չեղավ: Թող չլինի: Նա ձգտում է ընդհանուրի երջանկությանը: Նա
կաշխատի իր մերձավորների երջանկության մեջ գտնել իր մխի-
թարությունն ու կյանքի իմաստը: Հարցի այս լուծումը սկզբում
նրան թվում էր միանգամայն ճշմարիտ և կոմունիստական: Իր
հոգու խորքում նա հպարտանում էր այն գիտակցությամբ, որ ին-
քը իր անձնական երջանկությունը զոհեց է ընդհանուրի երջանկու-
թյան համար: Եվ նա աշխատում էր կրկնապատկված եռանդով:
Կոլխոզային գործերի հաջող ընթացքը, բերքի առատությունը,
միահամուռ աշխատանքի եռուղեռը, Հացավանդում տիրող ընդ-
հանուր ոգևորությունը և նեա շուրջը հետզհետե աճող համա-
կրանքը Լևոնի մեջ ամրապնդում էին այն համոզմունքը, թե նա
ճիշտ է վարվում՝ արհամարհելով իր անձնական կյանքի հար-
ցերը:

Բայց մարդը, այնուամենայնիվ, բնության զավակն է: Նա
կարող է սանձահարել կամ մեղմացնել իր բնությունը. բայց ոչ
երբեք իսպառ հրաժարվել նրանից: Քաղցին, ծարավին և այլ բը-
նական պահանջներին մարդ կարող է դիմադրել մինչև մի սրոշ
աստիճան, որից հետո նա ենթարկվում է նրանց: Սերը մարդու
մեջ նույնպես բնական պահանջ է: Բայց նա քաղցից կամ ծարա-
վից տարբեր է նրանով, որ հագուրդ չստանալու դեպքում չի ո-
չընչացնում մարդու: Սերը սնվում և ապրում է նաև երազներով:
Եվ Լևոնը երազում էր: Նա չէր կարող և չէր էլ ձգտում իր մեջ
մեռցնելու սիրելու և սիրվելու պահանջը: Բայց նա զրկված էր
այդ պահանջը բավարարելու հնարավորությունից: Նա իր սեփա-
կան կնոջն այլևս չէր կարողանում սիրել և հենց այդ պատճա-
ռով էլ նրանից սիրված լինելը Լևոնի համար ոչ թե մխիթարու-
թյուն էր, այլ տառապանք: Արուսի սերը ծանրացել էր նրա հո-
գու վրա ինչպես մի մեծ պարտք, որ նա ոչ մի կերպ չէր կարո-
ղանում վճարել: Դրան ավելանում էր նաև խղճահարության ըզ-
ղացմունքը: Հրեշավոր հանցանք էր համարում նրանից բաժան-
վել և օրինական սիրով կապվել մի ուրիշ կնոջ հետ: Նա նրա
երեխաների մայրն էր: Լևոնը ոչ կարողանում էր սիրել Արուսին,
ոչ էլ՝ նրանից բաժանվել: Նա ապրում էր միայն երազներով: Նա

Հասմիկին էր երազում: Բայց երազից այն կողմ անցնել նա չէր կարող: Հասմիկը նրա համար արգելված պտուղ էր: Հասմիկը պատանի էր դեռ, լի ապաղա երջանկովյան հնարավորություններով: Լևոնն իրավունք չուներ նրա ետևից կապելու իր ջախջախված սայլը:

Այսպես, աշխատանքի, ոգևորության և երազների մեջ անցան ամառն ու աշունը և մոտեցավ բերքի բաշխման բաղձալի օրը: Լևոնի խոստովանելը հիմնավոր էին: Յուրաքանչյուր աշխօրին ընկնում էր տասնվեց կիլոգրամ հացահատիկ և մինչև այդ չըտեսնված քանակությամբ ուրիշ մթերքներ: Այդ նշանակում էր, որ Հացավանը հացով ապահովված էր առնվազն երկու տարի: Լևոնը որոշեց հացավանցիների բարձր տրամադրությունն օգտագործել համայնական գործի համար: Կենտրոնի հետ համաձայնեցնելուց հետո նա կոլխոզնիկների մեջ նվիրատվություն անցկացրեց՝ կամուրջի կառուցման օգտին: Բոլորն էլ առատաձեռն մասնակցեցին այդ նվիրատվությանը: Միմյանց հետ մրցովյան մեջ մտնելով՝ յուրաքանչյուրը կամուրջի շինարարության ֆոնդին նվիրում էր երկուսից մինչև հինգ աշխօր: Ասատուր Զուրաբյանը կնոջ և քրոջ հետ միասին վաստակել էր մոտ ութը հարյուր աշխատանքային օր, որից տասնհինգը նվիրեց կամուրջին՝ զարմանք և հիացմունք առաջացնելով ընդհանուր ժողովում: Այն ժամանակ նորից խոսք առավ Մացակ Ավագյանը, որ առաջինն էր հինգ աշխօր նվիրել և շատերին վարակել իր առատաձեռնությամբ և այսպես սկսեց.

— Ընկերներ՝ Կամուրջ շինելուց արդար բան չկա աշխարհում: Ինչքան հաստատուն լինի մեր կամուրջը, այնքան էլ մեր սայլը հաջող տեղ կհասնի: Կամուրջ շինողի հիշատակը անթառամ կմնա ժողովրդի սրտում: Մեր Զուրաբենց Ասոն, իբրև ջահել բոլշևիկ, միանգամից թռավ ու անցկացավ բոլոր հացավանցիներին: Հալալ է նրա կերած կաթը և ընկեր Լևոնի տված դաստիարակությունը: Ես հասակավոր և անպարտիական մի մարդ եմ: Բայց չեմ ուզում ետ մնալ ոչ մի ջահելից: Ես մեր կամուրջի կառուցման օգտին նվիրում եմ քսան աշխօր:

— Զուրաբյանների ընտանիքը նվիրում է քսան և հինգ աշխօ-

օր,— հնչեց Հասմիկի զիւ ձայնը. Մացակ Ավագյանի հայտարարութեան առթիւ շարունակով ծափահարութիւնների մեջ առաջացնելով ծափահարութեան մի նոր փոթորիկ:

Ղուկաս Տոնոյանը մի քանի անգամ արձակեց ու փակեց ֆրոնտի կոճակները, տեղի տալով բաղմամբով կոչերին՝ վեր կացաւ, երկար ու անկապ խոսեց կամուրջի կառուցման նշանակութեան մասին և իր ճառը եզրափակեց՝ հայտարարելով.

— Ես իմ կողմից կամուրջի էնիքին նվիրում եմ երկու էնիք..

— Երկու հարյուր աշխօր,— օգնութեան հասաւ տրակտորիստ Գեորգը և Ղուկասը կատաղի հայացք նետեց նրա կողմը՝ բարձրացնելով ընդհանուր ծիծաղ:

Նվիրատւութեան արդիւնքը Լևոնի հույսերը գերազանցել էր երկու անգամ: Կամուրջի կառուցումը ֆինանսապէս միանգամայն ապահովւած էր: Մնում էր միայն շարունակել և աւարտել արդեն սկսւած աշխատանքները: Բերքի բաշխումից մի քանի օր հետո Լևոնը մեկնեց մայրաքաղաք՝ ճարտարապետ հրաւիրելու համար:

Չմեռն անցկացաւ աննկատելի արագութեամբ: Լևոնը կոլխոզի վարչութեան մի շարք նիստերում քննել ու հաստատել տրվեց Նոր Հացավանում տներ շինելու բաղմամբով դիմումներ: Հասմիկը կոմերիտական կազմակերպութեան քարտուղարի իր պարտականութիւնները Փիլոյի տղա Սուրեն Կիրակոսյանին հանձնել ու տեղափոխւել էր գյուղատնտեսական տեխնիկում՝ ուսումը շարունակելու համար: Այնուհետև տեղի ունեցան մի քանի նշանավոր և աննշան դեպքեր: Տրակտորիստ Գեորգը ամուսնացաւ Առաքել ամուսնացեալ հետ և ալիք առթիւ կոլխոզը կատարեց կարմիր հարսանիք: Ղուկաս Տոնոյանն ընդհարվեց Լևոնի հետ, որովհետև Լևոնը դտնում էր, թէ կոլխոզը պարտավոր չէ վճարել նրա ատամների ծախսը: Ղուկասը երեւանում հանդիպել էր Ախտաչից եկած մի կոլխոզնիկի, որ բերանը լայն բաց անելով ցույց էր տվել երկշար ոսկե ատամները և պարծենալով հայտնել, թէ այդ բոլորը նա զցել է տվել իրենց կոլխոզի հաշվին: Ղուկասն իր հերթին ուզում էր ոսկե ատամներ զցել Հացավանի ծախսերով: Լևոնը կտրականապէս հրաժարւեց այդ ծախսը կոլխոզի վրա վերցնե-

լուց երկու պատճառաբանությամբ. նախ՝ Քեռի Ղուկասն այնքան ունեւոր էր, որ կարող էր սեփական միջոցներով ոսկե ատամներ դնել, երկրորդ՝ միանգամայն պարզ էր, որ կոլխոզի ծախսով մեկին ոսկե ատամներ դնելը կդառնար մի վարակիչ օրինակ շատերի համար և առիթ կստեղծեր համայնական միջոցները վատնելու: Մինչ այդ գյուղում էլի ուրիշ հարսանիքներ եղան և Քեռի Ղուկասը առանց ոսկե ատամների մասնակցեց բոլոր ճաշկերույթներին: Մացակ Ավագյանի հարս Մարգարիտը ամուսնուց փախաւ իր ծնողների տունը և Շմավոնի համառ հարցապնդումներին բան չպատասխանեց: Եվ վերջապէս՝ Լեոնը կոլխոզի հաշվին կարել տվեց Յոթնովմեքանի ու Ճալի Գոմեշի համար մեկական ձեռք շոր՝ պահանջելով, որ սրանից հետո գյուղում նրանց կոշիկն իրենց իսկական անուններով, այսինքն՝ Յոթնովմեքանին՝ Հեղնար, իսկ Ճալի Գոմեշին՝ Ընկեթ Պողոս:

Գարնանը սկսվեցին կամուրջի շինարարության աշխատանքները: Լենինիկանից հրավիրված քարտաշ ու սրմնագիր վարպետները աշխատում էին լուսաբացից մինչև մայրամուտ: Բանվորական ձեռքի պակաս չէր զգացվում: Յուրաքանչյուր րրիգաղից արական երեքական մարդ աշխատում էր կամուրջի վրա: Կամուրջի կառուցմամբ շահագրգռված մոտակա գյուղերը նույնպէս բանվորական ձեռք էին տալիս և մասնակցում ծախսերին: Կամուրջն ուներ նաև ռեսպուբլիկական նշանակություն, որովհետև միացնում էր երկու կարևոր խճուղիներ: Ուստի կառավարութունն իր հերթին զանազան միջոցառումներով արագացնում էր կամուրջի կառուցումը: Խոտհարքի ժամանակ կամուրջի վրա աշխատող բանվորների թիվը կրկնապատկիւց և հացահատիկային բերքի հավաքման նախօրյակին տեղի ունեցաւ կամուրջի հանդիսավոր բացումը: Այսպիսով մի տարվա ընթացքում զուլա հկաւ այն, ինչ որ մասնագետների կարծիքով երեք չորս տարվա աշխատանք էր պահանջում: Հանդիսավոր բացմանը ներկա էր նաև բանաստեղծ Վահան Վեմյանը, որ ողջունի կրակոտ ճառից հետո կարգաց օրվա առթիւ զրաժ իր բանաստեղծութիւնը «Կամուրջ» վերնագրով: Բանաստեղծութիւն մեջ հիշատակված էր Լեոն Լամբարյանի անունը և այդ հանգամանքը կրկնակի ոգևորեց Հասմիկին,

որ գերազանց գնահատականներով ավարտել էր գյուղատնտեսական տեխնիկումը և վերադարձել գյուղ: Նա մոտեցավ վեմյանին և շառագունելով խնդրեց այդ բանաստեղծությունը: Վեմյանը պորտֆելից հանեց և նրան տվեց բանաստեղծության մեքենագիր օրինակը:

— Իսկ ևս կարծում էի, թե դուք հենց նոր գրեցիք, ընկեր վեմյան,— հիասթափման թեթև մի շեշտով նկատեց աղջիկը:

— Հենց նոր գրված բանաստեղծությունները մեծ մասամբ գրված են լինում մի շաբաթ առաջ,— սրախոսեց վեմյանը: Բայց ներկաներից միայն ճարտարապետը հասկացավ ու ծիծաղեց:

Կամուրջի շինարարության առթիվ կազմակերպված բանկետում Արուսը դարձյալ կորցրեց հավասարակշռությունը և ծանր վիրավորեց Հասմիկին, երբ սա Լևոնի կենացի վրա կարգում էր վեմյանի բանաստեղծությունը: Արուսը կարծում էր, թե բանաստեղծության հեղինակը ինքը Հասմիկ Զուրաբյանն է և Լևոնին գրավելու համար, դիտմամբ է նրա անունը տալիս: Բանկետից ամուսինները մոռալ վերադարձան տուն և մինչև լույս վիճեցին:

Լուսադեմին Արուսը մի գյուտ արած մարդու ոգևորությամբ հայտաբարեց.

— Սա ապրուստ չի: Ես երեխաներիս կառնեմ ու կերթամ Մեղրաձոր՝ ծնողներիս մոտ: Մի երկու ամիս դու հանգստացիր: Քեֆ արա: Տեսնենք ո՞նց ես ապրելու առանց ինձ ու երեխաների:

Լևոնը զարմացած էր, թե ինչպե՞ս Արուսը եկավ այդ փրկարար եղրակացության: Իսկապես, բերքահավաքի լարված ամիսներին զերծ մնալ ընտանեկան ամենօրյա անախորժություններից և աշխատել ամբողջ եռանդով — մի բաղձալի վիճակ էր, որ Լևոնի մտքով բնավ չէր անցնում: Մինչդեռ Արուսը որոշել էր հետևել դպրոցի ուսմասվար Էմմա Մինասյանի խորհրդին: Այդ համեստ ու խելոք ուսուցչուհին, որ ոչ մի մոտիկություն չունեիր Լամբարյանների հետ, բայց գյուղում տարածված ասեկոսեններից հասկացել էր այդ ընտանիքի դրաման, մի անգամ՝ երկար խոսել էր Արուսի հետ և խորհուրդ տվել նրան չհետապնդել ամուսնուն, խանդի տեսարաններ չսարքել, այլ ընդհակառակը, սառնություն ցույց տալ, մի առժամանակ հեռու ապրել նրանից և թողնել, որ ամուսինը իր կնոջ կարիքն զգա: Սերը ձեռք չեալ բերի ոչ բռնությամբ, ոչ էլ խնդրելով: Ավելի լավ է դիմես հպարտ խորաման-

կոթխան: Ուսուցչուհի էմման երկար բացատրել էր Արուսին իր-
այդ միտքը և Արուսը հասկացել էր նրան: Բայց մի բան է հաս-
կանալը, մի այլ բան՝ կարողանալը: Վերջապես Արուսը որոշել
էր դիմել ուսուցչուհու բարի խորհրդին: Նույն օրն ևեթ Լևոնը լծել
տվեց կառքն ու ֆուրգոնը և իր ընտանիքը տեղափոխեց Մեղրա-
ծոր: Այդ առթիվ հացալվանցիներն իրար աչքով էին անում և տա-
լիս ամենա:տարբեր մեկնաբանություններ:

Հացալվանի տափակ ու խառնափնթոր տանիքների վրա սա-
վառնող արագիլը ճախրեց դեպի Զուրաբյանենց երկնասլաց բար-
դին: Լևոնի հայացքը արագիլի ետևից զնաց ու կանգ առավ նո-
րակառույց կամուրջի վրա: Կամուրջի քարաշեն թևերը հաստա-
տուն հանգստությամբ ձգված էին հեղեղատի մի ափից մյուսը
և հին ու նոր Հացալվանները միացրել էին իրար: Պայտած և կա-
մարները հարազատ աչքերի մտերմությամբ նայում էին Լևոնին
և նրա սիրտը լցնում անորոշ և այրող զգացմունքներով: Կամուր-
ջի մեջտեղը իրար հանդիպեցին երկու սալ: Մեկը խոտ էր բե-
րում Գոմասարից, մյուսը քար էր կրում դեպի Նոր Հացալվանը,
ուր Փիլոն արդեն սկսել էր փոքել իր նոր տան հիմքերը: Սալերն
առանց իրար խանդարելու անցան և շարունակեցին ճանապարհը
մեկը դեպի Փիլոյի տնատեղը, մյուսը՝ դեպի կոլխողի խոտադե-
ղերը: Առաջ սալերից մեկը պիտի սպասեր՝ հեղեղատին դեռ չը-
հասած, մինչև որ մյուսը հեղեղատի խորքում ձգված նեղ փայտե
կամուրջով անցնելու և ազատեի ճանապարհը: Լևոնը կամուրջի
վրայով անցնելու անդիմադրելի մի պահանջ զգաց: Արագիլը թև-
վերը թափահարելով իջավ Զուրաբենց բարդու վրա իր ընկերու-
հու կողքին և նրանց կտուցների ուրախ կափկափյունը տարած-
վեց հուլիսյան պայծառ օդի մեջ: Քայլում էր Լևոնը դեպի նո-
րակառույց կամուրջը՝ տանելով նախանձի և խանդաղատանքի
մի խառն զգացմունք դեպի արագիլների ընտանեկան երջանկու-
թյունը...

Կամուրջի ճաղին հենված նա նայում էր ներքև և աշխատում
էր վերևից կարդալ քարե ուռուցիկ տառերը. «Կոմունիզմի կա-
մուրջ»: Զուրը սաստիկ նվազել էր և տեղ-տեղ անհետացել հե-
ղեղատի հատակում անկարգ դասավորությամբ ընկած հսկայական

քարերի տակ: Լեոնն իր ուժը գիտակցող զորավարի շարասընդոթյամբ էր երևակայում գալիք հեղեղները, որ անդոր կատաղության ուռնոցով պիտի ծեծեն կամուրջի քարաշեն կողերը, փշրված ալիքներով ետ դառնան ու մտնեն հոլակալ կամարների տակ: Իսկ հին Հացավանը, որ երբեմն այդ հեղեղներից ավելի պղտոր ու մոլեգին է թվում, կմաքրվի դարավոր նախապաշարմունքների տիղմից և նորակառույց կամուրջի վրայով կանցնի դեպի նոր կյանք... Լեոնը վճռական մի շարժումով շուռ եկավ, նայեց դեպի նոր Հացավանը և տեղնուտեղը քարացավ: Կամուրջի մեջտեղով հանգիստ ու թեթևաքալ դեպի Լեոնն էր առաջանում Համմիկ Զուրաբյանը: Իր ամառային կապույտ վերնազգեստով նա թվում էր ամառային պարզ երկնքից իջած մի երազ: Լեոնը կորցրեց իրականության զգացմունքը: Նա վայրկենապես որոշեց բարեկէ և անցնել, բայց ինքն էլ չիմացավ, թե ինչպես մեխվել էր տեղում, հուզմունքից շառագունած ու գլուխը թեթևակի խոնարհած աղջկա դեմ հանդիման...

— Ես... ուզում էի Ձեզ տեսնել, ընկեր Լեոն,— թոթովեց աղջիկը՝ ճակատի վրա թափված դաճկոտրները ետ տանելով և աչքերը հոնքերի տակից ամոթխածությամբ վերև հառելով:

— Ի՞նչ է պատահել, Համմիկ,— խզվեց Լեոնի ձայնը:

— Ես ուզում էի ներողություն խնդրել...

— Ինչո՞ւ համար...

— Ես սխալ կատարեցի,— գլուխը բարձրացրեց և շեշտակի Լեոնի աչքերին նայեց աղջիկը:— Ես չպետք էր կարդայի Վեմյանի բանաստեղծությունը: Բայց... ազնիվ խոսք... ևս չէի կարծում, որ դա կարող է նեղացնել ընկեր Արուսին... Ես միայն ուզում էի... ևս ներողություն եմ խնդրում...

— Ներողություն ես պիտի խնդրեմ,— ընդհատեց նրան Լեւոնը:— Իմ կնոջ վարմունքի համար:

— Ո՛չ,— իր աղերսական քնքուշ եղանակով շարունակեց Համմիկը:— Ընկեր Արուսը մեղավոր չէ... Նա Ձեզ սիրում է... Ես եմ մեղավորը... Ես իրավունք չունեմ... Ես ներողություն եմ խնդրում... Ես այլևս Ձեզ չեմ հանդիպի: Խնդրում եմ չնեղանաք... մենք այլևս իրար չպետք է հանդիպենք: Ես դրա համար ուզում էի Ձեզ տեսնել: Ինձ համար թանկ է Ձեր բնատնիքի խաղաղությունը, Ձեր հեղինակությունը... Ես այլևս Ձեզ չեմ անհանգստացնի... Ես միայն հեռվից...

Հասմիկին այլևս չկարողացաւ շարունակել: Արցունքի խոշոր մի կաթիլ կտխւից նրա թարթիչներէից, արեւի տակ շողաց և ընկաւ կամուրջի վրա: Լեռնը՝ ձեռքը մեկնեց նրա ձեռքը բռնելու, քայց աղջիկը ետ քաշւից: Երկուսն էլ այդ շարժումը կատարեցին տնդիտակցաբար: Բայց այդ անդիտակցական շարժումը նրանց հարաբերությունների համար եղաւ այն քամին, որ առաջանում է հրդեհաշէջ խողովակից նետւող ջրի հոսանքից ու վերաբորբոքում ջրի հանգցրած բոցերը: Լեռնը քիչ առաջ ինքն էր որոշել վերջ տալ իր և Հասմիկի հանդիպումներին: Բայց երբ աղջիկն առաջինը խոսեց այդ մասին և ձեռքը ետ քաշեց, Լեռնի հոգին տակն ու վրա եղաւ: Արտաքուստ նա համաձայն էր Հասմիկի հետ: Այո: Դժբախտաբար՝ նրանք իրար չպետք է հանդիպեն... աշխատանքից դուրս: Այդ պահանջում է հին Հացավանը: Այդ պահանջում է նաև Նոր Հացավանը: Միանգամայն պարզ է, որ նրանք իրար պետք է մոռանան...

Այսպես էր խոսում Լեռնը: Բայց նրա ողջ էութունը հակառակ էր նրա խոսքերին: Նրանք երկար հիմնավորում էին, թե ինչու՞ չպետք է իրար հանդիպեն և այնուամենայնիւ շարունակում էին կանգնած մնալ իրար հանդիման՝ չնկատելով, որ Լամբարյանի տան պատշգամբից մի՞նչ ամբարիշտ հայացք հետաքրքրութեամբ նայում է նորաշէն կամուրջին ու տեսնում նրանց կապույտին տվող կերպարանքները: Նրանք չէին լսում, թե ինչպէս Աղասի Ղուկասյանը Սպառնկոտպի առաջ հաւաքւած կանանց առաջ սրամտեց.

— Նախապահ՜ր կամուրջ կառուցեց, որ հեշտացներ ճանապարհ՜ր կոխողի և Զուրաբի տան միջև...

Հնձի հետ միաժամանակ շարունակվում էր Նոր Հացավանի կառուցումը: Լեռնն այնպես էր դասավորել աշխատանքները, որ բրիգադները հերթով բանվորական ձեռք էին տրամադրում նոր տուն շինող կոլխոզնիկներին: Սի քանի խորհրդակցություններում նա պերճախոս թվերով հիմնավորեց իր այն միտքը, թե Հացավանում անհրաժեշտ գյուղատնտեսական աշխատանքների համեմատութեամբ երկու անգամ ավելի շատ է բանվորական ուժը: Հացավանցիները կարող էին իրենց ունեցած հողերի կրկնակին

մշակել: Եթե այդպես է, ապա ինչո՞ւ ավելորդ բանվորական ուժը չգործադրել բնակարանային շինարարության վրա: Եվ դարնան բացվելու հետ կոլխոզնիկները սկսեցին վարչության սահմանած հերթով տներ կառուցել Նոր Հացավանում: Խոտհարքի վերջում արդեն պատրաստ էին Չոբանենց Նեսոյի, Լադո Միկինյանի, Գեվորգ Միկինյանի, բրիգադիր Մաթոսի, շորրորդ բրիգադի մաճկալ Քեռի Հանեսի, Շմալոն Մարությանի և քառասուն հինգ ուրիշ կոլխոզնիկների տները, որ շտրանում էին ամռան արևի տակ՝ նոր բերքի հետ միասին իրենց բնակիչներին ընդունելու համար: Տըները կառուցվում էին մայրաքաղաքում հաստատված պլանի համաձայն, հեղեղատի ափին կիսալուսանաձև բացված հրապարակի շուրջը, բավական մեծ տարածություններով, որոնք նախատեսվում էին տնամերձ այգիների համար: Կամուրջի երկու կողմը նախատեսված էին Լենինի և Ստալինի արձանները, որոնց մեջտեղով անցնում էր խճուղին և հրապարակի աջ թևով միանում Սպիտակի լեռնանցը տանող փողոցին: Հացավանի փողոցները հարապարակից ճառագայթաձև պիտի տարածվեին զանազան ուղղություններով և հեռվից նայողին Նոր Հացավանը պիտի հիշեցնեին նոր ծագող արևի կիսագունդը, ինչպես այդ երևում էր Լեոնի կաբինետում փակցված հատակագծի մեջ: Լեոնն առայժմ պատրաստել էր Շահումյանի հրապարակը և Սպիտակի փողոցը:

Չնայած Քեռի Ղուկասի փնթինթոցին՝ Լեոնի հեղինակությունն անընդհատ աճում էր Հացավանում և Հացավանից էլ դուրս դալով տարածվում հեռուները: Իր պողպատախրխինջ ֆուռակի ետևից նա հաճախ էր լսում համակրանքի բացադաճություններ: Նա իրեն ողողված էր զգում խանդավառ հայացքների լույսով՝ առօրյա հավաքույթներում, հնձվոր բրիգադներին այցելելիս, կալսիչ մեքենայի աշխատանքներն ստուգելիս: Այս բոլորից նա հարբում էր և չէր նկատում, որ համակրանքի հետ միաժամանակ նրա շուրջը հյուսվում է նաև թշնամությունը: Նա մոռանում էր Հասմիկի հետ շահնդիպելու իր որոշումը և զանազան առիթներով կանգնում ու երկար խոսում էր նրա հետ: Նա մինչև անգամ պատերը վաղեմի էր ստեղծում Հասմիկին հանդիպելու համար: Ներանց այնպես էր թվում, թե իրենք սաստիկ զգույշ են և շատ սակավադեպ են իրար հանդիպում: Բայց հանդիպում էին ավելի հաճախ, քան թույլ էր տալիս զգուշության օրենքը: Ծիծաղելի է սիրահարների զգուշությունը՝ նրանք երբեք չեն կարողանում

դգուշ լինել: Սերը, ինչպես ասել է հանձարեղ Նիզամին, հոտավետ մի ծաղիկ է, որ թեկուզ ամենաթանձր տոպրակի մեջ էլ թաքցնես, բուշրով կմատնի ինքն իրեն: Լևոնը չէր նկատում, որ համարյա ամեն օր հանդիպում է Հասմիկին և գնալով ավելի երկարատև և անդգուշ են դառնում նրանց հանդիպումները: Առիթներ չէին պակասում: Առիթներ ստեղծում էր ինքը, Մացակ Ավագյանը: Հասմիկն աշխատում էր կաթնամշակման ֆերմայում իբրև մասնագետ: Եվ Մացակ ապերը բոլոր այն դեպքերում, երբ անհրաժեշտ էր նախագահին դիմել, ուղարկում էր Հասմիկին: Սիրուց խենթացած աղջիկը հոժարությամբ էր կատարում նրա հանձնարարությունները, գլխի չընկնելով, որ շատ անգամ դրանք լինում էին շինծու և դատարկ:

— Հասմիկ ջան, հենց ապրես, մի գնա՛ Լևոնի մոտ և իմ կողմից խնդրի՛ր, որ մի սալ ուղարկի դոմեթից կաթը փոխադրելու, — կեղծ անփութությամբ ասում էր Մացակը:

— Էս բոպեիս, Մացակ ապեր, ուրախությամբ թռչում էր Հասմիկը՝ չզգալով, որ այդ նրա գործը չէ, որ այդ չնչին հանձնարարությունը կարող էր կատարել այդ իսկ պահին Մացակի հրաժանը կատարելու պատրաստ կանգնած Գրիգոր Սահակյանը:

Որքան դյուզում խտանում էր բամբասանքի մթնոլորտը Լևոնի և Հասմիկի շուրջը, այնքան Մացակն ավելի շուտ-շուտ էր պատրվակներ սարքում նրանց հանդիպեցնելու համար: Նա մինչև իսկ մի քանի անգամ Հասմիկին շինծու առիթներով տարավ իր տունը, ուր Լևոնը ճաշի էր հրավիրված, նրանց իրար հետ միասին գինի խմացրեց և լուրը Յոթնօրյա երանի միջոցով տարածեց Հացավանդում: Լևոնը չէր գգում այս բոլորը: Նա չէր նկատում, որ վասակը խանդի տառապանքներից նիհարել էր, դարձել էր մեղամաղձոտ և համարյա դադարել էր Լևոնի հետ խոսելուց...

ԵՐԵՍՈՒՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Նոր Հացավանդից մի կիլոմետր հեռավորության վրա Սպիտակի ստորոտում շորրորդ բրիգադը հնձում էր դարնանացանի վերջին տարածությունը: Քոփի ցորենն այս տարի շատ չէր բարձրացել, բայց հասկերը լիրն էին ու խոշոր: Ուստի կոլխոզնիկները

որոշել էին մանդաղներով հնձել, որպեսզի կորուստը քիչ լինի։

Լևոնը Փիլոյի նորաշեն տունը դիտելուց և մարդ ու կնոջ հետ միասին նրանց մինուճար որդու հարսանիքը առաջիկա ձըմ-
ռան ծրագրելուց հետո քայլերն ուղղեց դեպի շորտորդ բրիգադի
հնձվորները։ Օդոստոսյան խաղաղ մի երեկո էր։ Լոռվա լեռների
ետեում մայր մտնող արեգակն ամպերը ներկել էր վառ ծիրանի
գույնով և շառափը նետել շրջակա բլուրների, հնձված արտերի և
դշուղական տափակ տանիքների վրա։ Մայրամուտի ոսկեփոշու
մեջ փայլում էին մանդաղները և կռացած հնձվորների դեմքերը
թուխ էին ինչպես խուրձի շվաք։ Հեռվից, կոլխովի կալում լեռնա-
պարի նման բարձրացած դեղերի հուռից գալիս էր կալսիչ մեքե-
նայի միալար դղրոցը և հսկայական ջրամբարի մեջ թափվող
հեղեղի պես լցնում էր շրջակա տարածությունը։ Իրիկնային ոսկե-
ջրած օդը լիքն էր աշխատանքային ուրախ աղմուկներով։ Լևոնն
իրեն տիեզերքի տերն էր զգում։ Նա ինքնիրեն անդադար կրկնում
էր. «Ա՛յ, հենց այս է կյանքը»։ Աննկատելի քայլերով նա մոտե-
ցավ հնձվորներին և թատրոնական հեղնախառն ոգևորությամբ
ձայն տվեց.

— Ուշո՛ւյն ձեզ, նո՛ր հացավանդիներ։

— Ա՛յ բարով եկա՛ր, ընկեր նախագահ, մեր գլխի՛ վրա,
մեր աչքի՛ վրա,— իրար հուռից բարձրացան բոլոր հնձվորները՝
նրա կողմը դարձնելով իրենց թուխ բրոնզաշող դեմքերը, որոնց
վրա, ինչպես մանդաղը մայրամուտի ոսկեփոշում, փայլում էին
ուրախ ժպիտներ։

— Ե՛րբ կվերջացնեք։

— Վաղը, ընկեր Լևոն,— մանդաղը սրելով մոտեցավ Ալեք-
սանը և իր չեչոտ ու համակերկի դեմքով նայեց Լևոնի աչքերին։

— Կվեջացնենք, նախագա՛հ ջան, կվերջացնե՛նք,— ցորենի
խուրձը խեղդելով ձայնը եռացրեց Քեռի Հարովթը, որին առաջ
«դաղթական Հարովթ» էին կոչում։— Դու մեզի հող տուր, հո՛ւ,
վարենք, ցանենք, հնձենք ու վերջացնենք։

— Սա հող չէ՞,— համացքով Սպիրտակի լանջերը չափեց Լե-
վոնը։

— Սա հող է,— կապած խրձի վրայից բարձրացավ Քեռի
Հարովթը։— Բայց մեր երկրի հողն էլ հող էր, նախագահ ջան, որ
էնտեղ մնաց... ա՛յ, էն սարերու հառ...

Նվ Հարովթը սևահողի պես ճաքճքած իր ահագին ձեռքը մեկ-

նեց դեպի այն կողմը, ուր արևն էր մայր մտնում: Կոլխոզնիկները հասկացան, որ Քեռի Հարութն իր Ալաշկերտի հողն էր երազում, ուստի խորհրդավոր հայացքներով իրար նայեցին:

— Ասում ես լավ հողեր էի՞ն, Քեռի՛ Հարութ,—կատակի տըվեց Լևոնը:

— Յա՛, լավն էլ խո՛սք է,— վիրավորված հղանակով պատասխանեց Հարութը:— էն հող հող չէր, էն հող ոսկի էր: էն հողն եղներ, էս կոլխոզը ու քեզի պես էլ մի նախագահ, նոր էն ժամանակ աշխարհ կտեսներ հայու խելքն էլ, հայու ուժն էլ...

— Իմպերիալիստական ձգտումներ ես հայտնաբերում, Քեռի Հարութ,— նկատեց խրճիթվար Աղասի Դուկասյանը, որ աշխատում էր օրական մի բրիդադում կուլտուրական սպասարկման և աշխօր վաստակելու համար:— Չեղա՛վ:

Կոլխոզնիկները ծիծաղեցին: Հարութը մի պահ շփոթվեց, հարցական հայացք նետեց նախագահին և նրա դեմքի վրա նըշմարելով համակրանքի արտահայտություն՝ սիրտ առավ:

— Ինչո՞ւ չեղավ, մեռնի՛մ քեզի: էն որ մեզի սրի քաշեցին մեջ մեր պապենական հողերուն, մեր արդար օջախի շեմքին, խեցին մեր մաշն ու տավար, մեր կիներ ու մեր ճիժ ու մեզի մեր քաղցրիկ վաթանից արմատահան քշեցին չորս կողմ՝ աշխարհի օտարություն,— էն եղա՛վ: Մկա որ ես ասեմ, թե մեր հողը մերն եղներ, չեղա՛վ:

Քեռի Հարութը իր խոսքերի տպավորության տակ հուզվեց և շուտ եկավ արցունքը թաքցնելու համար: Խրճիթվարը ցանկանում էր նրան առարկել: Բայց Լևոնը ձեռքի շարժումով հասկացրեց, թե հարկավոր չէ գրգռել առանց այն էլ վրդովված մարդուն: Հայտարարվեց աշխատանքի ավարտ և նստեցին ընթրիքի, որ հետո հունձը շարունակեին գիշերը լուսնի լույսով: Լևոնը հրավիրվեց մասնակցելու հնձվորների համեստ ընթրիքին: Սուֆրան բաց արին հնձված կոնդիկի ցողունների վրա և ամեն մեկը իր տակը մի խուրձ քաշելով բոլորածև նստոտեցին շուրջը: Շուտով սուֆրան ծածկվեց լավաշ հացի, պանրի, ձվի և կանաչեղենի կուլտերով: Բրիդադի բնակարանը նշան արավ սպասելու, վեր կացավ, դնաց դեպի հարևան դեղը և քիչ հետո վերադարձավ՝ գրկած արագով լիքը մի շտոֆ: Նա նստեց նախագահի կողքին և մի տեսակ մեղավոր ժպիտով արագը տեղավորեց սուֆրայի կենտրոնում: Ողելից հեղուկը վերջալույսի շողերի տակ ապակյա անոթի մեջ բաց ոս-

կեղույն դարձաւ, թուի դեմքերի վրա շողշողաց բսկեփոշին և Առաքել ամուշեկ բեղերը բոցավառվեցին ինչպէս չորացած խոտի մի փունջը խաբուելում:

— Ալեքսան, էս ի՞նչ բան էր, — միաբերան հարցրին մի քանի հնձվոր:

— Արադ է, էլի՞, — նույն մեղավոր ժպիտով պատասխանեց բրիգադիրը:

— Բաս ո՞ւր էիր թաքցրել...

— Պահել էի, որ քոկի հունձը վերջացնենք, նոր խմենք: Հիմի որ նախագահը մեզ հետ սուֆրա է նստել, — արդարացաւ բրիգադիրը, — թասերդ բերն'ը:

Բոլորը դեպի բրիգադիրը մեկնեցին տարբեր ձևի և մեծության իրենց բաժակները: Բրիգադիրը աչքի չափով համասար քանակութամբ լցրեց արադը, շտոֆը կրկին տեղավորեց սուֆրայի կենտրոնում և նույն մեղավոր ու համեստ ժպիտով բարձրացրեց իր բաժակը:

— Ընկեր Լեոն, կենա՛ցդ... մեր գլխից անպակա՛ս լինես...

Ալեքսանը ցանկացաւ էլի մի քանի խոսք ավելացնել, բայց կանգ առաւ, օգնություն հայցող հայացքով նայեց Առաքել ամուշե և իր բաժակը խմեց: Բոլորը կարճ բարեմաղթութիւններից հետո հետեւեցին նրա օրինակին: Առաքել ամին, որ կոխող մըտնելուց առաջ Հացավանում վաստակել էր «Տատանվող Առաքել» մականուն, այժմ չորրորդ բրիգադի ոգին էր: Լեոնը նրան իբրև նորեկի ամրացրել էր չորրորդ բրիգադին այն հաշվով, որ նա Հացավանի լավագույն բրիգադում իրեն լավ կզգա, ավելի պարզ կտեսնի կոխողային կարգերի առավելութունը և ավելի շուտ կդաստիարակվի: Մինչդեռ Առաքել ամին առաջին իսկ օրվանից դուրս էր եկել այնքան անձնվեր, կարդապահ և ամուր մի կոխողնիկ, որից կարող էին շատ բան սովորել կոխողի մի քանի հիմնադիր անդամներ: Նա բրիգադի լավագույն սերմնացանն էր, լավագույն մաճկալը, լավագույն հնձվորը, լավագույն հեռտորն ու դատաւորը: Սկզբից եւթ նրա և Ալեքսանի միջև հաստատուել էր մի լուռ և ջերմ բարեկամութիւն: Նա բրիգադիրի աջ թևն էր և կոխողնիկները բրիգադիրի բացակայության ժամանակ զիմում էին Առաքել ամուն և բավարարվում նրա պատասխաններով՝ հաստատապէս համոզված, որ նույն պատասխանը կստանային նաև բրիգադիրից: Առաքել ամին իմաստուն և հեռատես մարդ էր:

Երբ Լեոնի ու Հասմիկի շուրջը ծավալված բամբասանքը հասավ շորրորդ բրիգադը և բնականաբար մռայլ մի ստվեր գցեց բրիգադիրի շեշտո ու բարեհամբույր երեսին, Առաքել ամին, շատ նուրբ և հաշտարար եղանակով բացատրեց, որ նախագահի և Զուրաբենց աղջկա միջև հանցավոր բան չկա և չի կարող լինել, որ այդ ջահել աղջիկը սիրում է կոլխոզի նախագահին այնպես, ինչպես Հացավանի բոլոր ազնիվ կոլխոզնիկները: Իսկ եթե նա Վասակին հաստատ խոսք չի տալիս, տանջում է ու շարշարում, ապա դա աշխարհի կարգն է, սիրո բնությունն է այդպես: Առաքել ամին հաստատ համոզված էր, որ Հասմիկը վերջ ի վերջ կընտրի Վասակին և դրա համար խորհուրդ չէր տալիս նրա երեսովը տալ նրա պատանեկական համակրանքը նախագահի հանդեպ և մանավանդ խռովել իրենց նախագահից, որի նմանը քիչ կճարվի: Երբ Ալեքսանը օգնություն հայցող հայացքով նայեց Առաքել ամուն, սա իսկույն հասկացավ իր անելիքը և բարձրացրեց բաժակը.

—Նախագահ ջան, թո՛ղ քո կենացը լինի: Ես կոլխոզ չէի գա, եթե դու չլինեիր: Ինձ կանչում էին «Տատանվող Առաքել»: Տատանվում էի, ախպեր ջան: Հեշտ բան չէր փոխել հազար տարվա սովորույթը: Ես տատանվում էի, տատանվելով նայում քո շարժումներին, քո վարք ու բարքին ու մտքումս ինքս ու ինձ ասում. «տեսներք ի՞նչ մարդ է սա, ո՞ւր է կանչում մեզ, ո՞ւր է ուղղում տանել»: Ժողովուրդը, Լեոն ջան, ուրախանում է, ծաղկի պես բացվում, երբ սեր ու միաբանություն է տեսնում իր ղեկավարներին միջև, նա հուսահատվում է, ծաղկի պես կուշ գալիս, տեսնելով, որ ղեկավարներն իրար միս են կրծոտում: Ժողովուրդը չի սիրում իրար տակ փորոզ ղեկավարներին: Նա իր ղեկավարներին կհարգի և կպատվի այնպես, ինչպես նրանք իրար կհարգեն և կպատվեն: Ես, ախպեր ջան, տեսնում էի, որ դու էս կոլխոզի գործի մեջ դրել ես հոգիդ ու մարմինդ, ամբողջ կյանքդ: Բայց մի քանի մարդ օձի պես կրունկդ են ման գալիս, որ խայթեն: Տեսնում էի, ինքս ու ինձ ասում. եթե էս մարդու գործը ազնիվ է, ապա ինչո՞ւ են բամբասում ու վարկաբեկում, եթե կառավարությունը չի պատժում ազնիվ մարդու տակը փորոզներին, ապա ո՞ւմ հավատանք, ո՞ւմ ետևից գնա՞նք: Բայց երբ մեր ռայկոմը եկավ և Հացավանից հեռացրեց անարժան ղեկավարներին, էս տեսա, որ կոլխոզում արդարություն կա ու մտա կոլխոզ:

Հիմի, Լեոն ջան, ժողովուրդը քեզ հավատում է ու դալիս քո ետե-
վից: Էնպես արա, որ էս հավատքը խախտվի ոչ: Թշնամիներ,
Լեոն ջան, դեռ ունես: Քո ճանապարհը հիմի ծածկված է վարդե-
րով, բայց վարդի թփերի տակ օձեր կան թաքնված: Էնպես դիր
ուտքդ, որ կրոնկդ նրանց կողմը չընկնի: Ես քիչ եմ ասում, դու
շա՛տ հասկացիր, Լեոն ջան... քո աղիվ կենա՛ցը.

Առաքել ամին բարձրացրեց բաժակը: Նրա ձեռքի ստվերը եր-
կարեց, հասավ ու ձուլվեց Սպիտակի լանջերին փռված ոսկե մշու-
շին, ապա ետ եկավ ու միացավ Առաքել ամու բրոնզափայլ բե-
ղերի հետ: Լեոնը, որ լսում էր Առաքել ամու բաժակաճառը՝ ան-
ընդհատ խորացնելով փոսիկն իր աջ ալտի վրա, շնորհակալու-
թյան կարճ խոսքով խմեց իր բաժակը և հաջորդ բաժակը առա-
ջարկեց Քեոի Հարութի կենացը՝ նկատելով, որ նա տակավին դրո-
նրվում է մռայլ տրամադրության մեջ: Հնձվորներն ուրախ աղ-
մուկով միացան ալդ առաջարկին: Քեոի Հարութի թավ բեղերի
տակից երևացին նրա խոշոր և առուջ ատամները՝ փարատելով
տրամուծյան ստվերը նրա դեմքի վրայից: Բաժակաճառերն սկը-
սեցին ավելի արագ իրար հաջորդել: Ալեքսանը բաժակները լրց-
նում էր այն հաշվով, որ արալը բոլորի կենացին էլ բավակա-
նացնի և ոչ ոքի սիրտը չկոտրվի: Արեն արդեն մայր էր մտել և
հավաքել դաշտերի վրա փռված ոսկե մշուշը: Իրենանային մոխրա-
գույն լույսի մեջ ավելի պարզ էին երևում մարդկանց դեմքերը և
շրջակա լեռներն իրենց ուրվագծերով: Լեոնն այնքան էլ վարժ չէր
խմելու մեջ: Ուստի նա վեր կենալիս մի փոքր օրորվեց՝ հարու-
ցելով հնձվորների բարյացակամ ծիծաղը: Նա ջերմ խոսքերով նը-
րանց հրաժեշտ ավեց ու քայլերն ուղղեց դեպի տուն:

Խմիչքը մարդու մեջ աշխուժացնում է նրա բնավորության
հիմնական գծերը. ուրախ մարդուն դարձնում է ավելի ուրախ, տը-
խուր մարդուն՝ ավելի տխուր: Լեոնը իր էություն խորքում ուրախ
և լավատես մարդ էր: Խմիչքի ազդեցության տակ աշխարհը նը-
րան թվում էր մի երջանիկ հեքիաթ: Նրա շուրս բոլորը՝ պտտվում
էին լեռները հեշտ ու թեթև մի շուրջպարի մեջ: Նա կորցրել էր
սահմանն իր էության և շրջակա իրերի միջև: Նրա հոգին, մթն-

շաղի պես փափուկ ու բարի, դուրս էր հորդում նրա էությունից ու տարածվում շրջակա լեռնակաթնալի մեջ, հնձված արտերի, փոշոտ ճանապարհների, լեռնակուտակ տեղերի և հեռվում սպիտակին տվող կաշարանի վրա: Նա ուրախ էր ու երջանիկ: Պատահաբար էր գրկել բոլորին, կատարել բոլորի ցանկությունը: Թեթև ու հաճելի մի գլխապտույտով նա քալում էր դեպի Նոր Հացավանք և նրա ներդաշնակ հոգու մեջ լուծված էին բոլոր հակասությունները:

Կարծես երազում՝ նա տեսավ ծանոթ մի կերպաբանք, ցուցարար նազանքով թեքված մի գլուխ: Անուշ Ադամյանն էր այդ, որ սպասում էր Սպիտակի խճուղին զարդարող նորատունկ բարդիների տակ: Լեռնն ամեն կերպ խուսափում էր այդ կնոջից, աշխատում էր նրան պաշտոնական միջավայրից դուրս չհանդիպել, որովհետև Անուշը իր սիրային անսքող ցույցերով անախորժություն և անհարմարություն էր ստեղծում նրա համար: Բայց այսօր նա մոռացել էր նախազգուշական իր այդ որոշումը և բացապանակցաբար ու բարի տրամադրությամբ.

— Բարե՛, Անու՛շ, ի՞նչ ես անում այստեղ:

— Քեզ էի սպասում, Լեո՛ն ջան,— առաջ եկավ և ուսաշալը հարդարելով իր սպիտակ պարանոցը մատնեց Անուշը:

— Ինձ էիր սպասո՞ւմ, ահա և ես,— թատրոնական խաղացկուն եղանակով խոսքի բռնից Լեոնը:— Ինչո՞վ կարող եմ քեզ օգտակար լինել:

Այդ անսպասելի հաճոյախոսությունից Անուշը հալվեց և նրա ձայնը դարձավ ավելի ռնգային:

— Ուզում եմ գաս և նոր տունս շնորհավորես: Ախր Նոր Հացավան եմ տեղափոխվել, Լեո՛ն ջան:

— Միանգամայն պարզ է, որ պիտի շնորհավորեմ:— Ոգևորությամբ նրան թևանցուկ արավ Լեոնը:— Գնա՛նք:

Այդ թևանցուկը Անուշն ընդունեց, ինչպես երաշտից պապական ճողը ջրի սուաջին ալիքները: Լեոնը զգաստացավ և ուզում էր ազատվել Անուշի թևանցուկից, բայց ամաչեց: «Այս կինը կոլխովի լավագույն կով կթողն է և մեկն է առաջիններից, որ համաձայնվեց տուն շինել Նոր Հացավանում: Ինչպե՞ս կարելի է նրան վիրավորել, չգնալ և չտեսնել նրա նոր տունը թեկուզ և նրա հետ թևանցուկ արած»: Մթնշաղը գնալով խտանում էր՝ իրար ձուլելով հին և Նոր Հացավանների սահմանները: Դիմացից անց-

նում էին Մաթոսն ու Վանոն: Լեոնը բարեկեց նրանց առանց ճանաչելու: Ներքին կարճատև պայքարից հետո Լեոնը որոշեց Անուշի նոր տունը շնորհավորել, թեկուզ ինչ բացատրություն էլ տան այդ մասին հին հացավանդիները:

Անուշի նոր տունը կառուցված էր Սպիտակի փողոցի վրա, Մաթոսի տան կողքին: Դրսի պատերը սպիտակ էին ներկված, լուսամուտների և դռների փեղկերը՝ կապույտ: Նրանք անցան փողոցի երկարությամբ տնկված մատղաշ բարդիների միջով և մոտեցան դռներին: Առանց Լեոնի թեք բաց թողնելու Անուշը բանալին դրպանից հանեց, դուռը բաց արեց և այնպես էլ թեմանուկ ներս տարավ նրան:

— Մի ըոպե սպասի՛ր, ես լամպը վառեմ, Լեոն ջան...

Նավթի լամպը լուսավորեց սենյակն իր ամբողջ կահավորումով: Ներսի պատերը և առաստաղի գերաճները նույնպես ներկված էին սպիտակ գաջով, որ դեռ լիովին չէր շորացել: Տախտակամածի վրա երևում էին ռանդայի թարմ հետքերը և վատ ռանդված տեղեր: Նրկաթե երկտեղ մահճակալի վրա հանգչում էր ճաշակով հարդարած անկողինը: Բազմաթիվ փափուկ բարձերով զարդարված լայն թախտի առաջ կար փոքրիկ մի ճաշասեղան՝ վրան ծաղկազարդ մոմաշոր: Տանտիրուհին տենդոտ արագությունը կողքի պահարանից հանեց ու սեղանի վրա դրեց օղու շիշն ու բաժակները: Լեոնը թուուրիկ հայացք նետելով սենյակի վրա՝ բլթկնոտը հանեց.

— Ինչու՞ չսպասեցիր, մինչև կարդին ավարտին... գնա՛նք տեսնեմ մյուս սենյակն ինչպես է:

— Կտեսնես, Լեոն ջան, դեռ նստի՛ր, մի թաս արա՛դ անուշ արա: Ես ամբողջ տունս, տեղս, ինքս էլ հետը միասին քեզ մատաղ...

Նվ նա Լեոնին ղոռով նստեցրեց թախտին, արաղի բաժակը լցրեց ու դրեց առաջը: Լեոնը առաստաղից մինչև հատակ նորից մի խուզարկու հայացք նետեց սենյակի վրա, բլթկնոտում մի քանի նշումներ կատարեց ու վերցրեց բաժակը.

— Լավ է: Մի քանի պակասություններ կան, կասեմ, կվերացնեն: Լավ է... Շնորհավորում եմ տունդ. Նոր Հացավանդ:

— Անու՛շ եղավ, Լեոն ջան, արեիր մեռնեմ: Իմ զխից անպակաս ըլես,— Լեոնի կողքին տեղավորվելով ռնգաձայն թոթվեց Անուշը և սուպ խաչթվածի նման վեր թռավ:— Քոռանա՛մ, Լե-

վոն ջան, բեզարած կլինես: Գլուխդ դիւր բարձին, հանգստացի՛ր: Ես էլ սապուգնիրդ հանեմ, մաքրեմ: Տե՛ս ո՛նց են փոշոտուել:

Նա Լևոնի գլուխը զրկեց ու նրան հրում էր դեպի բարձը: Լե-
վոնն ընդոտտ ոտքի ելավ:

— Լևոն ջան,— նվաղուն ձայնով շշնջաց կինը... ինձ մի
սպանի...

— Թող ինձ,— պարանոցը նրա թևերից ազատեց Լևոնը:

— Լևոն ջան,— հեկեկեկալով ձեռքերն աղբսագին մեկնելով
նրան... — ախր դու ի՛նձ ես սիրում...

— Ոչ, ընկեր Անուշ,— միանգամայն զգաստացավ Լևոնը,—
ես քեզ միայն հարգում եմ...

— Հապա ո՞ւմն ես սիրում:

— Այդ հարցը օրակարգում դրված չէ:

— Գիտեմ դու Զուրաբենց Հասմիկին ես սիրում, աղիողորմ
նվաղեց Անուշը:— Ա՛խ, մեռնում եմ, օգնեցե՛ք...

— Ի՛նչ պատահեց,— վախեցած մոտեցավ Լևոնը:

— Մեռնում եմ, Լևոն ջան,— զառանցում էր Անուշը... —
Դու ինձ պահիր էս ցավը... ինձ սպանի՛ր, նոր էստեղից գնա...
ես ինձ պոեզի տակ կզցեմ...

— Ես քեզ ի՛նչ եմ արել,— զարմացավ ու վախեցավ Լևոնը:

— Քի՛չ բան ես արել, Լևոն ջան,— նույն եղանակով շա-
քոնակեց Անուշը,— երկու տարի ետեիցդ ման ածեցիր, հալ ու
մաշ արիր, էսօր էլ եկար... ինձ գլուխում խայտառակեցիր... հի-
մի էլ ասում ես, քեզ չեմ սիրում, ուրիշին եմ սիրում...

— Գիտե՞ս ինչ, ընկեր Անուշ,— իր վրդովմունքը հազիվ զրս-
պեց Լևոնը... — դու զրպարոտում ես ինձ իմ աչքի առաջ:

— Չէ, Լևոն ջան,— զգացմունքի մի նոր պոռթկումով նրա
թևից կախվեց Անուշը,— լեզուս պապանձվեք... դու իմ աղիզն
ես... իմ գլխի տերը ինչ ուզում ես, ասա՛, ինչ ուզում ես, արա՛,
երբ ուզում ես, արի՛, երբ ուզում ես գնա... դու մեղավոր չես,
Լևոն ջան... նստի՛ր... մի քիչ էլ նստիր:

— Ոչ:

— Ա՛խ,— ուշաթափվեց ու թախտի վրա ընկավ կինը:

Լևոնը մի պահ քարացած նայում էր նրա գունատ և անշարժ
դիմագծերին: Խմիչքի ազդեցությոնն արդեն անցել էր և նա
պարզ տեսնում էր իբրևանությունը: Նա նորից հիշեց քիչ առաջ
փողոցով անցած երկու անձնավորություններն և ճանաչեց: Նա

նոր հասկացաւ, թե ինչ էր ակնարկում Առաքել ամին, երբ խոսում էր վարդի թփերում թաքնւած օձերի մասին: Լեոնին տիրեց ամօթի և զայրույթի մի խառն զգացմունք: Ուղեց դուրս գնալ, բայց կանգ առաւ: Գուցե խեղապէս ուշաթափվել է այս կինը: Մոտեցաւ և ձեռքը դրեց նրա ճակատին: Անուշն խսկուշն բացեց աչքերը, բռնեց իր ճակատին հանգչող ձեռքը և թույլ հառաչեց.

— Այս Լեոն ջան...

Լեոնն ինքն իր դեմ զայրացած՝ դուրս եկաւ փողոց: «Տեղն ու տեղը նորից խաբվեցի»: Լուսինը բարձրացել էր Զուրաբենց բարդու կատարին և ցերեկվա սկս լուսավորել նոր Հացավանի փողոց ընդարձակ հրապարակն ու ճերմակածեփ տները: Լուսնի մշուշի մեջ արծաթին էին տալիս թեթև զեփշտից դողացող բարդենու տերևները: Լեոնին թվաց, թե մեկը նրան հետևում է: Վախեցած ետ նայեց ու տեսավ, որ այդ իր ստվերն է: Սաստիկ ամառն ու վրդովվեց ինքն իր դեմ: Նա շտապում էր հեռանալ Սոր Հացավանից, որ չհանդիպի հանկարծ Հասմիկին: Զուրաբենց տունը նայում էր հրապարակի վրա: Լուսամուտներում լույս չկար: Այդ նշանակում էր, որ Հասմիկը տանը չի: Այսօրն վաղ նա տուն եկած չէր լինի: Կամուրջի վրա Լեոնը հանդիպեց շորորոգ բրդադի սայլերին, որ դնում էին Սպիտակի հանդամասից նոր հնձած կոնդիկը բերելու: Նա սայլապաններին աճապարանքով բարեկց և անցավ: Լուսնի լույսով ողողված գլուղի վրա տիրում էր մի տարօրինակ լուսթյուն: Չէր կարողանում հասկանալ, թե դա ինչ լուսթյուն է, որից նա մի անսակ ճնշվում էր: Նա իր քայլերը մեքենաբար ուղղեց դեպի կալատեղը և հասնելուց հետո նոր նկատեց, որ կալսիչ մեքենան կանգնեցրել էին՝ կտրված փոկը կարկատելու համար: Ահա թե որտեղից էր գալիս լուսթյունը: Լեոնը մտքում ծածաղեկ ինքն իր վրա: Աշխատանքով տաքւած Լադոն և իր օգնականները չնկատեցին նախագահի այցելութունը: Նրանք իրենց տրակտորների հետ միասին հիմա արդեն ծառայում էին նոր կաղմակերպված մեքենատրակտորային կայանում: Լեոնին առաջարկում էին այդ կայանին իբրև ղրկեկտոր: Սանդարյանը չբահամաձայնեց: Իսկ Լեոնը իր հոժար կամքով կհեռանա՝ ր Հացավանից: Կալսիչի վրա բանող աղջիկները դեզի գլխին հաշանի մեջ նստոտած զրույց էին անում: Լեոնի ականջին դիպավ Հասմիկի զրնգուն ծիծաղը: Նա մաղցեց զեզի վրա և խրճերի արանքում թաքնված սկսեց գաղտնի ականջ դնել աղջիկների զրույցին: Հաս-

միկը պատմում էր Բողղանովի «Կարմիր Աստղի» բովանդակությունը.

— Մարսի վրա, աղջկե՛րք, իսկական կոմունիզմ էր տիրում: Այնտեղ մարդիկ ոչ մի հանցանք չէին գործում և չգիտեին, թե ինչ բան է պատիժը: Օրինակ՝ ինժեներ Մեննին մարմարի կտորով խփում սպանում է նրանց ամենամեծ գիտնականին: Մարսեցիք հավաքվում ու չեն իմանում, թե ինչ անեն մարդասպանի հետ...

— Ուղարկեին, ընկեր Սանդարյանը հուպ տար, — նկատեց Ջարիկը և աղջիկներին ծիծաղը արծաթե շատրվանի սև սյուսեց ու մարեց գիշերային լռությամբ մեջ:

Լևոնի սիրտը ճմլվեց բերկրանքի և ցավի մի խառն զգացմունքից: Իսկ ինչպե՞ս կվարվեին մարսեցիները մի մարդու հետ, որ չի սիրում իր օրինական կնոջը և... կախիչն սկսեց աշխատել: Աղջիկները, կիսատ թողած ինժեների Սեննիի պատմությունը, գործի անցան: Լևոնը դեզից անաղմուկ վայր սահեց ու քայլերն ուղղեց դեպի տունը: Նրա մեջ խոսում էր երկու զգացմունք: Նա գոհ էր, որ անգամ խմած վիճակում չենթարկվեց այդ կնոջ կըպշտն հրապուրանքին, տվեց նրան զուսպ և արժանի պատասխան: Նրա տունն այցելելով նա կատարեց իր պաշտոնական պարտականությունը և ոտիշ ոչինչ: Բայց և այնպես նա միայնակ ինչո՞ւ գնաց Անուշ Աղամյանի տունը, ինչո՞ւ ընդունեց նրա հրավերը, ինչո՞ւ: Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ... Մոռացավ իր որոշումը՝ զգուշանալ այդ կնոջից: Նա ո՞ւմը կարող է համոզել, որ նա Անուշի հրավերն ընդունել է հարբած վիճակում և միմիայն նրա նոր տունը տեսնելու նպատակով: Հարբածությամբ հո չե՞ս կարող արդարանալ: Մանավանդ, որ նրանց իրար հետ թևանցով տեսան. կոլխոզնիկները: «Ինչո՞ւ ես գիշերով այցելում միայնակ այրու տունը, ցերեկը չէի՞ր կարող»: Ինչ պատասխան կտա այս հարցին: Հիմարություն: Միանգամայն պարզ հիմարություն: Նա սաստիկ հոգնած էր: Քունը տարավ և նրան աղատեց իր մոռյլ մտապատկերներին:

Առավոտյան քնից արթնացավ սրտի մի սուր ճմլոցով:

Իսկույն շորերը հագավ և դուրս եկավ տնից: Ամառային մի շոգ առավոտ էր: Արևը նայում էր նրան թշնամաբար: Սիրտը վատ

բան էր գուշակում. ուստի շտապեց կաթնամշակման ֆերմա՝ Ըստուգելու համար, թե Անուշը եկել է աշխատանքի, թե ոչ: Փողոցներում բարևում էր մարդկանց՝ առանց ճանաչելու: Ֆերմայում Մացակ Ավագյանը մենակ էր: Նա հայտնեց, որ Հեղնար բաջուն ուղարկել է Անուշին կանչելու և Անուշը չի եկել աշխատանքի՝ պատճառ բռնելով հիվանդությունը: Ապա նա բլուզի գլուխանից հանելով Լևոնի բլոկնոտը՝ մեկնեց նրան.

— Բլոկնոտդ էլ մոռացել էիր այնտեղ...

— Ծի'շտ է... ես երեկոյան մտաւ Անուշի մոտ, նրա նոր տունը տեսնելու, — կմկմաց Լևոնը՝ բլոկնոտը վերցնելով:

— Իրավունք ունես, — անտարբեր մտերմությամբ ծոր տվեց Մացակը:

Այդքանն էլ բավական էր, որ Լևոնն իրեն զգար մի ծանր երազի մեջ: Մացակը նրանից թաքցրեց իրականությունը: Նա չասավ, որ Անուշը Յոթնությամբրանին պատմել էր, թե նախագահը հարբած մտել էր նրա տունը, և մնացել էր նրա մոտ մինչև լույս: Նա չասավ, որ Յոթնությամբրանը այդ պատմությունը առավոտ վաղ հրապարակել էր կաթնամշակման ֆերմայում Մացակի, Ղուկասի, Գրիգորի և Հասմիկի ներկայությամբ և իբրև իրեղեն ապացույց Մացակին հանձնել էր Լևոնի հանրածանոթ բլոկնոտը: Նա չասավ, թե ինչպես Հասմիկը երկու ձեռքով գլուխը բռնել ու տուն էր փախել, թե ինչպես Գրիգոր Սահակյանն շտապել էր Մեղրածոր... Նա այդ բոլորը թաքցրեց Լևոնից՝ հաստատ համոզված լինելով, որ կուտակված ամպերը կալայթեն նրա գլխին մեկը մյուսի ետևից: Իմացածն էլ հերիք էր, որ Լևոնը հասկանար երեկվա իր քայլի ճակատագրական նշանակությունը: Նա չիմացավ, թե ինչպես գուրս էր եկել կաթնամշակման ֆերմայից և քայլերն ուղղել էր դեպի կոլխոզի գրասենյակը: Կալսիչը շարունակում էր աշխատել և նրա համաչափ հեքերը Լևոնի գլխում հընչում էին իբրև իրական ու խիստ հարցեր. «Ինչո՞ւ: Ինչո՞ւ: Ինչո՞ւ»: Սպառնողույի դռան առաջ հավաքված էին մի խումբ կանայք ու ծերունիներ: Լևոնը մեքենաբար բարեկեց և անցավ: Նրա ետևից կանացի մի ձայն կծու սարկազմով ծոր տվեց.

— Կնանի՞ք, ստում են Նոր Հացավանդում էս գիշեր գալլ է մտել ոշխարի գոմը...

Լևոնը ետևից նետահարված մարդու նման ցնցվեց, բայց շարունակեց իր ճանապարհը՝ առանց ետ նայելու: Ուրեմն լուրն

այդքան շուտ է տարածվել գյուղում: Իհարկե Մաթոսն ու Վանոն իզուր շտեպան... նա բլոկնոտն իզուր չէր հանձնել Յոթնովմերանին... Բլոկնոտն ինչպե՞ս էր մնացել նրա մոտ... Լևոնը ոչ մի կերպ չէր կարողանում բացատրել... պատահաբար էր ընկել գրքալանից, թե՛ այդ կինը հատկապես հանել էր... հետո Լևոնի վրա «շառ» պցելու նպատակով: Կոլխոզային գրասենյակի բակում հավաքված մարդիկ սառն ընդունեցին նրա բարեը... թե՛ Լևոնին այդպես թվաց: Նա կորցրել էր իրականության զգացմունքը: Նա շուզեց մտնել գրասենյակը և դիմեց դերանի վրա հանգստացող ծեր ախոռապանին.

— Մոսի բիձա, Քուռակը թամփի՛ր:

Ծերունին հնազանդ վեր կացավ ու գնաց նախագահի հրամանը կատարելու: Գրասենյակից դուրս եկավ խրճիթվարը և հայտնեց, թե Արուսը Մեղրաձորից հենց նոր ղանգահարեց և փոխադրական միջոց պահանջեց վերադառնալու համար: «Նրա վերադառնալն էր պակաս» — սրտնեղեց Լևոնը, բայց կարգադրեց, որ ֆայտոնը լծեն և ուղարկեն:

Քուռակը մետադաձայն խրխինջ արձակելով սուրաց կայաբանի ուղղությամբ: Լևոնը մտքում երանի էր տալիս իր անհոգ ու երջանիկ նժույգին: Արձակ դաշտերի խաղաղությունը, թե նժույգի համաշափ ընթացքը ինչ որ մի ներդաշնակություն մտցրին Լևոնի մտքերի մեջ և նա սթափվելով իր առաջին շփոթմունքից սկսեց վերլուծել իրադարձությունը: Ի՞նչ է պատահել: Կնոջ հրավերով նա գնացել է նրա տունը տեսնելու, չի եմթարկվել նրա հրապուրանքին և թողել հեռացել է: Սա է իրողությունը և ոչինչ ավելի: Մացակն էլ բարեկամաբար ասավ. «Իրավունք ունես»: Բլոկնոտը գուցե պատահաբար ընկել է գրպանից և Անուշը պարզապես ուղարկել է Հեղնար բաջու միջոցով՝ մտածելով, որ կարող է ամեն բոպե պետք դալ Լևոնին: Եվ նա բլոկնոտը գրպանից հանեց՝ կարծես ինքնիրեն ապացուցելու համար, թե պետք է և նշելու բան չգտնելով՝ դարձյալ դրեց գրպանը: Իսկ ի՞նչ էր նշանակում սպառկոտպի դռանը հավաքված կանանց ակնարկությունը: Լևոնը բնազդով ինչ որ մի կապ էր տեսնում այդ ակնարկության և Անուշի ուշաթափության միջև: Կեղծ թե իրական այդ ուշաթափությունը մի ահավոր բանի նախանշան էր: Շատ վատություն կարելի է սպասել մի կնոջից, որ ուշաթափվում է այն պարզ պատճառով, որ մի սղամարդ չի կամենում ընդառաջ գնալ նրա ցան-

«կույսանը: Այլ բան էր, եթե Լևոնը նրան որևէ հույս տված լիներ, որևէ կերպ հետապնդած լիներ նրան: Գեթ այդ բանը չպատահեր Նոր Հացավանդ: Եթե այդ լուրը տարածվի գյուղում, կվարկաբեկվի ամենից առաջ Նոր Հացավանդի զաղափարը, կվարկաբեկվի գործը, կվարկաբեկվի այն հաղթանակը, որ Լևոնը մի տարի առաջ տարել էր իր թշնամիների դեմ: Հեռվից գալիս էր կալսիչ մեքենայի միալար դղրդոցը. «Խնչո՛ւ: Խնչո՛ւ: Խնչո՛ւ»: Քուռակը սուրում էր այն արտերի միջով, որտեղ անցյալ տարի դարձան փշա-ցել էր Լադոյի տրակտորը: Լևոնի էություն խորքերից բարձրացավ զայրույթի մի ջերմ ալիք. ինչո՛ւ են այս մարդիկ փշացնում աղնիվ գործը, ինչո՛ւ են փոս փորում նրա ամեն քայլի առաջ: Ինչո՛ւ են այդպես չարախնդորեն օգտագործում նրա ամեն մի սայլաքու-մը: Չէ՛ որ ինքը պաշքարում է ընդհանուրի՝ բարօրության հա-մար: Չէ՛ որ ինքը ձգտում է համայնակա՛ն երջանկության: Ինչո՛ւ մարդիկ այդ շեն տեսնում: Եվ կալսիչ մեքենան հեռվից կրկնում էր Լևոնի մտքերը. «Խնչո՛ւ: Խնչո՛ւ: Խնչո՛ւ...»:

ԵՐԵՍՈՒՆՋՈՐՍԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Լևոնը ձիով մինչև երեկո շրջեց հանդերում: Այցելեց մի շարք հնձվոր բրիգադների, բարձրացավ հովիվների մոտ, սառը կաթ խմեց ու ոտները լվաց լեռնային աղբյուրի ջրով: Ամեն տեղ նրան ողջունում էին նախկին սիրով ու հարգանքով: Բրիգադնե-րում նույնպես լսել էին լուրը, բայց տարբեր ձևով էին արձա-գանքում: Հնձվորների մեկնաբանությամբ Անուշ Ադամյանը պարզապես կամեհում է նախագահին զցել իր ծուռակը և հեռը ամուսնանալ: Ծիծաղում էին նրա այդ հանդուգն ջանքերի վրա և ուրիշ ոչինչ: Այստեղ Լևոնը կարծես Նոր հասկացավ, որ կա եր-կու Հացավանդ: Մեկ այն Հացավանդ, որ այս րոպեիս հունձ է ա-նում, կախում է և արտադրում կոխողական բարիք և սա է Նոր Հացավանդ, իսկ մյուս Հացավանդը այն է, որ մնացել է գյուղում և սպառնկոտալի դռան առաջ կամ քարաշեն պատերի շվաքում բամ-բասում է, պղտորում և թունավորում: Լևոնը Նոր կարծես հաս-կացավ, որ ոչ թե հեղեղատն է իրարից բաժանում հին և Նոր Հա-ցավանդները, այլ ալելիլ հին և ալելիլ դարավոր մի ուրիշ անդունդ:

Իններորդ բրիգադում Լեոնը հանդիպեց Վասակին, որ գե-
 ճանդու լայն ու հուժկու շարժումներով հոնձ էր անում: Վասակը
 նույնպես Լեոնին ընդունեց արտակարգ սիրալիիր մի ժպիտով: Լե-
 յլոնի և Անուշի միջադեպի մասին նա դիտեր աչքքան, որքան հա-
 ղորդել էր նրան Մաթոսը, այսինքն՝ Լեոնը Անուշի հետ թեանցով
 արած դնացել է նրա՞ց տան կողմը: Այս լուրը Վասակին բնա-
 կան ուրախություն էր պատճառել: Նա չէր կարող չքաջալերել
 Լեոնի մտերմությունը մի ուրիշ կնոջ հետ, թեկուզ այդ կինը լի-
 ներ Անուշ Ադամյանը: Վասակը նույնիսկ շարախնդությամբ էր
 պատկերացնում այն տպավորությունը, որ գործելու է Հասմիկի
 վրա Լեոնի և Անուշի մտերմության, դուցե և ամուսնության փաս-
 տը: Վասակն այժմ սկսել էր հասկանալ, թե ինչո՞ւ վերջին տասն-
 թրյակում Լեոնն ու Հասմիկը իրար բնավ չէին հանդիպում: Այդ
 նշանակում էր, որ Լեոնը որոշել էր Հասմիկից հեռանալ՝ ասպա-
 ճեզը Վասակին թողնելու նպատակով: Այս միտքը Վասակին ե-
 րախտագիտությամբ էր լցնում դեպի Լեոնը: Երախտագիտության
 զգացմունք էր արտահայտում այն ժպիտը, որով Վասակը դիմա-
 վորեց Լեոնին: Նրանք բավականացան իրար հետ մի քանի ուրախ
 և աննշան խոսք փոխանակելով:

Լեոնը հատկապես կանգ առավ և խոսեց Մաթոսի և Վանոյի
 հետ: Սաստիկ զարմացավ՝ չնկատելով նրանց դեմքի վրա թշնա-
 մության որևէ ստվեր: Ուրեմն Յոթծովիմերա՞նն էր սպառկոռպի
 դուռն մոտ հավաքված կանանց գրգռել Լեոնի դեմ: Արդեն երեկո
 էր և նա հոգով հանգստացած բրիգադներից վերադարձավ տուն:
 Որքան մոտենում էր գյուղին, այնքան սկսում էր աճել նրա տագ-
 նապը: Ինչի՞ց էր նա վախենում, քանի որ հնձվորենբըր նրա հետ
 էին: Վասակը առաջվա պես նրա բարեկամն է... Նա վախենում էր
 Արուսից և Հասմիկից: Ինչպե՞ս են նրանց հասցրել լուրը: Ի՞նչ
 պատասխան պիտի տա նրանց: Եվ Լեոնը չէր կարողանում որո-
 շել, թե ում առաջ է ավելի շատ պատասխանատու. Արուսի՞ ա-
 ռաջ, թե՞ Հասմիկի...

Երբ ներս մտավ, Արուսը Ստեփանիկին օրորոց էր դնում: Նա
 չնայեց ամուսնու կողմը, չպատասխանեց նրա բարեին, այլ գե-
 րեզմանային սրտաճմլիկ մի եղանակով շշնջաց.

— Քնի՛ր, անբախտ երեխա, քնի՛ր...

Լևոնը խոցվեց և ալեկոծվեց մինչև իր էության խորքերը։ Առաջին անգամ լինելով կյանքում՝ նա ինքը ցանկացավ կռվել իր կնոջ հետ, նախատել նրան, ասել, որ նա է պատճառը իր ամուսնու բոլոր ձախորդությունների, նա է մեղավոր։ Առաջին անգամ նրա գլխում ծագեց կնոջից բաժանվելու վճռական միտքը և նա ցանկացավ բացարձակ խոսել այդ մասին։ Բայց Արուսը այնուհետև ոչ մի ծպտում չհանեց։ Կանացի նուրբ հոտառությամբ նա հասկացավ, որ խոսելը վտանգավոր է, որ միակ փրկությունը լռության մեջ է և լռեց։ Նա լռեց այդ ամբողջ երեկո և լռեց այնուհետև մինչև վերջը։ Իր լռությամբ էլ նա ղինաթափեց Լևոնին և առիթ չտվեց նրան խոսելու։

Լուրը Արուսին հասել էր ամենամուսյլ դուշներով։ Այսինքն՝ Լևոնը մտերմացել է Անուշ Ադամյանին և բաժանվել է իր կնոջից նրա հետ ամուսնանալու համար։ Արուսը հավատացել էր դրան և շտապել էր վերադառնալ։ Չնայած առանց դրան էլ նա մտադիր չէր երկար մնալ Մեղրածորում, ուր նրա հայտնվելը տեղիք էր տվել շարագուշակ մեկնաբանությունների։ Արուսը հավատացած էր, որ Լևոնը նրանից կբաժանվի. ուստի լուռ էր մնում կանացի իմաստության ու երկյուղի ազդեցության տակ։ Այդ լռությամբ՝ նա Լևոնին կատաղեցնում էր և միաժամանակ սանձահարում։

Մի քանի օր շարունակ Հայաստանը որոճում էր ու մարսում Լևոնի և Անուշի միջադեպը։ Ի վերջո տարածվեց այն համոզմունքը, որ նրանք պիտի ամուսնանան իրար հետ և դրանով էլ հարցը մոտենում էր իր լուծման ճանապարհին։ Բայց այլ կերպ էին մտածում Լևոնի իսկական բարեկամները։ Վասակն անգամ սկսել էր հոգեկաես տանջվել, թե ինչպես Լևոնը պիտի ամուսնանա Անուշ Ադամյանի հետ։ Մի առավոտ Առաքել ամին իր մենատնտես կղած ժամանակվա տխրությամբ կանգնել էր կտրան և նայում էր հնձված դաշտերին։ Լևոնին նկատելով նա ցած իջավ կտուրից, դեմը կտրեց և տուն հրավիրեց։ Տանը ոչ ոք չկար։ Տանտիրուհին աշխատում էր կալսիչի վրա։ Առաքել ամին թթու վարունգ և օղի դրեց սեղանին, լցրեց բաժակները, շիկամազ բեղերը՝ սղալեց և սկսեց.

— Լեոն ջան, բալա՛ ջան... ես ասում էի, ոտքդ էնպես դիր, որ կրունկդ օձի կողմը չընկնի, դու սիրտդ ես օձի բերանին դեմ անո՞ւմ...

— Ի՞նչ է պատահել, Առաքել ամի,— հարցը չհասկանալու տվեց Լեոնը:

— Լեոն ջան,— շարունակեց Առաքել ամին... — ախր գործը լավ էիր բռնել է՞... ախր ես դրա համար կոլխոզ մտա է՞... .

— Պա՛րզ խոսիր, Առաքել ամի...

— Բա բերանս բռնո՞ւմ է, որ պարզ խոսեմ, Լեոն ջան: Ես մի հին հետամնաց մարդ եմ: Բայց մի քիչ հասկանում եմ աշխարհի չարն ու բարին... Լսել եմ ու պիտեմ, որ կինդ քեզ հարմար չէ և ուզում ես բաժանվել: Դժվար բան է, Լեոն ջան, կնոջից բաժանվելը... երեխաներդ մեղք են... կինդ էլ մեղք է... Բայց որ դանակը ոսկորին է հասել, ինչ կարող եմ ասել... է՛հ...

— Հետո՞, Առաքել ամի...

— Հետո, Լեոն ջան, կնոջիցդ բաժանվեցիր: Բաս պիտի պըսակվես էն... մեղա՞ քեզ, տեր... ախր ախոսս ես, ախր նա տունդ կքանդի, կոլխոզը կքանդի, անունդ էլ կսևացնի...

— Ո՞ւմ մասին է խոսքդ, Առաքել ամի...

— Բա ես նրա համար կոլխոզ մտա, Լեոն ջան,— միանգամից փուռ եկավ Առաքել ամին,— որ դու կնոջիցդ բաժանվես ու պսակվես Ադամենց Անուշի վրա՞...

— Ո՞վ ասավ, որ ես պսակվում եմ Ադամենց Անուշի վրա, Առաքել ամի,— հանգստացավ Լեոնը, որ սկսել էր շփոթվել ծերունու սոսկալի բնութագրից:

— Ամբողջ Հացավանն է խոսում, ինքն է խոսում:

— Ինքն է խոսո՞ւմ,— դարձյալ անհանգստացավ Լեոնը:— Ինչ է խոսում:

— Է՛, Լեոն ջան, գնացել ես մոտը, դիշերը մնացել ես... խոսք ես տվել,— հառաչեց Առաքել ամին խորին սրտմտովյամբ:

— Սուտ է, Առաքել ամի,— բացադանչեց Լեոնը բարոյական այնպիսի վիրավորանքով, որ Առաքել ամու կապույտ աչքերը լայնացան ու սառեցին ակնախոռոչների մեջ:— Սուտ է: Ես նրա մոտ գնացել եմ՝ տեսնելու համար նրա նոր տունը: Գիշերը նրա մոտ չեմ մնացել, նրան ոչ մի խոսք չեմ տվել:

Առաքել ամին շարունակում էր նայել քնից նոր արթնացած մարդու ապշությամբ: Ախր ինչպես թե սուտ է: Ինքը Ադամենց

Անուշը Առաքել ամուսնուցը պատմել է նույնը, ինչ որ Առաքել ամին լսել է Ղուկաս Տոնոյանից և այնուհետև ուրիշներից: Ինչպես թե սուտ է.... և Առաքել ամին հիշեց նաև վերջին մանրամասնությունը:

— Զուրաբենց աղջիկն էլ այդ բանը լսել, դուրսը բռնել ու լաց լինելով գնացել է իրենց տունը:

— Հասմիկը,— խաթիվածի պես վեր ցատկեց Լևոնը և Առաքել ամուն ավելի մեծ տարակուսանքի մեջ թողնելով դուրս վազեց:

«Ահա թե ի՞նչ,— մտածում էր Լևոնը՝ քայլերը բնազդաբար ուղղելով դեպի Նոր Հացավանդ... — պարզ է, որ այդ կինը...»: Ահա թե ինչո՞ւ համար Հասմիկը վերջին երեք օրվա ընթացքում շերեաց ոչ կալսիչի մոտ, ոչ ֆերմայում, ոչ էլ խրճիթ-ընթերցարանում, ուր նա վարում էր իր կոմերիտական գործերը: Ահա թե ինչո՞ւ նա երեկ թեքեց իր ճանապարհը, որ Լևոնին շնանդիպի: Լևոնը կարծում էր, որ նա պատահաբար թեքեց իր ճանապարհը, որովհետև Լևոնին չէր նկատել: Միանգամայն պարզ է, որ նա նրան նկատել էր և դիտմամբ էր փոխել ճանապարհը... Նա չէր կամենում Լևոնին տեսնել... Լևոնից հրեա է թեքել նրա համար ամենաթանկագին մարդը Հացավանդում: Նա պետք է տեսնի Հասմիկին և բացատրի ամբողջ իրողությունը: Հասմիկը պետք է իմանա ճշմարտությունը: Հասմիկը հատկապես պետք է իմանա Բայց ինչո՞ւ հատկապես Հասմիկը: Ի՞նչ օգուտ, եթե նա իմանա: Զե՛՛ որ Լևոնը ինքն էր վերջերս որոշել հեռանալ նրանից, տեղը զիջել Վասակին: Ներկայացել է առիթը ինքն իր ոտքով: Հասմիկը կհիասթափվի նրանից և բնականաբար կթեքվի դեպի Վասակը: Էլ ինչո՞ւ է Լևոնն այսքան մոլեգնաբար ձգտում արդարանալ նրա առաջ: Ինչո՞ւ: Եվ կալսիչ մեքենան հեռվից վերջին օրերի նրման միալար դղրդում էր. «Ինչո՞ւ: Ինչո՞ւ: Ինչո՞ւ...»:

Լևոնին առաջ էր մղում մի զգացմունք, որ չի ենթարկվում ոչ մի տրամաբանության, որ զորեղ է բոլոր տեսակի նկատառումներից: Նա կամենում էր Հասմիկի առաջ վերականգնել իր վարկը, ցույց տալ, որ նա այն է, ինչ որ երևացել է մինչև հիմա, մաքրել իրեն զրպարտություն կեղտից, նոր թող պատահի այն,

ինչ որ պատահելու է: Լեոնը հրեշալիոր հանցանք էր համարում Հասմիկին թողնել այդ ստորացուցիչ թյուրիմացութեան մեջ: Հասմիկի համար անբուժելի վիրավորանք ու վիշտ կլինէր մտածել, որ Լեոնը մաքուր մարդ չէր: Այս մտքերով կլանւած Լեոնը իջնում էր դեպի նորակառույց կամուրջը: Նրա մշուշված հայացքին երեաց կապույտ մի կերպարանք, որ կանգ առաւ կամուրջի մեջտեղը, ետ դարձաւ և արագ հեռացաւ դեպի նոր Հացաւանը: Հասմիկն էր: Նա դարձյաւ շքանկացաւ Լեոնին հանդիպել: Լեոնի հոգեկան աշխարհը շիկացաւ, իսպառ հալեցրեց ամեն կարգի փափկանկատութիւն և ձուլեց մի անդիմադրելի վճռականութեան մեջ. ուղղակի դնաւ Հասմիկին տունը և մինչև անգամ տնեցիների ներկայութեամբ ասել նրան, որ սուտ են Անուշ Ադամյանի տարածած լուրերը: Ասել Հասմիկին ճշմարտութիւնը, զրպարտութիւնը փարատել, ապա հրաժարվել կոլխոզի նախագահութեան պաշտոնից ու Հացաւանից հեռանալ: Հեռանա՛լ:

Դուռը բաց արաւ Հասմիկը:

— Կարելի՞ է, — խզվեց Լեոնի ձայնը:

— Խնդրե՛մ, — զարմանալի հանդիստ ու մեղմ՝ եղանակով ներս հրավիրեց Հասմիկը:

Բարեբախտաբար՝ տանը ոչ ոք չկար: Եվ ո՞վ կարող էր տանը լինել աշխատանքի այդ եռուն օրերին: Հասմիկն աննկատելի կերպով աթոռի վրայից վերցրեց իր գլխի կոմպրեսը, տարաւ մշուս սենյակը, վերադարձաւ ու նստեց թախտի ծայրին սպասողական դրութեան մեջ, խոնարհած գլխով:

— Ես ուզում էի քեզ հետ խոսել, — ոչ իր ձայնով թոթովեց Լեոնը:

— Ես էլ էի ուզում քեզ հետ խոսել, — հեղ ու մեղամաղձոտ եղանակով արձագանքեց Հասմիկը:

— Հասմի՛կ... Նայի՛ր իմ աչքերին, — իր համոզիչ ձայնի ամբողջ եռանդով սկսեց Լեոնը... — Ա՛յ, այդպե՛ս... Սո՛ւտ է, ինչ որ տարածել է իմ մասին Անուշ Ադամյանը... Ես քեզանից ուրիշ բան չեմ պահանջում... ուզում եմ միայն հավատաս, որ սո՛ւտ է:

Հասմիկը նորից խոնարհեց գլուխը և թեթևակի ժպտաց.

— Բայց դու քո բոլորն ուր աչնտեղ ես թողել... Ներողութիւն: Ես ի՞նչ իրավունքով եմ քեզ հարցաքննում...

— Դու իրավունք ունես ինձ հարցաքննելու, Հասմիկ: Դու պարտավոր ես ինձ հարցաքննել... Ես քեզ ամեն ինչ կպատմեմ...

Եվ Լևոնը պատմեց նրան ամբողջ եղելությունը սկզբից մինչև վերջ: Հասմիկն ավելի շուտ հավատաց, քան Լևոնն սպասում էր: Հասմիկն ինքն էր պատրաստ նրան հավատալու: Եվ եթե նա խուսափում էր Լևոնի հետ հանդիպելուց, ապա միայն այն պատճառով, որ կարծում էր, թե Լևոնի համար այժմ արդեն ցանկալի չէ նրանց հանդիպումը: Հասմիկը պատանի էր: Բայց բավական զարգացած ու խելոք աղջիկ: Նա կարգացել էր Շիրվանդադերի ընտանեկան վկայերը, Տոլստոյի «Աննա Կարենինան» և էլի ուրիշ վկայեր և գիտեր, թե ի՞նչ է նշանակում ընտանեկան կյանքի վարժված և այնուհետև նրանից զրկված տղամարդ: Նա այդ գիտեր վկայերից, լսել էր նաև կյանքից Հացավանում և ռայոնական կենտրոնում: Բամբասանքի թմբուկը, որ դալիս է հաճախ իրական խնջույքի տեղից, հասել էր նաև Հասմիկի սուր ականջներին: Նա կյանքը լսել էր միայն, բայց անձամբ չէր ճաշակել: Նա անբիծ էր ու երազուն, ինչպես կուսական անտառի պախրան, որ դեռ ոչ մի որսորդի չի հանդիպել: Նրա սրտի աչքերը բացվել էին Լևոնի վրա և այնուհետև նա Լևոնից բացի ոչ ոքի չէր տեսնում: Նա գիտեր, որ տղամարդիկ կանաչ սիրում են ու հետապնդում, բայց չէր կարող պատկերացնել, որ Լևոնը պատկանում է այդ կարգի տղամարդկանց թվին: Լևոնը նրա աչքին բացառություն էր, բյուրեղյա, անբիծ մի բացառություն, ինչպիսին թվում է ամեն մի սիրահարված աղջկա նրա սիրո ասպետը: Լեվոնն ինքն էր իր վարքագծով նրա մեջ արմատացրել իր բյուրեղյա ժափրության այդ կերպարը: Չէ՞ որ նա Հասմիկին մոտենում էր ինչպես իմաստուն աշակերտը մատուցելով կանաչ պտուղներին և ամենաթեթև փորձն անդամ չէր անում օգտվելու նրա սիրուց և թուլությունից: Եվ հանկարծ Հասմիկը լսում է հրեշավոր մի պատմություն... Լևոն և Անուշ Աղամյան: Նա չէր ուզում հավատալ: Բայց չարաբաստիկ բռնկոտը և Լևոնի վերջին ասանօրյակի սառնությունը խառնում էին նրա հաշիվները: Նա ինքն իր հերթին Լևոնից բան չէր պահանջում: Նա գիտեր, որ ներքանք ծնված են ոչ միմյանց համար: Նա միայն ուզում էր, որ սուտ լինի Լևոնի և Անուշի պատմությունը և ուրիշ ոչինչ: Նա մի քանի անգամ որոշել էր դնալ, գտնել Լևոնին և նրանից իմանալ իրողությունը: Բայց միտքը փոխել ու ետ էր դարձել: Ի՞նչ իրա-

Վոնքով նա նրան պիտի հարցաքննէր: Լեոնը խելահաս և ինք-
ուրույն տղամարդ է և ազատ ընտրելու իր երջանկութեան ճանա-
պարհը: Եվ ահա Լեոնն ինքն իր ոտքով է եկել ու հերքում է այդ
հրեշտակն ու զրպարտութիւնը: Հասմիկի աչքերը շողացին ծիածանի
խաղաղութեամբ և նա հարց տվեց աղերսական սրտաբուխ եղա-
նակով.

— Սիմօն, այդ բոլորը սուտ էր Լեոն:

— Սուտ է, Թանկագիր՛նս,— ջերմացավ Լեոնի ձայնը:— Այդ
անամոթ կիներ ասել է, թե ես իբր թե գիշերը մինչև լույս նրա մոտ
եմ եղել... Ժամը քանի՛սն էր, երբ կալսիչի փոկը կտրվեց...
Այո, մոտավորապէս ժամը տասնեմեկն էր: Այսինքն՝ կես գիշեր
չկար: Դու աղջիկներին պատմում էիր ինժեներ Մեննիի կատարած
սպանութեան մասին: Զարիկն էլ ասավ. «Թող ճամփեին ընկեր
Սանդարյանի մոտ, որ մի լավ հուպ տար» և բոլորդ բարձրաձայն
ծիծաղեցին:

— Այդ ձիշտ է,— զարմացավ Հասմիկը:— Բայց դու ո՞նց
ես լսել:

— Ես ակնտեղ, դեղի վրա, խորձերի մեջ թաքնված, ականջ
էի դնում ձեզ:

— Վա՛յ, ուրեմն՝ այն դո՛ւ էիր,— աշխուժացավ Հասմիկը:—
Ես տեսա, որ մեկը դեղից ներքե սահեց ու կամացուկ հեռացավ:
Քո քայլվածքն էր... ես նոր եմ հիշում:

— Ես այնտեղից ուղիղ տուն գնացի և քնեցի,— շարունակեց
Լեոնը հաղթական հանգստութեամբ:— Այդ կարող է վկայել Մոսի
բիձան, որ անքուն սպասում էր իմ վերադարձին և առավոտն ինձ
արթնացրեց քնից: Ուզում ես նրան հարցրո՛ւ:

— Ոչ,— փխրուն ձայնով առարկեց Հասմիկը:— Շնորհակալ
եմ... որ այն բոլորը սուտ էր... ես չէի հավատում:

— Ես էլ շնորհակալ եմ, Հասմիկ, որ չես հավատացել,—
զգացվեց Լեոնը և ծխախոտի տուփը հանեց գրպանից:

Սի պահ նրանք իրար դիտում էին լուռ հիացմունքով: Լեոնի
հիշողության մեջ վերականգնանալով Արուսի մոռյլ ու սրտաճմլիկ
պատկերը: Ինքնաբերաբար ծագած համեմատությունը Լեոնի հո-
գում ըմբոստ մի թշնամանք առաջացրեց դեպի իր կինը և նա ա-
նակնկալ մի վճռականութեամբ դիմեց Հասմիկին.

— Հասմիկ... դու ինձ սիրո՞ւմ ես:

Աղջիկը տակնուվրա եղավ ինչպէս լեռնային մաքուր մի լը-

ճակ, որի մեջ շառաշելով ընկնում է լեռան կողից պրծած ապա-
ռաժը: Այտները բռնկվեցին ամոթից և հայացքը մշուշվեց երկյու-
ղի ու հրճվանքի խառն զգացմունքներով: Գլուխը նա խոնարհեց և
շնչաց հազիվ լսելի ձայնով.

— Ինչո՞ւ ես հարցնում...

— Հարցնում եմ, որ պատասխանես,— շարունակեց ԼևոնՔ
անողորք դատավորի եղանակով:— Պատասխանի՛ր. դու ինձ սի-
րո՞ւմ ես, թե ոչ:

— Մի՞թե դու չես տեսնում,— ջերմորեն փուլ եկավ Հասմի-
կի ձայնը:

Լևոնն իր հերթին փշաքաղվեց: Նրան մի պահ կաշկանդեց
ահալոր պատասխանատվության զգացմունքը: Նրան թվում էր,
թե պատրաստվում է թռչել անծանոթ մի անդունդի վրայից: Բայց
թափն արդեն առել էր և այլևս չկարողացավ ետ կանգնել: Ուստի
կարճատև մի լռությունից հետո հարց տվեց.

— Հասմիկ, դու կամոռանանայի՞ր ինձ հետ...

Հասմիկը խայթվածի պես վեր ցատկեց.

— Ի՞նչ ես ասում, Լևոն... հասկա Արո՞ւսը... ես ինչպե՞ս
կարող եմ...

Հասմիկի հոգին տառապում էր այդ հարցի ծանրության
տակ: Անհոգ ու զրնգուն այդ աշակերտուհին մի քանի րոպեի մեջ
փոխվեց, հասունացավ, մեծացավ, ինչպես լեռնային կարկաչուն
վտակն է մեծանում, երբ նրա մեջ հանկարծակի ներխուժում է
սարից փրթած հեղեղը: Ամեն մի հասունացող աղջիկ երազում է
կին դառնալ, մանավանդ իր սիրած մարդու կինը: Հասմիկի հա-
մար Լևոնի կինը դառնալու միտքը մի այնպիսի արտառոց եր-
ջանկություն էր, որին նա չէր հանդգնում հավատալ: Նա շնչա-
հեղձ էր լինում հրճվանքի և սարսափի մոլեգին պայքարից: Նրա
առաջ բացվեց մշուշապատ մի աշխարհ, որի վրա վառվում էր
ծիածանը իր բոլոր թուփչ գույներով: Ի՞նչ կար այդ վարդագույն
մշուշի տակ, անդո՞ւնդը կործանումի, թե՛ երջանկության ծաղ-
կազարդ հովիտ: Հասմիկը մտածում էր: Իսկ Լևոնը պատասխանի-
էր սպասում: Հասմիկը բարձրացրեց իր գլուխը, երկար ու խիստ
արտեանունքներով եղբրված խաժագույն աչքերը հառեց Լևոնի՞
և խոսեց դողդոջուն ձայնով.

— Լևոն... ես քեզ սիրում եմ... բայց չեմ կարող լիմ երջան-

կությունը հիմնել ուրիշի դժբախտության վրա: Դու սպասի՛ր... մտածի՛ր... դուցե դու չես բաժանվի Արուսից... երեխաներից:

— Դու ինձ չես սիրում,— կոտրվեց Լևոնը:

— Նա քեզ սիրում եմ,— ջերմորեն բողբոջեց Հասմիկը:— Հենց դրա համար էլ չեմ ուզում, որ դու մի սխալ քայլ կատարած լինես, մի վատ բան արած լինես... ես վախենում եմ... ոչ ինձ համար, այլ՝ քեզ, քեզ համար:

Լևոնը չէր սպասում, որ այդքան խոհեմություն ու հեռատեսություն կարող է լինել այդ նորամիթիթ աղջկա գլխում: Հասմիկի առաջին շփոթմունքն արդեն անցել էր: Նրա մտքերը պարզվել էին և նա նայում էր Լևոնին հարցի պատասխանատվությունը գիտակցող մարդու խմաստուն հայացքով: Բանականությունը, որ կարծես մինչ այդ նիրհում էր Հասմիկի վաւուռուն էության խորքերում, միանգամից արթնացավ, դրսևորվեց և բարակ մի շամանդաղի նման դրոշմվեց նրա պայծառ դիմագծերին: Այդ կերպարանափոխության մեջ նա ավելի դեղեցիկ էր ու խորհրդավոր ինչպես փառակազմ գրքում թափանցիկ թղթով պատած գեղարվեստական մի նկար: Հասմիկի այդ լրջախոհությունը քաջալերեց և միաժամանակ վախեցրեց Լևոնին: Նա իր առաջարկն արել էր Հասմիկին արտաքուստ մճռական եղանակով քողարկված խղճի անհանգստությամբ՝ վախենալով, որ մի անսիրոճ երեխայի ուսերին է փաթաթում իր խճճված կյանքի բեռը: Այժմ նա տեսավ, որ Հասմիկը երեխա չէ և նրանից ոչ պակաս խորությամբ է հասկանում կյանքի լրջությունը: Ուրեմն՝ նա դիմել է Հասմիկին, իբրև իրեն հավասարին և չի սխալվել: Նրա ընտրությունը ճիշտ է: Բայց Լևոնն սկսեց վախենալ. մատչելի՞ է արդյոք իրեն համար Հասմիկը իր աննման դեղեցկությամբ և հոգեկան փայլուն գանձերով: Նա չի՞ գիտակցի իր գերազանցությունը և չի՞ հրաժարվի Լևոնից: Այսպիսի տարակուսանքներ ծագեցին Լևոնի հոգում: Իսկական սերը պայմանավորված է փոխադարձ հիացմունքով, որի հակառակ երեսը սիրածի գերազանցության զգացմունքն է: Լևոնը չէր նկատում, որ ինքը Հասմիկի աչքին նույնքան գերազանց է և անմատչելի:

Լևոնը ոտքի ելավ և ձեռքը մեկնեց Հասմիկին: Հասմիկը նույնպես ելավ կանգնեց: Նրանք երկար ու ջերմորեն սեղմում էին իրար ձեռքերը:

— Հիմա ո՞ւր պիտի գնաս,— հարցրեց Հասմիկը՝ առանց նրա ձեռքը բաց թողնելու:

— Կալերը: Այնտեղից էլ հնձվորների մոտ,— պատասխանեց Լևոնը՝ ձեռքը թեթևակի սահեցնելով աղջկա շաղանակագույն խոպուպների վրա:

— Ես էլ եմ քեզ հետ գալիս,— հանկարծադուռ մճռականությամբ հայտարարեց Հասմիկը:

— Խնդրե՛մ... Բայց ինչո՞ւ այդպես հանկարծ որոշեցիր:

— Թող տեսնեն հացալանցիները և տրաքվեն:

— Իսկ ինչո՞ւ ես ուզում, որ հացալանցիները տրաքվեն,— ուրախ զարմանքով ժպտաց Լևոնը:

— Որպեսզի այլևս չհամարձակվեն մտածել,— չարաճճի դայրույթով բացատրեց Հասմիկը,— որ դու կարող էիր սիրել Անուշ Աղամյանին...

— Դու դժվեցի՞ր, Հասմիկ:

— Չես ուզո՞ւմ:

— Գնա՛նք:

Եվ նրանք միասին դուրս ելան տնից: Հենց դռների մոտ Հասմիկը թևանցով արավ Լևոնին: Այդ նրանց առաջին թևանցովն էր, որ նրանց պատճառում էր անտանելի բերկրանք և անհարմարություն: Երկուսն էլ կապույտ էին հագած և սպառզ գծագրվեցին նոր Հացալանի արևոտ հրապարակի վրա ինչպես մի զույգ խոշոր զանգածադիկ ցորենի հնձված արտի մեջ: Զեփյուռի թեթևությամբ անցան հրապարակը և թեքվեցին զեպի կամուրջը, որի վրայով անց էր կենում տնային իրեր բարձած մի սալ: Նրանք շարժվեցին սալին ընդառաջ: Սալի ետևից գալիս էր Անուշ Աղամյանը Յոթնովյանի ուղեկցությամբ՝ նրան պատմելով իր և Լևոնի հանդիպման մանրամասնությունները: Թևանցով զույգին տեսնելով նրանք կայծակնահար կանգ առան: Անուշը թևով ծածկեց իր երեսը: Յոթնովյանը իբրև զարմանքի նշան աչքերը ճոթեց, լնդերը բաց արավ, երկու ձեռքով ճանկոց երեսները և բացադանչեց:

— Վո՛ւյ, քոռանա՛մ... աղջի՛կ, բա ասո՞ւմ էիր...

Թևանցով զույգն արագ անցկացավ չցանկանալով իմանալ, թե ինչ է ասել Յոթնովյանի և Անուշ Աղամյանը: Լևոնը աչքի պոչով նայեց աղջկան՝ նկատելով, թե ինչպես դողացին նրա վարդագույն ունդերը:

ԵՐԵՍՈՒՆՆԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Լևոնի և Հասմիկի անսքող մտերմությունը Հացավանում հանդիպեց շատ ավելի բարյացակամ արձագանքի, քան սպասում էր Լևոնը:

Ամենից առաջ Յոթծովիմերանը, որ գյուղում տարածել էր Անուշի հերյուրանքները՝ դրանց իրականությանը հավատալով ու կարծելով, թե «թուրը-կտրուկ» նախագահի սրտին հաճելի գործ է կատարում, փոխեց իր անխոնջ պատեֆոնի պլաստիկան և մեծ եռանդով սկսեց չբժնդանալ, թե Անուշը սուտ է ասել՝ նախագահի վրա «շառ» գցելու նպատակով: Նախագահը ոչ էդ «անդուռ ջաղացի» տունն է մտել, նրան ոչ ձեռք է տվել, ոչ խոսք:

Նախագահի և Մացակ ապուր հաշտությունը Յոթծովիմերանն ընկալել էր անկեղծ ուրախությամբ՝ տեսնելով դրա մեջ մի բարի նշան իր «խմորակեր» երեխաների համար: Նա մի կողմից զգում էր ղեկավարների կարիքը, մյուս կողմից վախենում էր նրանցից: Ղեկավարների մեջ նա տեսնում էր կյանքի ուղեցույց և ապահովություն: Միաժամանակ և կասկածում էր, թե արդյո՞ք նրանք ուղիղ ճանապարհով են տանում: Դրա համար նա իր շատախոսության ամբողջ եռանդով պաշտպանում էր այն ղեկավարներին, որոնց մի անգամ հավատացել էր: Նա պաշտպանում էր նրանց անվերապահորեն, շնկատելով կամ ներելով նրանց մանր ու խոշոր թերությունները, մինչև անգամ ինչ որ խորհրդավոր արժանիքներ ենթադրելով այդ թերությունների մեջ: Եվ ընդհակառակը՝ իր բամբասախրություն անսպառ հեղեղը շուտ էր տալիս ընդդեմ այն ղեկավարների, որոնք վարկաբեկված էին գյուղում: Հացավանցիները նրան անվանում էին Յոթծովիմերան, լալինքն մի կին, որ կարող է յոթը ծով մերել, իր բամբասանքի ուժով հասարակական կարծիքը թունավորել, մոկարդել: Հացավանցիները նրան արհամարհում էին և միաժամանակ հավատում՝ բնազդորեն զգալով, որ այդ անխոնջ ու շատախոս կնոջ մեջ խոսում է իրենց հասարակական ոգին, որ վերջին հաշվով արդարություն է որոնում, թեպետ և մտած Հեղինար բաշու տղեղ կերպարանքի մեջ: Մացակ Ավագյանը հասկանում էր Յոթծովիմերանի ուժը և աշխատում էր նրան պահել իր հմայքի ազդեցության տակ: Լևոն Լամբարյանը Հեղինար բաշու համակրանքին արժանացել էր ինքնաբերաբար, նրա նկատմամբ հանդես բերելով հոգատար վերա-

բերմունք, առանց վտխադարձ ակնկալության, ինչպես արևը, որ իր կենսատու շողերով ջերմացնում է ամեն ինչ անգիտակցաբար և անխտիր, որովհետև նրա բնույթն է ջերմացնելն ու լուսավորելը: Հեղինար բաջին Մացակ Ավագյանից վախենում էր, իսկ Լևոնին սիրում էր: Բայց նա պաշտամունքի ցույց էր կատարում երկուսի նկատմամբ էլ ինչպես հին հեթանոս ժողովուրդները, որ երկրպագում էին իրենց բարի և չար աստվածներին հավասարապես:

Եվ այդ Հեղինար բաջին իր պաշտպանության տակ առավ Լեւոնի և Հասմիկի սերը: Հացավանդիները դիտեին, որ նախագահը շատ վաղուց գծոված է իր կնոջ հետ և արդեն սպասում էին, որ նա կբաժանվի: Բայց Հացավանդ վրդովվեց, իմանալով, որ Լևոնը կնոջից բաժանվել է Անուշի հետ ամուսնանալու նպատակով: Այդ նշանակում էր ջրից դուրս գալ և ընկնել ջրհեղեղ: Նրանց կարծիքով այդ դեպքում նախագահը որոնում է ոչ թե լավ կին, կյանքի արժանավոր ընկեր, այլ՝ պարզապես մի արկածային սիրահարույթուն: Բայց երբ իմացան, որ Լևոնի և Անուշի ամուսնության լուրը սուտ է և հերյուրված Անուշի կողմից և տեսան, որ նախագահը այլևս չի թաքցնում իր մտերմությունը Զուրաբենց Հասմիկի հետ, բարոյապես մի տեսակ բավարարվեցին: Հացավանդիները պարծենում էին Զուրաբենց Հասմիկով, նրա անմրցելի գեղեցկությամբ, ինչպես առաջ պարծենում էին, որ ռայոնի ամենաարագավաղ ձին իրենց գյուղի տերտերի ձին է: Բայց միաժամանակ նրանք վրդովված էին այդ «օձի կծած» գեղեցկուհու գեմ այն պատճառով, որ նա իրար ետևից մերժեց Հացավանի երիտասարդներին և ըստ երևույթին պատրաստվում էր տեղավորվել մայրաքաղաք և ամուսնանալ մի բարձրաստիճան մարդու հետ: Հացավանդիները խանդում էին Զուրաբենց աղջկան՝ վեբագրելով նրան աղպիսի մեծամիտ երազներ: Եվ ահա նրանք ուրախացան, որ իրենց նախագահը վերջապես նվաճեց այդ գոռոզ գեղեցկուհուն: Ուրախ էին, որ Զուրաբենց Հասմիկի սերը նվաճել է իրենց նախագահը, իրենց միջի մարդը, եթե ոչ իրենց, գեթ հարևան գյուղացին: Իհարկե Քեռի Ղուկասը նախագահի և Զուրաբենց աղջկա շուրջը ծագած խոսակցության առթիվ հիշեց իր ատամնացալը և ասաց.

— Դա... էնիք է...

Բայց կարագի դուլը թանի մեջ թողած և ձեռքերը կապույտ

գոգնոցի վրա ցամաքացնելով մոտեցաւ Հեղնար բաշին և Քեռի Ղուկասի քթի մոտ ցուլց տվեց իր ժանիքները.

— Ըսկի էլ «էնիք» չի... Արեւին լուսնակն է սաղ դալի...
Բա՛ւ...

Եւ հեռացաւ՝ շորսրացնելով կոլտողի նվիրած նոր դերիայի ծալքերը: Քեռի Ղուկասն անզոր բարկությունից մոռացաւ անգամ կոճակներն արձակել: Նա ձեռքով բռնեց երեսի այն մասը, որանդ ցավում էր ատամը և սուս արաւ: Յոթնովիմբարանի նոր դերիան նրան ավելի սուր ցաւ պատճառեց, քան իր հիվանդ ատամը: Մացակ Ավագյանը լռեց, Հեղնարին տեղ ուղարկելուց հետո Ղուկասին մխիթարեց՝ նրա հետ համաձայնելով, որ նախագահի վարքը «կենցաղային է» և ավելի վատ է, ապա մյուս օր Լեոնին հաղորդեց Ղուկասի և Հեղնարի վեճը՝ բռնելով Հեղնարի կողմը: Մացակ Ավագյանը նույնպէս քաջալերում էր Լեոնին՝ նրա այդ հաջողության մեջ տեսնելով նրա կործանման սկիզբը...

Այսպիսով Հացավանի հասարակական կարծիքը Լեոնին թույլ էր տալիս բաժանվել իր կնոջից և ամուսնանալ Զուրարենց Հասմիկի հետ: Ամուսնալուծությունն արդեւլիւթ չէր նաև սովետական օրենքով: Ավելին: Սանդարյանը մի անգամ Լեոնի ընտանեկան դժոխքի շուրջը ծագած խոսակցության մեջ Լեոնին անվանել էր «վախկոտ քաղքենի», որ քաջություն չունի չսիրած կնոջից բաժանվելու և իր ընտրած աղջկա հետ ամուսնանալու համար: Սանդարյանի այդ կարծիքը հաղորդել էին Լեոնին: Նա իր սրտի խորքում մինչև իսկ համաձայնվել էր Սանդարյանի հետ: Բայց կյանքը շատ ավելի բարդ է, քան շատ անգամ թվում է արտաքուստ: Այժմ, երբ ամեն ինչ կարծես նպաստում էր Լեոնին կնոջից բաժանվելու համար, նա չէր կարողանում իրական քայլերի դիմել:

Ամենից առաջ Արուսը առիթ չէր տալիս այդ ուղղությամբ խոսակցություն սկսելու: Դարձել էր խոնարհ ու հեզահամբույր: Տեսնելով իր դեմ շարժվող իրական վտանգը, նա արդեն վերջացած էր համարում իր երջանկությունը և մի տեսակ ապավինել էր Լեոնի զթասրտությանը: Այլևս ոչ մի ակնարկ չէր անում Լեոնի և Հասմիկի մտերմության վերաբերյալ, ոչ մի բանով զգացնել չէր տալիս, որ նա տեղյակ է իր դեմ պատրաստվող վտանգին: Ընդհակառակը՝ առիթ չէր փախցնում Լեոնի ներկայությամբ երեսաների հետ սիրալիր եղանակով խոսելու «Հասմիկ մորաքրոջ» հասցեին: Դրանով Արուսը կաշկանդում էր Լեոնին և պահում երեքուն

վիճակի մեջ: Լեոնը հոգով բարի մարդ էր և չէր կարող առանց լուրջ պատճառի անախորժ խոսակցություն սկսել մարդկանց հետ: Նա գիտեր, որ բաժանման մասին ասված ամեն խոսք դաշույնի հարված կլիներ Արուսի համար: Եվ նա չէր կարողանում դաշույնը բարձրացնել խեղճացած, իր վիճակին համակերպած, վշտաբեկ ու թույլ այդ կնոջ վրա: Տուն էր գալիս բաժանման մասին խոսակցություն սկսելու հաստատ որոշումով, բայց տեսնելով Արուսի նիհար ու հեղահամբույր դեմքը, նրա զգույշ և խոնարհ շարժումները, նրա թախծալի քնքշությունը երեսանների նկատմամբ, լռում էր, խոսակցությունը հետաձգում էր մի ուրիշ օր, երբ Արուսն ինքը առիթ կտա խոսելու: Եվ Արուսն ուշացնում էր այդ առիթը: Նա բնազդորեն խուսափում էր ամեն տեսակ վեճից, անմուռնչ սիրալիրությունը կատարում էր Լեոնի քմահաճույքները, մանավանդ որ Լեոնը չուներ և անընդունակ էր ի հայտ բերելու որևէ անտանձի քմահաճույք: Արուսը չէր գիտակցում իր նոր վարքագծի բարերար ազդեցությունը Լեոնի վրա, ուստի պահում էր իրեն բնական և անբռնազրոսիկ հեղություն մեջ և հենց դրանով էլ հարկադրում էր Լեոնին տատանվել ու հառաչել, թե ինչու նա սկզբից ևեթ այդպիսին չէր, ինչու նա այդքան ուշ փոխվեց, ինչու նա փոխվեց այն պահին, երբ արդեն խզվել էր նրանց ամուսնական կապը և Լեոնը հոգեբանորեն արդեն տեղափոխվել էր մի ուրիշ աշխարհ...

Լեոնը տվալստում էր անլուծելի երկվորյան մեջ: Դրսում Հասմիկի հետ հանգիպելով՝ բորբոքվում էր սիրուց, լցվում նրա հետ նոր կյանք սկսելու գեղեցիկ երազներով, շիկանում կնոջից բաժանվելու վճռականության: Տանը տեսնում էր, որ չի կարող բաժանվել կնոջից, չի կարող տեսնել նրա անկումն ու ստառապանքը, չի կարող իր երեխաներին զրկել ծնողների թեպետ և արտաքին միասնությունից, որ մեծագույն աղբյուրն է նրանց երջանկության: Երեխաները, կարծես մի զարմանալի դաշինքի մեջ մտած իրենց մոր հետ, սկսել էին վերջերս ավելի սրտառու կարոտով դիմավորել իրենց հորը, ավելի ջերմ սիրով փառվել նրան, ավելի քնքուշ ագահությամբ ընդունել նրա փաղաքշանքները: Մանավանդ Լեոնան, որ հասակով ավելի մեծ էր, անախորժ ակնարկություններ էր լսել դրսում և ինչ որ վտանգ էր կուտում իր մանկական բնազդով: Նա մոր գրկից վազում էր հոր գիրկը, իր քնքուշ հուլանի թեվերով օղակում էր նրա վիզը և անդադար կրկնում.

— Ինչ լա՞վ է, սլասլա... որ դու տանն ես լինում... մաման էլ է տանը լինում...

— Հա՞, Լենիկ ջան,— մեքենաբար հայտնում էր Լեոնը և աղջրկան սեղմում գրկի մեջ:

— Դու ինձ սիրո՞ւմ ես սլասլա,— հարց էր տալիս Լենան՝ շոյելու չնայ նոր ածիլված երեսը:

— Սիրում եմ,— սլատասխանում էր Լեոնը:

— Կառնենի՞ն...

— Կառնենին էլ:

— Ստեփանիկի՞ն....

— Ստեփանիկի՞ն...

Ասլա Լենան մանկական խորամանկությամբ նայում էր հոր աչքերին, դառնում էր դեպի մայրը և հարց տալիս:

— Մամային էլ ես սիրո՞ւմ...

— Մամային էլ,— ակամայից հաստատում էր Լեոնը:

— Ես ուզում եմ, որ դու մամային բոլորից էլ շատ սիրես,— շաղակրատում էր փոքրիկ աղջիկը,— ինձնից էլ, Կառնենից էլ, Ստեփանիկից էլ, ամբողջ աշխարհից էլ... լա՞վ, սլասլա... լա՞վ: Լա՞վ:

— Լա՞վ,— ներքուստ հառաչում էր Լեոնը, երևիային գրկից վայր դնում ու դուրս գալիս տնից:

Հասմիկը իր աղջկական ամբողջ խանդավառությամբ նետվել էր այդ սիրո ալիքների մեջ, լուռում էր ու ճախրում ինչպես արժատվոյն առավոտյան արևի ճառագայթների տակ: Նա կարծես աշխարհը նոր էր տեսնում, նոր լույսով էր ծագում ու մայր մտնում արևը, նոր հմայքով էր բարձրանում ծովը Հացավանի հարազած երդիկներից, նոր քաղցրությամբ էին ճնշում կալատեղից պահեստ հացահատիկ փոխադրող սալերը, նոր վեհությամբ էր հեղեղատի վրա կաճեցնում Լեոնի կամուրջը, որով Հասմիկին ծանոթ կանայք ու տղամարդիկ անցնում էին հին Հացավանից նոր Հացավան: Հասմիկի հոգիին կապույտ երկնքի նման բարձրացել էր, լայնացել ու գրկել աշխարհը հորիզոնից հորիզոն: Օրերը անցնում էին հայրենի լեռներում կարկաչ առվի անհոգ ուրախությամբ: Միակ ամսվը, որ երբեմն երևում ու անհետանում էր հորիզոնի վրա, այդ Լեոնի թախիծն էր վերջին օրերում: Նա Հասմիկին խուսափողական

աբառասխաններ էր տալիս և այլևս չէր խոստում կնոջից բաժանվելու անհրաժեշտության մասին: Դա Հասմիկին տխրեցնում էր ոչ թե նրա համար, որ Հասմիկը ձգտում ուներ արագացնել ապահարդանք: Նա չէր էլ մտածում այն մասին, թե Լևոնը կբաժանվի՞ իր կնոջից, թե՞ ոչ: Նա նրան սիրում էր առանց պայմանի: Նա պատրաստ էր Լևոնին սիրել, անգամ եթե միևնույն մահ Լևոնը չբաժանվեր իր կնոջից: Նա սիրում էր այն բացարձակ և անշահախնդիր զգացմունքով, որ հատուկ է նրա տարիքի աղջիկներին: Լևոնի լռությանը բաժանվելու մասին նրան վախեցնում էր միայն նրա համար, որ դա կարող էր նշան լինել սիրո նվազման: Նա Լևոնից միայն սեր էր ընկալում և ուրիշ ոչինչ, որ նման լիներ զոհաբերության: Եթե Լևոնը Հասմիկին հայտներ, թե դժվարանում է բաժանվել Արուսից, խղճում է նրան և այլն, ապա Հասմիկը իր հոգու ամբողջ անկեղծությամբ նրան խորհուրդ կտար չբաժանվել, հաշտվել Արուսի հետ, նվիրվել նրա երջանկությանը: Հասմիկը սիրում էր Լևոնին և այն ամենը, ինչ որ կապված է նրա հետ, նրա երեխաներին և միևնույն անգամ նրա կնոջը: Նա ոչ ոքի մոտ ոչ մի բացասական խոսք չէր ասել Արուսի վերաբերյալ, չնայած նրանից կըրած վիրավորանքներին, չնայած իր ըմբոստ բնավորությանը: Նա սիրում էր Լևոնին և պատրաստ էր նրան զոհաբերել իր ամբողջ կյանքը՝ առանց նույնը պահանջելու նրանից: Նրան թվում էր, թե իր կյանքի միակ և բարձրագույն նպատակը Լևոնի երջանկությունն է և պատրաստ էր ծանր գնով կատարել այն ամենը, ինչ որ նպաստում է այդ երջանկությանը և հրաժարվել նրան հակոտնյա ամեն ինչից: Իր այդ բացարձակ նվիրվածությունը նա իր հոգում վերլուծել ու հիմնավորել էր տեսականորեն: Լևոնը ժողովրդին նվիրված, խելոք, ազնիվ ու մարտնչող մի մարդ է, իդեալական կոմունիստ, իսկական հերոս: Նա իրավունք ունի երջանիկ լինելու: Ուրեմն բարձր և ազնիվ գործ է նվիրվել նրա երջանկությանը: Հասմիկն իր սիրով բարձրանում էր ինքն իր աչքին և շնորհակալ էր Լևոնից, որ վառել է նրա սրտում այդքան ազնվացնող մի սեր, այդպիսի մի բարձր առաքինություն:

— Լեոն,— բացադանչեց նա մի անգամ, երբ միասին վերջալույսի փոշու մեջ իջնում էին գոմասարից,— եթե ես էս լոպեիս մեռնեմ, երբեք չեմ գանգատվի, թե մեռա՝ առանց կյանք տեսնելու: Ես այնքան երջանիկ եմ, այնքան երջանիկ, որ շատ է մի կյանքի համար:

«Ես ուզում եմ, որ դու մամային բոլորից էլ շատ սիրես» — հնչեց Լեոնի հիշողության մեջ Լենայի մանկական ձայնը և տակն ու վրա արեց նրա հոգու ներդաշնակությունը: Լեոնն զգաց, որ չի կարող հեռանալ իր ընտանիքից, չի կարող տանել Արուսի դժբախտությունը: Նա այնքան լուռ է վերջերս, այնպիսի սրտառուչ հեզությամբ է ապալվինել Լեոնի մեծահոգությանը, այնպիսի հեզությամբ, որ մոտենում է հպարտության: Դա Արուսի մեջ նոր հատկություն է, որ Լեոնն առաջ չի նկատել: Կարծես թե Արուսը բազմաթիվ ծանր սպաթակումներից հետո վերջապես հասել է մի հավասարակշռության, որի մեջ նրան տեսնելը Լեոնի մեծագույն երազն է եղել: Եվ մի՞թե նա Արուսին պիտի թողնի այն ժամանակ, երբ Արուսը նոր է սկսում կանգնել ուղիղ ճանապարհի վրա: Լեոնի մեջ դարձյալ առկայծեց նույն միտքը. «Հասմիկի հետ երջանիկ լինելը հեշտ է, դժվարը և ազնվադույնը Արուսին երջանիկ դարձնելն է»: Նա չկամեցավ աղջկա բերկրանքը խափանել այս մտքերով, ուստի խոսակցությունը թեքեց այլ ուղղությամբ.

— Հասմիկ, իսկ դու ի՞նչ կարծիքի ես Մացակ Ավագյանի հասին:

— Մացակ Ավագյանի մասին՞ն... — զգաստացավ Հասմիկը, — Երեւելայի՛ր, նա քեզ շատ է սիրում... նա փոխվել է... այն օրվանից, երբ ես և դու... իսկ ինչո՞ւ ես հարցնում:

— Մացակ Ավագյանը, — կարծես ինքն իր մտքերին պատասխանեց Լեոնը, — ավելի վատ է, Հասմիկ, քան կարծում էիք մի ժամանակ դու և Վասակը:

— Մի՞թե, Լեոն... նա ինձ քաջալերում է, որ քեզ հետ ամուսնանամ:

— Նա վտանգավոր սրիկա է: Ես նրա նկատմամբ սխալվեցի:

— Ի՞նչ ես նկատել, Լեոն, — անհանգստացավ աղջիկը:

— Առանձնապես ոչինչ: Միայն դու նրան մի՛ հավատա: Խուսափեց Լեոնը:

Նրանք մի պահ լուռ անցնում էին կաղնու և մասրենու թփերով եզերված սայլուղին: Լեոնի համար վերջերս հանկարծ պարզվեց, որ Անուշ Աղամյանի տանը մոռացված նրա բլոկնոտը Մացակի ձեռքին էր ընկել ոչ պատահաբար: Այս գյուտը լույս սփռեց Հացավանում վերջերս տեղի ունեցած շատ իրադարձությունների վրա: Ինչո՞ւ են վերջերս ոչխարների հիվանդության ու սատկելու դեպքերը դառնում հաճախակի: Ինչո՞ւ են Լեոնից օտարացել նրա երկու լավագույն բարեկամները՝ Ղուկասն ու Վասակը: Ինչո՞ւ է

Լևոնի հետ թշնամացել Սանդարյանը: Պետք է ստուգել անասնապահական ֆերման, մերկացնել և շեղոքացնել Ալադյանին: Լևոնը բնազդաբար արագացրեց քայլերը և չպատասխանեց Հասմիկի զարմացած հայացքին: Նա չէր ուզում առաջմ փշացնել աղջկա տրամադրությունը: Առանց այն էլ նա իրեն հանցավոր էր զգում նրա առաջ: Հասմիկի համառ հարցապնդումներին նա պատասխանում էր.

— Հետո, Հասմիկ ջան, հետո ամեն ինչ կբացատրեմ:

Նրանց ուշադրությունը գրավեցին թփերի մեջ շարժվող ոչխարներ: Լևոնը կանգ առավ, մի պահ կասկածամիտ նայեց և քայլերն ուղղեց այն կողմը՝ ստուգելու համար, թե դրանք ինչ ոչխարներ են: Հասմիկը հետևեց նրան: Տանձատափի երիտասարդ հովիվ Թևանը յոթը ոչխար և հինգ դառ առաջն արած քշում էր դեպի Սպիտակի լեռնանցքը: Ծանոթ մարդիկ տեսնելով՝ նա կանգ առավ և մոթալի փափախը թեքեց աչքերի վրա:

— Ո՛ւր ես տանում այդ ոչխարը, — հարց տվեց Լևոնը այնպիսի շեշտով, որ կարծես հավատացած էր, որ դողին բռնել է հանցանքի վայրում:

— Մեր Տանձատափի ոչխարն է, — պատասխանից խռատափեց հովիվը:

— Գիտեմ, որ Տանձատափինն է: Բայց ո՛ւր ես տանում, — համառեց Լևոնը:

— Ոչ էլ Տանձատափինն է, — առաջ նետվեց և ձակատը շալ դառն միզը գրկեց Հասմիկը: — Սա մեր կոլխովի դառն է: Սա հիվանդ էր և ես հիշում եմ թե ինչպես Պողոս Բոյաջյանը սրան կերակրում էր կանաչ խոտով: Տես ինչպես մեծացել է, ինչ սիրունացել:

— Լավ եք ուրիշի ապրանքին տեր կանգնում, — վիրավորվեց երիտասարդ հովիվը:

— Բայց դու չասացիր, թե ո՛ւր ես տանում, — նորից պնդեց Լևոնը:

— Տանում եմ Աբարան, — ակամայից խոստովանեց Թևանը:

— Ինչո՞ւ:

— Հո ձեր ապրանքը չէ, որ հարցնում ես:

— Վկայական ունե՞ս:

— Բա առանց վկայականի՞, — արդեն շփոթվեց ու բարկացավ երիտասարդը:

— Յուչց տուր վկայականդ:

Թեանը հասկանում էր, թե ինչ մարդու հետ գործ ունի, ուստի ծոցից հանեց և լուռ ու մունջ նրան ներկայացրեց վկայականը: Լեոնը արագ աչքի անցկացրեց: Տանձատափի գյուղսովետի կնիքով ու նախագահի ստորագրությամբ վկայություն էր տրվում ինչ որ Աբել Աբելյանի, որ նա Տանձատափի մենատնտեսներին պատկանող ոչխարները տանում է Աբարան վտճառելու նպատակով: Լեոնը տարակուսանքով թոթվեց ուսերը:

— Տո՛ւր վկայականը, ընկեր Լամբարյան, ես ուշացա, — տրտնջաց երիտասարդը:

— Ու՛ է այս Աբել Աբելյանը, — շարունակեց Լեոնն իր հարցապնդումները Տանձատափում այդպիսի մարդ չկա:

— Ես ի՞նչ գիտեմ, ո՞ւ՛ է, — վախեցած սրտնեղեց Թեանը — ես ոչխարը նրան պիտի հանձնեմ ու վերադառնամ գործիս:

— Իսկ դու նրան ո՞րտեղ պիտի հանդիպես, Թեան, — միջամտեց Հասմիկը՝ տեսնելով, որ Լեոնը, մտածմունքով բռնված չի տալիս տրամաբանական հաջորդ հարցը:

— Քե՞ղ ինչ, թե որտեղ պիտի հանդիպեմ, — կոպտեց երիտասարդ հովիվը, որ ըստ երևույթին լավ չէր պատկերացնում, թե ինքը ինչ գործով է զբաղված: — Դո՛ւ ինչու մեջն ընկար:

Լեոնը վկայականը ծալեց ու գրպանը դրեց և ապա առարկություն չվերցնող հանգիստ եղանակով հրամայեց.

— Ոչխարը ետ դարձրու Տանձատափի և սպասիր իմ կարգադրությանը: Եթե մեկ հատ պակասեց կամ փոխվեց, դու գլխովդ պատասխանատու ես:

— Յա՛, — հնազանդլոզի շեշտով բացազանչեց երիտասարդը և սկսեց ոչխարի պուխը ետ դարձնել:

Լեոնն ու Հասմիկը շարունակեցին իրենց ճանապարհը: Հասմիկը պնդեց, որ չալ ճակասով գառը Հացավանինն է և կարող է պատահել, որ մյուս ոչխարներն էլ Հացավանինը լինեն: Այժմ նա արդեն հասկանում էր, թե ինչու Լեոնը այդքան վճռական եղանակով էր արտահայտում իր հիասթափությունը Մացակ Ավագյանից: Լեոնը համարյա մոռացել էր Հասմիկի ներկայությունը: Նրա սրտում արդեն հանգել էին իր անձնական կյանքի հարցերը: Նա ընկել էր հակառակորդի հետքերի վրա: Նա զգում էր նրա մոտիկությունը և նրան տիրել էր մոտալուստ բախման մոլեգին բերկրանքը:

Վասակը խանդից դռնատուլէլ ու շրջում էր Հացավանում ինչպէս մոռայլ մի ուրվական: Հպարտութիւնը նրան թուլէ շէր տալիս արտահայտուիլ, մատնել հացավանցիներին, մանավանդ իր թշնամիներին այն ցավալի անդունդը, որ դնալով լայնանում է իր և իր մտերիմ ընկերների միջև: Արտաքուստ նա լավ էր կեռնի և Հասմիկի հետ: Աշխատում էր հաշտ ու համերաշխ: Չէր նկատում ոչ մի թերութեան նաև նրանց աշխատանքի մեջ և ինքն իր հերթին ի հեճուկս նրանց, ավելի բարեխիղճ ու կարգապահ էր դառնում: Սերը հարբեցնող խմիչքի պէս մարդկանց մեջ աշխուժացնում է նրանց հիմնական հատկութիւնները. աշխատասեր մարդուն դարձնում է ավելի աշխատասեր, ծուլին՝ ավելի ծուլ: Հասմիկը մի կողմից կեռնի սիրուն, մյուս կողմից Վասակին դժգոհելու առիթ չտալու համար ձգտում էր իղեալական հիմքերի վրա դնել կոմբորիտիզմի տեսակետներով թարտուղարի իր աշխատանքը: Նա կազմել էր եռամսյա ծրագիր, համաձայնեցրել Վասակի և կեռնի հետ, սրբութեամբ կատարում էր յուրաքանչյուր կետը և զեկուցում հատկապէս Վասակին: Նա իրեն նրա առաջ մեղավոր էր զգում և աշխատում էր այդ կերպ ամփոքել նրան: Մի անգամ, հրէ կոմբորիտ-կազմակերպութեան ընդհանուր ժողովում որոշել էին շաքաթօրչակ անցկացնել Նոր Հացավանի հրապարակը քարերից մաքրելու նպատակով, Հասմիկն առաւիտոր շուտ դնաց Վասակի մոտ այդ որոշման մասին նրան զեկուցելու համար: Կարինետում Վասակը մենակ էր: Գլուխը դրած հսկայական բռնանցքների վրա միտք էր անում: Հասմիկի զեկուցումը լսեց, թեթև քմծիծաղ տվեց ու նկատեց.

— Կա՛մ է... մութ գիշերով հրապարակում զբոսնելիս էլ քար չի ընկնի ոտքերիդ տակ...

— Ի՞նչ ես ուզում ասել, — վարդի պէս բռնկվեց Հասմիկը:

— Դու լավ ես հասկանում, թե ինչ եմ ուզում ասել, — ցաւադ-նորեն ձգլեց մկանը Վասակի բերանի շուրջը:

— Ինչո՞ւ ես ինձ վիրավորում, Վասա՛կ, — բողոքեց աղջիկը մեղմ աղերսական եղանակով. — ես քեզ ի՞նչ եմ արել:

— Դու լավ ես հասկանում, թե ինչ ես արել, — դառն հեգնանքով պատասխանեց տղան.

— Ես մեղավոր չեմ, — դողաց Հասմիկի ձայնը:

— Հապա ո՞վ է մեղավոր:

— Չգիտեմ... ոչ ոք:

— Լավ ես խոսափում պատասխանատվությունից, — դառնացավ տղայի ձայնը:

— Ի՞նչ պատասխանատվություն, Վաստ'կ, — բոցավառված հայացքով խոսակցության վրայի քողը նետեց Հասմիկը, — ես ո՞ւմ առաջ եմ պատասխանատու: Ես ո՞ւմ եմ խոսք տվել ու դավաճանել: Ես իրավունք չունեմ սիրելու:

— Իրավունք ունես, բայց...

— Սիրելու և ամուսնանալու, — շարունակեց Հասմիկը:

— Ամուսնանում եք, — փշրվեց Վասակի ձայնը:

— Այո, ամուսնանում ենք:

— Այդ ուրիշ հարց է, — փռշիացած եղանակով ինքն իր մեջ մոլտաց Վասակը... — ներողություն...

Տիրեց երկար և անախորժ մի լռություն, որից դուրս գալու համար Հասմիկը նախկին ջերմությանմբ ցտեսություն ասավ և դուրս դնաց: Վասակի գլխին աշխարհը մթնեց: Սենյակի պատերը պտտվեցին նրա շուրջը և ֆուռակի խրխինջը, որ այդ պահին հռնչել էր դրասենյակի բակում, կոթակի պես կիսեց լռությունը՝ թափանցելով Վասակի ամբողջ էության մեջ: Մինչև այսօր նա դեռ հույս ուներ, որ կնվաճի Հասմիկի սիրտը, կխլի նրան Լևոնից: Նրանց մտերմությունը նա համարում էր ժամանակավոր երևույթ և չէր կարող պատկերացնել, որ դա կհասցնի մինչև ամուսնություն: Նրա ներկայությամբ հացավանցիները չէին խոսում՝ Վասակին ցավ չստանալու համար և նա գտնվում էր երջանիկ անպիտոության մեջ: Բայց Հասմիկի հայտարարությունից հետո նրա հույսը փշրվեց: Նա գլուխը դրեց բռունցքներին վրա և ալդպես էլ մնաց, մինչև որ Գրիգոր Սահակյանը հկավ և նրան կանչեց կոլխոզի վարչության ընդհանուր ժողովին:

Վասակը ներս մտավ և չսեղմեց Լևոնի մեկնված ձեռքը՝ թողնելով օդի մեջ կախված: Վարչության անդամները զարմացած իրար նայեցին և Մալակ Ավագյանը մտալից կզակն իջեցրեց օձիքի վրա, թավ հոնքերի տակից կանաչ աչքերը նետեց Լևոնի շփոթված երեսին ու սեղմեց բռունցքներն այնպիսի ուժով, որ հղունդները մտան մսի մեջ:

Կոլխոզի վարչության արտակարգ նիստը հրավիրել էր Լևոնը: Քննության էր դրված ռազկոմի մի շրջաբերական, որ կոչ էր անում կոլխոզնիկներին աչքի լույսի պես պահպանել սոցիալիստական

բարիքը և հիշեցնում էր յոթստոսի յոթի օրենքը, որ պատժի գերազույժ չափով էր սպառնում այդ բարիքը վատնողներին և դողերին: Լեոնն առաջարկեց ստուգել կաթնամշակման ֆերման, որովհետև վերջերս ոչխարների հիվանդության ու սատկելու դեպքերը դառնում են հաճախակի, կովերի կաթնատուլովյունը նվազում է և կոլխոզնիկները խոսում են գոմերում սարքվող ինչ որ կեղծ ակտերի մասին:

Ղուկասը վարմանքով նայեց Մաքակին և սկսեց արձակել ֆրենչի կոճակները: Մաքակ Ավագյանը դուրս հանեց իր խալթոցը.

— Կոլխոզնիկները իհարկե կխոսեն, կենտրոնից եկող ամեն մի շլյապավորի համար նախադա՛ր մի ոչխար է դարկում գետին:

— Այդ ակնարկը անտեղի է և չի ծածկում բաց տեղերը,— երգիծանքով բացատրեց Լեոնը:— Մենք ոչխար ենք մորթել մի անգամ դրողներին, մյուս անգամ էլ կամուրջ կառուցող ճարտարապետին պատվելու համար: Առաջին անգամ Ասատուր Զուրաբյանի ոչխարն ենք մորթել, երկրորդ անգամ՝ Առաքել ամուս Կոլխոզնիկները պատվել են հյուրերին իրենց սեփական միջոցներով և ոչ ոքի չի հաջողվի դրա տակ թաքնվել:

Մաքակ Ավագյանը փշաքաղվեց:

Նա չէր կարծում, որ երեկվա տիկոր Զուրաբի Ասոն դարձել է այդքան հարուստ և առատաձեռն: Նա չէր նկատել, որ Բեջանենյ մնջիկ Առաքելը վաղուց գնացել է իր ձեռքից, անցել Մեղրաձորեցու կողմը: Բայց նա անձնատուր չեղավ:

— Ինչ կա որ, ստուգենք բոլորիս գործերն էլ: Ընկեր Վասակ Զոբանյանի բոլշեիկյան զեկավարությամբ ստուգենք և պարզենք, թե ով է քայքայում կոլխոզը:

Ձեռնոցներն արդեն նետված էին:

Փիլոն դարձյալ իր բերանի մեջ դառնահամ զգաց: Չի վերջանում, էլի՜, պայքարը: Ահա թե ինչ կար թաքնված արտաքին համերաշխության տակ: Լեոնն առաջարկեց իր նախադա՛րությամբ հանձնաժողով ընտրել և նախքան բերքի բաշխումը, ւտուգման հնթարկել անասնապահական (կաթնամշակման) ֆերման: Նա նիստից թաքցրեց անտառում հայտնաբերված ոչխարները մարդկանց հանկարծակիի բերելու նպատակով:

Նիստը վերջացավ գիշերվա ժամը 2-ին: Երբ տուն էին գնում, Մաքակը Ղուկասին քաշ տվեց Վասակի հոտից և, իբր թե Վասակին չէր նկատում, խոսեց բավական բարձրաձայն:

— Ախր անխղճութիւնն է սա, Ղուկա՛ս: Կնոջն ու երեխաներին թողել է անտեր, գիշերները գնում մտնում է մեր էն անբարոյական Անուշի ծոցը, ցերեկը՝ խելքահասն անում Զուրաբենց աղջկան: Բա սա նրա թա՛յնն է...

— Զուրաբենց աղջիկն էնի՛ք է,— կակազեց Ղուկասը:

— Է, Ղուկաս,— ձայնին խղճի տանջանք խառնելով հակաճառեց Մացակը:— Նա երեխա է: Խիղճը կորցրած մարդու համար հեշտ է նրան ճամփից հանել:

Այսպես խոսելով նա հեռացավ Ղուկասի հետ և թողեց, որ Վասակը, խանդի և հիասթափության դալարումներից ուժասպառ, դուրս գա գյուղից՝ մինչև լույս թափառելու համար հնձված արտերի և աշնան հերկերի մեջ:

Մացակը Մեղրաձորեցու վրա հարձակվելու ժամանակը հասած էր համարում: Մեղրաձորեցու հետ թշնամացած են ՀացաՎանի երկու ամենաազդեցիկ պարտիականները՝ Ղուկաս Տոնոյանը և մանավանդ Վասակ Չորանյանը, այսինքն նրա նախկին ընկերները: Ավագյանը գիտեր, որ թշնամացած բարեկամը ավելի վտանգավոր է դառնում: Մացակը որոշեց իր հարձակման մասին բան չասել Ղուկասին: Չնայած Ղուկասը վերջերս նրա ազդեցութեան տակն էր, բայց Մացակը տեսնում էր, որ նրա դժգոհութիւնը Մեղրաձորեցու դեմ լուրջ հիմքեր չունի և շատ հեշտութեամբ կարող է փարատվել ու տեղի տալ հին բարեկամութեանը:

Մեղրաձորեցին ինքն է պատրաստվում հարձակման անցնելու: Ուրեմն պետք է կանխել նրան:

Տուն հասնելուն պես Մացակը լամպը վառեց և Գրիգորին ուղարկեց Անուշի ետևից: Մինչև Անուշի գալը նա սկսեց գրել իր դիմումը «Ռայոնական կոմիտեի առաջին քարտուղար ընկեր Գրիշա Սանդարովին»:

— Բարե, ձնծաղիկ,— կիսատ դրած դիմումը թաքցնելով բացազանչեց Մացակը, երբ Անուշը ներս մտավ:— Ինչո՞ւ չէիր եկել կոլխոզի վարչութեան նիստին:

— Է՛հ, քեռի Մացակ,— հառաչեց Անուշը՝ թախտի ծայրին տեղավորվելով և ձեռքերը կրծքին խաչաձևելով,— մեռած եմ ու կենդանի չեմ:

— Ի՞նչ է պատահել,— չհասկանալ ձեացրեց Մացակը:

— Բա պատահածը քի՞չ էր, Քեռի՛՝ Մացակ,— լացակումեց Անուշը,— էն օյինը որ եկաւ գլխիս:

— Հենց դրա համար եմ քեզ կանչել, որ իմանամ,— տեղում շտկվեց Մացակը:— Մեկ պատմիր՝ տեսնենք:

— Ի՞նչ պատմեմ... Բոլորն ասում էին թե Լեոնը ինձ հետ պիտի պսակվի... անուս գեղով մեկ արաւ ու հիմա էլ ետ է կանգնել, ուզում է Զուրաբի Հասմիկին առնի:

Անուշը փուլ եկաւ ու սկսեց շրջադղեստի փեշով աչքերը սըրքել: Այդ լուրը, թե նախադահը նրան ուզում է, նա այնքան էր տարածել գյուղում, որ սկսել էր հավատալ նրա ճշմարտությանը: Մանավանդ, որ հացավանդիներն էլ սկզբում հավատացել էին և բազմիցս կեղծ ու անկեղծ ուրախությամբ շնորհավորել նրան: Մացակը բարկացաւ Անուշի վրա:

— Լաց մի՛ լինի: Լալով Մեղրաձորեցուն չես կակղեցնի:

— Բա ի՞նչ անեմ, որ լաց չլինեմ, Քեռի՛՝ Մացակ,— ծնկները տրորելով ողբում էր Անուշը:— Դու և Փառանձեմ աքրին ասում էիք, թե նախագահն ինձ կառնի: Ինչո՞ւ չառաւ: Բա ի՞նչ հող տամ գլխիս:

— Հող մի՛ տա գլխիդ, սարսա՛ղ,— երեսը նրա դեմքին մոտեցնելով ֆշշաց Մացակը:— Զո՛ռ տուր գլխիդ:

— Ի՞նչ... — նրա միտքը չհասկացաւ Անուշը:

— Զոռով տիրացիր նախադահին:

— Զոռո՞ւ... —

— Այո, զոռով,— բռնեցքը սեղանին խփեց Մացակը:

— Զոռով ի՞նչ անեմ, Քեռի՛՝ Մացակ:

— Ձեռքիցը բռնի՛ր, քա՛շ տուր ու զոռով տա՛ր տունդ,— բռնեցքը սեղանին զարկելով՝ հատիկ-հատիկ ներշնչեց Մացակը:

— էդպես ո՞նց կլինի,— տարակուսեց Անուշը:

— Կլինի,— իր ասածի ճշմարտությանը վստահ մարդու եղանակով ծիծաղեց Մացակը:— Ասում ես՝ եկել է տո՞ւնդ:

— Սկել է,— հաստատեց Անուշը:

— Ծոցդ պառկե՛լ է...

— Այսինքն... Քեռի՛՝ Մացակ... — ձայնը քթի մեջ գցեց Անուշը:

— Լա՛ւ, Լա՛ւ, Լա՛ւ,— ընդհատեց նրան Մացակը, թույլ չտա-

լով որ նա ժխտի գոյություն տարածված լուրը...— Հավատում եմ: Բայց էլ ինչո՞ւ ես թույլ տալիս, որ նա ուրիշի հետ պսակվի:

— Էն օձի կծած Զուրաբի աղջիկն է ինձ փնտրել ու ձեռիցս խլել իմ նախագահին,— բորբոքվեց Անուշը:

— Դու էլ նրա՝ ձեռիցը խլիր,— դաժանացավ Մացակը:— Ձեռիցը բռնիր, ասա՝ դու ինձ խոսք ես տվել ու տիրացել իմ պատվին, ասա՝ դու ինձ խաբել ես ու խայտառակել, գողա՛, որ բոլորը լսեն, ու ձեռքը բաց մի թողնի, մինչև որ փափկի ու ետե՝ վիցդ դա: Հասկացա՞ր:

— Կգա՞, Քեռի Մացակ,— ողևորությամբ տարակուսեց Անուշը:

— Կգա,— հավատացրեց Մացակը:— Խայտառակվելուց կը՝ վախենա և կգա:

— Չէ,— գլուխը բացասաբար շարժեց Անուշը,— ամոթ է...

Մացակը բացատրեց, թե ինչ նշանակություն կունենա այդ աղմուկը: Զուրաբենց աղջիկը լսելով Անուշի հայտարարությունը՝ Լևոնից երես կթեքի, կինը արդեն նրան տեսնել չի ուզում, նախագահը մի առժամանակ ամուրի մնալով կնոջ կարոտ կզգա, Սպիտակի փողոցով հանդից վերադառնալիս նորից կմտնի Անուշի տունը, կմտնի և այլևս դուրս չի գա: Անուշը տարակուսանքով հուսադրվեց և բարի գիշեր մաղթելով Գրիգորի ուղեկցությամբ զնաց տուն:

Քայլում էր Անուշը խավարում՝ խորհելով Քեռի Մացակի տը՝ ված խորհուրդների մասին:

Օրը ցերեկով, գուղամիջում, ժուլովրդի առաջ, խայտառակել Լևոնի՞ն... Չէ... Մացակ ապերը լավ կանեք, եթե սովորեցնեք Անուշին, թե ոնց մաքրի իր հաշիվները Զուրաբենց Հասմիկի հետ: Իսկ Լևոնին Անուշը չի խայտառակի: Դա դեմ է Անուշի զգացմունքին: Անուշը բոլորովին մոռացել էր, որ Մացակից հատուկ առաջադրանք ունի Լևոնին սիրախաղի մեջ քաշելու և խայտառակելու: Նա իր ամբողջ էությունը սիրահարված էր Լամբարյանին, նրա սիրուն սկսել էր գոյում լավ աշխատել և իրեն համար աննկատելի կերպով կապված էր իր աշխատանքին: Անուշը չէր կարողանում հասկանալ, թե ի՞նչ է ուզում Քեռի Մացակը: Ինչո՞ւ է նա

դործում Լևոն Լամբարյանի դեմ, քանի որ Լամբարյանը նրա հետ վաղուց հաշտվել ու նրան միշտ դուրում է ժողովներում: Անուշը, ավելի ճիշտը, հասկանում է այդ հակառակությունն պատճառը և փշաքաղվում: Նա այլևս չի համակրում իր քեռուն և չի ուզում զնալ նրա հոտից: Նա իրեն կապված է զգում Լևոնին և նրա դործին: Մացակը միշտ օգտագործել է Անուշին մովթ դործերի համար: Ո՞վ է այդ Աբելը: Ինչո՞ւ Անուշը գիշերով պիտի ընդունի նրան իր տանը և գիշերով ճանապարհի: Նա և Քեռի Մացակը դեմ են կոլխոզային կարգերին, այսինքն այն կարգերին, որի հետ կապված է Անուշը իր աշխատանքով, իր հույսերով, իր սիրով: Լևոնը բաց արավ Անուշի աչքերը: Նա ցույց տվեց, թե ինչպես մարդ կարող է մարդուն դարձնել երջանիկ, առանց նրանից փոխադարձ օգուտ սպասելու: Լևոնն առաջին մարդն էր Հացավանում, որ Անուշին ասավ՝ ամուսնացի՛ր, և կարգի բեր կենցաղդ, չփորձեց օգտագործել նրա թուլությունը և երես թեքել նրանից, ինչպես արել են ոմանք... Լևոնը Անուշին սովորեցրեց աշխատել և աշխատանքի մեջ դնել իր մարդկային արժանապատվությունը: Առաջ, եթե Հացավանում ասում էին Ադամի Անուշ, ապա հասկանում էին ջահել մի որբեայրի, որ մարդ է որոնում ու չի կարողանում գտնել: Հիմա ասում են «ընկեր Անուշ Ադամյանի գոմը»: «Անուշ Ադամյանի փորձը»: Եվ այդ բոլորը Անուշին տվեց Լևոն Լամբարյանը: Անուշը երջանիկ է հենց միայն նրանով, որ Լևոնը կա աշխարհի երեսին: Մինչդեռ Քեռի Մացակը Անուշին մշտական վախի ու անվստահության զգացմունք է ներշնչում: Նա միշտ մարդկանց մղում է դեպի մի որևէ հանցավոր արարք և այնպես է անում, որ մարդիկ միշտ նրանից կախում ունենան: Նա խլում է մարդկանց ազատությունը, իսկ Լևոն Լամբարյանը մարդկանց ազատություն է տալիս: Եվ հիմա այդ քեռի Մացակը Անուշին դրդում է Լևոնին խաչտառակել: Ոչ: Անուշը այդ բանը չի անի: Եթե Լևոնը նրան չի ուզում, սիրում է Զուրաբենց Հասմիկին, այդ, իհարկե, շատ անարդար բան է: Դրանում մեղավոր է այդ ծամը կտրած Հասմիկը, իհարկե՝ դա Լևոնի սխալն է, նրա թուլությունը: Խելացի մարդը Անուշին թողած չէր տարվի էդ կաթնակեր Հասմիկով: Բայց ինչ էլ ուզում է լինի, Անուշը Լևոնի մի մագին անգամ չի դիպչի:

— Ձէ,— պատասխանեց Անուշը Դրիգորին, երբ նա ցանկություն հայտնեց ներս մտնելու և դուռը ուժով փակեց իր ետևից:

Մացակը Անուշ Ադամյանին դրոեց մի քայլի, որ Մեղրաձորեցու համար դառնա սաստիկ վարկաբեկիչ, խիստ վտանգավոր, խճճի նրան և թույլ չտա Մացակի դեմ սկսած հարձակումը շարունակելու: Նա ատում էր Մեղրաձորեցուն, որովհետև նրան շատ էր վատութիւն արել, ուստի վախենում էր նրա վրեժխնդրութիւնից և չէր կարող իրեն ապահով զգալ, մինչև նրան չոչնչացներ: Առիթը ներկայանում էր ինքն իր ոտքով: Նա մոմաշորի տակից հանեց կիսատ դիմումը: Կզակի ծալքերն օձիքի վրա կախած՝ նա հաստ մատներով երկար ու դանդաղ դրում էր, ջնջում, թուղթը պատռում ու նորից սկսում, մինչև որ ստացավ իր ուզած շաքարանքը և սկսեց մտքում կարդալ:

«Ռայոնական կոմիտեի առաջին քարտուղար ընկեր Գրիշա Սանդարովին, Դիմում Հացավանի «Ստեփան Շահումյանի» անվան կոլխոզի հիմնադիր-անդամ Մացակ Սիմոնի Ավագովից:

Սրանով ես լինելով կոլխոզի հիմնադիր-անդամ և նույնպես կանգնած սոցիալիզմի դիրքերում իբրև անպարտիական բոլշևիկ և նկատի առնելով մեր կառավարութան օգոստոսի 7-ի որոշումը՝ դալիս եմ ձեզ ահազանգելու հետևյալը. Շահումյանի անվան կոլխոզի նախագահ Լևոն Լամբարյանը և նմանապես նրա կին Արուս Լամբարյանը կոլխոզից փրկելով յուզ ու պանիր և նույնպես ոչխար են գողանում, ուտում են և ուղարկում Մեղրաձոր իրենց ազգականներին կամ զանազան կասկածելի մարդկանց և վատնում են սոցիալիստական բարիքը, որի մասին խոսում է օգոստոսի 7-ի օրենքը: Կոլխոզի նախագահը անասնապահական ֆերմայից հատուկ գրությամբ տասերիու ոչխար է տարել ավելւացեղ ոչխարների հետ փոխանակելու անվան տակ և մինչև այսօր ոչ ավելւացեղ ոչխարն ենք տեսել, ոչ էլ մեր ոչխարն են հոտ բերում: Կոլխոզի նախագահի կինը պահեստալետի հետ խոսքը մեկ արած պահեստը թալանում է: Ես իբրև կաթնամշակման ֆերմայի վարիչ նկատի առնելով, որ մեր կոլխոզի սոցիալիստական բարիքը ինքնամատակարարման դժով վատնվում է և այդ բնագավառում դանակը ոսկորին է հասել, իմ պարտքն եմ համարում զիմեջ Ձեզ իբրև մեր բարձրագույն ղեկավարի և խնդրել, որ կարգադրեք ստուգեն մեր կոլխոզի պահեստը, կաթնամշակման ֆերման, և հայտնաբերել բոլոր փաստաթղթերը, որ ես պահել եմ քննչական մարմիններին ցույց տալու համար»:

Սանդարյանը Մացաթի Ալլադյանի դիմումն ընդունեց ինչպես մի թանկարժեք ընծա, որովհետև վերջերս կենտրոնական թերթը ռալոնում նրա գլխի վրայով հայտնաբերել էր կոլխոզային բարիքի գողության մի քանի դեպք, նրան կանչել էին Կենտկոմ և հանգիմանել, որ վառ է պալքարում կոլխոզների տնտեսական և քաղաքական ամրապնդման համար, որ չի ըմբռնել օգոստոսի 7-ի որոշման պատմական նշանակությունը: Սանդարյանը մայրաքաղաքից վերադարձել էր խիստ դրդված և ռալոնական ակտիվի գլխին որոտ ու կալծակ թափելուց հետո ահավոր անհամբերությամբ որոնում էր մի առիթ՝ ցույց տալու համար կենտրոնական թերթի աշխատակիցներին և Կենտկոմի համապատասխան բաժնին, թե ինչպես նա կարող է կիրառել օգոստոսի յոթի որոշումը: Առիթը նրան ներկայանում էր ոչ այլ կերպ, քան Լևոն Լամբարյանի կերպարանքով: Վերջապես: Նրա ձեռքն ընկավ այդ ինքնակոշ հերոսը, որ ականջ էր խլացնում իր Նոր Հայցավանի թմբուկն ածելով, որ երևակայում էր, թե ինքը կարող է ռալոնական կոմիտեի սահմանած նորմաներից բարձր հեղինակություն վայելել: Սանդարյանը շարախնդությամբ էր պատկերացնում Լիպարիտի վիճակը Մոսկվայում: Բանն այն էր, որ կաղմբածնի նախկին վարիչը Մոսկվայից էլ Սանդարյանի դեմ նետե՛ր էր արձակում: Մի ամիս առաջ «Պրավդայում» լույս էր տեսել Լիպարիտ Լևոնյանի հոդվածը «Կոլխոզիներարությունը Հայաստանում» վերնագրով: Նա այդ հոդվածը փաստորեն դարձրել էր փառաբանություն Լևոն Լամբարյանին, որ «Կոմունիզմի կամուրջը» և Նոր Հայցավանը կառուցել է «հակառակ Սանդարյանի անբարյացակամ վերաբերմունքի»: Այժմ Սանդարյանը ցույց կտա իր «առճարակությունը»: Մանավանդ, երբ «Պրավդայի» խմբագիրները կկանչեն Լևոնյանին և հարց կտան. «Դու ինչպե՞ս ես հանդգնել կենտրոնական օրգանը մոլորության մեջ գցել կոլխոզական բարիքը հափշտակող մի սրիկայի փառաբանությամբ»: Ձեռքը հաղթականորեն դրած հեռախոսափողին՝ իր սովորական հեգնոտ եղանակով նա պահանջում էր Ալլադյանից նորանոր փաստեր:

— Հետո՞, էլ ինչ կարող ես ասել: Իսկ դու դիտե՞ս, որ Լամբարյանը մեր ռալոնի լավագույն նախադահներից մեկն է: Կարո՞ղ ես ասածներդ ապացուցել: Լա՛վ իմացիր, որ մեզ համար այնքան էլ հաճելի չէ նրան հուպ տալ, եթե փաստերը մեզ չհարկադրեն...

Մացակն արդեն հասկացել էր, որ Սանդարյանի ձայնը հակա-

սում է նրա խոսքերին, որ Սանդարյանը կուղենար փաստեր Լեոն Լամբարյանի դեմ և ոչ նրա օգտին: Ուստի ընդօրինակելով քաղաքապետի արտաքին համալիրանքը Լամբարյանի հասցեին՝ շարունակեց:

— Ես, ընկեր Սանդարյան, խոստովանանք լինի, Լեոնի բաղեկամներից եմ: Ես իբրև հիմնադիր-կոլլեոզնիկ նրան սիրում ու հարգում էի՝ կարծելով թե նա կանգնած է մեր պարտիայի գլխավոր գծի վրա: Բայց երբ տեսա, որ նա սոցիալիզմի բարիքը փչացնում է, անբարոյական կենցաղ է հայտնաբերում ու դաշաում հնձվորների մեջ հակապարտիական տրամադրություն է քաջալերում, մտքումս սասայի. «Ձէ, Մացակ, դու պարտավոր ես մի կողմ դնել քո բարեկամությունը Լեոնի հետ և ռայոնական կոմիտեի ղեկավարության աչքը բաց անել, որ տեսնի կոլլեոզը քայքայողներին ու շիտակ ճանապարհի բերի... մեր պարտկազմակերպության քարտուղար Վասակը ուղղակի զղվել է այդ խայտառակություններից և Լամբարյանի հետ չի խոսում:

Սանդարյանը մի պահ խորասուզվեց մտահոգության մեջ: Նրա համար, այնուամենայնիվ հաճելի չէր հարձակվել իր ռայոնի լավագույն աշխատողի վրա, որ այնքան մեծ հեղինակություն է վայելում: Նա վերջերս փոխել էր իր վերաբերմունքը Լամբարյանի նկատմամբ և արդեն սկսել էր նրան ռայկոմի անդամ դարձնելու առիթ որոնել: Լիպարիտի հոգվածը փչացրեց նրա տրամադրությունը, բայց վերաբերմունքի ընդհանուր բարելավումը Լեոնի նկատմամբ դեռ շարունակվում էր: Մանավանդ որ Լեոնը ռայկոմին հակադրվելու ոչ մի նշան ցույց չէր տալիս: Բայց Ավագյանի դիմումը հիմնովին խորտակում էր նրա պատկերացումը Լամբարյանի մասին: Եթե առաջ Լամբարյանը նրան թվում էր ինքնաթմբկահարության տառապող, բայց անպայման շիտակ և ազնիվ կոմունիստ, ապա Ավագյանի դիմումը նրան ներկայացնում է շատ սպառնիչ լույսի տակ: Սանդարյանը չէր կարող ներել սոցիալիստական գույքը հափշտակողին, այսինքն պարտիայի սրբազան սկզբունքները ոտնահարողին: Նրան մի կողմից բարոյական ցավ էր պատճառում այն, որ մի կոմունիստ բռնվել է գողության մեջ, մյուս կողմից նա ուրախ էր, որ Լամբարյանի նկատմամբ ինքը իրավացի դուրս եկավ, այլ ոչ թե Լիպարիտ Լեոնյանը: Համենայն դեպս նա ուզում էր լիակատար հավաստիանալ, որ Լեոն Լամբարյանի վրա հարձակվելով քաղաքական և բարոյական սխալ չի կատարում: Ուստի կասկածամտությամբ դիմեց Ավագյանին:

— Լսի՛ր, դուցե մարդու դեմ կատարւած է մի որևէ կեղծիք. էջեր նախկին հաշվապահը, որ փախաւ, ինչպէս հայտնի է ձեռագրերէր էր կեղծում:

Մացակն այնպիսի մի շարժում կատարեց, որ կարծես թե սպասում էր հենց այդպիսի մի հարցի.

— Ընկեր Սանդարով, ոնց էլ գլխի ընկար ու հարցը տեղին տվիր: Դու շատ իրավացի ես: Այո Հացաւանի նախկին հաշվապահ Եփրեմ-Խանը կապւած էր Լամբարջանի հետ: Նրան Լամբարջանը փախցրեց գյուղից, որ իրենց կատարած գողությունների հետքը կորցնի: Հիմա էլ թաքստոցում նրան պահում է կոլխոզի հաշվին ու նրա միջոցով է կապ պահպանում...

— Ո՞ւմ հետ, — զգաստացաւ Սանդարջանը:

— Էդ մեկը չեմ կարող ասել, ընկեր Սանդարջան, — խուսափելու ցանկություն ձեռքերեց Աւագյանը, — չեմ կարող հոգիս կորցնել, որովհետեւ ստուգւած չէ:

— Այնուամենայնիւ — բռնացաւ Սանդարջանը — այդ ի՞նչ կասկած է: Ո՞ւմ հետ է կապ պահպանում Լամբարջանը:

— Աչքովս չեմ տեսել, ընկեր Սանդարով, ես իմ լսածն եմ ասում, — խղճի տալնապ ձեռքերեց Աւագյանը: — Ասում են Մեղրածորեցին կապւած է մի հակասութեամբան կազմակերպության հետ:

Սանդարջանը հեռախոսափողը վերցրեց.

— Խաչիկյան... ես եմ: Անմիջապէս մի հանձնաժողով կազմիր և մեկ ժամ հետո մեկնիր Հացաւան: Ինձ մոտ անցիր մատեր-յալները վերցնելու: Խոշոր գործ է... նաև քաղաքական: Դե, մի՛ դանդաղիր:

— Ես կարող եմ դնալ, — այս անգամ արդեն տալնապով հարցրեց Մացակ Աւագյանը:

— Սպասի՛ր, կդնաս հանձնաժողովի հետ, — չոր քաղաքավարությամբ ձեռքը մեկնեց Սանդարջանը: — Սպասի՛ր ընդունա-րանում:

Խաչիկյանի հանձնաժողովը եկաւ Հացաւան, ստուգեց կաթնամշակման ֆերման, պահեստները, Լեոնի, Վասակի, Շմաւոնի և Մացակի հետ միասին մի ամբողջ օր դրասենյակում փակւած

ստուգվեց Ավագյանի ներկայացրած փաստաթղթերը, արձանագրեց, որ կատարված են օգոստոսի 7-ի որոշման տակ ընկնող վատնումներ նախագահի, նրա կնոջ և պահեստապետի կողմից, արձանագրության մի պատճեն հանձնեց պարտկազմակերպության քարտուղար Վասակ Չոբանյանին, կոլխոզի նախագահի պարտականությունը ժամանակավորապես դրեց նրա վրա, Լևոն Լամբարյանին, Արուս Լամբարյանին և պահեստապետ Սեթ Մեհրաբյանին պարտավորեցրեց մինչև նոր կարգադրություն գյուղիցը չհեռանալ, ու վերադարձավ ռալոնական կենտրոն:

Այս դեպքը պայթեց Հացավանում ինչպես մի որոտ անամպ երկնքից:

ԵՐԵՍՈՒՆՎԵՑԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Առաքել ամին բարձրացավ կտուր և ձեռքը հովանի արավ ճակատին, որ մայր մտնող արևի երկար ճառագայթները շխանգարեն դիտելու: Ռալոնական կենտրոն տանող ճանապարհի վրա սլանում էր մարդատար ավտոն՝ ետևից թողած երկար ու թանձր մի փոշեպուշ, որ ներկված էր վերջալույսի շողերով և թվում էր ոսկի: Այդ մեքենայով նախագահի դուրծը քննած հանձնաժողովն էր հեռանում Հացավանից:

«Յկան, փոշի հանեցին իրենց ետևից ու դնացին» — ինքն իր մեջ փնտնելուց Առաքել ամին ու շուռ եկավ հակառակ կողմը: Զարմացած Հացավանը փութած էր նրա հայացքի տակ: Զարմանքով իրար էին նայում դարմանի հսկայական դեզերը, որոնցից անջատված հացահատիկի վերջին ցենտներները երկու օր առաջ սայլերով պահեստ էին տեղափոխված: Նորակառույց կամուրջի կամարը Առաքել ամուն թվում էր զարմանքից բացված մի բերան: Կարծես Առաքել ամու մտքերին ի պատասխան Զուրաբենց երկնասլաց բարդին զարմանքով օրորեց իր ղուլը: Բնի մեջ մայր արագիլը կանգնած էր մենակ մի ոտի վրա: Հացավանում յուրաքանչյուր դեմք և յուրաքանչյուրը իր զարմանքն ու տարակուսանքն էր արտահայտում: Նժի կոլխոզի պահեստում ամբարված հացահատիկը հանկարծ, մի անգամից, ավազ դառնար, հացավանցի-

ներն այնքան չէին շփոթվի, որքան շփոթվեցին այդ հանձնաժողովի հայտնության առթիվ: Յուրացում և դողություն նրանք համենայն դեպս չէին սպասում իրենց նախագահից: Տարակուսանքը երկու կողմից հարվածող մուրճի նման խլում էր Առաքել ամուսնիկ այս քունքին, մեկ՝ այն քունքին: Նրան իր մտամոլոր վիճակից հանեց ու կտուրից վայր բերեց իր փեսա տրակտորիստ Գևորգը, որ աներոջ հետ միասին ներս մտնելով՝ բռնեցին հարվածներ էր տեղում ինքն իր գլխին և ահագար կրկնում.

— Ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ... ընկեր կամբարյան... դու ինչպե՛ս հավատացիր Մացակ Ավագյանին, ինչո՞ւ հավատացիր, ինչո՞ւ...

— Չնեղանա՛ս, Գևորգ, ջան, — օտարացած մարդու մռայլությամբ արձագանգեց Առաքելը: — Եթե իմանայի առաջուց, որ էս է ձեր կոլխոզը, ոչ կմտնեի, ոչ էլ աղջիկս քեզ կտայի...

— Ախար ի՞նչ է եղել, Առաքել ամի, — բռնեցք զայրույթով կրծքին խփեց Գևորգը: — Լեռնը կոլխոզի ապրանքը վատնող չի, Լեռնը զող չի, գլուխս կկտրեմ... Մացակ Ավագյանը կեղծել է թղթերն ու զրպարտել:

— Ինձ ինչ՝ դողություն է եղել, թե ղրպարտություն, — դատաւորի անողորմությամբ կտրեց Առաքել ամին: — Երկուսն էլ վատ են: Երկուսից էլ ես վախենում եմ:

Հետզհետե վերադառնում էին կանայք ու տղամարդիկ աշխատանքի վայրերից — աշնանացան և աշնանահերկ անողները, ջրվորները, կովկիթները, քար հավաքողները, դարման դիզողները, Նոր Հացավան քար ու շինանյութ փոխադրող սալապանները, — և առաջին լուրը, որ առնում էին առաջին պատահողից, այդ ուսուցից եկած հանձնաժողովի որոշումն էր:

Ընդհանուր դարմանքի և շփոթության մեջ մարդիկ զանազան կերպ էին ընկալում այդ որոշումը: Փիլոն դառնություն զգաց բերանում և փոշմանեց, որ տուն է շինել Նոր Հացավանում: Աղասի Ղուկասյանը սպառկոտալի դռան մոտ հավաքված բազմությանը բացատրում էր, թե մի մարդ, որ ամիսը երեք սիրուհի է պահում, պիտի գողանա, որ տակիցը դուրս գա: Լադոն վշտաբեկ ժպտաց և Ղուկասյանին առարկելու տրամադրություն չգտնելով իր մեջ աննկատելիորեն հեռացավ բազմությունից: Յոթնովյոթերանը կոլխոզի հաշվին հագած Նոր ղգեստի փեշերն օրորելով անցնում էր փողոցից փողոց, ամեն անգամ Նոր խմբերի հանդիպելով բաց էր տնում ընդերը, ատամները դուրս ցցում, երեսները ճանկոտ և

քրկնում շարունակ նույնը, թե կոլխոզը թալանել են, բոլորն էլ
 դող են, Հացաւանի միակ պահապան հրեշտակը Մացակ-ապերն
 է և մեկ էլ Վասակ Չորանյանը: Շմաւոն Մարությանը, որին
 գիմում էին հացաւանցիներն իբրեւ իշխանության, թաքցնում էր
 իր տարակուսանքը և ճշմարտությունն արմատից իմացող մար-
 դու ինքնաւստահությամբ խորհուրդ էր տալիս «հիմնականում»
 սպասել մինչև «հարյուր տոկոսով» կպարզվի, թե ինչ է տեղի ու-
 նեցել: Աղասի Ղուկասյանը փակվեց իր խրճիթ-ընթերցարանում
 և ռաշկոմին գիմում գրեց այն մասին, թե կամբարյանը հնձի ժա-
 մանակ հովանավորել է դաղթական Հարութի իմպերիալիստա-
 կան տրամադրությունները հանդեպ հարևան մի ժողովրդի: Ասա-
 տուր Զուրաբյանը, որ արդեն սկսել էր հաշտվել իր քրոջ և նա-
 խագահի ամուսնության հեռանկարի հետ, հեռվից նկատելով
 Վասակի մոռյլ կերպարանքը, ճանապարհը թեքեց, զնաց տուն,
 բահն առավ և քայլերն ուղղեց դեպի իրենց բրիգադի աշնանա-
 ցանը: Եթե Մաթոսը և Վանո Դավթյանը այդ վիճակի մեջ նրան
 հանդիպեին, մի ծպտում հանեին Հասմիկի կամ նախագահի վե-
 րաբերյալ, Ասատուրի բահը մահացու թափով կիջներ մեկն ու
 մեկի գլխին: Զարուհի Միկինյանը, Մարիամ բաջին, Գոհար Զու-
 րաբյանը, առհասարակ Հացաւանի կանայք մեծ մասամբ, չէին
 հավատում իրենց նախագահի վերաբերյալ այդ մեղադրանքներին
 և սաստիկ լարված էին Մացակ Աւագյանի դեմ:

Հետզհետե լուեցին ձայները Հացաւանում և գիշերն իր սև
 ալիքներով լցվեց քարաշեն բակերը, ծուռ ու մուռ փողոցները
 և հեղեղատը: Մայակ Աւագյանը այդ անթափանց խավարը ճեղ-
 րելով պարտկազմակերպության գրասենյակից գնում էր տուն:
 Սովերի պես անլսելի քայլերով նրան հետևում էր Գրիգորը: Ա-
 վագյանը քայլում էր լուռ ու մեքենաբար: Գիշերային խավարի մեջ
 նա հեշտությամբ էր ջոկում Հացաւանի բոլոր ծուռ ու մուռ փո-
 ւոցները և դարուփոս ճանապարհները: Նրան չէր նեղում գիշե-
 րային խավարը: Մի ուրիշ խավար, ավելի խիտ և խռովահույզ,
 կնճռոտվել էր նրա հոգու մեջ: Վասակ Չորանյանը սառն ընդու-
 նեց նրան: Ի՞նչ էր այդ նշանակում: Մացակը նրա տրամադրու-
 թյունը շոշափելու և նրան իր դաշինքն առաջարկելու դիտմամբ

գնացել էր նրա մօտ և խնդրել, որ իբրև կոլլեկտի ժամանակաւոր նախագահ՝ ցուցում տա ոչխարի դոմը վերանորոգելու մասին: «Լա՛վ, աշխարհը չկործանւից» — գլուխն ահագին բռունցքներէ վրայից բարձրացնելով մոտացել էր Վասակը և կրկին նույն մեռալ գիրքն ընդունել: Միթե՞ նա ուրախ չէր, որ Մացակը նրա հակառակորդին շարքից հանելով բաց է անում նրա ճանապարհը դեպի Զուրաբենց Հասմիկը: Չէ՞ որ նա թշնամացել էր Մեղրածորեցու հետ այդ աղջկա պատճառով: Նա նրան չէր էլ բարեկամ: Ուրեմն նա Մացակին պետք է ընդուներ իբրև բնական դաշնակից, մանաւանդ, որ Մացակին հաջողվեց փաստաթղթերով ապացուցել Մեղրածորեցու հանցանքը: Դարձյալ խառնովել էին Մացակ Ավագյանի հաշիվները: Նա դարձյալ զգաց, որ չի կարողանում հասկանալ այդ երիտասարդներին: Իսկ ի՞նչ կատացվի, եթե հանկարծ Վասակը չպաշտպանի Մացակի հարձակումը Մեղրածորեցու դեմ: Այդ մտքից փշաքաղվեց Ավագյանը: Ուրեմն պետք է ամրացնել գործը նորանոր մեղադրանքներ հնարելով: Պետք է հակառակադրական հանցանքներ գտնել Մեղրածորեցու վրա և բանը հասցնել մինչև այնտեղ, որ նրան բանտարկեն: Մեղրածորեցին պետք է ոչնչանա, ալլապես նա կսնչացնի Մացակին: Կարելի է օգտագործել չորրորդ բրիգադում եղած խոսակցութունը: Բայց դա քիչ է: Պետք է գտնել ամօլի ծանր և մահացու մեղադրանք: Եթե չկա, պետք է սարքել, հնարել: Եւ Մացակ Ավագյանը, որ չէր էլ տեսել Գրիգորին և չգիտեր, որ նա նրան հետևում է սովերի պես անլսելի քայլերով, ձայն տվեց.

— Գրիգոր՝

— Էստեղ եմ, Մացակ-ապեր, — երկար լռութունից շոքացած կոկորդը մաքրելով արձագանքեց Գրիգորը:

— Գնա՛, գտի՛ր՝ Աբելին, թեկուզ ասեղի ծակից:

Եւ Մացակ Ավագյանը ներս մտավ՝ ծանր դաբբասն իր ետևից փակելով:

Հանձնաժողովի մեկնումից հետո Լևոնը գլուխ եկավ դրասենյակից և տուն գնալուց առաջ քայլերն ուղղեց դեպի կալատեղը, որպեսզի առանձնության մեջ մտքերը հավաքի և պարզի, թե ի՞նչ կատարվեց իրեն հետ: Նա նույնպես տեսավ, թե ինչպես

հանձնաժողովի մեքենան հեռանում էր Հացալանից՝ ճանապարհի վրա քուշուշ անող հավերին ցրիվ տալով ու ետևից փոշու երկար մի ամպ հանելով։ Նրա համար միանգամայն պարզ էր երկու բան. Մացակ Ավագյանը նրան խաբեց և նրա դեմ սկսել էր այդ հարձակումը Գրիշա Սանդարյանի հովանավորությամբ։ Նա պարզ պատկերացնում էր իրեն դեմ հարուցված մեղադրանքի ամբողջ լրջությունը, ինչպես նաև իր հակառակորդների ուժն ու կատաղությունը։ Նա պատկերացնում էր և միաժամանակ զարմացնում, թե ինչքան հանդիսոտ է մտածում այդ բոլորի մասին։ Նա անհամեմատ ավելի շատ էր ազդվել Անուշ Աղամյանի հետ ունեցած միջադեպից, քան այս դեպքում, երբ նրան սպառնում են օգոստոսի յոթի օրենքով։ «Ի՞նչ է... ուրեմն՝ կոխվե՞լ» — ժպտաց Լևոնը՝ դիտելով դարձանի դեղերի վրա հատիկ որոնող սարյակների երամը, որ ամպի պես իջնում էր մի դեղի վրա մի վալրիկյան շանցած բարձրանում և օդը խրխռացնելով սլանում դեպի մյուս դեղը։ Լևոնին տիրել էր մի տարօրինակ անդորրություն։ Ինչի՞ցն էր ուղի։ Գուցե նրանից, որ իր կյանքի վերջին տասնամյակում առաջին օրն էր, որ նա ազատ էր աշխատանքից, պատասխանատվություն չուներ ուղից։ Զրոսնող մարդու հանդարտ քայլերով նա իջնում էր դեպի գյուղը։ Աշնանային երեկոն գունատվում էր աննկատելի արագությամբ և հետզհետե ավելի պարզ էին դժագրվում գյուղական տները և շրջակա լեռները։ Հեղեղատից այն կողմ իրիկնալին նույն թախծոտ խաղաղության մեջ սպիտակին էր տալիս Նոր Հայ սվանը և կարծես նայում էր Լևոնին ինչ որ մի դառն մտերմությամբ։ Գյուղի վրա արևն արդեն մայր էր մտել և միայն Զուրաբենց երկնասլաց բարդենու կատարն էր շողշողում նրա վերջին ճառագայթների տակ։ «Տեսնես՝ ինչ է մտածում հիմա Հասմիկը» — քնքուշ երգիծանքով մտածեց Լևոնը և քայլերն արագացրեց դեպի տուն։

Արուսը նրան սպասում էր սարսափից կիսամեռ վիճակում։ Յոթնամյակեանը տեսել էր նախագահի կնոջը կոլխոզային գրասենյակի բակում, հայտնել էր հանձնաժողովի որոշման մասին, անեծքի և լուտանքի հեղեղ էր թափել գլխին, անվանել էր գյուղի «խմորակերների վիզը դարկող», ասել էր, թե կառավարությունը նրանց կգնդակահարի, և ապա հեռացել՝ կոլխոզից ստացած նոր հագուստի փեշերն օրորելով։ Վերջին ամիսների ընթացքում առաջին անգամը լինելով՝ Լևոնը մոտեցավ իր կնոջը և ձեռքը մտերմությամբ դրեց նրա ուսին։

— Արո՞ւս... ինչո՞ւ ես վախեցել: Երբեք մի՛ վախենա: Ես միանգամայն անմեղ եմ և այդ կապացուցեմ: Միանգամայն պարզ է, որ կապացուցեմ:

Ուրիշ պարադաներում Լևոնի այս ջերմագին եղանակը բավական էր, որ Արուսը շողար երջանկովթյունից, ինչպես լալկան ուռենին՝ անձրևից հետո պայծառ արևի տակ: Բայց նա ասելի կծկվեց և աղիողորմ հեծկլտանքի միջից միայն կարողացավ թոթովել:

— Տներս քանդվեց, Լևոն ջան... երեխե՛քս...

— Ինչո՞ւ տներս պիտի քանդվի, — միանգամայն ինքնավստահ և սրտապնդիչ եղանակով նրան հանդիմանեց Լևոնը: — Մեղ զրպարտել են: Կեղծ փաստաթղթեր են սարքել: Ես դիտեմ, թե ո՞ւմ ձեռքով են կեղծված մեր ձեռագրերը: Միանգամայն պարզ է, որ ես այդ կապացուցեմ: Հանգստացի՛ր: Թող վախենան ներանք, ով որ հանցանք ունի: Ես և դու մեղավոր չենք:

Արուսի նիհար մարմինը հանկարծ փուլ եկավ թախտի վրայից և ընկավ հատակին: Նա գրկեց Լևոնի ոտները, սեղմեց իր գրկի մեջ և հուսահատ հառաչեց.

— Դու մեղավոր չես, Լևոն ջան... բայց ես... ես մեղավոր եմ... խնայի՛ր ինձ...

— Ինչպե՞ս թե մեղավոր ես, — ընդոստ վեր ելավ Լևոնը՝ ոտքերն ազատելով կնոջ գրկից:

— Ես թղթեր եմ ստորագրել, — հատակի վրա բերանքսիվայր ընկած տեղից ողբում էր Արուսը: — Ստորագրել եմ ու մեր տունը քանդել...

— Ի՞նչ թուղթ ես ստորագրել, ա՛յ կնիկ, — լայնացած աչքերով հարց տվեց Լևոնը:

— Ես նոր եմ հասկանում, թե ինչ թուղթ եմ ստորագրել, — նույն եղանակով նույն դիրքի մեջ շարունակում էր տվայտել Արուսը: — Ես նոր եմ հասկանում, թե ինչո՞ւ էն բրդոտ աղվեսը ինձ համոզում էր, որ թղթեր ստորագրեմ:

— Սպասի՛ր, սպասի՛ր, սպասի՛ր... — Կնոջ ձեռքից բռնեց, բարձրացրեց ու թախտի վրա նստեցրեց Լևոնը: — Դու այդ ինչե՞ր ես ասում: Ի՞նչ թուղթ ես ստորագրել: Ե՞րբ ես ստորագրել: Լաց մի՛ լինիր: Հանգստացիր և մանրամասն պատմիր, թե ի՞նչ ես արել:

— Ես քեզ համար եմ արել, Լևո՛ն ջան, — սարսուփահար ա-

ղաղակեց Արուարը:— Քեզ համար ու երեխաներիս համար... խնայի՛ր ինձ...

— Այ Արո՛ւա, մի՛ վախենա, — նրա կողքին նստեց և ձեռքերը նրա դեմքից ուժով և տարաւ լեռներ:— Դու միանգամայն հանդիստ պատմի՛ր, թե ինչ է եղել: Մի՛ վախենա, ես քեզ բան չեմ ասի:

Եւ Արուար հեծկտալով, շնչասպառ լինելով, կոկորդոմ ըզգալով սեփական արցունքի դառնությունը և մեջքնդմեջ լեռնի ներողամտությանը դիմելով պատմեց ամբողջ եղելությունը: Լեռնը լսում էր այդ բոլորը առանց որեւէ դարմանքի և միանշանկա՞մ հեղնական ժպիտով: Նրա այդ հանգստությունից Արուար հետզհետե քաջալերվում էր և նորանոր մանրամասնություններ հիշում:

— Միանգամայն պարզ է, — բացազանչեց Լեռնը, երբ Արուան ավարտել էր պատմությունը և սպասում էր նրա դատաւճոխին:— Օգտւի՛ւ են քո միամտությունից և քեզ քաջել են գործի մեջ՝ հետապնդում ինձ մեղադրելու նպատակով: Միանգամայն պարզ է, որ հիմարություն ես արել: Բայց մի՛ վախենա: Եթե քեզ կանչեն հարցաքննության, դու ոչինչ մի՛ թաքցնի, պատմիր այնպե՛ս, ինչպէս պատմեցիր ինձ: Այդ մի փոս է, որի մեջ կընկնեն փոքրողները...

Արուար չէր սպասում, որ իր ամուսինն այդքան հանդիստ ու մեծահոգի վերաբերմունք ցույց կտա դեպի նրա հանցանքը: Նա կարծում էր, բաւական է, որ Լեռնը լսի այդ մասին մի թեթեւ հայտնություն, ապա գլխարկը կառնի և դուրս կգա տնից ալլաւ երբեք չվերադառնալու համար: Նրան դարմանք և ուրախություն էր պատճառում իր ամուսնու խաղաղ և ինքնավստահ կեցւածքը: Լեռնը կնոջ երկյուղը փարատելու և նրա տանջված ներվերը հանգըստացնելու նպատակով շոյեց նրա մազերը և նորից սրտապընդիչ խոսքեր ասեց նրան: Այդ պահին նա իր առաջ տեսնում էր ոչ թե իր կնոջը, որի հետ նա գտնվում է գծոված հարաբերութւոնների մեջ, այլ իր պատճառով թշնամական խարդախությունների ցանցը նետված մի զոհ, որին հարկավոր է փրկել ու մխիթարել: Արուաի աչքերից հոսում էր ուրախության արցունքը: Վերջին ամիսների ընթացքում նա առաջին անգամ իրեն զգում էր հանդիստ ու երջանիկ...

Լեռնը ախորժակով ընթերց և խորը քնեց մինչև առավոտ: Մի զարմանալի բացառութեամբ նա չէր կորցնում ոչ ախորժա-

կը և ոչ էլ քունը, ինչքան էլ մռայլ տրամադրութեան մեջ լինէր, ինչքան էլ մեծ լինէին նրան սպասող վտանգները: Ընդհակառակը՝ արտակարգ ուրախութիւնն էր նրան զրկում քնից և ախորժակից: Այդ հատկութեան շնորհիւ նա կյանքի բարդութեանները տանում էր հեշտութեամբ և հանդիստ ներմերով եւք էր որոնում ու գտնում: Նա սլարզ սլատիերացնում էր սկսված կովի բոլոր դժվարութեանները և անվախ սրտով գնում էր նրանց ընդառաջ:

Առաւիտեան Լեոնը դուրս եկավ գյուղամեջ նույն խաղաղ և ինքնավստահ տրամադրութեամբ: Կովստղնիկներից շատերը, մահաւանդ կանայք նրան բարեւում էին ընդդժմած համակրանքով: Այդ ավելի ամրացրեց նրա ինքնավստահութիւնը: Նա ուզում էր հանդիպել իր ընկերներին, նրանց հետ խորհրդակցել, ճշտել մի ջաքք փաստեր՝ կազմելու համար Կենտկոմին ուղղված իր գրավոր բացատրութիւնը, որ և լինելու էր գլխավոր հակահարվածը: Օրը կիրակի էր և համարյա բոլորը գյուղումն էին: Նա հանդիպեց Լադոյին, Գեորգին, Շմավոնին, Առաքել ամուսնու, Մարիամ բաջուն և ուրիշներին: Վատտակին չուցեց հանդիպել: Վատտակն ինքն էր նրանից խոտմել և հարստութեւնը թույլ չէր տալիս Լեոնին՝ նրա օգնութեանը դիմելու: Եթէ Վատտակն անցել է հակառակորդների կողմը, ապա... Լեոնը չէր ուզում այդ մասին մտածել: Հասմիկը չէր երևում, ցուցե հարկավոր էլ չէ նրան հանդիպել: Խեղճ աղջիկ: Ով գիտէ՝ հիմա ինչ է մտածում: Գուցէ ամաչում է տրեխից դուրս գալ...

— Լեոն... — զոգանջեց Հասմիկը սրտապատառ ուրախութեամբ:

Լեոնը ետ նայեց: Տրակտորների պարածի կողմից համարյա վազելով գալիս էր Հասմիկը: Նա հեռավո՛ր հասավ ու փաթաթվեց Լեոնի թևին: Տոնական կտալույտ զգեստի մեջ աշնանային օրվա մեղմ արևի տակ նրա գեմքը բացված էր ինչպէս մի փաթեթում տուղտած աղիկ, ժպտում էր կարտի և հավատքի, կարեկցութեան և ցասման իրար հաջորդող երանգներով:

— Հասմիկ, — իր աջ աչտի վրա փոս առաջացրեց Լեոնը:

— Նա քեզ առաւիտեանից փնտրում էի և չէի կարողանում

դտնել,— ուրախ շնչարդելությամբ խոսում էր աղջիկը։— Հո չե՞ս վախենում... բան չեն կարող անել։ Մի մտածի՛ր։

— Ո՛չ, Հասմիկ... ես միայն մտածում էի, որ դու..

— Որ ես հավատացել եմ Մացակ Ավագյանի սարքած փաստաթղթերին,— հանդիմանեց Հասմիկը։— Որ ես ասում էի, Մացակ Ավագյանը դատարարակից ոչ պտուղ չի՞։ Տեսա՞ր։

— Տեսա, Հասմիկ ջան,— թեթև հառաչեց Լևոնը։— Բայց չեմ ամուսնացել։ Ես քեզ հետո կբացատրեմ, թե ինչո՞ւ չեմ ամուսնացել։ Ես այժմ ինձ ուժեղ եմ դպում, քանի որ դու ինձ հետ ես։ Ինձ հետ է Հացավանը, ինձ հետ է հաղթանակը։

Նրանք թեանցուկ բարձրացան բլուրը և սկսեցին դիտել շրջակայքը։ Օրը սլայծառ էր։ Աշնան մեղմ արևն իր սպիտակ լույսը գոմեշի կարապի պես քսել էր Հացավանի տափակ ու հողածածկ տանիքներին։ Նրկիները լվացված էր մի անտեսանելի ձեռքով և միայն ամպի մի ծվեն մնացել էր դեմիթի վրա ինչպես մածնի չորացած հետքը ամպերի հատակին։ Հեռվում, Նոր Հացավանում ինչպես չորս լեռնադադաթ լուրջ ու վիթխարի տեսքով բարձրացել էին խոտի դեղերը։ Հեղեղատի ամպին փռված էր նորատունկ տանձենիների այգին իր կարմիր սաղարթներով։ Գեղերի վրա խաղաղ սավառնում էին Հասմիկենց բարդենու արագիճները։ Մի խումբ կոլխոզնիկներ սարքում էին Մարիամ բաջու նորաշեն տան կղմինդրն կտուրը։ Հեռավորության վրա նրանք շարժվող տիկնիթների տավալորություն էին դործում։ Գյուղի շուրջը տափարակների և լեռնալանջերի վրա բոլորածե տարածված էին համայնական արտերը երեք մեջընդմեջ գույներով՝ հնձված հանդամասերի խարտչաշուքյամբ, աշնանահերկերի սևությամբ և աշնանացանի համատարած կանաչով, որ արևկող լանջերի վրա շողշողում էր նոր լվացված և հարթուկված մետաքսի նման իսկ սավերոտ տեղերում մուգ էր ու հիշեցնում էր թափը։ Արտերից այն կողմ բլրագագաթների և լեռնալանջերի վրա պուրակ-պուրակ գրված էր անտառը, խաչտալով դեղին, կարմիր, կանաչ, օսկեգույն և բազում այլ գույների ու նրբերանգների մի լուռ ներդաշնակությամբ։ Հասմիկը երկու ձեռքերով Լևոնի թևը գրկած ու հենված նրա ուսին դիտում էր իր հարազատ այդ շրջապատի աշնանային խաղաղ ներդաշնակությունը, չգիտակցելով, որ այդ գեղեցիկ է, մանկությունից վարժված լինելով միայն նայել և լուռ դմայլվել։ Ամենասուր բերկրանքը նա դուռ էր աշնանացանի

վառ մետաքսաշող կանաչից, որին հառած իր ճառագայթաւոր փառքերը՝ նա բացադանչեց.

— Ա՛յ, սա քեզ կալաշտպանի, Լեոն: Նայի՛ր:

Վայարանի կողմից իր դանդաղ ու հսկայական քայլերով դեպի դուռն էր բարձրանում Վասակը: Լեոնին ու Հասմիկին նա նկատել էր, ճանապարհը թեքել և անցնում էր հետքից՝ առանց նրանց կողմը նայելու: Լեոնն ու Հասմիկը խորհրդաւոր տխրութեամբ իրար ժպտացին:

— Գնա՛նք:

Նրանք դանդաղ շարժվեցին դեպի դուռը: Հասմիկը Լեոնին թեմեցնուկ էր արել ցուցարար մտերմութեամբ՝ հացաւանդիններին հասկացնելու համար թե նա անմեղ է և անպարտելի: Աջ և ձախ հանդիպողներին բարեկեցիկ նրանք իջան դեպի կամուրջը, ուր շինարարությունից մնացած քարակույտերի մոտ հաւաքւած էին մի խումբ մարդիկ: Նախագահին և Զուրաբին Հասմիկին տեսնելով նրանք փոխեցին խոսակցության նյութը: Լեոնն ու Հասմիկը նրանց բարեկեցին և ուղում էին անցնել, երբ հանկարծ խմբի միջից նրանց ընդառաջ վազեց Անուշ Ադամյանը և Հասմիկի ձեռքից քաշելով ծղրտաց.

— Բա՛յ թող նրա թեք:

— Վա՛հ,— բացադանչեց Հասմիկը՝ Լեոնի թեք ակամայից բաց թողնելով:

— Նա իմն է,— Հասմիկի և Լեոնի միջև կանգնելով և երկու ձեռքով նրա ձեռքն ամուր բռնելով՝ շարունակեց Անուշը:— Գրանանք, Լեոն ջա՛ն:

Այդ այնքան արագ էր կատարւած, որ Լեոնն ապշեց՝ տեսնելով իր ձեռքը այդ կնոջ ձեռքերի մեջ և նայելով նրա հանդուգն ու տենչաշող աչքերին: Նա զսպւած խստութեամբ շնչաց.

— Հեռացի՛ր:

— Չեմ հեռանա,— համառեց Անուշը նույն տենչաշող աչքերով:— Ես քեզանից պատիւ եմ պահանջում: Տունս մտար դիշերով, անունս աշխարհով մեկ արիր ու հիմա Զուրաբի աղջկա ետեւն ես ընկե՛լ: Չէ՛, էդ մեկը չի անցնի:

Քարակույտի մոտ հաւաքւած մարդիկ զարմացած նայում էին, թե ինչով կ'ընդհանա այդ արտասովոր տեսարանը: Հասմիկն այլևս չդիմանալով այդ կնոջ անամոթ խոսքերին շտապ հեռա-

ցաւ ու մտաւ իրենց տունը: Լեոնը գերմարդկային ջանքերով՝ զսպում էր իր կատաղությունը.

— Թո՛ղ ձեռքս:

— Չեմ թողնի,— խելագար համառությամբ շարունակեց Անուշը:— Դու պիտի դա՛ս:

— Ո՞ւր պիտի դամ, այ կին:

— Դու պիտի դաս իմ տունը: Դու իմն ես, իմ ամուսինն ես, Լեոն ջա՛ն...

— Դու խելագարվել ե՛ս այ կին... հերի՛ք է, ինչքան զրպարտեցիր... բա՛ց թող ձեռքս:

— Բա՛ց չեմ թողնի,— Լեոնի ձեռքը բաց թողնելով նրա վերնաշապկի օձիքին կառչեց Անուշը:— Մինչև որ էս ժողովրդի առաջ չխոստովանես, որ ինձ խոսք ես տվել, քեզ բաց չեմ թողնի:

— Բաց թող ինձ, այ կին... ինչ ես ուզում դու ինձանից,— անասելի ցասումով մեղմացաւ Լեոնը:

— Բաց չեմ թողնի, Լեոն ջա՛ն, ազիզ ջա՛ն,— շարունակեց Անուշն իր զիւլային գրգռիչ քնքշախոսությամբ:

— Բաց թող, ասում եմ քեզ...

Լեոնը բռնեց իր օձիքից կառչած կնոջ ձեռքերը և թեթև ուժով նրան իրենից ետ հրեց: Անուշը ետ-ետ գնաց և մեջքով ընկաւ կամուրջի վրա:

Գյուղի դանազան կողմերից դեպի կամուրջը նետվեց տղամարդկանց, կանանց ու երեխաների բազմությունը և լցրեց կամուրջն ամբողջ լայնությամբ ու երկարությամբ:

— Ինչ եղա՞վ...

— Ով խփեց...

— Մեռա՞վ...

— Բան էլ չի եղել,— բարձրաձայն հայտարարեց Անուշին օգնության հասած կանանցից մեկը:— Աչքերը բաց արա՛վ: Գրուխն է միայն շարդվել:

Անուշը նորից փակեց աչքերը և ուշաթափվեց: Գյուղից դեպի կամուրջը հոսող բազմության հետ եկավ Մացակ Ավագյանը ծնկները ծեծելով ու ողբաձայն աղաղակելով:

— Ո՞վ է սպանել իմ քրոջ աղջկան, իմ անտեր, որբւայրի՛ Անուշին... վա՛յ իմ գլխին, վա՛յ իմ պատվին...

— Բան չի եղել Մացակ ապեր,— հանգստացրեց մի ձայն բազմության միջից։— Աչքերը նորից բաց արավ։

— Ո՞վ է խփել,— չլսելով նրան հանգստացնող ձայնը՝ շարունակում էր Ավագյանը։— Ո՞վ է խփել իմ քրոջ աղջկան... Մի ցույց տվեք խփողին, ա՛յ բարեկամներ, ա՛յ հացաւանդիք Մի ցույց տվե՛ք է՛...

Մի քանի հոգի լուռ գլխով արին իր կատարածի գիտակցության մեջ արձանացած Լևոնի կողմը։ Մացակ Ավագյանը կանգ առավ դարձանքից երկարած երեսով, նրա կանաչ ու խոշոր աչքերը այնպես լայնացան, որ կարծես թե նա սկսում էր խելագարվել։ Ապա նա մոտեցավ դանդաղ հեալով։

— Դու քանի՞ գլխանի ես, որ Հացաւանի կանանց վրա ձեռ ես բարձրացնում, Մեղրաձորեցի՛...

Լևոնը ոչ նայեց և ոչ պատասխանեց։ Անուշով ղբաղվածների խմբից ջոկնվեց ու մոտեցավ Մարիամ բաջին։ Տեսնելով Լևոնի քարացած և Մացակ Ավագյանի սպառնական կերպարանքները՝ նա հեղձանքով հայտարարեց։

— Դեմ էլ չէր մտել փորը։ Սուսմեռուկ էր արել, որ գլխին ժողովուրդ հավաքի։ Սկի դարդ էլ մի՛ անի, Լեո՛ն ջան։

Բարեկամ ձայնը լսելով Լևոնն արթնացավ քարացումից և կարծես նոր նկատեց և՛ բազմությունը, և իր դեմ սպառնալի դիրքով կանգնած Ավագյանին, որի ներկայությունը կայծակի պես լուսավորեց նրա միտքը։

— Դու է՛լ ես այստեղ, Մացակ Ավագյան... միտնգամայն պարզ է։

— Բա ես որ չիմեմ, ո՞վ պիտի լինի,— իր կանաչ աչքերի ամբողջ կատաղությունը խայթեց Ավագյանը։— Դու ինչպե՞ս ես համարձակվում ձեռք բարձրացնել իմ քրոջ աղջկա վրա։ Հերիք չէ, որ նամուսը դետնով տվիր, հիմի էլ գլո՞ւխն ես տալիս ու ջարդում... դու պիտե՞ս, թե ո՛ւմ հետ գործ ունես։

Լևոնը մոտեցավ Ավագյանին, երեսը մոտեցրեց նրա երեսին, շեշտակի նայեց նրա կանաչ աչքերի մեջ և դանդաղ, սուղպատի սառնությունը, արտասանեց։

— Ես այժմ տեսա, թե ո՛ւմ հետ գործ ունեմ, Մացա՛կ Ավագյան։ Սկիզբդ հաջող է։ Վերջդ... կտեսնե՛նք։

— Կտեսնե՛նք,— ֆշռաց Ավագյանը և մարդիկ մեջ մտնելով նրանց իրարից բաժանեցին։

Անուշին արդեն ուշքի էին բերել և թևերը մտած տանում էին տուն: Դեպքի վայրը հասան Գևորգը, Լադոն, Առաքել ամին և աշխատում էին հանգստացնել առանց այն էլ հանգիստ իր կառուցած կամուրջի քարաձաղի վրա նստած Լևոնին, որ մտածում էր. իրեն համար աղետալի այդ միջադեպը «Կոմունիզմի կամուրջի» վրա տեղի ունեցավ պատահաբար, թե կանխամտածված պլանով: Դեպքի վայրը եկավ վերջապես նաև Շմավոնը և իշխանական կտրուկ եղանակով հորդորեց, որ բազմությունը «հարյուր տոկոսով» ցրվի և ճանապարհ տա դեպի Նոր Հացավան շինանյութ փոխադրող սալեերին: Երևաց քիչ հետո միլիցիայի լիազորը և կիսակարեկցական և կիսահրամայական շեշտով դիմեց Լևոնին.

— Հետևեցեք ինձ, ընկեր Լամբարյան, արձանագրություն կազմելու համար:

Վասակն այնպես էլ չերևաց: Երբ պարտկազմակերպության տեխնիկական քարտուղար Ադասի Ղուկասյանը նրան ղեկուցեց նոր կամուրջի վրա պատահած խայտառակ դեպքի մասին, նա գլուխը բարձրացրեց հակայական բռնկանքների վրայից և, շատանելով, թե լսել է տեխքարտուղարի խոսքերը, կարգադրեց հրավիրել պարտկազմակերպության դռնփակ նիստ: Նիստը հավաքվեց քսան բուլկի ընթացքում: Բոլորը լուռ էին՝ ճնշված ու ներքուստ լարված: Վասակը վերջապես խղելով իր խոշոր ու մռայլ կերպարանքի լուծվումը խոսեց այն մասին, որ անհրաժեշտ է հավաքել բրիգադավարների և օղակավարների խորհրդակցություն՝ քննելու համար բերքի բաշխման և Նոր Հացավանի կառուցման հերթական խնդիրները: Ղուկաս Տոնոյանը հիասթափված եղանակով հարց տվեց.

— Բաս էնի՞քը...

— Ինչ «էնիք»,— առյուծի զսպված մոլտոցով կտրեց Վասակը:— «էնիքով» կղբաղվենք այն ժամանակ, երբ քննությունը կըպարզի, թե ինչ խայտառակություն է կատարված: Այստեղ բոլորիս «էնիքն» է դրված... «էնի՞ք»:

Ղուկասը կրիայի պես Ներս քաշեց վիզը և կծկվեց իր դորշ բրդե ֆրենչի մեջ, սրի կոճակները արձակել էր: Պարտկազմակեր-

պուխտան մյուս անդամները նույնպէս շտշափեցին այդ հարցը։ Նրանց համար հանելուկային էր Վասակի դիրքը։ Զարմանում էին, թե ինչպէս կրակոտ և անզուսպ այդ երիտասարդը, որ չէր կարող իր վերաբերմունքը անմիջապէս շարտահայտել քննութեան ենթակա հարցերի նկատմամբ, կազմակերպութեան քարտուղար դառնալու օրից միանգամից փոխվեց, լրջացավ, դարձավ խորհրդավոր ու սակավխոս։ Գիտեին, որ նա Լամբարջանի հետ գօտված է Զուրաբենց աղջկա պատճառով։ Գիտեին, որ նա տառապում է խանդից։ Բայց ինչ դիրք պիտի բռնի Լամբարջանի հանդեպ այս դեպքերից հետո, այդ ոչ ոք չէր կարողանում կռահել, մինչև անգամ նրա մոտիկ ընկերները՝ Լադոն ու Գևորգ Միկինյանը։

— Ես հարցուր տոկոսով համաձայն եմ ընկեր Զոբանյանի հետ,— պեպենոտ ձեռքով ծծանը վերցրեց ու էլի տեղը դրեց Շմավունը։

— Այո,— եզրափակեց Վասակը մնայլ վճռականութեամբ։— Ինչքան էլ «էնիք» լինի, մենք պիտի կատարենք բերքի օրինակելի բաշխում, մենք պիտի շարունակենք Նոր Հացավանի շինարարութեանը և մեր առաջ դրված բոլոր աշխատանքները։

Երեկոյան բրիգադիրների և օլակավարների խորհրդակցութեան ժամանակ զանգահարեց Սանդարյանը և պահանջեց, որ վաղը ռաշոնական կոմիտե ներկայանան Վասակ Զոբանյանը, Ղուկաս Տոնոյանը և Լևոն Լամբարջանը միլիցիայի արձանագրութեան հետ միասին։

ԵՐԵՍՈՒՆՅՈՒԹԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Լևոնին տարան ռաշոնական միլիցիատուն։

Միլիցիայետը նրան ծանոթ էր։ Նա Լևոնի տեղակալն էր եղել երեք տարի առաջ. երբ Լևոնը կառավարում էր ռաշոնի խոշորագույն անասնապահական սովխոզը։ Թերևս այդ էր պատճառը, որ միլիցիայետը Լամբարջանին ժամանակավոր կալանատուն ուղարկելու արարողությունը հանձնել էր իր տեղակալին, որին Լևոնը առաջին անգամն էր տեսնում։ Մեքենաբար նա պա-

տասխանեց բոլոր հարցերին, ստորագրեց ինչ որ թուղթ և հետեւեց միլիցիոներին:

— Հը՞, ի՞նչ ես գողացել, — կալանատանը Լևոնին դիմաւորեց նեղ ճակատով, խոշոր աչքերով հաստիկ անճոռնի մի երիտասարդ, որին կալանավորները «Ծխտիկ» էին ասում:

— Հիմար խելքդ, — մռայլ պատասխանեց Լևոնը և առանց նայելու Ծխտիկի սեղմած բռունցքներին՝ տեղավորվեց անկյունում դրված նստարանի վրա:

Ծխտիկը զարմացած նայեց մյուս կալանավորներին, և դիմաշարժով հասկացրեց, որ գործ ունեն ըստ երևույթին շատ մեծ գողի հետ: Բոլորն սկսեցին հարգանքով ու հետաքրքրութեամբ նայել նորեկի կողմը: Մինչև անգամ դադարեցրին թղթախաղը: Բայց ավելի մեծացաւ նրանց զարմանքը, երբ մի քիչ հետո ներս մտան երկու միլիցիոներներ՝ բերելով մի մահճակալ, անկողին և նրանցից մեկը հայտարարեց.

— Ոչ ոք չմոտենա, սա ընկեր Լամբարյանի համար է:

Լևոնը մեկնվեց մահճակալի վրա և սկսեց մտածել: Ուրեմն ինքը կալանավորված է: Ահա թե ո՞վ էր Մացակ Ավագյանը: Լեւոնը կարճատես եղավ նրա հանդեպ: Կարճատեսությունը դեկավարի համար հանցանք է: Դե ուրեմն պատիժդ ստացի՛ր: Լևոնը զարմանալի հանգիստ էր, կարծես մինչև իսկ ուրախ, որ ինքը կալանավորված է ոչ թե առանց որևէ մեղքի, այլ հատկապես իր քաղաքական կարճատեսության պատճառով: Լևոնը դառնորեն ծիծաղեց ինքն իր վրա: Նա շարունակ նախանձում էր այն հին բուլշևիկներին, որոնք նստած հն եղել ցարական կամ դաշնակցական բանտերում: Վերջապես ինքն էլ բանտ նստեց: Նվ ինչ բանտ, իր սովետական բանտը: Նրան կալանավորել է իր մոտիկ ընկերն ու տեղակալ Սիսակ Չատինյանը: Ահա թե ուր հասցրեց Մացակ Ավագյանը: Նա լավ սկսեց, կտեսնենք թե ինչպես կը վերջացնի: Գլխավորն այն է, որ Լևոնը վերստին գտավ իր մեծագույն կորուստը, այսինքն վասակին: Մացակ Ավագյանը չափաչար վրիպեց՝ կարծելով, թե նա կարողացել է իրարից բաժանել կոմունիստ ընկերներին: Նթե նա իրոք բաժանել կարողանար, դա կլիներ Լևոնի իսկական պարտությունը: Թե չէ սա ի՞նչ պարտություն է, սայթաքել և ընկնել ռաշոնական միլիցիայի կալանատունը: Այո նա սայթաքեց և շուտով նորից ոտքի կկանգնի: Կամուրջի վրա սայթաքեց և ընկավ ոչ թե Անուշ Ադամյանը, այլ

ինքը՝ Լևոն Լամբարջանը: «Կոմունիզմի կամուրջի» վրա նա սայթաքեց և ընկավ: Բայց նա ոտքի կենի և այն ժամանակ վայ Մացակ Ավագյանին: Եվ Լևոնին դարձյալ տիրեց պաշտարի մոլեգին ուրախությունը:

Կալանավորներից մեկը, նիհար ու կարծես ծանոթ մի երիտասարդ, որ շարունակ երկշոտ հետաքրքրությամբ նայում էր Լևոնի կողմը, — սկսեց երգել.

«Բարի, զեղեցիկ, առաքինի ընկերք մարդու
Փայլեցնում է արևի պես պատկերը մարդու»:

— Է՛յ, Է՛յ, ձե՛նրդ, — թղթախաղն ընդհատելով նրան սաստեց անճուռնի Ծիտիկը, — մի՛ ոռնա:

— Ինչո՞ւ ես մարդուն վիրավորում, — մահճակալի վրա պառկած տեղից ընդոստ ելավ ու նստեց Լևոնը: — Թող երգի իրեն համար: Արի՛ այստեղ, ընկե՛ր ջան:

Երիտասարդը ծանոթ ժպիտով մոտեցավ ու նստեց Լևոնի մահճակալին: Իհարկե՝ ծանոթ էր: Զովեցի կոլխոզնիկ էր: Անու՜նը Արտուշ Մալիկյան: Լևոնը հետաքրքրվեց, թե նա ինչո՞ւ էր կալանավորված: Հո զոդություն չի՞ արել:

— Ի՞նչ եք ասում, ընկեր Լամբարջան, — մինչև ականջակոթերը կարմրեց Արտուշի նիհար երեսը: — Զրպարտություն զո՞հ եմ: Մեր Զովքում մի կին կա՝ Մարուշ անունով, էն որ ձեր Հացավանի հաշվապահի հետ էր: Հարսնացուիս ծնողներին բռնել ու հավատացրել է, թե ես նրա հետ եղել եմ, ամոթից ուղղակի մեռա, ընկեր Լամբարջան: Փողոցում հանդիպեց, մի լավ թակեցի ու բերին միլիցիատուն:

— Լավ չես արել, — ժպտալով հանդիմանեց Լևոնը:

— Բա ո՞նց է՛, ընկե՛ր Լամբարջան, — զղջալու ոչ մի նշան չույց չովեց զովեցի Արտուշը, — բա զրպարտեր ու մարսե՞ր: Ես ասում եմ՝ քեզ հետ չեմ եղել, նա ասում է՝ եղել ես, ես ասում եմ՝ չեմ եղել, նա ասում է՝ եղել ես: Բայ ո՞վ պիտի տեսներ նրա դատաստանը:

Արտուշը լռեց մի պահ և այնուհետև կարմրելով ու կակաղելով աշխատում էր իմանալ, թե ընկեր Լամբարջանն ինչու է այստեղ ընկել:

— Ե՛ս, — վերջապես նրա միտքը հասկանալով ժպտաց Լեւոնը: — Ես էլ քեզ նման զրպարտության զո՞հ եմ:

— Ի՞նչ ես ասում, ընկեր Լամբարյան, ինչքան ուրախ եմ,—
թույլ շտվեց որ Լևոնն իր խոսքը վերջացնի զսվեցի Արտուշը:—
Ինչքան ուրախ եմ:

— Ինչպե՞ս թե ուրախ ես...

— Իհարկե ուրախ եմ, ընկեր Լամբարյան,—հրճվանքով կա-
կաղեց զտվեցի Արտուշը:— Ուրախ եմ, որ քեզ վրալարտել են...
թե չէ մտածում էի... ներողություն, ընկեր Լամբարյան...

— Ի՞նչ էիր մտածում,— թախիժով ժպտաց Լևոնը:

Արտուշը կակաղելով ու կարմրելով վերջապես հասկացրեց,
որ ինքը մտածում էր, թե ընկեր Լամբարյանը, երևի կոլխոզի
ապրանքն է գողացել, որ նրան կալանավորել են...

— Քեզ տեսնելիս ինքս ինձ ասացի, եթե ընկեր Լամբար-
յանն էլ է գողանում, գնանք ջուրը թափվենք, էլ աշխարհում մաք-
րություն ու ազնվություն չկա:

Լևոնը ինքնիրեն երկար լուռ ժպտում էր: Ահա թե ինչ բար-
ձրը կարծիք ունի ռալոնի աշխատավորությունը նրա մասին: Եվ
ինչո՞ւ է Սանդարյանը ձգտում փշրել այդ կարծիքը: Չէ՞ որ դա
ժողովրդին դեպի կոմունիզմ տանելու հզոր մի միջոց է: Կոլխոզ-
նիկները Լևոն Լամբարյանին համարում են մաքուր և ազնիվ կո-
մունիստ: Հենց այդ համարումը սահմանելու համար արժե պայ-
քարել մինչև լիակատար հաղթանակ:

Մի քանի օր հետո Լևոնին կանչեցին հարցաքննության: Կի-
սազինվորական տարազով հագնված մի նրբակազմ ու սիրունա-
դեմ երիտասարդ քաղաքավարությամբ հրավիրեց Լևոնին՝ նըս-
տելու գրասենյանի առաջ վիեննական աթոռի վրա: Լևոնը նստեց և
անհամբեր սպասում էր, որ նա վերջացնի ինչ որ մի գրովյան
ընթերցումը: Վերջապես քննիչը կարմիր մատիտով հաստ ընդ-
գծումների կատարեց գրության մեջ և Լևոնի վրա հառեց իր գեղե-
ցիկ ու խորաթափառն աչքերը:

— Դո՛ւք եք Լևոն Լամբարյանը:

— Այո,— պատասխանեց Լևոնը սառն ու անտարբեր եղա-
նակով:

— Հացավանի կոլխոզի նախագահ:

— Այո:

— Ասացե՛ք ինդրեմ,— շարունակեց քննիչը կարճատև լը-
ռությունից հետո,— դուք ե՞րբ եք վերջին անգամ տեսել Գլխոն
Արիստակեսյանին:

— Ի՞նչ Գլխոն Արիստակեսյան,— զարմացավ Լևոնը:

— Ինչպե՞ս թե ինչ Գլխոն Արիստակեսյան,— երգիծանքով
ժպտաց քննիչը:— Դուք նրան մի՞թե չեք հիշում:

— Ես այդպիսի մարդ չեմ ճանաչում,— կտրուկ հայտարա-
րեց Լևոնը:

— Հասլա լա՛վ հիշեցեք:

— Ես հիշեիլու բան չունեմ,— բարկացավ Լևոնը:— Միանգա-
մայն պարզ է, որ դուք թյուրիմացություն մեջ եք:

— Դուք այս ձեռագիրը չե՞ք հիշում,— իր առջևի գրությունը
Լևոնի աչքերի դեմ բռնեց քննիչը:

Լևոնը ուշադրությամբ զննեց գրությունը և բացասաբար գը-
լուխը շարժեց:

— Ծանոթ չեմ:

— Շատ լավ,— թեթևակի հեղնեց քննիչը:— Կարդացե՛ք այս
նամակը: Գուցե դա կթարմացնի ձեր հիշողությունը:

Լևոնը սկսեց մտքում սաստիկ դժվարությամբ կարդալ այն
անժանոթ նամակը, որ հասցեագրված էր նրան, գրված անճու-
նի, անվարժ ձեռագրով բազմաթիվ ջնջումներով: Նամակն սկըս-
վում էր այսպես.

«Սիրելի եղբայր Լևոն Լամբարյա՛ն,

Ես ստացել եմ քո երեք նամակը և նույնպես կարդացել եմ
տղերանց համար և մեր դործի համար ուղարկած քո փողերը նը-
մանապես տեղ եմ հասցրել: Սիրելի եղբայր Լևո՛ն, ների՛ր, որ
քո վերջին նամակին ուշ եմ պատասխանում: Դու գիտես, որ ես
մեր դործի համար անցնում եմ ռաշոնից ռաշոն և նույնպես նոր
անդամներ եմ կազմակերպում: Սիրելի եղբայր Լևոն, տղերքը
վախենում են, որ բոլշևիկները քեզ գովում են և նմանապես քո
նկարը տպագրում են իրենց թերթերի մեջ, դու հանկարծ խափ-
վես նրանց գովասանքներից, թուլանաս և նույնպես դավաճանես
մեր դործին: Ես տղերանց հանգստացրի և հաստատ խոսք տվի,
որ չվախենան քեզանից, ինչու, որովհետև դու մեր դործին հա-
վատարիմ ես եղել և կմնաս մինչև վերջ և նույնպես չես խաբւի
գովասանքներից:

Սիրելի եղբայր Լևոն, տղերքը քեզանից շատ շնորհակալ են,

որ դու մեր գործին օգնում ես թե փողով, թե նմանապես մթերք-
ներով: Բայց, սիրելի եղբայր, մի քիչ զգուշ զործիր, որ քեզ չը-
բռնեն և աշխատանքից չհեռացնեն: Մեր դործը պահանջում է, որ
դու երկար ժամանակ մնաս կոլխոզի նախագահ: Մի վախենա,
շուտով կհասնի կոլխոզի հետ հաշիվ մաքրելու օրը: Մի ամիս
հետո խաթունարխում եղբորս հարսանիքն եմ կաղմակերպելու:
Քեզ հրավեր կուղարկեմ, և խնդրում եմ անպայման դաս, որ լավ
պարենք և հարս ու փեսին առոք-փառոք բերենք ու նստեցնենք
թախտը: Շատը զնայել է, քիչն է մնացել: Քո եղբայր՝ Գվիդոն
Արխատակեսյան»:

Լևոնը կարդում էր այս տարօրինակ նամակը սկզբում սաս-
տիկ զարմացած: Հետո հանկարծ ըմբռնեց նրա նշանակությունը
և ամբողջ մարմնով փշաքաղվեց: Նրան անծանոթ էին այդ նա-
մակի հեղինակը, ձեռագիրը, նրան խորթ էր և օտարոտի այդ
նամակի բովանդակությունը: Բայց ինչ որ մի բան այդ նամա-
կում նրան ծանոթ էր, ինչ որ նյութեղեն, շոշափելի մի հանդա-
մանք, որ Լևոնը ոչ մի կերպ չէր կարողանում պարզել: Քննիչը,
որ ուշադրությամբ հետևում էր նրա դեմքի բոլոր փոփոխություն-
ներին, ճշմարտության հետքի վրա ընկած մարդու ինքնավստա-
հությունը հարց տվեց.

— Պարզ է:

— Միանգամայն պարզ է,— պատասխանեց Լևոնը կարծես
ինքն իրեն:

— Դե ուրեմն պատմեցի՞ր մանրամասն և անկեղծ,— Լևոնի
ձեռքից նամակն առավ և իր գեղեցիկ ու խորաթափանց աչքերը
նրա երեսին հառեց քննիչը:

— Դուք պահանջում եք, որ ես ձեզ հետ անկեղծ լինեմ, ըն-
կեր քննիչ:

— Այո,— հաստատեց քննիչը,— միայն անկեղծ:

— Դուք բոլշևիկ եք,— հանկարծակի հարց տվեց Լևոնը:

— Քննիչը դուք չեք, այլ ես եմ,— խստացավ գեղեցկադեմ
երիտասարդը: Ես ձեզանից բացատրություն եմ պահանջում: Ես
պետական քննիչ եմ և դա ձեզ համար բավական է:

— Դուք պետական քննիչ եք,— շարունակեց Լևոնը՝ առանց
ազդվելու քննիչի խստությունից,— այսինքն արդարության հե-
տախտույդ:

— Այո,— հաստատեց քննիչը ակամա ժպտալով:

— Դե լսե՛ք,— և Լևոնը ուղղվեց իր տեղում՝ հայացքը շեշտակի հառնելով նրա երեսին։— Եթե դուք իսկական բողջեիկ եք և արդարություն հետախուզող, ապա հետախուզեցե՛ք և պարզեցե՛ք, թե ո՛վ է այս նամակի հեղինակը։ Հայտնաբերեցե՛ք և պատժեցե՛ք այս սրիկային, որովհետև նա սուտ է գրել սկզբից մինչև վերջ։ Գարշելի պրովակացիա, որի նպատակն է վարկաբեկել ու ոչնչացնել մի ազնիվ կոմունիստ։ Եթե դուք բողջեիկ եք և արդարություն հետախուզող, ապա հետախուզեցե՛ք և պարզեցե՛ք, թե ինչո՞ւ Լևոն Լամբարյանը, որ տասնհինգ տարեկան հասակում կռվել է կոմունիզմի համար Սպիտակի լեռանցքի մոտ, որ իր ամբողջ կյանքը նվիրել է կոմունիստական պարտիայի գործին, որ երեք հսկա սովխոզ ու երկու կոլխոզ է ոտի կանգնեցրել, որ կառուցել է «Կոմունիզմի կամուրջը» և այժմ էլ կառուցում է Նոր Հացավանք, ինչո՞ւ համար այդ Լևոն Լամբարյանը այսօր նստած է բանտում... Եթե դու իսկապես մեր Սովետական արդարության հետախուզողն ես, ապա հայտնաբերիր և պատժիր զրպարտիչներին իսկ եթե ոչ, ինչո՞ւ ես քեզ հետ պիտի անկեղծ լինեմ... Ինչ օգուտ իմ անկեղծությունից։ Միանգամայն պարզ է...

Նամակը ստացվել էր փոստով Լևոնի բանտարկվելուց մի քանի օր հետո։ Այն պարագան, որ այդ նամակը իր հասցեատիրոջ փոխարեն ընկել է քննչական մարմինների ձեռքը, արդեն կասկածի տակ էր առնում նրա ուղարկողների անկեղծությունը։ Բայց ռայոնական կոմիտեի վերջին որոշումը Լևոն Լամբարյանի վերաբերյալ՝ քննիչ Խաջանյանին հարկադրեց լրջությամբ նայել այդ նամակին։ Ուրիշ պարագաներում նա գուցե կարդար և արհամարհանքով կցեր գործին, բայց այս անգամ նա անհրաժեշտ համարեց խորհրդակցել Սանդարյանի հետ։ Սանդարյանը հաստատ համոզված էր, որ այդ նամակն իսկական է, իր բովանդակությամբ լրացնում և ավելի խորն է հիմնավորում բյուրոյի որոշումը Լամբարյանի մասին։ Նա մինչև անգամ ազատ շունչ քաշեց, որովհետև եթե մինչև հիմա մեկ-մեկ վախենում էր, թե ռայկոմի բյուրոն գուցե սխալ որոշում հանեց, ապա այս նամակից հետո նա այդպիսի վախ այլևս չունի։ Խաջանյանը ժպտալով դուրս էր եկել նրա կաբինետից և սկսել էր Լամբարյանի հարցաքննությունը։ Նա այժմ, իր առաջ պարզ տեսնում էր մի մարդ, որ հազիվ թե ղեաղվեր հասարակ բնույթի գողությունը։ Բայց կալանավորի հուզված խոսքը անկեղծություն էր ներշնչում և քննիչը

իրեն անհամար էր դուռն: Բայց նա ձևացրեց, թե համոզված է կալանավորի հանցավորութեան մեջ և նրա խոսակցութեան սուր ոճին կարեւորութեան չի տալիս: Ոստի շարունակեց հարցաքննութեանը նույն սառն պաշտոնականութեամբ:

— Ուրեմն դուք ծանոթ չե՞ք Գլխոյն Արիստակեսյանին:

— Ես պատասխանեցի՝ որ ոչ, ընկեր քննիչ,— վերավորվեց Լեոնը:

— Եվ առաջին անգամ եք ստանում այս տիպի նամակը:

— Ես այդ տիպի նամակ առաջին անգամն էլ չեմ ստացել:

— Ի՞նչպիս...

— Միանգամայն պարզ է: Այդ նամակը դուք եք ստացել և ոչ թե ես:

— Ուրիշ ոչի՞նչ,— մինչև ականջները կարմրեց քննիչը:

— Ուրիշ ոչինչ:

— Ափսո՛ս,— հեղնանքով հառաչեց քննիչը:

— Ինչո՞ւ «ափսոս»,— բորբոքվեց Լեոնը:— Դուք ուրախ չե՞ք, որ ես անմեղ եմ:

— Ես ուրախ կլինեի, եթե դուք խակապես անմեղ լինեիք... բայց ես չեմ կարող ուրախանալ, երբ դուք չեք խոստովանում ձեր հանցանքը:

— Իսկ եթե ես չունեմ այդ հանցանքը,— շարունակեց Լեոնը նույն բորբոքված եղանակով,— ի՞նչը խոստովանեմ:

— Ուրեմն դուք տեղյակ չե՞ք այս նամակին... Շատ լավ: Տվի՛ք Ձեր դրամը բացատրութեանը: Ահա ձեզ թուղթ... Իսկ ի՞նչ եք կարծում, ո՞վ դրած կլինի այս նամակը:

— Այդ նամակը սարքված է Հացավանում,— բացատրեց Լեոնը միանգամայն համոզված եղանակով:— Բայց ո՞ւմ ձեռքով, չեմ կարող ասել: Բոլոր հացավանցիների ձեռագրերն ինձ ծանոթ են: Ոչ մեկի ձեռագրին նման չի:

— Հապա ինչո՞ւ եք ենթադրում, որ նամակը սարքված է Հացավանում,— հարց տվեց քննիչը:

— Չեմ կարողանում բացատրել,— դժվարացավ Լեոնը:— Մի ինչ որ ծանոթ բան կա այս նամակի մեջ և ես չեմ կարողանում ասել, թե դա ինչ է: Գլխի չեմ ընկնում...

— Գրեցե՛ք այդ բոլորը բացատրութեան մեջ,— եզրափակեց քննիչը:— Բայց գրեցեք հանգիստ և պաղարջուն ոճով:

Լևոնը իր բացատրությունը գրեց, հանձնեց քննիչին և ներանից ազատություն ստանալով, ոտքի ելավ:

— Ցտեսություն:

— Ցտեսություն, ընկեր Լամբարյան,— ձեռքը մեկնեց քննիչը հազիվ նկատելի մի ժպիտով:

Լևոնը կալանատուն վերադարձավ լարված ու մարտական տրամադրությամբ: «Նրանք հարձակման են անցել բոլոր կողմերից»— կրկնում էր շարունակ ինքն իրեն: Բայց ինչ կար այդ նամակի մեջ այդքան ծանոթ: Իսկ քննիչն ասաց. «Ցտեսություն ընկեր Լամբարյան»: Միանգամայն պարզ է, որ խսկական մարդիկ շատ կան աշխարհում: Կոեսնեք Մացա՛կ Ավագյան...

ԵՐԵՍՈՒՆՈՒԹԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Վասակը տոմս դնեց և ուզում էր նստել դնացք: Բայց վագոնի աստիճանները դեռ չանցած միտքը փոխեց ու ետ վերադարձավ: Պետք էր առանձին տեսնվել Սանդարյանի հետ և հանգիստ պայմաններում բազմաթիվ փաստերով բացատրել նրան, ապացուցել Լևոնի անմեղությունը: Նվ նա քայլերն ուղղեց դեպի առաջին քարտուղարի բնակարանը:

Սանդարյանը ճաշում էր իր կնոջ, ովքը տարեկան աղջկա և խաչիկյանի հետ միասին: Վասակին ընդունեցին սիրով, տեղավորեցին սեղանի շուրջը և գինի լցրին նրա բաժակը: Չնայած քաղցածությանը և քարտուղարի կնոջ՝ Ասյայի հորդորներին, Վասակը չկարողացավ կես կոտլետից ավելի բան դնել բերանը: Նրա համար սաստիկ անախորժ էր խաչիկյանի ներկայությունը: Սանդարյանն իր փոքրիկ էլընկային նստեցրել էր իր կողքը և իրեն հատուկ եռանդով հեղեղում էր նրա շուրջ իր հայրական հոգատարությունը: Որոտալից քնքշությամբ նա համոզում էր էլընկային, որ նա չհրաժարվի երկրորդ կոտլետից, կարագ էր քսում հացին ու փորձում էր զոռով խցկել քմահաճ աղջկա բերանը, գինի էր ածում նրան և հորդորում, որ խմի ախորժակը բաց անելու համար, խռովում էր և բոպեապեա նորից հաշտվում հետը, հանդիմանում էր Ասյային, որ նա չի նկատում, թե ինչքան է ե-

րեխան վերջերս գունատվել: Ասյան լացակումած բացատրում էր, թե ինքն իր ամբողջ կյանքը մաշել է էլըշկայի վատ ատորժակը բաց անելու ջանքերի մեջ, թե նա հուսահատված է արդեն և այլևս չի կարող դիմանալ այդ վշտին: Ծնողներին օգնության էր հասնում նաև խաչիկյանը՝ իր սուր ու ոսկրոտ քիթը մեկնելով և էլըշկային խոստանալով մի սիրուն ուղիկ, եթե նա ուտի այն բոլորը, ինչ որ նրան առաջարկում են պապան ու մաման: Սանդարյանը կարեկցութուն հայցող հայացքով դիմեց Վասակին.

— Բան չի ուտում:

Վասակին զարմանք ու տհաճություն էր պատճառում այդ բոլորը: Նա չէր տեսել իրենց Հացավանում մի երեխա, որին ծնողները որեէ ձեռով խնդրեին կամ ստիպեին ուտել: Հացավանում նա տեսել էր ընդհակառակը. ծնողները դանդաղում էին իրենց երեխաների շատակերությունից և հենց այդ պատճառով երեխաները ավելի շատ էին ուտում: Դու միայն մեր երեխաներին ուտելու բա՛ն տուր... մտքում քմծիծաղ էր տալիս Վասակը: Նա անհամբեր սպասում էր, երբ կվերջանա էլըշկային կերակրելու այդ սրտամաշ արարողությունը, որ սկսի խոսակցությունն իրեն հուզող նյութի շուրջ: Սանդարյանը վերջնականապես խռովեց երեխայից, երեսը թեքեց ու պայտաձև սեղմեց իր շրթունքները: Ասյան երեխային տարավ մյուս սենյակը՝ հասկանալով, որ այդ հաղթանդամ և լուռ երիտասարդը քարոտղարի հետ գաղտնի խոսակցության համար է եկել:

— Դեհ, Չոբանյան, ես քեզ լսում եմ, — խրոխտաց Սանդարյանը արմունկը հենելով սեղանին:

— Ես Ձեզ հետ ուզում եմ առանձին խոսել, ընկեր Սանդարյան, — կարմրեց Վասակը:

Խաչիկյանը վիրավորվելով ժպտաց ու վեր կացավ: Նրա գրնալուց հետո Սանդարյանն ինքն սկսեց խոսակցությունը: Նա նախ և առաջ Վասակին հանդիմանեց նրա բարեհոգության և անզգոնության համար, բացատրեց, որ Վասակը, ընկերասիրական զգացմունքից կուրացած, չի նկատում Լամբարյանի արտառվոր կողմերը և թերագնահատում է նրա հանցանքի ծանրությունը: Նա հասկացրեց, որ Լամբարյանը կորած մարդ է. նրան կդատեն օգոստոսի յոթի որոշումով, որ նշանակում է պատժի առավելագույն չափ և Չոբանյանի նման ազնիվ մի երիտասարդ իզուր է իր անունը կապում այդպիսի դատապարտված մի մար-

գու հետ: Եւ հետզհետեւ տաքացալ և սկսեց խոսել հռետորական
այնպիսի վարարումով, որ կարծես թէ նրա առաջ նստած է ուս-
յունական ակտիվի ամբողջ բաղմունքունը: Զորանյաւնը մի քանի
անգամ անաշուղ փորձեր կատարեց նրան ընդհատելու և հակա-
ճառելու, բայց ի վերջո հասկացալ, որ նրան մնում է միայն խո-
նարհել գլուխը և լսել, լսել ու լսել: Սանդարյանը նրան ներշնչ-
չում էր այն մըտքը, թէ Վասակը հիմա ոչ թէ պիտի ջանա իր
պաշտպանութեան տակ ստնել ռաշկոմի աչքում՝ վարկաբեկված
և շարքից ընկած մի մարդու, այլ ընդհակառակը պետք է կոլ-
խովնիկներին հասարակական կարծիքը համախմբել ռաշկոմի ո-
րոշման շուրջը և այդպիսով նպատակի կոլխովի քաղաքական և
տնտեսական ամրապնդման գործին: Իր փաստարկումների հե-
ղեղն սպառնելուց հետո Սանդարյանը մեղմացալ և ակնարկեց,
որ եթէ Վասակն իրեն արդարացնի ռաշկոմի առաջ, ապա նրա
համար կբացվին շատ հրապուրիչ հեռանկարներ: Հենց առաջի-
կա պլենումով նա կարող է անցնել բյուրոյի անդամ ռաշկոմից
ազատված ու Երևան փոխադրված Ղաղարյանի փոխարեն:

Վասակին ճանապարհելուց հետո Սանդարյանը բաղմոցի վը-
րա թեք ընկած՝ հանդստանում էր և մտածում: Ինչո՞ւ է այդ Զո-
բանյանը այդքան պաշտպանում Լևոն Լամբարյանին: Արդյոք
հանցավոր կապ չունի՞ նրա հետ: Ոչ: Սանդարյանի վրա այդ
հաղթանդամ երիտասարդը միանգամայն անկեղծ և ազնիվ կո-
մունիստի տպավորություն է գործում: Այդ դեպքում դուքե ինքը
Սանդարյա՞նն է սխալվում Լևոն Լամբարյանի նկատմամբ: Գու-
ցե՞նա իդո՞ւր թույլ տվեց, որ նրան կալանավորեն... Ինչպե՞ս կա-
րող էր թույլ չտալ: Լամբարյանը ծեծել էր Հացաւանի կոլխո-
վուհուն և օրենքով ձերբակալվել: Ռաշկոմը այստեղ նրան օգնել
չէր կարողանա: Մյուս կողմից խաշիկյանի հանձնաժողովը հայա-
նաբերել է նրա հանցանքները իրեն հանձնված կոլխովի սոցիա-
լիստական բարիքը հախշտակելու մեջ: Կարո՞ղ է այդպիսի մարդը
մնալ սլարտիայի շարքերում: Ոչ մի վայրկյան: Թող սովետական
դատարանով ապացուցի իր անմեղությունը և այն ժամանակ...

Սանդարյանը խորապես համոզված էր, որ ինքը ճիշտ է վար-
վել Լևոն Լամբարյանի հանդեպ: Լևոնի գործունեությունը նա
համարում էր անկարարություն և էժանագին հեղինակություն
ձեռք բերելու միջոց: Նրան սաստիկ դրդում էր Լևոնի հեղինա-
կությունը ռաշկոմական ակտիվի մեջ և կոլխովներում: Այդ հեղի-

նախուժվումը ստեղծվում էր ռաջոնական կոմիտեի կամքից անկախ, մինչև անգամ հաստատվում Սանդարյանի կամքին: Եվ Սանդարյանն այդ բանի մեջ գտնում էր ինչ որ հակապարտիական մի բան: Սանդարյանի համար օրինական էր լուր այն հեղինակությունը, որ ստեղծվում է ռաջկոմի ջանքերով և նրա կանխորոշած սահմաններում: Սանդարյանը ամեն վայրկյան զգում էր իր նըվիրվածությունը պարտիային, պատրաստ էր հրաժարվելու հանգըստից, քնից, առողջությունից, միայն թե կատարվեն պարտիայի հրահանգները: Այդ նվիրվածությունը նա համարում էր բավարար հիմք, որպեսզի նրա նկատմամբ քննադատական ամեն մի վերաբերմունք նա ընկալեր թշնամաբար, որպես հակապարտիական ակտ: Նա Լևոն Լամբարյանի մեջ զգում էր իրեն նկատմամբ ինչ որ քննադատական վերապահություն և այդ պատճառով էլ նրան համարում էր անբարեհույս կոմունիստ: Լևոն Լամբարյանի և Լիպարիտի հանցանքը նա համարում էր ոչ թե ներքանց հիացմունքը ռաջկոմի նախկին քարտուղար Նազարեթ Ղորղանյանի հանդեպ, այլ այն, որ նրանք ընդունակ չգտնվեցին այդ հիացմունքը Ղորղանյանից փոխանցել Սանդարյանի վրա, բանի որ Սանդարյանն էր հիմա նրանց փաստական ղեկավարը:

Լևոն Լամբարյանի արատավորություն և հանցավորության վերաբերյալ դատողություններով Սանդարյանը աշխատում էր խլացնել իր խղճի ձայնը, որ երբեմն ասում էր. «Դու նախանձում ես նրան»: Իսկ ինչու՞ և պետք է ես նրան նախանձեմ, մոռցվում էր Սանդարյանը: Ոչ, նա արատավոր է և ես վարվում եմ նրա հանդեպ ինչպես պարտիական ղեկավար: Հացալանի հին կոլխոզնիկ Մոցակ Ավագյանը, Խաչիկյանի հանձնաժողովը և վերջապես փաստերը ապացուցում են Լամբարյանի արատավորությունը, իսկ այդ վասակ Չոբանյանը եկել էր նրան պաշտպանելու: Իհարկե նա երիտասարդ է և գտնվում է այդ խորամանկ մարդու ազդեցություն տակ: Սանդարյանը թույլ չտվեց, որ նա մի խոսք անգամ արտասաներ Լամբարյանի պաշտպանության համար: Նա Չոբանյանին խեղդեց իր քաղաքական պատճառաբանությունների հեղեղում: Եվ Չոբանյանը չկարողացավ մի բառ անգամ ասել: Լուռ ու մունջ վեր կացավ ու դուրս գնաց: Բայց արդյո՞ք լավ եղավ: Գուցե հարկավոր էր թույլ տալ, որ Չոբանյանը խոսեր: Հետաքրքրական էր, թե նա ինչ պիտի ասեր, ինչպես պիտի պաշտպաներ Լամբարյանին: Եվ Սանդարյանն իրեն

քռնեց այն բանի վրա, որ ինքը չի ցանկանում ոչինչ լսել հօգուտ-
Լամբարյանի, նա չի ուզում նրան տեսնել արդարացած, նրա
համար անհրաժեշտ է, որ Լամբարյանը արատավոր լինի... Եվ
Սանդարյանի էություն խորքերից հեռավոր խուլ զանգի պես
հնչեց նորից նույն ձայնը «Դու իրավացի չես»:

Սանդարյանը բարձրաձայն դանդատվեց, որ այս աշխանա-
յին անպիտան ճանձները թույլ չեն տալիս, որ մարդ մի քիչ հան-
գըստանա, շորերը հագավ, դուրս եկավ տնից ու քայլերն ուղղեց
դեպի ուսյկոմը:

Վասակը Սանդարյանի բնակարանից դուրս եկավ սաստիկ
շփոթված հոգով: Սկզբում, տեսնելով քարտուղարի հայրական
հոգատարությունն իր սեփական երեխայի նկատմամբ, նա սկսե-
լ էր հուսալ, որ Սանդարյանն ուշադիր կլինի նաև դեպի մեկ ուրի-
շը, որ զոհ է անհոգի զրպարտության, որ ոչ մի վնաս չի տվել
ոչ գործին, ոչ էլ նրան՝ Սանդարյանին: Բայց Վասակը հիաս-
թափվեց, շփոթվեց և կորցրեց իրականության զգացմունքը: Նը-
րան զարմացնում էր Սանդարյանի համոզված, անկեղծ եղանա-
կը Լեոնի դեմ խոսելիս: Ինչո՞ւ է նա այդքան համոզված Լեոնի
արատավորության մեջ: Ի՞նչ փաստեր ունի: Իսկ եթե փաստեր
չունի և խոսում է՝ մղված թշնամական զգացմունքից, ապա ին-
չո՞ւ բացատրել նրա այդ կոքոտ ու վարակիչ անկեղծությունը:
Վասակի համար պարզ էր միայն մի բան. պահանջվում էր նը-
րանից մի ճակատագրական ընտրություն. հրաժարվել հավատա-
րիմ ընկերոջից, որի հետ միասին սլաքբարել է ազնիվ գործի հա-
մար, այդ գործի անունով դատապարտել նրան և շահել... կամ
հավատարիմ մնալ ընկերոջը, պաշտպանել նրան ուժեղ հակառա-
կորդի դեմ, թեկուզ և նրա հետ միասին տուժելու զնով: Վասակի
խիղճը առաջին անգամն էր դրված այսպիսի ծանր մի փորձու-
թյան առաջ: Նա բնազդորեն հասկանում էր, որ բավական է մի
քայլ այս կամ այն ուղղությամբ և կ'ընկնի ճակատագիրը. առա-
ջին քայլը նժարը կթեքի մի անգամ ընտրած ուղղությամբ և այ-
նուհետև նա հարկադրված կլինի կատարել հաջորդ քայլերը մին-
չև վերջ... կամ, կամ... Եվ դուղական խելոք ու պարզահոգի այդ

երիտասարդը,— երբեք չէր պատկերացնում, թե ինքը մի օր կարող է սովալասել այդ օտարոտի դաժան տարակուսանքներով։ Ի՞նչ անել... Վասակը որոշեց նախ և առաջ խորհրդակցել Հասմիկի հետ։ Եվ նա քայլերն արագացրեց, որ հասնի գեթ ապրանքատար գնացքին։

— Մի՛ խոսիր ինձ հետ,— բացադանչեց Հասմիկն սպանիչ տեսելովթյամբ, հրեալ շուռ տվեց և համարյա վազելով հեռացավ։

Այդ կատարվեց կոլխոզային գրասենյակի բակում, ուր Վասակը, տեսնելով սղջկան, նրան ընդառաջ էր վազել հետը խոսելու և խորհրդակցելու համար։ Վասակն անակնկալ վիրավորանքից քարացած նայեց նրա ետևից, մինչև Հասմիկի թըր-թըռուն կերպարանքը աղոտանում ու ձուլվում էր իրիկնային մը-թընշաղի հետ։ Նա իրավունք ունեւր,— իր ամբողջ էությամբ ինքն իր մեջ անքաց Վասակը։ Եվ՛ն նա չհիմարանար խանդի ստորաքարը զդացմունքով և Լևոնի ձեռքը չմոլներ կախված օդի մեջ, ապա Մացակ Ավագյանը սիրտ չէր անի հարձակվել Լևոնի վրա և չէր ստեղծվի այս ծանր վիճակը։ Վասակը խորտակված հոգով մտավ կոլխոզի գրասենյակը, ուր նրան սպասում էր նոր անախորժություն։ Հաշվապահը նրան հայտնեց, որ այս տարի աշխօրին տրվող կաթնամթերքի նորման անցյալ տարվա կեսին է միայն հավասար։ Եվ՛ն նկատի առնենք այն հանգամանքը, որ հացահատիկի բերքն էլ անցյալ տարվանից պակաս է, ապա դժվար կլինի կոլխոզնիկներին համոզել, որ այդտեղ Լևոն Լամբարյանը մեղք չունի։ Մանավանդ որ որոշ մարդիկ մտքեր են պղտորում, թե կաթնամթերքի պակասությունը անմիջական հետևանքն է նախապահի կատարած ղեղձարարության։ Վասակը հասկացավ, թե ումն է ակնարկում հաշվապահը՝ «որոշ մարդիկ» տեսլով։ Նրան տիրեց հուսահատ մի կատաղություն։ Նա պատրաստ էր նետվել Մացակ Ավագյանի տունը, իր հուժկու մատներով սեղմել նրա մոտ ու նողկալի կոկորդը և պահանջել, որ նա խոստովանի կեղծիքը, ետ վերցնի իր անամոթ փաստաթղթերը։ Բայց այդ միայն բոպեական մի կիրք էր, որ անցավ ու Վասակն անօգնական թոթվեց իր հզոր ուսերը։ Հաշվապահը համակրում էր Լևոն Լամբարյանին և դիտեր, որ այս բոլորը սարքված է նրա դեմ ոչ բարի պիտավորությամբ։ Ուստի նա թաքցրած վրդովմունքով

հայտնեց Վասակին, թե ինչպես Յոթնովյամերանը այս երկու օր է շրջում է գյուղում և ամեն քաջափոխին պատմում է ամենագրե-
պրոխը նորոթյուններ: Իբր թե Մեղրաձորում խուզարկել են Լամ-
բարյանի աներոջ տունը և հայտնաբերել մի կարաս յուղ և մի
կճռճ ոսկի: Իբր թե բռնել են Լևոնի նամակը, որով նա կապված
է մի ինչ որ հակապետական կենտրոնի հետ, կոխողը թալանում
և ուզարկում է այդ կենտրոնին, իբր թե Լամբարյանի կնոջ սըն-
դուկից հանել են քսան զույգ արտասահմանյան կոշիկ, մի կա-
պոց դոլար և նման բաներ: Վասակը ծերունի արտապանին
կանչեց և ուզարկեց Յոթնովյամերանի ետևից:

— Դու էս ինչն՞ր ես տարածում մասսայի մեջ,— գլուխն իր
ահագին բռնեցքների վրայից բարձրացնելով՝ Յոթնովյամերանի
բարեին չպատասխանեց Վասակը:

— Ի՞նչ եմ արել, որ, գլխիդ մատաղ,— սաստիկ խեղճա-
ցած ձեռքերը կրծքին խաչաձևեց Յոթնովյամերանը:

— Դու շատ լավ գիտես, թե ի՞նչ ես արել,— համառոտակի
թվեց Վասակն այն բոլորը, ինչ որ լսել էր հաշվապահից:

— Վո՛ւյ, պապանձվեմ ես,— զույգ ձեռներով երեսները
սուտ ճանկոնեց Յոթնովյամերանը:— Հո ե՛ս չեմ տեսել, Վասա՛կ
ջան, ուրիշներն են ասում:

— Ու՛րե՛ր են այդ ուրշները: Անունները տուր:

— Բա ես ո՞ր մեկի անունը տամ, Վասակ ջան,— չքմեղա-
ցավ Յոթնովյամերանը.— մասսան է ասում, ամբողջ մասսան:

— «Ամբողջ մասսան»,— կատաղի հեղինակով կրկնեց Վա-
սակը:— Տո՛ւր այդ մասսայից մեկի անունը:

— Յա՛,— նեղն ընկավ Յոթնովյամերանը:— Ինչո՞ւ մեկի ան-
ունը տամ, բալա ջան... մասսան է խոսում, Հացավանում մարդ
չկա, որ չխոսի:

— Դե տո՛ւր էդ խոսողներից մեկի անունն էլի՞,— բռնեցքը
սեղանին խփեց Վասակը:— Ասա՛ խոսում էր այ այսինչ մարդը:

— Բոլո՞րն էլ խոսում են,— կրկնեց Յոթնովյամերանը:

— Պառա՛վ,— սպառնալիքով լի հայացքը նրա մերկ լըն-
դերին գամեց Վասակը:— Դու ինձ հիմարի տեղ մի դնի, հաս-
կանո՞ւմ ես: Ես քեզ ասում եմ տուր մեկի անունը:

— Ախր ես ո՞ր մեկի անունը տամ, ա՛յ որդի,— լացակու-
մեց Յոթնովյամերանը:— Քանի որ ամբողջ մասսան է խոսում:

— Լսի՛ր,— ոտքի կանգնեց Վասակը հեալով,— եթե դու

մեկի անունը չես տալիս, ուրեմն դու ես տարածում էի լուրերը: Ես կստուգեմ, եթե չկարողացար ապացուցել, ես քեզ դատի կտամ իբրեւ մի անհոգի զրպարախիչ:

— Քա ես քո ոտը պաշեմ, Վասա՛կ ջան,— բարձրաձայն լալով շոքեց Վասակի առաջ Յոթնովիմերանը:— Ի՞նչ ես ուզում իմ շքավոր ջանից... բերանս պապանձվի, խմորակերներին մեկ-մեկ լիազեմ, թե ես խոսել եմ էդ բաները...

— Ո՛վ է խոսում ուրեմն,— վերադարձավ Վասակն այնտեղ, որտեղից սկսել էր:

— Մասսան է խոսում:

— Այ կնիկ, մասսան անուն ունի, մասսան բաղկացած է ինձնից, քեզնից, ընկեր խառատյանից,— ձեռքը դնելի հաշվապահը մեկնեց Վասակը:— Տուր մեկի անունը, ասա խոսում էին բոլորը, այ Չորանյանը, խառատյանը...

— Վո՛ւյ, լեզուս պապանձվի, Վասակ ջան,— աշխուժացավ Յոթնովիմերանը:— Ընկեր խառատյանից ես էդ բանը չեմ լսել:

— Հապա ումի՞ց ես լսե՛լ է՛, ասա՛, ումի՞ց:

— Էս Հացավանի բոլոր մասսայից,— պատասխանեց Յոթնովիմերանը՝ հարցը միանգամայն փակված համարելով:

— Թուհ, ջաղո՛ւ, — հուսահատվեց վերջապես Վասակը:— Կորի՛ր աչքիցս: Դու դեռ պատասխան կտաս պրովոկացիոն լուրեր տարածելու համար:

— Հա՛, ինձ գլուխխորով արա, Վասա՛կ ջան, թե որ ես եմ էդ բաները խոսել,— հաշտարար եղանակով ասավ և արագ դուրս գնաց Յոթնովիմերանը:

Վասակը տարակուսանքով նայեց հաշվապահին: Նրանք եկան այն կորակացության, որ պառավը վախենում էր տալ այդ լուրերը տարածող մարդկանց անունները: Ծճմարտությունն այն էր, որ Յոթնովիմերանը չէր կարողանում ջոկել, թե այդ լուրերի որ մասն է լսել ուրիշներից, որ մասը ինքն է հնարել: Բավական էր, որ նա տրամադրված լիներ մեկի դեմ, երեակացությունամբ նրան վերադրում էր ամենատարտուոց հանցանքներ, շտապ տարածում պուղացիների մեջ և ապա ուրիշներից լսելով իր իսկ հերյուրանքները՝ սկսում էր հավատալ նրանց խսկությունը: Նա մոռանում էր, որ այս կամ այն դեպքը ինքն է հնարել և պատմել ուրիշներին, ընդհակառակը՝ հավատացնում էր և հավատում, որ նույն այդ դեպքը ուրիշներն են տեսել իրենց աչ-

քով և պատմել են նրան: Կարող էր նաև ուրիշներին լսածը վկայել իբրև ահանաւան: Նայած հարմարութեան՝ Յոթնովմերանը հաշիւի չէր նստում իրականութեան հետ: Իրականութեանն այն էր, ինչ որ նրան թւում էր նպատակահարմար: Նա փաստերի ոչ մի պակասութեան չէր զգում: Եթե հարկ էր մի արտառոց կարծիք հիմնավորել, նա հնարում էր սուտ փաստեր: Սուտ խոսելը Յոթնովմերանի համար ամենահեշտ բանն էր աշխարհում և անհրաժեշտ օրդանական պահանջ, ինչպես շնչառութեանը:

Մյուս օրը առաւօտեայն վառարկն ուղղակի դնաց Հասմիկենց տունը: Նա որոշել էր խոստովանել իր հանցանքը, ամեն գնով հաշտվել Հասմիկի հետ և նրա օգնութեամբ աշխատել դուրս բերելու համար Լեոնին ծանր վտանգից: Դա միակ միջոցն էր ինքնիրեն արդարացնելու և Հասմիկի, և Լեոնի, և իր իսկ խղճի առաջ: Հասմիկը դուռը դարկեց նրա երեսին և բակի կողմից դուրս դալով շատաչ հեռացավ տնից նրան չճանդիպելու համար: Վասակը ձեռքը հուսահատված թափահարեց, մի պահ անօգնական նայեց աջ ու ձախ, ապա վճռական մի շարժումով տեղից սլոկվեց և ընկավ աղջկա ետևից՝ նրան զուռով կանգնեցնելու ականք մտադրությամբ: Հասմիկն զգալով իր ետևից մոտեցող քայլերը՝ կանգ առավ և աչքերը խոնարհեց: Վասակը նույնպես կանգ առավ մի քանի քայլ հեռավորութեան վրա:

— Հասմիկ, լսի՛ր միայն մի քանի խոսք, — հեաց նա շնչասպառ... — ես մեղավոր եմ... ես ներողութեան եմ խնդրում... բայց Լեոնի վիճակը ծանր է... նրան դատում են օգոստոսի յոթի որոշումով...

— Եվ դա քո նպատակն էր, — դուրսը չբարձրացրեց և նրա երեսին չնայեց Հասմիկը: — Ինչո՞ւ ես եկել: Ի՞նչ ես ուղում ինձանից:

— Ես քեզանից ներողութեան եմ խնդրում, — թոթովեց երիտասարդը:

— Ի՞նչ ներողութեան, — ատելությամբ լի հայացքը վեր բարձրացրեց Հասմիկը: — Ընկերոջդ գլուխը կերար և հիկլ ես ներողութեան ես խնդրում: Ումնի՞ց ես ներողութեան խնդրում:

— Սպասի՛ր, Հասմիկ, — մի քայլ առաջ նետեց Վասակը: —

թույլ տուր մի խոսք էլ: Ես մեղավոր եմ... ևս չէի կարծում, թե իմ խռովութիւնը կօղտագործեն...

— Կա՛մ տեղ էիր գտել խռովութեան համար, խոսք չկա,— թախծոտ արհամարհանքով գլուխը շարժեց Հասմիկը:— Հարազատ ընկերոջդ, ազնիւ կոմունիստին դատապարտում են և դու փոխանակ նրան պաշտպանելու, անձնական ստոր հաշիւներ ևս մտքրում նրա հետ:

— Ես նրան պաշտպանեցի,— տխրութեամբ հռաչեց Վասակը:

— Կա՛մ պաշտպանեցիր,— սպանիչ հեղնանքով շարունակեց աղջիկը:— Եւ ի՞նչ ընկաւ ձեռքդ: Ե՛ս նրան կպաշտպանեմ: Ես կգնամ Երեան, կհասնեմ մինչև Մոսկվա... Իսկ եթե՞ չկարողացա պաշտպանել, կգնամ նրա ետեից: Հասկացա՞ր:

— Հասմի՛կ, ևս նրան պաշտպանեցի,— կրկնեց Վասակը:

— Պաշտպանեցի՞ր... Ինչպե՛ս պաշտպանեցիր,— հանկարծ անդրադարձաւ աղջիկն այդ խոսքերի նշանակութեանը:

— Ես նրան պաշտպանեցի, Հասմիկ... Բայց իմ պաշտպանութիւնը շանցաւ,— մեղավորի պես գլուխը կախեց Վասակը:

Հասմիկը մի քանի քայլ առաջացաւ և սկսեց ուշադրութեամբ դիտել զլսիկոր երիտասարդին.

— Ստամ ես՝ նրան պաշտպանեցի՞ր:

— Այո՛:

— Որտե՞ղ:

— Բյուրոյի նիստում:

— Ինչո՞ւ ևս սուտ ասում,— շուռ եկաւ Հասմիկը և ուզում էր հեռանալ:

— Սուտ չեմ ասում, Հասմիկ,— ձայն տվեց նրա ետեից Վասակը:— Կանգնի՛ր, ևս այդ կտապցուցեմ:

Հասմիկը ետ դարձաւ, մոտեցաւ նրան և շշտակի նայեց նրա աչքերի մեջ.

— Ինչպե՞ս կտապցուցես... Ինչո՞ւ ևս սուտ ասում:

— Սուտ չեմ ասում,— համբերութեանից ելաւ տղան:— Այնտեղ մարդիկ կային: Հարցրու Անտոնյանին, Մանասյանին, Ղուկասին:

— Ղուկասի՞ն:

— Այո, Քեռի Ղուկասին: Գնա՛նք նրա մոտ:

— Բայց չէ՞ որ Ղուկասն էր ասում,— շփոթվեց ու մեղմացավ աղջիկը։

— Ի՞նչ էր ասում Ղուկասը,— բարկությունից կարմրեցին վասակի ականջները։

Հասմիկը համառոտակի պատմեց այն, ինչ որ լսել էր Ղուկաս Տոնոյանից։ Նա վասակից շուտ էր վերադարձել Հացավան և կոլխոզային դրասենյակի բակում հավաքված հետաքրքրվողներին հայտնել էր, թե ռալկոմի բյուրոն կոնին պարտիայից վտարեց և օգոստոսի յոթի էնիքին հանձնեց։ Այն հարցին, թե վասակն ինչ դիրք բռնեց, Ղուկասը պատասխանել էր, թե վասակն էլ էնիք արավ, որ Ղուկասի տրամաբանությունը նշանակում էր, թե վասակն էլ կոնին դատապարտեց։

— Ղուկասը մի՞թե սուտ էր ասում, վասակ,— թեթևացած հառաչեց Հասմիկը։

— Սուտ է ասել, Հասմիկ ջան,— ահադին բռնեցքը կըրծքին խփեց վասակը։— Բյուրոյի որ անդամին ուղղում ես հարցերու։ Ես պաշտպանեցի կոնին։ Ումեղ պաշտպանեցի։ Բայց իմ պաշտպանությունը չօգնեց։ Նրան կդատեն օգոստոսի յոթի որոշումով։ Սանդարյանը լարված է նրա դեմ... Ես ներողություն եմ խնդրում... մոռանանք անցյալը և միասին մտածենք կոնի մասին...

Սի պահ նրանք լուռ դիտում էին իրար։ Հասմիկի դեմքը հետզհետե լուսավորվում էր ինչ որ ներքին ժպիտով։ Նա հանկարծական մի բռնկումով տեղից պոկվեց ու բռնեց վասակի ձեռքը.

— վասակ, դու մի՞թե խկապես պաշտպանել ես նրան։

— Ես ինչպես կարող էի նրան շտապանել, Հասմիկ։

— Իսկ ինչո՞ւ համար էիր ներողություն խնդրում։

— Ես ներողություն էի խնդրում նրա համար, Հասմիկ, որ կոնից խռովեցի և Մացակ Սվադյանը իմ խռովությունից սիրտ առավ...

— Այդ բանում ես եմ մեղավոր, վասակ, ես եղա պատճառը... Ես պիտի ներողություն խնդրեմ... ների՛ր ինձ, վասակ...

— Դու մեղավոր չես,— տանջանքով հակաճառեց վասակը... — Եթե տեսների, ինչպի՞ս իրեն պահեց կոնը... Ես նրան ասացի կպայքարենք Հասմիկի հետ միասին...

— Շնորհակա՞լ եմ, Վասակ... ես բեզ կորցրել էի և նորից գտա...

Եվ Հասմիկը հարազատ քրոջ նման փարվեց Վասակին, դր-
լուխը թաղեց նրա հուժկու թևերի մեջ և սկսեց հեկեկալ։ Վասա-
կը իր ահագին ձեռքով շոյում էր նրա շագանակագույն մազերը
և մխիթարում նրան ամենաջերմ հղանակով։

— Հանգստացի՛ր, Հասմիկ... մենք անցյալը կմոռանանք
և միասին ձեռք ձեռքի տված կպայքարենք Լևոնի համար։

Արագիւնները վերևից ուրախ կափկափեցին։ Վասակն ու Հաս-
միկը նոր անդրադարձան, որ կանգնած են մեծ բարդենու տակ։
Բնո՞ւմ չորս արագիւլ էին. հայրն ու մայրը և երկու ձագ, որ ար-
դեն մեծացել էին, թևավորվել ու պատրաստ էին մի քանի օրից
հետո ծնողների հետ միասին չվելու դեպի տաք երկրներ։ Բարդե-
նու տերևները դեղնել էին ու թափվել ծառի չորս բուրբ կաղմե-
լով ոսկեգույն մի շրջանակ։ Վասակը որոնեց և գտավ ծառի
կեղևի վրա իր և Հասմիկի անունները փորագրված քով քովի։
Փորագրութունը հիշեցնում էր խոր սպիացած մի վերք։ Վասակի
սիրտը ճմլվեց մի դառն ուրախության զգացմունքից։ Նա արդեն
սրտի մեջ որոշել էր այլևս ոչ մի ակնարկով չհիշեցնել Հասմիկին
իր զգացմունքը և տեսնել նրա մեջ միայն պայքարի ընկեր, ցն-
քան ժամանակ, մինչև որ Լևոնը կազատվի և կվերահաստատվի
իր իրավունքների մեջ։

Նրանք նստեցին ծառի տակ դրված մի կոճղի վրա և սկսե-
ցին արդեն խաղաղ դառողությամբ քննել դրությունը և ձեռնար-
կելիք միջոցները։ Ռայոնական կենտրոնում դժվար էր պաշտ-
պանել Լևոնին, քանի որ Սանդարյանը թշնամաբար էր տրամա-
դրված նրա հանդեպ, իսկ բյուրոյի մյուս անդամները համա-
ձայն են Սանդարյանի հետ, կամ շունեն անհրաժեշտ կշիռ։ Ուրե-
մըն պետք է ղիմել մայրաքաղաք։ Պետք է ուղղակի ղիմել Կենտ-
կոմ։ Բայց դործը բարդանում է նրանով, որ դժվար է ապա-
ցուցել փաստաթղթերի կեղծիքը։ Կենտրոնական մարմիններին
պետք է ղիմել կեղծիքը մերկացրած, այլապես նրանք չեն
պաշտպանի կոլխոզի բարիքը յուրացնողին, ինչպես որ ներկա-
յացված է Լևոնը Մացակի փաստաթղթերով։ Յուրացման հետ
կապված մեղադրանքը ջրելուց հետո դատարի բան է Անուշի
հետ կապված միջադեպը և Աղասի Ղուկասյանի մատերիալը։
Այդ հարցերում բազմաթիվ կոլխոզնիկներ կվկայեն հօգուտ

Լեոնի: Կալ է նախապես խորհրդակցել Շմալոնի հետ: Նա փորձված ընկեր է և լավ է ճանաչում հացալանցիներին: Նվ նրանք վեր կացան ու քայլերն ուղղեցին դեպի Շմալոնի տունը: — Իսկ Շմալոնը կպաշտպանի* Լեոնին,— տարակուսեց Հասմիկը, երբ անց էին կենում կամուրջը:

— «Հիմնականում և հարյուր տոկոսով»,— ծիծաղեց Վասակը:— Մի մոռանա, որ նրա աները նույնպես մեղադրվում է Լեոնի հարցով: Բացի դրանից նա լավ աղա է և սիրում է Լեոնին:

Նրանք իրար հասկացան և դարձյալ ծիծաղեցին: Մացակ Ալադզյանի հարսը՝ Մարգոն անցյալ տարի ամուսնու ընտանիքից փախալ իր հոր տունը: Շմալոնը նրան շաքաթներով հարցաքննում էր՝ փախուստի պատճառները «հարյուր տոկոսով» պարզելու համար: Ոչ մի տոկոսով էլ նա չկարողացալ պարզել, բայց դրա փոխարեն սիրահարվեց Մարգոյի վրա և ամուսնացալ նրա հետ: Մարգոյի հայրը այն ալաշկերտցի քեռի Հարութն էր, որ հնձի ժամանակ չորրորդ բրիգադում հողի մասին խոսելիս ձեռքը մեկնել էր դեպի Արևմուտք և առիթ էր տվել Ալասի Ղուկասյանին մատերիալ գրելու և մերկացնելու նրա իմպերիալիստական ձգտումները, որոնք հովանավորվում են կոլխոզի նախագահ Լեոն Համբարյանի կողմից: Այնպես որ Շմալոն Մարությանը անձնապես էր շահագործված Լեոնին վերականգնելու մեջ, եթե մի կողմ թողնենք նրա բարի և արդարասեր բնավորությունը:

Այդ համոզմունքով էլ Վասակն ու Հասմիկը թակեցին Շմալոնի դուռը: Նորապսակ ամուսինները նրանց ընդունեցին հարազատի ջերմությամբ: Հասմիկն ու Մարգոն համբուրվեցին դարոցական ընկերուհիների կարոտով: Մարգոն հասունացել էր, փարթամացել և ավելի դեղեցկացել: Շմալոնը չէր կարողանում թաքցնել հիացմունքի ժպիտը իր պեպեհոտ երեսի վրա: Նրեում էր, որ ամուսինները միմյանցով գոհ էին ու հրջանիկ:

— Մարգո ջան, հոգո՛ւդ մատաղ,— սրտաբուխ և միաժամանակ ընդգծված ջերմությամբ իր կնոջը դիմեց Շմալոնը,— մի արա՛ղ բեր, Վասակի և Հասմիկի հետ միասին խմենք լավ ընկերոջ կենացը:

— Աչքի՛ս վրա,— իր սպիտակ վարդագույն աչտերի վրա ժպիտը խաղացնելով թեթևաքայլ մյուս սենյակն անցավ Մարգոն և իսկույն վերադարձավ բերելով օղու շիշ և ըմպանակներ:

Շմալոնը սիրադեկս հայացքը չէր հեռացնում իր կնոջ վրայից։ Այդ հայացքից Մարգոն ուրախ թրթուում էր, ինչպես Թառը վարպետի մատների տակ։ Վասակը նախանձում էր Շմալոնին և մտածում. «բանից երևում է, որ հնարավոր է երջանիկ լինել նաև առանց Հասմիկի»։ Իսկ ինքը չէր պատկերացնում երջանկության Հասմիկից դուրս և մղկտում էր այդ դիտակցությունից։ Հասմիկը այդ պահին նրա հետ էր իրրե նրա զույգը մի ուրիշ երջանիկ ամուլի կողքին և այս հանգամանքը Վասակի սիրտը լցնում էր թախծոտ երանության զգացմունքով։ Լեոնի համար միասին պայքարելու անհրաժեշտությունը դեռ շատ առիթներ կտա Վասակին Հասմիկի հետ հանդիպելու։ Վասակը այդ մտքից ուրախացավ և միաժամանակ ամաչեց, որ ընկերոջ դժբախտության մեջ նա իր երջանկության բեկորներն է ուրոնում։

Հասմիկը լուռ ժպտում էր՝ նայելով Շմալոնի և Մարգոյի վրա։ Ինչ լավ ընկերներ կան Հացալանում։ Ինչ լավ է, որ մարդիկ լավ են ու երջանիկ։ Եթե այսքան լավ մարդիկ կան իրենց գյուղում, ապա նշանակում է որ կլինեն նրանք նաև մյուս գյուղերում ու քաղաքներում, Երևանում, Մոսկվայում, ամբողջ երկրում։ Աշխարհում լավ մարդիկ ավելի շատ են, քան վատերը։ Նշանակում է՝ արդարությունը կհաղթանակի, Լեոնին կպաշտպանեն։

— Լեոնի կենացը, — պեպենոտ ձեռքով ըմպանակը բարձրացրեց Շմալոնը։ — Ես համոզված եմ, որ նա հիմնականում արդար է և հարյուր տոկոսով կհաղթանակի։ Ես Շմալոնը չեմ, եթե Մացակ Ավագյանը կարողանա մարսել իր այս բոլոր նենդությունները։ Մեռած հո չե՞նք։

Վասակը դրություն ամբողջ լրջությունը թաքցրեց Շմալոնից՝ նրան չվախեցնելու համար։ Շմալոնը բարի էր ու լավատես, բայց ոչ այնքան համարձակ, ինչպես իրեն ցույց էր տալիս կանանց ներկայությամբ։ Վասակը նրա համակրանքը Լեոնի հանդեպ ամբացնելու դիտմամբ հիշեցրեց, որ Լեոնին մեղադրում են Քեռի Հարութի հողային ձգտումները հովանավորելու մեջ։

— Վո՛ւյ, իմ հո՞րն ինչու են խառնել գործին, — երկշոտ հայացքով Շմալոնին դիմեց Մարգոն։

— Անե՛րս... ամենաարդար, խելոք ու հիմնադիր կոլխոզնիկն է, — բորբոքից Շմալոնը։ — Մացակ Ավագյանի թուրն իմ աներոջ վրա չի բանի։ Ես Շմալոնը չեմ, եթե Հապացուցեմ, որ նրանք հարյուր տոկոսով զրպարտում են։ Սրիկաներ, ի՞նչ են ուզում վախժուն տարեկան անմեղ հալւորից։

— Նրանք վեց տարեկան երեխային էլ չկրպակեցին, միայն թե դրանով կամբարյանին վնասել կարողանան,— հեղինակը ձեռքը թափահարեց Վասակը:

— Երեկ Յոթնօրինակները կոտակրատիւում ասում էր, իբր թե րնկեր կամբարյանի հայրը փախել է Թավրիզ ու դառել հայտնի հակառակույցիտներ,— հանկարծակի հիշեց Մարգոն:— Ասում էր՝ կամբարյանը նամակ է ուղարկել իր հորը ու սահմանի վրա բռնել են: Էլ ինչեր ասես չէր ասում էդ անհոգի պառավը:

— Ես էդ ծծում հեծնող ջաղու պառավին էսօր կկանչեմ՝ դրասենյակ և նրա լեզուն արմատից հարչուր տոկոսով կպտկեմ,— պեպենոս բռնեցքով պոկելու շարժում կատարեց Շմավոնը:— կամբարյանի հերը մեռել է քաղաքացիական կռիւներից առաջ ու թաղված է Մեղրածորում: Ես նրա դերեզմանաքարը տեսել եմ: Հարչուր տոկոսով չքավոր հարազատ գյուղացի էր: Լեռնն էլ բատրակությունից ու բանվորությունից է բարձրացել: Մենք էստեղ կենդանի վկա ենք, մեռած հո չենք:

— Դու այդ լավ ասացիր,— Հասմիկի տանջալից հայացքին ի պատասխան Շմավոնին դիմեց Վասակը:— Դու իբրեւ իշխանության ղեկավար կանչիր Յոթնօրինակներին և պահանջիր, որ նա խոստովանի, թե ով է նրա բերանը զցել այդ պրովոկացիաները: Նրա պատեհիտներ չափ ու սահման չի ճանաչում: Իայց պետք է իմանալ, թե ով է նրան լարել և ում պլաստիկան է պտտվում նրա բերանի մեջ: Այսինքն ինձ համար պարզ է: Իայց պետք է նրան խոստովանեցնել տալ և արձանագորություն կազմել: Քեզ առաջուց ասեմ, որ նա ոչ ոքի անունը չի տա: Ավելի վատ իրեն համար: Ինքդ անալիզ արա և կտեսնես, որ Լեռնի դեմ ուղղված այս գավաղությունը մի նպատակ ունի. մեկ մեկ վարկարեկել և շարքից հանել կոմսնիզմի լավագույն կառուցողներին. այսօր կամբարյանին, էգուց քեզ, մյուս օր ինձ: Սա հին և նոր աշխարհի պայքարն է: Ես երկար անալիզ եմ արել, այսինքն՝ վերլուծել եմ երևույթները և եկել եմ այս եզրակացության:

Վասակը խոսելիս շարունակ նայում էր Հասմիկին՝ ստուգելու համար իր խոսքի տպավորությունը: Նա երկու անգամ կարմրեց՝ գործածելով «անալիզ» բառը, որովհետեւ մի քանի տարի առաջ շատ էր գործածում և այդ պատճառով հացավանդիները «անալիզը» կպցրել էին նրան իբրեւ ծաղրական մականուն: Կազմակերպության քարտուղար դառնալուց հետո նա ամենայն զգու-

նուիրյամբ խոստալիում էր «անալիզից» և առհասարակ աշխատում էր խոսել մաքուր լրագրական ոճով: Շմավոնը, որ բնավ կարևորություններ չէր տալիս իր ծիծաղելի կողմերին և հաճույքով էր ընկերներին համար ուրախ կատակների նյութ դառնում, պկպկնոտ ձեռքը բարձրացրեց և.

— Աչքիս վրա... ես քեզ հետ հարյուր տոկոսով համաձայն եմ: Բայց ես Շմավոնը չեմ, եթե Մացակ Ավագյանը կապ չունի Եփրեմ խանի հետ: Եփրեմ խանը միայն կարող էր կեղծել Լեոնի ձեռագիրը, ուրիշ ոչ ոք: Տվե՛ք ինձ Եփրեմ խանին, ես նրան կստիպեմ, որ հարյուր տոկոսով խոստովանի ճշմարտությունը:

— Դու ճիշտ ես վերլուծում, Շմավոն,— Հասմիկի զարմացած հայացքին պատասխանեց Վասակը:— Բայց այս մեկ ու կես տարվա մեջ ոչ ոք Եփրեմ խանին Հացավանում չի տեսել: Նա այնքան վախկոտ էր, որ զնդակահարեն անգամ, էլ Հացավան չի վերադառնա:

— Եփրեմ խանին տեսել են Երևանում,— մի պահ արթնացավ ու դարձյալ իր մտքերի մեջ սուզվեց Հասմիկը:

— Ա՛խ, մի ձեռքս բնկներ,— եռանդադին հռաչեց Շմավոնը:

— Այո,— համաձայնվեց Վասակը.— Եփրեմ-խանը շատ դադտնիքներ տարավ իր հետ և մեր սխալն այն էր, որ մենք Մացակ Ավագյանին հավատացինք:

Հասմիկը խոսելու մի վճռական շարժում կատարեց, բայց միայն խորհրդավոր ժպտաց՝ երազում հայացքը հառելով լուսամուտից դուրս: Վասակն զգաց աղջկա հոգում կատարվող շարժումը և անձկությամբ նայեց նրա կախարդական կիսադեմին: Շմավոնը խորհրդավոր հայացք փոխանակեց Մարգոյի հետ և բարձրացրեց ըմպանակը.

— Վասակ ջան, խմում եմ քո և Հասմիկի կենացը... հավատարիմ ընկերը դա ամենահիմնական հիմքն է մարդու: Իմ կարճ խելքով աշխարհում ամենամարդկային բանը հավատարիմ ընկերն է, և դառը բան է ընկերոջ դավաճանությունը: Լեոնը երջանիկ է, որ ունի քեզ և Հասմիկի նման հավատարիմ ընկերներ: Ես խմում եմ ձեր կենացը և միանում եմ ձեզ...

— Շմավոն ջան,— արտասովաշող աչքերով խոսեց Հասմիկը:— Դու էնքան լա՛վն ես, ինչքան խելո՞ք... ես անշափ ուրախ եմ Մարգոյի համար:

Նվ նա դարձյալ գրկեց ու համբուրեց իր զսրոցական ըն-

կերուհուն՝ կարծես նոր միայն տեսնելով ու շնորհավորելով նրա երջանկությունը՝ նա ուրախ էր նաև Շմավոնի համար:

Այժմ Շմավոնը լիակատար մխիթարություն էր գտել գեղեցիկ և անձնվեր Մարգրիյ մեջ: Նա կուղենար մի այդպիսի մխիթարություն նաև Վասակի համար, որին սիրում էր անվերապահ քրքրելով: Միտում էր Վասակին, բայց սիրահարված էր ուրիշի վրա: Վասակը նրա համար անհրաժեշտություն էր, ինչպես այն ամենը, ինչով շրջապատված էր նրա կյանքը, ինչպես իր եղբայր Ասոն, ինչպես իրենց հինավուրց բարդին, ինչպես ոսկեգույն արտերի միջով ձգվող ճանապարհները, ինչպես Հացավանի երգիկներին բարձրացող ծուխը, ինչպես կապույտ երկինքը, որ հայրական առաստաղի պես բարձրանում էր հարադատ լեռնապարի վրա: Վասակը Հասմիկի համար նույնն էր, ինչ որ Հացավանը, նա Հացավանի հարադատ մարմնացումն էր, Հացավանի հարադատ ոգին: Դրա համար երբ նրան տալիս, թե Վասակը բյուրոյի նիստում դատապարտել է Ասոնին, Հասմիկին թվաց, թե Ասոնին դատապարտել է ամբողջ Հացավանը: Դրա համար նա այնքան ուրախացավ և ամուր զգաց իրեն՝ իմանալով, որ Վասակն առաջվա պես հավատարիմ է Ասոնին:

Երբ Շմավոնի հետ բոլոր հարցերի մասին խոսելուց հետո նրանք դուրս եկան և քայլերն ուղղեցին դեպի կոլխոդի դրասենյակը, Հասմիկին թվում էր, թե բան չի սրտահեղ, թե իրենք նույն մտերիմ ու միամիտ կոմերիտականներն են, որ միասին վերադառնում են ժողովից: Իսկ Հացավանցիները բարեգուշակ խորհրդավորությամբ շշնջում էին.

— Վասակ Չոբանյանն ու Զուրաբենց Հասմիկը իրար հետ միասին են գնում...

ԵՐԵՍՈՒՆԻՆԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Կոլխոդնիկներին ընդհանուր ժողովը վերջացավ ուշ գիշեր:

Դրսում անթափանց մութ էր և ձմեռնադույժ քամին մարդ էր դլորում: Մացակ Ալիագյանը մռայլ ներս մտավ, չպատասխանեց կնոջ հարցական հարցքին, նստեց թախտի վրա, բռնունքները սեղմեց և խոնարհեց իր հուժկու կզակը: Քամին

ահաւոր թափով ցնցում էր տանիքի կղմինդրները, ճեղքվածներից խռժում էր շարդախ, ուր ծվարած աղավինները սարսափից կոշկոշում էին: Սարսափը ներխուժել էր նաև Մացակ Ավագյանի հոգին: Կոլխոզնիկների ընդհանուր ժողովը շարդարացրեց նրա հույսերը: Թուլ շտվին նրան ապացուցելու, որ այս տարվա կաթնամթերքի պակասության պատճառը նախագահի գողութունն է: «Ուրիշներն են գողացել,— դռացին,— ու զցել մեր աղնիվ նախագահի վրա»: Իսկ անիծված Յոթնութմեքանն ուղղակի հայտարարեց. «Ինքներդ սուտ եք հնարում, մեզ էլ ասել տալիս ու դցում կրակ»: Մացակը շշմել էր դուրացիների այս հանկարծական փոփոխութունից: Լամբարյանին կալանավորելուց առաջ կատաղած էին նրա դեմ, Մացակին շնորհակալութուն էին հայտնում նրան մերկացնելու համար, տրտնջում էին, թե ինչո՞ւ Լամբարյանին չեն հեռացնում գողից:

Մացակն ստացել էր այն տպավորութիւնը, որ Հացավանի հասարակական կարծիքը իր բոսն մեջ է և նա կարող է նրանով ջախջախել Մեղրաձորցուն պաշտպանելու ամեն մի փորձ: Իսկ այսօր պահանջում էին Մացակին հեռացնել աշխատանքից և Մեղրաձորցուն կալանքից ազատել: Մացակը նորից զգաց, որ աշխարհ է եկել ինչ որ օտարօտի, անհասկանալի մի բան: Եւ այդ ամենից առաջ Վասակ Չոբանյանի վարմունքն է: Փոխանակ մի քացի էլ ինքը տալու իր բնիկ ճակատակորդին և նրանից խելու իր սիրած աղջկան, նա նրան պաշտպանում է: Մացակը չի կարողանում այս մեկը հասկանալ: Եթե նա խլում է քեզանից քեզ համար ամենաթանկագին մի բան, ուրեմն էլ ինչ ընկեր: Եթե երեկվա ընկերն այսօր դառնում է թշնամի, ուրեմն դու էլ նրա հետ թշնամացիր և ոչնչացրու նրան, եթե կարող ես: Սա Մացակի համար ընդունելի միակ ճշմարտութիւնն է: Եւ եթե Վասակ Չոբանյանը չի ցանկանում ոչնչացնել Մեղրաձորցուն, ուրեմն հիմար է կամ կապված է նրա հետ մի ինչ որ հանցանքով: Հացավանցիները չեն հավատա ոչ մեկին, ոչ մշուսին: Չոբանյանը մեծացել է նրանց աչքի առաջ և անխոցելի է: Բայց քանի որ նա անցել է Մեղրաձորցու կողմը, ուրեմն պետք է հարվածել և տնչացնել նաև նրան: Բայց ինչով հարվածել և ինչպես ոչնչացնել: Մտածում էր Մացակը՝ թալամազ բեղերը ուրբելով: Երբեք նա այդքան հուսահատված չէր եղել: Պարզ էր, որ եթե Մեղրաձորեցին արդարանա, մեղադրական աթոռի վրա կնստեցնեն Մացակին: Եւ Մացակը չի ունենա այն-

սխալի հզոր պաշտպաններ, որսխալք են Մեղրաձորեցու համար Չաբանի վասակն ու Զուրաբի աղջիկը: Հարվածել վասակին... դա հնարավոր է միայն Մեղրաձորեցու լիակատար ոչնչացումից հետո: Ուրեմն պետք է առայժմ բոլոր միջոցները կենտրոնացնել Մեղրաձորեցու դեմ և հերոզամիտ բարեկամ ձեռնալ Չոբանյանին: Պետք է Մեղրաձորեցու դեմ դռնել ուրիշ դաշնակիցներ... պետք է հայաբազրել նրա դեմ բոլոր միջոցները: Նվ Մացակը մտքով մեկ-մեկ անց էր կացնում բոլոր այն անձնավորություններին, որոնց հնարավոր է թշնամացնել Մեղրաձորեցու դեմ: Նա հանկարծ կանգ առավ և ձեռքը խփեց ճակատին: Այո: Նա պետք է փորձի նաև այդ միջոցը: Նա այժմ խելզվողի վիճակի մեջ է և պատրաստ է բռնել ամեն մի շյուղից: Միայն թե շուտ լուսանա... Քամին շարունակում էր ոռնալ չարդախի մեջ՝ խլացնելով դռան թակոցները, որ վերջապես դիպան Մացակի ականջին: Մի վատ նախադրացումով նա դուռը բաց արավ.

— Յա՛հ, Ղուկա՛ս... ի՞նչ է պատահել էս ուշ գիշերով...

Ղուկասը կծկվեց աթոռի վրա և կարճատև անախորժ մի լուսթյունից հետո գլուխը բարձրացրեց.

— էս էնիք եղավ, է՛...

— Ի՞նչ է եղել, — նրա միտքը հասկանալով և արհամարհական զայրույթը հազիվ զսպելով հարցրեց Մացակը:

— Ինչպես թե՛ ինչ է եղել, — տրտնջաց Ղուկասը: — Զլսեցի՞ր, որ ասադին, թե Լեոնին էնիք են արել, իրենք գողացել, գցել են Լեոնի վրա:

— Ասադին, — հեղնանքով փնջացրեց Մացակը: — Անոսկոր լեզուները շատ բան կասեն: Հետո՞:

— Ախր՝ էնի՛ք է՛...

— Ի՞նչ է, — ձայնը բարձրացրեց Մացակը:

— Էն գառը...

— Մեծ բան է, — կտրեց Մացակը դործնական եղանակով: — Կտրմիր պարտիզան հիմնադիր կոլխոզնիկ Ղուկասը մի գառ է տարել տուն կոլխոզի ֆերմայից: Սարսաղ: Բա ինչո՞ւ կռվեցիր Սպիտակի սարում, որ Մեղրաձորեցին դա, նստի քո գլխին, անբարոյականություն անի Հացտվանի աղջկերանց հետ, կոլխոզը կողոսկարի ու լցնի իր սիրածների մառանի, քեզ տղետ ասի ու վարկաբեկի գյուղում ու մի գրություն էլ չտա, որ դու հիվանդ ատամներդ բուժես: Էն գառը... Էն գառը էս եմ քեզ տվել: Բաս ինքը քանի՞ գառ ու ոչխար գետին զարկեց ու լցրեց

քաղաքից եկած թղթակիցների փոքրը, որ նրան թերթերում փառաբանեն ու ծածկեն նրա կեղտերը:

— Հա, էդ ճիշտ է,— շոյված ինքնասիրովյաժմբ համաձայնվեց Ղուկասը: Բայց ասում եմ...

— Բան էլ մի ասի,— վեր կացաւ Մացակը, պահարանից հանեց ու սեղանի վրա դրեց օղու շիշը: Հետո բերեց նաև բաժակներ և աղաւթնու սառը միս:— Մի էս դրախտի ջուրը թափ տուր, որ հոգիդ պայծառանա: Կենա՛ցդ: Դու, Ղուկաս ջան, սիրտդ հանգիստ պահի՛ր: Էս Հացավանի ղեկավարը դու ես: Դու գնացիր բյուրոյի նիստ ու քո բոլշևիկյան խղճով ձեռքդ բարձրացրիր մեր իշնամու դեմ: Էսօր քեզ չի սաղում տատանվել ու ետ կանգնել ազնիւ գործից: Կենա՛ցդ:

— Շնորհակալ եմ Մացակ ջան, թող իմ կենացը լինի,— բաժակը մի անգամից խմեց Ղուկասը:— Բաս էն Չոբանի կաթնակերը տեսա՛ր ինչ էնիք արաւ, վրես գողաց ժողովում: Ասում է՝ ինչ ես էնիքներդ դցել... այսինքն՝ ծիծաղում է ինձ վրա... ասում է՝ մենք դեռ քո էնիքին էլ կնայենք... այսինքն՝ ինչ էր ուզում ասել:

— Ուզում էր ասել,— բաժակները լցրեց Մացակը,— ուզում էր ասել, Ղուկաս, դո՛ւ չես կռվել Սպիտակի սարում, այլ ես եմ կռվել: Այ թե ինչ էր ուզում ասել: Կենացդ:

— Քո՛ կենացը, Մացակ ջան,— բաժակը բարձրացրեց և անմիջապես խմեց Ղուկասը:— Ես Ղուկասն եմ... ես... լսիր, թե ինչ եմ ասում... ես էնիք եմ արել, այսինքն, ոնց որ դու ասացիր, մի գառ... այսինքն ինչ եմ արել... հե՛յ, Այսինքն՝ ես կռվել եմ Սպիտակի սարում: Ա՛յ, դոջա: Ինչո՞ւ եմ կռվել, որ էնի՞ք լինի: Ոչ: Ես կռվել եմ, որ... էսօր ինձ Չոբանի կաթնակերը ասում է, Ղուկաս, դու էնիք ես... Ավագենց Մացակն էլ ասում է՝ Ղուկաս, դու սարսաղ ես... այսինքն ես ինչո՞ւ եմ սարսաղ, նրա համար, որ էինք եմ արել...

— Լա՛ւ, Ղուկաս, էդ բոլորը դատարկ բան է,— ցանկացաւ Կարճ կապիլ Մացակը նկատելով, որ Ղուկասն սկսում է հարբել: Բայց Ղուկասն իր ձեռքով լցրեց, նորից խմեց մի բաժակ և շարունակեց.

— Դատարկ բա՛ն է... այսինքն ինչպես թե դատարկ բան է, ով է դատարկ բան... ո՛չ: Ես ոչ սարսաղ եմ, ոչ էլ դատարկ բան... Դու իրաւունք չունես ինձ սարսաղ ունելու, Մացակ Ա՛վագյան... Այսինքն՝ ոչ: Իրաւունք ունես: Դու իրաւունք ունես

Ղուկաս Տոնոյանցի երեսին թքելու... ինչո՞ւ համար: Նրա համար, որ նա էնիք է՝ արել... Վասակ Չորանյանն էլ իրավունք ունի իմ երեսին թքելու... էս Հացավանի բոլոր ժողովուրդը, մեծից մինչև ծծկեր երեսան, իրավունք ունեն իմ երեսին թքելու... Նրա համար, որ ես... աշխինքն՝ ես ինչ եմ... Ես... թո՛ւհ քո երեսին, Ղուկաս Տոնոյանց... վա՛յ քո զխին, ամո՛թ քո էնիքին...

Ղուկասն սկսեց զուխը ծեծել ու բարձրաձայն լաց լինել: Մացակը, որ բնավ չէր սպասում այդպիսի մի ընթացք, սաստիկ շփոթվեց, բայց աշխատում էր սթափեցնել ու մեղմացնել նրան:

— Հանգստացիր, Ղուկա՛ս: Երեսա՞ ես, ի՛նչ է:

— Երեսա՞ եմ... Աշխինքն՝ ով է երեսա, — բուռնքը կատաղությամբ սեղանին խփեց Ղուկասը: — Ոչ, ես երեսա չեմ... Ես էնիք եմ... Ես կարմիր պարտիզան եմ... ինչո՞ւ համար ես Սպիտակի սարում կռվեցի թշնամու դեմ, հենց քո դեմը, Մացակ Ավագյան: Ասա՛, ինչու համար կռվեցի... նրա համար կռվեցի, որ դու գաս, մտնես էս սարսաղ գլուխս, ինձ մի գառով էնիք անես ու էնի՞ք անես... Աշխինքն հիմի ես քեզ հետ մի թաչֆա եմ էլի՞... Բաս էլ ի՛նչ եմ... բաս էլ ինչո՞ւ համար ես էս կոտրած ձևերովս ձեռնի դեմ էնիք արի... Հոտին, իմ էնիքին... իմ... իմ... իմ... էն հարադատին:

Նվ Ղուկասը նորից խփեց գլխին ու սկսեց հեկեկալ: Մացակը աչքես չկարողացավ զսպել իր կատաղությունը.

— Դե հերի՛ք է, քոսո՞ւտ կատու... ի՛նչ ես զխիս մլավում: Բա ուղում էիր դառան խորովածը լափես, տունդ լցնիս եղ ու մեղրով ու պատասխանը միայն Մացակ Ավագյանը տա՛: Զենք փո՛րդ դիր ու սակի՛ր, թե չէ՝ դու էլ կգնաս քո Մեղրածորեցու ետևից... հենց կանես, որ իզ ու թողդ էլ չի մնա Հացավանում:

— Դու ինձ էնիք ես անո՞ւմ, Մացակ Ավագյան, — կատաղությամբ հեկեկաց Ղուկասը: — Դու ինձ ահ ես տալի՛ս... Հա՛յ-հո՛ւ... հացավանցի՞ք, հացավանցի՞ք... մի քնից զարթնե՛ք ու տեսե՛ք, թե ինչպե՛ս է շուռ եկել աշխարհը, որ Ղուկասը ջրի տակն է գնացել, Մացակը թոնկ է ջրի երես... Դու էնիք մի՛ անի, Մացակ Ավագյան... Ես Ղուկասն եմ... աշխինքն... ես ոչ մի բանից չեմ վախենում... էգուց էս կոտրած ոտովս կգնամ Սանդարյանի մոտ... ո՛չ: Սանդարյանն էլ քո էնիքն է... կգնամ ուղիղ Երևան... հենց Կենտկոմի մոտը... կասեմ՝ էս սե երեսիս թքե՛ք: էս ախմախ գլուխս կտրե՛ք... Բա՛ս... Դու եղ ո՞ւմն ես էնիք ա-

նում: Ո՞նց ես հիմա գոռամ ու Հացավանը քնից արթնացնեմ... հե՛յ... հացավանցի՛ք... կրա՛կ է ընկել դեղը... կրա՛կ, կրա՛կ...

Ղուկասը գոռում էր հարբածի իր ամբողջ մոլեղնությունամբ: Բայց նրա խռպոտած աղաղակը խլանում էր շարդախում ոռնա-
ցող քամու և աղալնինների սարսափահար կոշկոշյունի մեջ: Փա-
ռանձեմը մյուս սենյակից շտապեց ամուսնունն օգնություն.

— Ինչո՞ւ խմել տվիր, կատաղեցրիր...

— Ղուկաս ջան, քնի՛ր,— ձեռքը արհամարհանքով կնոջ վրա
թափահարեց Մացակը:— Քնի՛ր, որ հանգստանաս: Ա՛յ, սլառ-
կիր էս թախտի վրա ու քնի՛ր...

— Քնե՛մ,— իրեն թափահարելով Մացակի ձեռքերից դուրս
պրծավ Ղուկասը:— Դու էլի՞ ես ինձ քնացնում: Հայ-հո՛ւ... Ես
նոր եմ արթնացել քնից ու էլ քնելու էնիք շունեմ... Ես Հացա-
վանն էլ պիտի արթնացնեմ... հասկացա՞ր... պիտի էսպես մին-
չև լույս գոռամ, մինչև բոլորն էլ արթնանան... Վասա՛կ, Հաս-
մի՛կ...

Ղուկասը գոռալով դուրս վազեց: Կաղնյա մահակն առած
նրա ետևից հասավ Մացակը: Ղուկասի խռպոտ ձայնը խլանում
էր կատաղած հողմի ոռնոցում և Մացակի համար հեշտ էր նրան
քաշ տալ դեպի գլուղի ծայրը, որտեղ գտնվում էր Ղուկասի
սունը:

— Թո՛ղ ինձ,— Մացակի թևից կախ էր ընկնում և գետին էր
սլառելում Ղուկասը:— Ես էնիք պիտի անեմ, ես էս Հացավանը
պիտի արթնացնեմ, որ ամեն մարդ երեսիս թքի, ասի՝ թու քու
նամուսին, պարտիզան Ղուկաս, դու ո՞նց Մացակ Ավագյանի
էնիքը դարձար...

— Առավոտը, Ղուկա՛ս ջան, առավոտն էդ բոլորը կասես
ձեր պարտիական ժողովում,— խուլ ձայնով համոզում էր նրան
Մացակը:— Հիմա դնա քնի՛ր, որ հանգստանաս...

— Հանգստանա՞մ,— հանկարծ սթափվեց և միանգամայն
պարզ գիտակցությամբ բացադանչեց Ղուկասը:— Ես չեմ հանդըս-
տանա, Մացակ Ավագյան, մինչև որ չպատում քո կեղծ դիմակը:

Մացակը հաստիկ ձեռքով ձեռնափայտը սեղմեց և լուռ շա-
րունակեց քայլել Ղուկասի կողքին: Ղուկասը արդեն տիրապետել
էր ինքն իրեն և քայլում էր առանց Մացակի օգնության: Նա շա-
րունակում էր նույն մոլեղնությամբ դատապարտել ինքն իրեն և
սպառնալ Մացակ Ավագյանին:

— Դե հերիք է, հարբած բայդուշ,— ֆշշաց Մացակը, երբ նրանք արդեն մոտեցել էին Ղուկասենց դարբասին և իր ատելութեան ամբողջ ուժով կաղնյա մահակն իջեցրեց Ղուկասի գլխին։
— Ա՛ռ քեզ։

Ղուկասը ալրի պարկի պես անաղմուկ ընկավ քարերի վրա։ Մացակի ծնոտները կափկափեցին։ Բայց նա հավաքեց ինքն իրեն և դանդաղ քայլերով անհետացավ խավարի մեջ։

Առավոտյան գլուղում լուր տարածվեց, թե Ղուկաս Տոնոյանին կիսամեռ վիճակում գտել են իրենց դռների մոտ և տարել են ռալոնական կենտրոնի հիվանդանոցը։ Մացակը թեթևացած շունչ քաշեց, դուրս եկավ տնից և իր քայլերն ուղղեց դեպի գյուղամեջ։

Գնում էր նա՝ նայելով աջ ու ձախ, նման մի մարդու, որ պատրաստվել է կատարելու մի վտանգավոր գողություն։ Կոլխո-գլային զրասենյակի բակում մարդ չկար։ Գիշերն սկսված քամին դեռ շարունակում էր սուլել նույն տարերայն ուժով, պոկելով և կրկին տեղը գարկելով թիթեղյա տանիքի հակալական մի շերտ։ Մացակը հապճեպ քայլերով մոտեցավ և թակեց Մեղրաձորեցու դուռը։

— Ո՞վ է,— լսվեց ներսից կանացի վշտահար ձայնը։

— Նա եմ, Արո՛ւս քույրիկ, բա՛ց արա... — ձայն տվեց Մացակը և դուռը հրեց՝ թեկուզ և զոռով ներս մտնելու մտադրությամբ։

Արուսը զարմացած ու վախեցած նայեց նրա երեսին.

— Ի՞նչ ես ուզում։

— Քո բարին եմ ուզում, Արո՛ւս քույրիկ,— առանց հրավերի սպասելու նստեց Մացակը։ — Քո մանրիկ երեխանց բարին եմ ուզում։

Մացակն այս խոսքերն առավ կարեկցական մի այնպիսի եղանակով, այնպես անկեղծ հառաչելով, որ Արուսը զինաթափ եղավ և կարճատև լուռությանից հետո հարց տվեց.

— Ինչո՞ւ էսպես արիր, Մացա՛կ ապեր։

— Նս բան չեմ արել, Արո՛ւս ջան,— կարեկցություն շարժող

Աղանակով կրծքին խփեց Մացակը:— Ինչ որ արել են, ինձ են արել: Մատերիալ են տվել, կառավարությունն եկել քննել է, կաշանավորել է իմ հարազատ Լևոնին ու ինձ էլ կասկածանքի տակ առել: Ախր ես էս սիրտս ո՞նց հանեմ քեզ ցույց տամ, որ տեսնես, թե ինչ դանակ է խփած: Ախր մտքիցս չեն հեռանում էդ երեխեքը... ինչո՞վ են՞ ղրանք մեղավոր: Եկել եմ, որ միասին խելք-խելքի տանք ու մի ճար անենք էս անմեղ երեխանց համար:

Վախից և հուսահատությունից իրականության զգացմունքը նորոգրած կիրնը կառչեց Մացակ Ավագյանի համակրական խոսքերին: Բանն այն էր, որ հացավանդիները Լևոնի գլխին եկած աղետի ամբողջ մեղքը գցել էին Արուսի վրա և նրան համարում էին գլխակեր: Լևոնի կալանավորման օրից նա վախենում էր հրեալ գյուղացիների աչքին: Հալածական մի գաղանի պես քաշվել էր իր բույնը և կծկվել իր ձագերի կողքին՝ սպասելով ահաւոր մի վախճանի: Մացակ Ավագյանը առաջին մարդն էր, որ այցելեց նրան և կարեկցության խոսքեր ասեց: Ուստի նա հուսահատության և հույսի մի երերուն ձայնով դիմեց Մացակին.

— Բա ի՞նչ է լինելու, Մացակ ապեր:

— Ի՞նչ ասեմ,— անհույս հառաչեց Ավագյանը և խորասուզվեց մտքերի մեջ:— Մեր երեքիս բանն էլ պրծած է. իմն էլ, քոնն էլ, նրանն էլ... Լևոնը որ փրկություն չունի: Օգոստոսի յոթի ուրոշումը գնդակահարությունն է...

— Ախր նա ի՞նչ է արել է՞,— կարկամեց Արուսը:— Ես եմ մեղավորը... Թող ինձ գնդակահարեն:

— Ա՛խ,— տառապանքով տնքաց Ավագյանը:— Ինչ է արել... արել է, Արուս ջան... քանի որ բանը բանից անցավ, էլ քեզանից գաղտնիք չեմ պահի: Արե՛լ է: Էդ անաստված կնանիք մտան աղնիվ երիտասարդի խելքը, նա էլ կոլխոզի պահեստը տարավ ու լցրեց նրանց տները... Ո՞ւմ հաշվին նոր տուն շինեց մեր էդ փուչ Անուշը... Ո՞ւմ հաշվին է Զուրաբի Հասմիկը օրական մի նոր տեսակի շոր հագնում... Արել է: Սխալ է գործել Լեւոնս... ու ես էլ նրան շատ սիրելուս պատճառով աչք եմ փակել, մատների արանքով եմ նայել ու տունս քանդել... ա՛խ, մատերիա՛լ տվող, Լևոնի երեխանց արցունքի համն առնես քո հացից...

Մացակն ասում էր այն, ինչով Արուսի հոգին պղտորված էր վաղուց: Նրան դժվար չէր հավատացնել, որ Լևոնը Զուրաբենց

Հասմիրիկի և Անուշ Ադամյանի հետ է: Բայց նրա մոտքով չէր անցնում, որ նա նրանց համար գողություն էլ է արել: Ահա թե ո՛ւր հասցրին նրան ստոր կանաչք... Դե այժմ թող տեսնի, թե ում համար էր լքել և անտերության մատնել իր հարազատ կնոջը, իր երեխաների մորը: Դե թող հիմա ուրիշները գան ու նրա երեխաների դարդը քաշեն: Արուսի մեջ մի պահ վերաբորբոքվեց վաղուց բխացած խանդի զգացմունքը և նա բացազանչեց համարյա թե շարախնդությամբ.

— Տեղն էր նրան... դե թող դնա...

— Էդպես մի՛ խոսիր, Արո՛ւս ջան,— աննկատելի ուրախությամբ հակաճառեց Ավագյանը:— Ափսոս էր Լևոնս... Բայց որ ինքս էլ եմ խորը մտածում, տեսնում եմ որ ճիշտ ես ասում: Ախրը՝ շատ անաստված դործ բռնեց է՛... իր տունն էլ քանդեց, իր հարազատներինն էլ...

— Ի՞նչ անենք հիմի, Մացակ ապեր,— թռթռաց Արուսի ձայնը:— Դու ի՞նչ ես մտածում...

— Ես մտածում եմ, Արո՛ւս ջան, էս անմեղ երեխանց համար:— Ձեռքը դեպի ննջարանը մեկնեց Մացակը:— Ասում եմ մի ճար անենք, որ քեզ էլ մի բան չպատահի ու էս երեխեքը անտեր չմնան:

— Ի՞նչ անենք, Մացակ ապեր,— սարսափով Ստեփանիկի մահճակալին նայեց Արուսը:

— Քո կյանքը պիտի փրկենք:

— Այսինքն ի՞նչպե՛ս...

— Էսպես է, Արո՛ւս ջան,— մեծագույն տանջանքով սկսեց բացատրել Մացակը:— Լևոնին դցել են օգոստոսի 7-ի որոշման տակ. այսինքն՝ զնդակահարություն: Լևոնին հաշվի՛ր մեռած ու մտածի՛ր, թե ինչպես քեզ պոկես էդ մեռածից... քո երեխանց համար:

— Այսինքն... հետզհետե աճող տաղնապով հեաց Արուսը:

— Եթե հաստատվի, որ դու նույնպես մասնակցել ես Լևոնի գողությանը, այսինքն դրություններով մթերքներ տարել ֆերմայից, քեզ նույնպես կդատեն օգոստոսի յոթի որոշումով...

— Հետո՞...

— Երեխաները կմնան անտեր... Խեղճ երեխեք... անմեղ գառներ...

— Ի՞նչ անեմ, Մացա՛կ ապեր...

— Հրաժարվիր քո գրություններէց: Ասա՝ Լեոնն է կարգադրել, որ ես գրեմ: Ասա՝ ես չգիտեմ, որ դա գողութիւն էր: Ասա՝ ինչ որ արել եմ, արել եմ նրա կամքով...

— Մեղքս գցեմ Լեոնի վրա՞,— սարսափահար հարց տվեց Արուսը՝ իրեն մի կոշմարային երազի մեջ զգալով...

— Այո,— հաստատեց Մացակը:— Մեղքդ գցիր քո անարժան ամուսնու վրա և կյանքդ փրկիր քո անմեղ ձագերի համար: Դու ուրիշ ելք չունես:

Արուսը հանկարծակի լրջացավ և խորասուզվեց մտքերի մեջ: Ապա նա նայեց լուսամուտին, որտեղ դրված էր մածնով լիքը ապակյա մի անոթ: Հետո նայեց քնած Ստեփանիկին և ժպտաց: Նրա դեմքին տիրեց մի լուրջ ու հանդիսավոր խաղաղութիւն՝ քիչ առաջվա տաքնալի և հուսահատութեան փոխարեն: Մացակը թեթեւացած հոգով սպասում էր նրա պատասխանին: Նա Մացակին դիմեց լուրջ ու գործնական հղանակով:

— Ասում ես՝ մեղքս գցեմ Լեոնի վրա՞...

— Այո,— նրա հղանակին հարմարվեց Մացակը:— Նա քեզ ինչ մարդութիւն է արել, որ խնայես:

— Դո՛ւրս կորիր իմ տնից, սրիկա՛ — հանկարծակի այնպես ճշաց Արուսը, որ Մացակի ականջները խուտուտ եկան:— Դո՛ւրս կորիր, թե չէ էս մածնամանը գլխիդ վրա կիշրեմ...

Եվ շապասելով այլևս պատասխանի՝ նա հափշտակեց լուսամուտում դրված ապակյա անոթը և շարտեց Մացակի վրա: Մացակը խուսափեց հարվածից և արագ վեր թռավ: Մածնամանը դիպավ հատակին և փշրվեց: Մացակն աճապարեց դեպի դուրս: Գազազած կիներ նրա հտելից նետում էր ձեռքն ընկած առարկաները՝ հախճապակյա պնակ, բաժակ, օդեկոլոնի սրվակ, շորի խողանակ... երեսաները դուրս նետվեցին ննջարանից և սկսեցին լաց լինել: Արուսը վերջապես սթափվեց, դուռը ներսից բանալիով փակեց և միանգամայն լուրջ ու հանգիստ դարձավ դեպի երեսաները.

— Լաց մի ք լինի, զառներս...

— Ո՞ւմ հետ էիր կովում, մամա ջան, — մոր խաղաղ տեսքով սիրտ առած՝ հետաքրքրվեց Լենան:

— Մարդ չէր, Լենա ջան, — ծիծաղեց Արուսը և դարմացավ իր հնարամտութեան վրա:— Շուն էր մտել տունը: Ես էլ դուրս արի:

— Վա՛յ, մածունը թափել է,— բացադանչեց Կառլենը և տու-
նը խաղաղվեց:

Արուար վառարանը վառեց, երեսաներին հազցրեց, կերա-
կրեց և պատվիրեց, որ Ստեփանիկի մոտից չհեռանան, մինչև
ինքը մի քանի՝ բուպետով մի տեղ դնա ու վերադառնա: Նա ուզում
էր հանդիպել մի սրտացալ մարդու, գտնել մի կարեկից հոգի ու
դատարկել սիրտը, որ չպատուիր: Ո՞ւմ դուռը դնա: Ումը գան-
դատվի: Հացավանդիները նրան համարում են կոլխովը թալա-
նող ու մարդու գլուխն ուտող: Ո՞ւմը համկացնի, որ ոչ ինքը, ոչ
էլ իր Լևոնը կոլխով թալանող չեն, դու չեն... Նա բնազդաբար
առանց մտածելու քայլում էր դեպի Նոր Հացավանը...

Կամուրջի վրա նրան դեմ ու դեմ երևաց Զուրաբի Հասմիկը:
Նրանք հասան: Իրար մոտ և կանգ առան միաժամանակ: Լուռ և
ակնդետ նայում էին իրար և երկուսն էլ զգում էին, որ ցանկա-
նում են խոսել: Բայց ոչ մեկը սիրրտ չէր անում սկսել առա-
ջինը...

— Ընկե՛ր Արուա, ներեցե՛ք,— կմկմաց Հասմիկը...— Ես ու-
զում էի ձեր տունը գալ:

— Ես էլ... ձեր տունն էի գալիս,— թեթև շունչ քաշեց Ա-
րուար:

Նրանք նորից մի պահ լռեցին: Աշնան երկինքը ծածկված
էր ծանր կապարագույն ամպերով, որոնց հեռավոր մի ճեղքված-
քից երևաց արևի աղոտ լույսը և բարակ անձրևն սկսեց կաթկթել:
Հասմիկն իր աչքերում զգաց արցունքի խոտոտ և անձրևից
պաշտպանվելու պատրվակով դիմեց թաշկինակի օգնության.

— Ես առավոտն եկա ձեր տունը... Բայց հանդիպեցի Մացակ
Ավագյանին... դուք նրա ետեից բաժակ շպրտեցիք... Ես... ես վե-
րադարձա...

— Անձրև է գալիս,— հայացքն ամպերի լուսավոր ճեղքին
հառեց Արուար...— դնանք մեր տունը. ես ամեն ինչ կպատմեմ:

Ճանապարհին նրանք իրար հետ չփոխանակեցին ոչ մի
խոսք: Տրակտորների պարածի մոտ նրանց իրար հետ քայլելիս
տեսավ Յոթնովիմերանը, աչքերը շոնց նրանց հետեից, իր երես-

ները ճանկոնց և անխոս հեռացաւ: Անձրեր դնալով ուժեղանում էր և նրանք արագացրին իրենց քայլերը:

— Վա՛յ, Հասմիկ մորաքույրն եկավ մեր տունը,— տեղից վեր թռավ Լենան ու ծափ տալով ընդառաջ վազեց.— Ինչ լա՛վ եղավ: Ինչ լա՛վ եղավ...

Հասմիկն իրեն փաթաթված երկխայի մազերը շոյեց, թույլ-տվովյուն հայցող հայացքով նայեց Արուսին և տեսնելով նրա երեսի վրա քաջալերական ժպիտ՝ թեթևակի քսմթեց Կառլենի այտը և նստեց առաջարկված աթոռի վրա: Նրանք շարունակում էին լռել: Դրսում անձրեր հետզհետե սասակացող արագութեամբ թափում էր հարևան շենքի թիթեղյա տանիքը:

— Ընկե՛ր Արուս,— սեղմվեց Հասմիկի կոկորդը:— Ես... դուք... մոռանա՛նք... Լեռնը...

— Վա՛յ, Հասմիկ մորաքույրն ինչո՞ւ է լաց լինում,— հուզ-մունքից թշեքն ուռեցրեց Լենան:

Հասմիկը հեկեկում էր՝ երեսը թաքցրած իր թևերի մեջ, ուսե-րի ուժեղ ցնցումներով: Արուսը մոտեցավ նրան, փորձեց մխի-թաբել, բայց ինքն էլ վարակվեց և սկսեց նրա հետ միասին հե-կեկալ: Նրանք չղգացին, թե ինչպիսի գրկախառնված էին և իրար էին խառնում իրենց արցունքները միեմուշ մարդու համար:

— Սրանք ինչո՞ւ են լաց լինում,— դժգոհ ու լացակումած՝ Լենային դիմեց Կառլենը:

— Հանգստացի՛ր Արուս,— առաջինն սթափվեց Հասմիկը:— Նրեխաները վախենում են:

Եվ նրանք երկուսով արցունքների միջից ժպտացին երեխա-ներին:

— Ինչո՞ւ եք լաց լինում,— տաղնապած հանդիմանեց Լե-նան:

— Հաճաք էինք անում, Լե՛նա ջան,— արցունքը սրբելով ծի-ծաղում էր Արուսը:

— Փիս հանաք եք անում,— նկատեց Կառլենը՝ որոնելով իր փայտե ձին, որ մոռացել էր Ստեփանիկի մահճակալի տակ:

Արուսը նրանց տարավ ննջարան, համոզեց, որ այնտեղ տուն-տուն խաղան, շխանդարեն իրեն ու Հասմիկ մորաքրոջը, խոստացավ, որ աչլեա լաց չեն լինի ու վերադարձավ:

— Ընկե՛ր Արուս... Արս՛ւս ջան,— ուղղեց Հասմիկը:— Դու ինձ մի՛ համարի քո թշնամի... Ես քո դեմ ոչ մի հանցանք չեմ

դործել... Լեոնը քեզ չի դավաճանել ոչ մի կնոջ հետ... Ինչ որ ասել են, սուտ է եղել... Լեոնը ազնիվ մարդ է և հավատում է մարդկանց: Հենց էդ հավատքին էլ զոհ գնաց: Սա նրան սիրում եմ հարազատի պես: Նրան ուզում են ոչնչացնել: Սա նրա համար կայացարեմ իմ բոլոր ուժերովս: Սա նրա համար կհասնեմ մինչև Մոսկվա: Առաջիկա ևս որոշել եմ գնալ Նրեան և ուզում եմ քեզ հետ խորհրդակցել: Դու ևս նրա ամենահարազատ մարդն աշխարհում:

— Շնորհակալ եմ, Հասմիկ,— գլուխը հեղուկյամբ խոնարհեց Արուսը:— Սա գիտեի, որ դու ևս Լեոնի միակ պաշտպանը... Վառակը...

— Վասակն էլ է պաշտպանում Լեոնին,— աշխուժացավ Հասմիկը:— Շմավոնն էլ: Նրա ընկերները նրան հավատարիմ կմնան մինչև վերջ: Դու միայն չհավատաս Մացակ Ավագյանին:

— Սա Մացակ Ավագյանին հավատա՞մ,— կոտրված ամանները մատնացուցց անելով՝ աչքերը փայլատակեցրեց Արուսը:— Ախ, եթե առաջուց ևս նրանց չհավատայի... Սա եմ մեղավոր... Սա կործանեցի իմ Լեոնին... Դե լսի՛ր, Հասմիկ ջան, պատմեմք քեզ իմ բոլոր մեղքերը:

Նա շթաքցրեց Հասմիկից ոչինչ — ոչ իր արարքները և ոչ էլ իր մտքերը: Արցունքները կուլ տալով և ինքն իրեն դատապարտելով նա խոստովանում էր, որ ինքը միամիտ է եղել, հավատացել է չար լեզուներին, տանջել է իր ամուսնուն, օտարացրել է տնից և հասցրել այս դժբախտությունը: Հասմիկը տեղ-տեղ նրան արգարացնում էր, Լեոնին դատապարտում և դրանով շահում նրա վստահությունը: Արուսի ողբերգությունն այն էր, որ նա ամուսնությունից ի վեր չէր ունեցել ոչ մի մտերիմ ընկերուհի, որին սիրտը բաց աներ, որից խորհուրդ հարցներ: Նրա միակ բարի խորհրդատուն հայուց լեզվի ուսուցչուհին էր, որ շատ էր զբաղված իր դասերով: Նա Հասմիկի մեջ առաջին անգամ գտավ մի թափանցուլ ու կարեկից հոգի, որի առաջ նա զեղում էր տարիների իր տառապանքը: Հասմիկի հանդեպ նրա մեջ բույն դրած նախկին թշնամանքի սառույցը հալվել ու վերածվել էր մի ջերմ ու գլուխահոս մտերմության: Հասմիկը նրա սիրած մարդու համար լաց էր լինում զգացմունքների նույն թափով, ինչպես որ ինքը և դրանով նվաճում նրա սիրտը, Լեոնից սիրված լինելու նրան հավասար իրավունք: Արուսը մինչև անգամ զարմանում էր,

Քե ինչո՞ւ ինքը առաջուց ետ վանեց այդ աղջկան, քանի որ նրա հետ միասին Լևոնին սիրելը այսքան հեշտ էր, այսքան բնական:

— Մի՛ վախենա, — բացագանչեց Հասմիկը, երբ Արուսն իր պատմությունն ավարտել էր արդեն: — Մենք Լևոնին կաշառապանենք: Դու միայն քննիչին ցուցմունք տուր այնպես, ինչպես սեսել է քեզ Լևոնը: Ոչինչ մի՛ թաքցնիր: Քեզ բան չեն անի: Կարիքից ստիպված՝ դու ձեռք ես մեկնել թունավոր օձերին՝ խարվելով նրանց լեզվից: Օգոստոսի յոթի օրենքը գրել են լավ մարդիկ, լավ մարդիկ էլ կբանեցնեն: Լևոնին կարդարացնենք և նրա թշնամիներին կնստեցնենք օգոստոսի յոթի որոշման տակ:

— Ա՛խ, Հասմիկ ջան, — սրտաբուլա հառաչեց Արուսը: — Թող Լևոնն արդարանա... թո՛ղ նրա կյանքին մի փորձանք չպատահի... ես երեխաներիս կառնեմ, կերթամ հերանցս առնել... Թո՛ղ նա քեզ հետ ամուսնանա... դու ես նրան հավասար...

— Այդպես մի՛ խոսիր, Արուս, — արցունքները կուլ տվեց Հասմիկը, — Լևոնը քեզ սիրում է և քոնը կլինի: Դու նրան հավասար ես, նրան արժանի: Ես Լևոնի հարազատ քույրն եմ...

Անձրևը կտրվել էր և աշնանային արևի թեք ճառագայթը լուսամուտից ընկել էր սենյակ՝ աղամանդի պես շողշողացնելով երկու կանանց արտևանունքներից կախված արցունքները: Առանց թափելու դուռը բաց արին և աղմկելով ներս մտան Վասակը, Շմավոնը, Գևորգը, Կադոն, շորրորդ բրիգադի Ալեքսանը և Ասատուրը:

— Վա՛հ, Հասմիկ, էստե՞ղ ես, — իր բարակ ու զրնգուն ձայնով ուրախ զարմացավ Ասատուրը: — Երևան էիր ուզում գնալ: Ես քեզ համար տոմս առա իրիկվա դնացքին:

— Ոնց ես, Արու՛ս, — նրա և Հասմիկի հաշտության մեջ մի բարեգուշակ հնարավորություն կոհհեղով փայլիլեց Վասակը: — Հո չե՞ս վախենում:

— Ինչո՞ւ պիտի վախենամ, Վասա՛կ ջան, — ստեց Արուսը: — Ձեզ նման ընկերներ ունի Լևոնը:

— Ինչի՞ կարիք ես զգում, — հարցրեց Շմավոնը: — Հարյուր տոկոսով պատրաստ եմ:

— Շնորհակալ եմ, Շմավո՛ն ջան, ոչ մի բանի կարի՛ք չեմ զգում:

Տղամարդիկ տեղավորվեցին սեղանի շուրջը: Արուսն շտապով սեղան սարքեց և սաստիկ ամաչելով ցավեց, որ տանը

խմիչք չկա: Տրակտորիստ Գևորգը ոգևորությանից շողալով վերարկուի գրպաններից հանեց երկու շիշ կոնյակ և հայտարարեց, որ երեկ ռայոնական կենտրոնի խանութից դնել է հատկապես լեռնի կենացը լեռնի տանը Արուս քույրիկի հետ միասին խմելու համար: Արուսը բաժակները լցրեց և շիշը բարձրացնելով դիմեց Հասմիկին.

— Քո կենացը լինի, Հասմիկ՝ քան: Ոտդ բարի էր: Եկար ու քեզ հետ բերիր լեռնի բոլոր ընկերներին:

ՔԱՌԱՍՈՒՆԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Նոր Հացավանի կառուցումը շարունակվում էր, շնայած արևի տակ շողշողացող ձյունին:

Բանվորները ոչխարների նորակառույց գոմն էին սալահատակում:

Արդեն վաղուց ավարտված ու շահագործման էին հանձնված գոմերը, սահաստները, դարբնոցը, հյուանոցը և զարաժի: Բոլոր շենքերը լիքն էին, բացի զարաժից, որ կառուցված էին կոլխոզի հինգ տրակտորների համար: Բայց նախանցյալ տարի ռայոնական կենտրոնում կազմակերպված մեքենա-տրակտորային կայանը տրակտորները վերցրեց և Նոր Հացավանի զարաժում առաջժմ հանգստանում է միակ ապրանքատար ավտոն: Լեռնը հույս ունեւր, որ մոտ ապագայում ապրանքատարների թիվը կըհասցնի շորսի և կունենա նաև մարդատար մեքենա:

Կոլխոզային շենքերը շորս կողմից իրար միանալով մեջտեղ ստեղծել էին լայնածավալ քառակուսի մի տարածություն, որ Հացավանում կոչվում էր մեծ բակ: Այդ անունը կամբարյանին առաջարկել էր բանաստեղծ Վահան Վեմյանը:

Լինելով շատ կոլխոզներում՝ Վեմյանը նկատել էր, որ ամեն տեղ կենտրոնացնում են կոլխոզի համայնական շենքերը մի ընդհանուր հրապարակի շուրջ և այդ հրապարակը անվանում են «տրանսպորտ», «կոլխոզի տերիտորիա», «գոմակ» կամ «մեծ բակ»: Վեմյանին հարմարապես էր թվում վերջին անունը, որովհետև կոլխոզային գյուղի այդ կենտրոնացած մասը

ավելի լայն հասկացողութիւնն է պարունակում, քան «տրանսպորտը» կամ «գումակը» և ավելի նեղ է, քան «կոլխոզի տերիտորիան»: Ուստի նա ամեն տեղ առաջարկում էր ընդունել «մեծ բակ» անունը և Հացավանում այդպես էլ ընդունուից:

Մեծ բակի շորս անկյուններում շորս ահագին աշտարակներին նման բարձրանում էին խոտի դեղերը, որոնք անցյալ տարվանից փոխադրված էին Նոր Հացավան: Հրապարակի կենտրոնում կառուցված էր բարձրադիր կլորածև մի ավազան, որ պիտի ծառայեր անասուններին ջրելու, ամառը շրջապատը հովացնելու, դանազան կարիքների և դեղեցկութեան համար: Առաջժմ նրա մակարդակը ծածկված էր ձյունով և ամբողջ բակի հետ միասին փայլիլում էր արևի տակ՝ խողտացնելով գոմերից կամ դարբնոցից դուրս եկող մարդկանց աչքերը: Նոր Հացավան էր փոխադրված նաև կոլխոզի կալատեղը, որ գտնվում էր մեծ բակից ոչ այնքան հեռու և՛ երևում էր դարմանի ձյունագագաթ բլուրներով: Կալատեղը, մեծ բակը և Շահումյանի հրապարակը, որի վրա կառուցվում էր վարչութիւն շենքը, արդեն համարյա պատրաստ էին և կազմում էին Նոր Հացավանի գլխավոր կենտրոնները:

«Ահա Նոր Հացավանը, բայց ո՞ր է նրա կառուցողը» — ճրմըլվեց Վասակի սիրտը, երբ նրա մեծ բակի հսկայական դարբաններից ներս էր մտնում Շմավոնի, Փիլոյի, Առաքել Ամու և Հասմիկի հետ միասին:

— Տո նայեք է՞, ոնց որ բերդ է, — ձյան փայլից աչքերը կկոցելով պեպենոս ձեռքը մեծ բակի շորս անկյուններում բարձրացող խոտի դեղերին մեկնեց Շմավոնը: — էլ ո՞ր շանորդի թըշնամին սիրտ կանի հարձակվել էս բերդի վրա:

— Փորձում են բերդը դրավել ներսից, — ոտքերի ձյունը թափ տալով տնքաց Վասակը:

— Չեն կարող, — աշխուժացավ Շմավոնը: Ուրիշին հոր փորովը ինքը մեջը կընկնի:

— Տա աստված, — ջերմեռանդ հառաչեց Առաքել տոնին:

— Աստվածը չի տա, — միջամտեց Հասմիկը, — բայց մեր Սովետական արդարադատութիւնը կտա:

— Էհ, — լավագույն ցանկութիւններով մոնչաց Փիլոն:

Պահեստապետին կալանափորելուց հետո Փիլոն կոլխոզի վարչութիւն շենքում ստանձնել էր նրա պաշտոնը և անասելի

տաղնապուլ աշխատում էր անպակաս անել, որ կոլխոզի տպրան-
քից մի մազաշաղկապի: Անդորրության և ապահովության սիրահար
նրա հոգին լարված էր ինչպես ամեն ընդհանուր հարձակման սպասվող
ժամապահը կովի դաշտում: Վարչությունը երեկ ընդունել էր նոր ու-
րուշում, անասնապահական ֆերմայի վարիչ նշանակել Առաքել Բե-
ջանյանին, քանի որ Մացակ Ավագյանը հանված է աշխատանքից
և նրա տեղակալ Ղուկասը՝ այդպես անակնկալ կերպով ծանր
հիվանդացել: Վաստիկ զլխավորությամբ կազմված հանձնաժո-
ղովը ֆերման Մացակ Ավագյանից ընդունել և հանձնել էր Առա-
քել Բեջանյանին: Այժմ դնում էին ստուգելու, թե երբ կավարտ-
վի նոր գոմի սալահատակումը, որպեսզի զանազան հին գոմե-
րից ոչխարն էլ կենտրոնացնեն մեծ բակում:

— Բա ինձ տեղակալ չե՞ք տա, Վասակ ջան, — ավազանի
մոտ հանկարծ կանգ առավ Առաքել ամին: — Տեղակալ ու պար-
տիական կազմակերպիչ: Ես վախենում եմ առանց պարտիա-
կան ղեկավարության:

— Քեզ պարտիական ղեկավարություն կտանք, Առաքել
ամի, — հանգստացրեց նրան Վասակը: — Մի՛ վախենա:

— Բա ո՞վ պիտի լինի:

— Հասմիկը, — հանկարծակի գյուտ արավ Վասակը, — հա-
մաձայն չե՞ս, Շմավոն:

— Հարյուր տոկոսով հաջող թեկնածու է, — հաստատեց
Շմավոնը:

— Հասմի՞կը... աչքիս վրա, — ուրախացավ Առաքելը: — Հաս-
մի՞կը... հա, Հասմիկի հետ կաշխատեմ:

— Ես ո՞նց կարող եմ տեղակալ դառնալ, — Վասակ, —
առարկեց Հասմիկը: — Ես պանրագործարանի մասնագետ եմ:

— Ավելի լավ, — իր գյուտն ավելի խորացրեց Վասակը: —
Հենց մասնագետներն էլ պետք է ղեկավարեն կոլխոզը: Լևոնը
մասնագիտությամբ գյուղատնտես է:

— Հապա որ պարտիական չե՞մ, ո՞նց դառնամ պարտկաղ-
մակերպիչ, — տարակուսեց Հասմիկը:

— Հենց այսօրվա պարտկաղմակերպության նիստում կը-
քնենք դիմումդ և քեզ կընդունենք պարտիայի մեջ, — հեշտ
կապեց Վասակը: — Համաձայն ես, Շմավոն:

— Հարյուր տոկոսով:

Գոմերի կողմից լավեց Քուռակի մետաղաձայն խրխինջը:

Մոսի բիձան թամբել էր ձին և սանձից բռնած բերում էր դեպի կոլխոզի ղեկավարները: Վասակը տնտեսութեան ղեկավարի հոգատար զարմանքով հարցրեց.

— Ո՞ւր ես տանում ձին, Մոսի՝ բիձա:

— Այսինքն՝ ուղում եմ իմանալ, թե թույլ տալի՞ս եք,— անդուստի ձիու հետ պայքարելով խոսեց ծեր ախոռապանը...— Ավագուկենց Մացակին ասում է՝ բեր հեծնեմ ու տեղ վնամ...

— Ո՞վ,— բարկութունից կարմրեց Վասակի խոշոր քիթը:

— Ավագուկենց Մացակը,— տրտնջաց ախոռապանը...— քնկեր կամբարյանն էլ էստեղ չի, որ հրաման տա:

Վասակը խորիմաստ հայացքներ փոխանակեց իր ուղեկիցներին հետ և ապա հրամայեց.

— Ձին ախո՛ռը վերադարձրու, Մոսի՝ բիձա և ոչ ոքի թույլ չտաս հեծնելու: Հասկացա՞ր:

— Բա որ Ավագուկենց Մացակը նեղանա, ի՞նչ ասեմ,— տարակուսեց ախոռապանը

— Ասա՛ Ավագուկենց Մացակին,— ծանրաշեշտ արտասանեց Վասակը,— որ հացավանցիները նրան երբեք թույլ չեն տա հեծնելու կոլխոզի նախագահի՞ւ ձին:

— Հա, բա՛, մատա՛ղ,— ուրախացավ ծեր ախոռապանը,— քնկեր կամբարյանից բացի ոչ ոքի մոտ չի թողնում, վտանգավոր ձի է:

Նվ ծերունին աշխուժով ետ դարձրեց ձիու գլուխը և քաշ տվեց նրան դեպի գոմը: Դարբնոցում շիկացած երկաթ էին ծեծում և մուրճի հարվածները արձագանք էին տալիս հեղեղատի կողմից: Դարբնոցի խորքում բոցավառված հնոցի ցուլը խաղաց քուռակի ողորկ ազդրի վրա:

Ոչխարի նոր գոմը դիտելուց և սալահատակող բանվորներին շտապեցնելուց հետո Վասակի հանձնաժողովը կամեցավ նորից նայել պահեստները: Փիլոն հասուիկ մատները դողդողացնելով բաց արավ ծանր կողպեքը, դուռը հտ տվեց և ներս մտնողները զգացին ծանոթ ցորնահոտը: Հսկայական պահեստի մի աչքը բոլորովին դատարկ էր: Այդ տեղի հացահատիկը բաժանել

էին աշխօրերի դիմաց: Մյուս աչքում տախտակի միջնորմով իրարից բաժանված էին «կոնդիկի» և «ուկրաինկայի» մինչև առաստաղը շեղջված սերմացուները: Պահեստի երկու բաժանմունքները իրարից անջատված էին բալիական ընդարձակ միջանցքով, ուր տեղավորված էին մեծ կշեռքն ու սերմադալիչ մեքենան: Վասակը աչքերը շեղջի վրայով հառեց առաստաղին, և ցանկացավ իմռնալ, թե առաստաղը չի կաթում: Գոհացուցիչ պատասխան ստանալով, նա հանձնաժողովի տուջն ընկած պահեստից դուրս եկավ և քայլերն ուղղեց հացահատիկի երկրորդ պահեստը: Այստեղ էլ դասավորությունը նույնն էր: Միտչն երկու աչքերն էլ լիքն էին: Մի աչքում դանադան ֆոնդերի ու պահեստի ցորեններն էին, մյուս աչքում դարին և տարեկանը: Վասակը կռացավ, շեղջի ստորոտից մի բուռ ցորեն վերցրեց, խաղալիքի ավի մեջ և շաղ տվեց դեպի շեղջի գաղաթը: Այդպես հաճախ լեռնն էր անում: Վասակը նայեց Հասմիկին և իր շփոթմունքը ծածկելու համար փրկոյին հարց տվեց.

— Ուրեմն Հացավանում այլևս քարտիզար չկա՞: Վերջ քարտիզարին:

Քարտիզար էր կոչվում ցորենի և դարու խառնուրդը, որից գյուղացիները կոլխոզարժոճից առաջ և կոլխոզի առաջին տարիներին հաց էին պատրաստում: Հացավանում քչերն էին ի վիճակի զուտ ցորենահաց ուտել: Մեծ մասամբ քարտիզար էին ուտում: Քարտիզարը միջակի հացն էր: Իսկ չքավորներն ուտում էին դարի կամ տարեկան: Քարտիզարը Հացավանում ոչ միայն ուտում էին, այլև ցանում: Լեռն կամբարյանը իր նախագահության առաջին իսկ տարին վերացրեց քարտիզար ցանելու սովորությունը և հայտարարեց, որ երկու տարվա ազնիվ աշխատանքից հետո Հացավանի բոլոր կոլխոզնիկներն էլ հնարավորություն կունենան հրաժարվելու քարտիզարից և ուտելու մաքուր ցորեն հաց: Կամբարյանի այդ երազը դարձել էր արդեն իրականութուն և այդ էր ակնարկում Վասակը:

— Մինչև անգամ Յոթնութնեւերանը այլևս Պողոսին քարտիզար չի ուտեցնում,— Վասակի միտքը օրինակով հաստատեց Շմավոնը:

Մթերքների պահեստում Վասակին ինչպես միշտ, այս անգամ էլ դուր եկան շվեյցարական պանրի իրար վրա դարսած գլուխները, որոնք նման էին ջաղացաքարերի, նրանց պես մեծ

ու կլոր: Վասակը դարակի վրայից վերցրեց մի փոքրիկ պան-
րի կտոր, ծանր ու թեթև արավ ու դարձյալ տեղը դրեց:

— Խնդրեմ, Վասակ ջան,— իր իրավունքները հիշեցնելով
կարմրեց Փիլոն,— համը տես, մի՛ քաշվի:

— Հենց անենք,— ձեռքը պանրի գլխին դրեց Վասակը,—
որ գալ տարի աշխօրերի դիմաց շվեյցարական պանիր բաժա-
նենք:

— Իսկ ես մեր տեղական պանիրն ավելի եմ սիրում,—
պեպենոտ ձեռքը արհամարհանքով թափահարեց Շմավոնը:

— Իսկ ինչո՞ւ սա տեղական չէ և մերը չի,— իր մասնա-
գիտական իրավունքների պաշտպանության մեջ մտավ Հասմի-
կը:— Սրա միայն պատրաստելու եղանակն է շվեյցարական: Մնա-
ցած բոլորը, համը, յուզալիության աստիճանը տեղական է:

— Պանիրը որ գետնի տակ թաղած չլինի, ինչ պանիր,—
բերանի համն իմացող մարդու ինքնավստահության մեջ համառեց
Շմավոնը:— Մեր Դարալագյազի պանրի մի պարկը չեմ փոխի
էդ բոլոր ջաղացաքարերի հետ:

Փիլոն և Առաքել ամին Շմավոնի կողմն անցան և Հաս-
միկը մասնադետի արհամարհանքով ուսերը թոթվեց: Վասակը
գրասեղանի վրայից վերցրեց օրդերների տախտակը, որի ասեղին
անց էր կացված մի քանի թարմ օրդեր: Նա օրդերները հաշվեց,
ստուգեց և դիմեց Փիլոյին:

— Զգո՛ւյշ կաց, քեռի՛ Փիլո: Քո գրասեղանին ոչ ոքի մոտիկ
չթողնես:

— Ես հարյուր տոկոսով համոզված եմ,— Վասակի միտքը
մեկնաբանեց Շմավոնը,— որ Մացակ Ավագյանը կեղծ գրու-
թյունները Սեթից թաքուն խցկել է այս ասեղի վրա:

— Էդ խեղճի մոտ բան ես ասում, Շմավոն,— զգաստացավ
Առաքել ամին:— Սեթը մի քիչ լոպպաղ էր և ումը ասես հա-
վատում էր:

— Պահեստապետի գրասեղանին ոչ ոք չպիտի մոտենա,—
շարունակեց իր միտքը Վասակը.— անգամ կոլխոզի նախա-
գահը:

— Հա, բա՞,— կոկորդը մաքրեց Փիլոն:— Ամեն տեղ պետք
է լինի պարտիական դիսցիպլինա:

Հանձնաժողովը դուրս եկավ մթերքների պահեստից: Մնաց
միայն Փիլոն, որ երկար դասավորում էր թղթերը և նախապես

ճաշակում այն անախորժութիւնը, որով նա պիտի արդեւելք Հա-
ցաւանի աղդեցիկ մարդկանց մոտենալու նրա սեղանին:

Վասակը և մյուսները ձյունը ճեղքելով իրենց քայլերն ուղ-
ղեցին դեպի կովերի դոմբ, որ գտնվում էր մեծ բակի մյուս
թևի վրա պահեստների դեմ դիմաց: Հացաւանի ղեկավարներին
տեսնելով՝ դոմապահներն ղգաստացան և սկսեցին ամեն մեկը
մի բանով ղբաղվել: Պոշտ Բոյաջյանը ցախաւելն առաւ և իրեն
համար մի քանի տարի առաջ անհնարին եռանդով սկսեց մաք-
րել առանց այն էլ մաքուր սալահատակը: Անուշ Աղաւթյանը
աշխատանքային կապույտ խալաթը հագած՝ քուսպ էր խառ-
նում դարմանի հետ «Ջեմմա» անունով սիմենտալ կովի առաջ:
Նա ժպտալով ներս մտնողների բարեն առաւ բայց ամաչեց
ու հեռացաւ հորթերի բաժանմունքը: Վասակը կանգ առաւ
գոմի կենտրոնում և իր սաժենանոց հասակի բարձրութեանց
հայացքը հպարտ հիացմունքով հառեց երկու շարքով կանդնած
աղնւաքեղ կովերի վրա: Գոմը կառուցված էր գոմաշինարա-
րութեան տեխնիկայի վերջին խոսքի համաձայն: Այդպես էին
համոզված բոլոր հացաւանցիները և այդպես էլ էր: Երկու կող-
մից լուսամուտներ, միջանցքներ մսուրի և պատի միջև, որոն-
ցով անց ու դարձ էին անում անասուններին կերակրող գոմա-
պահները: Յուրաքանչյուր անասունի մսուրն առանձնացված,
կովերի երկու շարքն իրարից բաժանող լայն միջանցքը երիզ-
ված էր քարաշէն մի արխով, որ ընդունում և ընդհանուր կուս-
նոցն էր տանում անասունների մեղը: Գոմի երկու ծայրերին
կառուցված քարե գուռերը երկաթե ծորակներից միշտ կարող
էին լցվել թարմ ջրով: Գոմը ցեղական կովերի համար ներկա-
յացնում էր ամենաաղնւակա՛ն հարմարութեանները և միան-
գամայն հիմք էր տալիս ընկեր Շմալունին սրամտելու, թե Նոր
Հացաւանի գոմերն ավելի կուլտուրական են, քան հին Հացա-
ւանի տները:

Այդ վիթխարի լուսավոր դոմում, առլուշտով և քսպա-
խառն հարդով լի իրենց մսուրների առաջ, պարարտութեանից
և մաքրութեանից փայլվող աղդերով, կանդնած էին շվեյցա-

րական և սիմենտալ կովերը: Առաքել ամին տաղնապալի հսար-տությամբ էր մտածում, որ կոլխոզային այդ գեղեցիկ հարըստության զեկավարն ինքն է նշանակված: Տակից արդյոք դուրս կգա՞: Անասունները շատ են, նրբակազմ... գոմի միայն կեսն էր զբաղեցված ազնվացեղ կովերով: Մյուս կեսում հին Հացավանի կովերն էին, փոքրամարմին, կարճակոտոր, բայց գերացած ու գեղեցկացած: Առաքել ամին ճանաչում էր Հացավանի համարյա բոլոր կովերին, դիտեր, թե որ կովը, որ հացավանցին է համայնացրել կոլխոզում: Սրտի ճմլումով նա տեսավ իր երբեմնի սեփական «Նոռնուֆար» կովին, որ հորթի չափ էր երևում Մսթոսենց «Նազիկի» և իր մյուս հարևան սիմենտալ «Ջեմմայի» արանքում: Եվ այս կովի համար նա երբեմն տատանվում էր կոլխոզ մտնել: Վաստիկը նկատեց նրա մտախոհությունը:

— Ոչինչ, վասա՞կ ջան,— սթափվեց Առաքել ամին,— ասում եմ էս մեր Հացավանի բոլոր կովերը ծախենք և նրանց տեղը ձեռք բերենք ցեղական կովեր: Թե չէ սրանք ինչ կոլխոզին սաղական ապրանք են: Տեսքի՞ն մտիկ...

Առաքել ամին ձեռքը արհամահանքով մեկնեց իր «Նոռնուֆարին»: Հասմիկը առաջ նետվեց, կանգնեց Առաքել ամու և «Նոռնուֆարի» միջև՝ կարծես անասունին պաշտպանելու համար անարդար հարձակումից:

— Շատ էլ լավ տեսք ունի,— խանդավատանքով շույնց նա «Նոռնուֆարի» թուխ ազդրը:— Դուք սխալվում էք Առաքել ամի, մեր տեղական կովերը ունեն իրենց առավելությունները, որից զուրկ են այս նորեկները:

— Տո ինչի՞ց են զուրկ, է՛,— պեսնենոտ ձեռքը «Ջեմմայի» կողմը պարզեց Շմավոնը:— Սեւալի պես կաթ է տալիս:

— Սա սեւալի պես կաթ է տալիս,— բորբոքվեց Հոսմիկը,— բայց մեր տեղական կովերի կաթն ավելի յուղալի է: Սրանք խոշոր ու գեղեցիկ են, այդ, իհարկե, չի կարելի ժխտել: Բայց մերոնք ավելի լավ են դիմանում կլիմայական պայմաններին: Հասկացա՞ր, ընկեր Շմավոն:

— Ի՞նչ անենք, վեճը կտուրը գցեց Շմավոնը:

— Ինչ անե՞նք,— շարունակեց Հոսմիկը՝ մասնագիտական իր գիտելիքները ցույց առնու առիթը բաց չթողնելով,— միան-

գամայն պարզ է: Պետք է բարեկամներ մեր տեղական կովերի տեսակը: Այնպես անենք, որ սրանք էլ դառնան և՛ գեղեցիկ և՛ կաթնատու:

— Էդ ո՞նց կլինի,— տարակուսեց Առաքել ամին:

— Կլինի,— շարունակեց Հասմիկը՝ մազերի փունջը ճակատից ետ շարտելով,— ընկեր Անտոնյանը պատմում էր, թե Ռուսաստանում կա Միշուրին անունով մի գիտնական, որ արհեստական միջոցներով փոխում է և ազնվացնում պտուղների տեսակը կամ ստեղծում է նոր տեսակներ: Նույնը կատարում են նաև անասունների հետ...

— Յա՛...

— Իհարկե, Առաքել ամի, ամեն ինչ փոխվում է,— գրքում կարդացած այս միտքը հիշեց և կարծես նոր հասկացավ Հասմիկը,— հենց նայիր Մալխոսենց Նազիկին, այսպե՛ս էր, երբ նոր համայնացրին: Պոչն ընկած բան էր: Իսկ հիմա շա՛տ է ետ մնում «Ջեմմային»: Դու սպասիր, թե քո «Նունուֆար» ինչպես կսիրունանա: Իսկ նրա հորթի հորթին դու արդեն չես տարբերի ցիլսկանից: Ամեն ինչ փոխվում է, մարդիկ էլ են փոխվում, անասուններն էլ...

— Դու որ փոխվեցիր, Առաքել ամի, ուրեմն՝ կփոխվի նաև քո «Նունուֆար» կովը,— եղբայրակից Շմավոնը և բոլորը ծիծաղեցին:

— Ընկե՛ր Վասակ, թույլ կտա՞ք «Ջեմմա» կովի կթելը դադարեցնեմ,— հանկարծ լավեց Անուշի ռեզային ձայնը:— Որովհետև հորթով է...

Վասակը ետ դարձավ: Անուշ Աղամյանը ներողություն հայցող ժպիտով նայեց նրան և փարվեց «Ջեմմային»: Վասակը հասկացավ, թե ինչպիսի տագնապ էր բողարկված Անուշի այդ հարցի տակ, ուստի ներողամիտ ժպիտով զլխով արեց դեպի Առաքելը:

— Սրանից հետո բոլոր հարցերով կղիմես Առաքել ամուհ, նա ձեր ֆերմայի վարիչն է:

— Շնորհակալ եմ, գիտեմ,— ղրպավեց Անուշը և սկսեց կարգի բերել կովի մսուրը:

Վասակի հանձնաժողովը շարժվեց դեպի դուրս՝ նայելու համար մեծ բակի մյուս բաժանմունքները:

Անուշը երկար նայում էր նրանց հտեկից՝ ձեռքը դրած կրծքին, որի տակ թպրտում էր նրա սիրտը:

Մացակ Ավագյանին աշխատանքից հանելուց հետո Անուշին թվում էր, թե նրան էլ կհանեն: Չէ՞ որ նա Ավագյանի քրոջ աղջիկն էր և նրա գործակիցը: Այո՛, նա քեռի Մացակի զրգամաճբ կատարեց այդ ամոթալի քայլը, որի հետևանքը եղավ Լեոնի բանտարկությունը: Անուշը վնասեց մի մարդու, որից միայն լավություն էր տեսել, ավելի շատ լավություն, քան որե՛կ մեկից աշխատհում, որին կուզենար միայն լավություն անել: Քեռի Մացակի զրգամաճբ նա խայտառակեց իր ամենուսիրած մարդուն և հնարավորություն ստեղծեց, որ Լեոնի թշնամիները նրան գցեկին օգոստոսի 7-ի որոշման տակ... Անուշը այս մտքից փշաքաղվեց և հենվեց կովի մսուրին:

...Բայց չէ՞ որ Անուշը շանոած քեռի Մացակին և նրա տընից հեռացավ Լեոնին շանհանգստացնելու հաստատ որոշումով: Հապա ինչպե՞ս պատահեց, որ մոռացավ իր որոշումը և կատարեց Ավագյանի կամքը: Զուրաբենց Հասմիկն էր մեղավոր: Եթե նա Լեոնին Հասմիկի հետ թեմանցով չտեսներ, գլուխը չէր կորցնի և չէր դիմի այդ խայտառակությանը: Նա պատրաստ էր Լեոնին հանգիստ թողնել նրա համար, որ կարծում էր թե Լեոնը հավատարիմ է իր ընտանիքին, չի բաժանվի Կնոջից: Բայց երբ տեսավ, որ Զուրաբի Հասմիկն է խլում այն, ինչին ձգտում էր Անուշը, աչքերի դեմ մթնեց, արյունը եփ եկավ, կապանքները թուլացան, աչքերը փակեց ու բերանը բաց արավ: Եվ ի՞նչ եղավ նրա արդյունքը, ի՞նչ շահեց Անուշը: Ոչինչ: Բնդհակառակը՝ կորցրեց բարի անունը, Լեոնի նման նեցուկ և կոլխոզում մնալու հույսը:

Անուշը փաթաթվեց «Ջեմմա» կովի պարանոցին, կարծես նրանից էր սպասում պաշտպանություն: Լեոնին դուր գալու նպատակով նա սկսել էր գոմերում լավ աշխատել և հետզհետե իրեն համար աննկատելի կերպով այնքան էր տարվել այդ աշխատանքով, որ նրանից՝ դուրս չէր պատկերացնում իր կյանքը: Նա շատ էր մտերմացել կովերին, մասնավորապես «Ջեմմային», որ բոլորից խոշորն էր, ամենագեղեցիկը և ամենակաթնատուն: «Ջեմմայի» շնորհիվ Անուշը մի քանի անգամ արժանացել էր

գովասանքի և պարզեցման: Ուստի նա ամենաքնքուշ ըզգացմունքով կապված էր այդ կողմի հետ: «Ջեմման» իր հերթին համակրանք էր տածում դեպի Անուշը: Կթվելու ժամանակ անհամբեր սպասում էր նրան և երբ գոմի դռների մեջ իր կապույտ խալաթով ու գեղեցիկ ժպիտով, երևում էր Անուշը, «Ջեմման» հրճվանքով պոչը կողերին էր խփում ու մղզմում: Անուշից բացի ոչ ոքի մոտ չէր թողնում իր ստիճաններին: Անուշի ձեռքը նա իսկույն տարբերում էր ուրիշի ձեռքերից: Հաճախ Հասմիկը կով կթող կանանց հետ զրույց էր անցկացնում կաթնամշակության դիտական ձևերի մասին և նկարագրում էր, թե ինչպես, հենց որ Հացավանում էլեկտրականություն լինի, կովերի կթը նույնպես պետք է կատարեն էլեկտրական տոկի միջոցով: Անուշը ատելությամբ էր լցվում դեպի Հասմիկը՝ չպատկերացնելով, թե ինչպես ինքը պիտի զրկվի իր սիրելի կովերին կթելու երջանկությունից և հավատացած էր, որ «Ջեմման» մոտ չի թողնի ոչ մի էլեկտրական տոկ:

Նվ ահա այսօր Անուշը պիտի կորցնի իր այդ երջանկությունը, սիրած աշխատանքի երջանկությունը: Իր կովերով ու հորթերով զբաղվելը Անուշի համար կարծես ոչ թե աշխատանք էր, այլ հաճելի ժամանց: Նա երբեք հոգնածություն չէր զգում: Ընդհակառակը՝ կովերի դմում աշխատանքի անցնելուց հետո նա ավելի կազդուրվեց և գեղեցկացավ: Անուշն իրեն զգում էր կանգնած հաստատուն հողի վրա, մարդկային արժանապատվությամբ լի մի վիճակում և Մացալի գործունեությանը նայում էր միշտ անորոշ մի սարսափով: Զգում էր, որ Մացալը նրա ձեռքը ամուր է բռնել և քարշ է տալիս նրան ազնիվ կյանքից դեպի արատավոր ճանապարհներ: Զգում էր, բայց քաջություն չունեի նրանից պոկվելու: Նա հաճախ իրեն զգում էր սարդի ոտտայնն ընկած ճանճի վիճակում: Հիմա էլ նա այդ վիճակումն է: Նա փաստորեն նորից կատարեց քեռի Մացալի չար կամքը, և իրեն դրեց կոլխոզից հեռացվելու վտանգի առաջ:

Հորթերի բաժնից «Ջեմմայի» անցյալ տարվա հորթը բառացի: Նա պարզապես կարոտել էր Անուշին: Անուշն այդ հասկացավ և բերկրանքով նետվեց դեպի իր փոքրիկ ու գեղեցիկ բարեկամը: Ցեղական կովերի անցյալ տարվա հորթերն ավելի մեծամարմին էին, քան Հացավանի սրբա տարեկան աչառները, որոնք կապված էին նույն շարքի վրա: «Ջեմմայի» հորթը, որին

Հասմիկը անվանել էր «Ելինա», իսկ Անուշը, Ղազարյանի կնոջ ջգրու, դարձրել էր «Ելուշ», գեղեցկությամբ ու մարմնեղությամբ իր մոտին էր քաշել, միայն մոտրի գույնը քիչ ավելի մուգ կարմիր էր և ճակատի մեջտեղն ուներ մի խոշոր սրտաձև սպիտակ նշան։ Անուշը համբուրեց «Ելուշի» վարդագույն դունչը և սկսեց նրա հետ խոսել ամենասիրագեղ արտահայտություններով։ Ապա նա առավ երկաթե մանրատամ քորոցը և սկսեց նրանով քնքշությամբ քորել բուլբու հորթերին։ Հաճույքից նրանք պոչները առնկում էին և վարդագույն լեղուններով շոյում իրենց խնամակալուհու ձեռքերը։ «Մի՛թե Անուշին կրածանեն իր աղիղներից» — մայրական տագնապով մտածում էր նա։

Անսպասելի կերպով ներս մտավ Մացակ Ավագյանը։ Ֆերման Առաքել ամուն հանձնելուց հետո երկու օր էր, ինչ նա չէր երևում գոմերում։ Դա միանգամայն բնական էր։ Նա գոմերում այլևս անելիք չուներ։ Բայց այսօր ահա ներս մտավ դանդաղաբայ և խոժոռ դեմքով։ Անուշը ակամա ժպիտով քողարկեց ներքին անախորժությունը։ Նա այլևս չէր կարողանում տեսնել իր քեռուն։ Այժմ պարզ էր, որ նա Լևոնի թշնամին է։ Ուրեմն չի կարող Անուշին բարեկամ լինել։ «Նունուֆարը» մսուրից հտ էր քաշվել և իր վտիտ փայլուն աղդերով փակել ճանապարհը։ Մացակն առանց նայելու քացով խփեց կովի փորին, որ նա ճանապարհ բաց անի։ Անուշին թվաց, թե հարվածն ինքն ստացավ։ Քեռու նկատմամբ նախկին պատկառանքի քողը դեն նետելով՝ նա նետվեց առաջ։

— Ինչո՞ւ ես խփում...

— Ի՞նչ... — զարմանքի ու վիրավորանքի խառն զգացմունքով հետց Մացակը։

— «Ի՞նչ» էլ ու մի բան էլ ավել, — ձայնը ունգը գցեց Անուշը։ — Ինչո՞ւ ես խփում հորթով կովին։

Մացակը Անուշին քաջածանոթ կատաղությունով նրա երեսին հառեց իր կանաչ աչքերը։ Բայց նա եկել էր Անուշի հետ գործի մասին խորհրդակցելու։ Ուստի բռնի քնքշություն տալով իր ձայնին՝ բացազանչեց։

— Անո՞ւշ... ի՞նչ է պատահել...

— Քե՛ղ հարցրու, — անսպասելի շոր օտարի ձայնով պատասխանեց Անուշը։

Մացակը ցնցվեց։ Բայց շարունակեց տիրապետել ինքն իրեն։

Նա եկել էր Անուշին նախապատրաստելու գալիք դատական վկայութեան համար: Անուշը պետք էր դատարանին վկայութեան տար, որ Լեոն Լամբարյանը բռնութեամբ տիրապետել է Անուշին, խոսք է տվել նրա հետ ամուսնանալ և նրա տունը Նոր Հայավանում օգտագործել է իբրև անծանոթ մարդկանց հետ տեսակցելու վայր: Ապա, երբ Անուշը ցանկացել է իմանալ, թե դրանք ինչ մարդիկ են, Լեոնը հրաժարվել է նրանից և խզել իր հարաբերությունները նրա հետ: Անուշը չպետք է վախենա այսպիսի վկայութեան տալուց, որովհետև Մեղրաձորեցու ճաշն արդեն եփված է: Միայն պետք է ամրացնել նրա դադաղի մեխերը: Իսկ Մաքսիկին պաշտոնից հեռացնելը ժամանակավոր դատական ձևականություն է: Նա կվերադառնա իբրև Հայավանի կոլխոզի նախագահ և Անուշը կստանա իր վարձատրությունը: Մաքսիկն այս բոլորը մոլեգին արագությամբ շնչաց Անուշին և հարկադրեց, որ նա կրկին իր դասը.

— Ուրեմն ինչ կասես դատարանում...

— Այսինքն՝ մի բան կասեմ էլի, քեզի՝ Մաքսիկ,— բարոյապես միանգամայն անկախ մարդու եղանակով պատասխանեց Անուշը և լայն ժպտաց:

Մաքսիկը պատրաստ էր հաստիկ բռնեցքով փշրելու նրա գեղեցիկ ատամները: Նա դեռ իրեն ուժեղ էր զգում և Անուշի պատասխանը նրան թվաց անհանդուրժելի ըմբոստություն: Ուստի կանաչ աչքերը փայլատակեցնելով նա Ֆշշաց.

— Լիր'բ...

— Էյ, էյ, կին անպատվել չի կարելի,— հանկարծակի նըրանց մեջտեղը բուսավ և իր սափրած չաղլիկ երեսը Մաքսիկի երեսին մոտեցրեց Պողոս Բոյաջյանը:

Մաքսիկն սկզբում Պողոսին չճանաչեց, որովհետև նա սովոր էր նրան միշտ տեսնել փրշոտ գեմքով, ցնցոտիների մեջ ու ծուլությունից ու քաղցից կախ ընկած շրթունքով: Բայց նա իսկույն անդրադարձավ, որ Մեղրաձորեցին նրան կոլխոզի հաշվին հագցրել է ու կշտացրել: Նրա դեմ կանգնած էր մի ուրիշ Պողոս, օտար կնոջ պատվի հաքար վրդովված ու կոլի պատրաստ: Մաքսիկ Ավագյանը այնքան շփոթվեց Պողոս Բոյաջյանի այս անակնկալ կերպարանափոխությունից, որ միայն կարողացավ հարց տալ.

— Պողոս... դու վաղուցվանից ևս երեսներդ թրաշում...

— Հենց... հենց էն օրվանից,— կակազեց Պողոսը,— երբ
ընկեր կամբարյանը... Հացաւիւն մտաւ:

— Հա՛...

— Բա՛:

Մացաւը նահանջեց: Նրա համար ավելի կարեւոր էր մտա-
ծել, թե Անուշ Ադամյանը ինչով կարող է վտանգավոր լինել:
Նա Անուշին դրդել է շատ բաների, բայց ոչ մի անգամ նրան
չի բացատրել իր դրդումների բուն նպատակը: Ընդհակառակը,
նա Անուշի մոտ իրեն ներկայացրել է որպէս բուն սովետա-
կան մարդ: Ուրեմն Անուշը նրա համար վտանգավոր չէ: Անու-
շը կատարեց իր դերը և այլևս Մացաւին հարկաւոր չի: Իսկ
այս Պողոս Բոյաջյանը... որ դեռ մի քանի տարի առաջ Մացաւի
ձեռքումն էր ինչպէս բրուտի կալ, այժմ ի՞նչ է դառել: Պողոս
Բոյաջյանը կանգնած է Մացաւ Աւագյանի դեմ.. ահա թե ոնց
է շուռ եկել աշխարհը...

Մասնագիտական կապույտ խալաթը վերարկուի տակ հա-
գած, բլոկնոստն ու մատիտը ձեռքին ներս մտաւ Հասմիկ Զու-
րաբյանը և առանց նայելու Մացաւի կողմը՝ սառը սլաշտո-
նակն անհանկուժ հայտարարեց.

— Կողմնակի մարդկանց մոտքը այստեղ արգելւած է:
Ազատեցեք՝ դոմը:

Մացաւը սուս ու փուս հեռացաւ: Հասմիկը մի պահ ան-
տարբեր նայելով նրա ծալաւոր ծոծրակին՝ դարձաւ դեպի Ա-
նուշը.

— Տվե՛ք ձեր աշխատանքային գրքուկը.

— Ինչո՞ւ եք ուզում,— կարծես երազի մեջ շշնջաց Անուշը և
գրկեց սյունը, որ վայր չընկնի:

— Ձեր աշխօրերը պիտք է գրանցեմ,— հազիվ նկատելի ժպի-
տով բացատրեց Հասմիկը:— Դուք Ձեզ վա՛տ եք զգում: Գնացե՛ք
տուն, հանգստացե՛ք:

ՔԱՌԱՍՈՒՆՄԵԿԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Գնացքում երիտասարդների մի խումբ համառ ջանք էր
թափում իր ուրախ շրջանակի մեջ գրավելու կողքի տեղերից
մեկն զբաղեցնող պատանի գեղեցկուհուն, որ իր թախծոտ ա-

ռանձնութեան մեջ թլուտ էր անմատչելի: Բայց նա միայն մի անգամ թեթևակի ժպտաց և գլխի շնորհագեղ շարժումով շնորհակալութիւն հայտնեց՝ միաժամանակ մերժելով ուղեկիցների սիրալիր հրավերը:

Կանայք նույնպես ձգտում էին զբաղեցնել այդ անծանոթունն և փարատել նրա թախիժը, որ նրանց կարծիքով արդէւնք էր մեռնակութեան: Բայց երբ որոացին նրանով հմայված երիտասարդների ծածուկ հայացքները և տեսան նրա գոռոզ անմատչելիութիւնը, նրան հանգիստ թողին և, իբր անտարբեր, պայտաակներից հանեցին ներկ ու հայելի, սկսեցին թարմացնել իրենց շրթունքները: Մեկն իր մտքում ուրշեց, որ այդ աղջիկը մեծ վիշտ ունի, մշուսը գտաւ, որ նա պարզապէս իրեն երևակայում է, երրորդը ինքնիրեն մխիթարեց, որ դավառական այդ ամոթխած հարսնացուն վախենում է թե երիտասարդները նրան կուտեն: Այս ենթադրութիւնները կանայք պերճախոս հայացքներով իրար հետ փոխանակեցին և եկան այն լուռ եղբակացութեանը, որ անծանոթութեան կապույտ վերարկուն խիստ աններդաշնակ է կարմիր բերետի հետ: Երիտասարդներին չէր զբաղեցնում վերարկուի և գլխարկի փոխհարաբերութեան հարցը: Նրանք տեսնում էին վայելչագեղ իրանի վրա բարձրացած նրա պարանոցը, դաշունաձև խիստ հոնքերից ուղղաձիգ իջնող նըրբատաշ քիթը, որի գողտրիկ ռունգերը երբեմն թրթռում էին՝ մատնելով հոգեկան ինչ որ խռովութիւն, ողորկ ու ձլված կզակը, և այն ամենը, ինչ որ կարող է ներկայացնել մի նորափթիթ գեղեցկուհի:

Անծանոթութիւն խորասուզված էր ինքն իր մեջ, կլանված իր տագնապալից խոհերով: Միայն մի անգամ, զիջելով երիտասարդներից մեկի համառ հարցացալնոմաներին, ասաց իր անունը.

— Հասմիկ:

Նա գնում էր Երևան արդեն երկրորդ անգամ: Մի քանի օր առաջ ռայոնական կենտրոնում տեղի պիտի ունենար Լևոնի դատավարութիւնը, բայց հետաձգվեց: Դատախազը, ասում են, հանցանքը ապացուցված համարելով Լամբարյանի համար մտադիր է պահանջել պատժի գերագոյն չափ, իսկ Արուսի համար, — նկատի առնելով, որ նա մի հետամնաց կին է և երեք երեխաների մայր, — երկու տարւով պայմանական բանտարկութեան:

Դատաւարութիւնը, այնուամենայնիւ, հետաձգեցին՝ սլատ-
 ճառաբանելով, թե մեղադրյալի ինքնապաշտպանական փաստա-
 րկումները չափազանց լուրջ են, ժանրակշիռ և կարոտ բարե-
 խիղճ ստուգման: Կողմերը հիմա տենդային եռանդով փաստեր
 են հաւաքում, որպէսզի միմյանց փաստակոխ անեն: Կամ կհա-
 ջողվի մերկայցնել Ալլադայի ներկայացրած փաստաթղթերի
 կեղծիքը, կամ... Իսկ ինչպե՞ս մերկայցնել կեղծիքը, երբ ամենքն
 էլ պնդում են, որ փաստաթղթերը գրված ու ստորագրված են
 Լևոնի ձեռքով... Եփրեմ-խանը չի երևում: Սի ժամանակ ասում
 էին, թե նրան տեսնող է եղել Երևանում: Այժմ էլ ասում են
 թե նա Կուբանի կոլխոզներից մեկում հաշվապահ է: Դե եկ ու
 Եփրեմ-խան դա՛ր այս անծայր ու անսահման երկրում: Ուրեմն
 ի՞նչ... կեղծիքը պիտի անց կենա ճշտութեան տե՛ղ: Լեոնը պի-
 տի պատժվի իբրև սոցիալիստական բարիքի դուր Մացակ Ալա-
 դյանը շրջի Հայաստանում՝ զարգարված այդ բարիքը պաշտպա-
 նողի փառքով: Հասմիկի սիրտը պայթում էր ցատումից. «Դուք
 անարդար եք...»: Երիտասարդների խումբն ուղտի ծիծաղեց:
 Հասմիկը նայեց իր չսած անկողնոտի տպավորութեան տակ
 շոյացող դեմքերին և զարմացավ, թե ինչպե՞ս մարդիկ անհոգ
 են: Լեոնին կարող են պատժել իբրև կոմունիզմի թշնամու:
 Այդպես է ասել դատախազը: Ոչ, Հասմիկը թույլ չի տա... Մի-
 թե կեղծ փաստաթղթերը ավելի զորավոր են, քան մարդու կեն-
 դանի հոգին, որ վկայում է... Եթե երևանում Լեոնին չպաշտպա-
 նեն, Հասմիկը կանգ չի առնի: Նա կթռչի Մոսկվա... կասի, ընկե՛ր
 Ստալին. Լեոն Լամբարյանը կոմունիզմ էր կառուցում, ազնիւ
 էր, սիրում էր քեզ և մեզ էլ սովորեցնում էր նույնը: Բայց ահա
 նրան ուզում են պատժել՝ հայտարարելով թշնամի կոմունիզ-
 մին... նրա դեմ սարքել են կեղծ փաստաթղթեր: Հասմիկը բոլո-
 րը կպատմի նրան: Իսկ նա կասի, զնա՛ աղջիկս, քո Լամբարյանը
 կապրի և կշարունակի իր ազնիւ գործը... Բայց ի՞նչ լեզվով պի-
 տի խոսի Հասմիկը: Նա փորձեց մտքում ռուսերեն շարադրել իր
 մտքերը և հուսահատվում էր՝ տեսնելով, որ շատ բան չի կարող
 ձևակերպել: Նա սկսեց ամաչել, ինչո՞ւ պիտի չկարողանար Լե-
 վոնին պաշտպանել այն լեզվով, որով խոսում են Մոսկվայում...
 Էլ ուշ Ղազարյանին հիշեցնող ուղեկցուհին սկսեց ռուսերեն պատ-
 մել ինչ որ դեպք: Հասմիկը հիշեց, որ Էլուշն էլ հաճախ ռուսե-

րենն էր խոստում իր ամուսնու հետ: Լևոնն էլ էր խոստում ուսաներեն, չնայած որ էլուշը ծիծաղում էր նրա կոպիտ արտասանությամբ վրա: Իսկ Վասակը Հասմիկի օրին է: Հասմիկն սկսեց խղճալ ոչ այնքան իրեն, որքան Վասակին: Ինչ որ կանացի համակերպվող տրամաբանությամբ նա գտնում էր, որ այնպիսի մի զրկանք, ինչպիսին է ուսաներեն չիմանալը, ավելի ծանր պիտի լինի մի տղամարդու համար: Բայց նա դադարեց այդ մասին մտածելուց և վերադարձավ իր ներսը փոթորկող հարցին... Ի՞նչ անել Լևոնին պաշտպանելու համար:

Անցյալ անգամ նա Երևան էր դնացել Լևոնի դիմումը տեղ հասցնելու՝ և ի միջի այլոց Եփրեմի՜ն փնտրելու համար: Դիմումը ժամանակին տեղ հասցնելը ունեցավ այն նշանակությունը, որ Կենտկոմի՜ց զանգահարել և զգալ էին տվել, որ Լամբարյանի գործը գտնվում է հեղինակավոր հսկողության տակ: Բայց Սանդարյանը դժգոհ էր մնացել դատարանի դանդաղկոտությունից և ուսյունական թերթը Լևոնի դեմ շատ խիստ մի հոգված էր տպագրել: Հակառակորդներն ուժեղ են: Նրանց ձեռքումն են փաստաթղթերը, որոնց կեղծիքն ապացուցելու համար չկան վկաներ: Իսկ եթե հանկարծ Եփրեմիսանը հայտնվի և շուգենա խոստովանել իր մասնակցությունը փաստաթղթերը կեղծելու գործում: Իսկ եթե կեղծիքը չմերկացվի և անց կենա իբրև իսկական փաստաթուղթ... Իսկ եթե հանկարծ այդ փաստաթղթերն իսկակա՞ն են... Լևոնի ձեռքով... երիտասարդը, որ քիչ առաջ հարցրել էր Հասմիկի անունը, նկատեց, թե ինչպես են թրթում այդ ինքնասուսուց դեղեցիկուհու ունգերը և հոգատար եղանակով դիմեց նրան.

— Դուք ձեզ վա՞տ եք զգում... դուք կբարձրանայիք վերև իմ տեղի վրա հանգստանալու:

— Ոչ... շնորհակալ եմ,— սթափվեց Հասմիկը:— Ես ինձ վատ չեմ զգում:

— Ներեցե՛ք, դուք որտեղի՞ց եք գալիս,— խոսակցության համար դուռն առիթը բաց չթողեց երիտասարդը:

— Հացավանից,— պատասխանեց Հասմիկը սիրալիր և անտարբեր:

— Հացավանի՞ց,— աշխուժացավ երիտասարդը:— Ես մամուլում կարդացել եմ նրանց կոլտոդի նախագահ Լամբարյանի

գործի մասին: Նա սոսկալի բաներ է կատարել: Դուք երևի հետաքրքիր մանրամասնություններ կիմանաք: Պատմեցե՛ք:

— Նա Երևան եմ գնում Լամբարյանի գործով, — իր վիրավորանքը թաքցրեց Հասմիկը:

— Մի՞թե, — զարմացավ երիտասարդը: — Իսկ նա ձեր ի՞նչն է:

Հասմիկի այտերը շիկացան, ինչպես վառարանի կողերը քարածուխի կրակից: Հարցը նրա համար անսպասելի էր և նա ա-կամա ստեց.

— Իմ եղբայրն է:

— Ցավալի է, — հիասթափվեց երիտասարդը և աղջկան հանգիստ թողեց, ըստ երևույթին, մտածելով, թե հազիվ թե հանցա-գործի քույրը կարողանա անաշառ տեղեկություններ տալ իր եղ-բոր հանցանքների մասին:

Հասմիկը նորից քաշվեց իր ներսը: «Նա ձեր ինչն է», — այս հարցը բորբոքեց Հասմիկի սիրտը, ինչպես վառարանը նետված քարածուխի մի կտոր: Ուրիշներն էլ, արդեն պատասխանատու տեղերում, կարող են հարցնել «Իսկ Լամբարյանը ձեր ի՞նչն է»: Նա Հասմիկի եղբայրը չի, ամուսինը չի, աղբակսնը չի... այլ ըն-կե՞րն է: Ոչ, նա ավելին է: Ավելի, քան ընկեր, քան եղբայր, քան ամուսին: Լևոնը Հասմիկի էությունն է, մարմնացումը նրա երազ-ների, մարդացած պատկերացումը լավի, կատարյալի, ճշմարի-տի: Այն, ինչի համար նա պատրաստ է զոհել աշխարհում ամեն ինչ վերջստորած կյանքով: Ինչպե՞ս նա թույլ տվեց իրեն կասկա-ծել... Մի՞թե Հասմիկն իր գիտակցության բոլոր մասնիկներով չի՞ համոզված, որ Լևոնը հանցանք չէր կարող կատարել: Ոչ, ոչ, ոչ... Լևոնը Հասմիկի հավատքն է մարդու նկատմամբ: Առանց այդ հավատքի անհնար է ապրել:

Գնացքն արագացրեց իր ընթացքը:

Հասմիկը նայեց վագոնի լուսամուտից և արդեն տեսավ ի-րար ետևից անցնող նորակառույց շենքերը: Գործարաններն էին: Հասել էին Երևան: Հասմիկը վերցրեց իր աշակերտական պորտ-ֆելը, որի մեջ տեղավորված էին Լևոնի պաշտպանության համար հավաքած նյութերը, և իջավ զնացքից:

Քաղաքում նա գիշերեց իր մորաքրոջ տանը: Մորաքրոջ արդան, որ ուսանող էր, Հասմիկի խնդրով քաղաքում շատ էր փրնտքել նվիրեմ նազանյանին, բայց ոչ մի տեղեկություն չէր ստացել նրանից: Առավոտյան ժամը տասին Հասմիկը դուրս եկավ տանից: Գիշերը ձյուն էր եկել և ծածկել կառուցվող քաղաքի բոլոր փլվածքներն ու անհարթությունները: Արևով և ձյունով կրկնակի լուսավորված քաղաքը նման էր սպիտակ մի երազի: Հասմիկը քայլում էր ասես երազի մեջ: Նայում էր նա հինգհարկանի նորահառույց շենքի կողքին կծկված միահարկ տանը և աշխատում էր երեակայնի ապագա փողոցը, ուր երկու կողմից իրար միացած կլինեն բոլոր նորահառույցները: Մի կողմից Հասմիկը հպարտ էր, որ քայլում է մայրաքաղաքի փողոցներով, մյուս կողմից սիրտը մի ինչ որ հարվածի էր սպասում և անհանգիստ էր: Իսկ եթե հանկարծ Վեմյանն էլ հարցնի, «Լամբարյանը քո ի՞նչ է...»

Նա բարձրացավ երրորդ հարկը և կապույտ ապակետախոտակի վրա ոսկեգույն տառերով կարդաց «Վահան Վեմյան»: Զանգը տվեց: Հասմիկի սիրտը մարելու աստիճան տրոփում էր՝ սանդուղքներն արագ բարձրանալուց, ինչ ընդունելության երկյուղից: Դուռը բաց արեց Վեմյանը, նայեց երեսի ներվալին կծկումով, ապա ճանաչելով Հասմիկին՝ ուրախ բացադանչեց.

— Ա, հերոսուհի... խնդրե՛մ, խնդրե՛մ... համեցե՛ք... Ռուզա՛ննա, ահա այն աղջիկը, որի մասին պատրաստվում է վեսդերել Վաչական հոռոխոռունին:

— Ուրախ եմ ձեզ տեսնելու համար, Հասմիկ, — իր նիհար ձևով մեկնեց տանտիրուհին, — մենք համարյա հին ծանոթներ ենք, այնքան հաճախ եք նյութ եղել մեր տան զրույցներին: Խընդրե՛մ, զգացեք ձեզ ինչպես ձեր տանը:

Ամուսիններն իրար ձեռքից խլելով հանեցին Հասմիկի վերարկովն, աղջկան տարան ներս ու նստեցրին ձյունի պես փայլուն սփռոցով ծածկված կլոր ճաշասեղանի շուրջ: Հասմիկը իրա համար լցված թեյի միայն կեսը խմեց և բնավ ձեռք չտվեց կաշազով ծածկված հացի կտորին, որ նրա պնակի մեջ դրել էր տանտիրուհին: Նա զգաց, որ այս ընտանիքում Հացավանի մասին գիտեին ավելի շատ, քան ինքը կարող էր ենթադրել: Այդ Հասմիկին ակզբում շփոթեցրեց: Բայց նա իրեն հատուկ ներքին խիզախու-

Ելամբ մի կողմ նկտեց շփոթութիւնը և պատրաստվեց ընդունելու ամեն տեսակի հարուժած: Նրա հոգեկան աշգ շարժումը արտացոլեց դեմքի վրա և տանտիրուհին ինքն իր մեջ խոստովանեց, որ նա շատ դեղեցիկ է: Մերթ ոգևորութեամբ շողալով, մերթ զայլուցելից մթնելով, միշտ պահպանելով իր ձայնի աղերսական փափկութիւնը, Հասմիկը պատմեց Լեոնի շուրջը հյուսված բոլոր իրադարձութիւնները: Նա թաքցրեց միայն իր և Լեոնի փոխհարաբերութիւնները:

Հասմիկն ու Վեմյանը դուրս եկան փողոց:

Աղջիկը շարունակում էր իրեն զգալ երազի մեջ: Վեմյանների խոսակցութեան կատակախառն ուրախ ոճը նրան անշափ դուր էր գալիս: Փողոցում ցուրտ էր և պայծառ կուրացնող սպիտակութիւն: Ոտից գլուխ սպիտակ խաւաթի մեջ փաթաթված Մասիսի գլխին փայլում էր արեւը հսկայական ոսկյա սանրի պես և փողոցում տանիքների, ծառերի վրա նստած մաքուր ձյունը շողշողում էր բաղմապիսի գունեքով: Երկինքը հստակ էր, ինչպես մաքրասեր տանտիրուհու ձեռքով լվացված ու սրբված մի հայելի:

— Տեսնո՞ւմ ես, Հասմիկ, — կիսակառույց շենքի վարդագույն կամարներին նայեց Վեմյանը, — ինչքան ուժեղ է արևի լույսը մեր քաղաքում: Իմ տեսած քաղաքներից ոչ մեկը այսքան լուսավոր չէ: Արեւը Երևանին կրկնակի նորմաներով է լույս տալիս:

— Ինչ լա՛ւն է ձեր կինը, ընկեր Վեմյան, — պատասխանեց Հասմիկը:

— Վերջ լա՛ւ է աշխարհը, ինչ լա՛ւ են մարդիկ... — արտասանեց Վեմյանը առաջին տողը իր մի բանաստեղծութեան, որ վերջերս սկսել էր գրնլ, բայց ոչ մի կերպ չէր կարողանում վերջացնել:

Քարտուղարուհին հետաքրքրութիւնից վառվող հայացքը Հասմիկից շահագնելով հայտնեց, որ ընկեր Արշակունին արդեն սպասում է և սիրալիր պատրաստակամութեամբ հրեց կաբինետի կաշվեծածկ դուռը: Վեմյանը Հասմիկին առաջ մղեց: Գրքերով ծանրաբեռնված հսկայական գրասեղանի առջև նստած էր նիհար, արծվաքիթ, լուսնեղջյուրի նման մեղմ ժպիտով ու բարեհամբույր աչքերով, Վեմյանին մոտավորապես հասակակից մի տղամարդ:

— Ախ, դու, բանաստեղծ,— երկար ու մազոտ մատները մեկնեց Հասմիկին Արշակունին:— Մինչև որ մի գատ պաշտպանելու փորացա՞վ չունենաս, քո բարեկամին չես մտաբերի: Նստեցե՛ք: Դե, այս անգամ ո՞ւմն է սպանում արդարադատութեան վրիպող հարվածը:

Վեմյանը, Հասմիկի համար հանկարծակի, թուեց իր զվարթ կատակախառն ոճը, և, անսքող ցասմամբ, երեսի ներվային կրժ-կումներով, սկսեց Արշակունուն պատմել Հացավանի «ողբերգութունը», ինչպես ինքը որակեց: Հասմիկը զարմացա՞վ, թե Վեմյանը որտեղից գիտեր այդքան մանրամասնությունները, որոնք հայտնի են Հացավանում միայն մի քանի հոգու: Նա դեպքերը պատմեց և մեկնաբանեց այնպես, ինչպես անում էր Լևոնը: Արշակունին մատիտը համաչափ թխկացնելով սեղանի վրա՝ զըլ-խով համաձայնվում էր նրա ասածների հետ և մեջընդմեջ զննող հայացքներ նետում դեպի Հասմիկը: Այդ հայացքներից Հասմիկը հարկում ու վախենում էր, որ արդարադատութեան այդ պատկառելի պաշտոնյան հանկարծ կհարցնի. «Իսկ Լամբարյանը ձեր ի՞նչն է»: Եթե Հասմիկը Վեմյանի համար պատրաստել էր դրա պատասխանը, ապա չգիտեր, թե այստեղ ինչպես պիտի դուրս գա այդ հարցի տակից: Իսկ Վեմյանը շարունակում էր մեկնաբանել ու եզրակացնել այնպիսի ջերմհռանդութեամբ, որ կարծես թե պաշտպանում էր ինքն իրեն:

— Եվ Մանդարյանը փոխանակ մերկացնելու այս դատավարությունը, նախանձում է իր իսկ ռայոնի լավագույն քարոզու հեղինակությանը, նեղվում է նրա ներկայությունից և փաստորեն գլխավորում է Լամբարյանի դեմ հերյուրված ամոթալի, հակապետական, հակակոմունիստական, հակամարդկային այս գործը: Իսկ այս ընկերը,— Հասմիկին մատնացույց արավ Վեմյանը,— Հացավանի կոմերիտակցության կազմակերպության քարտուղարն է և եկել է քաղաք՝ պաշտպանելու համար մի մարդու, որի հետ միասին աշխատել է տարիներ, որին ճանաչում է փորձով, գործով և բնազդով...

— Իսկ Լամբարյանը,— լուսնեղջյուրի ժպիտը Հասմիկին դարձրեց Արշակունին,— դեռ մնում է կալանքի տա՞կ, ընկեր... ինչպե՞ս է ձեր անունը:

— Հասմի՛կ,— թեթևացած շունչ քաշեց ողջիկը,— այո, ընկեր՝ Արշակունի, Լամբարյանը դեռ կալանքի տակ է:

Արշակունին զլուսը մի պահ լուռ կախեց գրասեղանի վրա և ապա իր բարեհամբույր հայացքը հառեց Հասմիկին:

— Ուրեմն ալսպեզ, ընկեր Հասմիկ: Ես ընկեր Վեմյանին հավատում եմ: Նա ձեր մասին առաջուց պատմել էր: Դուք Հասմիկ Զուրարյանն եք, այնպես չէ: Շատ ուրախ եմ: Այսպես ուրեմն՝ ես ձեր Լամբարյանի գործը վերցնում եմ իմ հատուկ հրահրողության տակ: Անուշ Ադամյանի հետ կապված աղմուկը շատ անախտոթ է, բայց կհարթվի: Դատարկ բան է նաև շորրորդ բրիգադում եղած խոսակցությունը: Ալաշկերտից դադթած գյուղացին իր հոգեբուն է երազում, դրա համար մեղավոր չէ Լևոն Լամբարյանը: Տխմարություն է դրանից մեղադրանք սարքել: Այդ նույնպես կհարթվի: Ամենադժվարը փաստաթղթերն են, որոնցով Լամբարյանը մեղադրվում է կոլխովի սոցիալիստական բարիքը հափըշտակելու մեջ: Դա շատ վտանգավոր մեղադրանք է և եթե չըմերկացվի — ապա դատարանի համար դժվար կլինի Լամբարյանին արգարացնել: Ես կնշանակեմ նոր էքսպերտ՝ ձեռագիրը համեմատելու համար: Համենայն դեպս մի՛ վախենաք: Հսկայական կոլխովում այդքան շինարարություն կազմակերպող և կոլխովցիներին մեծամասնության համակրանքը վայելող մարդուն այնքան էլ հեշտությամբ չեն դատապարտի:

— Նա բացարձակապես արդար է, — բռնկվեց Հասմիկը:

— Ուրեմն կարդարացնենք, — ժպտալով Վեմյանին նայեց Արշակունին: Դուք դատախազությունը ուղղված դիմումը թողն քինձ մոտ, իսկ ձեր Հացավանի ընկերների դիմումը Կենտկոմ՝ ուշարկեցեք:

Հասմիկը պորտֆելից հանեց բոլոր թղթերը և դրեց Արշակունու սեղանի վրա: Արշակունին զլսի զրական շարժումով կարդում էր դիմումները:

— Շարադրված են շատ գրադետ լեզվով, — նկատեց Վեմյանը:

— Տեսնում եմ, — հաստատեց Արշակունին:

Հասմիկն իրեն շույլած զգալով զլուսը խոնարհեց, որովհետև երկու դիմումն էլ ինքն էր շարադրել: Արշակունին Կենտկոմին ուղղված դիմումը վերադարձրեց և շտկվեց իր կաշեպատ բազկաթոռի մեջ:

— Ուրեմն... — հարց տվեց Վեմյանը:

— Ուրեմն, կանենք, ինչ որ անհրաժեշտ է, — դիմումը գրդ-

րոցի մեջ տեղավորեց Արշակունին:— Իսկ դու, Վեմյան, ինչի՞ վրա ես աշխատում հիմա: Կարդացի ժուռնալում քո «Կամուրջը», լավ էր: Այնտեղ դու հիշատակում ես Լամբարյանի անունը: Լա՛ւլ ես վարձատրում քո հերոսին: Ուրիշ ի՞նչ ես անում:

— Մի ստանալուր եմ սկսել և չեմ կարողանում վերջացնել,— գտնադառնացի Վեմյանը:

— Չես կարող վերջացնե՞լ,— ծիծաղեց Արշակունին:— Ո՞րն է դժվարը, սկսելը, թե վերջացնելը:

— Երկուսն էլ...

— Մի՞թե ձեզ համար դժվար է,— շիկնելով խոսակցության մեջ մտալ Հասմիկը:— Դուք այնպես վարժ եք...

Արշակունին նրանց ուղեկցեց մինչև իր ընդունարանի դուռը և իր երկար ու մազոտ մատներով նորից սեղմեց Հասմիկի ձեռքը:

— Մի՛ վախենաք...

Փողոցում արևի շողերը փալկվում էին համատարած սպիտակության վրա: Օդը խալտում էր կախարդական երանգներով: Հասմիկի հոգում, նրանից դուրս, կարծես ամբողջ աշխարհում զոզանջում էր Վեմյանի անավարտ բանաստեղծության առաջին տողը:

«Ինչ լա՛ւլ է աշխարհը, ինչ լա՛ւլ են մարդիկ»:

ՔԱՌԱՍՈՒՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Վեմյաններն ամեն կերպ աշխատեցին Հասմիկին համոզել, որ մի քանի օր մնա նրանց մոտ, բայց նա շնորհակալություն հայտնեց ու վերադարձավ մորաքրոջ տունը:

Նա կամենում էր իր մորաքրոջ տղա Վաղգենի օգնությամբ շարունակել Եփրեմ Նազանյանին որոնել: Հասմիկի այդ համառությունը հիմք ունեւր Վաղգենը, իր ասելով, մի շաբաթ առաջ Եփրեմին տեսել էր շուկայում ձեռքի վրա օճառ ծախելիս, բայց խկույն գլխի չէր ընկել, թե հարկավոր է նրան տեղն ու տեղը

բռնել: Մինչև, որ նա միյիցիոններն էր հետ միասին վերադարձե-
լը շուկայի այդ մասը, եւրեմը արդեն անհայտացած էր եղել:
Հինգ օր շարունակ Վազգենի հետ միասին Հասմիկը շրջեց շու-
կաքում, փողոցներում, բուլվարներում և այլ զբոսավայրերում,
երեկոները դնաց թատրոնները, կինոները, ստուգեց շատ հիմ-
նարկներ և անգամ թանգարանները: Իզուր և ապարդյուն: Եւրեմ
Նաղանյանը չերեաց: Եվ Հասմիկը, մայրաքաղաքի բազմաթիվ
տպավորութիւններով հարստացած ու խռովահոյզ, վերադար-
ձաւ Հացավան, ուր նրան սպասում էին նոր անախորժութիւն-
ներ:

Քեռի Ղուկասը շարունակում էր պառկած մնալ՝ ռայոնական
հիվանդանոցում: Նա ստացել էր ուղեղի մասնակի կաթված և
կորցրել խոսելու ընդունակութիւնը: Բժիշկները հույս էին հայտ-
նում, որ նա կառողջանա և կխոսի: Բայց ե՞րբ: Շատ դժվար էր
ասել, Հասմիկն շտապեց նրան տեսնելու Քեռի Ղուկասը նայեց
Հասմիկին, ճանաչեց, ձեռքի շարժումներով ուղեց բան հասկաց-
նել, չկարողացավ և հռատահատութիւնից լաց եղաւ: Հասմիկը
նույնպէս չկարողացաւ զսպել իր արցունքները:

— Ախ, Քեռի Ղուկաս, Լեոնին դատապարտեցիր ու լռեցիր...
ի՞նչ գաղտնիքներ ունես ասելու...

Երկրորդ անախորժութիւնն այն էր, որ Սանդարյանը ռայո-
նական ակտիվի հավաքույթում խիստ հարձակւել էր դատարանի-
վրա, մեղադրելով նրան սովետական օրենքը սաբոտաժի ենթար-
կելու մեջ և ինքն անձամբ դիմել է գերագոյն դատարանին ու
պահանջել, որ արագացնեն դատավարութիւնը: Այս բոլորը Հաս-
միկին պատմեց Վասակը և ավելացրեց.

— Եթե Սանդարյանը մնաց, Լեոնը կորած է... Ա՛խ, նա
թույլ գտնւեց Մացակ Ավագյանի հարցում:

— Դու արդեն հոգնեցի՞ր, Վասակ — հոնքերը կիտեց ու վեր-
կացաւ Հասմիկը:

— Ես ի՞նչ եմ ասել, — դույնը թոցրեց Վասակը՝ նայելով
քաղաքից հեռը բերած նրա նորածն գլխարկին:

— Լա՛ւ...

Հասմիկը ներկային մի շարժումով շուռ եկաւ, արագ դուրս
նետվեց կարինետից և քայլերն ուղղեց Արուսի տան կողմը:

Փիլոն Արուսի ցորենը աղացել էր ջրաղացում և այժմ շալակով ալյուրը սալից կրում էր տուն, վզերակներն ուռցրած, ուրիշին օգնելու պատրաստակամության մշուշը պղտոր աչքերում: Հասմիկը ուղադուրվեց Արուսի հետ, համբուրեց Կառլենին և Ստեփանիկին, խմացավ որ Լենան դպրոցումն է և օգնեց Փիլոնին՝ շալակից վալը բերելու ալյուրի վերջին պարկը:

— Խնչ վիճակի մեջ են քո տեսակետները, Քեռի Փիլո,— քաղաքից բերած ոճի և Վասակի հետ ունեցած խոսակցության խառըն ազդեցության տակ հարց տվեց Հասմիկը, երբ Փիլոն նստել էր թախտի վրա և հոգնած ձեռքով վերցրել օղու բաժակը:

— Խնչ ասեմ, բալա՛ ջան,— օղին խմեց և ձեռքով բեղերը հարդարեց Փիլոն:— Էս խառը գործերի մեջ տեսակե՛տ է մնում: Ես մի հասարակ աշխատավոր եմ: Ես միայն մի բան եմ ուզում, որ մեր Լեոնի մազին մի վնաս չգա: Ես նրան սիրում եմ, հարգում եմ, հավատում: Կոլխոզից կերե՛լ է... Էս իմ բաժինը նրան հալալ եմ անում:

— Դու սխալ ես խոսում, բայց լավ մարդ ես, Քեռի Փիլո,— Վասակի գունատված դեմքը հիշեց Հասմիկը:

— Ես չգիտեմ, թե որն է սխալը, որն է ճիշտը... Ես գլուխ չունեմ: Ես սիրտ ունեմ... — վեր կացավ և սկսեց իր տնից բերած պարանը փաթաթել Փիլոն:— Էհ, Արո՛ւս քույրիկ, հենց որ կացնի կամ շալակի ծանր գործ կունենաս, երեսին ուղարկի՛ր, ես կգամ:

Հասմիկը խանդաղատանքով լի հայացքը Փիլոյի ետևից պոկելով հանկարծակի բռնկվեց.

— Դիտե՛ս ինչ, Արո՛ւս... Արի՛ միասին գնանք Լեոնի մոտ: Նա շատ կուրախանա:

— Կուրախանա՞... — թերահավատությամբ դողաց Արուսի ձայնը:

— Անպայման կուրախանա,— ջերմեռանդ շարունակեց Հասմիկը:— Ես ուզում եմ քեզ նրա հետ հաշտեցնել:

Նրանք որոշեցին վաղն ևեթ գնալ Լեոնին տեսության:

Երբ Արուսին և Հասմիկին ներս խողին կալանատուն, Լեոնը «Ծիտիկին» բացատրում էր, թե ինչպես կոմունիզմի օրով գողութիւն չի լինի, որովհետեւ մարդիկ բոլորն էլ կունենան այն ամէնը, ինչի կարիք են զգում:

— Հիմի սրանցից ո՞րն է քո նամուսը, մե՛ծ ախպեր,— հիացմունքի ժպիտը անդունդի նման բացվեց «Ծիտիկի» ժայռանման քթի ստորոտում:

— Սա իմ կինն է,— Արուսին մատնացույց արավ Լեոնը:— Դսկ սա էլ... իմ քույրն է:

— Ադա, տխմարներ,— կալանավորներին դարձավ «Ծիտիկը»,— մարդ հենց անի, որ էսպիսի քեր ու նամուս ունենա: Թե չէ գողութիւնով փոր չի կշտանա: Հայդա՛, քաշվենք դուրս: Մեծ ախպերը թող մի կուշտ խոսի իր տանեցոց հետ:

Բոլոր կալանավորները դուրս գնացին:

— Երեսները ո՞նց են, Արո՛ւս,— միայն ամուսիններին հասկանալի ջերմութեամբ հարց տվեց Լեոնը:

— Լավ են,— սկսեց Լեոնի անկողինը հարդարել Արուսը:— Տեղաշորդ փափուկ չի...

— Դու իզուր ես ամեն օր ուտելիք ուղարկում,— ժպտաց Լեոնը:— Այստեղ ես ամեն ինչ ստանում եմ:

— Արուս իրեն պահում է հերոսուհու նման,— Լեոնի հարցական հայացքն իր վրա որսաց Հասմիկը:

— Լսել եմ,— խանդաղատանքով Արուսին նայեց Լեոնը:— Շնորհակալ եմ, Արո՛ւս:

— Չե՛ս ամաչում... — արցունքի միջից ժպտաց Արուսը:

Լեոնը լսել էր Արուսի և Հասմիկի հաշտութեան մասին և դրա համար էլ նրանց միասին երևալը նրան ոչ այնքան զարմանք, որքան ուրախութիւն պատճառեց: Ուրախութեան զգացմունքից նա կարկամել էր և չգիտեր, թե ինչ խոսի: Փոխվել էին և Արուսը և Հասմիկը: Աղջկա կոնաձև գլխարկը, որ նա բերել էր քաղաքից և որ անչափ սազում էր նրան, կարծես հասունացրել, գեղեցկացրել և օտարացրել էր Հասմիկին: Իսկ Արուսի դեմքի վրա Լեոնը նըշմարեց ինչ որ Թախթոտ ինքնավստահութիւն և արժանապատիւթիւն: Լեոնը զարմանքով նկատեց, որ երբեք Արուսի գոյութիւնը նրան այդպիսի բերկրանք չէր պատճառել: «Մի՞թե Արուսը վերա-

ծնվել է» — հրճվանքով ճմլվեց Լևոնի սիրտը: Արուսը երախտապարտ հիացմունքով նայեց Հասմիկին և ժպտաց.

— Իսկ Հասմիկը Երևան էր դնացել քո գործով...

— Ես մեր արդարադատությունից վախենալու ոչ մի հիմք չունեմ, — խանդավառանքով մեկ Արուսին, մեկ Հասմիկին էր նայում Լևոնը: — Այնուամենայնիվ պատմիր.

Հասմիկը համառոտակի պատմեց Երևանում տարած իր աշխատանքների մասին: Ոգևորված նկարագրեց, լին ինչպես նրան ընդունեցին Վեմյաններն ու Արշակունին: Նրանից թաքցրին միայն Բեռի Ղուկասի հիվանդությունը: Իսկ Սանդարյանի կողմից դատարանի վրա դործադրվող ճնշումների մասին ինքը Լևոնն էր լսել և պատմեց հանդիստ արհամարհանքով: Հարցրեց Անուշ Ադամյանի մասին և գոհ եղավ, որ նրան աշխատանքից չեն հանել: Լևոնը համոզված էր, որ այդ աշխատասեր և թյուրահավատ կինը Մացակ Ավագյանի խարդախության զոհն է: Իսկ զոհին չեն պատժի, այլ կօգնեն: Հասմիկը նույնպես այդ կարծիքի էր և զբոսնում համոզել էր նաև Արուսին: Լևոնի ինքնավստահությունը և հոգեկան զարմանալի կայունությունը դարձյալ խանդավառեցին: աղջկան և նա որոշեց նորից մեկնել մայրաքաղաք և աշխատել: մինչև վերջ աշխատել Լևոնի համար: Իսկ Արուսը քնից նոր արթնացած մարդու հետաքրքրությամբ լսում էր նրանց խոսակցությունը՝ սրտում փայփայելով միայն մի ցանկություն, ինչ զնով ուզում է լինի՝ թող ազատվի Լևոնը: Արուսի այդ հեքիսն շիկացած առաքինությունից այնպես էր լուսավորված նրա դեմքը, որ Լևոնը հրճվագին տաղնապով նորից մտածեց. «Մի՞թե Արուսը փոխվել է»:

— Բո՛ւ հաղթանակն այն է, — կարծես Լևոնի մտքերը կոհհեց Հասմիկը, — որ նրանք չկարողացան խլել քեզանից քո բարեկամներին: Ընդհակառակը... համախմբեցին: Իսկ դու նրանցից խլեցիր շատերին...

— Դու իմ մասին մի մտածի, — Հասմիկի միտքը շարունակեց Արուսը: — Ընկերներդ ինձ ամեն բանի մեջ օգնում են: Իսկ Հասմիկը...

Արուսը խանդավառանքով փարվեց Լևոնի թեկին: Նրանք իրարից բաժանվեցին երեքն էլ հուզված ու երջանիկ:

Մի շաբաթ հետո Հասմիկը մեկնեց Երևան և այնտեղից վերադարձավ բավականաչափ շփոթված և տխուր տրամադրությամբ:

Վեմյանի հետ միասին նորից եղել էին Արշակունու մոտ, որ այս անգամ Լամբարյանի մասին խոսել էր նվազ ոգևորությամբ:

— Լեոն Լամբարյանը, ասել էր նա, — այնուամենայնիվ մեղավոր է հենց նրանով, որ հավատացել է Ավագյանին՝ նրա խարդախությանը նախապես ծանոթ լինելով հանդերձ, և կոլխոզի ֆերման առանց լուրջ վերահսկողության նրան է վստահել: Լեոնի այդ վարքագիծը Արշակունին անվանել էր պարզապես անսկզբունք: Վեմյանը հակաճառել էր նրան, բայց մոտավորապես նույնպիսի կարծիք էր հայտնել մյուս օրը, երբ Հասմիկին ճանապարհում էր կայարան:

— Լամբարյանը չի հասկացել մի բան, — ասել էր Հասմիկի աչքում բացարձակ հեղինակություն ունեցող բանաստեղծը, — Ավագյանի նման մարդիկ փոխում են իրենց կարծիքներն ու համոզմունքները, բայց բնավորությունը չեն փոխում: Ավագյանի նման մարդկանց ոչ թե պետք է ներել և հատուտալ, այլ դուրս նետել կյանքից կամ դնել այնպիսի շրջանակների մեջ, որ նրանք չկարողանան վնասել: Քո Լամբարյանի սիրտը ավելի մեծ է, քան իրելքը:

Հասմիկը զարմանում էր ինքն իր վրա: Ինքը նույնպես սկզբից հեթ այն կարծիքին էր, թե Լեոնը սխալ կատարեց՝ Ավագյանին հավատալով: Բայց հիմա, երբ նույն բանը ասում էին ուրիշները, նա վրդովվում էր: Մանավանդ, որ Լեոնը ինքը իր կալանավորվելուց առաջ խոստովանել էր իր սխալը և ձեռնարկել անհատապահական ֆերմայի ստուգմանը: Լեոնի նկատմամբ ասված ամեն մի բացասական խոսքը Հասմիկը ընկալում էր իբրև անձնական վիրավորանք: Նա ինքն իրեն հոգեպես նույնացած էր զգում Լեոնի հետ և այդ պատճառով ինքն իրեն՝ թույլ էր տալիս Լեոնին քննադատել, բայց ուրիշներին՝ հրեք: Դրա համար նա մի անսով վրդովված էր զգում իրեն Վեմյանի կողմից Լեոնի հասցնին տսված խոսքերի համար, չնայած, դուցի և հենց այն պատճառով, որ այդ խոսքերը ճշմարիտ են: Նվ ամենից շատ նա բարկացած էր Վասակի վրա: Կարծես Վասակը մեղավոր էր՝ մտածե-

լով նույնը, ինչ որ մտածում էին Հասմիկը և ուրիշները: Այս հակասական զգացմունքների մեջ տվալատում էր Հասմիկը՝ նըստած նախաճաշի սեղանի շուրջ և շէր պատասխանում Ասատուրի, Գոհարի և իր պառսով մոր հարցումներին, երբ դուռը աղմուկով հրեց և, առանց հրավերի սպասելու, ներս վարարեց Վասակը՝ իր ահագին կեղպարանքով, ուրախությունից կակազ և ծիծաղելի:

— Վերջապե՛ս... վերջապե՛ս...

— Լեո՞նը, — մի մարդու պես վեր ցատկեց ամբողջ ընտանիքը:

— Ոչ, — կոտրվեց Վասակը և իսկույն վերակենդանացավ, — Լիպարիտն է եկել:

Գուցե ուրիշ պարագաներում Հասմիկը շատ կհրճվեր՝ իմանալով Լիպարիտի գալստյան լուրը: Բայց այժմ, երբ Լեոնի փոխարեն գալիս էր Լիպարիտը, Հասմիկը ակամա հիասթափվեց.

— Թամարայի աչքը լույս...

— Թամարայի հերն էլ անիծած, — կակազեց ու կարկամեց Վասակը՝ հսկայական ձեռքը թափահարելով: — Լիպարիտը եկել է: Սանդարյանի տեղը:

— Ի՞նչ...

— Սանդարյանին հանել են աշխատանքից և նրա տեղը ուղարկել են Լիպարիտին, — արդեն հանգստացած՝ հատ-հատ արտասանեց Վասակը:

— Վասա՛կ ջան... — տղայի թևին փաթաթվեց և նրան զուռով թախտի վրա նստեցրեց Հասմիկը: — Պատմի՛ր:

Հենց քիչ առաջ Վասակին զանգահարել էր ռալկոմից մեքենագրուհի Թամարան և հայտնել ուրախալի նորությունը: Մի օր առաջ Կենտկոմում քննում են Սանդարյանի հարցը և նրան հանում են աշխատանքից՝ արձանագրելով, որ նա կոպիտ է վարվում ռալկոմական աշխատողների հետ, զբաղված է ինքնաթմբկահարությամբ և չի կարողանում գլխավորել աշխատանքը: Սանդարյանին հանել են և փոխարեն առաջարկել Մոսկվայից նոր վերադարձած Լիպարիտ Լեոնյանի թեկնածությունը: Վաղը տեղի կունենա ռալկոմի պլենար նիստը: Իսկ մինչ ակդ այս երեկո Լիպարիտը գալու է Հացավան:

— Դեհ, ես զնամ, հավաքեմ պարտկազմակերպությունը, — նախաճաշից հրաժարվելով վեր ցատկեց Վասակը: — Ուրախու-

թլունից մի տեսակ ցնդել եմ: Վերջապէս հիմա կարող ենք ազատ-
շունչ քաշել, հիմա կարող ենք աշխատել... Լեոնի գործն էլ հիմա
արդեն հեշտացաւ: Լիպարիտը խոստացել է Լեոնին և Սեթին ե-
րաշխաւորութեամբ կալանքից ազատել: Թամարան ասաւ:

— Էս ինչ լաւ է եղել,— Վասակ ջան,— Վասակի վերադ-
կուից դաջի հետքերը թափ տվեց Հասմիկը:— Էս որտեղ ես բըս-
վել:

— Մոռացա,— հանկարծակի ծիծաղեց Վասակը:— Վարդան-
Ղազարյանին պարտիայից հեռացրել են:

— Հա՛,— աշխուժացաւ Հասմիկը:

— Տնից կանդրաբանտ ապրանք են հանել,— շարունակեց
ծիծաղել Վասակը:

— Ինչո՞ւ ես ծիծաղում:

— Այնքան դա նման է Վարդան Ղազարյանին: Ուրիշ վախ-
ճան նա չէր կարող ունենալ:

— Էլ ուշը նրան դեռ ավելի հեռուն կտանի,— նկատեց Հաս-
միկը փորձառու կնոջ լրջութիւն տալով իր ձայնին:— Ինչո՞ւ ես
ծիծաղում է՞:

Վասակը հսկա կողերը բռնած շարունակում էր ծիծաղել վա-
րակելով Զուրաբյանների ամբողջ ընտանիքը: Վերջապէս նա հա-
զիվ կարողացաւ ծիծաղի միջից ասել.

— Էլ ուշը բաժանվել է Ղազարյանից:

Պարտքյուրոյի կաբինետում հավաքված էր կազմակերպութեան
ընդհանուր ժողովը:

Վասակի կողքին, գրասեղանի առաջ, նստած էր Լիպարիտ
Լեոնյանը՝ քիչ նիհարած, սպիտակած մորթով, աչքերն ավելի խո-
շորացած ու ծնոտներն ավելի սեղմած: Սյդ փոփոխութիւնը, մի-
ացած մոսկովյան կիսամուշտակի և սև մորթյա գլխարկի հետ,
Լեոնյանի տեսքը դարձնում էր ավելի պատկառազուր, արտաքին
փոփոխութիւնը կարծես նրա հոգեկան վերելքի խորհրդանշանն
էր: Լուռ հայացքներով այդպիսի տպավորութիւն էին փոխանա-
կում իրար հետ Հացավանի կոմունիստները: Դրսում, կոլխոզային
գրասենյակի բակում, դեռ չէր ցրվել բազմութիւնը, որ հավաքվի
էր ընկեր Լեոնյանի գալուստը ողջունելու...

Վաստակը ժողովը բաց արավ և Հացալանի վերջին իրադարձութիւններն մասին համառոտ ինֆորմացիա տալուց հետո ձայնը տվեց ընկեր Լեոնյանին: Լիպարիտը մոտկուլյան կիսամուշտակը ետ տվեց, գրպանից հանեց մատիտը և իր նախկին սովորությամբ գրասեղանի վրա թխկացնելով՝ սկսեց խոսել:

— Ընկերներ... երկու տարվա ընթացքում Հացալանը խոշոր րալ է կատարել դեպի առաջ: Այդ պետք է արձանագրել նախ և առաջ: Լավ է: Ես նայեցի ձեր մեծ բակը՝ նորակառույց գոմերը և կաթնամշակման ֆերման: Լավ է: «Մեծ Բակ»... սրամիտ է: Պետք է անցկացնել նաև մյուս կոլխոզներում... Կարևոր երկվույթ է նաև ծառատնկումը կայարանի մոտ և հեղեղատի ափին: Այդտեղ կարելի է կառուցել խոշոր ջրամբար և փոքրիկ հիդրոէլեկտրակայան: Լավ է: Մեծ նվաճում է կամուրջը և մանավանդ նոր Հացալանը: Կոլխոնիկների դեմքին ես նկատեցի լիություն և դոհունակութուն: Ահա թե ինչ: Նշանակում է՝ կոլխոզի տնտեսական և քաղաքական ամրապնդումը Հացալանում իր հիմնական կողմերով՝ փաստ է:

— Փաստ է նույնպես Լամբարյանի կալանավորումը, — տընքաց Գևորգ Միկինյանը՝ կռանալով թիթեղյա վառարանը փայտալեղացնելու համար:

Վասակն իր ահադին ձեռքը մեկնեց դեպի զանգը: Հասմիկը խոնարհեց գլուխը՝ կարծես ցուցադրելու համար իր գլխարկի կոնաձևութիւնը: Փիլոն պզտոր հալացքով նայեց այն տեղին, ուր սովորաբար նստում էր Ղուկաս Տոնոյանը: Մարիամը փաթաթվեց իր լայն սպիտակ ուսաշալի մեջ և խորը հառաչով կուչ եկավ իր անկյունում: Ծմավոնը շեղակի ժպտաց և պեպկնոտ ձեռքով սկսեց խաղալ ծծանի հետ: Աղասի Ղուկասյանը տարակուսանքով թոթվեց ուսերը և նայեց ուշկոմի նոր քարտուղարին: Ասատուրը այդ առթիվ բարձրաձայն հաղաց՝ զրդեկով Լադոյի ժպիտը: Ապա բոլորը սպասողական տագնապով նայեցին դեպի Լեոնյանը, որի լայն ծնոտները արտահայտում էին զայրույթը և արդեն կայացրած վճիռ: Նա շարունակեց.

— Այո, փաստ է: Տխուր փաստ: Թույլ եք տվել ճակատադրական մի սխալ: Հավատացել եք թշնամուն և նրան հնարավորութիւն եք տվել շարունակել իր քայքայիչ աշխատանքը:

— Ինքը Լամբարյանը բոլորից շատ էր հավատում... — իր րոտքը չսփարտեց Աղասին:

— Իսկ դո՞ւ... — ընդհատեց նրան վասակը:

— Այդ սխալը կատարել է ոչ միայն Լամբարյանը, ծնոտնե-
քը ավելի սեղմեց Լիպարիտը,— ալլ դուք՝ բոլորդ միասին: Լամ-
բարյանը խելոք և ազնիվ ղեկավար էր: Բայց մի խելքը, ինչքան
էլ մեծ լինի, չի կարող ընդգրկել գործը իր բոլոր կողմերով: Լամ-
բարյանը ձիշտ է մտածել ընկեր Ղուկաս Տոնոյանին ուղարկելով
տնտեսապահական ֆերման: Ղուկասն այնտեղ պիտի կատարեր
պարտիական աշխատանք: Բայց նա, ըստ երևույթին իրեն չի ա-
ղարացրել: Ոմանք խճճվել են անձնական հաշիվների մեջ և մո-
ռացել են պարտական իրենց պարտականությունը, կորցրել են
կոմունիստական հեռանկարը: Դուք Լամբարյանի հետ միասին
չեք մտածել գործի մասին՝ կարծելով թե միայն նա է պարտավոր
մտածել, միայն նա իրավունք ունի մտածելու:

— Սանդարյանը թույլ տալի՞ս էր, որ երեսան իր հորը նը-
մանվի,— մինչև ականջները կարմրած վասակի հայացքը որոնե-
լով և կարծես նրան պաշտպանելու դիտավորություն մտածեց
Շմալոնը:

— Այո, Սանդարյանը մարդկանց աշխատեց էր դաստիարա-
կում,— Շմալոնի սրամտությունն օգտագործեց Լիպարիտը:—
Սանդարյանը կարծում էր, քանի որ ինքը ռալոնի առաջին քար-
տուղարն է, ուրեմն միայն ինքը իրավունք ունի մտածելու և ու-
րիշ ոչ ոք: Չի կարելի ասել, թե Սանդարյանը մտածելու անըն-
դունակ մարդ էր: Նրա սպանիչ թերությունն այն էր, որ նա ու-
րիշներին զրկում էր մտածելու իրավունքից, իսկ իրեն՝ օգնու-
թյունից: Նա ինքն իրեն փաստորեն դատապարտել էր մենակու-
թյան և այդ դատաճառով էլ տապալվեց: Կարո՞ղ եք ասել, թե Լե-
վոնը Սանդարյանի տիպի մարդ էր, արհամարհում էր ուրիշների
կարծիքը:

— Ոչ,— լսվեցին միաժամանակ մի խումբ ձայներ:

— Անշուշտ՝ ոչ,— շարունակեց Լևոնյանը՝ նայելով Փիլոյի
միլիտ Վայացիին,— Լամբարյանը ձգտում էր համախմբել մարդ-
կանց, նա մարդկանց հավատում էր և սիրում: Իսկ դուք նրան
մենակ եք թողել, ոմանք փորել են նրա տակը: Ծի՛շտ է, ընկեր
Փիլիպոս:

— Ծի՛շտ է,— տխրաձայն տեքաց Փիլոն,— հայացքը Լիպա-
րիտի ետևից ուղղելով դեպի Աղասին, որ կռացել էր կարծես ֆի-
զիկական հարվածից:

— Եւ ռայոնի լավագոյն մարտիանցից մեկին, — դարձյալ Փիլոյին դիմեց Լիպարիտը՝ կարծես նրան համարելով զլիաւոր պատասխանատուն, — մեր ժողովրդի լավագոյն զաւակներից մեկին դուք ներկել եք այնպիսի՝ թանձր մեղադրանքներով... Ի՞նչ է դուք կարծում եք, թե հեշտ է ստեղծել կոլխոզի հմուտ նախագահ...

Լևոնյանը սեղմեց իր ծնոտները և լռեց։ Վերջին հարցը նա մտքում ուղղել էր ռայոնի դատախազին, որ շտապել էր Լամբարյանի հարցով նոր քարտուղարի հետ տեսնվել և Լամբարյանին հանցաւոր էր համարում՝ ելնելով էքսպերտների այն եզրակացութեանից, թե փաստաթղթերը պատկանում են Լևոն Լամբարյանի գրչին։ Լիպարիտը ընդհատել էր իր խոսակցութունը դատախազի հետ և եկել էր Հաջաւան՝ ստուգելու համար, թե կոլխոզի հասարակայնութիւնը ինչ է մտածում Լամբարյանի հարցի մասին։

— Բա մի ճար չկա, ընկեր Լևոնյան, — կոկորդը մաքրեց և կարեկցական հայացքը Հասմիկին հառեց Փիլոն։

— Իսկ ես մտածում էի... — խոսքը շաւարտած գլուխը խոնարհեց Հասմիկը։

— Լեոնը հարյուր տոկոսով արդար է, — ձայնի ամբողջ անկեղծութեամբ ջերմեռանդ բացադանչեց Շմաւոնը։

Լևոնյանը ուշ դիշեր մեքենայով ռայկենտրոն վերադարձաւ։ Նա իրեն հետ տարաւ նաև Չոբանյանին։

Հասմիկը, Շմաւոնը, Գևորգը վաղ առաւոտյանից սկսեցին լիկանել հաւաքագրել հօգուտ Լևոնի։ Շմաւոնը որոշ տատանումից հետո թույլատրեց Մարգոյին՝ դուրս դալ դատարանում լրբւն վկա իր նախկին կեսրար Մացակ Աւագչանի դեմ մի քանի մերկացուցիչ փաստերով։ Այդ փաստերը ամուսնանալու ժամանակ նա Շմաւոնին չէր պատմել՝ ցանկութուն շունենալով խռնովել ուրիշի գործերին, մանաւանդ, որ Լամբարյանն ու Մացակը իրար հետ հաշտվել էին։ Բայց երբ տեսաւ, որ իրեն համար այդքան ատելի մարդու բարեկամութեանը Լամբարյանի հետ կեղծ էր և հասցրեց Լամբարյանի դժբախտութեանը, այլևս չկարողացաւ պահել տարիներով կուտակված թույնը և Շմաւոնին

պատմեց բոլորը: Շմավոնը խիստ ամաչում էր իր երիտասարդ կնոջը տեսնել դատարանում և հրապարակով նորից հիշեցնել, որ նա Մացակ Ավագյանի հարսն է եղել: Բայց քանի որ մեջտեղ դրված է Լևոնի կյանքն ու պատիվը փրկելու հարցը, Շմավոնը կանգ չառավ այդ զոհողութեան առաջ:

Յոթնութամեքանը կոլխաղնիվների ընդհանուր ժողովից հետո արդեն երես էր թեքել Ավագյանից և առիթ էր որոնում Լամբարյանի հանդեպ գործած իր մեղքերը քաղելու: Ուստի մեծ ուրախությամբ համաձայնեց դատարանում պատմել, թե ինչպես Ավագովենց խարդախ ազվեսը Բոյաշենց հարսի պես անխելք հավերժին քա էր տալիս լույսի պես արդար Լևոնի վրա: Խոռոմ-եաշոն նույնպես հեշտությամբ խոստացավ վկայություն տալ Լևոնի օգտին՝ Ավագյանի դեմ: Մանավանդ, որ նրա բույր Անուշը նույնպես հիմա օձիք էր թափ տալիս իրենց անարժան քեռուց: Մացակի կողմից վկա դրված Գրիգոր Սահակյանին Շմավոնը կանչեց իր կաբինետը և պնդեց, որ մատը վերև բարձրացրեց.

— Իմացի՛ր, Գրիգո՛ր, վերջդ վատ կլինի, եթե էս անգամ էլ դատարանում հողիդ սևացնես: Քո փրկությունը միայն ճշմարտությունը խոստովանելու մեջ է:

Ռայոնական կենտրոնից մյուս օր Վասակը վերադարձավ Լևոնի հետ միասին: Ռայկոմի նոր քարտուղարի երաշխավորությամբ Լևոնն ու Սեթը ազատվել էին կալանքից՝ մինչև դատավարություն: Հացալիանը ցնծում էր Լևոնի դարձյալ շնորհից: Կառլենի հետ միասին նա հոր ձեռքը բռնեց և դուրս եկավ դյուռամեջ: Բոլորը մոտենում ու շնորհավորում էին Լևոնին՝ մեծ մասամբ կրկնելով Փիլոյի խոսքերը.

— Ախպեր, մենք մեր բաժինը քեզ հալալ ենք անում:

Լևոնը տխուր ժպիտով բացատրում էր, թե ինքը ոչ ոքի բաժին չի յուրացրել ու չի կամենում, որ հացավանդիները նրան ներեն: Նա ուզում է միայն հաստատել իր անմեղությունը: Այդ նրան հիմա հեշտ էր թվում այն բանից հետո, երբ ռայկոմի քարտուղարը կապարտան էր: Բայց ինչո՞ւ են հացավանդիք համոզված, որ Լևոնը կոլխաղից յուրացումներ է կատարել ի՞նչ է նշանակում՝ «մեր բաժինը քեզ հալալ ենք անում»: Ավելի քիչ կընկճվե՞ր Լևոնը, եթե նրան ուղղակի դատապարտեին: Միայն Հացալիանը չկարծեր, որ նա գող է: Լևոնը չգիտեր, որ հա-

ցալմանցիներին ամանք այդ խոսքն ասում են՝ առանց խորանալու դրա իմաստի մեջ՝ որպես համակրանքի ծալքահալ արտահայտություն: Մեծ բախում հավաքված կոլխոզնիկների մեջ Փիլոն Լևոնի անմեղությունն ապացուցելու ուրիշ խոսք չէր գտել, քան այդ արտահայտությունը: «Իմ բաժինը նրան հալալ», Փիլոցի իմաստաբանությունը այդ նշանակում էր, թե Լամբարյանը բացարձակ մաքուր է, ոչ ոքի բաժինը չի յուրացրել: Կոլխոզնիկները նրան այդպես էլ հասկացել էին և մինչև՝ անգամ ընդհանուր ժողովում կրկնել էին Փիլոցի այդ խոսքերը՝ հարկադրելով Զորանյանին երկար ու բարակ բացատրել, թե դա լեռնամական խոսք է:

Մեծ բախում դարբնոցի առաջ հավաքված կոլխոզնիկները Լևոնին ուղղունցին դարձյալ նույն խոսքերով:

— Մեր բաժինը քեզ հալալ, նախագահ՝ ջան, ե՞րբ կանցնես աշխատանքի:

— Նրբեք,— մռայլ պատասխանեց Լևոնը և երեսաների ձեռքը բռնած ետ դարձավ:

Նթե կոլխոզնիկները համոզված են, որ նա դողուկոն է արել, ապա ուրեմն պարզ է, որ նա այլևս Հացացվանում աշխատել չի կարողանա, թեկուզ դատարանով լրիվ արդարացվույց հետո: Իսկ ուրիշ աշխատանքի դնալ, կնշանակի հանձն առնել, որ աշխուժանալիս հանցավոր է եղել: Նվ վերջապես նա ուր կարող է դնալ Նոր Հացավանը թողած կիսավարտ: Ոչ նա պետք է կառուցի Նոր Հացավանը և համոզի նաև հին հացավանցիներին, որ ինքը կոլխոզային բարիքի նկատմամբ անբասիր է: Հանկարծ նա կանգ առավ և ցավեցնելու աստիճան սեղմեց երեսաների ձեռքը: Հապա Արուսի խոստովանությունը: Ուրեմն Լևոնը այնքան էլ անբասիր չի, ինչքան իրեն երեւակայում է: Այո, այդ Արուսը: Նվ ինչպե՞ս էր նա Լևոնին համոզել, թե մթերքները ձեռք է բերել իր հարսանեկան մեծաքսյա հագուստի դնով: Պարզվեց, որ նա այդ հագուստը չի վաճառել և անցյալ անգամ Հասմիկի հետ միասին Լևոնին այցելել էր հենց այդ հագուստով:

«Կոմունիզմի կամուրջի վրա» նրան հասավ Ասատուր Զուրաբյանը և իր զվարթ զրնգուն ձայնով բացատրեց կոլխոզնիկների այդ խոսքի միանգամայն դրական իմաստը:

Մի քանի օր հետո Հասմիկը Վասակին ուղեկցում էր դեպի կայարան: Վասակը պետք է մեկներ մայրաքաղաք՝ թասնակցելու համար կոլտոզ-նախադաճների ռեսպուբլիկական համաժողով:

— Գիտե՞ս — Վասակ, — տետրակը վերարկուի դրականից հանեց Հասմիկը, — եթե այստեղ կեռնին շարդարացնեն, ես կը-
զնամ Մոսկվա: Մոսկվայի էքսպերտները, այնուամենայնիվ կմերկացնեն ձեռագրի կեղծիքը:

— Իսկ ի՞նչ լեզվով պիտի խոսես Մոսկվայում, — խնչ որ մի անախորժ զգացմունք թաքցրեց Վասակը:

— Այ, տետրակը բարձրացրեց Հասմիկը... — Ռուսաց լեզվի ուսուցչուհին խոստացավ հետո այնպես պարապել, որ երեք ամսում ազատ խոսեմ:

— Հավ է, — խզվեց Վասակի ձայնը:

Մի պահ նրանք ընթանում էին լուռ ու մունջ: Հասմիկն զգաց, որ տղան խորապես ազդվեց այդ խոսակցությունից: Նա հասկացավ Վասակի ամբողջ փոթորիկը և դիմեց՝ ուղղակի և ազնիվ հարձակման:

— Դու էլ աշխատիր ուսերենդ կատարելագործել Վասակ, — Հասմիկը, այնուամենայնիվ մեղմ ասաց «կատարելագործել», — առանց ուսերենի չկա առաջադիմություն: Առանց ուսերենի մարդ...

Գնացքը սուլեց և Վասակն արագ բարձրացավ վագոն:

Հավաքի եզրափակիչ նիստից հետո Վասակը ծանոթներից աննկատելի խույս տվեց և քայլերն ուղղեց դեպի քաղաքային այգին:

Նա ուզում էր առանձնանալ և մտածել:

Ոչ զնացքում, ոչ հավաքի նիստերում, ոչ էլ հյուրանոցում նրա մտքից չէր հեռացել Հասմիկի վճիռը Մոսկվա գնալու և ուսերեն սովորելու մասին: Կարծես դա մի կախարդական ցնցում էր, որով աղջիկը բարձրացավ նրա աչքին և երևաց նոր լույսի մեջ: Վասակին թվում էր, թե Հասմիկը նրա հանդեպ վերջերս լավ է տրամադրված: Ինքն էր հաճախ դալիս գտնում

Վասակին և ժամերով նստում նրա կաբինետում: Նա Վասակին հաճախ ճաշի էր հրավիրում: Հացավանդիները արդեն նրանց նշանել էին իրար հետ և Վասակի հետ խոսելիս ասում էին «Թո Հասմիկը»: Վասակի հույսերը նոր շունչ առան այն բանից հետո, երբ Հասմիկը հաշտվեց Արուսի հետ և նրան տարավ Լևոնին այցելովյան: Միայն Վասակի հետ ոչ մի ակնարկ չէր անում իրենց հարաբերությունների մասին: Վասակին իր հերթին չէր շոշափում այդ նյութը և կարծես սպասում էր, մինչև Լևոնի հարցը մի օրեւ լուծում ստանա: Նա հույս ուներ, թե Հասմիկն առաջինը կսկսի խոսել: Երազում էր նրա սիրտ բացահայտման բաղձալի դրություններ, պատկերացնում էր համբույրը, գրկախառնությունը, հարսանիքը և ամուսնական օրերն ու գիշերները... Այդ երազներով այրվում ու մարում էր Վասակի սիրտը:

Հաճախ հուսահատվում էր Վասակը և սկսում էր երեակայովյան միջով անցկացնել Հացավանի այն աղջիկներին, որոնք պատրաստ էին պատռասխանել նրա սիրուն: Որոշում էր ամուսնանալ զրանցից մեկին ու մեկի, թեկուզ Մաթոսի գեղեցիկ աղջկա՝ Սեդայի հետ և զրանով Հասմիկից հանել իր վրեժը: Բայց հենց որ այդ աղջիկների մասին սրեւ առիթով խոսք էր լինում, Հասմիկը նրանց հասցեին արտահայտվում էր զարմանալի քրնքշովյամբ և այն կարծիքն էր հայտնում, որ նրանք, մանավանդ Սեդան, միանգամայն աղքատի են Վասակի հետ ամուսնանալու: Դրանով նա զինաթափ էր անում Վասակին և մղում դեպի ճակատագրական այն միտքը, թե նրա երջանկությունը կապված է միմիայն Հասմիկի հետ: Հասմիկը կամ ոչ ոք, Վասակին թվում էր, թե վճիռը նա բերել է իր հետ ծնված օրից:

Փետրվարի հաճաշյա օրերը հալեցնում էր ձյունը և զուրուշի էր բարձրացնում տեղ-տեղ սևացած դեռնից: Այդու ժառերի տակ գարնանամուտի գաղջ արևի տակ տաքանում էին խումբ-խումբ ծերունիներ ու պարսպ-սարսալ մարդիկ: Վասակին դարձյալ տիրել էր այն միտքը, թե ինքը զոհ է մի դաժան անարդարություն: Ինչո՞ւ է այդ աղջիկը Վասակից գերադասում մի մարդ, որ ունի կին, երեխաներ և վերջապես... Վասակը ցնցվեց և կանգ առավ: Նստարանի վրա հնամաշ մի շինելի վրա կծկված էր ծանոթ մի կերպարանք:

— Եփրեմյան:

Շինելավորը բարձրացրեց գլուխը: Վաստիւր լսեց խուլ ան-
շունդից եկող հեախառն մի նվալոց.

— Դո՛ւ ես, Վասակ...

— Ես եմ, Եփրեմիսան,— նրա կողքին նստեց Վասակը:—
«Էրջապէս դու գտնվեցիր: Չփորձես փախչել:

— Փախչեմ... հի՛-հի՛-հի՛... ո՛ւր փախչեմ, Վասակ ջան:
Ուժ ունե՞մ, որ փախչեմ: Քանի՞ օր է մնացել ապրելու, որ
փախչեմ:

— Դու ինձ հետ պիտի գաս Հացաւան,— ոտքի ելավ Վա-
սակը:

— Ուզում ես Սիբիր ուղարկիր, Վասա՛կ ջան,— վեր կենա-
լու անաջող փորձ կատարեց Եփրեմը:— Ես արժանի եմ: Թաքնվե-
լու տեղ չկա, Վասակ ջան, ամեն տեղ նույն կյանքն է... ամեն
տեղ ուզում են իմանալ, թե ո՞վ եմ..

— Դու իզուր փախար սովետական հասարակութունից,—
նրան օգնեց ոտքի կանգնելու Վասակը:— Այժմ պիտի մեզ օգնես
Համբարյանի գործը պարզելու:

— Համբարյանի գո՞րծը: Լեոնի՞:

— Այո, Լեոնի:

— Ի՞նչ է եղել, որ...

Վասակը համառոտակի հաղորդեց նրան խնդրի էությունը:

— Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ,— կանգ առավ Եփրեմը:— Դե ինձ զբո-
ղակահարի՛ր, Վասակ ջան: Էլ ո՛ւր ես տանում:

— Դու բա՛ն գիտես,— Եփրեմի թեւ բռնեց և իր խոշոր երե-
սը նրա երեսին մոտեցրեց Վասակը:

— Կասեմ, կասեմ,— կրկին առաջ երերաց Եփրեմը,— ամեն
ինչ կասեմ:

Հյուրանոցի ծառայողը մեծ դժվարությամբ թողեց Եփրե-
մին՝ մտնելու Վասակի համարը:

— Դե պատմի՛ր,— արմուկները սեղանին հենեց Վասակը,
երբ Եփրեմն արդեն կշտացել էր, սակայն աչքերը ծիծաղաշարժ
ազահությամբ շարունակում էր չոել ուտելիքի վրա:— Պատմի՛ր,
հետո էլի կուտես: Ես քեզ խոսք եմ տալիս մեղմացնել քո պա-
տիժը: Գուցե բոլորովին պատժից ազատել, եթե դու բոլորը պատ-
մես դատարանում:

— Կուզես՝ պատժի՛ր, կուզես՝ աղատիր, Վասակ ջան,—տեն-
դաշտող հալացքը ուտելիքից շհեռացրեց Եփրեմը,— կգամ ու կը-

պատմեմք բոլորը: Ես էլ չեմ կարող դիմանալ էս խափառական կիսաքաղց կյանքին:

Նրանք դուրս եկան հյուրանոցից և ուղևորվեցին դեպի կայարան: Վասակը ներքուստ շարախնդում էր, որ Լևոնին լրիվ արդարացնելու բանալին գտավ ինքը և ոչ թե Հասմիկը...

ՔԱՌԱՍՈՒՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Հալվել էր գիշերվա բարակ սառույցը և խոնավ հողից բարձրանում էր դառան շնչի պես թեթև մի գոլորշի: Հողը բուրում էր օրորոցում քրտնած երեխայի քաղցրությամբ: Գարնանային արևը լուսամուտներից ընկել էր ներս և նրա պայծառ լույսի տակ Հասմիկ Զուրաբյանի շադանակադույն մազերը վառվում էին մուգ ոսկեգույն փայլով:

Նոր Հացավանի նորահառույց աղումբում նշանակված էր Լևոն Լամբարյանի դատավարությունը: Ակումբը ամարտված էր անցյալ տարի աշնանը և Լևոնը մտադիր էր հանդիսավոր բացումը կատարել բերքի բաշխման օրերին: Բայց նրա կաշանավորումը նախորդեց այդ գործին: Վասակը ակումբի հանդիսավոր բացումը ձգձգում էր, մինչև Լևոնը արդարանար ու վերսահաստատվեր իր աշխատանքի մեջ:

Դահլիճը լիքն էր տարբեր տարիքի տղամարդկանց ու կանանց բաղմությամբ: Շատերը ներսում տեղ չգտնելով լցվել էին կողքի սենյակները կամ խոնվել բաց լուսամուտների տակ: Արևի առատ լույսի մեջ անհամբեր հետաքրքրությամբ շողում էին մարդկանց աչքերը: Ոմանք ոտքի մատներին վրա բարձրացած վզները երկարացնում էին և աշխատում տեսնել մեղադրյալներին կամ դատավորներին:

Առաջին շարքում առանձնացված աթոռների վրա նստած էին Լևոնը, Արուսը և Սեթը: Միլիցիայի լիազորը ձևականության համար կանգնած էր նրանց կողքին: Արուսը ինքնամիտ էր և անշարժ: Սեթը միանգամայն հանդիստ և անտարբեր տեսք ուներ, կարծես նստած էր ժողովում և ոչ դատարանում:

Լևոնը հաճախ ետ էր գտնում և թախծոտ հետաքրքրությամբ դիտում հասարակությանը: Դահլիճում անհամբերությունը հե-

տըզհետե քողոքի նշաններ էր ցույց տալիս: Տրակտորիստ Գեփորդը նորից ոտքի կանգնեց և մատերի ծալրի վրա բարձրանալով վիզը երկարացրեց առաջ, դեպի բեմի խորքը, որտեղից պիտի երևար դատական կազմը: Շատերը հետևեցին նրան և քիչ հետո ամբողջ դահլիճը ոտի էր կանգնած: Այդպես կանգնած էլ մնացին, մինչև որ դատարանը, վերջապես եկավ ու գրավեց իր տեղը:

Դատարանի նախագահն էր Կարեն Աբշակունին, որ ուղարկված էր մայրաքաղաքից Լիպարիտ Լեոնյանի միջնորդութեան շնորհիվ: Ռայոնական դատավորը լավ էր տրամադրված դեպի Լեոնը, ճանաչում էր նրան վաղուց և չէր հավատում, որ սոցիալիզմի կառուցման այնպիսի մի խանդավառ, ինչպիսին է Լեփոն Լամբարյանը, ընդունակ լինի սոցիալիստական գույքը հափշտակելու: Դրա համար նա ձգձգում էր դատավարութունը մինչև որ Լեոն Լամբարյանը իրեն պաշտպանելու փաստեր հավաքեր: Բայց Լիպարիտի գալուց հետո Հացավանում սկսեցին շշուկներ տարածվել, թե ուսկումը ճնշում է գործադրում դատավորի վրա և պահանջում է արդարացնել Լեոնին: Այդ պատճառով էլ Լիպարիտը Լամբարյանի խնդրով պահանջեց, որ դատավորին ուղարկեն Նրեանից, իսկ ատենակալները լինեն ուսկոնից: Լեոնի համար, կարևորը այն էր, որ դատարանով ապացուցվի և հացավանցիները գիտակցեն Լեոնի անմեղութունը: Ատենակալներից մեկը ուսկոնական հողբաժնի վարիչ Անտոնյանն էր, մյուսը Հացավանի լավագույն բրիգադիր Ալեքսան Չոբանյանը, որին հացավանցիները բացարձակապես հավատում էին: Բեմի վրա տեղ գրավեցին նաև Վահան Վեմյանը, որը կենտրոնական թերթի կողմից եկել էր Լամբարյանի դատավարութունը լուսաբանելու նպատակով: Նայում էր նա դահլիճին, որ իրենից ներկայացնում էր ինքնատիպ դեմքերի, սև, խոշոր և արտահայտիչ աչքերի հարուստ մի տեսարան:

— Տեսնո՞ւմ ես, ինչ գեղեցիկ է մեր ժողովուրդը, — նրա ականջին շնչաց Կարեն Աբշակունին:

Վեմյանը գլխի շարժումով համաձայնեց և շարունակեց նայել բազմութեանը: Իրար կողքի նստած Հասմիկը, տրակտորիստ Գեորգը և Առաքել ամին ներկայացնում էին կոնտրաստներ մի գունագեղ ներդաշնակութուն: Գեորգը աչեղ, ազնիվ և արլորավիղ, Առաքել ամին բիրելական հանդիսավորությամբ դա-

տարանին հառած արդարութեան ծարավ իր հայացքով և երկուսի միջև Հասմիկը, որի աշտերը բռնկված էին իր ներքին ճշմարտութեան գիտակցութեանից: Վեմյանի հայացքն ընկավ Լեոն Լամբարյանի վրա, որ շարունակ ետ էր դառնում ու թախծոտ ժպիտով պատասխանում բազմութեանից եկող բարեներին: «Ահումբը կառուցելիս մտածո՞ւմ էր արդո՞ք, որ պիտի դառնի նույն այդ ակումբում» — մտածեց Վեմյանը: Բայց շուտով նրա ուշադրութեանը դրավեց ախոյանը՝ Մացակը իր խիտ հոնքերի տակից մութ փայլ արծակող աչքերով՝ և ամուր կզակի վրա հակված երկար թափամազ բեղերով: Վեմյանը պորտֆելից հանեց մատիտն ու բլտինոտը ու սկսեց նշումներ անել:

Արշակունին իր երկար մազմզոտ մատներով շոշափեց զանգը և դատարկան նիստը հայտարարեց բացված: Կողմերի ներկայութեանը ստուգելուց և մեղադրական եղբակացութեանը կարդալուց հետո նա դիմեց մեղադրյալներին:

— Քաղաքացի Լամբարյան Լեոն, դուք Ձեզ մեղավոր ճանաչո՞ւմ եք:

— Ոչ, — պատասխանեց Լեոնը:

— Իսկ դո՞ւք, քաղաքացուհի Արուսյակ Լամբարյան, հանցավոր համարո՞ւմ եք Ձեզ:

Արուսը կծկվեց և գլուխը կրծքին խոնարհեց, բաղմոթյունից շատերը կիսով չափ բարձրացան և հետաքրքրութեանից այդուհետ հայացքները հառեցին ուսաշալի տակ շարժվող նրա նիհար ուներին: Լեոնը անհանգիստ շարժում կատարեց կնոջ կողմը:

— Պատասխանեցե՛ք, — սառն ու համբերատար պնդեց դատավորը:

— Ոչ, — հազիվ լսելի ձայնով շշնջաց Արուսը:

Սեթը նույնպես իրեն հանցավոր չճանաչեց:

— Քաղաքացի Մացակ Ավագյան, — գլուխն իր առաջը տրված թվթերից բարձրացրեց Արշակունին:

— Այստեղ եմ, — առաջ եկավ Մացակը:

— Պատմեցե՛ք, ինչ որ գիտեք Լեոն Լամբարյանի դործից, — սառն ու հանգիստավոր եղանակով զգուշացրեց Արշակունին: — Հիշեցե՛ք, որ դատարանին տված սուտ ցուցմունքի համար կենթարկվեք դատական պատասխանատվության Քրեական Օրենսդրքի համապատասխան հոդվածով:

Տիրեց սպասողական լարված մի լռություն: Մացակն զգաց

իրեն վրա բազմաթիւ հայացքների հրաշեկ տարափը։ Նրա սրտում շարժւեց որսորդներով շրջապատւած գաղանի հուսահատ կատաղությունը։ Դրսից լսւեց մոտեցող ավտոմոբիլի որոտ։ Քիչ հետո ներս մտան ռայկոմի քարտուղար Լիպարիա Լեոնյանը և մեքենատրակտորային կայանի քաղբաժնի պետ Հայկ Դարբինյանը։ Նրանք հետից բարեկցին դատավորին (Վեմյանը գրում էր և շնկատեց նրանց գալը) և տեղ գրավեցին ազատւած օթոնների վրա ետևի շարքերում։ Լիպարիտի ներկայութունը ապառաժի ծանրութեամբ իջավ Մացակ Աւագյանի վրա։ Բայց նա կոկորդը մաքրեց և սկսեց իր թուղթյունը հրեքք շխտստովանող մարդու խրոխտութեամբ։

— Ընկեր դատավորներ, ես ինչ որ գիտեմ մեղադրյալ Լեոն Լամբարյանի կատարած հանցանքների մասին, ասված է մեղադրական եզրակացության մեջ և ես այդ բոլորը հաստատում եմ և նմանապես ավելացնում եմ, որ Լեոն Լամբարյանը հակապետական քայքայիչ աշխատանք էր տանում կոլխոզնիկների մեջ ընդդէմ պարտիական գլխավոր դժի։

— Ուրեմն դուք հաստատում եք, որ Լեոն Լամբարյանը և նրա կինը երկու տարի շարունակ հատուկ թղթերով կոլխոզի պահեստից մթերքներ են ստացել,— հատ-հատ արտասանեց Արշակունին։

— Այո՛։

— Մեղադրյալ Սեթ Մայիլյան, դուք հաստատում եք այս պնդումը։

— Ոչ,— պատասխանեց Սեթը այնպիսի անտարբերությամբ, որ կարծես խոսքը վերաբերում էր իրեն հետ կապ չունեցող մի դործի։

— Իսկ Լամբարյանի և նրա կնոջ՝ Արուսյակի գրությունները։

— Նա այդպիսի գրություններ չեմ ստացել։

— Մեղադրյալ Մայիլյան, դուք ձեր ձայնը մի բարձրացնեք և դատարանի հարցերին տվեք հանդիստ և քաղաքավարի պատասխաններ։ Նթե դուք այդ գրությունները չեք ստացել, հապաինչպե՞ս է, որ այդ գրությունները դուրս են եկել ձեր թղթերից։

— Չգիտեմ, ընկեր դատավոր,— ուսերը թոթվեց Սեթը,— կալանավորվելու օրից մինչև այսօր մտածում եմ և չեմ կարողանում հասկանալ, թե ինչպես պատահեց, որ ընկեր խաչիկյա-

նի կոմիտեան այդ գրութիւնները հանեց իմ գրասեղանի վրա: Իմ աչքի առաջ դրված տսեղից: Գուցե Մացակ Ավագյանը կը պատասխանի՝ այդ հարցին:

— Պատասխանեցե՛ք, վկա Ավագյան:

— Ես ուրիշների փոխարեն պատասխանել չեմ կարող, — ղուսպ երգիծանքով պատասխանեց Ավագյանը:

— Շատ բարի, — գլուխը թլթերի վրա հակեց և նորից բարձրացրեց Արշակունին: — Դուք պնդո՞ւմ եք, որ Լեոն Լամբարջանը կոլխոզի անասնապահական ֆերմայից տասներկու ոչխար է յուրացրել:

— Այո:

— Իսկ ո՞վ էր ֆերմայի վարիչը:

— Ես էի, — քողարկեց Մացակն իր տագնապը:

— Ինչո՞ւ եք տվել այդ ոչխարները:

— Նա տարավ ցեղական ոչխարների հետ փոխանակելու անվան տակ և այլևս չվերագարծրեց:

— Դուք ի՞նչ կասեք, — Լամբարջանին դարձավ դատաւորը:

— Ես ցեղական ոչխարներ բերելու մասին խոսել եմ Ավագյանի հետ, ցեղական ոչխարներ բերել եմ և նրանք հիմա էլ կան ֆերմայում: Բայց ֆերմայից ոչ մի ոչխար չեմ վերցրել: Այդ կապակցութեամբ Ավագյանին ոչ մի գրութիւն չեմ գրել:

— Այս գրութիւնը դուք չե՞ք գրել, — մի թուղթ բարձրացրեց և Լեոնի աչքերի առաջ բռնեց Արշակունին:

— Ոչ, — պատասխանեց Լեոնը:

— Վկա Մացակ Ավագյան, — շարունակեց Արշակունին, — իսկ դուք այդ ոչխարների համար ինչո՞ւ չէիք բողոքում վերադառմամբ ինններին:

— Ես միշտ բողոքել եմ ռաջկոմի նախկին քարտուղար ընկեր Սանդարյանին, — Լիպարիտի կողմը նայեց և գլուտ արած մարդու նման ոգեկորվեց Ավագյանը: — Բայց ընկեր Սանդարյանը կարևորութիւն չէր տալիս իմ բողոքներին: Երբ համոզվեցի, որ Լամբարջանը ոչխարները ծախել, փող է շինել և ուղարկել ինչ որ խորհրդավոր մարդկանց, ես գրավոր բողոք ներկայացրի և պատճենն նույնպէս կարող եմ ցույց տալ:

— Ո՞ւմը ներկայացրիր գրավոր բողոքը:

— Ընկեր Սանդարյանին:

— Իսկ ինչո՞ւ դու քո բողոքը ներկայացրիր Սանդարյանին,

ինչո՞ւ չդիմեցիր ձեր Հայաւանի պարտկազմակերպությանը դուրսովնտին:

Աւագյանը մի պահ շփոթվեց այս անակնկալ հարցից, բայց խիստ զտաւ պատասխանը.

— Խեղքս չհասաւ:

— Հայ, բո մերը չմեռնի,— բայագանչեց մեկը դահլիճից:

Դատաւորը բարկացած դանդահարեց և նորից դիմեց Մա-
ցակ Աւագյանին՝ վերցնելով նրա մեկնած թուղթը.

— Իսկ Լամբարյանը ո՞ւմ ձեռքով է ուղարկել ձեզ տասներկու
ոչխարի գրությունը: Ո՞ւմ միջոցով է ստացել այդ ոչխարները:

— Կոլխոզի անդամ Գրիգոր Սահակյանի,— շուրջը որոնեց
Աւագյանը:— Ինքն այտեղ է և նմանապէս կարող է վկայել:

— Վկա Գրիգոր Սահակյան:

— Ես եմ,— արեւները հատակին քսքստացնելով առաջա-
ցավ Գրիգորը և ասելի ծակի չափ նեղ աչքերը հառեց դատաւորին:

— Դուք ձեր կոլխոզի նախկին նախագահ Լեոն Լամբարյա-
նից գրություն տարե՞լ եք ֆերմա և այդ գրությամբ տասներկու
ոչխար ստացե՞լ եք նախագահի համար:

— Հրամանք ես:

— Ինչպե՞ս նա տվեց այդ գրությունը:

— Ինչպես, դժվարացավ Գրիգորը:— Ինձ կանչեց գրասեն-
յակի, գրեց ու տվեց իմ ձեռքը:

— Ինչո՞վ գրեց:

— Թղթով,— փորձեց կատակել Գրիգորը:

— Ես ասում եմ,— խստացավ դատաւորը,— մատիտով,
թե՛ գրչով:

Անակնկալ հարցից Գրիգորը շփոթվեց և չէր կարողանում
պատասխան տալ: Արշակունին նկատեց Աւագյանի անհանգիստ
հայացքը և ավելի համոզվեց իր տված հարցի կարևորության
մեջ: Գրիգորը փորձեց մի կերպ գլուխն ազատել:

— Ընկե՛ր դատաւոր, ես մի անգրագետ դասակարգ եմ, ինչ
իմանամ, գրչով գրեց, թե մատիտով:

— Դուք հարցեր չունե՞ք,— ատենակալներին և կողմերին
դիմեց Արշակունին:

— Լսի՛ր, Գրիգոր,— ահագին թաշկինակով ճակատը սրբեց
Անտոնյանը,— դու այդ ոչխարները ֆերմայից ուր տարար, ո՞ւմը
հանձնեցիր:

— Հա, առեմ, — Ալիսայանի հետ աշխույժ հայացք փոխանակեց Գրիգորը: — Տարա գոմերի անտառը, նախագահն էր կարգադրել և հանձնեցի մի անձանոթ մարդու:

— Նախագահը պահեստից էլ քո ձեռքով էր մթերքներ ստանում, — հարց տվեց դատաւարչականը:

— Հա, բա՛, հրամանք ես:

— Պահեստից մթերքներ նույնպէ՛ս ստանում էիր նախագահի գրություններով:

— Հրամանք ես:

— Ինչպիսի՞ թղթերի վրա էր գրում, — հարցաքննությունը դարձյալ իր ձեռքն առաւ Արշակունին:

— Այսինքն... ընկեր դատաւոր, ես մի անգրագետ դասակարգ մարդ եմ, ի՞նչ իմանամ, — դարձյալ շփոթվեց Գրիգորը:

— Թղթերի մեծությունն ինչքա՞ն էր: Այսքա՞ն, — մեքենադրական մի թերթ բարձրացրեց Արշակունին:

— Չեմ հիշում, — զգուշացաւ Գրիգորը:

— Այսքա՞ն, — սեղանի բլոկնոտներից մի թերթիկ ցույց տուվեց Արշակունին:

— Չեմ հիշում:

— Նախագահը գրությունները քեզ ծալա՞ծ էր տալիս, թե առանց ծալելու:

— Չեմ հիշում:

— Դու ոչինչ չես հիշում, — խստացաւ դատաւորը: — Գուցե ոչ ոքից ոչ մի գրություն չե՞ս տարել:

Դահլիճում լսվեցին հաւանության շշուկներ: Քրտինքը Գրիգորի ձախատից հոսեց հոնքերի մեջ և այնտեղից էլ լցվեց աչքերը, նա զգաց, որ իր ասածները դատաւորի մոտ հալած յուղի տեղ չեն անցնում և գլուխը կորցրեց:

— Ինձ գնդակահարե՛ք, թե սուտ եմ ասում, ընկեր դատաւոր: Արտա քույրիկին հարցրու, ինձ գրություն տվե՞լ է, թե՛ չի տվել:

— Մեղադրյալ Արուսյակ Լամբարյան, պատասխանեցե՛ք:

Արուսը ոտքի կանգնեց և դահլիճի լարված լուսյան մեջ հազիվ լսելի ձայնով կմկմաց.

— Ես Գրիգորին երեք թուղթ եմ տվել:

— Նստեցե՛ք, — շարունակեց Արշակունին: — Արուսյակ Լամբարյանի ստորագրությամբ գործի մեջ տաանյոթ գրություն կա:

Ասացե՛ք, վկա Գրիգոր Սահակյան, դուք մնացած տասնչորս գրութիւնը ումի՞ց եք ստացել:

— Ձեմ հիշում,— բերանում դառնութիւն դպաց Գրիգորը:

— Դուք հաստատում եք, որ Արուստի Լամբարձյանից ստացել եք երեք թուղթ:

— Հրամանք ես,— չիմացալ թե ինչ է հաստատում Գրիգորը:

— Երեք հատ գրութիւն եւ ո՞չ տվելի... պատասխանեցեք:

Գրիգորը պապանձվեց, դահլիճում բարձրացալ զայրույթի աղմուկ: Վեմյանի ուշադրութիւնը գրավեց Մացակ Ավագյանը, որի լայնացած աչքերը դուրս էին ցայտում ակնախոռոչներից: Արշակունին խորհրդավոր հայացքներ փոխանակեց ետեւի շարքերում նստած Լեոնյանի եւ Դարբինյանի հետ: Ատենակալ Անտոնյանի ճակատը փայլեց արեւի լույսի մեջ: Արշակունին դարձաւ պահանջեց, որ վկան պատասխան տա:

— Ձեմ հիշում,— փրկութեան միակ շյուղին դիմեց Գրիգորը:

— Իսկ նախագահը ձեզ գրութիւններ տվե՞լ է:

— Ո՞վ...

— Նախագահը, Լեոն Լամբարձյանը:

— Ձի տվել,— թողութիւն հայցող հայացքով Ավագյանի կողմը նայեց Գրիգորը:

— Քաղաքացի վկա,— հանդիսավոր շարժումով ոտքի ելալ Արշակունին,— պատասխանեցեք, ինչո՞ւ նախնական հարցաքննութեան ժամանակ դուք տվել եք սուտ վկայութիւն:

— Թողութիւն՝ արեք, ընկե՛ր դատաւոր,— Գրիգորի ձայնը խլացալ դահլիճում պոռթկացող ծափահարութեան մեջ: Ես մի ետամնաց, անգրագետ դասակարգ մարդ եմ, շփոթվել եմ...

Արշակունին դիմեց կողմերին եւ հրավիրեց հարցեր տալու: Մացակ Ավագյանը նորից թուլտուլութիւն ստացալ, ոտքի կանգնեց ու խոսեց իր անմեղութեան մեջ համոզված մարդու խրոխտութեամբ:

— Քաղաքացի դատաւորներ, խնդրում եմ նույնպէս հաշվի առնեք, որ Գրիգոր Սահակյանին կանչել են գրասենյակ եւ ահ եմ տվել, որ ետ վերցնի իր վկայութիւնը: Ընկեր Շմալոն Մարությանը լալ դիտե, թե ինչպէս ինքը նմանապէս ճնշել է հիմնադիր կալսողնիկի ինքնաքննադատութիւնը:

Շմալոնը պեպենոտ ձեռքը մեկնեց դեպի դատավորները։
«Արշակունին ձեռքով հասկացրեց, որ բացատրության կարիք չը-
կա։ Դահլիճում մի քանի հոգի ծիծաղեցին։ Դատավորն ու առե-
նակալները մի պահ շշուկով խորհրդակցում էին իրար հետ Անուշ
Աղամյանի հարցի՝ կապակցությամբ։ Նրանց համար պարզ էր, որ
Լամբարյանը այդ կնոջ հարցում ես անմեղ է։ Բայց քանի որ
Հացալանում այդ մասին շատ խոսակցություններ են եղել և Լամ-
բարյանին այսպես թե այնպես տնվաձուրիկ, ուստի նրանք որո-
շեցին այդ մեղադրանքը նույնպես քննել։ Այստեղ էլ իբրև կողմ
և առաջին վկա հանդես եկավ Ավագյանը։ Նա դատարանին պատ-
մեց, թե ինչպես Լեոն Լամբարյանը խոսք է տվել Անուշ Աղամ-
յանի հետ ամուսնանալ, երկար ժամանակ օգտվել է նրա կանա-
ցի բարեհաճությունից, վերջը Իբել է նրան և ծեծելով մի կողմ
շարտել, երբ խաբված կիներ նրանից պատիվ է պահանջելիս ե-
ղել։ Այս բոլորն աշխատանքն անմիջապես համարում էին, որ դահլիճում
տիրեց անախորժ մի տրամադրություն, իսկ Համբիկ Զուրաբյանը
դառնացած հողով գլուխը կախեց և սկսեց դիտել իր դամադրոտ
կոշիկները ծայրը։ Վկայության կանչվեց Անուշ Աղամյանը։ Նա
կանգնեց դատավորի դիմաց և մի կողքի վրա թեքվելով սկսեց
ինչ որ նաղելի շարժումներ կատարել։

— Քաղաքացուհի Անուշ Աղամյան, — սկսեց Արշակունին, —
ծեծել է ձեզ մեղադրյալ Լամբարյանը։

— Այսինքն՝ ընկե՛ր դատավոր, — պատասխանեց Անուշը իր
երգեցիկ ղեկավարի ձայնով, — գլուխս չարդվել է։ Բոլոր հացավա-
ցիներն էլ գիտեն։

— Ինչո՞ւ է ձեզ խփել։

— Չի խփել, ընկեր դատավոր. ես ընկել եմ կամուրջի վրա։

— Իսկ ինչո՞ւ եք ընկել։

— Նա եմ մեղավոր... — պատասխանեց Անուշը մի պահ շը-
վոթվելուց հետո։

— Սի՛ հուզվեք... հանգի՛ստ պատմեցեք, թե ինչով եք ձեզ
մեղավոր զգում, — եղջյուրածե ժպիտն իսկույն իր դեմքից վանեց
Արշակունին։

Անուշը թեքվեց մի կողքի վրա և սկսեց արցունքները սրբել։
Դահլիճում լսվեցին համակրանքի բացազանջություններ։ Գևորգը
ջերմեռանդությամբ շնչաց Համբիկի տկանջին։

— Ես Լիպարիտի հոգուն մեռնեմ. եկա՛վ ու արդարութեամբ
բացեց բոլորի սիրտը...

Անուշ Աղամյանը դատարանին հաղորդեց իր և Լամբարյա-
նի փոխհարաբերութեան ամբողջ պատմութեանը, հուզմունքից իր
ձայնը տվելի ոնդալին դարձնելով, արցունքները հաճախակի սրը-
րելով և թաքցնելով միայն մի քանի մանրամասնութեան, որոնք
դիպչում էին նրա կանացի պատմին: Դատավորի այն հարցին,
թե ինչո՞ւ համար նա հախճախեց քննութեան ժամանակ տվել է
հակառակ ցուցմունքներ, Անուշը պատասխանեց, որ Լեոնի դեմ
լարված էր, վիրավորված ու դուրսը կորցրած: Բայց երբ նրան
հասկացրին, որ Լեոնին սպառնում է գնդակահարութեան, Անուշը
սարսափեց, նրա խղճմտանքը շարժվեց և նա որոշեց արդարու-
թեամբ պատմել դատարանին:

— Իսկ դուք ինչո՞ւ էիք լարված Լեոնի դեմ, — հարց տվեց
Արշակունին:

— Նա խոսք էր տվել, որ ինձ հետ կամուսնանա, հետո իր
խոսքի տերը չեղավ, — իր քիչ առաջվա պատմութեանը հակասե-
լով նորից հուզվեց Անուշը:

— Նա քեզ խոսք էր տվել, քեզ հետ խոսե՞լ էր այդ մասին:

— Նա ինձ հետ չէր խոսել, — նորից լաց եղավ Անուշը, —
Քեռի Մացակի հետ էր խոսել:

— Վկա Մացակ Ավագյան, Լամբարյանը ձեզ հետ խոսե՞լ է
այն մասին, որ ինքը պատրաստ է ամուսնանալ Անուշ Աղամյա-
նի հետ:

— Այո՛, — ոտքի կանգնեց Ավագյանը:

— Մեղադրյալ Լամբարյան, դուք Ավագյանի հետ խոսե՞լ եք
այդ մասին:

— Ո՛չ, — ոտքի կանգնեց Լեոնը:

— Նստեցե՛ք:

Վեմյանը, որ այդ պահին դիտում էր Հասմիկի կիսադեմը,
սոսափ, թե ինչպես աղջիկը խորունկ շունչ քաշեց և նրա նրբա-
դեղ ունգերն ինչպես թրթռացին: Վեմյանը հանեց բլրկնոտը և
արձանագրեց:

— Նայի՛ր այդ տաքնապահար հսկային: Կարծես ասպառածից
է քանդակված:

— Քաղաքացուհի Աղամյան, — շարունակեց Արշակունին, —

դուք ասացիք, որ Ավագյանը Ձեզ ամեն կերպ լարում էր Լևոն Լամբարյանի դեմ: Կարո՞ղ եք ասել, թե ինչն էր նրա նպատակը:

— Քեռի Մացակն ուզում էր նրան պեկ, որ ինքը դառնա կոլխոզի նախագահ,— հակակրանքով Ավագյանի կողմը նայեց Անուշը:

— Ուրի՞շ ինչ նպատակ ունեք:

— Չգիտեմ:

Անտոնյանը, որ մի քանի անգամ թաշկինակով սրբել էր ճաղատ դուխը և պատրաստվել էր հարց տալ, վերջապես դիմեց Անուշ Աղամյանին:

— Քաղաքացուհի, դուք ասացիք, որ Ավագյանը, Լևոն Լամբարյանին պեկու նպատակով, կոլխոզնիկներին լարում էր նրա դեմ, ուրի՞շ ինչ մեթոդներով էր աշխատում նրան պեկ... Ուրի՞շ ինչ էր ասում, ինչ էր անում նրան պեկու համար:

— Ուրի՞շ բան չէր անում,— տարակուսանքով ուսերը թոթվեց Անուշը:

— Խի՞ չէր անում,— հանկարծակի առաջ նետվեց Յոթնովյամեքանը, որ մինչ այդ լուռ կծկված էր վիանների համար առանձնացված նստարանի վրա:— Ինչ ասես անում էր: Բերանդ չի բռնում, որ ասես հա՞:

— Քաղաքացուհի,— պանդահարեց Արշակունին լուսնեղջյուրած ժպտալով,— Ձեզ չի թույլատրված խոսելու:

— Խի՞ չի թույլատրված,— վարարեց Յոթնովյամեքանը:— Վկա եք գրում ու չե՞ք թույլատրում որ խոսեմ:

— Դե լավ, խոսի՛ր,— դիջեց Արշակունին դահլիճում բարձրացած հռհռոցի ազդեցությամբ տակ:

— Խի՞ ես խոսեմ,— Անուշին ակնարկեց Յոթնովյամեքանը:— Սա թող խոսի: Ինչ որ գիտե, սա գիտե: Ես ի՞նչ գիտեմ, որ ինչ խոսեմ: Ես մի փակրեքան անասուն եմ:

— Վա՛յ, քո խիղճը. ի՞նչ փակրեքան ես,— հոմերական քրքիջ բարձրացավ դահլիճում:

— Լավ, չես ուզում, մի՛ խոսիր, մայրիկ,— ժպտալով դանդահարեց Արշակունին:

— Խի՞ չխոսեմ,— գազադեց Յոթնովյամեքանը:— Հենց իրավունք է, որ խոսեմ: Բա նամա՞կը:

— Ի՞նչ նամակ,— լրջացաւ Արշակունին և դահլիճում տիրեց լռություն։

— Ես ի՞նչ գիտեմ, ի՞նչ նամակ։ Ես նամակից բա՛ն գիտեմ, որ ասեմ։ Ես մի անգրագետ անասուն։

— Հասկա ո՞ւր գիտե նամակի մասին, մայրի՛կ,— խաղաղ ու համբերատար եղանակ ընդունեց Արշակունին։

— Ա՛յ, սա գիտե,— Անուշին մատնանշեց Յոթնովիմերանը։— Թո՛ղ պատմի, ինչ ինչպես նամակ էին գրում Լևոնիս վրա, որ հակա դուրս բերեին։ Բա՛։ Ինձ Հեղինար կասեն։ Ամեն ինչ գիտեմ։

Վասակը, որ մինչ այդ ասառածի անշարժությամբ էր հետևում դատաւարության ընթացքին, հուժկու մի շարժում կատարեց Ավագյանի կողմը։ Զարմանքի և սարսափի շշուկ անցավ դահլիճի մի ծայրից մյուսը։ Աբուսը սոսկումով նայեց Լևոնի երեսին։ Վեմյանը նոր նկատեց, որ Հասմիկի կողքին նստած Առաքել ամուսնու վրիճը սաստիկ երկար էր և ալեխառն գլուխն իշխում էր դահլիճի վրա։

— Քաղաքացուհի Անուշ Ադամյան,— առարկություն չլերցնող եղանակով պահանջեց Արշակունին։— Պատմեցեք, այդ ի՞նչ նամակի մասին է խոսքը։

— Ես այդ նամակը չեմ կարդացել, ընկե՛ր դատաւոր,— մի կողքի վրա ուղորվեց Անուշը։

— Զեա կարդացե՛լ,— սուր մի շարժում կատարեց դեպի առաջ Յոթնովիմերանը։— Բաս էն ո՞նց էիր ինձ ասում, թե Մացակըն ու Արեւը Լևոնի վրա հենց մի նամակ են գրել, որ նրան հակա դուրս բերեն։

— Պատմեցե՛ք այդ նամակի մասին,— Անուշին դիմեց Արշակունին։

— Քեռի Մացակն ու Ալափարսցի Արեւը գիշերով եկան իմ տունը և նամակ գրեցին Լևոնի վրա,— խոստովանեց Անուշը՝ նայելով Ավագյանի ալալոված կերպարանքին։

— Ի՞նչ նամակ։

— Ես նամակը չկարդացի, ընկե՛ր դատաւոր։ Քեռի Մացակն ու Արեւն իրար ասում էին, եթե էդ նամակը ընկնի կառավարութեան ձեռքը, Լևոնի բանը բուրդ կլինի։

— Իսկ ո՞ւր է Արեւը։

— Ալափարսցի է։

— Ի՞նչ դորժ ունի նա Հացալանում:

— Արանից արագ է բերում ու ծախում գյուղացիներին:

Փիլոն, որ ահագին հողակույտի պես փլված էր Առաքել ամուկողքին, բերանում դառնովյուն զգաց: Արշակունին իր թղթերի միջից հանեց մի թերթիկ և բռնեց Անուշի աչքերի դեմ.

— Սա չէ՞ քո ասած նամակը:

— Ես նամակը չեմ տեսել, ընկե՛ր դատաւոր:

— Քաղաքացի Ավագյան, դուք ի՞նչ կասեք այս նամակի մասին:

— Ես էդ նամակին ծանոթ չեմ,— վեր կացաւ Ավագյանը և խոսեց միանգամայն անմեղ մարդու վրդովմունքով:— Եվ նմանապես ուրիշ ոչ մի նամակ չեմ գրել Լեոնի վրա: Ես պնդում եմ, որ էս բոլորը հնարել են նույնպես ինձ կործանելու համար:

— Մեղադրյալ Լեոն Լամբարյան, դո՛ւք ինչ կասեք այս նամակի մասին:

— Այդ նամակը ես տեսել եմ քննիչի մոտ, ընկեր նախագահ,— մոտեցաւ ու նամակն Արշակունուց վերցրեց Լեոնը:— Այն ժամանակ էլ ինձ համար միանգամայն պարզ էր, որ այս նամակը սարքված է Հացալանում: Այս նամակի մեջ կա ծանոթ մի ինչ որ բան, որ ես չեմ կարողանում գուշակել:

— Քաղաքացի Ավագյան, ասացեք, ո՞ւր է այդ Աւախարացի Աբելը և այժմ ո՞ւր է գտնվում:

— Աբելը էս երկու տարի է, ինչ գնացել է Ռուսաստանի կողմերը և ես նույնպես նրանից ոչ մի լուր չտեսեմ,— պնդեց Ավագյանը: Եվ նմանապես կրկնում եմ. Վասակ Չոբանյանն ու Շմաւոն Մարությանը իմ վկաներին ահ եմ տվել և ստիպել, որ նրանք ուրանան արդարությունը և ինձ վրա սուտ մեղադրանքներ լարողն իրենց մոտիկ ընկերոջ հանցանքները ծածկելու համար: Բայց ես նմանապես հիշեցնում եմ, որ կառավարական երկու էքսպերտ հաստատել են Լեոն Լամբարյանի ձեռագիրը և նրա ընկերները նույնպես իդուր նեղովյուն են քաշում նրա հանցանքները քուլարկելու:

— Դեռ մեղադրական ճառի ժամանակը չէ,— ընդհատեց նրան Արշակունին:— Ասացե՛ք, որտե՞ղ է այժմ կոլխոզի նախկին հաշվապահ Նվրեմ Նաղանյանը:

— Նա երկու տարի առաջ փախել է գյուղից,— պատասխա-

նեց Աւլադյանը:— Ասում են նա էլ Ռուսաստանի կողմերն է դնա-
ցիւ:

— Դուք ի՞նչ կասեիք Եփրեմ Նազանյանի մասին:

— Նա Լևոն Լամբարյանի հետ միասին կոլխոդի հաշիւները խառնեց, որ քողարկեր իրենց գողությունները,— անկեղծ համոզմունքի շեշտով պատասխանեց Աւլադյանը:— Լամբարյանը նրան փախցրեց Ռուսաստանի կողմերը, նրա հետ գաղտնի կապ է պահպանում և նրան պահում է նմանապես կոլխոդից գողացած ասորանքներով:

— Դուք կուզենայի՞ք տեսնել Եփրեմ Նազանյանին,— ծանր ու խորհրդավոր շեշտերով հարցրեց Արշակունին:

— Շատ կուզենայի, ընկե՛ր դատավոր,— իր շփոթմունքը թաքցրեց Աւլադյանը:— Եթե Եփրեմ Նազանյանը օրինակի համար էս բուպեիս երեւար, կերեւար նմանապէս նաև ճշմարտությունը:

— Այս բուպեիս կերեւա ճշմարտությունը: Ընկեր միլիցիոներ, կալանքի տեղից բերել Եփրեմ Նազանյանի՞ն:

Դատավորի հայտնությունը պայթեց ինչպես կարկտի ամպը անտառի վրա: Մացակը ջլաձգվեց կաշտակնահար եղած մարդու նման: Երկար շէին լուում ծափահարությունները, չնայած, որ հայտարարված էր ընդմիջում և դատական կազմը գնացել էր դիրեկտորի կարիները հանդստանալու: «Եփրեմխանը գտնվել է»— այս ցնցող նորությունն անցնում էր բերանից բերան, ինչպես անտառում փոթորկի ժամանակ սաղարթից սաղարթ է անցնում հողմի խշշոցը: Լևոնն իրեն զգում էր ինչ որ մի արտակարգ երազի մեջ: Եփրեմ Նազանյանը ռայոնական միլիցիայի վարչության մեջ պահվում էր խիստ վաղտնի և առանձնացած: Հացաւաճառում ուղ. մասին գիտեին միայն Վասակը, Շմաւոնը և միլիցիայի լիազորը: Շմաւոնը խանդավառ ժպիտը պեպենոտ երեսի վրա շողացնելով հետաքրքրվողներին բացատրում էր, որ Եփրեմխանին Երևանի քաղաքային այգում հարյուր տոկոսով գտել է վասակ Չոբանյանը: Հասմիկը նետվեց դեպի Վասակը, երկու ձեռքով համիշտակեց նրա ահագին ձեռքը և երկար սեղմում էր հիացմունքի ու երախտագիտության բուռն զգացմունքով:

ՔԱՌԱՍՈՒՆՁՈՐՍԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

— Մեղադրյալ Նփրեմ Նազանյա՛ն,— հարց տվեց Արշակունին, երբ դահլիճում հանդարտվել էին դարձանքի և հետաքրքրության շարժումները,— դուք հաստատո՞ւմ եք ձեր նախնական ցուցմունքն այն մասին, որ մեղադրյալ Լևոն Լամբարյանի ձեռագրով նրա գործի մեջ գտնվող փաստաթղթերը կեղծված են ձեր ձեռքով:

— Այո՛:

— Վա՛հ,— թուով բաղմամբով կրծքերից և բաղմամբով հայացքներ սլացան պատառոտուն շինելի մեջ մանգաղի պես կռացած նախկին հաշվապահի վրա:

— Ո՞րն էր այդ կեղծիքի նպատակը:

— Նպատա՞կը,— հիվանդագին ժպտալով ատամների ձեղքից լեզուն ցույց տվեց ու կմախքային ձեռքը Մացակ Ավագյանին մեկնեց հաշվապահը:— Հարցե՛ք այս խաչագողին: Ես կեղծել եմ նրա հանձնարարությամբ, նրա համար:

— Հանգստացե՛ք, ընկերնե՛ր,— ձեռքը ալեկոծվող դահլիճի վրա տարածեց Արշակունին:— Թողե՛ք, շարունակենք մեր աշխատանքը: Մեղադրյալ Նփրեմ Նազանյան, ինչքա՞ն ժամանակ է, որ դուք բացակայում եք Հացավանից:

— Շուտով կլրանա երկու տարի:

— Սակայն փաստաթղթերը կեղծված են ձեր բացակայության ժամանակ, մեծ մասամբ անցյալ տարվա ընթացքում, երբ դուք Հացավանում չէիք: Ինչո՞ւ և՛ բացատրում այս հանելուկը:

— Այս խաչագողը,— ոտկրոտ ձեռքն Ավագյանին մեկնեց հաշվապահը,— իմ ձեռքով սարքել տվեց բաղմամբով աշխարհի փաստաթղթեր ոչ միայն սո՛չ տարվա, այլև հաջորդ մի քանի տարվա իլադրուժյուններով: Սարքել տվեց և իր ձեռքի տակ պատրաստ պահեց: Ես կեղծեցի նաև Լամբարյանի կնոջ՝ Արուսի ձեռագիրը: Անմեղ կինը երկու անգամ էր միայն գրություն ուղարկել և կարծեմ կարագ էր խնդրել ֆերմայից: Ես նրա անունով կազմեցի, ընկեր դատավորներ, մոտ քսան գրություն մեկից մինչև տասը կիլոգրամ կարևոր պահանջով: Ես կեղծեցի նաև ընկեր Վասակ Չոբանյանի տեղեկագրերը: Ես շատ ձեռագրեր կեղծեցի Մացակ Ավագյանի համար: Երբ ընկեր Լամբարյանը մերկացրեց իմ կեղծիքների մի մասը, ես թողի ու փախա Հացա-

վանից: Հիմա ես ձեր ձեռքի մեջ եմ, ընկե՛ր դատավորներ: Ինչ որ ուզում եք, արե՛ք: Իմ կյանքն արդեն վերջացել է: Ես արդեն փչացել ու դուրս եմ ընկել դորժածությունից, ոնց որ տական ընկած կճուճ:

— Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ... խեղճ Լևոն... խեղճ Արուս,— հառաչեցին կանայք՝ իրար հետ կարեկցության հայացքներ փոխանակելով:

— Մեղադրյալ Մացակ Ավագյա՛ն,— խստադեմ զանգահարեց Արշակունին, որ կանայք չուռ մնան,— դուք հաստատո՞ւմ եք եփրեմ Նազանյանի վկայությունը:

— Ո՛չ,— կարծես զագաղից հարություն առած ոտքի կանգնեց Ավագյանը:— Եփրեմ Նազանյանը ստում է: Եվ ես, ընկեր դատավոր, մեղադրյալ չեմ, այլ՝ վկա:

Արշակունին ատենակալների հետ շշուկով կարճ խորհրդակցելուց հետո հայտարարեց.

— Դատավարության ընթացքից բխող եզրակացությունների հիման վրա դատարանը ձեզ ձերբակալված է հայտարարում այս իսկ վայրկյանից: Սրանից հետո ես ձեզ անվանելու եմ ոչ թե վկա, այլ մեղադրյալ Մացակ Ավագյա՛ն:

Դահլիճում պայթեց որոտընդոստ մի ծափահարություն: Ավագյանն ինքնիրենով ապրեց վիճակը մի մարդու, որ բաց գրկով ընկնում է մեծատարափ կարկուտի տակ: Դատապաշտպանուհին մոտեցավ Լևոնին և նրա ականջին շշնջաց.

— Դու հաղթեցիր առանց իմ ճառի օգնության:

— Մեղադրյալ Մացակ Ավագյա՛ն,— կրկնեց իր հարցն Արշակունին,— պատասխանե՛ք. ճի՞շտ է, որ դուք եք Լևոն Լամբարյանի և նրա կնոջ դեմ պատրաստել Նազանյանի ձեռքով կեղծված այս փաստաթղթերը:

— Ո՛չ, պատասխանեց Ավագյանը:— Եփրեմ Նազանյանի կեղծած փաստաթղթերի հետ ես ոչ մի կապ չունեմ: Այդ գրություններն իսկական են, այսինքն գրված են Լևոն Լամբարյանի և նրա կնոջ կողմից և այդ նմանապես հաստատել են մեր սոցիալիստական պետության էքսպերտները:

— Թո՛ւյլ տվեք, ընկե՛ր դատավոր,— թույլտվություն ստանալով մանդաղի սկես կռացած Ավագյանին մոտեցավ հաշվապահուհի:— Ասում ես էս թղթերը ե՞ս չեմ սարքել քեզ համար:

— Ո՛չ,— մարտական դիրք ընդունեց Ավագյանը:— Դու

թղթեր կենդիւն էս, բայց ոչ ինձ համար, ալ իւր Լեւոն Լամբարտյանի և Վասակ Զորանյանի համար:

Դահլիճում շարժում առաջացաւ: Հաշվապահը մի պահ կարկամեց, ետ դարձաւ, անօգնական հայացքով նայեց մեկ դատաւորին, մեկ դահլիճին՝ կարծես նրանցից օգնութիւն հայցելով, ապա հանկարծ հիշեց մի բան և աշխուժացաւ:

— Ընկեր դատաւոր, այդ փաստաթղթերը գրված են միատեսակ թղթի վրա, այնպես չէ՞:

— Այդպե՛ս է,— հաստատեց Արշակունին:

— Հին մատչանից պոկված թղթի վրա:

— Ծիշտ այդպես:

— Կարելի՞ է խնդրել այդ գրութիւններից միայն մեկը:

— Խնդրեմ,— գրութիւններից մեկը հաշվապահին մեկնեց Արշակունին:

— Դո՛ւ մոռացել ես այս թուղթը, Մացակ Ալադյան,— Արշակունուց վերցնելով գրութիւնը նրա աչքին մոտեցրեց հաշվապահը:

— Այդ թուղթը ես ստացել եմ Լեւոն Լամբարտյանից,— պատասխանեց Ալադյանը:

— Այս թուղթը և այն մյուս բոլոր թղթերը դու պոկել ես այն հին հաշվեմատչանից, որ դու պահում էիր քեզ մոտ, որի նմանը չկա մեր գործածութիւն մեջ: Դա հազար ինը հարյուր տասնմեկ թիւն կազմված մի ցարական հարկային հաշվեմատչան է, որ դու թոցրել ես, ինչպես ասում էիր, պրիստավի մոտ ծառայելիս: Հիշեցի՞ր:

— Մուտ ես ասում,— հռդալով ջարդկեց Մացակի ձայնը:

— Ընկե՛ր դատաւորներ, — շարունակեց հաշվապահը, — Մացակ Ալադյանն այդ հաշվեմատչանը պահում էր իրենց տան կաճողի մեջ ամենաներքի դարակում: Խնդրում եմ՝ խուզարկել տաք: Իսկ եթե այնտեղ չգտնվի մատչանը, ապա նրանից պոկված թղթերի մի մասը դեռ մնում է իմ նախկին տան դրասեղանի աչքում: Խնդրում եմ խուզարկել տաք: Եթե մի տեղից դուրս չկա, մյուս տեղից դուրս կգա:

— Իմ կարծիքով ավելորդ է,— խոսելու թուլութիւն խնդրեց դատապաշտպանը: — Կեղծիքը միանգամայն մերկացված է հանցավորի խոստովանութեամբ: Կարող է պատահել, որ խու-

զարկութիւնը բան շհայտնաբերի երկու տեղումն էլ և կստեղծվի ասիկէտրդ բարդութիւն:

Դատարանը կարճ խորհրդակցութիւնից հետո որոշեց Նազանյանի, Շմալոնի, Վասակի և Երկու միլիցիոնների ուղեկցութեամբ ուղարկել այդ խուզարկութիւնը կատարելու: Մինչ այդ հարցաքննութեան կանչվեցին ուրիշ վիճակներ, որոնք մեծ մասամբ հաստատում էին այն, ինչ որ արդեն հայտնի էր դատաւարութեան ընթացքից: Մարդոն վկայեց, որ իր նախկին կեսրարը բոլոր հայաւանցիներին լարում էր ընկեր Լամբարյանի դեմ և աշխատում էր նրան վարկաբեկել ու ոչնչացնել, որովհետև նրանից վախենում էր: Խոռոմ խառն խոստովանեց, որ ինքը նախանցյալ տարի կոլխոզի խոտը գողացել էր Մացակ Աւագյանի զրդմամբ: Կոլխոզի հովիւները պատմեցին, թե ինչպէս Մացակ Աւագյանը Տանձատափի հովիւներից գնում էր թոքախտից սատկած նրանց դառներն ու ոչխարները, կեղծ ակտ էր կազմում ու ներկայացնում կոլխոզի վարչութեանը, իսկ դրանց դիմաց յուրացնում էր կոլխոզի միանգամայն առողջ անասունը: Յոթօրինակները նորից ինքնադուրս հանդես եկաւ և պնդեց, որ հաշվապահի կեղծած փաստաթղթերով մթերքներն ու անասունը գնում էին ու լցնում ոչ թե լուսի պէս արդար Լեոնի տունը, այլ Մացակ Աւագյանի մանուկները և Աւափարսիցի Արեւի բեռները: Այդ խոստովանեց նաև խաշաձե հարցերի ցանցում շփոթված Գրիգոր Սահակյանը: Իսկ Աւագյանը ոչ մի հանցանք իր վրա չառաւ և բոլոր հարցերին տվեց միանգամայն զգուշ ու մտածված պատասխաններ:

Խուզարկութեան հանձնաժողովը վերադարձաւ հետը բերելով Աւագյանի տանը հայտնաբերված հաշվեմատյանը և նրանից պոկված թերթերը, որ իրոք մնացել էին Եփրեմ Նազանյանի գրգրոցում: Դատարանը համեմատեց և հայտարարեց, որ լիակատար նույնութիւն կա հաշվեմատյանի և Լամբարյանի գործում գտնուվող փաստաթղթերի միջև: Լեոնը հանկարծակի ցնցվեց ու ոտքի ելաւ:

— Ընկեր նախագահ, թո՛ւյլ տվեք: Ես ասացի, թե մի ծանոթ բան կա այն նամակում, որ Մացակ Աւագյանը իր Աւափարսիցու հետ միասին սարքիւ է ինձ վրա: Վերջապէս ես զխի ընկաւ. այդ նամակի թուղթը նույն թղթերից է, որոնց վրա կեղծել են իմ ձեռագիրը: Միանգամայն պարզ է, որ նամակի թուղթը նույնպէս պոկված է այդ հաշվեմատյանից: Երբ Սանդարյանի ուղարկած

հանձնաժողովը դրեց իմ առաջ Մացակ Ավագյանի ուսուցած այդ փաստաթղթերը, ևս իմ ձեռագիրն ու ստորագրությունը տեսնելով գլուխս կորցրի և չհասկացա, որ այդպիսի թուղթ ևս կյանքումս ոչ տեսել եմ, ոչ գործածել:

— Դատարանը հաստատում է Լամբարյանի հայտարարությունը,— գլուխը թղթերի վրայից բարձրացրեց Արշակունին և հաշվեմատյանն ու համալիր մեկնեց պետական մեղադրողին:— Մեղադրյալ Ֆիրեմ Նազանյան, պատասխանեցեք. ինչո՞ւ համար էիք դուք այդ բոլոր կեղծիքները կատարում: Ինչի՞ց էք զժգոհ: Ի՞նչ էիք ուզում:

— Ա՛խ, ընկեր դատավոր.— ներս ընկած կրծքի խորքից հառաչեց Ֆիրեմը:— Երկու տարի է, ինչ ես ամեն օր, ամեն ժամ ինձ հարց եմ տալիս, թե ինչո՞ւ համար կյանքս խորտակեցի, ի՞նչ էի ուզում, և չեմ կարողանում գտնել պատասխանը: Փոփոխություն էի ուզում... փոփոխություն... Եվ ահա տեսեք, թե ի՞նչ փոփոխություն եմ հասել...

— Պատասխանեցեք որոշակի՛. ի՞նչն էիք ուզում փոխել:

— Ուզում էի, որ Լեոն Լամբարյանի փոխարեն Մացակ Ավագյանը դառնար կոլխոզի նախագահ:

— Ինչո՞ւ ձեզ դուք չէր գալիս Լեոն Լամբարյանը:

— Շատ էր աշխատեցնում, շատ էր շարժարում, շատ էր ստուգում, չէր հավատում,— կարծես թե բողոքեց նախկին հաշվապահը:

— Շատ էլ լա՛վ էր անում,— լսվեցին դահլիճից բացազանշություններ:

— Մի՛ խանդարեք ընկերներ, — զանգահարեց Արշակունին և դիմեց կողմերին՝ հրավիրելով հարցեր տալու:

Դատախազը ցանկացավ պարզել, թե այդ կեղծ գրությունները, այնուամենայնիվ ինչպես են ընկել պահեստապետի թղթերի մեջ: Նախկին պահեստապետը նորից պատասխանեց, որ դա իրեն համար ևս հանելուկ է.

— Խի՞ է հանելուկ, նորից առանց թույլտվության միջամտեց շեղնար Բոլաջյանը:— Հենց Ավագովինց Սադակն է իր կոտորած ձեռքով թղթերը տարել ու թաքուն անց կացրել ասեղի վրա: Սեփը գառան պես անմեղ մարդ, բա՞ն էր տեսնում...

— Ես չասացի՞,— բացազանչեց Շմալունը՝ հարուցելով բաղմոսի վրա ծիծաղը և Արշակունու հանդիմանական ժպիտը:

Սեթին, Ավագյանին, Գրիգոր Սահակյանին դարձյալ հարցա-
քննելուց հետո հաստատվեց Հեղինար Բոլաջյանի պնդումը: Գրի-
գոր Սահակյանը նույնպես խոստովանեց, որ Ավագյանը այդ եր-
կար ժամանակ հանձնարարում էր նրան: Բայց երբ Գրիգորը
քննվելուց վախենալով հրաժարվում էր դրանից, Մացակը ինքն է
հանձն առնում այդ գործը, որ ըստ էության այնքան էլ դժվար
չէր, քանի որ մաքուր ու միամիտ Սեթը միանգամայն հավատում
էր պահեստ հաճախակի մթերքներ հանձնող Ավագյանին և բը-
նավ մտքով չէր անցկացնում, թե նա ընդունակ է խառնելու նրա
թղթերը: Այստեղ Ավագյանը կորցրեց ցուցադրական կաշունու-
թյունը և խարխլված պատի պես փլվեց նստարանի վրա:

Դատապաշտպանն ու դատախազը ներքուստ դժգոհ էին Ար-
շակունուց: Նա դատավարությունը տանում էր այնպես, որ նը-
րիանց համար տեղ չէր մնում: Հարցեր տալու և ցուցադրելու ի-
րենց իրավաբանական հմտությունը: Նույն վիճակի մեջ էին ա-
ռենակալները: Անյոռնյանը մի քանի անգամ ահագին թաշկինակով
ձաղատեց սրբեց և կուլ տվեց դիմադժերի տակ շարժվող հարցը՝
ժպիտ կտրելով Լիպարիտի սեղմված շրթունքներից: Ալեքսանի
մտքով իսկ չէր անցնում միջամտել դատավարության ընթացքին:
Նա միայն ցերեկը մի քանի անգամ նալեց լուսամուտից երևացող
սեպացած լեռնալանջերին և ինքն իրեն ժպտաց՝ մտածելով որ ձը-
մեռվա հետ միասին փառատվում է Հացալանի վրա նստած ան-
արդարությունը:

Արդեն գիշերվա ժամը 12-ն էր:

Արշակունին հայտարարեց ընդմիջում և հաջորդ նիստը նշա-
նակեց առավոտյան ժամը 11-ին:

Լիպարիտը Դարբինյանի հետ միասին մոտեցավ Արշակու-
նուն, դոհունակություն հայտնեց դատավարության ընթացքից,
Վեմյանի հետ խոսեց այն մասին, որ այս դատը արժե լույն լու-
սաբանել կենտրոնական մամուլում և քայլերն ուղղեց դեպի մե-
քինան, որ շրջապատված էր կոլխոզնիկների բազմությամբ:

— Ընկե՛ր Լիպարիտ,— զրնգաց մթի մեջ Ասատուր Զուրաբ-
յանի բարակ ձայնը:— Էս արդարությունը դու բերիր Հացալան,
հա՛: Մոտկվայից եկար և արդարությունն էլ հետդ բերիր:

— Ճիշտ է ասում Ասատուրը...

— Շնորհակալ ենք, ընկեր Լիպարիտ...

— Քեզ նման ղեկավարն անպակաս լինի մեր գլխից...

Մեքենան սկսեց որոտալ և առջևի լապտերները խափարբ պատռելով լուսավորեցին «Կոմունիզմի կամուրջը» և Նոր Հայա-վանի հրապարակը, որի վրա իշխում էր Զուրաբենց բարդու ուր-վագիծը: Մեքենան ետ դարձավ և լուսավորեց խճուղին մինչև կայարան: Ասլա հռնդալով նա հեռացավ: Կոլխոզնիկները սկսում-րի դռան առաջ խռնված, երկար դիտում էին, թե ինչպես ուղի-մի քարտուղարը իր մեքենայի լույսով, կարծես հսկայական հրե-դեն թրով, ճեղքում է գիշերվա խավարը և սլանում գեպի ուշա-նակա՛ն կենտրոն:

Առաքիլ ամին հիշեց Սանդարյանի ուղարկած հանձնաժողո-վը, որ Լևոնի դեմ մեղադրական որոշում կայացնելուց հետո զը-նում էր Հայավանից՝ ետևում թողած փոշու երկար և անթափանց մի ամպ...

Դատական նիստը մյուս օր սկսվեց ուղիղ նշանակված ժա-մին: Շարունակվեց հաշվապահի, պահեստապետի, Ավագյանի և մի շարք այլ վիպաների քննությունը: Երեկոյան նիստը նվիրված էր կողմերի վիճաբանությանը և դատավճռին:

Խոսքը տրվեց պետական մեղադրող ընկեր Արտաշես Ծա-յանին: Սա մի քանի տարի առաջ Երևանի պետական համալսա-րանի իրավաբանական ֆակուլտետի ուսվարտած նիհար, կարճա-հասակ, սիրունադեմ և քիչ կուզլիկ երիտասարդ էր, որ բավական մեծ կարծիք ուներ իր հոետորական ձիրքի մասին:

— Ընկե՛ր դատավորներ, — սկսեց նա թղթերը ամբիոնի վը-րա տեղավորելով և ձեռքը ջրի բաժակին մեկնելով, — մեր հա-սարակարգում, մեր սովետական իրավաբանության մեջ պետա-կան մեղադրանքը չի կառուցվում իր ձևական պարտականությունից: Իբրև դատախազ, հենվելով նախնական քննության սովա՛ղների վրա, ես արդեն կազմել էի իմ մեղադրական ճառի ծրագիրը և հուշս ունեի, որ դատավարության ընթացքը հնարավորություն կը-տա ինձ իմ գրույթները հաստատել թարմ օրինակներով: Բայց ի՞նչ ստացվեց: Դատավարության ընթացքում իրար ետևից խախտ-վեցին իմ մեղադրական խոսքի բոլոր գրույթները և ես հանձին մեղադրյալ Լևոն Լամբարյանի տեսա իմ առաջ ոչ թե կոլխոզի տոցիալիստական բարիքը հափշտակող, կենցաղապես ալյստե-րված և հակապետական մի հանցագործ, ինչպես թվում էր նա նախնական քննության ժամանակ, այլ ընդհակառակը, սոցիա-լիզմի կառույցման մի խոկական հերոս, մի անձնվեր կոմունիստ,

«Իր դո՛հ էր գնում կոլխողային կարգերի հիմքը քանդող խլուրդնե-
ռի դավադրութեանը: Նվ ես, ընկեր դատաւորներ, իմ մեղադրա-
կան ճառը, որ պիտի ասես ընկեր Լամբարյանի... Թույլ տվեք
ալլևս մեղադրյալ շանվանել:

— Ո՛չ, ընկեր մեղադրող, դուք իրավունք չունեք դատաւճի-
ռը կանխելու, — խստադեմ զանգահարեց Արշակունին:

— Ներեցեք... մեղադրական ճառը, որ պետք է ասես մեղա-
դրյալ Լևոն Լամբարյանի մասին, ուզում եմ դնել մի կողմ և խո-
սել հօգուտ նրա պաշտպանութեան՝ ներողութիւն խնդրելով իմ
հարգելի կոլեգա դատապաշտպանուհուց, նրա ֆունկցիան հա-
փըշտակելու համար: Իսկ իմ մեղադրական ելույթը ես պահապա-
նում եմ նույնութեամբ մի այլ դատաւարութեան համար՝ կատա-
րելու անշաւան մի փոփոխութիւն, այսինքն Լևոն Լամբարյանի
անվան տեղ դնելու Մացակ Աւագյանի անունը:

Դահլիճում պայթեց փոթորկալի մի ծափահարութիւն: Ա-
ւագյանը մղձավանջային երազի մեջ էր: Նրան թվաց, թե այդ իր
աղաւնիներն են չարգախի տակ սարսափով Թափահարում իրենց
թիկերը... Նա ալլևս չէր հասկանում, թե ինչ են խոսում և ինչ է
տեղի ունենում իր շուրջը:

Պետական մեղադրողը նորից մի քանի անգամ ընդգծեց, թե
ինքն իր պարտականութեան ձեւակերպին չի մոտենում, իր հոգե-
տորական ձիւղքի բոլոր նրբերանգներով դարդարեց Լևոն Լամ-
բարյանի մարդկային կերպարը, հիացմունքի ցուքեր խլեց Հաս-
միկ Զուրաբյանի գեղեցիկ աչքերից, ապա ամբիոնից իջավ դո՛հ
ու երջանիկ դեմքով: Վեճանք իր բլուկնոտում արձանագրեց.

«Նրիտասարդ Կիկերոնը լյուրիմացութեան մեջ է, գեղեցկու-
հուն դուր էր գալիս հոգետորութեան ոչ թե հեղինակը, այլ առար-
կան»:

Ապա խոսեց դատապաշտպանուհի Գայանե Միքայելյանը:
Գունատ երեսի վրա իր գեղեցիկ աչքերը փայլեցնելով և հաճա-
խակի կոնսպեկտին նայելով՝ նա ըստ երևույթին մտադիր չէր իր
նախապատրաստած ճառից զիջելու և ոչ մի նախադասութիւն:
Նա հույս ուներ ուժեղ տպավորութիւն գործելու հատկապես այն
տեղերում, որ մեղադրողը, թեկուզ և նախապես ներողութիւն
խնդրելով, յորացրեց ու փշացրեց: Դրա համար ընկեր Գայանեն
այդ տեղերը կրկնում էր՝ առանց ասելու «ինչպես նշեց ընկեր մե-
ղադրողը», դառնելով, որ նա պարզապես վերագրաւում է իրենից

կողոպտված հարստութիւնը: Նա խոսեց այնքան, որքան ծրագրեց էր ժամացույցով: Չնայած պաշտպանութեան տեսակետից բան չավելացրեց մեղադրչալի ճառին, այնուամենայնիւ նրան մի քանի անդամ ծափահարեցին և նա հպարտ ու փայլուն հայացքներ հետեց մեղադրողի կողմը:

— Ինչ էլ ճարտար լեզու է,— բացառաւնչեցին դահլիճում կանայք և եթէ հաւիթալուստի մշուշը թույլ տար, բոլորը կեկատելին կարմրութեան բռնկումը դատապշտականուհու դունատ աչտերի վրա:

— Մեղադրչալ Լեոն Լամբարչան,— խիստ ու հանդիսավոր եղանակով հարց տվեց Արշակունին՝ դատատանը ու վախեցնելով կանանց:— Խոսքը Ձեզ է պատկանում:

Լեոնը վեր կացաւ, առաջացաւ դեպի դատավարակաջ, սեղանը, կանգնեց կիսադեմով դեպի դահլիճը, ձեռքով սղալեց մահերը և սկսեց՝ իր խոսքը ուղղելով ոչ այնքան դատարանին, որքան դահլիճին:

— Ես... ինքնապաշտպանութեան խոսք չեմ ասի: Շնորհակալ եմ դատարանից, հացավանդիններից: Նրանք բաց արին ճշմարտութիւնը... Կոխողնիկները տեսան, որ ես նրանց բարիքը... չեմ յուրացրել:

— Ճիշտ է,— տնքաց Փիլոն կարծես ամբողջ Հացավանդի կրծքից:

— Բայց ես ուրիշ բան էի ուզում ասել, ընկեր դատավորներ... ես հավատացի Մացակ Ավագյանին և նրա հետ հաշտվեցի... իսկ նա մնացել էր թշնամի: Ես կոխողի ծոցում օձ տաքացրի և նա խայթեց: Ես ծանր սխալ կատարեցի... էլ ինչ ասեմ ընկերներ... միանգամայն պարզ է:

Լեոնի խոսքերը այնքան խորը տպավորութիւն թողին դահլիճի վրա, որ մարդիկ մինչև իսկ մոռացան ծափահարել: Հայտարարվեց ընդմիջում և դատարանը հեռացաւ դատավճիռ կալացնելու: Լեոնի խոսքը Արշակունին լսել էր լուրջ ու կենտրոնացած դեմքով, դրա համար դահլիճում տիրում էր մի տեսակ տարակուսանք, ինչպիսի դատավճիռ կկալացնեն: Իրար հետ խոսում էին շշուկով: Հասմիկը գլուխը արեւածաղկի պես խոնարհել էր կրծքին: Գևորգը, որ ամբողջ դատավարութեան ընթացքում աքլորավիզ նայում էր դեպի բեմը, գարոմանքից խոշորացած իր քիթը հռեց դեպի այն կողմը, ուր դնացել էին դատավորները: Առա-

քել ամուսնու գլխին վեճանքն իմաց դահլիճի վրա իշխող ահագին մի հարցանշան:

Դատարանը վերադարձավ, դահլիճը լուռ ոտքի կանգնեց և Արշակունին հանդիսավորութեամբ կարդաց դատավճիռը:

Դահլիճը գլորդաց խանդավառ ծափահարութեամբ: Նավթալամայի գեղին մշուշում շողացին ժպիտները, ինչպես անձրևից հետո օշող ծաղիկը ցորենի հասուն արտի մեջ:

Արշակունին լուսնոյշուրած և ժպտալուծ նայեց վեճանքին:

— Այ, ապրի՛ արեգ, դատավոր,— գովազանի վրա հենված առաջացավ Չոբանանց Ներսոս բիճան:— Էդ արդար երեսդ մի էդպես բաց արա՞ է՞... Բե չէ մթնել էիր ոնց որ կարկտի ամպ ու մենք էլ կծղած հասկերի պես դողում էինք:

— Այ, դատաստա՞ն... Ընդհանուրի ծիծաղի միջից թռան բացադանշություններ:

— Այ արդարությո՞ւն:

— Հացավանդինե՛ր,— սուր գերանդու պես աղմուկը հնչեց Ասատուր Զուրաբյանի ձայնը,— արդարությունը դուրս կդա, թեկուզ գցես քառասուն մետրանոց հորը և քառասուն ջաղացքար էլ վրան դնես:

— Ծիշտ է...

— Ես ասում էի...

— Դու ինչ էիր ասում, դու ուրիշ բան էիր ասում...

— Դու էիր ուրիշ բան ասում...

— Դե հիմի թող տրաքվեն:

— Աչքդ լույս, ընկե՛ր Լեոն...

— Էդուց դարնանացանը կսկսենք...

— Ադա, ոնց որ մի ծանր բեռ ուներիցս ընկավ:

Բաղմությունը ճեղքելով Արշակունուն մոտեցավ և նրա բարակ մազմզոտ մատները իր կոշտ ափի մեջ առաքլ Առաքել ամին:

— Ընկեր դատավոր... արդարություն եղավ, կուխող էլ կլինի, կյանք էլ... Շնորհակալ եմ... ընկեր դատավոր, ամբողջ Հացավանի կողմից շնորհակալ եմ... Բայց սիրտս ցավեց, որ մեր Լեոնին նկատողություն արիր, ճիշտ էր, արդարություն էր, բայց սիրտս ցավեց:

— Հայրիկ,— մեղմ ժպտաց ու ձեռքը ծերունու ուսին դրեք Արշակունին,— եթե դատարանը արդար վարվեց, ուրեմն մի՛ ցավիր: Մենք ձեր նախագահին արդարացրինք և վերականգնեցինք:

իր աշխատանքի մեջ: Բայց դատարանը չէր կարող չարձանադրել, որ նա սխալ է կատարել՝ հավատալով Մացակ Ավագյանին: Թյուրահավատությունը թշնամու հանդեպ վաղ թե ուշ պատժվում է:

— Ճիշտ է,— արձագանքեցին մի քանի ձայներ:

— Մի բան է, երբ շարքային մարդն է սխալվում,— ձեռքը նորից Առաքել ամուսնուն դրեց Արշակունին: Մի ուրիշ բան է, երբ սխալվում է ղեկավարը: Ղեկավարի սխալը ավելի ծանր է նստում ժողովրդի վրա:

— Ճիշտ է...

Իր հակայական ստվերը պատի վրայից առաջ շարժելով մոտեցավ և ահագին ձեռքը Արշակունուն մեկնեց Վասակ Չոբանյանը:

— Շնորհակալ եմ, ընկեր Արշակունի:

— Այ, ապրի արևդ, Վասակ,— աշխուժացավ Առաքել ամին:

— Եթե Վասակը եփերմիտանին չգտներ, արդարությունը մեջտեղ չէր դա, հա՛,— բացադանչեց մի ձայն կիսախառվարի միջից:

— Ո՛չ, ընկերներ, դուք սխալվում եք,— աշխուժացավ Արշակունին:— Սովետական դատարանը Լամբարյանին կարգարացներ անկախ այն բանից՝ գտնվել է, թե ոչ Նիդեմ Նազանյանը: Դատական մարմինների համար սկզբից ևեթ պարզ էր, որ Լևոն Լամբարյան, մի մարդ, որ այդքան շինարարություն է կազմակերպել կոլխոզներում և այնքան սիրված է կոլխոզնիկների կողմից, չի կարող հանցագործ լինել: Եվ դատարանը նրա դործը չրկարձեց նրա համար, որ դատավարություն միջոցով կոլխոզնիկների առաջ պարզեր նրա անմեղությունը և ցույց տար թե ո՞րն է նրա սխալը: Դուք տեսա՞ք ձեր նախագահին և ձեր իսկական թշնամիներին և դա մեր սովետական դատարանի նպատակն էր: Համաձայն եք:

— Համաձայն ենք, ընկեր դատավոր,— հնչեցին բազմաթիվ ձայներ միաժամանակ:

Բաղմուկյունը ծիծաղելով և աղմկելով դուրս էր հոսում դահլիճից և լուծվում գարնանային գիշերվա խավարի մեջ:

Արևի շողը շեշտակի դիպավ Լևոնի աչքերին:

Լևոնը գլուխը արագ բարձրացրեց, նստեց անկողնի մեջ և յուսամտով նայեց դուրս: Լեռնալանջերն արդեն սևացել էին: Ձմեռը վաղուց էր քոչել դեպի հեռավոր գագաթները: Միայն տեղ-տեղ ծմակներում հոտից ետ մնացած ոչխարների նման շրվարել էին ձյունի սպիտակ ծվեանները: Արևը ամբողջովին դուրս ուտնեց լեռան թիկունքից և կարծես անիվի պես արագ պտտվելով սկսեց բարձրանալ: Դրսից լսվեց Քուռակի հուժկու խրխինջը: Լևոնին թվաց, թե արևն էր խրխինջում այդքան զլի ու մետաղաձայն:

«Գարնանացանը պետք է սկսել վաղվանից Լեթ», — նուրբ շեղվոտի կիտելը հագավ Լևոնը:

Արուսը արդեն հագցրել էր երեխաներին, երեսները մաքուր լվացել, մաղները սանրել և նրանց հետ միասին սեղանի շուրջը բոլորած՝ հորդորում էր, որ ձեռք չտան հացին, մինչև որ նրանց հայրը զարթնի: Լևոնը երեսսրբիչը անփույթ նետեց մահճակալի ճաղերին և գրավեց իր տեղը ճաշասեղանի մոտ: Ճոխ նախաճաշ էր պատրաստել Արուսը: Սեղանի վրա դրել էր մեղր, կարագ, պանիր, սառը միս, թթու վարունգ և մի գրաֆին օղի: Նա չքրեց բաժակը և հոգատարությամբ դրեց Լևոնի առաջ: Լևոնը նայեց նրա փխրուն ուսերին, նրա նուրբ շրթունքներին, որոնց շուրջը հոգեկան տվալատնքը իր ակոսավոր կնիքն էր դրել, գտած կորուստը նորից կորցնելու երկյուղով մշուշված նրա թալածու աչքերին և սիրտը ճմլվեց: Արուսի շարժումներում կար դողդոջյուն մի բերկրանք, մի ինչ որ շտապող երջանկովյուն, և նա կարծես ներդոլովյուն էր խնդրում այդ զգացմունքի համար: Լևոնը միջոց էր որոնում ցրելու Արուսի հոգում բույն դրած այդ նոր երկյուղը և վերջապես գտավ խոսակցության մի նյութ.

— Արո՛ւս, — միանգամից պարպեց նա օղին, — աս էլ հո «Մացակ ապորից նվեր» չե՞ս ընդունել:

— Վո՛ւյ, գլուխը թաղեմ, — իր պատառաքաղով թթու վարունգը ամուսնու պնակը դրեց Արուսը... — տո՛ւնս մազ մնաց քանդեր:

Լևոնը կարատեց վարունգը, ժպտաց երեխաներին և թեթև հառաչեց՝ կարծես բարձրաձայն մտածելով.

— Այո, մաղ մնաց... բայց նա շկարողացավ քանդել, ընդհակառակը ամրասլանդեց:

Նրջանկության ալիքը սեղմեց Արուսի կոկորդը: Նա գերմարդկային ջանքերով կուշ տվեց արցունքը և ժպտաց:

— Գիտե՞ս, Լեոն... ես Հասմիկի հետ միասին ուսուցչուհու մոտ պիտի ռուսերեն սովորեմ...

— Շատ լավ կլինի:

Արուսին նա հասկացավ: Արուսն ուզում էր Հասմիկի հետ ընդգծված մտերմությամբ Լեոնին ապացուցել, որ ինքը նախկին խանդոտ Արուսը չէ, որ նա փոխվել է, նոր մարդ է դարձել և Հասմիկի հետ միասին կատարում է նույնը: Լեոնն արդեն ըմբռնել էր Արուսի ալդ ձգտման անկեղծությունը և աշխատում էր չնկատել նրա ցուցադրական կողմը: Նա աշխատում էր Արուսին ներել և սիրել:

Նա հիացմունքով սկսեց դիտել երևյալներին: Լեոնն մեծացել է, սիրունացել: Նրա պայծառ խաժաղույն աչքերի և մտնկալի մոլորակ բուռնության մեջ կարծես կենդանացել էր Լեոնի վաղամեռ քույրը: Լեոնին անշաղի դուր էր գալիս դեղին ժապավենը, որ հսկայական թիթեռնիկի պես թառել էր Լեոնայի շագանակագույն մազերի վրա: Այդ ժապավենը Լեոնայի համար Հասմիկն էր բերել Նրեանից և սովորեցրել էր Արուսին, թե ինչպես պետք է կապել: Ստեփանիկը, կարծես մոր գրկում բուսած անտարբեր դեպի աշխարհի շարն ու բարին, երջանիկ ագահությամբ ներս էր բաշում կաթը, որ մայրը ասեսելով մոտեցնում էր նրա բերանին: Լեոնը հաճելի դրդիւ էր դգում, տեսնելով թե ինչպես է սնվող երեխան շարժում իր բերանն ու կոկորդը: Կառչենը, քիչ փքված նրանից, որ հայրը խանդաղատանքով լի իր հայացքը Լեոնայից հետո դարձրել է Ստեփանիկի վրա և կարծես իր ներկայությունը շեշտելու համար ձայն տվեց:

— Պա... ո՞վ էր ուզում քանդել մեր տունը:

— Ոչ ոք, բալիկ ջան, — փված քնքշությամբ տղայի գլուխը շոյեց Լեոնը: — Մանտվանդ քո տունը ոչ ոք չի կարող քանդել:

— Ստեփանիկը, որ քանդում է իմ տունը, ես իսկույն էլի շինում եմ, — շաղակրատեց երեխան՝ հաղթական նայելով իր փոքրիկ եղբոր վրա: — Որ մեր էս տունը քանդեն, դու էլ իսկույն շինիր: Չէ՞, պապա...

Լեոնը շարունակում էր քնքշությամբ շոյել Կառչենի գլուխը՝

մատածելով աչն մասին, թե ինչքան լավ կլինեն, եթե մարդ կարողանար մանկական հիշողությամբ լուծել կյանքի հակասությունները: Արուսը խորապես հուզված և հուսադրված հայրական խանդավառության աչդ զեղումից, փաղաքշական եղանակով նկատեց:

— Կառնենս աչնքան նման է քեզ, որ ասես մի խնձոր եք միջից կես արած:

Ապա նա ամուսնուն մեկնեց լավ հացի մեջ փաթաթած մեկ կտոր միս, Լևոնի սիրտը լիքն էր աչրոյ զգացմունքներով: Նա վեր կենալու շարժում կատարեց, բայց Լևոնն իսկույն թռավ նրա պիտլը, վիզն օղակեց իր մանկական փափուկ թևերով, խանդոտ հիացմունքով նայեց նրա աչքերին և հարց տվեց.

— Պապա, սրանից հետո էլ հեռու տեղ չես գնա, չէ՞:

— Չեմ գնա, քաղցրի կս,— իր կրկնակի պատկերը նրա պայծառ աչքերում անդրադարձած տեսավ Լևոնը:

— Նս էնքան եմ տխրում, երբ դու տանը չես լինում...

— Սրանից հետո... տանը կլինեմ:

— Էլ ուրիշ տեղ չես գնա ճաշելու, հա... միշտ մեզ հետ միասին կճաշես, հա...

— Հա, պա... — քրոջն արձագանքեց Կառնենը:

— Հա,— պատասխանեց Լևոնը:

— Պապա, էնքան լա՞վ է, երբ մենք միասին ենք ճաշում,— իր քնքուշ երեսը հոր երեսին կպցրեց աղջիկը,— էնքան լա՞վ է, երբ ես, դու, մաման, Կառնենը, Ստեփանիկը միասին ենք ճաշում, էնքան լա՞վ է, պապա՛, էնքան լա՞վ է...

Դրսում Քուռակը նորից խրխնջաց: Լևոնը Լենային գրկից ներքև դրեց և դուրս եկավ: Ծերունի ախոռապանը արդեն թափաքել, պատրաստել էր ձին, որ Լևոնին տեսնելով ազանջները զույգ գաշույնի նման ցցեց ու սմբակով հարվածեց գետինը:

— Ջա՛ն, Քուռակն էլ է ուրախացել,— բացադանչեց մեկը բակում հավաքված բազմության միջից:

Լևոնն արագ թռավ ձիու թամբը: Առաքել ամին իր երկաթ նահապետական հասակով մոտեցավ և, արհամարհելով «վտանգավոր ձիու» կատաղի անհամբերությունը, ձեռքը դրեց թամբին.

— Նախագահ ջան... տունս տեղափոխում եմ նոր Հացավան:

— Անշո՛ւշտ, Առաքել ամի,— ձիու խաղի հետ խրխուտաց

Լևոնը:— Միանգամայն պարզ է, որ ուշացել ես: Նա հիմա դնամ, նայեմ հողամասերը, որ վաղը դարնանացանը սկսենք: Իսկ տանդ հարցը այսօր իսկ երեկոյան նիստով կձևակերպեմ:

— Մեռնե՛մ քեզի... հալվող քնքշությամբ Լևոնին դիմեց Ալաշկերտցի Հարութը:

— Քեֆդ ո՞նց է, քեռի Հարութ,— կոլխոզնիկների բազմությանը դիմեց Լևոնը:

— Մեր քեֆին էլ քե՛ֆ կհասնի...

Քուռակը պոկվեց տեղից և սմբակներից կայծեր թոցնելով սլացավ դեպի կոմունիզմի կամուրջը: Կամուրջի վրա Լևոնը ձին կանգնեցրեց ու նայեց դարնանացանի համար անձեռնմխելի պահված խոտի հսկայական դեզերին, որոնց ստորոտում հեղեղատի երկարությամբ տարածվող այգու ծառերը դեռ մերկ էին: Բայց գետինը ծածկված էր պատանեկան աղվամազի պես քնքուշ մի կանաչով...

Լևոնի սիրտը մխտամ էր թախծի ու բերկրանքի փոխանությամբ իրար հաջորդող զգացմունքներով: Արուսը, երեխաները, կոլխոզնիկները... ինչքա՛ն հոգիներ իրենց երջանկովթյունը կապել են Լևոնի հետ... Նա հասկանում էր համակրանքի այն ցույցը, որ կատարեց մեծ բակում հավաքված բազմությունը: Այդ լուի նախկին համակրանքը չէր, դրա մեջ կար ինչ որ նոր իմաստ: Հասկանալիները դատաւարության ժամանակ տեսան, որ իրենց նախադահը, որին հավատում էին նրանք, իսկապես ազնիվ էր: Այդ էր, որ նրանց այնքան սրտապնդեց: Համայնական բարիքն ի վերջո գողացել էին, բայց գողացողը Լևոնը չէր, այլ Մացակ Ավագյանը: Տարբերությունը կոլխոզնիկների համար մեծ էր: Մի բան է Մացակ Ավագյանի նման մարդու հանցանքը, մի ուրիշ բան, երբ այդ հանցանքը գործում է մի մարդ, որին հավատում են ու վստահում:

Այս մտքերը ոլորելով Լևոնը ձին քշում էր արբունքի ջերմությամբ թուգացած խոնավ ու խոստմնալից հողամասերի մեջ: Հողի փխրանությունը, որ նա զգում էր ձիու սմբակների տակ, հողի ծանոթ բույրը խոտոտու էին ածում նրա ներվերը, սիրտը լցնում քաղցր ու անորոշ դրգիռներով: Նա ձիուց իջավ, սմբակի բաց

արած փոսից մի բուռ հող վերցրեց, սեղմեց ու վայր գցեց: Խոնավ հողի դոմողը գետնի վրա փշուր-փշուր եղավ: «Միանգամայն ժամանակն է» — ձիու թամբը թռավ Լեոնր:

Կայարանից մինչև Սպիտակի ստորոտները նա կիսաշրջան կատարեց ու կանգ առավ շորրորդ բրիգադի այն հողամասում, որտեղից անցյալ տարի Ալաշկերտցի գաղթական Քեռի Հարություն հողի պես ճաքճքուն իր ձեռքը մեկնել էր դեպի Արևմուտք: Հողամասն անցյալ տարի հնձելուց հետո հերկել էին՝ դարնանացանի տակ առնելու համար: Լեոնն իր բլոկնոտում նշեց, որ երեկոյան ստուլի, լի քանի՛ տարի է, ինչ այս հողամասը չի հանգըստացել: Նրա սրտում խլրտաց մի այնպիսի խանդաղատանք, որ պատրաստ էր ձիուց իջնել, դրկել ու կրծքին սեղմել հողակոշտերը: «Ծանրաբեռնված է մեր հողն ինչպես բազմազավակ մի մայր» — այսպես որոշեց ասել Լեոնը բրիգադների հավաքույթում և ձիու գլուխը դարձրեց դեպի Հացավան:

Մեքենան խճուղու վրա կանգնեցրած՝ ոտքով դեպի Լեոնն էր գալիս մեքենատրակտորային կայանի քաղբաժնի պետը. Լեօնը ձիուց իջավ:

— Վերջապես ես քեզ մենակ բռնեցի, որ հետդ մի լավ կռվեմ, — Լեոնի ձեռքը սեղմեց և իր արեախսանձ կեռ քիթը նրա աչքերին մոտեցրեց Դարբինյանը:

— Ինչո՞ւ, — ծիծաղեց Լեոնը:

— Դու շատ վատ վերաբերվեցիր դեպի մեքենատրակտորային կայանը, — միանգամայն լրջացավ Դարբինյանը:

— Ինչո՞ւ, բնկեր Դարբինյան, — զարմանքով սկսեց հակաճառել Լեոնը: — Ես մեքենատրակտորային կայանին տվել եմ հինգ սարքին տրակտոր և յոթ հիանալի տրակտորիստ:

— Այդ չեմ ասում, — շարունակեց հանդիմանել Դարբինյանը: — Ինչո՞ւ էիր դու մեղանից թարցնում քո և Սանդարյանի հալամարտությունը:

— Հույս ունեի, որ կհարթվի...

— Ինքնահոսո՞վ...

— Բայց ես շնորհակալ եմ ձեզանից, ընկեր Դարբինյան, — կարմրեց Լեոնը: — Դուք ինձ պաշտպանել եք Կենտրոնում Սանդարյանի հարցը քննելու ժամանակ:

— Այդ չեմ ասում, — ձեռքը թափ տվեց Դարբինյանը: — Մեծ բան է... Ես ուսուցում նոր մարդ էի և շղիտեի, որ Սան-

դարչանը քո նկատմամբ անբարյացակամ է: Իսկ դու պարտավոր էիր ինձ իմաց տալ: Գուցե դո՛ւ էլ ոմանց նման էարժու՞մ ես, թե մեքենատրակտորային կայանը պետք է դորժ ունենա միայն մեքենաների հետ:

— Ես այդպես չեմ կալթում, ընկեր Դարբինյան:

— Եթե դու մեզ կուրսի մեջ պահած լինեիր, թույլ չէինք տա, որ բանը հասներ մինչև կալանք և դատը:

— Սխալվեցի...

— Այդ չեմ ասում,— նույն ոգով շարունակեց քաղբաժնի պետը:— Դու մեքենատրակտորային կայանը զրկեցիր մի լավ դիրեկտորից:

— Ինչպե՞ս,— զարմանքից լայնացան Լևոնի խաժագույն աչքերը:

— Շատ պարզ,— վերջապես ժպտաց քաղբաժնի պետը:— Կալանքից և դատվելուց հետո, թեկուզ և արդարացված, դու պետք է սկզբում աշխատեիր նորից Հացավանում:

— Հա՛,— նրա միտքը հասկացավ Լևոնը,— թեկուզ դատված էլ չլինեիր, ես առանց Նոր Հացավանը ավարտելու,— մեկ է, ոչ մի տեղ չէի գնա...

— Իսկ դու քո կարծիքով ե՞րբ կավարտես Նոր Հացավանը:— Հեղձանքով ծիծաղեց Դարբինյանը:— Հո մինչև կյանքիդ վերջը կոլխոզի նախագահ չե՞ս մնա:

— Կոմսում,— քնքշությամբ Քուռակի պարանոցը շոյեց Լևոնը:

— Դե որ այդպես է,— կեղծ բարկությունը մի կողմ նետեց և իր խոշոր առողջ ստամոքները բաց արավ քաղբաժնի պետը:— Գնանք միասին կաղմենք Հացավանի և մեքենատրակտորային կայանի այս տարվա պայմանագիրը: Անցյալ տարի չգիտեմ ով է կաղմել, սումբուր է:

— Պայմանագիրը կկաղմենք,— մտահոգված իր շուրջը նայեց Լևոնը:— Բայց ընկեր Դարբինյան, մեր հողերը շատ են հոգնած: Պետք է լայնացնել և ավարտել ուսյոնի ցանքաշրջանառությունը:

— Այդ շատ լավ միտք է,— աշխուժացավ քաղբաժնի պետը,— դու այդ հարցը դիր ուսյոմում և քաղբաժինը քեզ կպաշտպանի: Ասենք՝ Լևոնյանի մոտ կարիք էլ չկա պաշտպանելու: Նա ինքը շատ լավ է հասկանում այդ հարցերը: Ամբողջ ուսյոնա-

կան ակտիվը ուղարկել է դուռները՝ նախապատրաստելու համար գարնանացանք: Նա բոլորիս առաջ դրել է մի կարևոր հարց՝ ուսումնասիրել ուսյոնի տնտեսական դեմքը և հեռանկարները, ինչպիսի փոփոխություններ պետք է մտցնել՝ ուսյոնը հարստացնելու և ծաղկեցնելու համար: Ցանքաշրջանառությունը մենք կրդարձենք օրակարգի առաջին հարցը:

— Այո, Լեոնյանի ղեկավարությունամբ աշխատել հեշտ է և հաճելի, — անհամբեր ձիու սանձը դեցեղ Լեոնը:

— Հեծի՛ր, — գործնական Ղեկնախոս Եղորտիակեց Դարբինյանը: — Ինձ կսպասես կոլխոզի գրասենյակում: Ես Տանձատափի հողամասերը կստուգեմ ու մեկ ժամից կ'լերադառնամ:

Դարբինյանը սապոգի ծայրով հողակոշտերը հարթելով դնաց ղեպի իր մեքենան: Լեոնը հեծավ ու քշեց ղեպի Նոր Հացավանը:

Հրապարակով անցնում էր Փիլոյի տղան՝ Սուրենը, որի ամուսնությունը Մաթոսի աղջկա հետ խանգարված էր Լեոնի կտլանավորման պատճառով:

— Բարե՛, Սուրի՛կ, — ձին կանգնեցրեց Լեոնը: — Ո՞նց են գործերդ: Մաթոսն աղջիկը չի՞ տալիս:

— Շնորհակալ եմ, ընկեր Համբարյան, — մոտեցավ ու ձիու պարանոցը շոյեց հոր նման թիկնեղ, բարեհամբույր երիտասարդը: — Արդեն համաձայնությունը սվեց:

— Շատ ուրախ եմ, — աշխուժացավ Լեոնը: — Ե՛րբ տվեց:

— Հենց քիչ առաջ, — ամաչելուց դուրսը կախեց և էլի բարձրացրեց Սուրենը: — Հայրս նրանց մոտ է: Արադ են խմում...

— Ուրեմն հարսանիքդ կանենք բերքի բաշխումից անմիջապես հետո, — ձիուց իջավ Լեոնը: — Կապասե՛ս: Մի պայմանով, որ կոմսոմոլի կազմակերպությունը դարնան ծառատնկման պլանը դերակատարի: Համաձայն ես: Դե, որ այդպես է այս ձին տար ախոռը: Ես այստեղ մի փոքր գործ ունեմ: Կարող ես քշել ու մի քանի անգամ անցնելուք: Հարսնացուիդ դռան մոտով:

Երիտասարդն անմիջապես հեծավ ձին ու քշեց ղեպի իր ապագա աներոջ տունը: Լեոնը մի պահ խոհուն բերկրանքով նայեց նրա ետևից ու ետ դարձավ: Որքան մոտենում էր Զուրաբյանների տանը, այնքան սկսում էր արագ բարախել նրա սիրտը:

Գուռը ծեծելու կարիք չեղավ, Հասմիկը գուռը բացեց և ընդա-
ռաջ եկավ՝ բոցկլալուով իր նոր կարմիր փերսազգեստի մեջ:

Նրանք մի պահ կախարդված նայում էին իրար: Հասմիկը
մազերը սանրել էր նոր ձևով, գուրս էր թողել վարդաթերթերի
պես թարմ ու նրբագեղ տկանջները, ոսկեգույն ժամկալը, ինչ-
պես ծիածանն ամպերի մեջ, ետ էր հավաքում նրա շագանա-
կազույն առատ դանդուրները՝ ցուցադրելով հակառակ առեփն
տակույթունը: Կարծես մի գիշերվա մեջ հասել էր նա — բացվել
էր ու լցվել խոտվահույզ թովանքներով:

— Գնա՛նք այդին... — շշնջաց աղջիկը կրծքային ձայնով:

Նրանք անցան այդին և կանգ առան բարդենու տակ ամրաց-
ված նստարանի մոտ: Ներքին կրա՛կն էր արդյոք, կարմիր վեր-
նազե՞սաք, թե այդու փթիթների մեջ եռացող զարուհը, որ շա-
ռափ էր նետել աղջկա երեսին և նրա ժպիտը շողում էր Լեոնի
մշուշված հայացքի տակ: Աչքերի մեջ լճացած հոգնությունն ըստ-
վերը մատնում էր, որ Հասմիկը գիշերն անց է կացրել անքոն
երազելով:

Գարունը մատնահարում էր հողը, արթնացնում էր նրան ու
դուրդուրում, ինչպես մաշրը օրորոցում քրտնած իր մանկան,
իր ջերմագին մատներով շոշափում էր նա ծառերը և նրանք բող-
բոջում էին դարնան համբույրից: Գարունը լցվել էր ու խտացել
Հասմիկի մեջ, եռում էր նրա աղջկական ըմբոստ կրծքի ելևէջնե-
րում, մշուշված էր նրա աչքերում, ինչպես գոլորշին արևի տակ
ջերմացող հեռավոր հողամասերի վրա: Լեոնը այդ պահին մտքեր
չունեւր, այլ անորոշ, տարերային ապրումներ, որ դարնանա-
յին օդի խուսափուկ ալիքների նման անընդգրկելի արագությամբ
ծնվում, գունավորվում ու գունաւորվում էին նրա ներքնաշխար-
հում: Լեոնի սիրտը այրվում էր և մարում՝ երջանկության ու
ցավի միաձուլվողացմունքներից:

— Հասմի՛կ... թրթռաց նրա ձայնը և խլացավ արագիւնների
զվարթ կափկափյունով:

— Եկե՛կ են, — զլուխը բարձրացրեց Հասմիկը և նայեց զար-
նան հարազատ համբավաբերներին:

— Այո, եկե՛կ են, — զլուխն ամօթահար կախեց Լեոնը:

— Նստե՛նք...

Եվ աղջկա վարդագույն տկանքը բռնկվեց գարնան պայծառ
արևի տակ:

— Դու նստի՛ր,— թոթովեց Լեոնը...— Իսկ ես եկել եմ շնորհակալութիւն հայտնելու, Հասմիկ...

— Շնորհակալութիւն...— մի սառը հով անցավ և Հասմիկը սարսռաց իր կարմիր վերնազգեստի մեջ:

— Ների՛ր ինձ, Հասմիկ... ես հանցավոր եմ քո առաջ...

— Ոչ,— երազուն հայացքը Սպիտակի լեռնանցքին հառեց աղջիկը...— Դու ինձ համար բաց արիր... երջանկութիւնը...

«Ինչ ու՛մ կա սրա մեջ,— նախանձոտ հիացմունքով մտածեց Լեոնը,— սա բոլորովին նոր մարդ է»: Այնուամենայնիւ նա պետք էր ասեր հրաժեշտի խոսքը.

— Հասմիկ... մնանք իբրեւ քույր ու եղբայր...

— Քույր ու եղբայր... ալելին,— հանկարծակի խանդավառ մի շարժումով աճեց ու բռնկվեց Հասմիկը,— բարեկամներ: Նոր Հացաւանը կառուցող բարեկամներ:

Հասմիկը արագ ներս վազեց, ընկավ անկողնու վրա և ազատութիւն տվեց ամբողջ խոսակցութեան ընթացքում զսպլած արցունքներին:

Լեոնն ու Վասակը միասին ձիերով իջնում էին գոմերից:

Հացաւանում եռում էր բերքահավաքը:

Կոլխոզնիկներն սկսել էին իրար ետեկից Նոր Հացաւանում տներ կառուցել: Բայց այս տարի բերքն այնքան առատ էր, որ սայլերը և միակ բեռնատար մեքենան չէին բավականացնում ցորենի դեղերը հողամասերից կալատեղ կրելու համար և այդ պատճառով կանգ առավ շինարարութիւնը: Շարունակվում էին միայն Հացաւան-Տանձատափ ջրամբարի հողային աշխատանքները, որովհետեւ այդ ջրամբարը ունեն միջկոլխոզային նշանակութիւն, ախտի ջուր մատակարարելու Հացաւանին, Տանձատափին, Զովքին և Նոնաշենին:

«Ոչ մի հասկ չպիտք է մնա դաշտում»,— այս նշանաբանով Լեոնն ու Վասակը ձիերը նստած արշավում էին բրիգադից բրիգադ: Այս նշանաբանով Լիպարիտ Լեոնյանը կոլխոզներն էր ուղարկում ռաշոնական ամբողջ ակտիւր: Ամեն տեղ աշխատում էին ծայրահեղ լարվածութեամբ, որովհետեւ գիտեին, որ Լեոնյանը հանկարծ կերեւա պարտկազմակերպութեան կաբինե-

«ոում, կալատեղում կամ հնձվորների մոտ և անսպասելի մի հարց կտա.

— Ինչո՞ւ եք խուլ տալիս, որ կալսիչ մեքենաները այդքան մեծ տոկոսով ցորեն դողանան...

— Ինչո՞ւ Հեղինար Թոյաջանի աշխօրերը չեն գրանցված:

Լիպարիտի «ինչուններին» ոչ ոք չէր կարող իրեն արդարաց-նող պատասխան տալ, դրա համար ամեն ոք, մինչև իսկ Լեոնն ու Վասակը ամեն կերպ աշխատում էին այդ «ինչուններին» տակ շրնկներ:

Մեքենատրակտորային կայանից ուղարկված երկու կալսիչ գիշեր ցերեկ անդադար ծամում էին Հացավանի կալատեղերում կուտակված վիթխարի գեղերը՝ իրենց միալար դըրդոցը տարածելով գյուղի և շրջակա դաշտերի վրա: Կալատեղում բրկագո-ները ջոկ-ջոկ էին դիզում իրենց բերքը: Մեծ բակի հարևան հարթության վրա գոյացել էր ոսկեգույն գեղերի մի լեռնապար, որ գնալով աճում էր ու բարձրանում՝ հալթանակի բերկաճք պատճառելով Լեոնին և Վասակին: Նրանք ահա հոգնած ու եր-ջանիկ իջնում էին գոմերից դեպի Նոր Հացավան:

Կոլխուղում որեէ անախորժ դեպք չպատահեց դալնան ու ամառվա ընթացքում: Բոլորն աշխատում էին սիրով ու համե-րաշխությամբ: Իսկ աշխատանք շատ կար:

Լեոնը միշտ Նոր աշխատանք էր հնարում և հացավանցիները ալլևս ժամանակ չէին գտնում սպառնալի դրան գերանների վրա արեկող անելու: Այդ գերանները վաղուց արդեն գործածված էին ակումբի շինարարության համար: Ամեն տառվոտ մեծ բա-կում տիրում էր աշխատանքային զարթոնքի եռուղեռ:

Քեռի Ղուկասը առողջացել էր և նշանակվել կոլխուղային տրանսպորտի վարիչ: Մեծ բակը մի տեսակ նրան էր ենթարկ-վում և նա իրեն զգում էր ինչպես բերդի պարետ: Կաթվածից նրա բերանը թեթևակի ծռվել էր և նա դարձել էր ավելի սակա-վախոս և սիրալիր: Հիմա ավելի հաճախ էր մոռանում մարդ-կանց անունները և բոլորին կանչում էր «էնիք ջան»:

Միայն Հասմիկ Զուրաբյանը գարնանը մեկ ամիս հիվանդ պառկելուց հետո կազդուրվեց և տեղափոխվեց Նրևան՝ Գյուղա-տնտեսական ինստիտուտում սովորելու նպատակով: Նա այնտեղ ապրում էր իր մորաքրոջ մոտ և պատրաստվում էր քննություն-ներին:

Վասակին սաստիկ հետաքրքրում էր Լևոնի և Հասմիկի հա-
ջաբերությունների խզման պատճառը, բայց իր արժանապատվու-
թյան դեմ իր համարում հարցնելը: Լևոնն իր հերթին առիթ էր
որոշում նրան բացատրելու, բայց միշտ հետաձգում էր և փախց-
նում հետաձգելու առիթները: Անհարմար էր խոստովանել, որ
ինքը սիրում է Արուսին, հաշտվել է նրա հետ, և ներողություն է
խնդրել Հասմիկից իր շմտածված քայլի համար... Վասակն այդ
կարծես զուշակում էր: Լևոնը Վասակին հաճախ հրավիրում էր
ճաշի և ընտանեկան պարզ մտերմությանը Արուսին խնդրում, որ
նրանց մեկական բաժակ օղիով հյուրասիրեր: Լևոնի և Արուսի
վերանորոգված սերը Վասակի սրտում կենդանացնում էր նրա
հույսերը Հասմիկի նկատմամբ: Բայց ինչո՞ւ Հասմիկը նրեան էր
տեղափոխվել հանկարծակի, կոմերիտական աշխատանքը թողնե-
լուց մի շաբաթ հետո և մինչև անգամ ցտեսություն չէր ասել Վա-
սակին: Սիալն Զարիկն էր նրան ճանապարհել մինչև կայարան և
եթե գնացք նստելուց առաջ հարց էր տվել, թե նա ինչ է մտա-
փում Վասակի մասին, Հասմիկը պատասխանել էր.

— Ես Վասակին արժանի չեմ...

Լևոնն ու Վասակը միասին ձիերով իջնում էին գոմերից:

Լույս լեռների ետևում մայր մտնող արևից ոսկեղօծվել
էին ամպերը և շառավիղ նետել դաշտերի վրա: Իրիկնային ոսկե
մշուշի մեջ այստեղ և այնտեղ սևին էին տալիս հնձվոր բրիգադ-
ները և կալծակի պես փալլում էր գերանդին: Հանդամիշյան ճանա-
պարհների վրա ճոնշում էին սալերը՝ իրենց ոսկեգույն բեռները
քարշ տալով դեպի կալատեղ: Հեռվից սևին էին տալիս՝ տար-
բեր մեծություն՝ ցորենի և խոտի դեղերը, շողում էին նորակա-
ռույց ակումբի թիթեղյա տանիքը և Նոր Հացավանի լուսա-
մուտքերը: Լևոնն ու Վասակը սանձերը թուլացրել էին և ձիերը
քայլում էին դանդաղ հանդիսավոր ընթացքով: Լուռ էին: Հան-
կարծ Վասակի մտքում, ինչպես գերանդին իրիկնային ոսկեմու-
ժի մեջ, փայլատակեց մի վճիռ և նա դիմեց ընկերոջը.

— Լեո՛ն...

— Լսում եմ, Վասա՛կ:

— Ես մի բան եմ որոշել... և քեզ, իբրև ավագ ընկերոջ, պի-
տի խնդրեմ, որ չխանդարես ինձ, այլև ընդհակառակը՝ օժան-
դակես:

— Մի՞թե ես ինձ թույլ կտամ քեզ խանդարել, Վասա՛կ:

— Ես որոշել եմ դնուլ Երևան՝ սովորելու համար Պետական համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետում:

Լևոնը խսկույն չպատասխանեց: Մի պահ նրանք լուռ բշտում էին ձիերը՝ ունկնդրելով հեռվում աշխատող կալսիչների խուլ գլղղոցին: Արևմուտքը հետզհետե զուներտվում էր ու Վասակի սիրտը՝ դողում ինչպես այն ճնճղուկը, որ թառել էր ճանապարհից քիչ հեռու տուգաժողովի վրա: Լևոնը հաղթահարելով իր էություն խորքից բարձրացող ալիքը՝ փխրաձայն արձագանդեց.

— Լավ ես, որոշել...

— Բայց ես վախենում եմ, որ կիպարիտը...

— Ես նրան կհամոզեմ:

— Շնորհակալ եմ, Լևոն...

— Դատարկ բան է,— խանդավառաբով ժպտաց Լևոնը:

— Ոչ, Լևոն,— կարծես մի հանցանք խոստովանեց Վասակը:— Դա ինձ համար կյանքի և ապագայի հարց է:

— Հասկանում եմ,— իր խաժագույն աչքերը երիտասարդի խոնարհված դեմքին հառեց Լևոնը:— Հասկանում եմ քեզ, Վասակ... դեմ... ես չեմ կանգնած քո ճանապարհի դեմ...

Մինչև ատեն նրանք այլևս իրար հետ չխոսեցին: Նրանք իրար հասկացել էին: Միասին հաց կերան Վասակինց մոտ և այնուհետև մինչև ուշ գիշեր շրջում էին կալերում ու նորատունիք ալգիներում:

Մյուս առավոտ կիպարիտը իր մեքենայով եկավ Հացալան: Ռայանում եղած կալսելու միջոցները չէին բավականացնում այս տարվա արտակարգ բերքը լրիվ կալսելու համար: Յուրենի դեղերը կարող են մնալ աշնան անձրևիների և ձյան տակ: Կիպարիտը Լևոնից խորհուրդ հարյրեց և ծնոտները սեղմած սպասում էր նրա պատասխանին: Լևոնը խորհուրդ տվեց կալսելու համար օգտագործել սուերջ կովերը և երկու տարեկան հորթերը: Դրանով ռաչոնում կալսող անասունների թիվը երկու և կես անգամ կավելանար: Կիպարիտը համաձայնվեց նրա հետ և ուրախացավ: Լևոնը այդ առիթից օգտվելով նրա հետ խոսեց Վասակի մասին:

Կիպարիտը կտրահանապես չէր ուզում Վասակին բաց թողնել, որովհետև արդեն կենտրոնի հետ համաձայնեցրել էր Լև-

էլոնին մեքենատրակտորային կայանի դիրեկտոր դարձնելու իր մտադրությունը, որ նա պիտի իրականացնէր բերքի բաշխումից հետո: Իսկ Վասակը միակ մարդն է Հացաւանում, որ կարող է փոխարինել Լեոնին: Տեսնելով քարտուղարի վճռական դիմադրությունը՝ Լեոնը խիզախեց բաց անել քարտերը և բացատրել, թե ինչու համար անհրաժեշտ է Վասակին թույլ տալ, որ դնա համալսարան:

— Եթե մեկին թույլ ենք տվել, միանգամայն պարզ է, որ մյուսին էլ պետք է թույլ տանք... Վասակը ուսում ստանալով կդառնա խոշոր աշխատող... Չպիտի կանգնել ճանապարհի դեմ...

Լիպարիտը առաջուց էլ գիտեր Լեոնի, Հասմիկի և Վասակի միջև ստեղծված եռանկյունի բարդությունը: Ուստի մի պահ ծընոսոսները սեղմելուց հետո մատիտի ծայրով վճռական մի հարված տվեց սեղանին.

— Լավ, համաձայն եմ... իսկ դո՞ւ...

— Ե՛ս, — հայացքը ցորենի դեղերին հառեց Լեոնը... — Ես չավ ևմ...

— Իսկապե՞ս լավ...

— Իսկապե՛ս...

Լիպարիտը համակրանքով աչքերը կկոցեց և ամուր սեղմեց մեկնի ձեռքը:

Մի ամիս հետո, հացահատիկն արդեն կալսել, վերջացրել էին և Վասակը պատրաստ էր Երևան մեկնելու:

Հրաժեշտի համար նա եկավ Լեոնի մոտ:

Միասին դուրս եկան տնից, որ կարողանան ազատ խոսել: Ճամառավերջի խաղաղ մի երեկո էր: Նրանք խոսքեր էին որոնում իրար ասելու և չէին գտնում: Վասակին տիրել էր խռովահույզ մի ուրախություն: Նա պիտի դնար այնտեղ, ուր Հասմիկն էր ու հոգեկան վերելքը: Նա դնում էր հասնելու գիտության բարձունքներին, բայց գնալուց առաջ ուզում էր Լեոնի հետ, այնուամենայնիվ, խոսել նրա մասին, իմանալ մի շատ կարևոր գաղտնիք:

— Լեոն, — քուլարիկեց նա իր միտքը, — ի՞նչ ասելիք ունես, որ հաղորդեմ Հասմիկին:

Լեոնը հասկացաւ նրան: Ուստի կանգ առաւ, ձեռքը դրեց նրա հսկայական ուսին և նայեց աչքերի մեջ.

— Ոչինչ, վաստակ: Միայն բարեկ'ր, ինչպէս հարազատ քրորոջ: Իսկ քեզ ահա թն ինձ կասեմ, ես Հասմիկին սիրում էի... բայց նա ծնւած էր ոչ ինձ համար... նա քոնն է...

— Նա ինձ չի սիրում,— հառաչեց վասակը:

— Նա քեզ շատ բարձր է գնահատում և կսկսի սիրել,— սըրտասպնդեց նրան Լեոնը:

— Նա քեզ էր սիրում, Լեոն...

Լեոնը կռահեց երիտասարդի մտահոգութիւնը, նրա վիթխարի ձեռքը առաւ իր երկու ասիների մեջ և մեծագույն անկեղծությամբ ասաց.

— Նա մաքուր է ինչպէս լեռնային մի աղբյուր, սրից ոչ ոք դեռ ջուր չի խմել... դնա և հասի'ր նրան: Դուք իրար նվաճել եք... իսկ ես կշարունակեմ կառուցել ձեզ համար Նոր Հացավանը:

Նրանք փաթաթւեցին իրար:

Վասակն արագացրեց քայլերը, որ հասնի իրեն ճանապարհողներին: Լեոնը երկար նայում էր սաթենսնոց քայլերով հեռացող իր ընկերոջ ետևից: Հետո նա շուռ եկաւ, բարձրացաւ բլուրը և սկսեց դիտել շրջակայքը: Կամուրջի վրայով սայլերը քարէին կրում դեպի Նոր Հացավանը: Մայր մտնող արևի վերջին ճառագայթների տակ շողում էին Նոր Հացավանի լուսամուտները և իրիկնային խաղաղ օդի մեջ իր ոսկեգօծված կատարն էր տարուբերում Զուրաբենց հինավուրց բարդենին:

Պատ. խմբագիր՝ Վ. ՀԱՄԱԶԱՍՊՅԱՆ
Տեխն. խմբագիր՝ Ս. ԼԱԹՈՅԱՆ
Կոմերս. սրբագրիչ՝ Հ. ԴՈՒՌԻԿԱՆՅԱՆ

ՎՋ 03339, Պատվեր 1009, Տիրաժ. 5000,
Տպագրական 33 մ., Հեղինակային 29 մ.,
Հանձնված է արտադրության 20/IX 1948 թ.
Ստորագրված է տպագրության 15/XI 1949 թ.

Հայպոլիգրաֆատի 1 տպարան, Երևան, Լենինի փ., № 65, 1949 թ.

ԳԱՆ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220027739

